

ISSN 1563-0366
ИНДЕКС 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Law series

№ 1 (69)

Алматы
«Қазак университеті»
2014

*Зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан. Свидетельство № 956-Ж от 25.11.1999 г.*

*(Время и номер первичной постановки на учет
№ 766 от 22.04.1992).*

Редакционная коллегия:

*Байдельдинов Д. Л., д.ю.н., проф. (главный редактор, тел.: 8-727-377-33-36, вн. 12-44),
Кенжалиев З.Ж., д.ю.н., проф. (зам. главного редактора, тел.: 8-727-377-33-36, вн. 12-56),
Сартаев С.С., д.ю.н., академик, Тыныбеков С.Т., д.ю.н., проф.,
Ибраева А.С., д.ю.н., проф., Джансараева Р.Р., д.ю.н., проф., Усеинова Г.Р., д.ю.н., проф.,
Еркинбаева Л.К., д.ю.н., проф., Жатканбаева А.Е., д.ю.н., Трунк А. (Германия), проф.,
Монтекило С. (ОАЭ), проф.,
Бурхард Б. (Германия), проф., Лисица В. (Россия), проф.,
Ережепкызы Р., ст. преп. (ответ. секретарь) (тел.: 8-727-377-33-36; 8-727-377-33-37 (вн. 12-57))*

ВЕСТНИК КазНУ

Серия юридическая

№ 1 (69)

Редакторы: *Г. Бекбердиева, Г. Рустембекова*
Компьютерная верстка *Г. Шаккозовой*

ИБ 7092

Подписано в печать 2014.

Формат 60x84 ¹/₈. Бумага офсетная №1. Печать цифровая.

Объем п.л. Тираж 500 экз. Заказ № .

Цена договорная.

Издательство «Қазақ университеті» Казахского национального
университета имени аль-Фараби.

050040, г. Алматы, пр. аль-Фараби, 71, КазНУ.

Отпечатано в типографии издательства «Қазақ университеті».

© КазНУ им. аль-Фараби, 2014

ПОЗДРАВЛЯЕМ ЮБИЛЯРА!

Поздравляем *Елубаева Жумагельды Сакеновича* с почетным юбилеем – 60-летием со дня рождения! Говоря об Жумагельды Сакеновиче как ученом, хотелось бы отметить такую грань его личности, как единство мысли, слова и дела. Мы знаем и ценим его как опытного, хорошо знающего свое дело специалиста, способного своевременно и качественно выполнять поставленные задачи. Его широкий кругозор, культура общения с молодыми и метод воспитания молодежи, жесткая требовательность и в то же время аристократизм в поведении, а также неиссякаемая широкая душа, отождествляемые словом «благородный человек», характеризуют этого замечательного человека. Его отличает естественное благородство, уважительное отношение ко всем независимо от каких-либо обстоятельств, возраста и положения. Неутомимая энергия и непреходящий оптимизм, отличающие его, а также жизненные принципы и ярко насыщенное творчество вызывают у нас стремление творить науку...

Исключительные качества Жумагельды Сакеновича как высококвалифицированного специалиста-юриста, ученого, профессионала, оратора, мыслителя, гуманиста снискали заслу-

женное уважение всей научной общественности. Патриотизм, трудолюбие, глубокие знания – слагаемые успеха в его профессиональной деятельности.

Елубаев Жумагельды Сакенович так же, как и другие представители академического круга юриспруденции Казахстана, является для молодого поколения примером подражания. Скрупулезное и позитивное отношение Жумагельды Сакеновича к начинаниям молодых ученых, его наставническая забота снискали заслуженное уважение и гордость за наставника.

Желаем Елубаеву Жумагельды Сакеновичу и его близким простого человеческого счастья, дальнейших успехов в воспитании нового поколения специалистов. Идут годы, приходят юбилеи, и вспоминаешь о том, что сделал человек. Уважаемый Жумагельды Сакенович, в этот знаменательный день желаю Вам крепкого здоровья, счастья, семейного благополучия и творческих успехов!

*Декан юридического факультета
профессор, доктор юридических наук
Д.Л. Байдельдинов*

КРАТКИЙ БИОГРАФИЧЕСКИЙ ОЧЕРК

о профессиональной, научной, педагогической и общественной деятельности
доктора юридических наук, профессора кафедры таможенного,
финансового и экологического права

Казахского национального университета имени аль-Фараби

ЕЛЮБАЕВА ЖУМАГЕЛЬДЫ САКЕНОВИЧА

Жумагельды Сакенович Елюбаев родился 4 марта 1954 года в совхозе «Кутузовский» Иртышского района Павлодарской области в семье первоцелинников. Позже его родители вернулись в Омскую область Российской Федерации, на исконную землю своих предков, где прошли детство и юность Жумагельды Сакеновича.

Школьные годы его прошли в селе Сибирском Нововаршавского района Омской области, хотя обучался он в трех разных школах: Сибирской начальной школе, Александровской восьмилетней школе и Нововаршавской средней школе, где в 1971 году получил аттестат о среднем образовании.

Свою трудовую деятельность он начал в октябре 1971 года в Сибирском хлебоприемном предприятии в качестве слесаря по ремонту технологического оборудования.

С мая 1972 года по июнь 1975 года проходил срочную военную службу в морских частях пограничных войск Комитета государственной безопасности СССР на острове Сахалин, охраняя советско-японскую государственную границу. За образцовое выполнение воинского долга был награжден двумя почетными знаками «Отличник пограничных войск» первой и второй степени. В период военной службы вступил в ряды КПСС.

После демобилизации из рядовой вооруженных сил СССР, в период с сентября 1975 года по

октябрь 1976 года, работал водителем на том Сибирском хлебоприемном предприятии.

С сентября 1976 года по июнь 1981 года обучался сначала на рабфаке (подготовительном отделении), а затем на судебно-прокурорском факультете Свердловского юридического университета им. Р.А. Руденко (ныне Уральская государственная юридическая академия). В студенческие годы Жумагельды Сакенович активно занимался общественной работой: избирался заместителем студенческого профкома института и членом комитета комсомола института, назначался комиссаром студенческого строительного отряда, председателем студенческого совета.

После окончания института до июня 1982 года работал инспектором отдела охраны общественного порядка в транспортной милиции на станции «Свердловск-пассажирский» в звании лейтенанта милиции. Здесь он избирался секретарем первичной партийной организации отдела внутренних дел на транспорте.

В июне 1982 года Жумагельды Сакенович был избран народным судьей Ивдельского городского народного суда Свердловской области, где проработал до июня 1987 года. В этот период он избирался секретарем первичной партийной организации суда, прокуратуры и адвокатуры города Ивделя. Активно публиковался в городской газете, был в числе доверенных лиц при организации выборов в депутаты Верховного Совета СССР тогдашнего Первого секретаря Свердловского обкома коммунистической партии Бориса Николаевича Ельцина, впоследствии, после распада Советского Союза, ставшего первым Президентом Российской Федерации.

С июня 1987 года и по настоящее время профессиональная, научная, педагогическая и общественная деятельность Жумагельды Сакеновича связана с Республикой Казахстан.

По завершении профессиональной деятельности в России он был приглашен на судейскую работу в Казахскую ССР и 4 июля 1987 года на сессии Алма-Атинского городского совета народных депутатов был избран заместителем председателя Алма-Атинского городского суда по уголовным делам. Этот суд тогда, и сейчас, являлся и является самым крупным судом второй инстанции в системе судов Казахстана.

За время работы на этой должности он, при всемерной поддержке тогдашнего председате-

ля Алма-Атинского городского суда Валерия Николаевича Буловича (ныне пребывающего в статусе судьи Верховного Суда РК в отставке), внес значительный вклад в формировании единообразной судебной практики по уголовным делам в судах первой и второй инстанции города Алма-Аты. Особо необходимо отметить его роль в выработке законной, справедливой и гуманной практики назначения наказаний за совершение преступлений, не относящихся к категории тяжких и особо тяжких. Пребывая в этой должности, Жумагельды Сакенович создал систему повышения квалификации молодых судей, организовав их обучение на основе анализа судебных ошибок. Такая практика показала свою высокую эффективность и позволила значительно повысить качество правосудия и уменьшить количество судебных ошибок по уголовным делам.

Осенью 1989 года Жумагельды Сакенович был приглашен на работу в государственно-правовой отдел ЦК Компартии Казахстана, где занимал должности инструктора и консультанта. В этот период работы совместно со своими коллегами он внес значительный вклад в организации правового всеобуча населения, в выработке демократических принципов управления партийными организациями на местах, в подборе и формировании правоохранительных органов высокопрофессиональными юристами. Он непосредственно принимал участие в подборе кандидатов на руководящие должности в Верховный Суд, Прокуратуру и Министерство юстиции Казахской ССР, а также кандидатов в депутаты Верховного Совета Казахской ССР «перестроечного» периода и в первый состав Конституционного Суда Республики Казахстан.

В октябре 1991 года Жумагельды Сакенович на сессии Верховного Совета Казахской ССР был избран судьей Верховного Суда Казахской ССР. В этой должности он проработал до 17 апреля 1996 года. Годы работы в высшей судебной инстанции страны были для Жумагельды Сакеновича наиболее творческими в профессиональном плане, где он зарекомендовал себя как высокопрофессиональный и независимый судья. Его судебные постановления отличались высоким качеством как по содержанию, так и по мотивированию принимаемых судом решений. Он совместно с бывшим судьей Верховного Суда РК С.М. Марковым (ныне судья Верхов-

ного Суда Российской Федерации) разработали проект знаменитого закона о внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Республики Казахстан, которым были объединены две главы уголовного закона в один. Это главы – «Преступления против личной собственности» и «Преступления против государственной и общественной собственности». Именно этим законом было официально признано главенство конституционного принципа о равной защите права собственности. В эти годы он являлся членом редакционной коллегии журнала «Вестник Верховного Суда РК», занимался обобщением судебной практики, участвовал в подготовке проектов постановлений Пленума Верховного Суда РК, активно публиковался в средствах массовой информации, преподавал в институте повышения квалификации судей. В 1994 году он был в числе первых судей Верховного Суда, кому Президиумом Верховного Совета Республики Казахстан был присвоен первый квалификационный класс судьи. В период реформ внутри коммунистической партии Жумагельды Сакенович был в числе немногих членов партии, которые добровольно приостановили членство в партии в целях обеспечения независимого статуса судьи. Именно в эти годы он своей активной жизненной позицией как юрист и гражданин способствовал утверждению политических взглядов о разделении ветвей власти на законодательную, исполнительную и судебную, путем участия в разработке нормативных правовых актов, публикации своих статей в СМИ, публичных выступлений. Это были годы первых реформ, и его голос был узнаваем среди судейского сообщества. Он был непримирим к фактам вмешательства в судебную деятельность, свидетельством этому может служить его выступление на Пленуме Верховного Суда РК с официальным письменным заявлением, в котором содержалась резкая критика в адрес Совета безопасности при Президенте Республики Казахстан, который на одном из своих заседаний необоснованно признал работу Верховного Суда РК неудовлетворительной.

17 апреля 1996 года Жумагельды Сакенович распоряжением Президента РК был назначен на должность заместителя Генерального прокурора Республики Казахстан. В сферу его полномочий входило обеспечение прокурорского надзора за предварительным следствием, дознанием и опе-

ративно-розыскной работой, осуществляемой органами внутренних дел, Комитетом государственной безопасности, Государственным следственным комитетом Республики Казахстан.

В Генеральной прокуратуре РК раскрылся его талант как организатора и управленца, поновому и творчески заработали курируемые им управления и отделы, подчиненные прокуроры почувствовали новый подход и новые принципы в работе. Обвинительный уклон в процессе осуществления прокурорского надзора, волокита при расследовании уголовных дел стали уходить из повседневной жизни высшего органа прокурорского надзора. Прокуроры управлений и отделов Генеральной прокуратуры РК, подотчетных Жумагельды Сакеновичу, стали проявлять больше самостоятельности, брать на себя ответственность при вынесении важных процессуальных решений по уголовным делам. Строже стали подходить к вопросам, связанным с дачей санкции прокурора на применение к подозреваемым и обвиняемым такого вида меры пресечения, как заключение под стражу (арест).

При личном участии Жумагельды Сакеновича были изучены и приняты окончательные процессуальные решения по уголовным делам, расследование которых продолжалось по несколько лет. При отсутствии бесспорных доказательств причастности лиц, в отношении которых были необоснованно возбуждены уголовные дела, и в связи с невозможностью сбора новых доказательств их вины в совершении инкриминируемых им деяний, производства по этим делам были прекращены по реабилитирующим основаниям. Жумагельды Сакеновичем были ужесточены требования к прокурорам по вопросам дачи санкций на арест, на продление сроков расследования уголовных дел, на проведение оперативно-розыскных мероприятий. Такой жесткий подход позволил установить надежный фильтр защиты граждан в сфере уголовного судопроизводства.

Независимая и смелая прокурорская позиция заместителя Генерального прокурора РК Ж.С. Елюбаева понравилась не всем, особенно органам, осуществляющим дознание, предварительное следствие и оперативную работу, поскольку на них был распространен новый формат прокурорского надзора, в некоторой степени, ограни-

чивающий их действия. Истории известно, что бывает в таких случаях – «полетела» из Государственного следственного комитета РК письменная информация на стол Президента РК о несогласии с новым подходом Генеральной прокуратуры РК по вопросам осуществления прокурорского надзора за дознанием, предварительным следствием и оперативной работой. Была и быстрая реакция администрации Президента РК – в Генеральную прокуратуру РК поступает резолюция Главы государства разобраться со случаями прекращения уголовных дел по реабилитирующим основаниям, особенно по делам, по которым проходили бывшие государственные чиновники высокого ранга: глава администрации области (ныне их называют акимами), заместитель главы администрации области, помощник Президента РК и др. Была начата проверка постановлений о прекращении уголовных дел, утвержденных Ж.С. Елюбаевым. Особо важных среди них было одиннадцать. Результат был таковым, что постановление по одному лишь уголовному делу было отменено Генеральным прокурором РК (к этому времени это ведомство возглавлял уже новый человек). Видимо, надо было отчитаться перед высокой властной структурой. Здесь следует отметить, что буквально через шесть месяцев это дело вновь было прекращено по реабилитирующим основаниям и заместитель главы администрации одной из областей, проходивший обвиняемым по этому делу, был восстановлен на прежней работе. Все остальные постановления, утвержденные Ж.С. Елюбаевым, по прекращенным делам были оставлены без изменения. Тем не менее он был освобожден от должности заместителя Генерального прокурора РК и назначен распоряжением Премьер-министра РК на должность Вице-министра юстиции.

В период работы в Генеральной прокуратуре РК он был членом редколлегии ведомственного журнала «Заң және Заман» («Закон и время»), активно публиковался в этом журнале, а также на страницах других журналов и газет по вопросам реформирования системы прокуратуры, наделяя их новыми полномочиями, направленным на обеспечение законности и правопорядка в стране. Преподавал в институте повышения квалификации прокурорских работников.

В Министерстве юстиции Жумагельды Са-кенович окупился в новую атмосферу государ-

ственной работы и блестяще справлялся с новыми обязанностями. За период работы в стенах этого ведомства он участвовал в разработке многих законов, так необходимых для осуществления политических и экономических реформ, утверждении статуса судов и судей в новых условиях развития страны, реформировании институтов адвокатуры и нотариата. В частности, он является соавтором проектов таких нормативных правовых актов, как: законы «О судах и статусе судей», «О прокуратуре», «Об исполнительном производстве», «Об адвокатской деятельности», «О труде», «О судебных приставах», а также таких, как Уголовный, Уголовно-процессуальный и Гражданско-процессуальный кодексы. А такие законы, как «О судебных приставах», «Об адвокатской деятельности» и Уголовный кодекс РК были приняты Парламентом Республики Казахстан по его докладу.

В должности Вице-министра юстиции Ж.С. Елюбаев возглавлял и Квалификационную коллегию юстиции, где проводилась экзаменация будущих судей, адвокатов и нотариусов путем проведения электронного тестирования. Являясь Председателем этой коллегии, Жумагельды Са-кенович внес неопределимый вклад в ее становление и развитие как нового правового института подбора кадров в судебную систему, адвокатуру и нотариат.

Постановлением Правительства РК №140 от 3 февраля 1997 года Ж.С. Елюбаеву был присвоен 6 квалификационный класс государственного служащего.

15 ноября 1997 года является весьма важной датой для Ж.С. Елюбаева. Он оставляет государственную службу и по приглашению международной транснациональной энергетической корпорации «Шеврон» переходит в сферу международного бизнеса и становится Генеральным менеджером договорно-правового департамента совместного казахстанско-американского предприятия «Тенгизшевройл», осваивающего богатое нефтью и газом Тенгизское и Королевское месторождения в Атырауской области.

Руководство корпорации «Шеврон» и «Тенгизшевройла» заинтересовались в опытном юристе, национальном специалисте, который бы смог совместить две различные правовые системы, западную и казахстанскую, все еще приверженную традициям советской правовой школы,

чтобы существующие противоречия не тормозили развитие крупного нефтяного проекта. Задача была и масштабная, и сложная. Прежде всего, тем, что аналогов такого адаптирования юридических аспектов и правовых норм в то время не существовало.

Было очень сложно оставить государственную службу, которой отдано почти двадцать лет. Однако Тенгиз был интересен Жумагельды Елюбаеву чисто по-человечески. По жизни он романтик. Именно романтическая жилка когда-то потянула его в тайгу, в далекий приполярный город Ивдель, где он начал свою судейскую деятельность. И на этот раз она разбудила в укромных уголках души Жумагельды Сакеновича желание новых открытий и новых возможностей. Новая для Казахстана, еще не достаточно знакомая и поэтому чрезвычайно интересная для юриста сфера международного бизнеса. Это было прекрасным полем для применения своих знаний, опыта и способностей. Именно последующие годы в Ж.С. Елюбаеве раскрылись его безграничный талант, профессионализм и высокий потенциал юриста, ученого, педагога и общественного деятеля.

Но при всем при этом перестроиться на новые реалии оказалось вовсе не просто. Ведь столько лет Жумагельды Сакенович был в круговороте событий, связанных с реформой правовой деятельности, в самой гуще политики, бурных государственных дел. На этот раз Ж.С. Елюбаеву была также доверена серьезная задача: сформировать коллектив, способный на эффективное и безукоризненное правовое обеспечение деятельности совершенно нового для экономики Казахстана производственного формирования мирового масштаба. Задача была выполнена – был успешно сформирован коллектив и организована правовая поддержка производственной деятельности казахстанского нефтяного гиганта.

В эти годы по инициативе Жумагельды Сакеновича и при поддержке передовой юридической общественности создается Казахстанская ассоциация юристов нефтегазовой отрасли (KPLA), бессменным Президентом которой он остается до сегодняшнего дня. В реализации этой идеи Жумагельды Сакеновичу помогли видные казахстанские юристы: доктор юридических наук, профессор, академик НАН РК

Майдан Кунтуарович Сулейменов; доктор юридических наук, профессор, ныне Ответственный секретарь Министерства нефти и газа РК Канатбек Сафинов; управляющие партнеры известных юридических фирм «Эквитас», «Саланс», «Грага», «Чадборн и Парк» – Ольга Ченцова, Айгуль Кенжебаева, Тлек Байгабулов, Кеннет Мак; судья Верховного Суда РК в отставке Булович Валерий Николаевич; и многие другие. За тринадцать лет эта ассоциация, состоящая из более чем 200 членов, зарекомендовала себя одной из активных общественных объединений в нефтегазовой отрасли и юридическом сообществе. Ее площадка стала независимой трибуной для обсуждения острых вопросов в сфере управления недрами, иностранных инвестиций, увеличения казахстанского содержания в контрактах на недропользование, обеспечения стабильности заключенных контрактов и инвестиционных договоров, совершенствования действующего законодательства.

По инициативе Ж.С. Елюбаева и при поддержке совместного предприятия «Тенгизшевройл» и юридической общественности был учрежден известный в настоящее время форум – «Атырауская международная правовая конференция», проводимый ежегодно в городе Атырау. На этой конференции обсуждаются актуальные вопросы и проблемы нефтегазовой отрасли, разрабатываются предложения и рекомендации по совершенствованию законодательства, по выработке единообразной правоприменительной практики, в том числе судебной. По результатам конференции издается книга с материалами форума, которая стала востребованным изданием юристов и специалистов, работающих в этой отрасли экономики Казахстана.

2004 году по инициативе Жумагельды Сакеновича был учрежден журнал «Недропользование и право», остающийся до сегодняшнего дня единственным изданием на постсоветском пространстве, материалы которого преподносятся читателю на русском и английском языках, в одном номере и в полном объеме. Ж.С. Елюбаев все эти годы является главным редактором журнала.

В период работы в компании «Тенгизшевройл» Жумагельды Сакенович лично участвует в ведении гражданских дел в судах всех инстанций, представляя интересы предприятия и его учредителей. Многие эти дела, предметом спо-

ра которых являлись крупные денежные суммы, исчисляемые десятками и сотнями миллионов долларов США, были успешно разрешены в пользу компании. В этом усматривается высокий его профессионализм, хорошее знание действующего законодательства, умение правильно интерпретировать их нормы, а главное заключается в том, что он свою позицию всегда основывает на общепризнанных юридических принципах национального и международного права.

В 2008 году Ж.С. Елюбаев был приглашен на должность Управляющего правового советника Евразийского подразделения корпорации «Шеврон», где работает по настоящее время. В этой должности он отвечает за юридическую поддержку деятельности корпорации в Евразийском регионе (Россия, Казахстан, Турция, Азербайджан). А это крупные, мирового масштаба инвестиционные бизнес-проекты Шевра: разработка Тенгизского, Королевского и Карачаганакского месторождений в Казахстане; участие в управлении Каспийским трубопроводным консорциумом в России; участие в разведке недр на шельфе Каспийского моря в Азербайджане и Турции; заводы полиэтиленовых труб и трубопроводной арматуры в городе Атырау; новые ноу-хау проекты, например, строительство ветростанций в Акмолинской области и другие.

Параллельно с основной работой Жумагельды Сакенович занимается педагогической деятельностью в стенах главного вуза страны, Казахского национального университета имени аль-Фараби. Он является профессором кафедры таможенного, финансового и экологического права. Преподает курсы по предметам: экологическое право, право о недрах, руководит научными изысканиями магистрантов и обучающихся на отделении PhD, ежегодно выпускает несколько бакалавров, являясь их научным руководителем по дипломным работам.

В течение последнего десятилетия Ж.С. Елюбаев активно занимается научной деятельностью, получил ученые степени кандидата и доктора юридических наук. Его кандидатская диссертация на тему «Ответственность за преступления в сфере финансово-кредитных отношений (уголовно-правовые и криминологические аспекты)» открыла новую страницу в исследовании правовых проблем в этой сфере экономики.

В 2010 году Жумагельды Сакенович успешно защитил докторскую диссертацию на тему «Теоретические и методологические проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика». Ведущей организацией по его докторской диссертации выступил Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, а официальными оппонентами были известные ученые в области природоресурсного права: Клюкин Борис Дмитриевич, доктор юридических наук, профессор кафедры аграрного и экологического права Московской государственной юридической академии, действительный член Академии горных наук Российской Федерации; Бринчук Михаил Михайлович, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки Российской Федерации, заведующий сектором экологического права Института государства и права Российской академии наук; Бектурганов Абдиманап Еликбаевич, доктор юридических наук, профессор, ректор Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.

Этой работой Ж.С. Елюбаев реанимировал научные исследования в области управления недрами, продолжив теоретические исследования основоположника казахстанского горного права Н.Б. Мухитдинова. В настоящее время Жумагельды Сакенович является лидером в этом направлении юридической науки. Его позиция о роли и месте права о недрах в системе отраслей казахстанского права, теоретические обоснования этой позиции, доводы, приводимые в защиту этого, являются новыми и уникальными, соответствующими рыночным отношениям в новейшей истории нашей страны.

Его научные изыскания подкреплены изданными им работами, а также его публикациями в юридических журналах, газетах и других средствах массовой информации. Так, им издано девять книг: «Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика» (монография на русском языке); «Жер қойнауын пайдаланды құқықтық реттеу проблемалары: отандық тәжірибе және шетелдік жұзе» (монография на казахском языке); «Проблемы нормативного регулирования добычи, производства, хранения и транспортировки серы» (монография на

русском языке); «Issues of Statutory Regulation of Sulphur Extraction, Production, Storage and Transportation» (монография на английском языке); «Недропользование и право» (сборник статей, докладов, комментариев); «Мысли о праве» (сборник статей, докладов, комментариев); «Ответственность за преступления в сфере финансово-кредитных отношений» (монография на русском языке); «Responsibility for Crimes in the sphere of Financial and Credit relations» (монография на английском языке); «Финансово-кредитная система» (сборник нормативных правовых актов с комментариями); «Проблемы правового обеспечения экологической безопасности в Республике Казахстан» (Силлабус/Учебный план для 1-ого курса магистратуры КазНУ им. аль-Фараби по курсу «Экологическое право»). Им опубликовано более 100 статей по актуальным вопросам уголовного права, административного права, гражданского права, экологического права, права о недрах, инвестиционного права, налогового права, а также очерки о знаменитых и известных людях Казахстана.

С 1997 года по настоящее время Ж.С. Елюбаев принимает активное участие в разработке нормативных правовых актов, регулирующих отношения в сфере недропользования и охраны окружающей среды. Он являлся членом рабочих групп по разработке проектов многих законодательных актов, в частности, Экологического кодекса, Закона о недрах и недропользовании, законов о внесении изменений и дополнений в действующие нормативные правовые акты по вопросам природопользования. В настоящее время он является членом рабочей группы по разработке проекта Кодекса РК о недрах и закона о внесении изменений в Экологический кодекс. Будучи членом Координационного совета KAZENERGY, Жумагельды Сакенович принимает активное участие в разработке стратегических программных документов по вопросам управления экономикой страны.

В 2005 году Жумагельды Сакенович с Айгерим Бралиной, Исполнительным директором KPLA, учредили Евразийский центр посреднического разбирательства, который, в свою очередь, учредил Международный коммерческий арбитражный суд (ICAC) и Третейский суд Евразийского центра посреднического разбирательства (ТС ЕЦПР). Эти суды вместе с другими

аналогичными арбитражными судами играют важную роль в демократизации общества, в утверждении рыночной экономики, в установлении правопорядка в сфере бизнеса, формировании законной, справедливой и единообразной правоприменительной практики в разрешении хозяйственных споров.

В 2010 году Жумагельды Сакенович совместно со своей дочерью Абдуллаевой Жанар и другими членами семьи учредили юридическую фирму «YELYUBAYEV & PARTNERS», которая успешно вошла на рынок юридических услуг Казахстана. В 2012 году фирма объединилась с международной юридической фирмой «COLIBRI», одним из партнеров которой стала Жанар Абдуллаева.

В 2012 году Ж.С. Елюбаев поддержал инициативу молодых юристов и руководителей ведущих юридических фирм страны «САЛАНС», «Эквитас», «Грата», «Саят Жолши и Партнеры», «Olympex Advisers», «YELYUBAYEV & PARTNERS» и выступил одним из учредителей Республиканского общественного объединения «Коллегия коммерческих юристов «Kazakhstan Bar Association» (KazBar)». В настоящее время эта профессиональная организация объединяет в своих рядах наиболее передовых во взглядах юристов, работающих в национальных и иностранных юридических фирмах, а также корпоративных юристов. Жумагельды Сакенович является членом Управляющего Совета KazBar. В 2013 году KazBar стал членом международной профессиональной организации юристов «International Bar Association» (IBA).

Ж.С. Елюбаев в числе первых казахстанских юристов стал членом весьма уважаемого в мире Королевского Института Арбитров (Member of the Chartered Institute of Arbitrators, "MCI Arb"). Он также является членом Англо-Российской ассоциации юристов и арбитром ряда коммерческих арбитражей. В 2011 году Американским биографическим институтом «за исключительную продуктивность в исследовании вопросов права» Жумагельды Сакенович был удостоен международной премии «Цицерон», а также его имя было внесено в библиографические сборники «Who is Who in the World» и «Who is Who in the Asia».

За существенный вклад в развитие правовой системы Республики Казахстан Ж.С. Елюбаев

награжден орденом «Курмет», медалями «10 лет Конституции Республики Казахстан», «20 лет независимости Республики Казахстан», а также ведомственной медалью «20 лет прокуратуре Республики Казахстан» и ведомственной медалью KAZENRGY.

Основой своего профессионального успеха Жумагельды Сакинович считает свою семью, которая дает ему силы и возможности для реализации его многогранных планов. Его супруга Жибек Ербулановна, экономист по образованию, является его музой и советником по жизни. Дочь Жанар пошла по стопам отца, стала юристом. Она успешно закончила Казахский гуманитарно-юридический университет во времена ректорства А.Н. Шайкенова, получила степень бакалавра права в Ноттингемском университете и степень магистра права в Лондонской школе экономики и политологии (Великобритания). По завершении учебы проходила стажировку в известных зарубежных юридических фирмах «LEBOEUF, LAMB, GREEN & MACRAE», «HERBERT SMITH», «NORTON ROSE», работала в международных юридических фир-

мах «COUDERT BROTHERS», «DENTON WILDE SAPTE». Была учредителем национальной юридической фирмы «YELYUBAYEV & PARTNERS». В настоящее время является партнером юридической фирмы «COLIBRI».

Сын Жанат получил степень бакалавра в области бизнес-администрирования и бухгалтерского учета, а также степень бакалавра социальных наук в Казахском институте менеджмента, экономики и прогнозирования при Президенте РК (КИМЭП). В 2009 году получил степень магистра делового администрирования в области финансов в Университете Северной Вирджинии (Прага, Чехия).

Ж.С. Елюбаев всю свою сознательную жизнь посвятил служению закону, утверждению в стране демократических принципов развития, формированию гуманной и справедливой правовой системы, воспитанию молодого поколения и развитию казахстанской науки.

*Декан юридического факультета
д.ю.н., профессор Д.Л. Байдельдинов*

АСА ҚҰРМЕТТІ ЖҰМАГЕЛДІ СӘКЕНҰЛЫ!

Сіздің тамаша мерейтойыңыз – 60 жасқа толуыңызды мерекелеудеміз! Сіз ел сыйлайтын жақсы азаматсыз, көрнекті ғалым, ұлағатты ұстазсыз, сонымен бірге үлгілі отбасының иесісіз және де ғылым жолында сүбелі еңбектер жазып, ізгілік пен игілік жолынан таймай ақыл, қайрат, жүректі тең ұстап жүрген, арлы да абыройлы, ұлық болсаңыз да кішік қалпыңыздан танбай келе жатқан, жұртшылық құрметіне бөленген белгілі тұлғасыз.

Қашанда, қайбір елдің болмасын даму деңгейі ел білімі мен ғылымының дамуынан көрінеді. Білімі дамыған ел ғана әлемдік өркениет көшінен қалып қоймай, өркендеп дамиды.

Ұлтты сүю, елге шынайы қызмет ету – әркімнің қолынан келе бермейтін, сөзбен ғана емес, іспен дәлелденетін ұлы іс. Дана халқымыз “Жақсы жүрген жерінде із қалдырады” дейді. Ізгілік пен парасаттылық дәнін сеуіп, ұстаздық ұлағаттылықпен қатар қарымды қайраткерлігімен танылған қоғам және ғылым қайраткері, заң ғылымдарының докторы, профессор Елубаев Жұмагелді Сәкенұлының бүгінде алпыстың асқарына шығып отыр.

Қарапайым отбасынан тәрбие алған ұл, өз ізденімпаздығының, тынымсыз еңбегінің

арқасында бүгінгідей дәрежеге жетті. Табиғатынан туа біткен талант пен ата-анасынан дарыған тектіліктің өнегесі ғалым-ұстаз тұлғасының қалыптасуына ерекше ықпал етті. Жастайынан білім мен ғылымға деген құмарлық, талмайтын ізденіс пен қажырлы еңбектің нәтижесінде. Талмай ізденіс қашан да биікке бастайды. Күнделікті қызметіңмен қатар, ғылымға да ден қоюыңның арқасында заң ғылымдарының докторы, профессор аталып отырсыз. Зияткерлік және шығармашылық әлеуетіңіздің молдығы, терең теориялық біліміңіз, практикалық тәжірибеңіз және өз ісіңізге адалдығыңыз Сіздің республикамызда ғана емес, шет елдерде де лайықты бедел мен құрметке ие болуыңызға ықпал етті.

Құрметті Жұмагелді Сәкенұлы, осы мерейлі күні Сізге зор денсаулық, бақыт, отбасыңызға береке-бірлік және Отанымыз – Қазақстан Республикасының гүлденуі жолында жемісті еңбек ете беруіңізге тілектеспіз!

*Ізгі ниетпен: әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық университеті заң
факультетінің ұжымы*

УДК 34(091); 34(092) ВАК 07.00.01, 12.00.01

Ш.В. Тлепина

Д.ю.н., профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана
E-mail: sholpanw@mail.ru

Исследование вопросов правового регулирования недропользования, философии и истории права

В статье говорится о научной и общественной деятельности Елюбаева Ж.С., доктора юридических наук, профессора. Исследования ученого охватывают вопросы правового регулирования недропользования; деятельности международного коммерческого арбитража; роли государства в сфере недропользования; философии и истории права недропользования. Рассмотрены предложения ученого по институциональному преобразованию в регулировании отношений в сфере недропользования. Отмечена его деятельность в качестве председателя Совета попечителей юридического факультета Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева.

Ключевые слова: Елюбаев Жумагельды Сакенович; научная и общественная деятельность; международный коммерческий арбитраж; правовое регулирование недропользования в Казахстане; философия и история права; попечитель.

T.V. Sholpan

The study on the legal regulation of subsoil use, philosophy and history of law

The article discusses scientific and public activity of Doctor of Legal sciences, Professor Zhumageldy Yelyubaev. Researches of the scientist include issues on the legal regulation of subsoil use; the activity of international commercial arbitration; the role of the state in the sphere of subsoil use; the philosophy and history of the subsoil use right. The proposals of the scientist on institutional transformation of regulation of relations in the sphere of subsoil use have been concerned. There has been mentioned his work as the Chairman of the Board of Trustees of the Law Faculty of Gumilyov Eurasian National University.

Key words: Yelyubayev Zhumageldy Sakenovich; scientific and public activity; international commercial arbitration; legal regulation of subsoil use in Kazakhstan; philosophy and history of law; trustee.

Ш.В. Тлепина

Жерқойнауын қолдануды құқықтық реттеу, құқық философиясы мен тарихы мәселелерін зерттеу

Мақалада заң ғылымдарының докторы, профессор Ж.С. Елюбаевтың ғылыми және қоғамдық қызметі туралы айтылған. Ғалымның зерттеулері жерқойнауын қолдануды құқықтық реттеу; халықаралық коммерциялық арбитраж қызметі; жерқойнауын қолдану саласындағы мемлекеттің рөлі; жерқойнауын қолдану құқығының философиясы мен тарихы мәселелерін қамтиды. Ғалымның жерқойнауын қолдану саласындағы қатынастарды реттеудегі институционалды өзгерту бойынша ұсыныстары қарастырылған. Оның Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті заң факультетінің Қамқоршылар кеңесінің төрағасы ретіндегі қызметі ерекшеленді.

Түйін сөздер: Елубаев Жумагелді Сәкенұлы, ғылыми және қоғамдық қызмет, халықаралық коммерциялық арбитраж, Қазақстандағы жерқойнауын қолдануды құқықтық реттеу, құқық философиясы мен тарихы, қамқоршы.

Посвящается 60-летию Ж.С. Елюбаева, доктора юридических наук, профессора

Елюбаев Жумагельды Сакенович, доктор юридических наук, профессор [1]. Родился 4 марта 1954 года в Омской области Российской Федерации. Окончил судебно-прокурорский фа-

культет Свердловского юридического института [2]. Старший советник юстиции.

Ж.С. Елюбаев профессор кафедры таможенного, финансового и экологического права

Казахского национального университета им. аль-Фараби [3], председатель Совета попечителей юридического факультета Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, Диссертационного совета по защите докторских диссертаций PhD.

Является членом редакционной коллегии журналов «Вестник Верховного Суда РК», «Заң және Заман» (Закон и Время). Инициатор учреждения и главный редактор журнала «Недропользование и право», издаваемого на русском и английском языках [4, с. 4].

За существенный вклад в развитие правовой системы Республики Казахстан награжден орденом «Құрмет», медалями: «10 лет Конституции Республики Казахстан»; «20 лет независимости Республики Казахстан»; ведомственной медалью «20 лет прокуратуре Республики Казахстан»; ведомственной медалью Kazenergy; лауреат международной премии «Цицерон» за выдающееся мастерство как проявившему исключительную продуктивность в области права, присвоенной Советом директоров Американского биографического института [5].

О международном и арбитражном судах

В эссе, подготовленном в рамках специального курса («Special Member Course») для получения квалификации «Члена Королевского Института Арбитров» (Member of the Chartered Institute of Arbitrators, «MCIArb») «Основные преимущества и возможные недостатки арбитража по сравнению с другими методами разрешения споров», Елюбаев пишет, что сотрудничество между экономическими союзами, крупными мировыми корпорациями и другими хозяйствующими субъектами выступает на первый план во взаимоотношениях и нередко становится сферой столкновения интересов. В этой связи эффективное и справедливое разрешение экономических и других разногласий, в соответствии с принципами и нормами международного права и сложившейся международной арбитражной практикой, является главным условием укрепления и развития международного экономического сотрудничества. Поэтому ученый подчеркивает, что международный коммерческий арбитраж (International Commercial Arbitration) является основным способом разрешения споров, возникающих в области международного товарного оборота [6, с. 18].

Елюбаев пишет о влиянии международно-

го коммерческого арбитража на развитие арбитражной политики национального законодательства: «популярность арбитража, а также признание его значения официальными органами различных государств привели не только к регламентации коммерческого арбитража на международном уровне, но также способствовали принятию внутренних законодательных актов» [6, с. 19]. История становления и развития государства и права независимого Казахстана позволяет нам выделить особенности становления арбитражного законодательства. На этапе резкого ускорения экономической и правовой реформы в Казахстане, прежде всего, было разработано законодательство о *государственном* арбитражном суде, создана система Государственных арбитражных судов Республики Казахстан. Высший Арбитражный суд стал рассматривать дела с участием иностранных фирм. Впоследствии был создан и негосударственный Арбитражный (третейский) суд при Торгово-промышленной палате Республики Казахстан, который занимался исключительно внешнеэкономическими операциями [7, с. 122].

В рассматриваемой работе Ж.С. Елюбаева отмечается, что лишение арбитража атрибутов государственной власти не позволяет от своего имени принудительно вызывать свидетелей, требовать от государственных органов или третьих лиц документы, материалы, заключения, накладывать арест на имущество в обеспечение требований обратившейся в арбитраж стороны [6, с. 20].

О роли государства в сфере недропользования

Роль государства в сфере недропользования исследуется Ж.С. Елюбаевым во многих работах. Среди них следует назвать «Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика» (2010 г.).

В частности, в ней он раскрывает тезис о законности многогранной деятельности государства [8, с. 123]. Как известно, государство проявляет себя вовне через свой механизм, через входящие в этот механизм государственные органы и государственных служащих [9, с. 95]. Необходимость государственных органов вытекает из самого существа государства как единого организованного союза. Государство без органов было бы неосуществимым на практике представлением, равнозначным анархии и, ста-

ло быть, заключало бы в себе *contradiction in ad-jecto* [10, с. 522].

В работе говорится об эволюции правового регулирования государством недропользования в советский и постсоветский периоды; об ограничении участия государственных хозяйствующих субъектов и становлении функций частных недропользователей. В этой связи Ж.С. Елюбаев отмечает сложную структуру уполномоченных государственных органов (Министерства энергетики и минеральных ресурсов, Министерства промышленности и торговли, Министерства труда и социальной защиты, Министерства нефти и газа, Комитет геологии и недропользования, Министерства охраны окружающей среды, др. государственные, в том числе их территориальные органы Республики Казахстан), осуществляющие в новых политических, правовых и экономических условиях регулирующие, контрольные функции, в частности по установлению условий пользования недрами; контролю за их использованием недропользователями, а также осуществляющие иные распорядительно-властные полномочия в сфере недропользования [8, с. 125].

Следует отметить, что доктор Елюбаев Ж.С. пишет не только о необходимости оптимизации уполномоченных государственных органов как стимула повышения эффективности и действенности государственного контроля за деятельностью недропользователей, при соблюдении баланса между распорядительно-властными полномочиями уполномоченных государственных органов и частноправовыми методами регулирования отношений в сфере недропользования, но и предлагает ряд конкретных мероприятий [8, с. 125-128].

Ж.С. Елюбаев рассматривает, делает ссылки на работы академика Зиманова С.З. В частности, он указывает некоторые его теоретические положения, помещенные в работе «Государство и контракты в сфере нефтяных операций» [11]. Данный труд был вызван, как пишет редактор названной работы Зиманова К.Б. Сафинов, «сложными переговорами с иностранными подрядчиками, которые в 2004 году полностью отрицали право государства на приоритетное приобретение продаваемой доли в Кашаганском проекте» [11, с. 343].

О своей позиции в этой ситуации Зиманов изложил следующее: «государство в контрактах

на недропользование, заключенных с иностранными инвесторами, независимо от того, владеет ли оно само или не владеет долей в пакете проекта (акций), выступает как в роли участника этих контрактов, так и в особой, свойственной ему, роли носителя управленческой функции и гаранта законности в контрактных отношениях. На этом основан постулат о том, что не договор находится над государством, а, наоборот, государство является доминантой, «повелителем» в конкретных отношениях на недропользование. «Вмешательство» государства в них осуществляется условиями контракта, так и законным статусом самого государства» [11, с. 380].

Принимать это заключение за основу или нет, зависит, какую позицию будет занимать конкретный специалист по комплексу производных вопросов, которые образуют узловые проблемы современного недропользования [12, с. 20-22].

По мнению С.Ф. Ударцева, Зиманов С.З., признавая за государственностью огромный созидательный потенциал, считал, что раскрыть его, поставить на службу обществу, создав для него определенный правовой режим полезной, эффективной и безопасной для общества деятельности, должны юристы. В то же время на юристах во многом лежит ответственность за негативные последствия необузданной и неограниченной правом деятельности государственной власти. В предисловии к книге К.Б. Сафинова «Правительство Республики Казахстан на переходном этапе» (2002 г.) академик Зиманов писал: «Автор настойчиво доказывает, что законы и законодательные конструкции, регулирующие различные сферы деятельности Правительства, имеют позитивную энергетическую силу, если более или менее совершенны их модули и если найти сферы адекватного их жизненного приложения. Отступление от них чревато отрицательными последствиями в большом масштабе» [13, с. 158].

Участники дискуссии о роли и места государства и иностранных подрядных компаний в контрактных отношениях в нефтяной отрасли существенно разошлись во мнениях: одна группа выступила против основных положений Зиманова, доказывая «неправомерность и необоснованность самой постановки вопроса о приобретении (покупки) государством доли в пакете проекта, находившегося в арендной собственности иностранных подрядных компаний, и отвергала

преимущественное право государства в такой сделке перед другими покупателями» (академик Сулейменов М.К.) [13, с. 387]; другие направили свои письменные отзывы в Национальную Компанию «КазМунайГаз» (Ж.С. Елюбаев отдельно рассматривает роль и место национальных компаний [13, с. 252-271]), по их просьбе выступали известные профессора-юристы (В.Н. Уваров, С.Ф. Ударцев, Е.К. Нурпеисов) [13, с. 387-388]; третьи придерживались позиции, что гражданско-правовые нормы неприменимы к отношениям по недропользованию по вопросам одностороннего расторжения контракта, одностороннего отказа от исполнения контракта, стабильности налоговых положений (Т.В. Василюк, А.Г. Диденко, Е.В. Нестерова) [8, с. 129, с. 413]; Республика Казахстан и иные участники отношений, регулируемых гражданским законодательством, выступают на равных началах, отмечает соответствующую норму гражданского кодекса Республики Казахстан Ж.С. Елюбаев. Равные же права в отношениях с другими субъектами гражданских правоотношений означают отсутствие, по общему правилу, приоритетов в правовом статусе государства и (или) компетентного государственного органа, указывает он далее. По мнению ученого и практика доктора Елюбаева, Республика Казахстан не должна пользоваться в контрактных правоотношениях в сфере недропользования своими властными полномочиями, поскольку на нее в полной мере должны распространяться положения гражданского законодательства [8, с. 129-130].

Вместе с тем подчеркивается, что «государство в полной мере остается собственником недр и вправе определять особые условия пользования ими в интересах всего общества. И как отмечал Ю.Г. Басин, «в публичном нормативном обязательном порядке государство определяет возможности и процедуру предоставления частным недропользователям, основные условия контрактов, фискальные условия для недропользователей, условия контроля за их деятельностью, односторонние меры, предпринимаемые государством на нарушение публичного порядка недропользования и многое другое» [8, с. 130].

Ж.С. Елюбаев – это человек, который не закрывает глаза на последствия своих научных работ [14, с. 395], теоретических заключений. Позиция ученого; гражданина и патриота своей страны; практикующего юриста; неравнодуш-

ного человека; исследователя, стремящегося во всем дойти до самой сути, объясняют подробное изложение Ж.С. Елюбаевым ряда институциональных преобразований, предлагаемых им и направленных на сближение точек зрения о месте и роли государства в регулировании отношений в сфере недропользования. Вполне возможно, что они имеют различный резонанс. На наш взгляд, здесь важна обоснованная позиция видного ученого и успешного практика в сфере контрактных отношений, его стремление поиска оптимальных решений для государства и общества. Приведем их. Так, при регулировании отношений в сфере недропользования ученый предлагает отдать абсолютный приоритет государственным и общественным интересам. Однако, уточняет он, «этот приоритет должен основываться на законодательных актах Казахстана с целью обеспечения баланса публично-правовых начал с частноправовыми. Нарушение этого баланса должно быть предметом судебной защиты»; во-вторых, по его мнению, «необходимо четко разделить компетенцию государства как суверена в публичных отношениях и как самостоятельного, равноправного субъекта в гражданско-правовых (частноправовых) отношениях; в-третьих, «предоставление участков недр (месторождений) в пользование, вне зависимости от того, национальным или иностранным, должно осуществляться на основе только открытого конкурса (тендера) и путем заключения контракта (договора) по правилам гражданского законодательства, при этом специфические условия проведения конкурса, заключения и исполнения контракта должны быть прописаны в специальном законодательном акте о недрах и недропользовании»; в-четвертых, «основные условия контракта на недропользование, касающиеся вопросов налогообложения и иных обязательных платежей должны соответствовать действующему налоговому законодательству...»; в-пятых, «для гарантированного обеспечения государственных потребностей Казахстана стратегическими и дефицитными видами ресурсов недр, которые определяют национальную безопасность страны, обеспечивают ее суверенитет (стратегические минеральные ресурсы, крупные месторождения), необходимо выделить из государственного фонда недр отдельные участки (используемые и неиспользуемые) и придать им статус объектов стратегического значения,

в том числе определить республиканский фонд резервных месторождений»; в-шестых, «надо конкретизировать роль государства в геологическом изучении недр, определить принципы и меры экономического и иного стимулирования привлечения инвестиций в этот вид недропользования, заменить принцип возмещения исторических затрат государства на поиски и оценку месторождений полезных ископаемых на принцип приобретения у государства геологической информации, необходимой для недропользователя по конкретному участку недр (месторождений)». Ж.С. Елюбаев считает возможным отказать государству от бонуса коммерческого обнаружения, выплачиваемого недропользователем по результатам разведки при обнаружении полезных ископаемых; в-седьмых, «нуждаются в законодательном закреплении принципов поддержки и стимулирования внедрения инновационных технологий, повышающих нормативы извлечения полезных ископаемых и снижающих их потери в недрах». Вместе с тем исследователь замечает, что «следует ввести научно обоснованные критерии высокой выработанности запасов месторождения, трудноизвлекаемых запасов, нетрадиционных видов минерального сырья и установить принципы экономического и иного стимулирования их разработки» [8, с. 130-135]. В работе представлены приоритеты, направления, принципы, а также методы государственно-правового регулирования в сфере недропользования [8, с. 135-141].

Работы Ж.С. Елюбаева отличает актуальность, своевременность; умение обозначить проблему, поставить ее, дать анализ и рекомендации. В этом проявляется его сопричастность к событиям в жизни государства, его правовой и общественной составляющей. Глубокое понимание и проникновение в проблемы правового регулирования контрактных отношений, недропользования, эколого-правовых проблем и многих других связано для профессора Елюбаева с вопросами государственности, знания истории государства и права, а также философии права, в том числе казахского народа.

Вопросы философии и истории права

Подтверждением тому его творческая «экскурсия» в философию, в философские и научные воззрения в истории Казахстана [6, с. 172-201].

Думается, что доктор Елюбаев не мог не размышлять о том, в каком отношении философия

стоит к юриспруденции, какую роль она играет в развитии науки о праве, в чем особенности и достоинства философского исследования и что, возможно, он должен позаимствовать у нее [14, с. 463].

Елюбаев пишет, что «...философия, как и всякая иная наука, требует кропотливого и настойчивого подхода в ее изучении, поскольку в ней веками накопленная человеческая мудрость, устремленная к высшему познанию мира в широком его понимании» [8, с. 172]. В представлении ученого философия в ее взаимодействии с наукой есть инкорпорированное в социально-исторический процесс проявление человеческой культуры в сочетании с инновацией, консерватизмом, модой [8, с. 186]. Философское осмысление науки позволяет увидеть, что зачастую одни научные теории приходят на смену другим, но спустя какое-то время сами они отвергаются новыми теориями. Причем часто развиваемые в них идеи либо содержат элементы старых воззрений, либо возвращаются к ним на качественно новом уровне обобщения, – пишет Елюбаев [8, с. 187]. Главным и наиболее существенным аспектом научного знания, по его мнению, является объяснение [8, с. 187]. О взаимоотношениях философии, науки и общества в работе говорится, что это путь от практики к теории и от теории к практике [8, с. 187]. В данном вопросе автор опирается на теоретические воззрения ученых: Р. Бэкона, Ф. Бэкона, Р. Декарта, Э. Маха, А. Эйнштейна, Т. Куна, К.А. Тимирязева, Л.П. Татарина [8, с. 189-190].

Ж.С. Елюбаев – человек и ученый, носитель передовых знаний, открытый ко всему новому. Он особо отмечает распространившийся в России и Украине, в других странах ближнего и дальнего зарубежья «креацинизм», объединяющий сторонников идеи сотворения мира Богом [8, с. 190].

Философские и научные воззрения в истории Казахстана в исследовании рассмотрены сквозь призму жизни и деятельности аль-Фараби и его труда «Ихса ал-улум» («Слово о классификации наук»), Бируни, Ибн-Сины (Авиценны), Баласагуни, Кашгар, Абая и его «Слов назидания», И. Алтынсарина и его книги «Шариатли Ислам», Ч.Ч. Валиханова [8, с. 193-197].

Развитие философской мысли в Казахстане Елюбаев непосредственно связывает с «деятельностью великих казахских-демократов и про-

светителей XX века. Это – А. Букейханов, А. Байтурсынов, М. Дулатов, М. Тынышпаев, М. Чокай, М. Ауэзов» [8, с. 193-197].

В этой работе мы еще раз убеждаемся в соучастии, некотором беспокойстве ученого, практика, патриота в дальнейшей эволюции своей страны. Отмечая большую амплитуду колебаний в определении судеб Казахстана, он пишет о «резкой волне тотального отторжения от всего коммунистического, советского и социалистического»; «тенденции движения части населения к религиозному обществу» с «преобладанием воззрений о необходимости формирования и укрепления светского и демократического государства» [8, с. 198].

Построение нового государства, трансформация общественного, политического и правового сознания на определенном этапе нуждаются и в историческом осмыслении происходящих процессов, установлении истоков движения вперед. Обеспечение коэволюции институтов права с институтами государственного и общественного развития детерминирует обращение к истории становления и развития казахстанского права. Ж.С. Елюбаев раскрывает этапы развития казахстанского права о недрах и недропользовании [8, с. 70-87]. Им предлагается следующая периодизация: 1) «период пребывания Казахстана в составе Российской империи»; 2) «советский период»; 3) «период после распада СССР (период новейшей истории Казахстана)» [8, с. 72]. Следует отметить, что все три периода на основе нормативных документов тщательно раскрыты и подвергнуты анализу [8, с. 72-87]. Им использованы исторические нормативные документы (указы Петра I, Анны Иоановны), а также документальные свидетельства русских путешественников, чиновников и исследователей дореволюционного и советского периодов – А.И. Мякутина, А.Х. Гольмстена, И.Д. Бухгольца, А.Т. Лихачева, Ф. Риддера, С.Г. Гмелина, Н.И. Лепехина, П.С. Палласа, Н.Н. Тихоновича, С.И. Миронова, А.Н. Замятина; Н.Б. Мухитдинова, С.П. Мороз [8, с. 71, 73-74, 77; 15; 16]. Он прослеживает историю организации и деятельности царских – Доссор (1911 г.), Макат (1915 г.) и иностранных концессий на территории Казахстана – австрийской «Турн и Таксис» (1905 г.); английских (1914 г.); двадцати пяти концессионных предприятий (1921 – 1927 гг.), в том числе первой из них «Аламерика»; «Лена-Голдфилс

Лимитед» (как пример заключения соглашения) [8, с. 74, 79-80].

Вместе с тем Ж.С. Елюбаев пишет об объективных предпосылках перехода к четвертому этапу развития права о недрах и недропользовании: «переход на новый, четвертый, этап развития права о недрах и недропользовании связан и с потребностью имплементации положений международных правовых актов и международных договоров, к которым Республика Казахстан присоединилась, в национальное законодательство» [8, с. 87].

Попечитель

Профессор Елюбаев в своих работах подчеркивает, что перестройка науки и научного творчества должна способствовать широкому участию ученых в выработке государственных и иных решений в условиях перехода к устойчивому развитию человечества. Именно цели устойчивого развития должны стать основными в формировании государственной образовательной политики [6, с. 193]. И это не только его размышления, он участвует в этом процессе. Развитие всестороннего сотрудничества между юристами, содействие укреплению связи между представителями юридической науки, образования и практики стало для Ж.С. Елюбаева не только предметом деятельности в рамках республиканского общественного объединения «Коллегия коммерческих юристов «Kazakhstan Bar Association» [17], но и вместе с тем и обязанностью, взятой на себя в качестве председателя Совета попечителей юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Мне посчастливилось работать с Жумагелды Сакеновичем Елюбаевым в этом направлении. Под руководством ректора профессора Абдраима Б.Ж. мы создавали наш первый Совет попечителей, председателем которого он до сих пор является. Он принимал участие во многих конференциях, мероприятиях нашего факультета, приезжая к нам из другого города; поддерживая наш молодой журнал своими публикациями. Заседания Совета попечителей с его участием разрешали наши проблемные вопросы. На факультете мы всем деканатом ждали его приезда, его предложений и рекомендаций по организации и технологии нелегкой вузовской работы.

Он и сегодня оказывает содействие повышению престижа юридических профессий,

воспитанию нового поколения юристов в духе неукоснительного соблюдения законов и норм профессиональной этики юриста, гражданина и патриота своей страны.

Заключение

Работы Ж.С. Елюбаева актуальны и представляют научную ценность. Востребованность его работ объясняется новизной, своевременностью, дефицитом научной и учебной литературы по вопросам правового регулирования недропользования. Статьи, обзоры, эссе, книги и многие другие различные научные, научно-

публицистические и философские сочинения представляют интерес для коллег Елюбаева. Его труды свидетельствуют о постановке и определенном разрешении целого ряда проблем, современного научного аппарата со своеобразной методикой проникновения в суть исследуемого явления – правового регулирования недропользования.

*Уважаемый Жумагельды Сакенович!
Я поздравляю Вас с юбилеем!
Желаю Вам крепкого здоровья, творческих успехов, благополучия и процветания!*

Литература

1. Елюбаев Ж.С. Избранные труды. Некоторые вопросы уголовного права: теория и практика (Сборник статей, докладов и научных комментариев). – Т. 8. – Алматы, 2014. – 135 с.; www.idwhosiswho.kz Кто есть кто в Казахстане; www.centrasia.ru ЦА ЦентрАзия; Обращение 06.02.2014.
2. www.Biografia.kz. Национальный портал. Обращение 06.02.2014.
3. www.pps.kaznu.kz Обращение 06.02.2014
4. Елюбаев Ж.С. Проблемы нормативного регулирования добычи, производства, хранения и транспортировки серы: научно-практическое пособие. – Алматы, 2009. – 368 с.
5. Елюбаев Ж.С. Вопросы природопользования: недропользование, эмиссии в окружающую среду, размещение и хранение отходов (сборник научных статей и докладов). – Алматы, 2014. – 384 с.
6. Недропользование и право в Казахстане. Сборник научных статей и докладов: научно-практическое пособие. – Алматы: Комплекс, 2009. – 328 с.
7. Сулейменов М.К. Становление и развитие гражданского законодательства Республики Казахстан. – Алматы, 2006. – 356 с.
8. Елюбаев Ж.С. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. – Алматы: Печатный Дом «Колесо», 2010 – 452 с.
9. Теория государства и права / под ред.: Матузова Н.И., Малько А.В. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.
10. Еллинек Г. Общее учение о государстве / вступительная статья докт. юрид. Наук, проф. И.Ю. Козлихина. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 752 с.
11. Зиманов С.З. Государство и контракты в сфере нефтяных операций // Зиманов Салык: Полное собрание сочинений / Руководитель проекта Сафинов К.Б. Т. IX. – Алматы: Медиа-корпорация «Заң», 2009. – 464 с.
12. Аленов М.А. К юбилею академика С.З. Зиманова // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Юридические науки. Посвящается 90-летию академика Зиманова С.З. – 2011. – №1 (7). – 228 с.
13. Ударцев С.Ф. Зиманов Салык Зиманович. Учителя и коллеги. Из истории юридической мысли Казахстана XX – начала XXI вв.: Очерки и воспоминания. – Алматы: Раритет, 2011. – 576 с.
14. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
15. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей / под общ. ред. Козыбаева М.К. – Алматы: Санат, 1996. – 656 с.
16. История Казахстана в русских источниках XVI – XX вв. Т. I. Посольские материалы Русского государства. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 704 с.
17. Устав Республиканского общественного объединения. Коллегия коммерческих юристов «Kazakhstan Bar Association», утвержденная на Учредительном собрании 4 июля 2012 г. Статья 2. Предмет и цели деятельности Объединения. www.thelawyer.kz Обращение 06.02.2014.

References

1. Elyubaev Zh.S. Izbrannyye trudy. Nekotorye voprosy ugolovnoy prava: teoriya i praktika (Sbornik statej, dokladov i nauchnykh kommentariyev). – Т. 8. – Алматы, 2014. – 135 с.; www.idwhosiswho.kz Кто есть кто в Казахстане; www.centrasia.ru TSA Tsentraziiya; Obrashenie 06.02.2014.
2. www.Biografia.kz. Natsional'nyi portal. Obrashenie 06.02.2014.

3. www.pps.kaznu.kz Obrashenie 06.02.2014
4. Elyubaev Zh.S. Problemy normativnogo regulirovaniya dobychi, proizvodstva, hraneniya i transportirovki sery. Nauchno-prakticheskoe posobie. – Almaty, 2009. – 368 s.
5. Elyubaev Zh.S. Voprosy prirodopol'zovaniya: nedropol'zovanie, emissii v okruzhayushchuyu sredu, razmeshenie i hranenie othodov (Sbornik nauchnyh statej i dokladov). – Almaty, 2014. – 384 s.
6. Nedropol'zovanie i pravo v Kazakhstane. Sbornik nauchnyh statej i dokladov. Nauchno-prakticheskoe posobie. – Almaty: Kompleks, 2009. – 328 s.
7. Sulejmenov M.K. Stanovlenie i razvitie grazhdanskogo zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan. – Almaty, 2006. – 356 s.
8. Elyubaev Zh.S. Problemy pravovogo regulirovaniya nedropol'zovaniya: otechestvenniyi opyt i zarubezhnaya praktika. – Almaty: Pechatnyj Dom «Koleso», 2010 – 452 s.
9. Teoriya gosudarstva i prava / Pod red. Matuzova N.I., Mal'ko A.V. – M.: Yurist', 1997. – 672 s.
10. Ellinek G. Obshee uchenie o gosudarstve / vstupil'nyaya stat'ya dokt. yurid. nauk, prof. I.Yu. Kozlihina. – Spb.: Izdatel'stvo «Yuridicheskij Tsentr Press», 2004. – 752 s.
11. Zimanov S.Z. Gosudarstvo ii kontrakty v sfere neftyanyh operatsij // Zimanov Salyk: Polnoe sobranie sochinenij / Rukovoditel' proekta Safinov K.B. T. IX. – Almaty: «Media-korporatsiya «Zan», 2009. – 464 s.
12. Alenov M.A. K yubileyu akademika S.Z. Zimanova // Vestnik Evrazijskogo natsional'nogo universiteta im. L.N. Gumileva. Seriya Yuridicheskie nauki. Posvyashaetsya 90-letiyu akademika Zimanova S.Z. – 2011 – №1 (7) – 228 s.
13. Udartsev S.F. Zimanov Salyk Zimanovich. Uchitelya i kollegi. Iz istorii yuridicheskoy mysli Kazakhstana XX – nachala XXI vv.: Ocherki i vospominaniya. – Almaty: Raritet, 2011. – 576 s.
14. Vernadskij V.I. Filosofskie mysli naturalista. – M.: Nauka, 1988. – 520 s.
15. Levshin A.I. Opisanie kirgiz-kazach'ih, ili kirgiz-kajsatskih ord i stepej / Pod. obsh. red. Kozybaeva M.K. – Almaty: Sanat, 1996. – 656 s.
16. Istoriya Kazakhstana v russkih istochnikah XVI – XX vv. T. I. Posol'skie materialy Russkogo gosudarstva – Almaty: «Daik-Press», 2005. – 704 s.
17. Ustav Respublikanskogo obshchestvennogo ob'edineniya. Kollegiya kommercheskih yuristov «Kazakhstan Bar Association», utverzhdenyi na Uchreditel'nom sobranii 4 iyulya 2012 g. Stat'ya 2. Predmet i tseli deyatel'nosti Ob'edineniya. www.thelawyer.kz Obrashenie 06.02.2014.

1-бөлім

Раздел 1

Section 1

Мемлекет пен құқық
теория және
тарихы

Теория и история
государства
и права

Chair of state and
law theory
and history

УДК 342.9(574)

Б.А. Тайторина

Д.ю.н., доцент кафедры Юриспруденции и экономики Института магистратуры
и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, Казахстан, г. Алматы

Общая теория права в системе общечеловеческих ценностей

В статье анализируется проблема развития общей теории права в контексте общечеловеческих ценностей. Обосновывается: современная правовая наука, которая ощущает потребность в доктринальных общетеоретических подходах к анализу изменений в экономической, политической, социальной и культурной сферах, происходящих в жизни современного общества. Она, в свою очередь, требует адекватного и своевременного правового регулирования, задачами которого являются развитие законодательства, последовательная реализация правовых норм, повышение уровня правосознания и правовой культуры граждан.

Ключевые слова: право, ценности, наука, правовое регулирование, правовая доктрина, государство, методология, общечеловеческие ценности.

B.A. Taytorina

The general theory is right in system of universal values

The article analyzes the problem of developing a general theory of law in the context of universal values. Justified : modern legal science that are in need of doctrinal general theoretical approaches to the analysis of changes in the economic, political, social and cultural spheres , occurring in modern society . She, in turn , require an adequate and timely legal regulation , which aims to develop legislation that consistent implementation of the rule of law , improving legal awareness and legal culture of citizens.

Key words: law, values, science, regulation, legal doctrine, the state, the methodology, human values.

Б.А. Тайторина

Жалпы адами құндылықтар жүйесіндегі жалпы құқық теориясы

Мақалада жалпы адами құндылықтардағы жалпы құқық теориясының даму мәселелері талданады. Заманауи қоғамның өмірінде болатын экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени салалардағы өзгерістерді талдауда доктриналды жалпы теориялық тәсілдер қажеттілігі бар заманауи құқықтық ғылым негізделеді. Ол өз кезегінде, азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің деңгейін көтеру, құқықтық нормалардың дәйекті жүзеге асуы, заңнаманың даму міндеттері болып табылатын барабар және уақытылы құқықтық реттеуді талап етеді.

Түйін сөздер: құқық, құндылықтар, ғылым, құқықтық бақылау, құқықтық доктрина, мемлекет, әдістеме, жалпы адами құндылықтар.

Современная юридическая наука переживает серьезные изменения, вызванные процессами глобализации, сменой ценностных и научных

парадигм. Все это имеет непосредственное отношение и к познанию теории государства и права: текущий этап социально-правового раз-

вития государства объективно обусловил потребность в теоретическом переосмыслении и глубоком анализе проблем общей теории права. Эффективность функционирования правовой системы общества, совершенствование юридической практики, укрепление законности и правопорядка в обществе, формирования правового государства и гражданского общества во многом зависят от знания сущности и функциональной роли деятельности по установлению содержания и формы правовых явлений.

Востребованность в качественно новых исследованиях правовой действительности обусловлена рядом объективных обстоятельств. Прежде всего, в числе данных обстоятельств следует назвать эпистемологические и методологические изменения, в результате которых научное познание стало, более чем когда-либо, социокультурно и исторически обусловленным. Немаловажное значение имеет состояние правовой доктрины, в которой уже существует накопленный опыт, нуждающийся в анализе и конкретизации имеющегося знания. Правовая ситуация в стране, а также практика, ориентированная на последовательную реализацию идей правового государства, требуют всестороннего изучения и объяснения механизмов, обеспечивающих верховенство права во внутригосударственных и международных отношениях.

Основной формой развития современной науки общей теории права является научное исследование – изучение явлений и процессов правовой действительности, анализ влияния на них разнообразных факторов, а также изучение взаимодействия между явлениями с целью получения убедительно доказанных с максимальным эффектом. Теория права изучает и дает обобщающие понятия о праве на основе анализа государственно-правовой практики и достижений иных юридических наук. Право является объектом специального научного исследования. В рамках теории права формулируются понятия права, правовой нормы, формы права, закона, правоотношения, правосознания, законности и т.д. По сфере действия и значимости, правовые понятия делятся на: 1) общеправовые, имеющие значение для всей системы юридических наук, всех отраслей права и законодательства («государство», «право», «правоотношение», «законность» и др.); 2) межотраслевые, имеющие значение для нескольких отраслей права и науки

(«проступок», «материальная ответственность» и др.); 3) отраслевые, пределы действия которых определяются границами той или иной отрасли («трудовое соглашение», «обвиняемый», «комитент» и др.). Наиболее общие, предельно широкие правовые понятия именуются правовыми категориями, представляющими собой итог изучения правовой действительности, результат обобщения прежде выработанных правовых понятий.

Характер специфической системы нормативного регулирования придает праву его основные специфические признаки: 1) системность: что право есть упорядоченная, внутренне согласованная система норм; 2) право есть парадигма свободы и поведения человека, включающая критерии полноты (объема), доступности, реальности прав, свобод личности, возможностей для ее инициативного поведения, а также критерий допустимых ограничений свобод человека; 3) нормативность: право представлено нормами – правилами поведения, определяющими права и обязанности участников регулируемых отношений, их ответственность, характеризующиеся повторяемостью и всеобщностью, устойчивостью; 4) государственная обеспеченность: создание, реализация, охрана права неразрывно связана с государственной деятельностью; 5) общеобязательность права: правовые установления обязательны для всех, кому они адресованы, они действуют, не ограничиваясь кругом лиц, во времени и в пространстве; 5) формальная определенность: принципы и предписания права характеризуются определенностью, т.е. всегда содержат определенное указание относительно границ правомерности поведения их адресатов и находят выражение и закрепление в том или ином источнике права (законе, договоре нормативного содержания и т.д.); 6) системное свойство нормативной регуляции: право существует, напоминает о себе постольку, поскольку оно действует, т.е. отображается в сознании, психике людей, осуществляется в их практических действиях.

Роль права в жизнедеятельности общества в силу своей всеобщности проявляется в самых разных аспектах. Являясь универсальным регулятором общественных отношений, право закрепляет основы существующего общественно-го строя. Обязывая совершать активные положительные действия, право способствует развитию

общественных отношений. Устанавливая права и обязанности своих субъектов, право вносит определенный порядок в общество и государство, создает предпосылки для их активности и эффективности. В практической деятельности государственных органов (и прежде всего судов) право выступает в качестве критерия правомерного и неправомерного поведения людей и их коллективов, является основанием применения мер государственного принуждения к нарушителям правопорядка. Право играет и важную воспитательную роль, развивая в людях чувства справедливости, добра, гуманности. Таким образом, право выступает своеобразной мерой свободы человека в обществе, устанавливая границы поведения субъектов по отношению друг к другу. Каждый участник общественных отношений может достигать своих целей, используя различные варианты поведения. В этом проявляется его относительная независимость, свобода выбора и решения. Право же, отражая согласованные интересы всего общества, ограничивает этот выбор известными пределами, ставит преграды для нежелательного поведения, но вовсе не навязывает субъекту какой-либо определенный вариант действий.

В современных источниках обоснована необходимость и целесообразность изучения и объяснения права с позиции общечеловеческих ценностей с учетом трансформации текущих общественных процессов. Сформулированные блестящей плеядой энциклопедистов и просветителей XVII-XVIII веков идеологемы – требования свободы, равенства, демократии, справедливости, преодолевая трансформационные процессы времени и сохраняя свой гуманистический потенциал, возведены сегодня в ранг общечеловеческих ценностей, зафиксированы в международном и внутригосударственном праве. Парадигма общечеловеческих ценностей существенно расширяется, эволюционируя и охватывая в современном значении понятия прав человека, неприкосновенности частной собственности, рыночной экономики, разделения власти, гражданского общества, правового государства. Верно акцентирует внимание на актуальности ситуации В.Е. Чиркин: «современные условия развития общества, государства и права отнюдь не требуют отказа от них, но эти условия предполагают новое прочтение одних и пересмотр других, дополнения их новыми ценностями, со-

четания с ними. Нужно идти не назад, к пройденному, а вперед, реформируя прежние идеи с позиции в определенной мере социализированного и коллективизированного, интегрированного, постиндустриального, информационного общества» [1, с. 64].

Генезис общечеловеческих ценностей в современной интерпретации восходит к более раннему периоду, к общегуманистическим идеям в Европе, эволюционировавшим позднее, в конце XIX-XX веков в философской литературе Германии – в концептуальных положениях, трактовавших ценности как априорные принципы человеческой деятельности, имеющие значимость для всего общества. В современный период можно констатировать результат трансформационных процессов – законодательное поэтапное закрепление этих принципов в основных законах государств.

В соответствии с историческими вызовами и принятой периодизацией конституционного развития государств на первом этапе (от создания первых писаных конституций до Первой мировой войны и возникновения государства тоталитарного социализма в СССР) были законодательно закреплены базовые принципы, сформулированные в XVII-XVIII веках и основанные на идеях прав человека и гражданина, за исключением социально-экономических прав и положений об обязанностях; священной и неприкосновенной частной собственности; разделения властей; независимого суда с участием присяжных заседателей и др. Одновременно возник комплекс вопросов об обеспечении их юридическими гарантиями, а также о сфере применения, рамках действия свободы, равенства и братства (прав и свобод, вошедших с момента регламентации в конституциях также в парадигму позитивного права).

Второй этап в развитии права стран мира (от Первой мировой войны до окончания Второй мировой войны) в литературе связан с влиянием идеологии марксизма, немарксистской социал-демократии и конституций стран тоталитарного социализма. От инструментальных конституций прошлого произошло восхождение к социальным конституциям настоящего. В отличие от установок либерального индивидуализма о безусловном приоритете личности по отношению к обществу и коллективу, о неприкосновенности собственности, невмешательстве государства

и т.д. правовым регулированием на уровне основного закона охватываются общественные отношения в рамках социального государства, коллективных прав определенных общностей (инструментальные законы эволюционируют в ранг социальных). Ценность второго этапа заключается в возведении в более высокую категорию названных общечеловеческих ценностей.

Современный этап трактовки общечеловеческих ценностей и их правового регулирования характеризуется переходом от теоретических деклараций к реальному расширению сферы правового регулирования (от идеологем до целесообразной организации общества). Актуальную во все времена дискуссию о правах человека и гражданина в современный период отличает новизна в постановке проблемы, заключающаяся не в общепринятой концепции естественных прав, не только в вопросе о разделенных правах человека и гражданина, а о целостном подходе к человеку как к личности, о правах личности. Не менее содержательна дискуссия о роли в обществе и правовой регламентации частной собственности: на данном направлении научной мысли наблюдается восхождение от простой декларации о необходимости защиты частной собственности к положению о ее социальных функциях (в частности, о служении частной собственности не только собственнику, но и обществу). Весьма плодотворна полемика вокруг идеи гражданского общества, ее взаимодействия с государством, проблемы роли государственного регулирования институтов гражданского общества. В законодательстве современных государств трансформационным процессам подвергается и концепция рыночной экономики, доминирующей становится идея социально ориентированной рыночной экономики. Не менее содержательна дискуссия с точки зрения правовой регуляции реализации идеи разделения, единства и субсидиарности ветвей власти. Как правило, гуманистические идеи, так называемые идеологемы прошлого, являются культурными достижениями человеческой цивилизации и продолжают функционировать в качестве высших общечеловеческих ценностей, продолжают оставаться в том числе и ориентиром для права. Отсюда и право может быть интерпретировано как особая форма общественного сознания, как оценочное духовное освоение мира.

В теории права также повышается интерес

и к проблематике права как явлению культуры, как, с одной стороны, инструмента, а с другой – цели, идеала развития, прогресса. Исходя из культурологической концепции правопонимания, право есть целостный феномен, имеющий ценностную природу и духовное аксиологическое ядро, которое представлено свободой, справедливостью, равенством. Аксиологическое ядро права в рамках этической модели носит нравственно-правовой характер. Правовое сознание, правовые отношения, правовая практика толкуются как разные уровни, ступени воплощения единого цельного феномена – права. Каждый последующий уровень реализует нравственно-правовые ценности в присущих правосознанию, правовым нормам, правовым отношениям, актам реализации и применения права формах: идей, идеалов, целей, правоприязнаний; моделей, масштабов, эталонов поведения, конкретного ценностно-ориентированного поведения людей, нормативных и индивидуальных правовых документов. Право есть открытая, разомкнутая система, прежде всего – по отношению к духовному нравственно-правовому началу, которое воплощается в праве естественном, позитивном и в правовой практике, в соотношении с ним (нравственно-правовым началам) право всегда себя оценивает. Развитие нравственно-правовых аксиологических качеств права означает более развитое состояние права, большую его адекватность самому себе. Воплощение нравственно-правовых ценностей в праве означает также возрастание ценности самого права.

Общая теория права является одной из основных и ведущих частей единой и целостной науки – теории государства и права, имеющей двуединый предмет, общность методологии исследования, общие цели и задачи, представляющие собой основу тесного взаимодействия общей теории права с теорией государства. Проблема соотношения права и государства в юридической науке имеет характер полемики, поскольку вопрос о том, в каких взаимоотношениях находятся государство и право, имеет не только теоретическое, но важное практическое значение. Стремление избежать крайностей в вопросе соотношения государства и права обусловило появление дуалистического подхода, в соответствии с которым связь между государством и правом видится более сложной и носит

характер двусторонней зависимости: государство и право друг без друга не могут существовать [2, с. 43].

В свете современных реалий общественного развития возможна интерпретация идеи связанности государства правом, генезис которой восходит к античным временам, ее эволюция связана с эпохой Возрождения, а в завершенном виде теория связанности государства правом сформировалась во второй половине XIX в. Идея Еллинека о связанности государства правом получила дальнейшее развитие в трудах Л. Дюги и, в частности, в работах российских юристов: П.А. Кистяковского, Н.И. Палиенко, Н.С. Алексеева, Н.М. Коркунова, П.И. Новгородцева и др. В современной литературе проблема исследуется в парадигме проблемы правового государства, преимущественно с позиции верховенства права. Концепция верховенства права является методологическим ориентиром для адекватной оценки взаимного влияния государства и права. «Государство, по глубокому убеждению А.А. Матюхина, есть элемент сферы права. Поэтому вопрос о «правовом государстве» есть, по существу, вопрошание о качестве и содержательных институциональных идеях Права, в сфере которых происходит государственное строительство, осуществляемое в данной конкретной стране данным народом, имеющим свое представление о праве (свою «Идею Права»), правовые традиции и правовую культуру» [3, с. 10].

Позитивное воздействие государства на право проявляется в сфере правотворчества и правореализации. Государство доводит до логического завершения правообразовательный процесс, придавая праву определенные юридические формы. В буквальном смысле это означает, что государство устанавливает нормы права, придает им общеобязательное значение, выполняет конструктивную функцию в развитии системы источников права и системы права в целом, играет немаловажную роль в обеспечении реализации права, обеспечивает охрану права и правопорядок и, в конечном счете, оказывает мощную идеологическую поддержку праву, способствуя восприятию права индивидуальным и массовым правосознанием, способствует распространению права в

социальном пространстве, оно обязывает участников общественных отношений действовать по праву, исключать противоправные подходы в достижении общественно значимых результатов. На основе названных функций государства формируется правовая политика, основанная на общих и специфических закономерностях развития национальной правовой системы. Соответственно государство как организация нуждается в праве, поскольку посредством права закрепляются форма государства, устройство государственного аппарата, компетенция государственных органов и должностных лиц, устанавливается правовое регулирование общественных отношений. Вне и помимо права, государство не может осуществлять свою деятельность, так как право есть общесоциальный регулятор, и государство без ущерба для общества не может манипулировать правом или освободиться от него. Организующая роль права в отношении к государству проявляется в воздействии права на государство во взаимоотношениях с населением, отдельной личностью, в легализации государственной деятельности в рамках юридических требований, в определении пределов вмешательства государства в частную жизнь граждан, в осуществлении действенного контроля за деятельностью государственного аппарата и создании юридических гарантий ответственности государства перед обществом; во взаимоотношениях с зарубежными государствами, международными организациями – субъектами мирового сообщества.

Право в контексте соотношения с государством выступает фактором, ограничивающим произвол со стороны государства по отношению к личности и обществу. Государство социальной ценностью обладает только при условии, что, основываясь на праве и обеспечивая право, служит общественной пользе. Современное право многоаспектно, благодаря чему служит одновременно и модульно-информационным средством, и регулятором общественных отношений, и средством положительного идеологического воздействия на сознание и психологию людей, их воспитания, и мерилom правомерности поведения субъектов правах [4, с. 251].

Литература

- 1 Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности и российское право //Общественные науки и современность. – 2001. – №2. – С. 64-76.
- 2 Лазарев В. Общая теория права. – М., 1997. – С. 278.
- 3 Матюхин А. Государство в сфере права: институциональный подход. – Алматы: ВШП «Әділет», 2000. – 596 с.
- 4 Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособие / отв. ред. Р.В. Шагиева. – М.: Норма: ИНФА-М, 2011. – 576 с.

References

- 1 Chirkin V.E. Obshechelovecheskie values and Russian law // Social Sciences and Modernity. – 2001. – № 2. – P.64-76.
- 2 V. Lazarev General Theory of Law. – M., 1997. – S.278.
- 3 Matyuhin A. State in the field of law: an institutional approach. – Almaty: GSW “Adilet”, 2000. – 596 p.
- 4 Actual problems of theory of law: ucheb.posobie / otv.red.R.V. Shagieva. – M.: Norm: INFA-M, 2011. – 576.

ӘОЖ 321.01; 340.11

¹А.С. Мадиярова, ²Г.А. Әлібаева*¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., Қазақстан, Алматы қ.²Д.А. Қонаев атындағы көлік және құқық университетінің проректоры,
заң ғылымдарының докторы Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: g.alibayeva@mail.ru

Мемлекет мәні мен мазмұнын айқындаушы негізгі белгі ретіндегі билік

Бұл мақалада биліктің табиғаты, көпқырлылығы және түрлері, заманауи билік концепциялары қарастырылған. Мұнда билік генезисіне адамдардың ортақ өмір сүру қажеттілігі ретінде баға берілген. Заманауи конституциялық құқықта қалыптасқан билік түрлеріне құқықтық түсіндірме жасалған. Заманауи демократиялық қоғамдағы билік қарым-қатынастарының сипаты және олардың даму тенденциясына құқықтық тұрғыдан баға берілген. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билікке тән ерекшеліктер мен белгілер сипатталған.

Түйін сөздер: мемлекет, билік, құқық, қоғам.

А.С. Мадиярова, Г.А. Алибаева

Власть как определяющий признак и основное содержание сущности государства

В данной статье рассмотрена природа, многомерность и разновидности власти и виды современной власти. Генезис власти оценен в контексте общечеловеческих ценностей. Дана правовая оценка видов власти в аспекте современного конституционного права. Дана правовая оценка властеотношений в современном демократическом обществе и тенденции их развития. Проанализированы особенности и характерные признаки государственной (политической) власти в Республике Казахстан.

Ключевые слова: государство, власть, право, общество.

A.S. Madiyarova, G.A. Alibayeva

Authority as a defining feature and main content of the State essence

This article highlights the nature, multidimensional character and various types of authority, as well as types of modern authority. Genesis of authority has been evaluated in terms of contemporary Constitution law. The legal evaluation of authority relations in contemporary democratic society and development tendencies have been presented. Specific features of public (political) authority of the Republic of Kazakhstan have been analyzed.

Key words: state, power, law, society

Биліктің табиғаты, көпқырлылығы және түрлері. Билік белгілі бір мақсаттарға жету үшін ерекше әдістерді, сенімдер мен мәжбүрлеулерді қолдана отырып, бірлескен қызметті ретке келтіру үшін құрылған адамдар ұжымының қызметі болып табылады.

Алғашқы қоғамға тән биліктің әлеуметтік қызметінің ұғымы рудың ақсақалдар кеңесімен, халықтық жиналыстармен (ежелгі грекиялық агора) жүзеге асырылған тайпалардың, фратриялардың, рулардың қоғамдық билігі. Мұндай билік өзінің қайнар көзінен және оның тасушысынан бөлінбейді, қоғамның жалпы мүдделері

мен қажеттіліктерін білдіреді және оның жалпы істерін басқару үшін қолданылады. Мұндай билік мемлекеттік сипатқа ие болмайды, ол қоғамдық (бұқаралық) билік түрінде немесе әлеуметтік мағынадағы билік ретінде көрініс табады. Ол ұжым түрінде ұйымдасқан адамдарға тек таптық емес қоғам жағдайында ғана тиесілі болып қана қоймайды, ол таптарға бөлінген қоғамға да тән болуы мүмкін. Осылайша, еңбек ұжымы әлеуметтік билікті өз мүшелерінің бірлескен өндірістік қызметін ретке келтіру үшін қолданады, ал қоғамның кез келген өзге әлеуметтік бөлігі тиісті ұйымдасқан ұйымның

билік тасушысы болып табылады (отбасы, қоғамдық ұйымдар, діни бірлестіктер, партиялар, кәсіпкерлер ассоциациясы және т.б.).

Билік мемлекеттің аса маңызды белгілерінің бірі ретінде көрініс табады. Сонымен қатар билік қажеттілігі қоғам ұйымдастырылуынан келіп туындайды, себебі қоғам өмірін ұйымдастыру биліктің маңызды қызметтерінің бірі, билік арқылы қоғам өмірінің барлық негізгі салаларын тәртіпке және ретке келтіру қамтамасыз етіледі.

Кез келген қоғамдағы бірлескен қызмет адамдардың еш уақытта бірімен-бірі алшақ болмағандығымен түсіндіріледі, себебі бірімен-бірі араласу адамдардың қоғамда өмір сүруі үшін қажет шарттар болып табылады.

Сондықтан билік генезисін адамдардың ортақ өмір сүру қажеттілігінен іздестіру керек. Дәл осындай ортақ өмір сүруде жеке тұлғаны ортақ қоғамдық мүддеге бағындырудың психологиялық қажеттілігі туындайды, яғни бір тарапта билікке бағыныштылық жағдайы туындаса, екінші тарапта билікке қызығу, билік еркіндігіне ұмтылу сезімі пайда болады. Әрине, билік басымдығы жағдайы тек психологиялық феномен емес, ол – әлеуметтік өмір сүру шартының ықпалында пайда болатын еңбек процесін басқарудың қоғамдық қызметі.

Мемлекет пайда болуымен билік қоғамнан бөлініп, саяси сипатқа ие бола отырып, кез келген мемлекеттің ерекше белгісіне айналады. Яғни билік әлеуметтік қызмет түрінен саяси билік түріне ауысады, ол белгілі бір таптың, өзара ынтымақтас әлеуметтік күштердің, ұлттық элитаның, саяси партияның және т.б. экономикалық мүдделерін айқын көрсетуге қызмет етеді.

Мұндай биліктің табиғаты қоғамды басқарудың дәл мемлекеттік түрлерінде өзінің салыстырмалы нысандағы өзге қоғамдық қызметтерден ерекше дара сипатын иеленіп, қоғамнан бөлініп, оның үстінен ықпал ететін күшке ие болады.

Кез келген саяси биліктің мақсаты – адамдарды өз мүддесін қорғау үшін бағындыру және қолдану. Белгілі бір тепе-теңдік сақталмаса, кез келген қоғамның өмір сүруі мүмкін емес. Оған тек билік арқылы қол жеткізіледі.

«Билік» ұғымы қарапайым өмірде және ғылыми әдебиеттерде әртүрлі мағыналарда қолданылады. Философтар билік мәнін қоғамның объективтік заңдылығы жағынан пайымдаса,

әлеуметтанушылар әлеуметтік билік жайлы, ал экономистер шаруашылық экономикасы туралы, заңгерлер мемлекеттік билік жөнінде, саясаттанушылар саяси билік турасында, жаратылыстанушылар табиғатқа билік ету жайлы, психологтар адамның өзіне-өзі билік етуі жөнінде, ата-аналар отбасылық билік туралы, құдайға сиынушылар құдай билігі және т.б. жөнінде ой түйіндейді.

Билік адамзат қоғамының пайда болуымен байланысты туындады және ол сол қоғамның дамуына бірден-бір ықпал етуші күш болып табылады. Таптар және мемлекет пайда болғанға дейін билік қоғамдық сипатқа ие болып келді, яғни қоғам үстінен қараушы аппарат, мәжбүрлеу мекемелері болмады. Алғашқы қауымдық қоғамда билікті барлық ру мүшелері жүзеге асырды, олардың арасынан ақсақалдар (көсемдер) сайланды.

Заманауи билік концепциялары. Билік феномені көп қырлы. Билік ықпалы кең таралады және барлығына әсер етеді.

Билік – қоғам мен саясаттың іргелі бастауларының бірі. Ол тұрақты адамдар қауымдастығы орныққан барлық жерде, атап айтқанда, отбасында, өндірістік ұйымдарда, түрлі мекемелер мен ұйымдарда бар.

Ғылыми әдебиетте биліктің әртүрлі анықтамалары қалыптасқан, яғни бұл құбылыс күрделі, көп қырлы деп түсінуіміз қажет.

Әрбір дефиниция, әдетте биліктің әртүрлі тараптарына мән беріп, оған талдау жасауда белгілі бір көзқарастарды қалыптастырады. Шартты түрде билікті пайымдаудың келесі қырларын бөліп көрсетуге болады:

1. Бихевиористік пайымдаулар бойынша билік ерекше тәртіп үлгісі, онда бір адамдар тобы басқарса, келесі бір адамдар тобы оларға бағынады. Бихевиористік пайымдау билік ұғымын жеке сипатқа иелендіреді, оған шынайы тұлғалардың әсер етуіне алып келеді, мұнда биліктің субъективтік мәніне ерекше көңіл бөлінеді. Биліктің бихевиористік түсінігінің үлгісін Г. Лаесуэлл ұсынады [1]. Оның пайымдауынша, жеке тұлғаларға және билікке ұмтылу еркі және «саяси энергияны» игеру қажеттілігі – биліктің пайда болуына алғашқы импульс. Адам билікті өмір сүруді жақсарту құралы ретінде көреді: байлыққа ие болу, еркіндік, қауіпсіздік және т.б. құндылықтар. Сонымен қатар билік оған қол жеткізуге ұмтылу сияқты өзіндік мақсат болып табылады.

2. Биліктің бихевиористік түсінігінен туындайтын нақты тұлғалардың тәртібі түріндегі психологиялық интерпретациясын осы тәртіпті адамдардың санасы мен бейсанасынан тамыр алатын билік қайнар көздерінің субъективтік мотивациясы ретінде ашып көрсетеді. Бұл түрдегі көрнекті бағыттардың бірі – психоанализ. Билік бір тараптың бағынуға, ал екінші тараптың «өз еркімен құлдыққа бас ұсынуы» сияқты өзара қатынаста туындайды. Фрейдтің пайымдауынша, адам психикасында жеке тұлға бостандығына қарағанда жеке басының қорғалуы және өзін-өзі тыныштандыруына басымдық беруші құрылым бар.

Аналитиктер психологиялық бағыну себептерін түсіндіруде әртүрлі пікір ұсынады. Біреулері (Б.Эдельман) оларды өз кезінде көсем және тобыр арасында қалыптасқан гипнотикалық әсер деп көреді, ал өзгелері (Ж. Лакан) – тіл арқылы көрініс табатын адамның бейсанасында қалыптасқан ерекше қабылдау деп түсіндіреді.

3. Биліктің бихевиористік және психологиялық болжамына қарама-қайшылық ретінде оның жүйелі түсіндірілуі танылады. Егер алғашқы екі бағыт оның көріністерінің шынайы эмпирикалық тәжірибесін басшылыққа ала отырып, билікті төменнен жоғары қарай түсінуді, яғни жеке тұлғадан қоғамға талпынуды талап етсе, жүйелі әдіс билікті жеке қатынастардан туындайды деп санап, билікті «қабылданған міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету жүйесінің қабілеті» ретінде қарастырады және ол ұжымдық максаттардың орындалуына бағытталады. Жүйелі бағыттың кейбір өкілдері (К. Дойч, Н. Луман) билікті топтық шиеленістерді реттеу және қоғам интеграциясын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін әлеуметтік қарым-қатынас (коммуникация) құралы деп таниды.

Биліктің негізгі түрлері. Поляк ғалымы Ежи Вятр билікті жіктеудің бірнеше түрлерін бөліп көрсетеді. Оларға сәйкес, билік ету келесі түрлерге бөлінеді:

1. Билікті жүзеге асыру үшін қолданылатын тәсілдерге байланысты:

- а) тікелей физикалық билік;
- б) ықпал (әсер) ету (жазалау және кеңшілік, кешірім таныту арқылы);
- в) көзқарасына ықпал ету арқылы, яғни үгіт насихат жасап, бірнеше мәрте қайталап, жаттығу арқылы (мысалы, әскердегі тәртіп көмегімен).

Биліктің бұл түрлерінің әрқайсысынан өз билік субъектісін көруге болады: а) тармағы бойынша, мұнда әскер және полиция мәжбүрлеу билігін жүзеге асырушы субъект болып табылады; б) тармағы бойынша, мысалы, экономикалық институттар жазалау және кеңшілік таныту тәсілдерін қолданады; в) тармағына сәйкес бірнеше мәрте қайталау арқылы мектептер, шіркеулер немесе саяси партиялар тұлғаның жеке көзқарасына әсер етуі мүмкін. Бірақ бұл жерде мұндай жолдардың шартты түрде екендігін естен шығармау қажет, себебі бұл субъектілердің әрқайсысы өзге де тәсілдерді қолдана алады.

2. Билік субъектісіне қатысты мынадай бөліктерден тұрады:

а) ұйымдар билігі;

б) жеке тұлғаның табиғатқа және өзге адамдарға билік етуі, оған қол жеткізуге адамның билікке және атақдаңққа деген табиғи ұмтылысы, сондай-ақ оның психологиялық ерекшеліктері. Әсіресе адамның билікке ұмтылысы қоғамдық қатынастар негізін құрайды. Биліктің өзіндік мәні осы а) және б) формаларының сәйкес келуі арқылы көрініс табады.

Өзінің әлеуметтік мәні, қайнар көзі және тәуелсіз сипаты бойынша бірегей мемлекеттік билік қоғамның типіне, оның қызметіне, тәсілдері мен шектеулеріне байланысты әртүрлі болуы мүмкін.

Мемлекеттік биліктің бірлігі оның белгілі бір көрініс табу формалары және ішкі ұйымдастырылу құрылымымен ұштасатыны даусыз. Барлық билік қызметін рационалды ұйымдастыру принциптерінің құрылымдық және қызметтік бағыттарына сәйкес мемлекеттік биліктің жеке түрлері мен тармақтары бөлініп шығады, олар өкілеттіктерінің сипаттарына қарай жеке құзыреттері шегінде өз бетінше әрекет етеді, бірақ бір-бірін теңестіріп, өзара қарым-қатынаста тең болады. Мемлекеттік биліктің өз қызметін жүзеге асыруы барысында тармақтарға бөліну қабілеті билік бөлінісі принциптерінің негізі болып табылады.

Мемлекеттік биліктің әртүрлілігі бірнеше негіздер: қоғамдағы әлеуметтік күштердің үстемдігі әдісімен; мемлекеттік органдар өкілеттігімен; олардың қызмет етуінің аймақтық ауқымы бойынша анықталады.

Бұл негіздердің алғашқысы қоғамның қандай да болмасын тарихи типіне қарай тиісті

элеуметтік топтың үстемдік етуін білдіреді. Бұл үстемдік *тоталитарлық, авторитарлық, демократиялық* [2] мемлекеттік билік түрлері арқылы жүзеге асырылады.

Өзінің алғашқы (классикалық) көрініс табуында мемлекеттік билік үстемдік етуші тап диктатурасының көрінісі ретінде және басқа тапты мәжбүрлеп, қысым көрсету арқылы осы таптың ұйымдасқан түрдегі күш көрсетуін қамтамасыз етуі мүмкін.

Билікті жүзеге асырудың демократиялық формалары болмай, жеке және диктатордың бақылаусыз билігі қоғамдық өмірдің барлық салаларына жалпылама кең таралған жағдайда *тоталитарлық* мемлекеттік билік орнығады. Оның бағыты адам өміріне шектеусіз араласып, азаматтық қоғам институттарын ысырып тастауға бағытталған. Тоталитарлық билік үстемдік құрған сәтте азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру шарттары жоғалып, бір партиялық жүйе орнығып, қоғамды ұйымдастырудың барлық салаларында тек мәжбүрлеу жүйесі қамтамасыз етіледі.

Өркениетті қоғам үшін тоталитарлық билік тек тарихи тығырыққа және мемлекет дамуындағы толықтай тоқырауға алып келуі мүмкін. Билік ету тәсіліне қарай биліктің тағы бір түрі – *авторитарлық* мемлекеттік билік бөліп көрсетіледі. Оның ерекше белгісі – күшті атқарушы билік, әдетте ол көшбасшының жеке басына негізделеді, бірақ ол дамыған парламенттік демократияға сүйенеді. Авторитарлық биліктің орын алуы мемлекеттің антидемократиялық мәнінің көрсеткіші болып табылмайды. Өте күшті орталықтанған билік, кейбір жағдайда құлау мен анархияның қажетті қайшылығы болып табылады. Жалпы алғанда, авторитарлық билік қоғамдық өмірге араласуға және азаматтардың жеке автономиясын бұзуға жол береді. Сондықтан жеке диктатура элементтері бар мұндай қатаң билік альтернативасы (баламасы) ретінде, әдетте *демократиялық* мемлекеттік билік танылады. Ол қоғамның мемлекеттік билікті кері қарай «жұту» процесі қамтамасыз етілуі мүмкін болып табылатын тек шынайы демократиялық мемлекетте ғана жүзеге асырылады. Тек осындай жағдайда ғана мемлекеттегі бір және бірегей билік тасушысы бүкіл халық болып табылады.

Заманауи демократиялық қоғамдағы билік қарым-қатынастарының сипаты және олардың даму тенденциясы.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы халық билігі сипатындағы шынайы демократиялық билікті қамтамасыз етуге бағытталған ұстанымды қамтиды.

Өз құрамында өзара бейбіт қатынастағы топтарды, қоғамның өзге де элеуметтік топтарын, ұлттар мен ұлыстарды, этникалық топтарды қамтитын халық мемлекеттік биліктің бір және бірегей қайнар көзі болып табылады. Жоғарыда аталып өткендей, мемлекеттік биліктің халыққа тәуелділік деңгейі осы биліктің өзін-өзі басқару және жоғары билік деңгейін тікелей айқындайды, өзге ешқандай билік оның өз үстемдігін жүзеге асыруына шектеу қоя алмайды. Ол халықтың мәртебесін және еркін білдіреді.

Қазақстан Республикасының жағдайында демократиялық мемлекеттік билік – тәуелсіз Қазақстан халқына тиесілі қоғам және мемлекет істерін тікелей және халық билігінің арнайы тетіктері арқылы Конституцияда бекітілген нысандар мен шектерде билікті басқару қызметі.

Халық билігі принципін бекіту арқылы Конституция ол билікті жүзеге асыру формасы ретінде тікелей демократияны, өкілдік демократияны, президенттік демократияны, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың, партиялар мен еңбек ұйымдарының қызметін айқындайды. Нәтижесінде халықтық билік демократияның бүтін жүйесі түрінде ұйымдастырушылық тұрғыда көрініс табады, азаматтарды мемлекет және қоғам істерін басқаруға араластырып, олардың саяси белсенділігін арттырудың әрқилы формаларын қолданады.

Демократиялық билік халықты толық басқаруды қамтамасыз ету мүддесі үшін жоғарыда аталған барлық билік түрлерінің формаларын пайдаланады. Бұл формалардың маңыздыларының бірі өкілдік демократия, ол өз кезегінде халық және жедел билік қызметін жүзеге асыратын кәсіби мемлекеттік аппарат арасындағы байланыстырушы тармақ болып табылады.

Өкілді органдарды сайлау шынайы халықтық биліктің маңызды бөліктерін бірлестіреді, себебі олар халық билігінің жоғарғы тікелей билігі ретінде қызмет етеді және бір мезгілде еліміздегі халық өкілдігі институтын құрайды.

Өкілдік демократия бүкілхалықтық еркін сайлаулар арқылы мемлекет және қоғам істерін басқаруға қатысты белгілі бір қызмет түрлерін халықтың сайланбалы өкілдерге (депутаттарға) беруін білдіреді, ал депутаттар федерация-

лар мен оның субъектілері деңгейінде немесе муниципалдық деңгейде жергілікті өзін-өзі басқару ұйымдарына бірлеседі. Осылайша, бұл форма халықтың толық билікті жүзеге асыруын өкілді демократия жүйесін құрайтын сайланбалы өкілді органдар арқылы қамтамасыз етеді. Дәл осы өкілді демократия институты халықтың заңға сәйкес және жергілікті жердегі халық мәселелерін шешуді қамтамасыз етеді. Осы негізде халық егемендігі көрінісінің демократиялық формалары өкілдік жүйеден бастау алады, ал халық тәуелсіздігінің өзі халық өкілдігі сипатын анықтайды.

Халықтық билік жүйесінде тікелей, шынайы демократия ерекше мәнге ие. Мұның шынайы мәні халық еркін тікелей білдірудегі оның рөлімен айқындалады, яғни құқықшығармашылықтағы сияқты ешбір аралық жалғастырушы бөліктермен бөлінбеген, мемлекеттік құрылыстың мәселелерін шешу процесінде айрықша маңызды орын алады.

Тікелей демократия өкілді органдардың қатысуынсыз, тікелей халық немесе оның бөліктерінің еркін білдіру жолымен мемлекеттік және қоғамдық өмірдің мәселелерін талқылау және шешім қабылдау мүмкіндігін береді.

ҚР Конституциясы тікелей демократия институтын жоғарғы халық билігін тікелей білдіру сипатында бекітеді және олардың қатарына референдум мен еркін сайлауларды жатқызады.

Демократиялық режим жергілікті өзін-өзі басқаруға ықпал етеді, сот органдарының немесе арнайы процедуралар көмегімен шиеленісті жағдайларды шешеді. Басқарудың күштеу әдістерін қолдану мүмкіндігіне тек ерекше жағдайларда, заңмен бекітілген реттерде және еліміздің сыртқы қауіпсіздігіне қатер төнген жағдайда ғана жол беріледі.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билік: оған тән ерекшеліктер мен белгілер. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздік алған уақыттан бастап, тәуелсіз мемлекет және оның бүкіл азаматтарының өмірі көрініс табатын бүкіл құқықтық базаны түпкілікті өзгерту қажеттілігі туындады.

Қазақстан халқының тәуелсіздігі тұрақтануына сәйкес, республикадағы мемлекеттік биліктің бірыңғай бөлінісі туралы аса маңызды принцип бекітілді: «Республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот

тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылады».

Мемлекеттің әлеуметтік шындыққа ықпал етуінің объективтік жолдары мемлекеттік биліктің бірыңғай бөлінісінің табиғи қасиетімен түсіндіріледі, ол әлеуметтік алуан түрлілікті биліктік реттеу табиғатында адекватты негізде қалыптасқан биліктің бірнеше тармақтарынан нақты көрініс табады. Сондықтан Қазақстан мемлекеті бірыңғай мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына ие. Ел аумағында заң шығарушы билікті Парламент, атқарушы билікті Үкімет, ал сот билігін Жоғарғы және жергілікті сот органдары іске асырады. Парламент Үкіметті тарату, Президентті қызметінен аластату туралы мәселе көтере алады, ал Президент Парламентті тарату өкілеттігіне ие.

Мемлекеттің атқарушы органдары ерекше маңызды қызметтерді іске асырады. Оларға: Үкімет, Министрліктер, мемлекеттік комитеттер, жергілікті әкімшілік (облыстық, қалалық, аудандық, ауылдық), құқық қорғау органдары жатады. Мемлекеттік органдардың әрбір бөлшегінің құқықтық жағдайларын ретке келтіретін арнайы заңдар бар. Мысалы, Конституцияда Прокуратура туралы былай делінген: «Прокуратура мемлекет атынан Республиканың аумағында заңдардың, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және өзге де нормативтік құқықтық актілердің дәлмедәл әрі біркелкі қолданылуын, жедел іздестіру қызметінің, анықтау мен тергеудің, әкімшілік және орындаушылық іс жүргізудің заңдылығын жоғарғы қадағалауды жүзеге асырады, заңдылықтың кез келген бұзылуын анықтау мен жою жөнінде шаралар қолданады, сондай-ақ Республика Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіреді. Прокуратура сотта мемлекет мүддесін білдіреді, сондай-ақ заңмен белгіленген жағдайда, тәртіпте және шекте қылмыстық қуғындауды жүзеге асырады» [3].

Адам құқықтарын қорғауда, қоғам мен мемлекетті ішкі және сыртқы қауіптен қорғауда ұлттық қауіпсіздік органдары (ҰҚК) айрықша маңызға ие. Қазақстан Республикасындағы конституциялық ережелер мен нормалар контекстіндегі мемлекеттік биліктің бірыңғай

біртұтастығы, олардың функционалдық бөлінуі, бөлшектің бүтіннен бөлінбеуі, бірақ жаңа тәуелсіз мемлекетте саяси көптүрлілік бірегейлігі және ұйымдастырылу тұрғысынан ыңғайлы болуын білдіреді, яғни бұрынғыдай абсолютті және примитивті толық билік болмауы тиіс.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік биліктің бірегей бөлінуі мемлекеттік органдар өкілеттіктерінің бір кезеңде жайдан-жай бөлінуі емес. Билік тармақтары жоғарғы билік күшіне ие, мемлекеттік қызметтің әр салаларында әрқайсысы өзін-өзі басқарады, олардың жалпы өкілеттіктерін Президент басқарып, қызметтеріне келісім береді, бірақ әрбір билік тармағы толық билікке ие емес, олар өзара әрекеттесе отырып, іс-қимыл жасағандарымен бір-бірінің істеріне араласып, бір-бірін алмастыра алмайды. Тек қызметтерін өзара толықтыра отырып, мүмкін болатын бассыздықтарға жол бермей, бір-біріне шектеу қойып, мемлекеттік билік тармақтары жеке еркіндік және қоғамдық қажеттілік қатынастарын теңестіріп, олардың жалпы үйлесімде дамуына қызмет етеді.

Конституциялық механизмдегі мемлекеттік билік тармақтарының өзара қатынасы олардың бірлескен әрекетіндегі өкілеттіктерді қазақстандық қоғамдағы мемлекет қызметтерін жүзеге асыруға қажетті барлық құқықтық мүмкіндіктерді қамтитындай деңгейде болуы тиіс.

Мемлекеттік билік тармақтарының әрқайсысы халық немесе Қазақстан Республикасының атынан әрекет етеді: ол билік тармақтары жалпы мемлекеттік мүдделерге қатысты Президенттің бірыңғай стратегиялық жолын жүзеге асырып, жалпыға бірдей таралатын 1995 жылғы ҚР Конституциясының нормаларын басшылыққа алулары тиіс. Мемлекет қызметінің нақты ішкі

және сыртқы бағыттары өзінің тәжірибелік өзара байланысымен Елбасы атынан жүзеге асырады және қазақстандық Елтаңба, Ту және Әнұран формасында мемлекеттік билік бірегейлігін бекітеді.

Мемлекеттік биліктің конституциялық бірегей бөлінуі Қазақстан мемлекетіне құқықтық сипат береді, оған әлеуметтік әділеттілік мәнін ұғындырады және биліктік құрылымдарды, олардың өкілеттіктері мен жауапкершіліктерін анықтайтын нақты нормаларға бағындырады. Мемлекеттік биліктің тармақтарға бөлінуі, осы билік тармақтары қызмет етуінің негізі болып табылатын «тежемелер мен қарама-қайшылықтар» жүйесі мемлекеттік биліктің жалпы қоғам мен азаматтардан алыстауына қарсылық келтіреді. Сондықтан түрлі мемлекеттердің конституцияларында бекітілген, заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарының, сондай-ақ осы мемлекет басшыларының құқықтық өкілеттіктері мен олардың ықпал ету салаларының көлемі әртүрлі болуы түсінікті. Мұндай бөлінудің Қазақстан үшін мақсаты жоғарыда атап өтілгендей, қазақстандық қоғам дамуының нақты тарихи өтпелі кезеңінде бір-біріне өзара тәуелсіз, бірақ толық билікке ие емес билік тармақтарының жалпы алғандағы өкілеттігі біздің мемлекеттің бүкіл әлеуметтік рөлін қамту қажеттілігі болып табылады. Сондықтан «билік бөлінуі принципі» биліктік өкілеттіктердің орталықтану ауыртпалығы және олардың қолданылуының динамикалық теңдігі бірегей Қазақстан мемлекетінің уақыт талабына сай мақсатты түрде ауысуын білдіреді. Бұл тепе-теңдікті қамтамасыз ету 1991 жылғы 1 желтоқсанда бүкіл халықпен сайланған Қазақстан Республикасы Президентінің тарихи борышы болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Граждан В.Д. Теория управления: учебное пособие. – М., 2005. – С.161-183.
- 2 Лазарев В.В. Общая теория права и государства. – М.: Юрист, 1996. – С. 334.
- 3 30 тамыз 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы.

References

- 1 Grazhdan V.D. Theory of administration: Training manual. – Moscow, 2005. – P.161-183.
- 2 Lazarev V.V. General Theory of Law and State. – M.: Lawyer, 1996. – p. 334.
- 3 30 august 1995 Constitution of the Republic of Kazakhstan.

УДК 336.741.28

А.М. Акаев

кандидат юридических наук, профессор кафедры Конституционного и международного права Гуманитарного Университета транспорта и права имени Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы

Идеологический плюрализм в Республике Казахстан: понятие, сущность и правовое обеспечение

В статье рассмотрены общественное сознание в условиях новых общественно-экономических отношений, вопросы воздействия общественному сознанию людей существующего общественного бытия, изменение и развитие индивидуального сознания людей с точки зрения юридической науки, идеологические и политические основы новой национальной идеи.

Ключевые слова: общественное сознание, общественное бытие, гуманные отношения, духовная культура, индивидуальное сознание, унификация общности взглядов.

А.М. Акаев

Ideological pluralism in the Republic of Kazakhstan: concept, essence and legal support

Public consciousness in conditions of social-economic relations and the questions of influence public consciousness of the people of existing social life, changes and development of individual consciousness of people from the point of legal science, ideological and political foundations of a new national idea are considered in the article

Key words: social consciousness, social being, human relations, spiritual culture, individual consciousness, unification of common visions.

А.М. Акаев

Қазақстан Республикасындағы идеологиялық көптірлілік: түсінігі, мәні және құқықтық қамтамасыз етілуі

Бұл мақалада жаңа қоғамдық-экономикалық қатынастар жағдайындағы қоғамдық сана қарастырылады. Сондай-ақ қалыптасқан қоғамдық болмыстың адамдардың қоғамдық санасына ықпал етуі мәселелері, заң ғылымы тұрғысынан адамдардың жеке санасын өзгерту мен жетілдіру мәселелері, жаңа ұлттық идеяның идеологиялық және саяси негіздері мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: қоғамдық сана, қоғамдық болмыс, ізгілік қатынастар, рухани мәдениет, жеке сана, көзқарастар жалпылығының унификациясы.

Собственность есть основа экономических отношений, а эти экономические отношения в продолжающемся переходном к рыночной экономике периоде составляют одну из главных основ общественного развития. В ходе развития любой общественно-экономической формации людям присуща и духовная жизнь, которая складывается из политических, нравственных идеи, взглядов на происходящее в обществе событий и взглядов. Совокупность идей, теорий и взглядов, социальных привычек, нравов людей, отражающихся в человеческом обществе, образуют общественное сознание.

Казахстанское общество, констатируя новые общественно-экономические отношения, оказалось в затруднительном положении по определению общественного сознания. Бытовавшее в период социалистического строя общественное и индивидуальное сознание, общественная психология и идеология на основе коммунистической морали продолжает иметь место в сознании у людей в возрасте 50 и более лет, несмотря на всемерное воздействие общественному сознанию людей существующего общественного бытия. За двадцатилетний переходный период в Казахстане в процессе изменения бытия людей и

в связи с необходимостью образования в стране национального буржуа и изменением социально-экономических отношений стали исчезать идеи, поддерживаемые старшим поколением людей и стали изменяться общественное сознание у большинства народной массы.

При эволюционном пути развития общества от одной общественно-экономической формации к более высокой ступени ОЭФ общественное сознание всегда отставало от развития нового общественного бытия и благодаря преемственности и активной деятельности прогрессивных субъектов властвующей элиты постепенно опережало развитие общественного бытия для подготовки почвы к переходу к более высоким ступеням в своем развитии.

В настоящее время мы не можем утверждать о живучести старых идей и взглядов, содержанием одного из пунктов которых являлось подлинно человеческие, гуманные отношения и взаимное уважение между людьми: человек человеку друг, товарищ и брат. В Казахстане главной социальной задачей стала утверждение и сохранение частной собственности. В желаниях у большинства людей на первом плане наяву оказалось накопление т. н. первоначального капитала, вместо заботы о человеке, высшей ценности демократического, светского, правового и социального государства. Как следствие этого, на сегодняшний день мы имеем в нашей среде ставшей хронической всеобщую коррупционность почти во всех сферах общественных отношений – в образованиях, в медицине, в правоохранительных органах и т. д., даже и в сельском хозяйстве. В СМИ Казахстана неоднократно отмечалось и о многочисленных вновь образованных религиозных объединениях различных конфессии со своей религиозной моралью.

По инерции мы продолжаем пользоваться достижениями духовной культуры прошлого. Следует учесть, что не у всех членов нашего общества в сознании цель наживы является главным жизненным ориентиром. Наша новая элита – это новый класс относительно молодых буржуа, однако она не может создавать свою идеологию, не используя достижения человеческой мысли прошлого. Вопрос в том, что будет ли идейное наследие прошлого совершенствоваться, подниматься на более высокую ступень или оно постепенно будет приспособлено к интересам новых собственников, распоряжающихся боль-

шей частью материальной базы Казахстана. Оттого, что насколько новые идеи, выработанные для внедрения в сознание людей, будут отражать потребности материальной жизни общества, настолько они будут способствовать развитию общества или тормозить это развитие. Новые идеи, как правило, разрабатываются и рекомендуются отдельными субъектами властвующей элиты и далее распространяются через идеологический механизм для превращения их в материальную силу и овладения ими массой. Будут трудиться целые группы социальных психологов для настроя массы на нужное коллективное сознание в первую очередь через СМИ. Кто владеет СМИ, тот может и направить сознание массы в нужное им направление.

Для познания действующей идеологии в Казахстане следует проанализировать изменение и развитие индивидуального сознания людей в двадцатилетнем отрезке исторического действия нашего суверенитета и независимости в плане изучения совокупности мыслей человека, взглядов, интересов и других психологических качеств. «Чтобы понять историю научной мысли или историю искусства в данной стране,- писал Г.В. Плеханов,- недостаточно знать ее экономику. Надо от экономики уметь перейти к общественной психологии, без внимательного изучения и понимания которой невозможно материалистическое объяснение истории идеологии» [1].

Результаты данного исследования будут отражать взгляды отдельных слоев социальной среды, общее и отдельное в бытии людей. От сознания человека самого себя, своего отношения к миру, обществу можно будет составить содержание общественного сознания. Отсюда делаем вывод, что общественное и индивидуальное сознание должны быть едины. При глубоком социальном расслоении в обществе могут быть и различные общественные сознания. В отдельных социальных группах могут возникнуть свои общественные психологии в виде совокупности взглядов, привычек, чувств, нравственных черт, эмоций и заблуждений. Для познания этой общественной психологии следует понять историю политического плюрализма, общегуманитарной науки, деятельность в области литературного творчества и культуры, религии, а также правовое воздействие юридической науки на сознание масс.

Воздействуя на общественную психологию,

в частности, через СМИ властвующие субъекты, отдельные политические силы будут стремиться воздействовать через индивидуальное и общественное сознание массы на их общественное мнение, т. е. на суждение людей о происходящем бытие, политики, морали, науки и религии, литературы и искусства. В дальнейшем при продолжительном воздействии извне общественное сознание в виде совокупности политических, правовых, нравственных и других взглядов станет идеей определенного класса, его идеологией. Внушение в сознание массы содержания определенной идеологии, составленное властвующей элитой, необходимо им для решения стоящих перед ним задач и достижения поставленных целей. Всеобщая история развития мирового сообщества показала, что идеология – есть орудие властвующей элиты, которая управляет государством, которая образует политический строй или будет иметь желание изменить этот политический строй с помощью массированного воздействия на мировоззрение общества.

Президент Республики Казахстан 17 января 2014 года в Послании народу Казахстана «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» озвучил Национальную идею Казахстана «Мәңгілік ел». Национальные идеи были присущи всем государствам в ходе их становления и развития.

Национальной идеей Японии и Германии после второй мировой войны была идея национального и государственного возрождения. В бывшем Союзе ССР национальной и государственной идеей были значительные имперские амбиции (всемерное содействие антиколониальному движению, материально-финансовая поддержка развивающихся стран для построения ими общественного строя социалистической ориентации, военная помощь национально-освободительному движению, военное противостояние с Западом для раздела мира) и идея построения коммунизма внутри страны при полном господстве одной коммунистической идеологии. СССР стал жертвой своих абсурдных идей, где инакомыслие так называемой оппозиции не допускалось.

Развивающиеся страны, не имевшие четко сформированные национальные идеи, замыкались впоследствии в ошибочных концепциях государственного строительства. В то же время на основе умело обоснованной государствен-

ной идеи достигли больших успехов в развитии государственности и экономики Южная Корея, Малайзия, Сингапур.

В Казахстане со дня получения независимости не было объявленной узаконенной национальной идеи. На прошедших этапах государственности у казахов были разные национальные идеи. Хан Улыса Жошы – Золотой Орды Берекехан принял ислам и казахи полностью приняли мусульманство. В государстве появилась арабская письменность, арабская религиозная, историческая, научная и художественная литература. Казахи начали приобщаться к мировой культуре и философии. Это оказало решающее влияние на развитие национальной идеи казахов в будущих веках. Резкий подъем образованности и культуры способствовал формированию новой национальной идеи казахов, которая заключалась в том, что к идее могущества и непобедимости добавилась идея общности казахов с остальным мусульманским миром. Национальная идея казахов после раздела казахского ханства на три части была вновь воссоздана после объединения казахского ханства Абылай-ханом и изгнания джунгар с территории государства.

Идеологические и политические основы новой национальной идеи - идеи возрождения казахской государственности применительно к самому началу XX века разработала и сформировала партия Алаш – Орда. В разработанной ими программе объединения казахского народа в составе бывшей Российской империи была заложена идея возрождения казахской государственности в виде автономии. [2]

Нам представляется, что в своей основе сегодняшняя национальная идея казахского народа должна содержать следующее: это укрепление демократической казахской государственности, приближение уровня экономики, образования, науки и культуры к мировому уровню и обеспечение национальной безопасности казахского государства. Отсюда будут производны развитие менталитета, традиции и обычаев казахского народа, обеспечение стабильности и межнационального согласия, отношение к религии в рамках законодательства Казахстана.

Мы убеждены, что объявленная Национальная идея «Мәңгілік ел» (Казахстан – вечное государство) будет содержать вечные категории предлагаемых основ сегодняшней национальной идеей казахского народа.

Казахстан продолжает свой исторический процесс – переход к рыночной экономике. За этот период в нашем обществе уже произошло резкое социальное расслоение в области доступа к материальным ценностям страны, приобрели хронический характер разрыв между богатыми и бедными, заметен административный прессинг на малый средний бизнес, не преодолена коррупция в госорганах. Отсюда делается вывод, что у нас в Казахстане вызывает сомнение возможности образования единой идеологии, как было во времена недавнего советского строя, определявших такие черты характера человека, как честность и правдивость, нравственная чистота, простота и скромность в общественной и личной жизни, непримиримость к несправедливости, туеядству, нечестности, стяжательству, карьеризму.

В п. 1 ст. 5 Конституции РК констатируется, что в РК признаются идеологическое и политическое многообразие. Политическое многообразие на сегодняшний день узаконено множеством нормативных правовых актов, а также отмечены во многих научных исследованиях ученых-юристов Казахстана. Согласно п.2 ст.1 Конституции РК основополагающими принципами деятельности республики являются: обще-

ственное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте.[3]

Принято считать, что идеология и истина несовместимы из-за классовых интересов создателей идеологии. Мы ставим цель – изучая общественные отношения в различных сферах жизни общества с точки зрения юридической науки внести свой вклад в разработку новой Концепции государственной идеологии Казахстана, которая бы направлялась на унификацию общности взглядов и мировоззрения всего общества. Претворение в действительность Концепции государственной идеологии, мы уверены, внесет свой вклад становлению в Казахстане согласно п.1 ст.1 Конституции РК правового и социального государства де-факто, когда станут равными перед законом все члены общества без исключения с всеобщностью индивидуального и общественного сознания. При достижении этих ценностей человек, его жизнь, права и свободы станут по настоящему высшей ценностью государства.

Литература

1. Әбдірашит Бәкірұлы, философ. Тәуелсіздік тірегі халықтың рухы. «Общественная позиция», № 42 (170), 15.11.2012.
2. Данияров К. История Чингисхана. Алматы, 2001 – 404 с. (стр.385 – 386)
3. Конституция Республики Казахстан 1995 г.

ӘОЖ 340.141 (574)

Д.А. Турашбекова

Еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы з.ғ.к., доцент, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail. Dari_03@mail.ru

Мұхаммед Әбілқайыр II-нің және Наполеон Бонапарттың мемлекет қайраткерлік қызметтері

Мақалада Кіші жүз ханы Әбілқайырдың және Француз императоры Наполеон Бонапарттың мемлекеттік қайраткерлік қызметтері суреттеледі. Олар өмір сүрген заманның саяси хал-ахуалы баяндалады. Саяси-әскери іс-әрекеттері салыстырылып ғылыми зерттелінеді. Мақалада олардың тек әскер өнерін жетік меңгерген қолбасшы ғана емес, сонымен қоса тамаша саясатшы болғаны туралы сөз қозғалады. Екі тұлғаның бейнесі мемлекетаралық қарым-қатынастар шеңберіндегі тарихи-саяси рөліне қысқаша ғылыми шолу жасалынады.

Түйін сөздер: әскери-саяси хал-ахуал, әскери-мәмілегерлік іс-әрекет, әскери қасиеттері, мәмілегерлік қызмет, саяси таңдау.

D.A. Turashbekova

State activity Abulhair Mohammed II and Napoleon Bonaparte

This article describes the military-diplomatic acts of the Khan of Minor zhuzh (horde) Abulhair and the French emperor Napoleon Bonaparte. Set out their policy positions during the era figures. Scientific study comparing the political and military action. In this article we are talking not only of military achievements, but also diplomatic successes. Briefly describes the historical-scientific political role personalities.

Keywords: military-political position, military-diplomatic actions, military qualities, diplomacy power, political choice.

Д.А. Турашбекова

Государственная деятельность Мухаммед Абулхайра II и Наполеон Бонапарта

В данной статье описывается военно-дипломатические деяния хана Младшего жуза Абулхайра и Французского императора Наполеона Бонапарта. Излагаются политические положения во времена эпохи деятелей. Научно сравнивая, изучаются политико-военные действия. В статье речь идет не только о военных достижениях, но и о дипломатических успехах. Кратко научно описывается историческо-политическая роль личностей.

Ключевые слова: военно-политическая позиция, военно-дипломатические действия, военные качества, дипломатическая деятельность, политический выбор.

Мақаланың ғылыми мақсаты – өз елінің тарихына өшпес даңқ қалдырған ұлдарының саяси-мәмілегерлік және әскери іс-әрекеттерін талдай келе, мемлекеттік қайраткерлік қызметінің бейнесін ғылыми сомдау.

Әрине, екі тұлға өмір сүрген заманның саяси-тарихи көрінісі ұштаспайды. Сонда да оларды біріктіретін ең басты қасиет бар, ол – қолбасшылық дарындылығы, мәмілегерлік кеменгерлігі.

Міне, осындай тұлғалар қатарынан Кіші жүз ханы Әбілқайыр (1693-1748 жж.) және Франция императоры Наполеон Бонапарт (1769-1821 жж.) туралы сөз қозғалмақ.

Көптеген ғылыми еңбектерде Әбілқайыр өмір сүрген заман саяси-экономикалық хал-ахуалының қиын жағдайда болғанымен суреттеледі. Соның бірінде:

Қазақ даласына қай кезде де дұшпан көзінің сұғы көп қадалған. XVIII ғасырдың басынан бері

қарай Қазақстанның сыртқы саяси жағдайы күрт шиеленісіп кетті. Батыс жақтан Орал казактары қолтығына су бүріккен Еділ қалмақтары шабуылдай бастады. Жайық бойындағы ел шалғынға башқұрттар таласуын қоймады [1, 9-12 бб.].

Қазақтардың көршілес жұрттарымен қарым-қатынастары шиеленісіп, олардың арасында әскери соқтығысулар жиілетілді. Қазақ қоғамы жан-жағынан қауіп төніп, үлкен қатер алдында тұрды. Еділ қалмақтары, Жайық орыс-казактары, башқұрттар мен жоңғарлар жан-жақтан анталап, қазақ жеріне шабуыл жасауға дайын еді [2, 103-116 бб.].

Кіші жүз ханы Әбілқайыр қазақ-башқұрт қатынастарына байланысты көтерген күрделі мәселелердің бірі – 1734 жылы қазақ даласын отарлаудың тірегі болған Ор бекінісін салу мәселесін ұсынды. Бұл ұсынысты, бір жағынан, әскери бекінісі, екінші жағынан, сауда мәселесін дамытудың қайнар көзі ретінде қарастырған. Ресей мемлекеті Әбілқайырдың бұл ұсынысын қолдап отырып [3, 116 б.] , ханның мемлекет қайраткерлік қызметіне риза болды.

Кіші жүз қазақтары мен Жайық орыс-казактарының қарым-қатынасы тарихи өзара жаулық, соғыс-шайқастары, бірін-бірі тұтқынға алу, малдарын айдап әкету көріністеріне толы. Соның кейбір тарихи шайқастарына көңіл бөлсек, 1718 жылы қазақтар мен қарақалпақтардың 20 мың әскері Жайық қалашығын бір ай қоршауда ұстайды. 1719 жылы шілде айында Кіші жүз ханы Әбілқайыр 20 мың әскермен келіп, тағы да Жайық қалашығын қоршауға алды. Егер Әбілқайыр ханның қаланы қалдырып, Еділ қалмақтарына шабуыл жасауы болмаса, Жайық қалашығы қазақ әскери жасағының қолына түсер еді [2].

Әбілқайырдың қалмақ хандығымен аянбай күресуінің бірден-бір себебі қоныс мәселесі болатын. Өйткені Жайық өзенінің жағалауындағы жайылымдар мен ормандар тұрмысқа өте қолайлы еді. Осы ретте Жайыққа таласуын қоймаған Әбілқайырдың мынадай сөз жолдары кездеседі: «Жайық өзені кеуіп қалғанша, қазақ халқы бұл жерден айырылмайды. Өйткені қазақ елі мұндай жайлы жерді еш жерден таппайды» [3, 108-110 бб.].

Кіші жүз ханы Әбілқайырдың Жоңғария халқымен түскен әскери қақтығыстарға тоқалсақ, 1718 жылы 30 мың әскер күшін басқарумен Әбілқайыр қазақ халқының үлкен

ханы Қайып ханмен бірге Аякөз өзеннің бойында жоңғарларға қарсы шайқасты. Белгілі бір жеңістерге жеткенімен, Әбілқайыр хан әскери күші жоғары тұрған жоңғарларға қазақ жасақтарының әскері қарсы тұра алмайтынын түсінді де, Ресей империясының Сібір әкімшілігімен жоңғарларға қарсы әскери одақ құру туралы келіссөздер жүргізді.

Әбілқайырдың қалмақ ханы Аюкемен күш сынаспай күресуінің себебі қоныс мәселесі болса, онда жоңғар билеушісі Сыбан Раптан да қазақ иелігіндегі жерге үйлікті, оның түпкі мақсаты көшпелілердің біртұтас империясын құру еді.

Қорыта келгенде, бұл жеңістер қазақ халқына ең қажет кезінде тыныс берген аса елеулі тарихи оқиғалардың бірі болды. Әрине, ұлы жеңістердің басты кепілі – қазақ халқының өзара ішкі ынтымақтастықпен тізе қосып күресуінде екенін ескергеніміз жөн. Сонда да жеке ерліктерімен жан аямаған батырлар болғанымен де үш жүздің әскери жасағының күшін біріктіріп ұрыс даласында үйлестіруде Әбілқайырдың жөні бөлек.

Осындай ауыр жағдайдан шығудың дұрыс жолы – Кіші жүз ханы Әбілқайырдың дипломатиялық көзқарасы бойынша Ресей мемлекетінің қол астына кіру [3].

Жалпы, Әбілқайыр ханның қазақ қоғамының тағдырына қалдырған ізі – біріншіден, қоршаған ортасы анталасқан жау арасында өзінің жеке әскери қолбасшылық шеберлігі мен дипломатиялық келіссөздерді жүргізуде өзіне тиімді пайдалана білген мемлекет қайраткері ретіндегі қызметі. Екіншіден, Қазақстанның Ресей бодандығын қабылдаудағы алғашқы қадам жасасқан тұлғаның бірі ретінде қызметі сипатталады.

Әбілқайыр хан тек әскер өнерін жетік меңгерген қолбасшы ғана емес, сонымен қоса тамаша саясатшы болғанына көзіміз жетті. Мәмілегерлік өнерді жақсы игерген ол, көрші елдермен қарым-қатынасты келіссөзбен шешуге тырысқан. Бұл оның саясатшылдығын ерекше даралайды.

Ендігі кезекте еңбектің ғылыми мақсатын толықтыратын келесі бағыт – Наполеон Бонапарт бейнесінің халықаралық қарым-қатынастар шеңберіндегі рөлін айқындай келе, оның мемлекет қайраткері ретіндегі қызметіне қысқаша ғылыми шолу жасау.

Аталмыш тұлғаның қайраткерлік қызметін

ғылыми сомдаудан бұрын, бонапартизм ұғымына қысқаша тоқталсақ, қоғамдық дағдарыс жағдайында пайда болған дербес билік тәртібін белгілеуде қолданылатын бонапартизм терминнің шығуы Наполеон есімімен, сондай-ақ Францияны басқарған Наполеон III болып аталған Луи Наполеонмен байланысты.

Саяси-ұйымдастырушылық көзқараспен бонапартизм – ол қоғамдағы өз әскерінің қолдауына, сондай-ақ төрешінің рөліне және жауласушы саяси күштер арасындағы қарым-қатынастарда делдал болуға талаптанатын билеушінің жеке беделінің орнығуына сүйенетін жауласушы саяси топтардың дербес билік тәртібі.

Конституциялық мағынада бонапартизм биліктің республикалық мекемелер рөлінің ұйысуымен және азаматтық, әскери және полицейлік шенеуніктердің алпауыт жасақтарының тірегімен орталықтандырылған басқаруға ауысуымен сипатталады. М. Прелонның айтуы бойынша, Наполеон үшін өзін бағынуға міндетті деп санайтын қандай да бір құқық нормалары болмаған. Ол өзін не құзыретіне шек қоюмен, не формальды белгіленген тәртіппен басынбады. Билік адамы ретінде, заң шығарушы ретінде ол өзін үзілді-кесілді заңнан жоғары қояды [4, 484 б.].

Дүние жүзілік тарихтағы ең ұлы тұлғалардың бірі – Наполеон Бонапарт өзінің қысқа ғұмырында орасан зор қолбасшылық қасиеттерін айқындады. Ол – 1808-1814 жылдар аралығында және 1815 жылдың наурызмаусым ай аралығында тақта отырған француз императорлардың ішіндегі ең атақтысы. Әсіресе ол Тулон маңындағы шайқаста көзге түсті. Ол тамаша әскери науқандарды өткізді. Бұл науқандардың нәтижесінде француздар Тулонды күтіп алды. Өзінің 24 жасында Наполеон бригадалық генерал болды.

Ол тамаша әскери науқандарды өткізді. 1796 – 1797 жж. аралығындағы италиялық жорықтар тағы да Наполеонның кемеңгер қолбасшы дарындылығын дәлелдей түсті. Италиялықтар австриялық қысымнан босатқан француз әскерлерін қуана қарсы алатын. Нәтижесінде Солтүстік Италиядағы өзінің барлық жер иеліктерінен айырылған Австрия Франциямен одақтас Цизальпин республикасын құрады. Наполеон Бонапарт бүкіл Еуропаға әйгілі болды [5, 572 б.].

Наполеон кез келген амал-әрекеттермен тәуелсіз болуға тырысты. Директория үкіметіне бұл ұнамады, сол себепті Директория үкіметті оны 1798 жылы өзінен алысырақ Мысыр экспедициясына жөнелтеді. Франция үкіметі Мысырда дамушы елдермен бәсекелесу мүмкіншілігіне ие болу үшін өзінің үстемдігін орнатуға тырысады. Бірақ бұл жоспар күйреуге ұшырады, себебі мысырлықтар француз әскерінің түріктермен соғысын қолдамады.

Сол жылдары Парижде де маңызды саяси оқиғалар болып жатты. Жемқорлыққа толған Директория, төңкеріс кезінде жаулап алынған жерлерді қолда ұстап қала алмады. 1799 жылы әйгілі генерал Наполеон Бонапарт қайта оралды. Ол өзінің сенімді әскерінің көмегімен Директорияны таратып қуып жіберіп, консулдық тәртіпті жариялайды.

Бонапарт барлық мемлекеттік институттарға толық бақылау жүргізгісі келіп, мемлекеттік реформа өткізеді. Бұл реформаның нәтижесінде үкіметке есеп беруге тиісті департаменттер және округтер пайда болады, оларды сәйкесінше префекттер және супрефекттер басқарады. Мэрлар қалалар мен ауылдарды басқарды. Алтын қорын және қағаз ақша эмиссиясын сақтау үшін Наполеон мемлекеттік Француз банкіні құруды шешті және полиция тыңшыларының аппараты құрылады.

Іс жүзінде Наполеонның әкімшілік және құқықтық басқаруға қатысты барлық жаңалықтары қазіргі француз мемлекетінің негізі болады.

Наполеон көреген саясаткер болды. Сондықтан бұқара ақпарат құралдарының күшті саяси ықпал ететінін түсініп, ол 173 газет басысынан 160 газеттерді жабуды ұсынды. Қалған 13 баспа қатаң түрде үкімет бақылайтын цензура болды.

1801 жылы Император Рим Папасымен конкордат келісімін бекітеді. Бұдан былай Францияда католицизм жалпыға бірдей қабылданған дін болды, ал Римде жаңа француз билігін ресми мойындағанымен діни наным таңдау бостандығы қалады. Дегенмен енді шіркеу қызметі жаңа француз өкіметіне және реформаға толығымен тәуелді болды.

Жаңа Конституция жарияланды. Конституцияға сәйкес заң шығару органдары бірнеше органдардың арасында бөлінді. Яғни мемлекеттік кеңес, трибунал, заң шығару корпусы және сенат заң шығару билігін өзара бөлісті [4, 575 б.].

Атқарушы билік толығымен Бонапарт қолында шоғырланды, ол бірінші консул міндетін атқарды. Екінші және үшінші консулдардың қандай да бір шешімге ықпал ету мүмкіндіктері болмады, олар тек кеңесіп дауыс беру қызметін атқарды.

1802 жылы Наполеон сенат арқылы бірінші консулдың өкілеттігі өмірлік екендігін айқындайтын декретті өткізді де, 1804 жылы Бонапарт өзін император деп жариялады. Осылайша, Бонапарт өз билігін біржолата бекітеді.

Наполеон билік басына келген кезде Франция Англиямен және Австриямен соғыс жүргізген болатын. Бонапарт жаңа италиялық жорыққа аттанады. Наполеон өзінің италиялық науқаны кезінде Австрия және Англиядан тартып алған барлық жерлерін қайтаруды бастайды. Жергілікті Италия халқы оны қайтадан қуанышпен қарсы алады. Көп жағдайда ол Италияға барған бірінші жорығына ұқсайды.

Император Бонапарт өзінің ішкі саясатында шаруалардың мүдделерін барынша өз мүдделерімен сәйкес келтіріп орнықтырады. Ол барлық күш-жігерімен билікті ұстап қалуға ұмтылды. Ол халыққа жария етілген азаматтық құқықтарын, шаруашылардың жерге құқықтарын, сондай-ақ төңкеріс кезінде ұлттық меншіктерді игерген азаматтардың құқықтарын сақтауға уәде береді. Сөйтіп, 1804 жылы Азаматтық кодекс қабылданады, тарихта кейін бұл нормативтік-құқықтық акт император есімімен аталынғаны белгілі. Құжатқа сәйкес төңкеріс кезінде жаулап алынған барлық иеліктер ресми бекітілді.

1806 жылы Еуропаның көптеген бөліктеріндегі жеңісті шерудің нәтижесінде Наполеон континентті блокада декретіне қол қояды [5, 87 б.]. Бұл декрет бойынша француз жағы, сондай-ақ оның барлық одақтастары Англиямен барлық сауда-саттық қатынастарын тоқтатуға мәжбүр болды.

Алғашқыда Наполеон ниетіне жеткенімен, таяуда тауарлардың тапшылығы француз экономикасына қатты әсер етті. Себебі Англия отарлық тауарларды жеткізуде бірінші болатын. Жүн өндірісі мен тоқыма өнеркәсібі күйзелді, ел сауда блокадасынан қатты зақымданды. Нәтижесінде, ел экономикалық дағдарысқа ұшырады.

Наполеонның император дәрежесіне жоғары тұрған басшының өкімі немесе алдыңғы императордың бұйрығы бойынша емес, өзінің

әскери қызметте атқарған жетістіктері мен дарындылығының нәтижесінде қол жеткізгендігі мәлім.

Наполеонға Ресеймен мәмілегерлік қарым-қатынастарды үзіп, оның аумағына көктеп кіруден басқа амал қалмады. 1812 жылғы шайқас Наполеон үшін бүкіл империясының күйреуі болды.

Француз әскерін басқарған I Наполеон және I Александр бұйрығымен орыс әскеріне есімі аңызға айналған қолбасшы М.И. Кутузовтың арасындағы атақты Бородино шайқасы 3 күнге созылды. Бұл шайқас жоғары қатыгездікпен және қантөгіспен ерекшеленеді. Ол 1812 жылғы отандық соғыстың ең ірі шайқасы болды.

Бородино шайқасының нәтижелері туралы айтатын болсақ, Наполеон бұл шайқасты “Алыптардың шайқасы” деп атады. Кейін қуғынға душар етілген француз император басшылық еткен 50 шайқастың ішінде “Мәскеу маңайындағы шайқаста ең жоғары ерліктер көрсетілгенмен кіші жетістікке жетті. Бұл шайқаста француздар өздерін жеңіске үстем болатынын, ал орыстар жеңілмейтініне сенімді болғанын” көрсетті.

Наполеонға қарсы коалиция (одақ) өсті, оның құрамына Ресей империясы, Австрия, Пруссия, Швеция кірді. 1813 жылдың қазан айында Лейпциг маңында шайқас болды, ол «халық шайқасы» деген атау алды.

Ақырғы жеңілісті Наполеон 1815 жылдың 18 маусымда болған Ватерлоо маңындағы шайқаста басынан өткізді. Ағылшындықтар Бонапартты жаңа қуғын жеріне – Киелі Елена аралына (остров Святая Елена) жіберді. Бұл жерде ол Эльба аралындағыдай жоғары дәрежелі құқыққа ие болған жоқ. 1821 жылы Наполеон Бонапарт қатты науқастанып қаза тапты.

Наполеон көрнекті тұлға ретінде халық есінде қалды. Оның бойында данышпан қолбасшылық, әскери ұйымдастырушылық қасиеттер ұштасты. Ол ерекше қабілетті, өте еңбекқор азамат болатын. Көптеген ғылыми еңбектерде оның тамаша мәмілегерлік талабын сүйсіне баяндайды.

Ол тарихта мәңгі өшпес із қалдырды. Оның империясының ыдырауына қарамастан, Наполеонның тағдыры кімді болса да бейжай қалдырмайды. Мәдениет қайраткерлері ұлы қолбасшының өмірін өзінің туындыларында жалғастырып, оның әскери шайқастары бүкіл әлемге мәлім болды. Тіпті, арада көптеген за-

ман өтсе де, кемеңгер Наполеон әлі де болса көптеген адамдарды толқытады. Батыс демократиясы әлі де «наполеон құқығын» колданады.

Міне, осылай оның есімі бүкіл дүниежүзіне белгілі болды. Оның билігіне Бельгия, Голландия, солтүстік Алмания және Италияның бір бөліктері кіреді. Италияның қалған бөліктерінде, сонымен бірге Испанияда және Еуропаның орталығында Францияға тәуелді хандықтар құрылады, олар Наполеонның отбасы мүшелерімен басқарылады. Еуропа француз әскерлерінің шабуылдарынан үрейленді, сондықтан өзінің көптеген жерлерінен айырылған Пруссия және Австрия Франциямен одақтасады. Олардың тәлімін Ресей де алады, 1807 жылы Тильзитский әлемі (Тильзитский мир) атты келісімшарт бекітіледі. Ол өз бауырларына хан мәртебесін паш етті. Иосифті – испандық, Людовикті – голландиялық, Иеронимды – вестфаль ханы. Мюрат оның өгей қызына үйленіп, неаполитан ханы болды. Наполеонның

өгей ұлы Евгений Богарн өзге италиялық жер иеліктерін басқарды және вице-хан лауазым қызметін игерді.

Олардың барлығы Наполеонның нұсқауы бойынша билік жүргізді. Швейцария оған тәуелді болды. Германдық иелер Рейн одағын құрды және барлық мәселелер бойынша оған бағынды. Австриялық император пруссиялық және даниялық хандар әскери жасақ берумен көмектесуге тиіс еді. Португалия ағылшындардың көмегімен әлі қарсы тұрды, бірақ сонда да Наполеон оны өзіне қаратып алуға үміттенді.

Әбілқайыр хан және Наполеон Бонапарт – өз елінің тарихында дипломатиялық келіссөздерді жүргізу мен тиімді пайдалану қасиеттерімен және осы салада ерекше ұйымдастырушылық қабілетімен ерекшеленген біртуар тұлғалар. Әскери дарындығы мен шеберлігі арқасында әрі шайқастарда ер жүректілігін көрсете білген олар халық арасында үлкен атаққа ие болды.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Тарих тағылымдары және қазіргі заман. – Алматы: Қазақстан, 1997. – 128 б.
2. Ерофеева И.В. Хан Абулхайр полководец, правитель и политик. – Алматы: Санат, 1999. – 336 с.
3. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках: Сборник документов и материалов. – Алма-Ата: АНКазССР, 1961. – 739 с.
4. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства. – М.: Норма, 2007. – 752 с.
5. Оскар Йегер. Всемирная история в 4-х томах. – Том 4. – М., 2005. – 398 с.

References

1. Nazarbayev N.A. Tarikh tagylymdary zhane kazirgi zaman. – Almaty: Kazakhstan, 1997. – 128 p.
2. Erofeyev I.V. Abulhair Khan - a commander, ruler and politician. – Almaty: Sanat, 1999. – 336 p.
3. Kazakh-Russian relations in the XVI-XVIII centuries: the collection of documents and materials. – Alma-Ata: ANKaz SSR, 1961. – 739 p.
4. Grafskiy V.G. Vseobshchaya istoriya prava i gosydarstva. – Moscow: Norma, 2007. – 752 p.
5. Oscar Yeager. Vsemirnaya istoriya v 4-kh tomakh. – Tom 4. – M., 2005. – 398 p.

УДК 340.1

В.П. Иванский

К.ю.н., доцент кафедры административного и финансового права юридического факультета
Российского университета дружбы народов
E-mail: ivansky_valera@mail.ru

**К вопросу о единой сущности права и о многообразии форм ее проявления:
информационно-когнитивная (квантовая) теория права (часть 2)**

В статье, состоящей из двух частей, рассматривается проблема дефиниции права, раскрываются научные подходы к правопониманию как в традиционном ключе, так и на основе новейшей правовой информационно-квантовой (когнитивной) парадигмы исследователя.

Ключевые слова: право, теория права, исследование, сущность права.

V.P. Iwanski

**On the question of the rights of a single entity and a variety of forms
its manifestations: cognitive information (quantum) legal theory (Part 2)**

The problem of law definition is considered in the article, it is disclosed scientific approaches to the legal conception in the traditional interpretation, as well as on the bases of the latest legal informational-quantum (cognitiv) paradigm.

Key words: law, legal theory, research, the essence of law.

В.П. Иванский

**Құқық дефиниция мәселелері құқық ұғынудың дәстүрлі жолымен және жаңа құқықтық
ақпараттық-кванттық (когнитивтік) (2 бөлім)**

Екі бөлімнен тұратын мақалада құқық дефиниция мәселелері қарастырылып, сонымен қатар, зерттеушінің құқық ұғынудың дәстүрлі жолымен және жаңа құқықтық ақпараттық-кванттық (когнитивтік) парадигмасының негізіндегі ғылыми тәсілдемелері ашып көрсетілген.

Түйін сөздер: құқық, құқық теориясы, зерттеу, құқық мәні.

В первой части статьи нами был выявлен внутренний механизм образования права, который включает в себя три взаимосвязанных и взаимодействующих качества правового «Я» субъекта – информационный, когнитивный и квантовый. Наиболее полно были раскрыты информационная и когнитивная ипостаси правового бытия «Я» человека. Вторая часть статьи посвящена еще одному важному аспекту – квантовым свойствам правового «Я», находящим свое выражение, с одной стороны, в создании «Я»-образа (концепта), а также в обеспечении перехода правового образа «Я» субъекта из потенциального состояния в контек-

стно-актуализированное состояние, а с другой – в формировании ментальной нормы права. Необходимым условием для конституирования ментальной нормы права является достижение дифференцированного и несепарабельного состояния контекстов коллективного «Я», полученного в результате единой резонансной частоты вибраций состояний правовых концептов «Я»-субъектов одного этноса. Достижение «Я»-субъектами социума дифференцированного и несепарабельного состояния приводит к возникновению нового эмерджентного качества правового концепта «Я»-социума – ментальной нормы права.

3. Квантовые состояния системы правового «Я»-индивида

Согласно теории квантовой механики квантовое состояние – любое возможное состояние, в котором может находиться квантовая система [1]. В настоящее время под «квантовой системой» понимается любая система, прежде всего, описываемая в терминах состояний. При этом в зависимости от поставленной задачи мы можем выбирать тот или иной набор базисных состояний правового «Я» (сознательных и бессознательных состояний) из пространства его возможных состояний (гильбертово пространство). Например, нас может интересовать, как изменяется правовой образ «Я», и тогда выбирается бесконечномерное гильбертово пространство, поскольку на состояние правового бытия «Я» влияет внешнее окружение, а также архетипы и эйдос системы «Я»-субъекта. Но нас может интересовать иная задача – конституирование ментальной нормы права. Тогда можно будет выбрать в качестве базиса, скажем, два состояния – потенциальное и актуализированное, которые возможны для «Я»-образа субъекта. И в том, и в другом случае это будут полные описания, поскольку охватываются все возможные ситуации с правовой реальностью «Я» индивида. Полнота описания в квантовой теории заключается не в том, что одновременно описывается все, что только возможно для данной системы «Я». Речь о том, что мы имеем полное описание в рамках определенного набора состояний, которые нас интересуют. Описывая состояния системы «Я» в различных сознательных и бессознательных состояниях, мы как бы анализируем систему с различных сторон, рассматриваем разные стороны проявления ее правовой реальности.

Для дальнейшего повествования нам необходимо пояснить различие между замкнутыми системами и открытыми. Замкнутые системы – это системы, которые не взаимодействуют с внешним миром. В связи с тем, что замкнутой системой по определению является только лишь Универсум, подсистемы которого в той или иной степени представляют собой открытые системы (взаимодействующие со своим окружением), то можно говорить лишь о квазизамкнутых системах, которые практически не взаимодействуют с внешним для них миром. Состояние таких замкнутых систем принято называть чистым состоянием. В зависимости от поставленных задач и

целей правовая реальность «Я»-индивида может выступать как замкнутой, так и открытой системой. Следует подчеркнуть – замкнутость (квазизамкнутость) системы правового «Я»-субъекта рассматривается лишь в рамках его когнитивных подсистем. Подобное внимание к замкнутым системам обращено в связи с тем, что для такой системы легче описывать ее структуру, а также понять формирование «Я»-образа, влияющего на поведение индивида.

Очевидно, что замкнутой (изолированной) системой «Я» мы будем именовать такую правовую реальность, в которой отсутствуют любые корреляции с окружением. Замкнутость – необходимое условие для чистых систем, поскольку вся информация, необходимая для полного описания состояния правовой реальности «Я», находится в ней самой. Если квантовая система «Я» не имеет корреляций с окружением, то говорят, что правовое бытие «Я» находится в чистом состоянии, то есть является замкнутым. Иными словами, понятие чистого состояния системы «Я» и понятие замкнутой системы «Я» тождественны.

Возможны две модели замкнутого состояния правовой реальности «Я». Суть первой модели заключается в том, что система «Я» состоит из подсистем (паттерна, концепта («Я»-образа)), каждая из которых, в свою очередь, сама является замкнутой. В данном случае каждая подсистема находится в чистом состоянии, обладая при этом своим независимым вектором состояния в пространстве с размерностью меньшей, чем размерность гильбертова пространства всего правового бытия «Я». В этом случае система «Я» может быть разложена по независимым подсистемам. Такое состояние системы «Я» называется сепарабельным (разделимым). Квинтэссенция другой модели чистого состояния правовой реальности «Я» состоит в том, что система «Я» находится в когерентной суперпозиции состояний всех ее подсистем. В терминах квантовой физики этот случай соответствует чистому состоянию системы «Я», в которой существуют лишь нелокальные квантовые корреляции. Такое состояние называется чистым запутанным состоянием правовой реальности «Я».

Таким образом, во-первых, чистые состояния правового «Я» субъекта могут быть либо сепарабельными (некоррелированными), либо чистыми запутанными состояниями (кванто-

во-коррелированными). Во-вторых, в случае чистых состояний любые корреляции являются квантовыми, то есть соответствуют запутанным состояниям. В-третьих, сепарабельные состояния (невзаимодействующие подсистемы) представляют собой такие состояния, в которых отсутствуют как классические, так и квантовые корреляции. В-четвертых, в замкнутой системе корреляции между подсистемами могут быть только нелокальными квантовыми (для взаимодействующих подсистем).

Открытые системы «Я»-субъектов характеризуются смешанным состоянием, то есть состояние открытой системы, по каким-то внутренним параметрам, вследствие взаимодействия, смешивается с состояниями других систем «Я». Принципиальная разница между этими двумя состояниями состоит в следующем. Замкнутая система «Я»-индивида, находящаяся в чистом состоянии, представляет собой область синхронизации, согласования, в пределах которой все когерентно и целостно. Поэтому такая система «Я» существует как единый объект. При этом для внешнего мира такая система как будто бы не существует, так как даже для того чтобы ее увидеть, с ней надо провзаимодействовать, а это значит, что она перестает быть замкнутой. Открытая система «Я»-субъекта имеет большое количество взаимосвязей с внешним окружением. В процессе этой коммуникации образуется единое интерактивное пространство, своего рода, происходит смешивание правовых концептов систем «Я»-индивидуумов. Согласованность этих взаимосвязей между собой зависит от правовой культуры социума, в которой это взаимодействие осуществляется, так как оно может происходить по большому числу различных степеней свободы. И если правовая межсубъектная коммуникация осуществляется в пределах одного этноса, то сформированное общее ментальное пространство фиксирует все возможные правовые проявления к конкретному уровню – конституированию ментальной нормы права. Поэтому системы «Я»-индивидов разных культур находятся в чистом состоянии, так как их подсистемы различные. Квантовая теория утверждает, что состояние такого «Я»-субъекта как замкнутой системы является суперпозицией всех его возможных состояний. Процесс, когда в результате взаимодействия с системой «Я» субъекта из су-

перпозиции нелокальных состояний фиксируется какое-то определенное, называется декогеренцией. Другими словами, в процессе взаимодействия «Я»-субъектов суперпозиция их внутреннего состояния «редуцируется» по вполне конкретной позиции – единому правовому контексту «Я»-образа. Фундаментом декогеренции согласованного суперпозиционного состояния образа «Я» индивидуумов выступает резонансная информация. Если данная информация не является резонансной, то их состояние не изменится, а поэтому декогеренции не произойдет.

Следовательно, квантовая теория описывает в органичном единстве как дискретные, квантованные (то есть фиксированные) состояния систем «Я», так и непрерывные, нелокальные, чисто информационные состояния. Помимо этого, возникновение общего правового контекста взаимодействующих «Я»-образов субъектов социума (актуализированное или смешанное состояние) является результатом произошедшей декогеренции суперпозиции нелокальных состояний «Я»-индивидуумов (потенциальное или чистое состояние). И последнее – если система «Я» индивида может находиться в потенциальном состоянии или актуализированном, то она также может находиться в состоянии и потенциальном, и контекстно-актуализированном одновременно, то есть системы «Я» могут находиться в квантовой когерентной суперпозиции.

Как видим, пока система «Я» индивида находится в чистом состоянии, где ее состояния нелокальны, образ «Я» может выступать только в качестве источника права, но не самим правом. Декогеренция, вызванная конкретной коммуникацией «Я»-субъектов, приводит к переводу чистого состояния системы «Я» в смешанное и порождению их фиксированного состояния – ментальной нормы права. В этом случае ментальная норма права становится жизненно важным, а поэтому необходимым правилом поведения в социуме. Такое социальное правило поведения отражает взаимосвязь между состоянием «Я»-образа индивидуумов и их поступками, пускай даже если она не осознается ими в полной степени. А это означает, что, кроме внешнего, материального аспекта права, имеется еще и тонкоматериальный, основное отличие которого в его большей когерентности, согласованности.

4. Квантовые состояния взаимодействующих систем правовой реальности «Я»-субъектов

Мы пока рассматривали суперпозицию состояний в рамках одной системы правового «Я». Кроме того, возможна суперпозиция состояний различных систем правовой реальности «Я»-субъектов. Несмотря на то, что системы «Я» индивидуумов могли никогда и не пересекаться, но в пределах одной правовой культуры они весьма взаимосвязаны друг с другом. Подобное предположение с точки зрения материального подхода допустимо лишь в том случае, когда взаимосвязь между системами является проявленной. Квантовая теория утверждает, что между системами «Я» индивидуумов возможны так называемые нелокальные квантовые корреляции. Суть заключается в том, что все части правовой реальности «Я» индивида взаимосвязаны между собой и представляют целостную систему, с одной стороны. С другой стороны, если две, казалось бы, независимые, отдельные системы «Я» субъектов хотя бы однажды взаимодействовали друг с другом непосредственно, то и в дальнейшем между ними сохраняются уже нелокализованные корреляции, то есть разные системы «Я»-субъектов становятся единым образованием в части конструирования их правовых концептов («Я»-образов). Подобные состояния, когда разные системы «Я» оказываются связанными друг с другом по некоторым своим степеням свободы, называются запутанными состояниями. И если «Я»-субъект или его структуры вступали когда-либо в правоотношения с другим «Я»-субъектом, то системы данных индивидуумов находятся в сцепленном, запутанном состоянии. Между такими правовыми «Я»-субъектами возникают ассоциативные связи. Пространство, в котором возникшие запутанные состояния способны влиять в дальнейшем на поведение правовых «Я»-субъектов, именуется зоной нелокальных квантовых корреляций. Иными словами, в результате правового взаимодействия возникает непроявленная, потенциальная, нелокальная область, способная оказывать влияние на другие взаимодействия «Я»-индивидуумов. Эти нелокальные корреляции между «Я»-субъектами находятся в области непроявленного, и в случае возникновения соответствующей правовой ситуации может произойти их декогеренция с окружением по одному из множества возмож-

ных сценариев (аттракторов). В связи с этим возникает необходимость понимания того, что наше юридическое мышление, наш правовой образ «Я» представляет собой тонкоматериальную реальность. И нелокальные корреляции могут проявиться в случае соответствующего стечения правовых обстоятельств (юридического факта), при котором произойдет декогеренция этого квантового нелокального суперпозиционного состояния с правовым «Я»-образом субъекта. В связи с тем, что правовое «Я» индивидуумов обусловлено многочисленными взаимодействиями с внешними факторами гораздо более весомой амплитуды, то в повседневной жизни подобные нелокальные корреляции не замечаются до тех пор, пока они не проявятся в своем фиксированном состоянии. Такая высокоамплитудная внешняя динамика разрушает когерентную взаимосвязь между правовыми «Я»-субъектами, тем самым смешивая их состояние с несогласованным окружением. Существование ассоциативных связей, нелокальных квантовых корреляций однозначно свидетельствует о том, что, во-первых, некоторые части систем правовой реальности «Я» между собой по некоторым степеням свободы представляются разными и, соответственно, отделёнными друг от друга (сепарабельными). Во-вторых, другие части систем «Я» между собой могут быть единым целым, и в этих пределах несепарабельны (неразделимы). Как уже отмечалось, в основе любого взаимодействия лежит понятие резонанса, при котором различные системы «Я»-субъектов какими-то своими резонансными частями объединяются, и в какой-то своей части становятся тождественно целым, являющимся полностью согласованным, когерентным единством. Взаимодействие с окружением, которое не является согласованным, приводит к тому, что исходная суперпозиция целостной системы «Я», основанная на тесных взаимосвязях ее частей, теряется, так как состояние подсистем начинает связываться с окружением, перемешиваться с ним, и в итоге ранее проявленные корреляции могут ослабиться, вплоть до полного исчезновения.

Кроме того, при изучении коммуникатирующих систем правовых «Я» и их подсистем (частей) нами могут быть рассмотрены как квантовые корреляции подсистем между собой только в рамках одной системы правового «Я», так и между разными системами «Я»-субъектов и их

частями. Многое зависит от ситуации, от тех вопросов и задач, которые ставятся при рассмотрении правовой реальности «Я» и ее подсистем. Например, мы можем отделить подсистему «архетип» от системы правового «Я»-индивида и рассматривать ее как самостоятельный сепарабельный объект в тех случаях, когда нас не интересуют его квантовые корреляции с другими подсистемами системы «Я». Но когда задача ставится иначе, например, когда нам хочется узнать, какую квантовую информацию содержит «архетип» о целостной системе «Я» и произошедших там взаимодействиях, – основное внимание мы будем уделять квантовым корреляциям, содержащимся в подсистеме «архетип».

Фундаментом квантовой теории является понятие «несепарабельные состояния» [2; см. 3; 4], основанные на суперпозиции состояний. Принцип несепарабельности (невозможно приписать один вектор состояния любой из двух подсистем [см. 5]) говорит о том, что «архетип» в нелокальных корреляциях хранит информацию обо всех его взаимодействиях с подсистемами системы «Я»-субъекта и допускающий взаимодействия любого рода и между любыми системами «Я». Всеобщность принципа несепарабельности предполагает его выполнимость не только в плотном классическом мире, но и на тонких планах реальности. О несепарабельности допустимо говорить лишь при наличии взаимодействующих систем «Я» индивидуумов. Например, если нами рассматриваются две системы правовых «Я»-субъектов, которые первоначально были изолированы, а спустя некоторое время пришли во взаимодействие, то в связи с этим делается вывод о несепарабельности систем «Я»-индивидуумов.

Нами много внимания уделяется принципу несепарабельности, чтобы объяснить механизм конституирования ментальной нормы права взаимодействующими «Я»-субъектами как неотъемлемой части правовой реальности. Трудность состоит в том, что для правового «Я» характерно большое число качественно различных степеней свободы и различных взаимодействий с окружением – очень много каналов квантовой запутанности с окружением.

Когда мы говорим о взаимодействии систем правовых «Я»-субъектов, то коммуникация происходит лишь на уровне их подсистем – правовых «Я»-образов (правовых концептов).

Соответственно, именно эта часть целостной системы правового «Я» индивида подвергается декогеренции, которая будет иметь место в результате перехода правовой реальности «Я» из чистого состояния в смешанное, то есть до какого-то конкретного ее состояния (правового контекста «Я»). Следовательно, в результате максимальной декогеренции из всей имеющейся квантовой суперпозиции подсистем правового бытия «Я» будет проявлено лишь какое-то фиксированное состояние, с максимальным уровнем конкретизации – единый правовой концепт взаимодействующих «Я»-субъектов, иными словами, единое должное правило (ментальная норма права).

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

1. Между системами правовых «Я»-субъектов и их подсистемами (частями) существуют нелокальные квантовые корреляции, мера которых может меняться от нуля, и тогда между этими подсистемами нет корреляций, они являются сепарабельными, до единицы, когда подсистемы находятся в когерентной суперпозиции, в запутанном состоянии, и являются нераздельными (несепарабельными).

2. Систему правового «Я» можно считать как пребывающей первоначально в чистом состоянии, то есть замкнутой, если взаимодействие подсистем определяется только в ее пределах. В случае, если в системе правового «Я» начинает проявляться другое собственное состояние вследствие коммуницирующих подсистем правовых реальностей «Я», то такое состояние системы называют неравновесным. Это означает, что сначала вполне локальное, фиксированное собственное состояние системы «Я» начинает «размываться», в системе начинает проявляться альтернативное собственное состояние.

3. Эти состояния максимально запутаны друг с другом, но со временем системы правовых «Я» начинают постепенно проявлять какое-то определенное состояние, фиксируясь на едином должном правиле – конституировании ментальной нормы права, а позже – на его внешней объективации.

4. С одной стороны, целостность ментальной нормы обеспечивается наличием постоянных межуровневых нелокальных корреляций подсистем правовых «Я»-индивидуумов. С другой стороны, сформированные межуровневыми

нелокальными корреляциями устойчивые контуры взаимодействия «Я»-субъектов сохраняют преемственность правил поведения в социуме.

5. Правовое бытие «Я» можно описывать в двух ипостасях. Одна ипостась – это бесконечное

число взаимодействий между «Я»-субъектами, а другая – конечное число базисных состояний системы «Я»: потенциальное (недифференцированное и несепарабельное) и актуализированное (декогеренции и локализации).

Литература

- 1 Верхозин А.Н. Физические основы квантовой информатики. – Псков, 2011. – С. 24-25.
- 2 Karakostas V. Quantum Nonseparability and Related Philosophical Consequences // *Journal for General Philosophy of Science*. – 2004. – 35. – P. 283–312.
- 3 Howard D.: 1989, Holism, Separability and the Metaphysical Implications of the Bell Experiments, in Cushing J. and McMullin E. (eds.), *Philosophical Consequences of Quantum Theory: Reflections on Bell's Theorem*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press. – P. 224–253.
- 4 Healey, R. Holism and Nonseparability // *The Journal of Philosophy* LXXXVIII, 1991. 393–321.
- 5 d'Espagnat B. *Conceptual Foundations of Quantum Mechanics*. 2nd aug. ed. – Reading, Mass.: Benjamin, 1976. – 2nd ed. – Perseus Books Publishing, 1999, 348 p.

References

- 1 A.N. Verkhosin *Physical foundations of quantum informatics*. Pskov, 2011. Pp. 24-25.
- 2 Karakostas V. Quantum Nonseparability and Related Philosophical Consequences // *Journal for General Philosophy of Science*. 2004. 35. R. 283-312.
- 3 Howard D.: 1989, Holism, Separability and the Metaphysical Implications of the Bell Experiments, in Cushing J. and McMullin E. (eds.), *Philosophical Consequences of Quantum Theory: Reflections on Bell's Theorem*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press. R. 224-253.
- 4 Healey, R. Holism and Nonseparability // *The Journal of Philosophy* LXXXVIII, 1991. 393-321.
- 5 V. d'Espagnat *Conceptual Foundations of Quantum Mechanics*. 2nd aug. ed.-Reading, Mass.: Benjamin, 1976. – 2nd ed. – Perseus Books Publishing, 1999, 348 p.

УДК 340.141

М.Е. Тургумбаев

Магистр юридических наук, PhD докторант КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

E-mail:

Источники мусульманского права

В статье исследуются источники мусульманского права, к которым относятся: первоисточники – Коран и Сунна, *рациональные источники* – «иджма» – единогласное мнение мусульман; «кияс» – умозаключение по аналогии; «иджтихад» – творческая работа и толкование правовых и религиозных норм; «фетва» – решение высших мусульманских руководителей, облеченных соответствующей властью по отдельным религиозным и правовым вопросам, а также *позитивные источники*, в частности, правовые обычаи и местные традиции, которые не противоречат основам мусульманского права.

Ключевые слова: мусульманское право, правовая система, шариат, Коран, Сунна, иджма, кияс, правовые обычаи.

M.Y. Turgumbayev

Sources of the Islamic law

The article examines the sources of Islamic law, which include: primary sources – the Qur'an and Sunnah, rational sources – «ijma» – the unanimous opinion of Muslims, «qiyas» – reasoning by analogy; «ijtihad» – creative work and interpretation of the legal and religious norms; «fatwa» – a decision the highest Muslim leaders vested appropriate authority for individual religious and legal issues, as well as positive sources, in particular, the legal customs and local traditions, which do not contradict the Muslim law.

Key words: Islamic law, the legal system, Sharia, Quran, Sunnah, ijma, qiyas, legal customs.

М.Е. Тургумбаев

Мұсылман құқығының қайнар көздері

Мақалада мұсылман құқығының қайнар көздерінің алғашқы бастаулары – Құран мен Сунна, тиімді бастаулар «иджма» – мұлылмандардың бірыңғай пікірі; «кияс» – ұқсастық бойынша ой-пікірлер; «иджтихад» – шығармашылық жұмыс және құқықтық және діни нормаларды түсіндіру; «фетва» – жекелеген діни және құқықтық мәселелер бойынша сәйкес билікке ие жоғары мұсылман басшыларының шешімдері, сондай-ақ мұсылман құқығының негіздеріне қайшы келмейтін құқықтық әдет-ғұрып пен жергілікті дәстүрлер зерттелінген.

Түйін сөздер: мұсылман құқығы, құқықтық жүйе, шариғат, Құран, Сунна, иджма, кияс, құқықтық әдет-ғұрып.

Мусульманское право является одной из крупнейших систем влияния: будучи неотъемлемой частью мусульманской религии, оно всегда применялось в большинстве стран исламской цивилизации Африки и Азии. Место мусульманского права в этих странах варьируется: в одних государствах оно принижено, в других остается господствующим [1, с. 246].

Оно возникло в VII в. н. э. и развивалось в процессе становления и развития мусульманской государственности. Главной особенностью

мусульманского права, отличающей его от других правовых систем, является сочетание и взаимодействие в нем сакрального и светского, религиозного и собственно юридического начала. Это дает основание полагать, что мусульманское право есть синоним шариату – не совсем верно.

Шариат в собственном смысле – религиозное явление, в котором место имеют лишь отдельные следы правового начала. Мусульманское право, в отличие от него, преимущественно

но правовой феномен, хотя и облаченный порой в религиозную оболочку и ориентированный на религиозное правосознание [2, с. 17].

Шариат – понятие более широкое, чем мусульманское право. Преобладает точка зрения, в соответствии с которой шариат включает три основные части – религиозную догматику, исламскую этику и так называемые практические нормы. Последние, в свою очередь, делятся на культовые предписания, устанавливающие порядок исполнения религиозных обязанностей, и нормы, регулирующие все иные стороны поведения мусульман, их светские взаимоотношения [2, с. 5].

В мусульманском праве юридическая ответственность формально не подразделяется на уголовно-правовую, гражданско-правовую и т. д., поэтому различаются источники мусульманского права, вообще, и источники мусульманского уголовного права, в частности.

Источники мусульманского права принято подразделять на три группы:

– первоисточники, к ним относятся Коран и Сунна;

– рациональные источники, к которым относятся: «иджма» – единогласное мнение мусульман; «кияс» – умозаключение по аналогии; «иджтихад» – творческая работа и толкование правовых и религиозных норм; «фетва» – решение высших мусульманских руководителей, облеченных соответствующей властью по отдельным религиозным и правовым вопросам;

– позитивные источники, в частности, правовые обычаи и местные традиции, которые не противоречат основам мусульманского права.

Основным источником мусульманского права является Коран – священная книга мусульман. Правовая значимость Корана выражена в нем самом: «И так Мы ниспослали его как арабский судебник». Коран ниспослан Аллахом (через архангела Гавриила) Пророку Мухаммеду в древних городах Аравийского полуострова Мекке и Медине между 610 и 632 годам. При жизни Мухаммеда текст Корана передавался, главным образом, по памяти, а первые записи полного текста Корана появились в кругу ближайших сподвижников Пророка Мухаммеда лишь после его смерти в 632 г.

Коран состоит из 114 сур (глав) и более 6225 аятов (стихов). Аяты Корана подразделяют на «мухаммат» – бесспорные, недвусмысленные

и «муташибихат», которые могут толковаться по-разному. Большинство мусульманских юристов полагают, что в судебных решениях не надо ссылаться на аяты, которые могут толковаться по-разному. Однако одна из проблем толкования конкретных аятов Корана заключается в том, что некоторые ученые относят их к бесспорным недвусмысленным стихам, которые толкуются буквально, а другие – к тем, которые могут толковаться по-разному.

Вторая проблема толкования аятов Корана заключается в том, что мусульманские ученые разделились в основном на три группы:

– сторонников буквального толкования (*ахл аз-Захир*), которые не допускают наличия в тексте Корана тайного смысла;

– тех, кто ищет в Коране «скрытый» «тайный» смысл (*ахл ал-батин*);

– рационалистов, которые при коллизии норм Корана и Сунны, руководствуясь рациональным подходом в решении рассматриваемого ими вопроса, отдают приоритет разуму, а не писанию.

Третья проблема появилась в VIII в. при халифе аль-Мамуне (813-833) в период Аббасидов, и суть ее заключается в том, что в среде виднейших мусульманских богослов-традиционалистов существовало мнение, что Коран – это предвечное и непосредственное “слово бога” (*калам Аллах*). Их оппоненты и, в первую очередь, мутазилиты, утверждали, что Коран – сотворенное и предвечное “слово бога”.

Если считать Коран сотворенным, т. е. следует принять и возможность того, что Бог может сотворить его вновь. Но, с другой стороны, если Коран несотворенное слово Бога и является предвечным атрибутом его бытия, он не может быть изменен никем, и мусульманская община в своей жизни должна руководствоваться только предписаниями, содержащимися в этой вечной книге Бога [3, с. 86].

Вторым по значимости источником мусульманского права является Сунна – «Священное предание», состоящее из рассказов – хадисов – о поступках и высказываниях пророка Мухаммада. Следует отметить, что при жизни пророка его высказывания передавались преимущественно устно, и оба источника в письменной форме были составлены уже после смерти Мухаммада. Однако ее значимость до сих пор является предметом серьезных дискуссий. В их основы лежит проблема достоверности хадисов.

Первый сборник хадисов был составлен Маликом бин Анасом (713-795 г.), основателем маликитской правовой школы, и называется *аль-Му-вата* («расчищенная тропа»).

Аш-Шафии (767-820) – факих, основатель шафиистской школы права. В возрасте 20 лет он приехал в Медину, чтобы учиться у Малика бин Анаса. Аш-Шафии – первый систематизатор источников права (усул ал-фикх), сформулировавший эти понятия, разграничивший их между собой и установивший их соотношение и соподчинение. Среди его учеников были Ахмед ибн Ханбал – основатель ханбалитской правовой школы, объявивший Сунну единственным комментарием к Корану. Ханбалиты не ограничивались простой фикцией хадисного материала. Фактически вся ханбалитская литература IX-X веков представляла собой переложение тщательно подобранных и сгруппированных по темам хадисов. Это был важный этап обобщения и концептуализации хадисного материала, в дальнейшем богословы широко пользовались данной методикой [4, с. 295].

При решении правовых споров халифы (Абу Бакр, Омар, Осман, Али) обращались к Корану и Сунне, но со временем стало ясно, что их конкретные предписания не всегда охватывают возникающие спорные ситуации, что они имеют много пробелов, которые необходимо было устранить. Наличие пробелов в праве поставило всех мусульманских правоведов перед необходимостью разработки собственной правовой доктрины. Именно в этот период, по мнению проф. Л.Р. Сюкияйнена, определилось дальнейшее развитие мусульманской правовой мысли. Основой правовой доктрины стал иджтихад – относительно свободное усмотрение, которое применялось при толковании норм Корана или Сунны или при формулировании новых правил поведения в случае их отсутствия в источниках. С развитием мусульманской теории права иджтихад стал обозначать достижение высшей ступени знания, дающей право самостоятельно решать вопросы, обойденные в Коране и Сунне, а муджтахиды – лица, обладающие таким правом, стали законодателями [4, с. 137].

В процессе толкования было выработано несколько методов.

Рай – индивидуальное толкование кого-либо из авторитетов суннитского богословия.

Иджма – рассматривалась как «общее со-

гласие мусульманской общины», единодушное мнение или решение авторитетных мусульманских ученых, которых первоначально было 7 «факихов» г. Медины, по обсуждаемому вопросу, возникшему после смерти Пророка Мухаммеда, на который нет ответа ни в Коране, ни в Сунне.

Наряду с Кораном и Сунной, иджма относится к наиболее авторитетным источникам права. Практически иджма складывалась из совпадающих мнений по религиозным и правовым вопросам, которые были высказаны сподвижниками Мухаммада или впоследствии наиболее влиятельными мусульманскими теологами-правоведами. Иджма развивалась как в виде интерпретаций Корана и Сунны, так и путем формирования новых норм, которые уже не были связаны с Мухаммадом. Они предусматривали самостоятельные правила поведения и становились обязательными в силу единодушной поддержки муджтахидов.

Большая роль иджмы в развитии мусульманского права состояла в том, что она позволяла правителям создавать новые нормы, приспособленные к меняющимся условиям развивающегося арабского государства и общества, учитывая специфику завоеванных стран. К иджме, в качестве источника права, примыкала и фетва – решения и мнения отдельных муфтиев по правовым вопросам.

По способу достижения и доведения иджмы до общего сведения мусульман различают:

– иджма, высказанная вслух, т. е. общее решение, принятое при гласном обсуждении (*иджма каули*);

– практическая иджма, т. е. решение не обсуждавшееся, но вытекающее из одинаковых решений и действий при одинаковых обстоятельствах (*аль-имджма аль-амали*);

– молчаливая (не высказанная) иджма, т. е. решение кого-то одного, известное в принципе всем, против которого не было сделано каких-либо возражений (*ал-иджма ас-сукути*).

Малик бин Анас и аш-Шафии в качестве иджмы признавали только единогласное мнение ученых города Медины. Абу-Ханифа же считал, что иджма может исходить от любой авторитетной группы, что открывало возможность возникновения иджмы в Сирии, Ираке, Египте и других местах независимо друг от друга [4, с. 11, 91, 137, 295].

Абу Ханифа – Ан-Ну’ман ибн Сабит ал-имам ал Аз’ам (699-767) – основатель ханифитского правовой школы, признавался первым, кто применил методы казуистического исследования правовых вопросов, таким образом, что стало возможным сближение схоластических разработок факихов (мусульманских юристов) с требованиями повседневной жизни. Абу Ханифа и его ближайшие последователи разработали методику использования рациональных принципов суждения по аналогии (киас) и предпочтения (истихсан) при решении правовых вопросов.

Кияс (кьяс) – буквально означает аналогия. Кияс – это метод решения по аналогии вопросов, на которые нет ответа прямого ответа в Коране или Сунне. Кияс является одним из наиболее спорных источников мусульманского права, вызывавшим острые разногласия между разными направлениями. Согласно киясу, правило, установленное в Коране, Сунне или иджме, может быть применено к вопросу, который прямо не предусмотрен в этих источниках права. Таким образом, кияс обеспечивал гибкость правовой системы, приспособлявая ее к новым общественным отношениям. Однако некоторые течения в исламе не признают кияс в качестве источника права: наиболее резко против кияса выступили ханбалиты и особенно шииты, которые вообще не признавали его в качестве источника права.

Истислах (истихсан) – признание возможности изменения некоторых хадисов Сунны, если их содержание оказалось в противоречии с тем, что признано благом в мусульманском праве.

Таким образом, к началу VIII в. мусульманско-правовая доктрина, ликвидируя правовые пробелы в основных источниках – Коране и Сунне, сформулировала нормы, составившие вторую группу источников мусульманского права. Вышеперечисленные институты – рай, иджма, кияс, истислах – в научной литературе нередко называют собственно источниками мусульманского права [5, с. 126; 6, с. 420-422].

Вряд ли с этим можно согласиться, поскольку они являются лишь методами толкования Корана и Сунны, а источники права – конкретные правовые нормы, возникающие уже как итог толкования с помощью того или иного метода.

Следует отметить, что развитие иджитхада сыграло выдающуюся роль в становлении мусульманского права, решив важнейшую про-

блему мусульманского права: как совместить вечность и абсолютность норм, предписанных Аллахом и необходимость развития и изменения этих норм. Сложность ситуации заключалась в том, что предписания Корана и Сунны имели сакральное значение, и не могли быть изменены.

В подобных условиях мусульманские юристы-факихи, исходя из аксиомы, что в священных источниках имеются ответы на все вопросы и задача сводится только к тому, чтобы найти эти ответы, разработали специальные приемы «извлечения» новых норм. В этой связи Р. Давид справедливо отмечает, что для мусульманских юристов речь могла идти лишь о толковании, а не о создании права, но практически на основе Корана и Сунны им удалось разработать систему весьма детализированного права, состоящего преимущественно из казуальных норм [7, с. 387-394].

В качестве дополнительного источника права шариат допускал местные обычаи, которые не вошли непосредственно в само мусульманское право в период его становления, но не противоречили прямо его предписаниям и нормам. Признавались правовые обычаи, сложившиеся как в самом арабском обществе (урф), так и у многочисленных народов, покоренных в результате арабских завоеваний или же подвергшихся влиянию мусульманского права (адаты) в более позднее время.

Производным от шариата источником мусульманского права были указы и распоряжения халифов – фирманы. В последующем в некоторых мусульманских государствах в качестве источника права стали рассматриваться законы – кануны, роль которых возрастала с развитием законодательной деятельности. Фирманы и кануны не должны были противоречить принципам шариата и дополняли его нормами, регламентирующими деятельность государственных органов и регулирующих административно-правовые отношения государственной власти с населением.

Таким образом, можно сделать некоторые выводы относительно особенностей формирования и функционирования источников мусульманского права:

– мусульманское право и шариат – не идентичные понятия. Шариат представляет собой совокупность всех предписаний Корана и Сунны, а мусульманское право (фикх) является только его

частью и содержит как правовые предписания, содержащиеся в Коране и Сунне, так и правовые нормы, разработанные муджтахидами в процессе толкования;

- значительное большинство конкретных норм мусульманского права – итог его доктринальной разработки. Характеризуя их, важно иметь в виду, что мусульманские юристы долгое время не решались формулировать обобщенные абстрактные правила поведения и предпочитали искать решения по конкретным случаям. При этом они выполняли важную роль приспособления общих предписаний-ориентиров и казуальных норм, закрепленных в Коране и Сунне, или индивидуальных решений сподвижников Пророка к потребностям. Поэтому с наступлением

«периода традиции» развитие доктрины и, следовательно, системы действующего мусульманского права не только не прекратилось, но продолжалось весьма активно в рамках нескольких школ;

– появление школ-толков фактически закрепило положение мусульманско-правовой доктрины в качестве основного источника мусульманского права, которое стало практически правом той или иной школы, применяемого разными народами и государствами. В этом и заключается оригинальность современной мусульманской правовой системы, основанной не на конкретных, строго фиксированных источниках, а на гибкой, подверженной изменениям системе толкования.

Литература

1. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Раймон Леже; пер. с фр. [Грядов А.В.]. – 2-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 592 с.
2. Сюкийянен Л.Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М., 1998.
3. Хрестоматия по исламу. – М., 1994.
4. Ислам. Энциклопедический словарь. – М., 1993.
5. История политических и правовых учений / под ред. В.С. Нерсисянца. – М., 1996.
6. История государства и права зарубежных стран / под ред.: О.А. Жидкова и Н.А. Крашенинниковой. – М., 1996.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1988.

References

1. Lezhe R. Velikiye pravovyye sistemy sovremennosti: sravnitel'no-pravovoy podkhod / Raymon Lezhe; per. s fr. [Gryadov A.V.]. – 2-ye izd., pererab. – M.: Volters Kluver, 2010. – 592 s.
2. Syukiyaynen L. R. Shariat i musul'mansko-pravovaya kul'tura. – M. – 1998. –
3. Khrestomatiya po islamu. – M. – 1994.
4. Islam. Entsiklopedicheskiy slovar'. – M. – 1993.
5. Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy. / Pod red. B.C. Nersesyantsa. – M. – 1996.
6. Istoriya gosudarstva i prava zarubezhnykh stran. / Pod red. O.A. Zhidkova i N.A. Krasheninnikovoy. – M. – 1996.
7. David R. Osnovnyye pravovyye sistemy sovremennosti. – M. – 1988.

**Конституциялық
және әкімшілік
құқығы****Конституционное
и административное
право****Constitutional
and administrative
law**

УДК 342.7(574)

Д.М. Баймаханова

Д.ю.н., профессор кафедры теории и истории государства и права,
конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail: Dfamilya.Ospanova@kaznu.kz

**Президент РК – гарант соблюдения основных прав и свобод граждан:
специфика основных направлений деятельности**

Статья посвящается анализу основных направлений деятельности Президента РК как гаранта соблюдения основных прав и свобод граждан РК, определению специфики этой деятельности. Автор раскрывает особенности деятельности Президента по защите социально уязвимых слоев населения. Президент РК является важнейшим элементом институционального компонента конституционализма в РК. Конституция РК закрепляет, что Президент РК выступает гарантом соблюдения прав и свобод граждан. В Послании Президента РК большое значение отводится развитию социального сектора

Ключевые слова: Президент РК, Послание Президента народу Казахстана, права и свободы граждан РК, механизм защиты прав и свобод граждан.

D.M. Baimahanova

**The President of Republic of Kazakhstan is the guarantor of the fundamental rights and freedoms:
specifics of major activities**

The article is devoted to analysis of the main direction of activity of the President of Kazakhstan as a guarantor of the fundamental rights and freedoms of citizens of Kazakhstan, the definition of the specificity of this activity. The author reveals features of the President's activities to protect socially vulnerable groups of the population. President of Kazakhstan is an important element of the institutional component of constitutionalism in Kazakhstan. RK Constitution provides that the President of the Republic of Kazakhstan is the guarantor of the rights and freedoms of citizens. In the Address of the President RK great importance given to the development of the social sector.

Key words: President of Kazakhstan, Presidential Address to the people of Kazakhstan, the rights and freedoms of citizens of Kazakhstan, the mechanism of protection of the rights and freedoms of citizens.

Д.М. Баймаханова

**ҚР Президенті – азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын сақтау кепілі:
қызметінің негізгі бағыттарының өзгешелігі**

Мақала ҚР азаматтарының құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде ҚР Президенті қызметінің негізгі бағыттарын талдауға, осы қызметтің өзгешелігін анықтауға арналған. Автор Президенттің халықтың әлсіз топтарын қорғау жөніндегі қызметінің ерекшеліктерін ашады. ҚР Президенті Қазақстан Республикасында конституционализмнің институционалдық компонентінің аса маңызды элементі болып табылады. ҚР Конституциясы Республика Президентінің азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау кепілі ретінде болатынын бекітеді. ҚР Президентінің жолдауында әлеуметтік секторды дамытуға үлкен мән беріледі.

Түйін сөздер: ҚР Президенті, Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы, ҚР азаматтарының құқықтары мен бостандықтары, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігі.

Выступая с Посланием народу Казахстана 18 января 2014 года, Президент Республики Казахстан отметил, что в Концепции вхождения Казахстана в число 30 самых развитых стран мира обозначены долгосрочные приоритеты предстоящей работы. В их числе названо Седьмое приоритетное направление: Совершенствование работы государственных институтов. При движении в число 30 развитых стран мира нам необходима атмосфера честной конкуренции, справедливости, верховенства закона и высокой правовой культуры [1]. В Послании Президента РК большое значение отводится развитию социального сектора, совершенствованию механизма защиты, охраны и обеспечения прав и свобод граждан РК.

Президент РК как государственный орган является важнейшим элементом институционального компонента конституционализма в РК. Конституция РК закрепляет, что Президент РК выступает гарантом соблюдения прав и свобод граждан. «Конституционная функция Президента гарантировать соблюдение прав и свобод граждан заложена в качестве основы его взаимоотношений с другими общественными структурами и государственными органами, призванными также поддерживать режим законности...

Глава государства играет весьма активную практическую роль в обеспечении реализации конституционных прав и свобод граждан, утверждении режима законности, борьбе с различными формами преступности, соблюдении государственной дисциплины» [2, с. 210-211].

Деятельность Президента РК по гарантированию, защите и обеспечению прав и свобод граждан многогранна. Одной гранью этой деятельности является участие в законодательной деятельности. В соответствии с изменениями и дополнениями в Конституцию от 21.05.07 г. Президент теперь обладает правом законодательной инициативы.

Кроме этого, Президент имеет право определить приоритетность рассмотрения проектов законов в Парламенте РК, а также объявлять рассмотрение проекта закона срочным. Это означает, что Парламент должен рассмотреть данный проект в течение одного месяца со дня его внесения. При неисполнении Парламентом требования Президента он вправе издать указ, имеющий силу закона, который будет действовать до принятия Парламентом нового закона в установленном порядке.

Конституция РК в статье 53 пункта 3 предусматривает институт делегированного законодательства, что означает, что Парламент может двумя третями голосов от общего количества депутатов каждой из Палат делегировать Президенту по его просьбе законодательные полномочия на срок не более одного года. Но реально на практике Президент пока этим правом не пользовался. Также глава государства на основе и во исполнение Конституции и законов наделен правом издания указов и распоряжений, имеющих обязательную силу на всей территории Республики.

Конкретным примером участия Президента в законодательной деятельности является инициирование им в мае 2007 года изменений и дополнений в Конституцию РК, которые носили всеобъемлющий характер, затронули все стороны жизни государства и общества и были направлены на дальнейшее развертывание демократии и ускорение процесса построения правового государства.

Президент РК входит в круг субъектов обращения в Конституционный Совет РК. Через это направление своей деятельности он также реализует свою функцию гаранта прав и свобод граждан. За эти годы Парламентом и Конституционным Советом установлено тесное плодотворное сотрудничество в вопросах обеспечения конституционной законности. От председателей палат и депутатов в КС РК поступило более 70 обращений, которые касаются различных конституционных институтов и перспектив их развития, принципов взаимоотношений государства, общественных объединений и граждан, механизмов обеспечения прав человека и гражданина.

По 12 обращениям были признаны не соответствующими Конституции в общей сложности 13 законов, принятых Парламентом и представленных на подпись Главе государства, в том числе Особенная часть Гражданского кодекса, законы «О редких и находящихся под угрозой исчезновения видах животных», «О деятельности международных и иностранных некоммерческих организаций в Республике Казахстан» и другие. Ряд законов, принятие которых имело высокий общественный резонанс, признан соответствующим Конституции [3].

Президент РК осуществляет функцию гаранта прав и свобод граждан еще в одном специфич-

ческом направлении. С точки зрения восстановления исторической справедливости и законности, соблюдения прав человека для Казахстана играют особо важное значение Указ Президента от 12 декабря 1991 г. «О реабилитации граждан, привлеченных к ответственности за участие в событиях 17-18 декабря 1986 г. в Казахстане», а также Закон от 14 апреля 1993 г. «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». Во исполнение данных актов органами прокуратуры рассмотрено 9381 архивное уголовное дело в отношении 14960 человек, из которых реабилитировано 12901 лицо. Анализ материалов того времени показывает, что расследования проводились с грубейшими нарушениями законности. Обвинения в антисоветской деятельности фабриковались и фальсифицировались в ходе следствия и судебного разбирательства. Признания осужденными вины «добывались в результате физического и психического воздействия» [2, с. 211-215].

Президент РК, определяя основные направления внутренней и внешней политики Республики, способствует признанию Казахстана на международной арене полноправным, равным партнером. Казахстан в полном объеме принял на себя обязательства по выполнению Устава ООН, инкорпорированию его положений в национальное законодательство. Казахстан является стороной многих международных договоров, регулирующих различные аспекты защиты прав человека – Конвенции о правах ребенка 1989 г., Женевских гуманитарных конвенций 1949 г. и дополнительных протоколов к ним, некоторых конвенций Международной организации труда о защите прав трудящихся в производственной сфере и т.д. В 1998 г. вступили в силу 4 ратифицированные Конвенции: Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 г., Конвенция о предупреждении преступлений геноцида и наказании за него 1948 г., Международная Конвенция ликвидации всех форм расовой дискриминации 1966 г. и Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 г. По мере создания правовых и социально-экономических условий процесс ратификации и присоединения к другим международно-правовым актам в области прав человека будет продолжаться [2, с. 213]. Так, 26 июня 2008 г. Президент подписал Закон

РК № 48-IV «О ратификации Факультативного протокола к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания» [4].

Казахстан активно взаимодействует с государствами-членами СНГ в международной правозащитной деятельности. Казахстаном подписаны Соглашение о помощи беженцам и вынужденным переселенцам 1993 г., Конвенция СНГ об обеспечении прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам 1994 г., ряд договоров о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам и др. [5].

Летом 1994 г. было принято историческое решение о переносе столицы Казахстана в Астану. Инициатором переноса столицы был Президент РК Н.А. Назарбаев. 6 июля 2008 г. Астана праздновала свой 10-летний юбилей. Выступая на торжественном собрании, посвященном этому знаменательному событию, Президент отмечал, что Астана стала моделью социально-экономического развития для всего Казахстана.

В ходе недавнего посещения ТОО «НИПИ «Астанагенплан» в ноябре 2013 года были рассмотрены вопросы развития столицы. Нурсултан Назарбаев отметил, что население города увеличивается и составляет 900 тысяч, хотя мы планировали достичь данного показателя в 2020 – 2030 годах. В связи с этим застройка города не успевает за динамичным ростом населения, из-за чего возникают различные сложности. «Конечно, мы работаем над развитием всех городов страны, однако, столице должно уделяться особое внимание. Весной нынешнего года я проводил совещание и давал ряд поручений. Я ознакомился с ходом их реализации, однако, перед нами встают новые задачи, которые требуют принятия соответствующих решений», – сказал Президент.

«Освоение земли вокруг Астаны происходит бессистемно. Существующая численность уже опережает прогноз на 2015 год. На сегодня там проживают 156 тысяч человек, в то время как в очереди за земельными участками стоят 175 тысяч. Пользуясь тем, что гражданам положено 10 соток земли, люди подают заявления. Но эти участки можно выделять лишь там, где подведены коммуникации. Если земли не подготовлены, то они не должны предоставляться в пользование. Необходимо навести здесь поря-

док. Поэтому я объявляю мораторий на предоставление земель в 30-километровой зоне вокруг Астаны», – сказал Нурсултан Назарбаев. Кроме того, Президент дал поручение акиму Акмолинской области провести корректировку генеральных планов всех населенных пунктов, расположенных вокруг столицы, а Генеральному прокурору – проанализировать состояние преступности и усилить профилактику правонарушений в Астане.

Глава государства также обратил внимание на данные анализа цен на столичное жилье в предоставленном ему отчете. «В среднем цена одного квадратного метра превышает себестоимость в 2-3 раза. Например, в жилом комплексе «Европа Палас» при себестоимости квадратного метра 1 000 долларов квартиры реализуются по 3,5 тысячи долларов за метр. В ЖК «Хайвилл» себестоимость составляет 1,5 тысячи долларов, а цена сейчас достигает 4-5 тысяч долларов. В «Парижском квартале» при себестоимости 1 300 долларов квартиры продают по 5 тысяч долларов за метр. Это заоблачные цены. При этом компания-застройщик ЖК «Европа Палас» заплатила лишь 1,6 миллионов тенге налогов», – отметил Нурсултан Назарбаев. Президент подчеркнул, что к решению данного вопроса следует подходить комплексно.

Нурсултан Назарбаев отметил, что в первые годы активной застройки города многие здания были облицованы некачественными материалами. В связи с этим Президент поручил уделить внимание вопросам эстетического оформления столицы.

Также в Астане возрастает проблема перегруженности транспортом. Глава государства отметил, что с французскими компаниями велись переговоры относительно запуска легкорельсового транспорта в столице. Ими предложена высокая стоимость, более 300 миллиардов тенге, что нас не устраивает. Поэтому акимат города предлагает рассмотреть альтернативный вариант в виде выделенных полос для скоростного автобусного сообщения. «Первая очередь данного проекта требует гораздо меньших затрат, поэтому принято решение заниматься его внедрением», – сказал Нурсултан Назарбаев.

В ходе совещания аким Астаны И. Тасмагамбетов проинформировал о разработке интеллектуальной транспортной системы. Она будет внедрена в 2016 году и позволит в автоматическом

режиме регулировать весь транспортный поток в городе. Аким столицы также доложил о ходе реконструкции ТЭЦ-1 и процессе строительства ТЭЦ-2.

Также аким Акмолинской области К. Айтмухаметов проинформировал о работе по формированию «продовольственного пояса» вокруг Астаны [6].

Государство серьезно и последовательно занимается созданием условий для развития бизнеса. На расширенном заседании правительства Президент страны отметил, что «необходимо сконцентрировать все ресурсы и обеспечить конкретный результат в ограниченном количестве приоритетных отраслей, имеющих высокотехнологический потенциал». Однако из поручений, которое дал Глава государства, – «разобраться с СЭЗами и неработающие из них сократить».

Специальная экономическая зона «Морпорт Актау» была создана Указом Президента еще 11 лет назад. На первоначальной территории в 227 га было всего три производства. Это завод Kerppel, Арселор Миттал и завод по производству стекловолоконных труб. Эти три «ветерана» действуют до сих пор. В 2008 году вышел еще один Указ Президента о расширении территории СЭЗ: она была увеличена почти в 10 раз и поделена на субзоны. Здесь начали строить всю инфраструктуру. На субзоне №3 есть свет, газ, вода, авто- и железнодорожные дороги. В следующем году все необходимое для размещения промышленных производств будет на субзоне №1, затем планируют оснастить еще две такие зоны.

Сейчас на территории СЭЗ «Морпорт Актау» реализуются 24 проекта. 5 из них уже завершены, еще 7 будут готовы в следующем году. За время существования специальной экономической зоны «Морпорт Актау» инвесторы вложили сюда уже более 20 млрд. тенге. А налогов в бюджет СЭЗ дала более чем на 5 млрд. тенге. И это учитывая то, что предприятия, размещенные на ее территории, имеют значительные налоговые льготы и преференции.

Завод ТОО «Актауполимер» уже запущен, здесь изготавливают полиэтиленовые и предизолированные трубы различных диаметров, которые необходимы не только в жилищно-коммунальном хозяйстве, но и в нефтегазовой промышленности. В нынешнем году завод получил большие заказы из соседних областей.

В ближайшие годы на территории СЭЗ «Морпорт Актау» планируется реализовать 16 проектов. В следующем году здесь запустят завод по производству экологически чистого судового топлива, по производству лифтов, два домостроительных комбината. Еще через год-два здесь должны появиться нефтеперерабатывающий завод (сейчас идут получение технических условий и разработка ПСД), производство металлических конструкций, минеральных удобрений, распределительно-перевалочный комплекс нефти и нефтепродуктов [7].

Президент РК, выполняя функцию гаранта прав и свобод граждан, заслушивает отчеты и контролирует деятельность государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных главе государства. На имя Главы государства Нурсултана Назарбаева поступило письмо от акима Южно-Казахстанской области Аскара Мырзахметова. В своем отчете А. Мырзахметов проинформировал о ходе выполнения поручений, данных Главой государства на расширенном заседании Правительства 11 октября 2013 года. Аким Южно-Казахстанской области сообщил, что предпринимателям по программе «Дорожная карта бизнеса-2020» предусмотрено выделение грантов и микрокредитов на общую сумму 90 млн. тенге.

С начала года 17 предпринимателей получили гранты в размере 71 млн. тенге и уже реализуют свои проекты. Еще по 5 грантам вынесено решение конкурсной комиссии и готовятся соответствующие документы. В соответствии с графиком до конца года средства будут полностью освоены. Кроме того, в рамках Программы развития моногородов выделено 6 грантов на сумму 12 млн. тенге.

Согласно отчету акима области, по программе «Дорожная карта занятости -2020» с начала года было выдано 1 076 микрокредитов на общую сумму 2,5 млрд. тенге. Помимо этого, региональным инвестиционным центром «Максимум» было дополнительно выделено 1 654 микрокредита на сумму 2,4 млрд. тенге. Таким образом, на сегодня в области выдано 2 730 микрокредитов на общую сумму 4,9 млрд. тенге.

Также А. Мырзахметов доложил о решении вопросов функционирования текстильных фабрик региона. Так, между ТОО «Оху Textile» и хлопкоперерабатывающим заводом ТОО «Sarmat trading» заключено соглашение о по-

ставке 6 тыс. тонн хлопковолокна, что достаточно для деятельности в течение всего года. На сегодня проводятся работы по запуску завода. Кроме того, с сентября текущего года действует текстильная фабрика «Меланж», которая не вошла в индустриальную карту. Были заключены долгосрочные соглашения (на 5 лет) с национальными компаниями по поставке товаров на сумму 50 млн. долларов.

Аким Южно-Казахстанской области сообщил, что в целях формирования единой системы постоянного обеспечения текстильных фабрик сырьем в Правительство были внесены предложения по созданию государственного стабилизационного фонда. В завершение А. Мырзахметов проинформировал, что по другим задачам, поставленным в ходе расширенного заседания, в области был принят специальный план мероприятий, согласно которому проводится соответствующая работа [8].

Сфера постоянного внимания Главы государства – социально уязвимые группы населения. В своем выступлении «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» Президент заявил: «Необходимо развивать механизмы социализации граждан, относящихся к категории социально уязвимого населения. Это, в первую очередь, инвалиды и люди с ограниченными возможностями, члены многодетных семей, лица предпенсионного возраста. Причем главным подходом должна стать не опека государства, а создание таких условий, которые бы помогли этим гражданам обрести веру в себя, в свои возможности к социально полезному труду».

В 2008 году Казахстан подписал Конвенцию ООН о правах инвалидов и Факультативный протокол к ней. Спустя два года был утвержден Стандарт оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения в условиях оказания услуг на дому. В прошлом году такие услуги оказаны более 87 тыс. людей пожилого возраста и инвалидам. Для детей-инвалидов функционируют 17 домов-интернатов, 29 дневных стационаров. В соответствии с Планом мероприятий по обеспечению прав и улучшению качества жизни инвалидов на 2012-2018 годы в прошлом году техническими вспомогательными (компенсаторными) средствами обеспечено более 96 тыс. людей с ограниченными возможностями (88% от общего числа нуждаю-

щихся). Им предоставлены протезно-ортопедическая помощь, сурдо-, тифлосредства, кресла-коляски, обязательные гигиенические средства, а также услуги индивидуальных помощников и специалистов жестового языка.

В рамках реализации поручения Главы государства по расширению возможностей трудового потенциала людей с ограниченными возможностями в настоящее время разрабатывается проект закона «О социальных рабочих местах», предполагаются изменения в законодательство по поддержке организаций, созданных общественными объединениями инвалидов. Также предусматривается расширение программы «Занятость-2020» в части организации профессионального дополнительного образования, переподготовки и поддержки занятости лиц с ограниченными возможностями и предпенсионного возраста [9].

Президент РК всегда выступал и выступает за построение в РК подлинно демократического государства, формирование развитого гражданского общества, отражающего интересы всех слоев населения страны.

Проблемы молодежи – будущего нашей страны, – конечно же, тоже в фокусе внимания Президента, а проводимая государством политика в этой сфере также базируется на прочном правовом фундаменте. Разработана Концепция государственной молодежной политики до 2020 года «Казахстан-2020: путь в будущее», созданы Комитет по делам молодежи, соответствующие управления в регионах, Координационный совет по работе с молодежными организациями и научно-исследовательский центр «Молодежь». Приоритетная цель молодежной политики государства содействие интеграции молодых людей в общество, повышение уровня их самостоятельности. Для этого реализуются различные молодежные программы, решаются вопросы занятости молодежи, получения образования и поддержания репродуктивного здоровья, продвижения на уровень принятия решений. По сути, молодежь выделена в отдельную социально-демографическую группу, наделена определенными социальными правами и государственными гарантиями. Радует и то, что представители нового поколения имеют встречное желание принимать активное участие в решении своих проблем, быть равноправным партнером государства, иметь возможность знаниями, созида-

тельным трудом, энергией строить свое будущее и будущее нашей страны, решая задачи, сформулированные Главой государства в Стратегии «Казахстан-2050» [9].

Прошедший в преддверии празднования Дня Первого Президента форум собрал под сводами Дворца Независимости около 1 500 человек из различных регионов страны, ставших в разные годы обладателями президентской стипендии «Болашак», а также представителей государственных органов, национальных холдингов, высших учебных заведений и научных центров, зарубежных гостей. В ходе встречи были подведены промежуточные итоги реализации международной стипендии «Болашак» за 20 лет, определены новые задачи программы в контексте осуществления Стратегии «Казахстан-2050».

Нурсултан Назарбаев рассказал, что в 1994 году лично напутствовал первых 187 стипендиатов перед их отъездом на учебу за границу. А сегодня число участников программы достигло уже десяти тысячной отметки. «Прежде всего, это новые кадры для экономики, образования, науки, здравоохранения, национальной культуры и искусства, – отметил Глава государства. – Каждый второй выпускник программы сегодня работает в казахстанских компаниях – частных и с государственным участием». 19% – менеджеры национальных компаний. Около 4% работают в международных организациях, а также в различных НПО Казахстана. В целом три четверти выпускников заняты в реальном секторе экономики и институтах гражданского общества. В государственных учреждениях и организациях работает около 25% болашаковцев. В том числе отдельно в системе государственного управления – 19%. Как проинформировал Президент, на сегодня по «Болашаку» подготовлено около 2 тыс. инженерно-технических специалистов – это работники в сфере инновационных проектов и технологий, металлургии, телекоммуникации, энергетики. Осуществление индустриально-инновационной программы – это создание совершенно новых предприятий, чтобы увести Казахстан от сырьевой зависимости. В целом, по мнению Нурсултана Назарбаева, достигнут баланс между гуманитарными и инженерно-техническими специальностями.

Также Глава государства обратил внимание на то, что почти две трети стипендиатов программы – это дети работников негосударствен-

ных структур, пенсионеров. У 8% участников родители на момент получения стипендии были безработными, а более 200 стипендиатов – это талантливые молодые люди, оставшиеся без родителей [10].

Одним из главных элементов механизма защиты прав граждан являются суды. 20 ноября 2013 г. в Астане прошел IV съезд судей РК. Президент РК, являясь основным гарантом прав и свобод граждан, в своем выступлении на съезде отметил роль судов в механизме защиты прав человека и гражданина, их влияние на проходящие в стране реформы. Наряду с успехами имеются и проблемы:

«Важно решать проблему растущей нагрузки на судей», – продолжил Нурсултан Назарбаев. В судах первой инстанции она выросла за последние четыре года в среднем с 38 до 56 дел в месяц на одного судью. В некоторых регионах этот показатель еще выше. Я об этом знаю, поэтому дано поручение предусмотреть в республиканском бюджете на 2014 год увеличение количества судей на 450 человек, то есть на 25%, а также дополнительные средства на 450 единиц персонала и 60 судебных приставов. В итоге состав судейского корпуса и аппарат судов будет увеличен на 960 человек.

Также было отмечено, что казахстанская система правосудия по-прежнему сталкивается с фактами судебных ошибок, нарушений законности и судейской этики. На них болезненно реагирует общественность, они дают повод для различных негативных оценок всей судебной

системе, отметил Президент и подчеркнул, что отдельные судьи сами допускают бюрократизм и судебную волокиту, затягивая рассмотрение споров.

«Кадровая политика в системе правосудия пока не совершенна. Недостаточно высоки барьеры от проникновения в суды нечистоплотных на руку лиц», – констатировал Глава государства.

Ежегодно в Казахстане за коррупционные преступления в среднем осуждаются двое-трое судей, 39 судей привлечены к дисциплинарной ответственности, в том числе 8 – с освобождением. Отмечаются факты, когда на областном уровне защищают даже тех судей, которые допустили нарушения. «Я понимаю, что надо защищать судей, однако мы должны очищать свои ряды и быть строгими к своим коллегам тоже, – заявил Нурсултан Назарбаев. – В целом в судебной системе есть немало вопросов, требующих адекватного решения» [11].

Выполняя наряду с другими своими функциями функцию гаранта прав и свобод человека и гражданина, Президент РК осуществляет колоссальный объем работы. Работая над выполнением задач, поставленных Президентом, Казахстан меняется на глазах. Сложившаяся модель гражданского общества является оптимальной формой политической системы Казахстана, поскольку для всех социальных слоев и групп населения открывает возможности участвовать во всех политических процессах и управлении государством [12].

Литература

- 1 Назарбаев Н.А. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. Послание Президента РК народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2014. – 18 января. – №11(27632).
- 2 Малиновский В.А. Глава государства суверенного Казахстана. – Алматы, 1998. – 242 с.
- 3 Рогов И.И. Роль Лидера нации в становлении развитии и развитии казахстанского парламентаризма // Казахстанская правда. – 2013. – 27 ноября. – №324(27598).
- 4 Закон РК «О ратификации Факультативного протокола к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания» от 26 июня 2008 г. № 48-IV // Казахстанская правда. – 2008. – 28 июня.
- 5 Выступление первого вице-министра иностранных дел РК Е. Идрисова на конференции «Права и свободы человека в процессе реформирования казахстанского общества» 18-19 июня 1998 г. // Материалы конференции «Права и свободы человека в процессе реформирования казахстанского общества». – Астана, 1998. – С.15.
- 6 Осипов В. Столице – особое внимание // Казахстанская правда. – 2013. – 28 ноября. – №325(27599).
- 7 Бережнова О. В режиме ожидания // Казахстанская правда. – 2013. – 19 ноября. – №318(27592).
- 8 Казахстанская правда. – 2013. – 20 ноября. – №319(27593).
- 9 Самакова А. Фактор консолидации народа // Казахстанская правда. – 2013. – 21 ноября. – №320(27594).
- 10 Магер Ю., Пархоменко М., Тулешева Г. Программа «Болашак» – 20 лет успеха // Казахстанская правда. – 2013. – 19 ноября. – №318(27592).

- 11 Магер Ю., Фиронова В. Повысить авторитет, независимость и эффективность судебной системы // Казахстанская правда. – 2013. – 21 ноября. – №320(27594); Казахстанская правда. – 2013. – 19 ноября. – №318(27592).
- 12 Масимов К. Модель Назарбаева: ответ на глобальный вызов // Казахстанская правда. – 2008. – 5 июля.

References

- 1 N.A. Nazarbayev Kazakhstan's Way – 2050: The overarching goal , common interests, common future. Message from the President of Kazakhstan // Kazakhstan Pravda . – 2014 – January 18 . – № 11 (27632)
- 2 Malinowski V.A. The head of state sovereign Kazakhstan. – Almaty , 1998 . – 242 .
- 3 Rogov I.I. The role of the nation's leader in the development of Kazakhstan's development and the development of parliamentarism // Kazakhstan Pravda, 2013, November -27 – № 324 (27598)
- 4 Law “On ratification of the Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment “ from June 26, 2008 № 48 -IV // Kazakhstan Pravda . – 2008 . – June 28.
- 5 Remarks by the Vice-Minister of Foreign Affairs E. Idrissova at the conference “ Human rights and freedoms in the process of reforming the Kazakh society “ 18-19 June 1998 // Proceedings of the conference “ Human rights and freedoms in the process of reforming the Kazakh society .” – Astana , 1998 . – P.15 6 V. Osipov capital – special attention // Kazakhstan Pravda 2013. – 28 November – № 325 (27599)
- 7 Berezhnova From standby // Kazakhstan Pravda – 2013. – November 19 . – № 318 (27592) Kazakhstan Pravda, 8 – 2013. – November 20 . – № 319 (27593)
- 9 A. Factor Samakova consolidation of the people // Kazakhstan Pravda – 2013. – November 21 . – № 320 (27594)
- 10 Maher Y., M. Parkhomenko , G. Tulesheva program “Bolashak” – 20 years of success // Kazakhstan Pravda – 2013. – November 19 . – № 318 (27592)
- 11 Maher Y., Fironova B. Enhance credibility , independence and effectiveness of the judiciary // Kazakhstan Pravda – 2013. – November 21 . – № 320 (27594) Kazakhstan Pravda – 2013. – November 19 . – № 318 (27592)
- 12 K. Massimov Model Nazarbayev : Global Challenges // Kazakhstan Pravda . – 2008. – July 5

УДК 342.9

А.Е. Жатканбаева

Д.ю.н., доцент, заведующая кафедрой таможенного,
финансового и экологического права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail: aizhan_2210@mail.ru

Сравнительно-правовой анализ государственного управления в сфере здравоохранения

Статья посвящена сравнительному анализу государственного финансирования в области здравоохранения стран с наиболее развитой медициной, а именно США, Германии, Швейцарии. Сделаны выводы о возможности использования этого опыта в Казахстане.

Ключевые слова: здравоохранение, единая система, законодательство, правоотношения в сфере медицинских услуг.

А.Е. Zhatkanbaeva

Comparative legal analysis of government health

The article is devoted to the comparative analysis of the state financing in area of health protection of countries with the most developed medicine, namely to the USA, Germany, Switzerland. Drawn conclusion about possibility of the use of this experience in Kazakhstan.

Key words: health, unified system, legislation, legal relations in the sphere of health care services.

А.Е. Жатканбаева

Денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік бақылауды салыстырмалы-құқықтық саралау

Берілген мақала медицина ерекше дамыған АҚШ, Германия, Швейцария секілді елдердің денсаулық сақтау саласын мемлекеттік қаржыландыруды салыстырмалы түрде саралауға арналған. Бұл тәжірибені Қазақстанда қолдану мүмкіншіліктері туралы қорытындылар жасалған.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау, заңнама, бірегей жүйесі, медициналық қызмет көрсету саласындағы құқықтық қатынастар.

Большинство граждан Республики Казахстан на первое место ставят вопросы, связанные со сферой здравоохранения. Во все времена охрана здоровья граждан является одной из основных государственных задач, на решение которой тратятся большие деньги, разрабатываются серьезные государственные программы, к реализации которых подключаются не только государственные структуры, но и частные, в том числе и иностранные, и международные организации.

Право на охрану здоровья ученые в области прав человека относят ко второму поколению

прав, то есть к социально-экономическим правам, которые «направлены на поддержание и нормативное закрепление социально-экономических условий жизни индивида, определяют положение человека в сфере труда и быта, занятости, благосостояния, социальной защищенности с целью создания условий, при которых люди могут быть свободны от страха и нужды. Их объем и степень реализованности во многом зависят от состояния экономики и ресурсов, и поэтому гарантии их реализации по сравнению с гражданскими и политическими правами первого поколения, менее развиты» [1, с. 29].

Давно известно, что реализация социально-экономических прав напрямую зависит от состояния экономики той или иной страны.

Казахстан проводит постепенную, но стабильную политику совершенствования системы здравоохранения страны, реализуя конституционную норму: «Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья. Граждане Республики Казахстан вправе получать бесплатно гарантированный объем медицинской помощи, установленный законом. Получение платной медицинской помощи в государственных и частных лечебных учреждениях, а также у лиц, занимающихся частной медицинской практикой, производится на основаниях и в порядке, установленных законом» [2].

Закрепляя право граждан на охрану здоровья в нормах Конституции РК, государство берет на себя обязанность осуществлять целый комплекс мер, направленных на устранение ухудшения здоровья населения, предотвращения эпидемических и иных заболеваний, оказания качественной медицинской помощи заболевшим гражданам, а также создания условий, при которых каждый гражданин Казахстана может прожить долгую и активную жизнь.

Современный статус пациента – это статус потребителя медицинских услуг. Именно этот статус граждан сегодня становится во главу угла государственной программы «Саламатты Қазақстан». Удовлетворенность потребителя качеством оказываемых ему услуг легло в основу финансирования медицинских учреждений, в том числе и негосударственного сектора.

Качество медицинской помощи – это достаточно новое понятие, неприсущее советской и постсоветской системе здравоохранения, но абсолютно адекватная политике рыночной экономики. Качество оказываемой медицинской помощи оценивается по таким критериям, как уровень смертности в больничных учреждениях; уровень расхождения диагнозов клинических и патологоанатомических, установленных в поликлинике, «скорой помощи» и стационаре; запущенность патологии по вине медицинских работников; количество удовлетворенных судебных исков на некачественную медицинскую помощь; средняя продолжительность предстоящей жизни; уровень естественного прироста населения. Качество (эффективность) медицинской услуги определяется соотношением результата

и затрат. Для пациента это определенное снижение рисков потери здоровья, соотнесенное с затратами на его восстановление.

В принятой Стратегии «Казахстан – 2050» Главой государства поставлены новые задачи: предоставление качественных и доступных медицинских услуг; диагностирование и лечение максимально широкого спектра болезней; развитие профилактической медицины; внедрение услуг «смарт-медицины», дистанционной профилактики и лечения, «электронной медицины»; обеспечение всех детей в возрасте до 16 лет всем спектром медицинского обслуживания; законодательное закрепление минимальных стандартов жизни [3].

Реализация поставленных задач, на наш взгляд, достижимо, и показателем ее результативности должно стать создание казахстанского тренда здравоохранения. Это вполне возможно, учитывая темпы развития системы здравоохранения страны, которая открыта для восприятия лучшего зарубежного опыта. Наиболее прогрессивным является опыт США, Израиля, Германии, Швейцарии, краткому анализу которого посвящена данная статья.

Следует отметить, что эти страны объединяет подход к сфере здравоохранения через страхование.

Наиболее эффективной, но и наиболее спорной является система здравоохранения Соединенных Штатов Америки. США тратят на здравоохранение гораздо больше всех других стран – как в пересчете на долю ВВП, так и на душу населения. Как видно из рисунка 1, в США расходы на эти цели составляют сегодня почти 16% ВВП, это на 6,1% больше, чем средний показатель по другим индустриально развитым странам. Совокупные затраты на здравоохранение растут быстрее, чем объем ВВП, и сегодня составляют более 1,8 триллиона долларов – на жилье, питание, национальную оборону или автомобили американцы тратят меньше. Но при всем при этом цены на медицинское страхование растут быстрее, чем средняя зарплата, это и стало основой предвыборной платформы Обамы на его первой предвыборной компании. Однако особых изменений после победы не произошло. Так, государственные программы здравоохранения, особенно Medicare и Medicaid, порождают гигантскую задолженность, которую мы перекладываем на плечи будущих поколений. Не-

профинансированные долговые обязательства Medicare сегодня превышают 50 триллионов долларов.

Система здравоохранения США строится на медицинском страховании по месту работы, которое и определяет, будет ли человек получать медицинскую помощь или останется за ее бортом. Так, на сегодняшний день 47 млн. американцев остаются за бортом медицинских услуг. Эти граждане вынуждены оплачивать услуги, но вместе с тем США стоит на первом месте по таким показателям, как удовлетворение нужд пациентов в плане выбора врача или медицинского учреждения, уважительного отношения, сохранения самостоятельности, своевременности оказания помощи и конфиденциальности. Так, по результатам одного исследования, опубликованного в британском медицинском журнале *Lancet*, Америка занимает 1-е место в мире по проценту выживших при заболевании раком. Примерно 62,9% мужчин-американцев, у которых был диагностирован рак, прожили после этого более пяти лет. Еще больше эта доля среди женщин – она составляет 66,2%, или две трети. По этому показателю среди мужчин 2-е место занимает Исландия (61,8%), а среди женщин – Швеция (60,3%). В большинстве стран с государственной системой здравоохранения дела обстоят значительно хуже. Так, в Италии после диагноза «рак» лишь 59,7% мужчин и 49,8% женщин удается прожить не менее пяти лет. В Испании соответствующие цифры составляют 59% для мужчин и 49,5% для женщин. Наконец, показатели по Великобритании просто ужасны: там с диагнозом «рак» живут больше пяти лет 44,8% мужчин и 52,7% женщин [4]. Государственное регулирование в области здравоохранения заключается в том, что именно государство осуществляет распределение финансовых средств в медицинские учреждения.

Государственное регулирование в Германии находится в лучшем положении и также базируется на медицинском страховании граждан. Общенациональное медицинское страхование в Германии является одним из элементов системы социального страхования, в которую вовлечены более 90% населения. Все граждане страны, чей доход не превышает 46 300 евро в год, должны застраховаться в одной из примерно 250 «больничных касс». Люди же с более высокими доходами могут страховаться в этих кассах при

желании, или не пользоваться услугами государственной системы, приобретая страховки у частных фирм, но при этом подавляющее число зажиточных граждан продолжают страховаться в «больничных кассах», которые обеспечивают страховое покрытие примерно 90% населения. В целом медицинское страхование носит почти всеобщий характер. Непосредственно «из кармана» немцы оплачивают 13% совокупных расходов на здравоохранение.

Как федеративное государство Германия распределила управление и финансирование медицины между федеративным и земельным уровнями. Центральное правительство разрабатывает общенациональный единый бюджет системы здравоохранения, принимает решение о включении новых медицинских процедур в страховой пакет и устанавливает расценки компенсации врачам. На региональном уровне земельные ассоциации больничных касс и врачей договариваются об общем объеме расходов на нужды здравоохранения, контрактах с врачами и уровне их гонораров, процедурах надзора за деятельностью медиков.

Вместе с тем страховые суммы не справляются и не могут покрывать некоторые виды услуг, что толкает граждан на большие траты. Такие изменения в какой-то мере объяснимы быстрым ростом количества граждан ФРГ, а именно числом эмигрантов, которые не могут и не хотят тратиться за страхование. Коренные граждане стали высказывать свое недовольство существующей системой и голосуют за переменны, которые уже высказывает А. Меркель в своих выступлениях.

Наиболее прогрессивной является система здравоохранения в Швейцарии, которая базируется на создании конкурентного страхования, то есть носит рыночно ориентированный характер.

Медицинские услуги, так же, как и медицинское страхование, передано в частные руки, но под усиленным контролем государственных структур. Что касается страхования, то оно носит поголовный характер (99%) и предписано законом и полисы приобретаются индивидуально, по усмотрению самих граждан. При этом базовый страховой пакет покрывает широкий спектр медицинских услуг, включает стационарное и амбулаторное лечение, заботу о пожилых гражданах, инвалидах и душевнобольных, диагностические обследования, содержание в сана-

ториях, отпуск лекарств по рецептам, и даже параллельные или альтернативные виды лечения. При этом следует отметить, что государство также вмешивается в деятельность страховщиков, запрещая им не страховать лечение больных, имеющих серьезные проблемы со здоровьем, при этом государство берет на себя финансирование лечения таких больных.

Стоимость медицинских полюсов достаточно высока, и государство субсидирует их покупке малоимущими слоями населения. Этой программой пользуется около трети граждан, на что государством тратятся значительные суммы из государственного бюджета.

Данная система государственного регулирования здравоохранением является наиболее прогрессивной и может быть взята на основу в отечественной системе. Однако здесь мы сталкиваемся с рядом проблем, а именно:

1. Отечественная система медицинского страхования имеет определенную историю – около 10 лет, однако, она не получила возможного распространения в силу того, что далеко не все могут позволить купить страховой полюс. Медицинские страховые полюса вносят в социальный пакет наиболее обеспеченные компании, тогда как большинство граждан обеспечены работой, имеющей минимальный соцпакет или вообще без такового.

2. Введение новой системы финансирования медицинских учреждений только вводится. Качество оказываемых услуг и количество клиентов только недавно стали определяющим фактором, и граждане еще не вполне разобрались с новой системой и не умеют ею пользоваться, не смотря на то, что Министерство здравоохранения РК активно информирует граждан. Вместе с тем уже сейчас нужно констатировать положительные улучшения.

3. Не смотря на введение новых форм финансирования, государство все еще не может взять на себя обеспечение всего пакета медицинской помощи для тяжело или хронически больных, которым отказано в соцстраховании. Они вынуждены пользоваться оплачивать лечение сами либо дожидаться очереди через портал зачастую с риском для жизни.

Мнение ученых и практиков о том, что системы здравоохранения наиболее эффективны, добиваются положительного результата за счет отказа от централизованного государственного контроля и опоры на рыночные механизмы – конкуренцию, разделение издержек, рыночные цены и свободу выбора для потребителя. Вместе с тем говорить о полном отказе от государственного вмешательства и поддержки несвоевременно, чему свидетельствует опыт стран с наиболее развитым здравоохранением.

Литература

1. Гордон Л.А. Социально-экономические права человека: своеобразие, особенности, значение для России // Общественные науки и современность. – М., 1997. – №3.
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. // Информационная система «Параграф».
3. Послание Президента Республики Казахстан – лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050» от 14.12.2013 г. // Информационная система «Параграф».
4. Теннер М. Сравнительный анализ систем здравоохранения в разных странах // http://bono-esse.ru/blizzard/RPP/M/m_03.html

References

1. Gordon LA Socio-economic rights: originality, especially important for Russia // Social Sciences and Modernity. M., 1997. Number 3.
2. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 // Information System "Paragraph".
3. Message from the President of the Republic of Kazakhstan – the nation's leader Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan Strategy "Kazakhstan-2050" from 12.14.2013, the // Information System "Paragraph".
4. Tanner M. Comparative analysis of health care systems in different countries // [http:// bono-esse.ru/blizzard/RPP/M/m_03.html](http://bono-esse.ru/blizzard/RPP/M/m_03.html)

УДК 342.9:35.078

¹С.Ж. Сулейменова, ²З.О. Кирбасова*¹Д.ю.н., профессор, КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы²Магистрант, КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: zemfira9691@mail.ru

Особенности правового статуса судей в системе государственной службы Республики Казахстан

В данной статье рассматриваются вопросы деятельности судей в Республики Казахстан, а точнее, отнесение судейской деятельности к одной из разновидностей государственной службы. Представляется, что судьи по своему статусу не могут отличаться от государственных служащих, так как с точки зрения их правового положения (прав, обязанностей, ответственности, объема полномочий, порядка поступления на службу, прекращения служебных отношений и т.д.) являются по сути своего содержания равными, за некоторыми исключениями, обусловленными тем, что для судей существуют специальные законы и нормативные правовые акты, которые определяют специфику их правового статуса и компетенции.

Ключевые слова: правовое положение, статус судей, государственный служащий.

S.J. Suleimenova, Z.O. Kirbasova

Features of legal status of judges are in the system of government service of Republic of Kazakhstan

In this article questions of activity of judges to the Republic of Kazakhstan are considered. Questions reference of judicial activity to one of kinds of public service are considered. It is represented that judges on the status can't differ from civil servants, as from the point of view of their legal status (the rights, duties, responsibility, the volume of powers, a receipt order on service, the termination of the office relations, etc.) are in fact the contents equal, behind some exceptions caused by that for judges there are special laws and regulations which define specifics of their legal status and competence.

Key words: legal status, status of judges, civil servant.

С.Ж. Сулейменова, З.О. Кирбасова

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің жүйесінде әділқазылар алқамның құқықтықтың мәртебесінің өзгешеліктері

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы қазылардың алқамның қызметінің сұрақтары қарастырылады. Сот қызметінің мемлекеттік қызметтің бір түрінің бірлеріне төре белсенділігін жатқызу сұрақтарды қаралады. Не қызметіне өкілеттіктерінен, тәртіп түсуінен (құқықтарынан, міндеттерінен, жауапкершілігінен, көлемінен олардың заңға сүйенген жағдайынан көзқарастан, өз мәртебе бойынша сот мемлекеттік қызметшілерден айырмашылығы бола алмайды, қызметтік қатынастардың тоқтатылудың тең өз мазмұн мән бойынша және т.б.), сол мерзімді кейбір ерекшеліктердің артында, не әділқазылар үшін олардың заңға сүйенген мәртебесінің және құзырының ерекшелікті анықтаған арнайы заңдар және нормативтік заңға сүйенген акттар болып жатыр.

Түйін сөздер: құқықтық жағдайы, қазылар алқамның мәртебесі, қазылар, мемлекеттік қызметші.

В соответствии со ст. 75 Конституции Республики Казахстан [1] и ст. 3 Конституционного Закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» судебная система состоит

из Верховного Суда Республики и местных судов, которые представляют собой систему органов государства со специфическими функциями и задачами, реализация которых зависит от соответ-

ствующего правового статуса судей и от их профессиональной компетенции [2]. Часть 1 ст. 23 Конституционного Закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» устанавливает, что правовое положение судей определяется Конституцией Республики Казахстан, настоящим Конституционным законом и иными законами.

Данная формулировка вызывает ряд дискуссионных вопросов, касающихся, в частности, возможности отнесения должности судьи к категории государственного служащего. Этот вопрос в некоторой степени связан с тем, что ранее действовавшим Указом Президента РК, имеющего силу закона «О государственной службе» от 26 декабря 1995 года [3], судьи были отнесены к числу государственных служащих, тогда как действующий законодательный акт, регламентирующий непосредственные вопросы государственной службы, к таковым судей не определяет (п. 2 ч. 3 ст. 3).

Существуют различные точки зрения по вопросу возможности либо невозможности, целесообразности либо отсутствия таковой отнесения судей к категории государственных служащих и правовые последствия этого [4]. Актуальность изучения правового положения судей как государственных служащих обусловлена тем, что в настоящее время происходит интенсивный пересмотр многих из существовавших ранее представлений о сущности государственной службы, ее субъектах, организационно-правовом оформлении и практическом осуществлении. Значимость обсуждаемой проблемы, в первую очередь, связана с необходимостью правильного определения отраслевой регламентации, касающейся правового статуса судьи.

Институт государственной службы включает в себя правовые нормы, которые устанавливают: формирование государственно-служебного правоотношения; государственные должности, которые занимают служащие, осуществляющие от имени государства (а также от имени органов местного самоуправления) его функции; принципы службы; правовой статус служащего; прохождение службы; прекращение государственно-служебных полномочий [5]. Аналогична регламентация и правового статуса судей. Действующим законодательством определено, что судьей является лицо, назначенное или избранное в установленном законом порядке на должность судьи, работающее в соответствующем

суде и исполняющее свои полномочия на профессиональной основе. Судьями являются Председатель и постоянные судьи Верховного Суда, областных и приравненных к ним судов, районных и приравненных к ним судов; председатели коллегий Верховного Суда, областных и приравненных к ним судов.

Учитывая, что судебная власть представляет собой одну из ветвей власти, судья является ее носителем и осуществляет одну из государственных функций.

Правовой статус судьи, как и любого государственного служащего, в первую очередь, обусловлен своей публично-правовой природой. Оба вида деятельности регламентированы конкретными законодательными актами, определяющими все основные элементы этих институтов.

Понятие службы в казахстанском законодательстве пока не выработано. Обращение к лингвистике ситуацию не проясняет. Толковый словарь определяет понятие «служить»: как делать что-нибудь, для кого-чего-нибудь, выполняя чью-нибудь волю, приказания, работать в пользу чего-нибудь [6].

В юриспруденции к изучению этого вопроса в теоретическом плане обращаются, прежде всего, ученые-административисты, рассматривая, в целом, в качестве служебной такую социально значимую деятельность, которая выражает непосредственную связь с конкретным человеком, направлена к его пользе и с его ведома [7]. Наиболее глубоко вопрос о понятии государственной службы изучен В.М. Манохиним. Он выводит следующую дефиницию: государственная служба – это профессиональная деятельность определенного контингента лиц – служащих – по организации исполнения и практической реализации полномочий государственных, общественных и иных социальных структур [8]. При этом автор обоснованно считает, что понятие, основные черты, задачи и функции государственной службы можно определить, лишь раскрывая взаимосвязи и взаимозависимость государственной службы с задачами, функциями и формами государства [9, с. 5]. Данный вывод согласуется с еще одним определением государственной службы, под которым подразумевается трудовая деятельность, осуществляемая на профессиональной основе работниками государственных органов в целях выполнения задач и функций государства [10, с. 123].

Специфический характер отношений, складывающихся между государством и судьями (данные отношения можно назвать государственно-служебными), заключается в том, что государство не только наделяет судью правом действовать от его имени, но и устанавливает возможность применять определенные, установленные законом меры государственного принуждения. Исходя из вышеизложенного, можно определить, что судебная служба представляет собой осуществляемую от имени государства деятельность суда по реализации судебной власти в сфере рассмотрения и разрешения дел и споров о праве и факте. При этом суд, выступая от имени государства, реализует волю и интересы государства, отраженные в нормах законодательства. Осуществляя свои полномочия по отправлению правосудия, в целях реализации поставленных перед ними задач, предусмотренных ч. 2 ст. 1 Конституционным Законом «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», суд применяет предусмотренные законом меры принуждения к нарушителям закона, а также восстанавливает нарушенные права.

Статьей 4 Закона «О государственной службе» предусмотрено, что в исключительных случаях Конституцией Республики, конституционными законами или иными законодательными актами Республики Казахстан для государственных служащих может быть определен иной правовой статус. Эта норма позволяет, на наш взгляд, рассматривать Конституционный Закон «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» как самостоятельный источник права, регламентирующий, в частности, правовой статус судей как государственных служащих, а судебную деятельность как разновидность государственной службы.

Анализ Закона Республики Казахстан «О государственной службе» и Конституционного Закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» позволяет сделать вывод о том, что правовой статус судей и их деятельность во всех случаях охватывается понятием «государственный служащий» и «государственная служба» в ее широком значении. Представляется, что судьи по своему статусу (его основными составляющими элементами «идеологии») не могут отличаться от государственных служащих, так как с точки зрения их правового положения (прав, обязанностей, ответственности,

объема полномочий, порядка поступления на службу, прекращения служебных отношений и т.д.) являются по сути своего содержания равными, за некоторыми исключениями, обусловленными тем, что для судей существуют специальные законы и нормативные правовые акты, которые определяют специфику их правового статуса и компетенции.

Судебную деятельность, как и все, что связано с государственной службой, как правило, включают в сферу действия административного права. Однако, несостоятельность такого вывода, в первую очередь, подтверждается анализом принципиальных различий предметов регулирования рассматриваемых отраслей права. На предмет правового регулирования как основополагающий критерий разграничения административного и трудового права ссылаются не только ученые-«трудовики» [11], но и «административисты» [12]. Исходя из общепринятой точки зрения в теории административного права предметом последнего являются общественные отношения, возникающие по поводу исполнительно-распорядительной деятельности органов государственной власти [7, с. 5]. Регулирование же трудовых отношений является областью именно трудового права.

Следует отметить, что прямая абсолютизация административно-правового подхода к служебным отношениям встречается реже. Чаще авторы высказывают суждения о различных вариантах компиляции административного и трудового права. При этом многие представители науки административного права настаивают на формировании особой отрасли законодательства – законодательства о службе, однако, вопрос об отрасли права остается открытым, но вырисовывается идея служебного права [13]. К примеру, В.М. Манохин, говоря о возникновении в процессе служебной деятельности между ее участниками нескольких типов отношений, определяет следующие: во-первых, отношения между лицом, осуществляющим служебную деятельность (служащим), и другим лицом (объектом воздействия) являются служебными; во-вторых, отношения между служащим и другими субъектами по месту его службы – с бухгалтерией, кадровой и другими структурами, осуществляемые по поводу труда, это – трудовые отношения [14]. При этом ученый считает, что в стремлении

включить все служебные отношения в сферу только трудовых отношений имеется противоречие Конституции и что подобные предложения направлены, в конечном счете, на ликвидацию административного права как отрасли [15].

Некоторые авторы, не соглашаясь с такой позицией, считают, что в данной трактовке усматривается попытка расчленить общественные отношения, составляющие предмет правового регулирования на ядро и сопутствующие отношения аналогично выделению в трудовом праве непосредственно трудовых отношений в общественной организации труда и производных от него отношений. Однако трудовое право включает в предмет своего регулирования и те, и другие, тогда как В.М. Манохин пытается распределить их по разным отраслям права, что вряд ли можно признать обоснованным [16]. Мы считаем, что при определении отраслевой принадлежности отношений по поводу труда судей нельзя исходить из абсолютизации как административно-правового, так и трудового подхода. И присоединяемся к имеющейся точке зрения о том, что разграничение сфер регулирования отношений по службе между трудовым и административным правом осуществляется в зависимости от участия служащего во внутриорганизационных либо во внешних отношениях.

Так, в свое время А.Е. Пашерстник рассматривал всю государственную службу как институт трудового права, отмечая лишь необходимость усложненного фактического состава, дополнительных условий для возникновения или окончательного закрепления трудовых отношений государственной службы [17]. При этом он считал, что государственные служащие как субъекты административного права выступают лишь в управленческих отношениях с внешней средой. Этой же позиции стали придерживаться и другие авторы, специализирующиеся в трудовом праве.

В целом, подход, основанный на разграничении сфер правового регулирования служебных отношений с учетом деления их на внутренние (внутриорганизационные) и внешние, играет, несомненно, положительную роль в определении отраслевой принадлежности правовых норм, регулирующих общественные правоотношения в сфере публичной службы.

И здесь, можно согласиться с мнением не-

которых авторов о том, что участие служащего во внутренних или внешних отношениях в некоторой степени зависит от объема полномочий по занимаемой должности [11, с. 24]. Действительно, если рассматривать деятельность служащего, обладающего обширными распорядительными полномочиями, то в основном их реализация будет происходить во внешних отношениях, путем оказания управленческого воздействия на внешних субъектов. Служащие, объем распорядительных полномочий которых не столь значителен, главным образом выступают субъектом внутриорганизационных служебных отношений. Вместе с тем специалисты в области административного права акцентируют деятельность государственного служащего только как выразителя воли государства и представителя его органов. Однако, рассматривая права и обязанности государственных служащих в целом как основу их административно-правового статуса и констатируя изменения в законодательстве, разные авторы по-разному оценивают место института государственной службы в системе права.

Так, А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий и Ю.М. Козлов подчеркивают решающее воздействие административно-правового регулирования в отношении «государственной службы, которое проявляется при любом возможном возникновении оснований для действия норм иных отраслей» [18]. Следуя логике указанных авторов, отношения по поводу осуществления судейских полномочий также надо считать административно-правовыми отношениями. Однако представляется, что права и обязанности судей являются элементом не только их общеправового и административно-правового статуса, но и определяют их положение и в области трудового права, а значит, составляют и их трудовую правовую статус. Это вытекает из довода о том, что взаимоотношения судьи с государством по поводу осуществления своей трудовой (служебной) деятельности не могут в полном объеме регулироваться только административно-правовым методом.

Следует признать справедливой точку зрения С.А. Иванова, считающего необходимым проводить отличие между задачами и функциями государства и трудовой деятельностью по решению этих задач и выполнению этих функций. Известный ученый считает, что «служение государству по своей сути, – трудовая деятель-

ность, осуществляемая на основе найма, где работником является государственный служащий, а нанимателем государственный орган» [19]. Думается, что высказанное С.А. Ивановым суждение можно без каких-либо условностей экстраполировать на сферу деятельности судьи, где фигурой работодателя является государство с наделением своими работодательскими полномочиями различных государственных органов и должностных лиц (Президент Республики Казахстан, Высший судебный Совет, Судебное жюри по дисциплинарному делу и др.).

Нельзя согласиться с суждением В.М. Манохина о том, что предмет трудового права ограничивается только отношениями с рабочими [7, с. 10]. Еще Н.Г. Александров, стоявший у истоков определения круга отношений, регулируемых данной отраслью, указывал, что одним из видов социалистических трудовых отношений являются рабоче-служебные отношения [20]. На современном этапе науки трудового права мнение о включении правоотношений со служащими в

трудовые отношения является преобладающим. Этот вывод может подтвердить факт отсутствия в казахстанском трудовом законодательстве разделения работников на рабочих и служащих и пониманием под словом *работник* просто физическое лицо, состоящее в трудовых отношениях с работодателем и непосредственно выполняющее работу по трудовому договору.

Рассматривая выше вопросы отнесения судебной деятельности к государственной службе, мы отмечали, что данная проблема в первую очередь возникает в связи с необходимостью определения правильной отраслевой регламентации, определения отраслевой принадлежности норм, регулирующих деятельность судей. Выражаем солидарность с существующим мнением о том, что различие в характере труда данных категорий работников может являться только основанием для дифференциации норм, регулирующих их трудовые и смежные с трудовыми отношения в границах трудового права, но не выделением этих норм за ее пределы [21].

Литература

1. Конституция Республики Казахстан. – Алматы: Казахстан, 1998. – 96 с.
2. Конституционный закон Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-III О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.02.2012 г.)
3. Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона «О государственной службе» от 26 декабря 1995 года №2730.
4. Правовые проблемы реформирования государственной службы суверенного Казахстана: Монография/ Коллектив авторов. – Астана: Институт законодательства Республики Казахстан, 2003, с. 222; Джалмуханбетов К. Особый статус третьей власти. Судей нельзя приравнивать к госслужащим. // "Юридическая газета" от 15 мая 2002 года, N 19.
5. Старилов Ю.Н. Институт государственной службы: содержание и структура // Государство и право. – 1996. – № 5. – С. 15.
6. Ожегов С.С. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1989. – С. 730.
7. Манохин В.М. Нужны основы законодательства о службе// Государство и право. – 1997. – №9. – С.7-8; Манохин В.М., Адушкин Ю.С., Багишаев З.А. Российское административное право. – М., 1996. – С. 101.
8. Манохин В.М. Служба и служащие в Российской Федерации. – М.: Юрист, 1997.с.9
9. Манохин В.М. Советская государственная служба. – М.: Юридическая литература, 1966. – С. 5.
10. Советское административное право. – М., 1985. – С. 123.
11. Сыроватская Л.А. Трудовое право. – М., 1995. – С. 24-25.
12. Советское трудовое право /под ред. А.Е. Лунева. – М., 1960. – С. 31; Манохин В.М. Нужны основы законодательства о службе// Государство и право. – 1997. – №9. – С. 7-8, 9.
13. Старилов Ю.Н. Служебное право: учебник. – М.: Издательство БЕК, 1996. – С.2-19; Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. Служебное право: учебник для юридических вузов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К%», 2003. – С. 7, 38-47.
14. Манохин В.М. Правовое регулирование советской государственной службы // Советское государство и право. – 1968. – №1. – С. 34.
15. Манохин В.М. Конституционные основы законодательства о государственной службе // Правоведение. – 1983. – №4. – С.116).
16. Федяев Д.А., Москалев А.В. Трудовое право и муниципальная служба в России. – Пермь: Изд-во Перм.ун-та, 2001. С. 22-23.
17. Пашерстник А.Е. К вопросу о советской государственной службе // Вопросы советского административного права. – М., 1949. – С. 127-128.
18. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации. – М., 1996. – С. 181-189.)

19. Иванов С.А. Трудовое право переходного периода: некоторые проблемы // Государство и право. – 1994. – №4. – С. 56-57.
20. Александров Н.Г. Трудовое отношение. – М.: Юриздат, 1948. – С. 136, 231, 255, 283).
21. Нестерова Т.А., Фадеева Л.А. Российское трудовое право и служба в прокуратуре. – Пермь: Изд-во Перм.ун-та, 2001. – С. 113).

References

1. A constitution of Republic of Kazakhstan is Almaty: Kazakhstan, 1998.-96 p.
2. Constitutional law of Republic of Kazakhstan from December, 25 2000 № 132 - II About the judicial system and status of judges of Republic of Kazakhstan(with changes and additions on the state on 16.02.2012)
3. Decree of President of Republic of Kazakhstan, valid law «On government service» from December, 26, 1995 №2730.
4. Legal problems of reformation of government service of sovereign Kazakhstan: Monograph/ Collective of authors. – Astana: Institute of legislation of Republic of Kazakhstan, 2003, p. 222; Jalmuhanbetov K. is Special status of the third power. Judges can not be equated with госслужащим. //»Legal newspaper» from May, 15, 2002, N 19.
5. Starilov J.N. Institute of government service : maintenance and structure // the State and right. 1996. № 5. from 15.
6. Ozhegov S.S. Dictionary of Russian. M.: Russian, 1989. p. 730.
7. Manohin V.M. Bases of legislation are needed about service// the State and right.1997.№9.c.7-8; Manohin V.M., Adushkin J.S., Bagishaev Z.A. Russian administrative law. M.D 996.C.101.
8. Manohin V.M. Service and office workers are in the Russian federation. M., Lawyer, 1997.c.9
9. Manohin V.M. Soviet government service .M.: Legal literature, 1966.c.5.
10. Soviet administrative law. M., 1985.c.123.
11. Syratovskaya L.A. Labour right. M., 1995.c.24-25.
12. Soviet labour right /Under ред. A.E.Luneva. M., 1960.c.31; Manohin V.M. Bases of legislation are needed about service// the State and right.1997.№9.c.7-8. Manohin V.M. Bases of legislation are needed about service// the State and right.1997.№9.c.9.
13. Starilov J.N. Official right. book.-M.: Publishing house BECK, 1996.-c.2-19; Gabricheedzy B.N., Chernyavsky A.G. Official right: Textbook for legal higher educational establishment - M.: Publishing-trade corporation “Dashkov and K%”,2003, C.7, 38-47.
14. Manohin V.M. The legal adjusting of soviet government service // is the Soviet state and right. 1968.№1.c.34.
15. Manohin V.M. Constitutional bases of legislation about government service // Jurisprudence.1983. №4.c.116).
16. Fedyayev D.A., Moskaliev A.V. A labour right and municipal service are in Russia. - Permas.; By Permas.,2001.c.22-23)
17. Pasherstnik A.E. To the question about soviet government service // Matters of soviet administrative law. M., 1949.p. 127-128).
18. Alehin A.P., Karmolicky A.A., Kozlov J.M. Administrative law of Russian federation - M., 1996.c.181-189.)
19. Ivanov S.A. Labour right for a transitional period : some problems // the State and right.1994.№4.C.56-57)
20. Alexandrov N.G. Labour relation. M., legal publishing house, 1948.c.136, 231,255,283).
21. Nesterova T.A.,Fadееva L.A. The Russian labour right and service are in the office of public prosecutor. -Permas.; By of Permas., 2001.c.113).

ӘОЖ 324.4

¹А.Ж. Жарболова*, ²А.Ж. Тусупова¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультеті, Қазақстан, Алматы қ.

*E-mail: zharbolova.aygerym@mail.ru

Кеңеске дейінгі және кеңестік кезеңдердегі Қазақстанның конституциялық заңнамасының даму ерекшеліктері

Мақалада Қазақстанның конституциялық заңнамасының қалыптасу кезеңдері мен оның кеңеске дейінгі (1900-1917 жж.) және кеңестік кезеңдерде (1917 жылдан 80-жылдардың соңына дейін) дамуы қарастырылған. Тиісінше әрбір кезеңнің ерекшеліктері ашылып, тиісті конституциялық-құқықтық актілерге талдау жасалған. Қорытындысында кеңеске дейінгі және кеңестік кезеңдегі конституциялық заңнаманың маңызы мен рөлі туралы жалпы түйін беріліп, олардың егемен, тәуелсіз Қазақстанның конституциялық заңнамасының құрылуы мен қалыптасуында негіз болғандығы баяндалған.

Түйін сөздер: конституция, конституциялық заңнама, мемлекеттік тәуелсіздік, мемлекеттілік, мемлекеттік билік, басқару.

A.Z. Zharbolova, A.Z. Tusupova

Features of the development of constitutional law Kazakhstan in the pre-Soviet and Soviet periods

This article discusses the stages in the development of constitutional legislation in the pre-Soviet Kazakhstan (1900-1917) And Soviet (1917 - until the end of 80 years) periods.

The peculiarities of each period , is an analysis of relevant constitutional and legal acts. In conclusion, was made the inference about the meaning and role of the constitutional legislation of pre-Soviet and Soviet periods , which summarized the experience in legal consolidation of state-legal development of the country , became the basis for the formation and establishment of constitutional law of sovereign, independent Kazakhstan

Key words: constitution, constitutional legislation , statehood, state sovereignty, state power, control

А.Ж. Жарболова, А.Ж. Тусупова

Особенности развития конституционного законодательства Казахстана в досоветский и советский периоды

В данной статье рассматриваются этапы становления и развития конституционного законодательства Казахстана в досоветский (1900-1917 гг.) и советский (1917 – до конца 80 гг.) периоды.

Раскрываются особенности каждого периода, делается анализ соответствующих конституционно-правовых актов. В заключении сделан вывод о значении и роли конституционного законодательства досоветского и советского периодов, которое, обобщив опыт юридического закрепления государственно-правового развития страны, стало базой для формирования и становления конституционного законодательства суверенной, независимой РК.

Ключевые слова: конституция, конституционное законодательство, государственность, государственная независимость, государственная власть, управления.

Конституционализм – бұл әлемдік өркениеттің ең бір ірі құбылысы – Қазақстан Республикасының конституциялық дамуының

ерекшеліктерін анықтайтын бірнеше ғасырлар бойы қалыптасқан демократиялық дәстүрлер мен ғұрыптардың іргетасы.

Жалпы, Қазақстанның конституциялық даму процесін бірнеше тарихи кезеңге бөлуге болады. Олардың әрқайсысы конституциялық құқықтың белгілі бір қайнар көздерінің даму уақытына сай келеді.

Қазақстанның ұлттық құқығының тарихы академик М.Т. Баймахановтың көзқарасы бойынша қазақ мемлекеттігінің пайда болуынан басталады. XV ғасырдың ортасында Қазақ хандығының құрылу кезеңінде дала заңы қазақтың әдет-ғұрып нормаларына негізделді. Сол уақытта құқықтық реттеудің дамымағанына қарамастан, оның өз уақыттылығы мен тиімділігіне қазақ халқының тағдыры мен қазақ мемлекеттігі тікелей байланысты, тәуелді болды [1, 213 б.].

Ресейдің отарлауы кезеңінде Қазақстанның өз мемлекеттігін жоғалтуы оның құқықтық жүйесіне де әсер етті. А.А. Черняковтың пікірі бойынша, «әдет құқығының, кеңес құқығының кезеңдерінен-ақ конституциялық процестің, конституционализмнің, конституциялық құқықтың туылуы, қалыптасуы, жалғаспалы дамуы байқалады» [2, 24-б.], ол егемен Қазақстанның қалыптасу және даму кезеңінде жалғасымын тапты.

Біздің көзқарасымыз бойынша, конституциялық заңнаманың даму кезеңдерін қарау кезінде анықтаушы өлшемді таңдау маңызды. Мұндай өлшем болып мемлекеттік билік субъектісі табылады. Тиісті таңдауды біз билік қатынастары конституциялық құқықтың құқықтық реттеу пәнінің аса маңызды бөлігі болып табылатындығымен, қайнар көздері мемлекетте және қоғамда болып жатқан барлық процестерді байқататындығымен байланыстырамыз.

Кезеңге бөлу туралы айтсақ, ҚР конституциялық құқық ғылымында ол туралы түрлі көзқарастар бар. А.К. Котовтың пікірінше: «Қазақстанның конституциялық эволюциясы тұтастай алғанда өзіне мәні бойынша бүкіл XX жүзжылдықты қамтиды және келесідей кезеңдерге бөлінеді: кеңес заманына дейінгі кезең (1900-1917 жж.), оның мазмұнын Алаштың Конституциясында көрініс тапқан ұлттық-демократиялық идеялар құрайды; кеңестік кезең (1920-1980 жылдардың аяғы) және кеңестік заманнан кейінгі кезең (1991-1993 жж.).

Қазақстанның егеменді дамуының бастапқы кезеңі – 1990 жылдың қазанында басталып бүгінгі күнге дейін жалғасуда [3, 5 б.].

Профессор Ғ.С. Сапарғалиев Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасының дамуын әрқайсының мазмұны мен ерекшеліктерін аша отырып төрт кезеңге бөледі.

«Бірінші кезең «Қазақ КСР Президенті қызметін тағайындау және Қазақ КСР Конституциясына (Негізгі Заңына) өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңын қабылдаудан басталады. 1990 жыл 25 қазандағы Қазақ КСР мемлекеттік егемендігі туралы Декларация осы кезеңнің конституциялық сипаттағы маңызды актісі болып табылады.

Екінші кезең Қазақстан Республикасы 1991 жылғы 10 желтоқсанда қабылданған «Қазақ Кеңестік Социалистік Республиканың атауын өзгерту туралы» Заңнан басталады.

Үшінші кезең Жоғарғы Кеңестің 1993 жылғы қаңтарда жаңа Конституцияны қабылдауынан басталады.

Төртінші кезең 1995 жылы қабылданған Конституциямен байланысты. Бұл кезең одан әрі жалғасуда», – деп көрсетеді ғалым Ғ.С. Сапарғалиев [4, 58-64 бб.].

Осы орайда, М.Т. Баймаханов конституциялық заңнаманың даму кезеңдеріне қатысты Ғ.С. Сапарғалиевтікінен өзгеше келесідей пікір білдіреді: «екінші кезеңнің басталуын 10.12.1991 жылғы Заңның («Қазақ Кеңестік Социалистік Республиканың атауын өзгерту туралы») қабылдануымен емес, 16.12.1991 жылғы конституциялық заңның («Мемлекеттік тәуелсіздік туралы») қабылдануымен байланыстырған дұрыс болады, себебі оның енгізген өзгерістеріне ештеңе тең келмейді: бұл заңдардың біріншісі республика атауының ауысқаны туралы айтса, екіншісі – Қазақстан Республикасына тәуелсіз, егемен мемлекет сипатын бере отырып, еліміздің мәртебесін түбегейлі түрде өзгертті» [1, 104 б.]. Біз осы көзқараспен келісеміз.

М.М. Нарбинова ҚР конституциялық заңнамасының даму процесін келесідей негізгі кезеңдерге бөледі:

Кеңес Одағы коммунистік партиясының Орталық Комитетінің сәуірдегі (1985 ж.) Пленумынан басталған бірінші кезең. Ол 1990 жылдың күзіне дейін жалғасты.

Екінші кезең – 1990 жылдан 1991 жылдың соңына дейін;

Үшінші кезең – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы конституциялық

заңның қабылдануынан 1993 жылдың соңына дейін;

Төртінші кезең – 28.01.1993 жылғы ҚР Конституциясының қабылдануынан 1995 жылдың ортасына дейін;

Бесінші кезең – 30.08.1995 жылғы ҚР екінші Конституциясының қабылдануынан 07.10.98 жылға дейін;

Алтыншы кезең – 07.10.98 жылдан бүгінгі күнге дейін [5, 61-69 б.].

Ал келесі ғалым С.К. Амандыкова Қазақстанның конституциялық дамуының бес кезеңін көрсетеді:

1) Қазақстанның аумағында конституциялық идеялардың туындау кезеңі;

2) кеңестік мемлекеттік құрылыс дәуірі;

3) конституциялық қалыптасудың өтпелі кезеңі;

4) конституциялық қалыптасудың қазіргі кезеңі;

5) Қазақстан Республикасының конституциялық дамуының ең жаңа кезеңі [6, 13 б.].

Біздің көзқарасымыз бойынша, Қазақстанның конституциялық заңнамасының дамуын келесідей бес кезеңге бөліп қарауға болады:

Бірінші кезең – 1900-1917 жылдарды қамтитын кеңестік заманға дейінгі кезең;

Екінші кезең – 1917 жылдан 80-жылдардың соңына дейінгі уақытты қамтитын кеңестік кезең;

Үшінші – 1990-1994 жылдар аралығындағы кезең;

Төртінші – 1995-2007 жылдар кезеңі;

Бесінші – 2007 жылдың 21 мамырынан бүгінгі күнге дейінгі кезең.

Бір мақала шегінде Қазақстанның конституциялық заңнамасы дамуының барлық кезеңдерін баяндау мүмкін болмайтындықтан, біз мақалада кеңестік заманға дейінгі және кеңестік кезеңдерде Қазақстанның конституциялық заңнамасының дамуын қарастырамыз.

Бірінші кезең атап кеткеніміздей кеңестік заманға дейінгі, яғни патшалық Ресей отарында болу уақытын қамтиды. Патшалық Ресейде Конституция болған жоқ. Онда 1905 жылғы революцияның нәтижесінде буржуазиялық-демократиялық сипаттағы бірқатар баптар енгізілген негізгі мемлекеттік заңдар болды. Уақытша Үкімет (1917 ж. ақпан – қазан) Конституция қабылдап үлгермеді. Ресейдің бірінші Негізгі заңы 1917 жылы Кеңес төңкерісінен кейін ғана қабылданды [7, 367 б.].

Қазақстандық құқықтанушы С. Өзбекұлы ғылыми кеңестікке Ресей империясының отарлығында болған Қазақстанның бірінші Конституциясының жобасы 1911 жылы ірі қоғам қайраткері Барлыбек Сыртановпен даярланғаны туралы деректер енгізді. Бұл құжат «Қазақ елінің Уставы» деп аталды. Алайда ол заң актісі ретінде қабылданған жоқ. Уставтың негізгі идеясы Қазақстанды Ресей құрамынан шығару және қазақ жерінде дербес ұлттық егемен мемлекет құруда болды. Аталған ғалымның көзқарасы бойынша, Б. Сыртановтың жобасы бүгінгі күнде де тарихи құндылығын және ғылыми маңыздылығын жойған жоқ [8, с.161-168].

Қазақстанның мемлекеттігінің қазіргі конституциялық негіздерінің туылуы, конституциялық даму процесінің басталуы біртұтас аумақ ретінде Қазақстанның конституциялық құқық қабілеттігін нормативтік бекіткен, 1917 ж. 5-13 желтоқсанда Орынборда өткен «Алаш» партиясының бірінші съезімен қабылданған ұлттық республиканың мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған резолюцияның қабылдану сәтімен байланысты.

Президент Н.Ә. Назарбаев кеңестік үлгідегі барлық конституцияларға қарағанда «Алаш» партиясының Бағдарламасының конституциялизмді көбірек көрсеткенін атайды [9].

«Алаш» партиясының Бағдарламасы бірінші рет 1917 жылы 21 қарашада «Қазақ» газетінде жарияланған болатын. Алаш Орданың, қазақтардың автономиялық ұлттық-демократиялық мемлекеттік құрылымының Үкіметі 1917 жылдың желтоқсанынан 1919 жылдың желтоқсаны аралығында өмір сүрді. Заң жүзінде ол өз қызметін 22.10 (4.11)1918 жылы Омскіде Уақытша Үкіметтің Жарлығына сәйкес тоқтатты [10, 143 б.].

Демократиялық федеративтік Ресейдің шегіндегі «Алаш» ұлттық-аумақтық автономиясының қысқа тәжірибесінен кейін 1917 жылғы ақпандағы буржуазиялық-демократиялық революция үміт берген Қазақстанның мемлекеттігі кеңестік негізде, өз ұлттық табиғатын сақтай отырып, объективті дамыды [11, 5 б.].

Бұл бірінші кезеңнің басты ерекшелігі ретінде Конституцияның болмауы, буржуазиялық мемлекеттік басқару аппаратымен бір мезгілде екі дамушы басқарушы жүйенің: жұмысшылар мен солдат депутаттардың Кеңестері мен шаруа депутаттар Кеңестерінің болуы табылды. Бұл сол кезеңдегі заңнамада көрініс тапты.

Қазақстанның конституциялық заңнамасының дамуының екінші кезеңі – 1917 жылдан 80-жылдардың соңына дейінгі уақытты қамтитын кеңестік кезең. Бұл кезеңнің ерекшелігі болып конституциялық актілердің көп санының қабылданылуы табылады. 1917 жылғы Қазан революциясынан кейін Ресейде Ресей халықтары құқықтарының Декларациясы (Декларация прав народов России) және 1918 жылғы бірінші кеңестік Конституцияның құрамына кірген Еңбекшілердің және қаналушы халықтың құқықтарының Декларациясы (Декларация прав трудящихся и эксплуатируемого народа) қабылданды.

Конституция РСФСР-ды «еркін ұлттардың еркін одағы негізінде ттік ұлттық республикалардың федерациясы ретінде (2-бап) құрды және «ерекше тұрмысы мен ұлттық құрамы бойынша ерекшеленетін» облыстарға «автономиялық облыстық одақтарға» бірігу құқығын берді әрі олардың «РСФСР-ға федерация негізінде кіретіндігі белгіленді» (11 бап) [10, 20-б.].

Қазақстанда кеңес үкіметі құрылғаннан кейін оның қоғамдық және мемлекеттік құрылысы, заңдар шығару тәртібі, мемлекеттік биліктің жоғарғы және жергілікті органдарын ұйымдастыру қағидалары, сондай-ақ азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттері РСФСР-дің бірінші Конституциясымен, РСФСР-ның Халық Комиссарлары Кеңесінің (СНК) 10.06.1919 жылғы «Қырғыз өлкесін басқару жөніндегі Революциялық комитет туралы» декретімен және РСФСР-ның Бүкілресейлік Орталық Атқару комитеті (ВЦИК) мен Халық Комиссарлары Кеңесінің (СНК) 26.08.1920 жылғы «Автономиялық Қырғыз Социалистік Советтік Республикасы туралы» декретімен анықталды. Онда (соңғысында) Ресей Федерациясы құрамындағы автономияның аумағы анықталды. Сол кезеңде декреттер неғұрлым кең тараған құқықтық актілер болып табылды. Париж коммунасы қолданған «decret» француз сөзін 1917 ж. жұмысшылар мен солдат депутаттардың кеңестері мен шаруа депутаттардың кеңестері өздерінің құқықтық актілерін атау үшін пайдаланды.

Қырғыз АКСР еңбекшілері құқықтарының Декларациясы Қазақ Республикасының бірінші конституциялық актісі болып табылды. Ол қазақ кеңестік мемлекеттігін құруды заңи

бекіткен Қырғыз Автономиялық Социалистік Советтік Республикасы Советтерінің бірінші Құрылтайшылық съезінде (Орынбор, 04.10.1920 ж.) қабылданды [12, 31-б.].

Кеңестік Қазақстанның конституциялық заңнамасын құру Советтердің конституциялық-құқықтық актілерінің біртұтас жүйесінен бөлінбейді. Социализмнің негіздерін құру кезеңінде бұл процесс құқықтың қайнар көздерінің көптігімен және алуан түрлігімен сипатталды. Мемлекеттік құқықтың нормалары советтер съезінің, Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің (ВЦИК), оның Президиумының және Халық Комиссарлары Кеңесінің (СНК) қаулысымен және декреттерімен, сондай-ақ бірқатар жағдайда халықтық комиссариаттармен бекітілген декларациялар, қаулылар, резолюциялар, үндеулер, ережелер, нұсқаулықтар секілді актілерде көрініс тапты. Көлемі бойынша бұл локальді актілер қағида нормаларынан, ұран нормаларынан, анықтама нормаларынан құралды. Көптеген декреттер үндеу хаттар, декреттер-декларациялар таза құқықтық емес, саяси-идеологиялық сипатта болды. Құқықтың «қайнар көзі» ретінде революциялық құқықтық сана мен құқықтық әдет-ғұрып та жиі пайдаланылды.

1925 жылы Қазақстан Советтерінің V съезі «Қазақ Автономиялық Советтік Социалистік Республикасы» (ҚАССР) деп республиканың жаңа атауын қабылдай отырып, қазақ халқының тарихи дұрыс атауын қалпына келтірді. 1924 жылы Советтердің 4-ші Бүкілқырғыз съезімен қабылданған кеңестік Қазақстанның бірінші Конституциясының мәтіні Қырғыз Орталық Атқару Комитетінің екінші сессиясында қаралды және 1925 жылғы РСФСР Конституциясының 44-бабы автономиялық республикалардың конституцияларын бекітуді қарастырғандықтан, тиісті Конституцияның жобасы Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің (ВЦИК-н) бекітуіне жіберілді. Алайда Бүкілресейлік Орталық Атқару комитетінің Президиумымен тиісті Конституция жобасы қаралмады.

М.Т. Баймаханов атап көрсеткендей, «ҚАССР-ның 1926 жылғы Конституциясының заңи күшін анықтау кезінде оның 1920 жылдың екінші жартысында қабылданған өзге көпшілік автономиялық республикалардың конституциялары секілді талқылау мен бекітудің барлық белгіленген инстанцияларын өтпегенін ескеру қажет. Десе де ҚАССР-ның барлық

республикалық және жергілікті органдары өз қызметінде оны басшылыққа алды, ол азаматтардың жүріс-тұрысына әсер етті, республикада орныққан құқықтық тәртіптің негізіне алынды [1, 31 б.]. Бұл Конституция РСФСР-дің жоғары органдарымен бекітілмесе де Қазақстан аумағында әрекет етті. Сондықтан 05.12.1936 жылғы КСРО Конституциясының және 20.03.1937 жылғы ҚазКСР Конституциясының қабылдануына дейін Қазақстан өзіндік конституциясынсыз дамыды деп есептеуге болмайды.

ҚАССР-ң тиісті Конституциясы еліміздің конституциялық дамуына бастау болды. 1936 жылғы КСРО Конституциясы кеңестік құқықтың қайнар көздері үшін нысан құрушы фактор болды. Онда мемлекеттің барлық органдары үшін нормативтік-құқықтық актілердің барлық түрлері анықталды (32, 38-40, 49, 59, 99, 73, 81, 98-баптар), құқық қайнар көздерін заңдар және заңға тәуелді актілер деп бөлу жүргізілді, заңға негізделушілік-тәуелділік (подзаконность) қағидасы құрылды (66, 73, 81, 85, 98-баптар), нормативтік-құқықтық актілердің сатысы белгіленді. Алайда барлық актілердің заңдар негізінде және қатаң түрде оған сәйкестікте қабылдануына кепілдік беретін заңға негізделушілік-тәуелділік қағидасының сақталуына бақылау жасау тетігі құрылмады.

1937 жылдың 20 наурызынды оныншы төтенше бүкілқазақ советінің съезімен ҚазКСР Конституциясы қабылданды. Ол ҚазКСР-дың КСРО құрамында құрылуын бекітті. ҚАССР (Қазақ Автономиялық Советтік Социалистік Республикасы) ҚазССР болып қайта құрылды. Бұл Конституцияда бірінші рет қоғам құрылысы туралы арнайы тарау пайда болды. Онда кеңестік мемлекеттіктің таптық мәні анықталды.

Құрылымы мен мазмұны бойынша 1937 жылғы ҚазКСР Конституциясының мәтіні қоғам мен мемлекет құрылысының негіздерін, сот және прокуратура органдарының қызметін реттейтін тарауларда 1936 жылғы КСРО Конституциясымен сай келді. Ол Қазақстанның тарихи, ұлттық және әкімшілік-аумақтық ерекшеліктерін байқағты. ҚазКСР Конституциясы республиканың жағдайларына қатысты КСРО Конституциясының ережелерін нақтылады және одақтық мемлекеттің конституциялық заңнамасының бірыңғай жүйесінде дербес жеке буын болды.

Конституцияның дамуы сайлау жүйесіне өзгерістер енгізу мүмкіндігімен, жаңа мемлекет-

тік органдар құру және тарату, олардың өкілеттіктерін өзгерту, атауларын қайта белгілеу, ҚазКСР-ның әкімшілік-аумақтық құрылысын өзгерту, жеке баптарға редакциялық түзетулер енгізумен, т.с.с. байланысты болды.

Нысаны бойынша екі Конституция да демократиялық болды. Алайда шынайы мазмұны және тәжірибеде қолданылуы бойынша ол екі Конституция да сол кезеңде орын алған саяси қуғын-сүргінді, кез келген оппозициялық көріністі және кез келген өзгеше ойлауды басып тастауды заңи жасыру үшін қызмет етті.

1937 жылғы ҚазКСР Конституциясының конституциялық заңнама жүйесіндегі рөлі мен орнын көрсету үшін оның бұрынғы конституциялардан алған нышандарын, сондай-ақ тұтастай кеңестік мемлекеттің және оның құрамындағы ҚазКСР-ның әлеуметтік-экономикалық базасының дамуы сипатымен себептелген оның ерекшеліктерін де ескеру қажет.

Қазақстанның конституциялық құқығының және оның қайнар көздерінің дамуында кезеңдік рөлді 1978 жылдың 20 сәуірінде ІХ шақырымдағы ҚазКСР Жоғарғы Кеңесінің кезектен тыс VII сессиясында қабылданған 1978 жылғы ҚазКСР Конституциясы атқарды. Оған сәйкес бүкіл өкімет билігі жұмысшы, шаруа және еңбекші интеллигенция таптарына бөлінген халықтың қолында болды. Кеңес Одағының коммунистік партиясы республиканың өкімет пен басқару органдарының жүйесінен жоғары қойылды (6-бап). Республиканың экономикалық жүйесінің негізін мемлекеттік және колхоздық-кооперативтік меншік нысанындағы социалистік меншік құрады. 1978 жылғы Конституцияда республиканың ұлттық-мемлекеттік және әкімшілік-аумақтық құрылысы, ҚазКСР-ның мемлекеттік өкіметі мен басқаруының жоғарғы және жергілікті органдарының мәртебесі, сайлау жүйесінің негіздері, халық депутаттарының құқықтық жағдайы, экономикалық және әлеуметтік дамудың мемлекеттік жоспары, мемлекеттік бюджет, сот әділдігі, арбитраж және прокурорлық қадағалау, т.с.с. институттар анықталды. Олай болса, 1977 жылғы КСРО Конституциясының негізінде қабылданған бұл Конституция 1937 жылғы ҚазКСР Конституциясына қарағанда Қазақстанның мемлекеттік дербестігін бекітті. Осыған байланысты академик М.Т. Баймаханов былай дейді: «КСРО құрамындағы Қазақ Республикасының егемен-

дігінің көрінісі болып тек Конституцияны ғана емес, сондай-ақ көпсалалы заңнаманың дамуын да қамтыған өзіндік құқықтық жүйесінің болуы есептелді. Мұнда республиканың құқық жүйесінің КСРО Конституциясы мен одақтық заңнаманың жалпы ережелерін Қазақстанның жағдайына бейімдеу тиістілігі, оның ұлттық, тарихи, тұрмыстық және өзге ерекшеліктерін ескеру тиістілігі меңзеледі. Ол жалпыфедералдық және республикалық мүдделердің дұрыс балансын орнатуға әсер етеді. Алайда республиканың құқықтық құрылысында жалпылық пен ерекшелікті (жекелікті) үйлесімді байланыстырудың орнына іс жүзінде оны жалпыресейлік нышандармен матап қою және Қазақстанның ұлттық және өзге ерекшеліктерін толығымен дерлік елемеу орын алды [1, 217 б.].

ҚазКСР-ның 1978 жылғы Конституциясы 1977 жылғы КСРО Конституциясының негізгі ережелерін қайталады. Бұл Конституциялардың демократиялық мазмұнына қарамастан, олардың ережелерін қолданысқа енгізу шынайылыққа сай келмеді. Иә, жалпыодақтық жүйе құрамында Қазақстанның өзіндік құқықтық жүйесінің болуы жалпы алғанда формальды болды, ол құқықтық бірегейліктің көрінісі болып табылды. Кеңестік Қазақстанның конституциялық заңнамасын талдау құқықтың қайнар көзі ретінде оның Конституциясының өмірге қабілетсіздігі Кеңес Одағының коммунистік партиясының мемлекеттен және құқықтан жоғары тұруы себепті болғандығын көрсетеді. Алайда бұл конституциялардың декларативтігіне қарамастан, олар республиканың мемлекеттік-құқықтық

дамуын заңи бекіту тәжірибесін жинақтай отырып, еліміздің конституциялық дамуында өзінің рөлін атқарды.

80-жылдардың соңы мен 1990 жылдардың басында ҚазКСР-інде, кейін Қазақстан Республикасында 1978 жылғы Конституцияға мәнді түзетулер енгізген бірқатар заңдар қабылданды. ҚазКСР-ның 1978 жылғы Конституциясы барлық өзгерту, түзетулермен қоса 1993 жылғы Қазақстан Республикасының бірінші Конституциясын даярлау және қабылдау үшін тірек, негіз болды.

1993 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясына дейінгі барлық конституциялық актілер айқын таптық сипатқа және социалистік идеологияға ие болғанымен, олар социализм жағдайында тиісті актілер үшін қоғамдық-саяси құрылыстың негіздері туралы, мемлекеттік билік жүйесі туралы, азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттері туралы дәстүрлі қажетті ережелерді құрады. Кеңестік конституциялардың азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын формальды бекітудегі кезектілігін, олардың жалпы кеңестік ғылым мен білімнің, мәдениеттің дамуына оң ықпалы болғанын атап кетуге болады. 1960-1980 жылдарда осы салалардың дамуының кепілдендірілу дәрежесі кеңестен кейінгі кезеңге қарағанда жоғары болды. Олай болса, ҚР 1993 жылғы Конституциясына тиісінше баға беруде Қазақстан Республикасының конституциялық заңнамасының дамуында кеңестік конституциялық заңнаманың рөлін тиісінше бағаламауға болмайды.

Әдебиеттер

- 1 Баймаханов М.Т. Становление казахской государственности // В кн. Избранные труды по теории государства и права. – Алматы: АЮ-ВШП «Әділет», 2003. – 709 с.
- 2 Черняков А.А. Конституционное право в контексте правовой системы Казахстана: основные исторические этапы эволюции (ст. 2-я) // Научные труды «Әділет». - 2005. - №2 (18). – С.23-26.
- 3 Котов А.К. Конституционное становление Казахстана как нового независимого государства // Мысль. 2001. – №7. – С.5-9.
- 4 Сапарғалиев Ф. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. - Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 480 бет.
- 5 Нарбинова М.М. Законодательное оформление государственной независимости Республики Казахстан. Дисс... к.ю.н., - Алматы, 2001. - 157с.
- 6 Амандықова С.К. Становление доктрины конституционализма в Казахстане. Автореф. дисс... д.ю.н. - Алматы, 2005. – 47 с.
- 7 Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И. Очерк истории Советской Конституции. – М.: Политиздат, 1987. – 367 с.
- 8 Өзбек ұлы С. Барлыбек Сыртанов. – Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 108 б.
- 9 Назарбаев Н.А. Доклад на торжественном заседании, посвященном Дню Конституции // Казахстанская правда. – 1996. – 30 августа
- 10 История Советской Конституции (в документах.) 1917-1956 гг. / Сост. А.А. Липатов, Н.Т. Савенков; Предисл. и общ. ред. А.А.Студеникина. – М.: Госюриздат, 1957. - 1046 с.

11 Алаш-Орда: Сб. док. / Сост. Н.Мартыненко. – Алматы: Айқап, 1992. – 192 с.

12 Конституционные основы статуса союзной республики. Кол. моногр. / Под ред. Баймаханова М.Т. – Алма-Ата: Наука, 1985. – 247 с.

References

1 Baimahanov M.T. Stanovlenie kazahscoi gosudarstvennosti // V kn. Izbrannye trudy po teorii gosudarstva i prava. – Almaty: «Adilet», 2003. – 709 s.

2 Chernyakov A.A. Konstitucionnoe pravo v contecste pravovoi systemy Kazahstana: osnovnye istoricheskie etapy evolyusii (st. 2-ya) // Nauchnye trudy «Adilet», 2005. – №2 (18) – S.23-26.

3 Kotov A.K. Konstitucionnoe stanovlenie Kazahstana kak novogo nezavisimogo gosudarstva // Mysl – 2001. – №7. – S.5-9.

4 Sapargaliev G. Kazakstan Respublicasinin konstitusyalyc kukugi. Almaty: Zhety zhargi. – 2004. – 480 b.

5 Narbinova M.M. Zaconodatelnoe oformlenie gosudarstvennoi nezavisimosti Respublici Kazahstan. Diss... c.yu.n. – Almaty, 2001. – 157 s.

6 Amandicova S.K. Stanovlenie doctryny konstitusyalyzma v Kazahstane. Avtoref. diss... d.yu.n. – Almaty, 2005. – S.47.

7 Kukuchkin Yu.S., Chistyacov O.I. Ocherc istoryi Sovetskoj Konstitusyi. – M.: Politizdat, 1987. – 367 S.

8 Ozbek uly S. Barlybec Syrtanov. – Almaty: Zhety zhargi. – 1996. – 108 b.

9 Nazarbaev N.A. Doclad na torzhestvennom zasedanyi, posvyachennom Dnyu Constitusyi // Kazakstanscaya Pravda. – 1996. – 30 avgusta.

10 Istorya Sovetskoj Konstitusyi (v documentah) 1917-1956 gg. / Sost. A.A. Lipatov, N.T.Savencov; Predisl. I obch. red. S.S.Studenicina. – M.: Gosyurisdad, 1957. – 1046 s.

11 Alach-Orda: Sb. Doc. / Sost. N.Martinenco. – Almaty: Aikap, 1992. – 192 s.

12 Konstitucionnye osnovi statusa soyuznoi respublici. Col. monogr. / Pod red. Baymahanova M.T. – Alma-Ata: Nauca, 1985. – 247 s.

УДК (UDC) 342.9

В.В. Колесниченко

К.ю.н., докторант Национального университета Одесская юридическая академия, Украина, г. Киев
E-mail: epr2006@yandex.ua

Содержание административно-процессуальной формы как методологическая основа выделения таких форм защиты права интеллектуальной собственности

Статья посвящена определению содержания административно-процессуальной формы. Общетеоретические положения, обоснованные в результате анализа, составляют основу выделения процессуальных форм защиты права интеллектуальной собственности. Доказано существование в доктрине права научных подходов по обоснованию содержания процессуального права. Сформулированы понятия «процессуально-процедурная норма», «административно-процессуальная форма».

Ключевые слова: административно-процессуальная форма, процессуально-процедурная норма, административное производство, административный процесс, административное судопроизводство.

V.V. Kolsnichenko

The administrative procedural form content as methodological basis of such forms of protection for intellectual property right allocating

The article is devoted to establishing of administrative procedural form content. Theoretical provisions, informed in the result of the analysis are the basis of allocation of the procedural forms of intellectual property right protection. There proved the existence in the doctrine of law scientific approaches on substantiation of the content of the procedural law. The concept of «procedural norm», «administrative-procedural form» are formulated.

Key words: administrative-procedural form, procedural norm, administrative proceeding, administrative process, administrative legal procedure.

В.В. Колесниченко

Әкімшілік-іс жүргізу мазмұнын методологиялық негізде бөліп шығару, соның ішінде зияткерлік меншік ретінде құқығын қорғау

Мақала әкімшілік-іс жүргізуді анықтауға арналған. Жалпы теориялық ережелері, негізділік сараптама жүзінде алынған, құрамды негіз іс жүргізу нысаны зияткерлік меншік құқығын қорғау болып табылады. «Іс жүргізу – процедура нормасы» және «әкімшілік-іс жүргізу» анықтамасы тұжырымдалған.

Түйін сөздер: әкімшілік-іс жүргізу нысаны, іс жүргізу – процедура нормасы, әкімшілік өндіріс, әкімшілік-іс жүргізу, әкімшілік сот өндірісі.

Актуальность исследования проблемы содержания административно-процессуальной формы защиты права интеллектуальной собственности обусловлена её назначением – реализацией материальных норм административного права и норм некоторых иных отраслей права, благодаря чему достигается результат регулятивного и охранительного воздействия права на общественные отношения в сфере интеллектуальной деятельности.

Суть и содержание категорий процессуального права были предметом анализа в научных работах современных учёных: А.М. Бандурки, Н.М. Тищенко [1], И.П. Голосниченко [2], Э.Ф. Демского [3], С.В. Кивалова [4], А.Т. Комзюка [5], О.В. Кузьменко [6], Е.Г. Лукьяновой [7], М.В. Максютин [8], В.Г. Перепелюка [9], А.А. Селиванова [10] и иных учёных. Вместе с тем общественно-правовое назначение административно-процессуальных форм защиты права

интеллектуальной собственности определяет потребность обращения к научным исследованиям более широкой проблематики, которая посвящена содержанию процессуальной формы. Используя научный подход «схождения от абстрактного к конкретному», можно обосновать определение административно-процессуальной формы и конкретизировать её содержание в соответствии с предметной направленностью – отношениям в сфере защиты права интеллектуальной собственности.

Цель статьи состоит в определении содержания административно-процессуальной формы и на этой основе – выделения процессуальных форм защиты права интеллектуальной собственности.

Среди научных работ, посвящённых исследованию содержания процессуальной формы, следует выделить, прежде всего, монографию «Юридическая процессуальная форма: теория и практика», подготовленную под редакцией П.Е. Недбайла, В.М. Горшеньова (1976 г.), в которой, в частности, обосновано понятие процессуальной формы. Это понятие определено на основе глубокого критического анализа научных работ разных отраслевых юридических наук, выполненных в течение 1940-х – конца 1960-х годов [11]. Среди фундаментальных научных исследований следует отметить работы В.А. Рязановского «Единство процесса», впервые напечатанную в 1920 году и в последующем неоднократно переизданную [12], В.М. Горшенёва «Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе» (1972 г.) [13], а также «Теория юридического процесса» (1985 г.) [14], Н.Г. Салищевой [15], на которые посылаются большинство учёных-исследователей содержания и правовой природы процессуальных явлений. С позиций генезиса категории «правовая форма» следует отметить научные изыскания Е. Старосыцяка [16], на которые также неоднократно ссылаются исследователи.

Среди современных научных работ в области административного права и процесса можно назвать диссертационное исследование Ю.Л. Шеренина, посвящённое проблеме содержания процессуальных форм пересмотра судебных решений административными судами [17]. Исследователь обращается к общей проблеме содержания правовых форм, проводит их классификацию, устанавливает место процессуальных

форм среди правовых форм деятельности административных судов. Среди выводов, сформулированных Ю.Л. Шерениным, вызывают заинтересованность положения, посвящённые этапам формирования правовой доктрины в отношении содержания процессуальных форм. Исследователь предлагает научный подход, согласно которому содержание категории «процессуальная форма» раскрывается в широком и узком смыслах. По мнению Ю.Л. Шеренина, в широком смысле процессуальная форма представляет собой внешнее проявление (выявление) совокупности однородных процессуальных действий по применению права уполномоченными лицами, направленными на достижение конкретного результата, определённого материальной нормой. Узкий смысл процессуальной формы предусматривает определение её содержания в зависимости от цели реализации надлежащей правовой процедуры [17, с.13].

Ключевым в этом определении является словосочетание «внешнее проявление», что обозначает определённое правовое явление – совокупность процессуальных действий, систематизированных по признаку однородности. Согласно такому подходу указанное словосочетание приобретает конкретное содержание, учитывая предмет его применения, что не противоречит общеправовому толкованию сущности категории «форма».

Форма (лат. – *forma*) – внешний контур, фигура, образ. Платон обозначал этой категорией идею, общую, неизменную суть бытия, которая является прообразом индивидуальных и изменяемых явлений. По мнению Аристотеля, форма является активным фактором, благодаря которому вещь становится существующей (*causa formalis*), как и цель процесса становления (*causa finalis*) [18, с. 937].

Продолжая мнение Аристотеля и экстраполируя его на правовые явления, можно сказать, что благодаря существованию формы материализуются правила поведения, установленные материальной нормой, в общественной деятельности, что создаёт условия легализации статуса определённого субъекта в правоотношениях. Сама легализация происходит благодаря существованию процедурной формы, которая отражает реализацию цели существования определённого субъекта в правоотношениях. Такой подход к определению сути правовой формы

предусматривает примат субъекта как участника общественных отношений, урегулирование которых правовой нормой даёт им характер правовых, упорядоченных этой нормой.

Для исследования содержания категории «процессуальная форма», следует обратиться к теории права, особенно к положениям о признаках этой формы. К признакам процессуальной формы относят: однородность системы юридических средств, действий и операций; их установление процессуальным законодательством; многократная повторяемость; стабильность осуществления [19, с. 489; 20, с. 402-403]. Перспективным для целей исследования является подход, согласно которому выделено главное свойство (признак) процессуальной формы – обособление однородных процедурных требований, направленных на достижение конкретного материально-правового результата [21, с. 182]. О перспективности такого подхода свидетельствуют выделенные признаки однородности определённых требований и их целенаправленный характер.

Установление содержания признака однородности обуславливает потребность обращения к научным работам по философии, посвящённым вопросам классификации как наиболее распространённого способа группировки. Как верно указывает М.С. Каган, основу классификации составляет сохранение единого *criteria divisionis* при разрешении каждой классификационной задачи. Классификация применяется только тогда, когда предмет познания составляет системный объект [22, с. 46].

На первый взгляд, приведенная философская мысль опосредованно относится к предмету научного анализа. Однако установление содержания признака однородности вытекает из этих положений, так как однородность означает соответствие определённым *criteria divisionis* и может быть выделена только в случае методологического анализа системного явления.

Системность, по мнению М.С. Кагана, означает: а) начало там, где множественность элементом становится более-менее упорядоченной, создавая при этом единое целое; б) самым высоким типом системы является такой, которому присущи: сложная иерархическая организация, внутренне и внешне функционирующее, саморегуляция на основе обратной, способность изменять свои состояния с сохранением качествен-

ной определённости, историческая динамика; в) должен быть исторический аспект исследования, который является обязательным [22, с. 11].

Эти философские положения имеют неограниченное значение для характеристики процессуальных явлений, так как их использование позволяет выйти за пределы юрисдикционной концепции юридического процесса, положенной, как правило, в основу определения процессуального права (см. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. [23, с. 788]).

Исходя из презентованных положений, правовое явление является системным, если:

– действия и процедуры урегулированы нормами права, являются определённым образом упорядоченными, целенаправленными и создают неразрывное целое;

– эти действия и процедуры последовательны, иерархично построены, являются внутренне и внешне взаимосвязанными;

– исследование сути правового явления предусматривает анализ генезиса его становления и развития.

Под эти признаки, сформулированные на основании философских положений М.С. Кагана, в полной мере подпадают процессуальные административно-правовые явления – производства, административный процесс (внесудебный) как совокупность производств, административное судопроизводство.

Если обратиться к положениям общей теории права, то следует выделить категорию «форма права», суть которой выражает правовое содержание бытия.

Так, форма права (англ. – *form of law*) – это система различных юридических источников, способ организации общих правил поведения, которые регулируют общественные отношения. В зависимости от конкретных способов выражения (закрепления) формально-определённых правил в качестве обязательных выделяют четыре основные формы права: а) нормативно-правовой акт; б) нормативный договор; в) правовой обычай; г) юридический прецедент [23, с. 1019].

При определении четырёх форм права ключевым для обозначения является словосочетание «способ выражения (закрепления)», что соответствует общеправовой сути категории «форма». Предметная специфика применения этой категории в отношении выделения правил регулирования правоотношений означает вы-

деление именно таких форм, как нормативно-правовой акт, нормативный договор, правовой обычай, юридический прецедент. В случае применения категории «форма» для обозначения иных правовых явлений, можно выделить иные правовые формы, в частности – материальные и процессуальные.

Как пример целесообразности научного подхода, согласно которому общая категория «форма» приобретает конкретное содержание в зависимости от предмета, который эта категория обозначает, можно привести определение процессуальной формы деятельности административных судов, обоснованное Ю.Л. Шерениным. Такой формой исследователь называет внешнее проявление урегулированных административной процессуальной нормой юридических средств, действий и операций по применению права административными судами в порядке осуществления административного судопроизводства как универсального способа защиты прав, свобод, законных интересов в публично-правовых отношениях путём осуществления производства, в результате которого судом (судьёй) постановляется (принимается) законное решение, закрепляющее решённый, по сути, спор о праве [17, с. 13-14].

Это определение сформулировано на основе учёта сути формы как внешнего проявления определённого явления, которым, учитывая предмет применения, выступают процедуры судебного рассмотрения, урегулированные процессуальной нормой.

Применение обоснованного подхода означает необходимость исследования сути категории «процессуальная норма» как ключевой, базовой при определении правовых явлений, касающихся реализации право-обязанности в отношении защиты права интеллектуальной собственности.

Обращение к юридическим энциклопедическим изданиям позволяет выделить категорию «норма права» [23, с. 595], «процессуальное право» [23, с.788; 24, с.767], «процедура» [23, с. 788].

Среди указанных в юридических энциклопедических изданиях категорий наиболее приближённой к предмету научного анализа является категория «процессуальное право». Таким правом, по мнению Л.В. Тихомировой, М.Ю. Тихомирова, является составная часть и средство

правового регулирования, совокупность правовых норм, которыми установлены правила и процедуры решения споров и юридических конфликтов, порядок деятельности правоохранительных органов и судов при рассмотрении и правовой оценке преступлений и иных правонарушений, применения мер юридической ответственности, правила процессуальной деятельности сторон и иных лиц, участвующих в деле [23, с. 788].

Это определение не содержит юридическую конструкцию «процессуальная норма», но указано о правовых нормах и предмете регулирования ими. Исходя из этого, можно сформулировать поверхностный вывод о спорности подхода по поводу выделения процессуальных норм и правовой конструкции процессуального права. Такое право воспринимается как юридическая конструкция, которая обозначает явление, являющееся предметом научного анализа. О верности такого предположения указывает и то, что при раскрытии содержания процессуального права не указано его место в системе права, но указано о том, что оно является «средством правового регулирования». Исходя из сути процессуального права, этой категорией обозначается конкретный круг правоотношений, основанием возникновения которых является юридический конфликт и правовой спор и которые касаются решения юридического дела, а соответствующие правила решения установлены правовой нормой.

Однако о целесообразности выделения процессуальных норм свидетельствует определение в энциклопедических юридических изданиях категории «административное производство». В этом определении ключевым является указание на процессуальные нормы административного права. При этом выделяются юрисдикционные и неюрисдикционные производства [24, с.20].

Следует также выделить определение процессуального права не как самостоятельной отрасли права, а как совокупности процедурно-процессуальных норм, институтов, отраслей процессуального права, которые регулируют процессуальный порядок применения норм материального права в юрисдикционной и иной практической деятельности государственных органов, т.е. те, которые регулируют юридический процесс [25, с. 285].

Опираясь на это определение, можно сделать вывод о существовании процедурно-процессуальных норм.

Такой подход не противоречит положениям, сформулированным В.М. Горшенёвым в отношении признаков юридического процесса, одним из которых – урегулированность именно процессуально-процедурными нормами [26, с. 8].

Характеризуя административный процесс с теоретических позиций, следует привести подход Н.М. Тищенко, который выделил следующие признаки процесса: осуществление сугубо уполномоченными субъектами, обусловленность чёткой системой действий, связанных с операциями с нормативными предписаниями; упорядоченность; объективная потребность закрепления определённых фактов в процессуальных документах; связь с исполнительно-распорядительной деятельностью и так далее [27, с. 205-206]. Исходя из этих признаков административного процесса, административное судопроизводство не подпадает под них, и поэтому логично разделить административное судопроизводство и административный процесс. Такое разделение проявляется в содержании, субъектной составляющей процессуальных правоотношений и процедурах реализации.

В отношении процедур реализации административного судопроизводства и административного внесудебного процесса следует отметить их принципиальное различие, обусловленное характером соответствующих процессуальных отношений. Так, административное судопроизводство – правосудие по административным делам (делам административной юрисдикции), осуществляемым по процедурам, характерным для судебного процесса. В административном внесудебном процессе характер процедур иной.

Вышеизложенное позволяет сформулировать такие выводы:

во-первых, общая категория «форма» приобретает конкретное содержание, учитывая предмет, который эта категория обозначает;

во-вторых, как системные следует рассматривать процессуальные административно-правовые явления – производство, административный процесс (внесудебный), административное судопроизводство;

в-третьих, процессуальная форма должна определяться, исходя из того, присущи ли ей признаки однородности, целенаправленности

соответствующих процедур. При этом цель осуществления таких процедур состоит в достижении конкретных результатов, установленных материально-правовой нормой. Содержание категории «процессуальная форма» предусматривает установление сути категории «процедурно-процессуальная норма»;

в-четвёртых, процедурно-процессуальной нормой целесообразно называть формально обязательное правило поведения, которым установлен порядок осуществления процессуальных действий, определённых законодательством субъектов, направленных на реализацию материальной нормы;

в-пятых, определение административной процедурно-процессуальной нормы производное от общего определения процедурно-процессуальной нормы, а его специфика состоит в учёте субъектного состава отношений, урегулированных такой нормой – органы публичной администрации (их должностные лица), общие суды (при рассмотрении дел об административных правонарушениях) и административные суды. Административной процедурно-процессуальной нормой целесообразно считать формально обязательное правило поведения в публично-правовых отношениях в сфере защиты прав, свобод, законных интересов и управленческого характера, которое касается порядка осуществления процессуальных действий, определённых законодательством субъектов, – органов публичной администрации (их должностных лиц), а также общих судов при рассмотрении дел об административных правонарушениях, а также административных судов, и направлены на реализацию материальной нормы административного права и некоторых иных отраслей права;

в-шестых, категории «административно-процессуальная форма», «административное производство», «административный процесс», «административное судопроизводство», «административная процессуально-процедурная норма» соотносятся как внешнее проявление и внутреннее содержание. Категория «административно-процессуальная форма» определяется как внешнее проявление определённого системного административно-правового явления. Административно-процессуальной формой целесообразно назвать внешнее проявление урегулированных административной процедурно-процессуальной нормой юридических средств, действий и опе-

раций по применению права субъектами административной юрисдикции в установленном законодательством порядке;

в-седьмых, следует отделить категории «административное судопроизводство» и «административный процесс», который является внесудебным.

Литература

1. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес: Підручник для вищих навчальних закладів. – Рос. мовою. – К.: Літера ЛТД, 2001. – 336 с.
2. Голосніченко І. П. Адміністративний процес [Текст] : навчальний посібник / І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський. – К.: ГАН, 2003. – 256 с.
3. Демський Е. Ф. Адміністративно-процесуальне право України [Текст] : навч. посібник / Е. Ф. Демський. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
4. Ківалов С. В. Адміністративне процесуальне право : проблеми категоріального апарату [Текст] / С. В. Ківалов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О., 2006. – Т. 5. – С. 5–19.
5. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України [Текст] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К.: Прецедент, 2007. – 531 с.
6. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: Монографія. – К.: Атіка, 2005. – 352с.
7. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М.: Норма, 2003. – 240 с.
8. Максютин М. В. Теория юрисдикционного процесса [Текст] : учеб.-метод. пособие / М. В. Максютин – М.: Московский психолого-социальный ин-т, 2004. – 200 с.
9. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина [Текст] : навч. посібник / В. Г. Перепелюк. – Чернівці : Рута, 2003. – 367 с.
10. Селіванов А. О. Адміністративний процес в Україні : реальність і перспективи розвитку правових доктрин [Текст] / А. О. Селіванов. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2000. – 68 с.
11. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика [Текст] / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская, И. А. Иконичкая и др. ; под ред. В. М. Горшенева, П. Е. Недбайла. – М.: Юрид. лит., 1976. – 279 с.
12. Рязановский В. А. Единство процесса / Рязановский В. А. – М.: ОАО «Изд. Дом «Городец», 2005. – 80 с.
13. Горшенёв В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе [Текст] / В. М. Горшенёв. – М.: Юрид. лит., 1972. – 256 с.
14. Теория юридического процесса [Текст] / под общ. ред. В. М. Горшенева. – Х.: Вища школа, 1985. – 192 с.
15. Салищева Н. Г. Административный процесс в РСРП [Текст] : учеб. пособие / Н. Г. Салищева. – М.: Юрид. лит.-ра, 1964. – 158 с.
16. Старосьцяк Е. Правовые формы административной деятельности [Текст] / Е. Старосьцяк. – М.: Госюриздат, 1960. – 330 с.
17. Шеренін Ю.Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами: автореф. дис. 12.00.07/ Шеренін Юрій Леонідович// Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – 20с.
18. Философия: энциклоп. слов / [ред. А. А. Ивин]. – М.: Гардарики, 2006. — 1072 с.
19. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. – 3-є видання. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 524с.
20. Загальна теорія держави і права [Текст] / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.
21. Портнов А. В. Становлення і розвиток конституційного судочинства в Україні: теоретичні та практичні проблеми [Текст] : дис. ... д.ю.н. 12.00.02 / Портнов Андрій Володимирович / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2009. – 474 с.
22. Каган М.С. Избранные труды в VII томах. Том I. Проблемы методологии. – Санкт-Петербург: ИД «Петрополис», 2006. – 356 с.
23. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. –Издание 6-е, дополненное и переработанное/ Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: Изд. Тихомирова М.Ю., 2013. – 1088с.
24. Великий енциклопедичний юридичний словник/ За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
25. Сучасна правова енциклопедія [Текст] / за заг. ред. О. В. Зайчука. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
26. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика [Текст] / Н. В. Виртук, В. М. Горшенев, Т. Н. Добровольская, И. А. Иконичкая и др. ; под ред. В. М. Горшенева, П. Е. Недбайла. – М.: Юрид. лит., 1976. – 279 с.
27. Адміністративне право: підручник/ За заг.ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. – Х.: Право, 2010. – 624с.

References

1. Bandurka O.M, Tishchenko M.M. Administrative Process: A Textbook for high schools. - Russian language. - K.: Letter LTD, 2001. - 336p.
2. Golosnichenko I. P. Administrative Procedure [Text]: a tutorial / I.P. Golosnichenko, M.F. Stahursky. - K.: GAN, 2003. - 256p.
3. Demsky E.F. Administrative Procedure Law of Ukraine [Text]: a tutorial/ E.F. Demsky. - K.: Inter Yurinkom, 2008. - 496p.

4. Kivalov S.V. Administrative Procedural Law: Problems categorical apparatus [Text] / S.V. Kivalov // Proceedings of the Odessa National Academy of Law. - A., 2006. - Т. 5. - 5-19p.
5. Komzyuk A.T. Administrative Procedure of Ukraine [Text] / A.T. Komzyuk V.M. Bevzenko, R.S. Miller. - K.: Precedent, 2007. - 531p.
6. Kuz'menko O.V. The theoretical basis of the administrative process Monograph. - K.: Atika, 2005. - 352p.
7. Lukyanov E.G. Theory protsessualnoho Law [text] / E.G. Lukyanov. - Moscow: Norma, 2003. - 240p.
8. Maksyutin M.V. Theory jurisdictional process [Text]: Textbook / M.V. Maksyutin - Moscow: Moscow psycho-social Inst, 2004. - 200p.
9. Perepelyuk V.G. administrative process. Chapeau [Text]: a tutorial / V.G. Perepelyuk. - Chernivtsi: Ruth, 2003. - 367p.
10. Selivanov A.O. Administrative Process in Ukraine: current state and prospects of development of legal doctrines [Text] / A.O. Selivanov. - K.: View. House «Jure», 2000. - 68p.
11. Legal procedural form. Theory and practice [Text] / N.V. Virtuk V.M. Gorshenev, T.N. Dobrovol'skaya, I.A. Ikonitskaya etc.;
12. Ryazanovsky V.A. Unity process / Ryazanovsky V.A. - Moscow: JSC «Ed. House «Gorodets», 2005. - 80p.
13. Gorshenev V.M. methods and organizational forms of regulation in a socialist society [Text] / V.M. Gorshenev. - M.: Legal Books, 1972. - 256p.
14. Legal process theory [Text] / edited by V.M. Gorsheneva. - H. Vishcha School, 1985. - 192p.
15. Salishcheva N.G. Administrative process of USSR [Text]: a tutorial / N.G. Salishcheva. - M.: Yurydychna Literature, 1964. - 158p.
16. Starostsyak E. Legal forms administration [Text] / E. Starostsyak. - M.: Gosyurizdat, 1960. - 330p.
17. Sherenin Y.L. Procedural form of judicial review by administrative courts: Author. Thesis. 12.00.07 / Sherenin Y.L. // National University «Odessa Law Academy». - Odessa, 2012. - 20p.
18. Philosophy encyclopedia words / [ed. A.A. Ivin] . - M. : Gardariki 2006 . - 1072p.
19. Skakun A.F. Theory of State and Law: A Handbook . - 3rd edition . - K.: Alert , TSUL , 2011. - 524p.
20. General theory of law [Text] / ed. M.V. Zwick , O.V. Petryshyn . - H.: Right , 2009. - 584p.
21. Portnov A.V. formation and development of constitutional justice in Ukraine : Theoretical and Practical Issues [Text]: dis. Doctor of Law ... 12.00.02 / Andrey Portnov / Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine . - K. , 2009. - 474p.
22. Kagan M.S. Selected works in volumes VII . Volume I . Methodological problems . - St. Petersburg. ID « Petropolis », 2006. - 356p.
23. Tikhomirov L.V., Tikhomirov M.Y., Legal Encyclopedia . 6th edition , revised and supplemented / Ed. L.V. Tikhomirov. - Moscow: Publishing House . L.V. Tikhomirov, 2013 . - 1088p.
24. Great legal dictionary / For Ed .. Acad .. National Academy of Sciences of Ukraine Y.S. Shemshuchenko. - 2-n species., Pererobl. i add. - K.: Type of « Legal opinion », 2012. - 1020p.
25. Modern Legal Encyclopedia [Text] / by the Society. eds. A.V. Zaichuk. - K.: Inter Yurinkom, 2010. - 384p.
26. Legal procedural form. Theory and practice [Text] / N.V. Virtuk, V.M. Gorshenev, T.N. Dobrovol'skaya, I.A. Ikonitskaya et al, ed. V.M. Gorsheneva, P.E. Nedbaylo. - M.: legal. lit., 1976. - 279p.
27. Administrative law: text / under the general editorship of J.P. Bytyaka, V.M. Garashchuk, V.V. Huy. - H.: Right, 2010. - 624p.

УДК 340.114.5

К.Н. Айдарханова

К.ю.н., доцент КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail: aidarkhanova_k@mail.ru

К вопросу о формировании института президентства в Республике Казахстан

В статье рассматриваются историко-правовые аспекты формирования института президентства в Республике Казахстан. Автор выделяет особенностью формирования президентства в Казахстане опробование всех трех форм республиканского правления: парламентской, смешанной (полупрезидентской) и президентской. В результате в стране по объективным условиям сложилась стабильная сильная президентская форма правления, доказавшая свою эффективность в сложнейших для страны условиях.

Ключевые слова: президентская форма правления, Глава государства, парламент, исполнительная власть, институт президентства.

K.N. Aydarhanova

On the formation of the presidency of the Republic of Kazakhstan

This article discusses the historical and legal aspects of the formation of the presidency of the Republic of Kazakhstan. The author distinguishes feature formation in Kazakhstan presidentsva probing the all three forms of republican government: parliamentary, mixed (semi) and the executive. As a result, the country has developed the objective conditions of strong Presidential New stable form of government, which has been effective in slozhdneyshih conditions for the country.

Key words: presidential form of government, the president, the parliament, the executive, the presidency.

К.Н. Айдарханова

Қазақстан Республикасындағы президенттік институтты қалыптастырудың кейбір сұрақтары

Мақалада Қазақстан Республикасындағы президенттік институтты қалыптастырудың тарихи-құқықтық қырлары қарастырылады. Автор республикалық басқарудың барлық үш нысанын: парламенттік, аралас (жартылай президенттік) және президенттік басқару түрлерін талдай келе, Қазақстандағы президенттік басқаруды қалыптастырудың ерекшеліктерін бөліп қарастырады. Нәтижесінде объективті тұрғыда ел жағдайын арттыру жолын айқын дәлелдеген тұрақты мықты президенттік басқару нысаны қалыптасты.

Түйін сөздер: президенттік басқару формасы, мемлекет басшы, парламент, атқарушы билік, президенттік институт.

Формирование института президентской власти в Казахстане – тема исследования различных отраслей науки, как казахстанской, так и зарубежной. Не случайно многие ученые – правоведы, политологи, экономисты, социологи и др. – обращают свои научные исследования этому процессу. На сегодня Республика Казахстан – одно из наиболее развитых государств на постсоветском пространстве, сумевших за короткие исторические сроки завоевать заслуженный авторитет государства со стабильной политической системой и успешно развивающейся экономикой, ориентированной

на рыночные отношения. Большая заслуга, возможно, и ключевая, в этом принадлежит сильной президентской власти, которая сформировалась в Казахстане после распада СССР. Большой интерес к процессам формирования и развития президентской власти в Казахстане вызван еще и тем, что национальная модель президентства является высокоэффективной.

Вопросам формирования президентской власти в РК посвящен ряд крупных научных исследований. В числе таких фундаментальных исследований, посвященных становлению и

развитию президентской власти в Казахстане, можно назвать следующие: Джунусова Ж.Х. Республика Казахстан: Президент. Институты демократии (1996г.); Абен Е.М. Политико-правовая природа формы правления в Республике Казахстан (дис. канд. юрид. наук, 1999г.); Майлыбаев Б.А. Становление и эволюция института Президентства РК (2001 г.); Касымбеков М.Б. Институт президентства как инструмент политической модернизации (2002 г.); Президентская власть в Казахстане – 20 лет успеха» (автор проекта – известный российский политолог, директор по спецпроектам Института национальной стратегии России Юрий Солозобов, 2010 г.) и др.

Как известно, в теории государства и права выделяют три классических типа современной республики: парламентская, президентская и смешанная (полупрезидентская). Историко-правовой анализ развития президентской власти в Казахстане свидетельствует о том, что Казахстан опробовал все три типа республики: от парламентской до президентской, прежде чем найти нужную и эффективную модель республиканского правления.

В Казахстане должность президента республики была введена по решению Верховного Совета Казахской ССР 24 апреля 1990 года после учреждения 14 марта того же года должности президента СССР. Однако в этот период государственного правления президентская власть носила ограниченный, номинальный характер. Это было закономерным результатом введения президентской формы в условиях сохраняющейся советской государственной системы. По сути, созданная форма государственного устройства была парламентской республикой. Тем не менее, учреждение поста президента сыграло определенную роль в последующей трансформации всей политической системы Казахстана.

Анализируя исторические события в стране того периода, Кадыржанов Р.К. этот период характеризует следующим: «По сути, именно с этого времени Верховный Совет как властный центр, имеющий наибольшие политические полномочия, стал постепенно уступать их. Данный процесс вполне закономерен, поскольку в тех конкретных условиях консолидацию власти как основного условия построения новой государственности мог осуществить только институт президентства. При этом особенность консолидации политической системы Казахстана заключается в том, что не только государственная власть, но и элиты консолидировались вокруг президента страны и президентских структур» [1].

Следующим этапом формирования президентской власти можно считать принятие Закона Казахской Советской Социалистической Республики от 20 ноября 1990 г. № 334-ХІІ «О совершенствовании структуры государственной власти управления в Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Казахской ССР». Согласно этому документу, президент был объявлен Главой государства, наделенным высшей исполнительно-распорядительной властью.

Кроме того, был учрежден пост вице-президента страны, упразднен Совет министров и образован Кабинет министров Казахстана, подотчетный как Парламенту, так и президенту. При этом право формирования правительства (с согласия Парламента) передавалось президенту. Произошло объединение аппаратов Главы государства и Совета министров страны в единый аппарат президента и Кабинета министров Казахской ССР. Легитимность институт президентства получил после проведения республиканских выборов президента 1 декабря 1991 года. Этот период характеризуется тем, что в стране формируется смешанная республика.

В этот период исторического развития страны, характеризующийся разломом советской системы и возникновением новых государств на постсоветском пространстве, для закрепления суверенитета нового государства – Республики Казахстан – необходима сильная власть, способная совершить решительные реформы. За короткие сроки необходимо было принятие решительных мер, направленных на обеспечение выхода страны из постсоветского экономического кризиса и создание условий для стабильного экономического развития.

Как отмечает в своем труде Касымбеков М.Б.: «Президентское правление вводится, как правило, для стабилизации политической обстановки в рамках определенного района государства или на всей его территории. Под предлогом такой стабилизации президентское правление вводится иногда для укрепления позиций одних политических группировок и ослабления других. Может быть использовано для прекращения открытой конфронтации политических сил, предотвращения или прекращения гражданской войны, скорейшей ликвидации тяжелых последствий стихийных, военных и техногенных бедствий, эпидемий и т.д.» [2].

Отправной точкой для осуществления право-

вой реформы и создания новой законодательной базы в стране послужило принятие 28 января 1993 года Конституции Казахстана переходного периода. Однако принятая Конституция не смогла ни закрепить «советскую» парламентскую форму правления, ни предоставить полноту прав президентской ветви власти. Это послужило причиной самороспуска Верховного Совета в конце 1993 года и делегирования им перед этим законодательных прав президенту.

С этого момента президент сосредоточил в своих руках практически всю полноту власти в стране. Он получил закрепленную правом возможность диктовать свою волю парламенту, а через систему личного назначения судейского корпуса – и судебной власти. С этого времени в стране формируется президентская форма правления, которая юридическое оформление получила в ходе принятия Конституции 1995 года.

Следует отметить, что именно президентская система правления в переходный период для страны демонстрирует наибольшую эффективность в условиях, когда первоочередной задачей становится задача создания правовой базы политической демократии и рыночной экономики. В период отсутствия парламента глава государства издал 511 указов, из которых 132 имели силу закона, направленных на оживление экономики путем создания новой нормативной базы, а также на решение жизненно важных вопросов государственного строительства.

В это время были изданы такие жизненно необходимые для продолжения реформ законы, как “О земле” “О нефти”, “О Национальном банке”, “Об акцизах”, “О банкротстве” и другие. Увидели свет акты главы государства “О выборах в Республике Казахстан”, “О Президенте Республики Казахстан”, “О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов”, “О Правительстве Рее публики Казахстан”, “О республиканском референдуме”, “О

правовом положении иностранных граждан в Республике Казахстан”, “О государственной службе”, “О судах и статусе судей Республики Казахстан”, “О прокуратуре Республики Казахстан”, “Об органах национальной безопасности Республики Казахстан”, “Об органах внутренних дел Республики Казахстан” и многие другие, посвященные вопросам государственного строительства.

С провозглашением суверенитета Президентом Республики Казахстан были решены и наиболее острые вопросы сохранения территориальной целостности и обеспечения национальной безопасности страны.

Эффективность президентской власти в Казахстане сегодня стала объективной реальностью. Это подтверждает и известный российский исследователь Юрий Солозобов: «Согласитесь, мы видим разные ситуации на постсоветском пространстве. Есть откровенно провалившиеся страны, в которых возникла ситуация правового беспредела, распада государственности. И это резко контрастирует с социально-ответственным, современным, динамичным Казахстаном – одним из интеллектуальных и инновационных лидеров в политической сфере на мировой арене. Это очень выгодно отличает Президента вашей республики, который входит, как было сказано на этой конференции, в пятерку мировых лидеров. То, что Казахстан состоялся как успешное государство, в основном заслуга и первого Президента, и института президентства. Опыт постсоветского политического транзита показал, что те страны становятся успешными, строят фундамент демократических преобразований, где есть сильная президентская власть. Я бы сказал даже больше: там, где сильный национальный лидер, пользующийся полным доверием народа, воспринимающий свою собственную судьбу и судьбу страны как единое целое» [3].

Литература

1. Кадыржанов Р.К. Роль института президентства в консолидации политической системы Казахстана // Институт президентства в новых независимых государствах / Материалы международной конференции. Алматы, 6 апреля 2001 г. – Алматы: Компьютерно-издательский центр ИФП МОН РК, 2001. – 261 с. – С. 211-212.
2. Касымбеков М.Б. Институт президентства как инструмент политической модернизации. – Астана: Елорда. 2002. – С. 25.
3. Интервью Ю. Солозобова Казахстанской правде // kazpravda.kz 26.04.2010

References

1. Kadyrzhyanov RK The role of the presidency in the consolidation of the political system of Kazakhstan. // The presidency of the newly independent states. / Proceedings of the International Conference. Almaty, April 6, 2001 - Almaty: Computer Publishing Center IFP MES 2001. - 261. - P.211-212.
2. Kasymbekov MB Institution of the presidency as an instrument of political modernization. - Astana Elorda. 2002. - With. 25.
3. Interview Yu Solozobova Kazakhstan Pravda // kazpravda.kz 26.04.2010

УДК 347.9

А.Е. Асанов

ВКГУ им. С. Аманжолова, факультет истории, международных отношений и права,
Казахстан, г. Усть-Каменогорск
E-mail: boss.azamat.85@mail.ru

Исполнительное производство в Республике Казахстан: вопросы правового статуса частного судебного исполнителя

В данной статье рассматриваются проблемные вопросы внедрения института частных судебных исполнителей. Автором прослеживается поэтапное изменение законодательства об исполнении судебных актов. На основе краткого анализа действующего законодательства предлагается изменение ставок оплаты для частных судебных исполнителей. Обосновывается и делается предложение о предъявлении, в том числе, и требований морально-этического характера для частных судебных исполнителей. Автором поддерживается идея о наделении частных судебных исполнителей функциями по предварительному расследованию дел, связанных с неисполнением судебных актов.

Ключевые слова: судебный исполнитель, восстановление нарушенных прав, исполнительное производство, судебный акт, законодательства в сфере исполнительного производства.

А.Е. Асанов

Қазақстан Республикасындағы атқарушылық іс жүргізу: жеке сот орындаушысының құқықтық мәртебесінің сұрақтары

Аталмыш мақалада жеке сот орындаушылар институтын енгізудің өзекті мәселелері қарастырылады. Әрекеттегі заңаманы қысқаша талдау негізінде жеке сот орындаушыларының ақы ставкаларын өзгерту ұсынылады. Жеке сот орындаушыларына, соның ішінде моральдық-этикалық сипаттағы талаптарды қою туралы ұсыныстар жасалады және енгізіледі. Автор жеке сот орындаушыларына сот актілерін орындалмауына байланысты алдын ала тергеу өткізу бойынша функциялар беру туралы пікірді қолдайды.

Түйін сөздер: сот орындаушысы, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, атқарушылық өндіріс, сот актісі, атқарушылық іс жүргізу заңнамасы.

А.Е. Assanov

Enforcement proceedings in the Republic of Kazakhstan: the legal status of the private bailiff

This article discusses the problematic issues introducing the institution of private bailiffs. The author traces the gradual change in the law on execution of judicial acts. Based on a brief analysis of the current legislation proposed change in payment rates for private bailiffs. Justified and made a proposal for presentation including moral and ethical requirements for the nature of private bailiffs. The author supports the idea of empowering private bailiffs functions on a preliminary investigation of cases involving the failure of judicial acts.

Key words: bailiff, remedy, enforcement proceedings, judicial act, legislation in the area of enforcement proceedings.

Правовая защита и восстановление нарушенных прав имеют первостепенное значение в государственной политике Казахстана. Защищенное или восстановленное судом право приобретает свое реальное содержание только после фактического удовлетворения требований

заинтересованного лица, а именно после исполнения решения суда.

Ни для кого не секрет, что выиграть дело в суде – это только первый шаг к защите своих нарушенных прав, исполнить же вынесенное решение суда – это другая проблема, которая за-

частую никак не решается. Казахстанское законодательство об исполнительном производстве прошло достаточно длительный этап своего становления. Первым шагом к становлению такого законодательства считают принятие в 1998 году закона «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» от 30.06.1998. В соответствии с постановлением Правительства РК от 05.07.99 г. № 931 функции по исполнению судебных актов были возложены на вновь образованный Комитет по исполнению судебных постановлений Министерства юстиции РК, который осуществлял специальные исполнительные и контрольно-надзорные функции, а также руководство в сфере обеспечения исполнительного производства [1, с. 125]. Однако данное новшество не оказало положительного влияния на ситуацию с исполнением судебных актов. Принятый в 2000 году Указ президента Республики Казахстан №440 от 01.09.2000 «О мерах по усилению независимости судебной системы РК» определил в качестве уполномоченного органа в сфере материально-технического и иного обеспечения деятельности судов Комитет по судебному администрированию при Верховном суде РК [2].

В 2001 году Указом президента РК от 22.01.2001 г. №536 «О мерах по совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан» функции по исполнению судебных постановлений от Министерства юстиции были переданы в Комитет по судебному администрированию [3].

Смена ведомственной подчиненности в определенной мере улучшила ситуацию. Так, если в 2001 году были полностью удовлетворены требования взыскателей по судебным актам, то есть реально было исполнено 42% из числа окончанных производством исполнительных документов, то в 2002 году — 62%, в 2003 году — 69%, а за 2004 год данный показатель уже составил почти 71%. Таким образом, с момента передачи функций по исполнению судебных актов в Комитет реальное исполнение возросло на 29% [4].

Несмотря на положительные результаты, уровень исполнения судебных постановлений продолжал оставаться достаточно низким. Широко обсуждаемое предложение о введении института частных судебных исполнителей было

утверждено принятием в 2010 году нового Закона «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» (далее – Закон). Введение института частных судебных исполнителей преследовало в качестве основной своей цели – увеличение количества исполненных дел, позволит взыскателям обрести возможность выбора между частным и государственным судебным исполнителями, разгрузит государственный аппарат судебных исполнителей, станет необременительным для республиканского бюджета и повысит эффективность исполнения судебных актов [5].

В качестве основного фактора, мотивирующего на скорое исполнение судебного акта, предполагалось, что частный судебный исполнитель будет заинтересован в исходе дела, у него для этого будет достаточно простая, но довольно сильная мотивация, поскольку его доход будет напрямую зависеть от результатов исполнения. В соответствии с законом частные судебные исполнители получают вознаграждение в размере 10 процентов от взысканной суммы или стоимости имущества или десяти МРП с физических и 20 МРП с юридических лиц по исполнительному производству неимущественного характера. Но на практике данное положение привело к тому, что частные судебные исполнители зачастую не желают брать на исполнение судебные постановления с небольшой суммой для взыскания. В виду чего было высказано предложение о пересмотре ставок оплаты деятельности частных судебных исполнителей путем внедрения снижающейся – регрессивной шкалы процентных ставок, и чем выше сумма взыскиваемого долга, тем ниже будет ставка [6].

Если говорить о частных судебных исполнителях, то правовой статус частных судебных исполнителей получил свое урегулирование в законе «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей». К ним предъявляются определенные и достаточно жесткие требования. Это и возрастная ценз (достижение возраста 25 лет) и образовательный ценз (обязательно наличие высшего юридического образования) и требование о сдаче квалификационного экзамена, а также требование о прохождении стажировки и получении лицензии.

Перечень условий, когда лицо не может быть частным судебным исполнителем, еще

более широкий, а именно, не может быть частным судебным исполнителем лицо, признанное в установленном законом Республики Казахстан порядке недееспособным или ограниченно дееспособным, на которое в течение трех лет до назначения на должность частного судебного исполнителя за совершение коррупционного правонарушения налагалось в судебном порядке административное взыскание; совершившее коррупционное преступление; ранее уволенное по отрицательным мотивам с государственной, воинской службы, из правоохранительных и специальных государственных органов, судов и органов юстиции; имеющее не погашенную или не снятую в установленном законом порядке судимость; являющееся должником по исполнительному производству, за исключением лица, являющегося должником по исполнительному производству о взыскании периодических платежей и имеющего задолженность по периодическому взысканию более трех месяцев; лишенное лицензии на право занятия деятельностью частного судебного исполнителя.

Также для частного судебного исполнителя установлен запрет на занятие иным видом деятельности, кроме преподавательской и научной.

Предусмотренные законом требования вполне обоснованны и разумны. Однако полагаем, что к частным судебным исполнителям необходимо предъявлять также требования и морально-этического характера, в связи с тем, что их деятельность непосредственно связана с реализацией имущества и имеет высокий уровень коррупциогенности.

В целях упрощения процедуры получения лицензии на право занятия деятельностью частного судебного исполнителя с февраля 2012-го лицензии выдаются в электронной форме посредством государственной базы «Е-лицензирование». С апреля 2012 года устранены административные барьеры законодательного характера по процедуре получения лицензий для занятия деятельностью частного судебного исполнителя. Теперь ими могут стать и сотрудники правоохранительных органов со стажем работы не менее десяти лет без прохождения стажировки и сдачи квалификационного экзамена. Также в настоящее время предлагается внести поправки в закон в части еще большего упрощения процедуры получения лицензии, а именно, предлагается, что для занятия должно-

сти частного судебного исполнителя достаточно будет сдать квалификационный экзамен и получить лицензию. Думаем, что данная мера даст положительный эффект в части увеличения количества частных судебных исполнителей, но отрицательно скажется на качестве исполнения судебных постановлений.

В законе 2010 года содержалось много других положительных новелл, а именно, судебным исполнителям было предоставлено право самостоятельно взыскивать с должника расходы, понесенные исполнителем в процессе исполнения судебного акта, право на обращение в суд о признании недействительным сделок должника по отчуждению своего имущества, совершенных им в целях сокрытия имущества от взыскания в ходе предварительного следствия, рассмотрения дела судом либо на стадии исполнительного производства. Были введены такие меры, как временное ограничение должника в выезде за пределы Республики Казахстан, отказ должнику в выдаче лицензии или временное приостановление действия лицензии. Все эти меры были направлены на улучшение качества исполнения судебных актов.

Несмотря на положительные результаты в исполнении судебных актов имеется ряд проблемных моментов. Судебные исполнители и в настоящее время сильно загружены. Основной проблемой несвоевременного исполнения судебных актов является, в первую очередь, большая загруженность и как следствие нехватка времени. Ведь качественное и своевременное рассмотрение дел зависит, прежде всего, от того, сколько времени может уделить судебный исполнитель каждому исполнительному производству.

Сегодня реально исполняется около половины судебных актов и взыскивается лишь мизерная часть денежных сумм. В 2012 году из почти 2 триллионов тенге, подлежащих взысканию, реально взыскано лишь 82 млрд. тенге, или 5% [7].

Авторитет судебной власти подрывается из-за неисполненных судебных решений. В связи с этим должны быть приняты меры по кардинальному исправлению этой ситуации [8].

По мнению генерального прокурора Республики Казахстан, решить проблемы по исполнению судебных актов одними только организационными методами невозможно, в связи с чем необходимо кардинально менять подходы к действующей системе судебного исполнения [9].

Одной из таких мер является повышение правовой культуры в обществе, чтобы гражданин, являющийся должником, знал, что исполнять решения суда необходимо, а неисполнение судебных актов влечет ответственность.

В качестве мер, направленных на повышение улучшение исполнения судебных актов, планируется ограничение прав должника в получении ряда государственных и негосударственных услуг, за исключением социально значимых, в случае неисполнения своих обязательств. В рамках разрабатываемых Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов предлагается концептуально решить вопрос о наделении судебных исполнителей функцией расследования.

Утвержденный Парламентом Республики Казахстан в декабре 2013 года законопроект предусмотрел увеличение административных штрафов за неисполнение судебных актов в размерах вместо 10 до более 250 месячных расчетных показателей (МРП), с юридического лица вместо 20 до более 1250 МРП, неисполнение нормы является основанием ограничений прав должника в сфере выдачи и действий лицензий или специальных прав [10].

Полагаем, что данные меры не сыграют значительной роли в деле исполнения судебных актов, поскольку если должник уже не платит, то увеличение суммы, которая с него будет взыскиваться, не будет способствовать быстрому погашению долгов. Скорее всего, наоборот, это будет способствовать затягиванию процесса исполнения судебных актов на еще более длительный срок. Однако предлагается мера по снижению размера штрафов в зависимости от срока исполнения судебного акта. Допустим, если должник погасил задолженность в течение 2-3 дней, то соответственно размер штрафа может быть снижен до 50%. Это может повлиять на быстроту исполнения судебных актов.

Представляется разумным предложение о внесении поправок в действующий закон, в части персональной ответственности должника за неисполнение судебных актов, предусматривающей ограничение свободы на определенный срок. Также считаем необходимым наделить судебных исполнителей, как частных, так и государственных, полномочиями по наложению административных взысканий без необходимости обращения в суд. Соответственно наделение достаточно обширными полномочиями

судебных исполнителей должно повлечь за собой и предъявление к ним более жестких квалификационных требований, а также ужесточение ответственности за нарушения, допускаемые судебным исполнителем в ходе исполнительного производства.

В исполнительном производстве необходимо в большей степени использовать возможности Интернета и современных технологий. Например, доставка повестки или извещения, розыск должника могут совершаться с использованием сотовой связи или Интернета. Хотя закон и допускает совершение таких действий, о чем свидетельствует пункт 1 статьи 27 Закона, которая предусматривает, что в случае заявленного об этом ходатайства участники исполнительного производства уведомляются телефонограммой, посредством коротких текстовых сообщений по каналам сотовой связи или электронной почты, а также с использованием иных средств связи, обеспечивающих фиксирование извещения или вызова, но данное положение не нашло своего отражения в других статьях закона. Из буквального толкования статей 29 и 30 Закона следует, что повестка должна быть в письменном виде и обязательно ее вручение под роспись. Полагаем, что необходимо внести поправки в действующий закон, а именно, более четко и подробно урегулировать порядок применения средств сотовой связи и Интернета при совершении процессуальных действий в исполнительном производстве.

Улучшение исполнения судебных и иных актов является на сегодня одной из насущных задач государства. Решение этой краеугольной проблемы будет способствовать повышению эффективности правосудия, улучшению инвестиционного климата, усилению конкурентоспособности.

Очевидно, что сегодня проблему судебного исполнения силами только Министерства юстиции не решить. Исправить создавшееся положение возможно, только приложив усилия практически всех госорганов.

На основании вышеизложенного полагаем, что нововведения в Законе Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» должны поднять на новый уровень качество исполнения судебных решений и должны способствовать надлежащему и своевременному исполнению актов суда и иных органов.

Литература

1. Закон РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» (253 от 30.06.98 года) // Сборник нормативных, правовых актов и др. актов по вопросам исполнительного производства в Республике Казахстан. – Астана: Изд-во Комитета по судебному администрированию при Верховном суде РК. АО «Би-Логистикс», 2006.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 1 сентября 2000 года № 440 «О мерах по усилению независимости судебной системы Республики Казахстан»// www.online.zakon.kz
3. Указ президента Республики Казахстан от 22.01.2001 №536 «О мерах по совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан». www.online.zakon.kz
4. Зейнулла МАКАШЕВ Приоритетные задачи Комитета по судебному администрированию. // www.supcourt.kz/rus/
5. Указ Президента Республики Казахстан от 22 января 2001 г. № 536 «О мерах по совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями от 22.09.2010)// www.online.zakon.kz
6. Смагулова А. Новеллы в исполнительном производстве Республики Казахстан.// www.zakon.kz
7. Круглый стол в Мажилисе: совершенствование исполнительного производства// www.nomad.su
8. Даулбаев А.К. В Казахстане планомерно принимаются меры по совершенствованию деятельности по исполнению судебных актов. <http://www.zakon.kz>
9. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года)// www.zakon.kz
10. Парламент Казахстана принял поправки, увеличивающие штрафы за неисполнение судебных актов дата обращения.// www.zakon.kz

References

1. The law of Republic of Kazakhstan “about Enforcement Proceedings and the Status of Court Bailiffs” (253 from 30.06.98 year) // Collection of normative and legal acts and other acts on enforcement proceeding in the Republic of Kazakhstan. Astana Univ Court Administration Committee of the Supreme Court of Kazakhstan. JSC “B-Logistics”, 2006.
2. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from September 1, 2000 № 440 “about measures to strengthen the independence of the judicial system of the Republic of Kazakhstan» // www.online.zakon.kz
3. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from 22.01.2001 № 536 “about measures to improve law enforcement in the Republic of Kazakhstan.” www.online.zakon.kz
4. Zeinulla Makashev Priorities of the Committee on Court Administration. // www.supcourt.kz/rus/
5. Smagulova A. Novels in the enforcement proceedings the Republic of Kazakhstan. // Www.zakon.kz
6. Round table in the Majilis: improving enforcement proceedings // www.nomad.su
7. Daulbaev A.K. Kazakhstan has consistently taken measures to improve the activity of judicial acts. <http://www.zakon.kz>
8. Message from the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev people of Kazakhstan “Strategy” Kazakhstan-2050 “: new political course held state” (Astana, December 14, 2012) // www.zakon.kz
9. Parliament of Kazakhstan passed amendments that increase penalties for non-judicial acts date of access. // Www.zakon.kz
10. Decree of the President of Kazakhstan dated January 22, 2001 № 536 “about measures to improve law enforcement in the Republic of Kazakhstan” (as amended on 22.09.2010) // www.online.zakon.kz

ӘОЖ 342.97:334.02(574)

¹Д.К. Рустембекова*, ²С.К. Амандықова

¹Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, заң факультеті, PhD докторант, Қазақстан, Қарағанды қ.

²Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, қылмыстық және әкімшілік іс жүргізу кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.д., профессор, Қазақстан, Астана қ.

*E-mail: dinara_226@mail.ru

Қазақстандағы этносаралық қатынастардың саяси-құқықтық негіздерінің кейбір мәселелері

Қазақстанда мемлекеттік-құқықтық жүйенің қалыптасуы көптеген факторларға байланысты, олардың ішіндегі маңыздысы қоғамдық өмірдегі негізгі мәселелерде этносаралық келісім болып табылады. Азаматтық қоғам мен демократия, егемендік құндылықтары негізінде этносаяси дамудың басты мәселелерін шешу Қазақстан Республикасындағы ұлттық-мемлекеттік саясаттың басым бағыты болып табылады. Еліміздің негізгі функцияларының бірі – этносаралық қатынастарды реттеудің ҚР Конституциясы нормаларына сәйкес берік саяси-құқықтық негізі бар. Елімізде ұлттық саясатты жүзеге асырудағы мемлекеттік саясат пен қоғамдық ұйымдардың қызметін үйлестіруде қоғамдық институт – Қазақстан халқы Ассамблеясының маңызды рөлі көрсетілген.

Түйін сөздер: этносаралық қатынастар, Конституция, ұлттық саясат, Қазақстан халқы Ассамблеясы, нормативтік құқықтық аспектілер.

D.K. Rustembekova, S.K. Amandykova

Some questions of political and legal basis of interethnic relations in Kazakhstan

Development of state and legal system in Kazakhstan due to numerous factors, the most important of which is interethnic harmony in the fundamental questions of social life.

A priority of national and state policy in the Republic of Kazakhstan is the decision of the main tasks of ethnic policy based on the values of civil society, democracy and sovereignty. One of the main functions of the state is the regulation of interethnic relations, with strong political and legal framework that complies with the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The important role of the Assembly of Peoples of Kazakhstan as a public institution harmonization of public policy and activities of non-governmental organizations on the implementation of national policy in the country.

Keywords: interethnic relations, the Constitution, national policy, Assembly of Peoples of Kazakhstan, legal aspects.

Д.К. Рустембекова, С.К. Амандықова

Некоторые вопросы политико-правовых основ межэтнических отношений в Казахстане

Развитие государственно-правовой системы в Казахстане обусловлено многочисленными факторами, важнейшим из которых является межэтническое согласие в основных вопросах общественной жизни. Приоритетным направлением национально-государственной политики в Республике Казахстан является решение главных задач развития этнополитики на основе ценностей гражданского общества, демократии и суверенитета. Одной из главных функций страны – регулирование межэтнических отношений – имеет прочную политико-правовую основу, соответствующую нормам Конституции РК. Показана важная роль Ассамблеи народа Казахстана – общественного института гармонизации государственной политики и деятельности общественных организаций по реализации национальной политики в стране.

Ключевые слова: межэтнические отношения, Конституция, национальная политика, Ассамблея народа Казахстана, нормативно-правовые аспекты.

Ұзақ жылдар бойы елімізде әртүрлі ұлттар мен ұлыстардың бейбітшілікте өмір сүруінің теңдессіз тәжірибесі жиналды және де оған әлемдегі басқа мемлекеттер жиі-жиі көз қырын салуда.

Егемендіктің алғашқы жылдарында-ақ еліміздегі ұлтаралық қатынастар мәселесі бойынша Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев [1]: «... ішкі саясаттың іргелі қағидасы ұлтаралық келісім принципі болуға тиіс. Міне, осының өзі демократиялық құқықтық мемлекет құрудағы қазақстандық жолдың және біздің дүниежүзілік қауымдастыққа енуіміздің ерекшелігін айқындайды», деп атап көрсеткен еді.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев еліміздің негізгі функцияларының бірі ретінде этносаралық қатынастарды реттеуді белгілейді. Бұл қатынастар аясында тұрақты және көпжоспарлы саясат белсенді түрде жүргізілуде. Оның өз алдына Қазақстан Республикасы Конституциясы [2] нормаларына сәйкес берік саяси-құқықтық негізі бар. Конституцияның Преамбуласы мынадай сөздерден басталады: «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып,...», – деп айқындалған. Бұл – Қазақстан Республикасы Президентінің жаңа қазақстандық мемлекеттілікті көпұлтты Қазақстанның барлық халқының мемлекеті ретінде сақтап қалуының салтанатты түрде жарияланған құжаттық дәлелі. Бүгінде Қазақстан – 140 этнос пен 17 конфессия өкілдері, 3088 діни бірлестіктер үшін ортақ шаңырақ [3].

Ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары бар Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекіте отырып, тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша кемсітуге тыйым салды (Конституцияның 14-бабы 2-тармағы). Ол теңқұқылықты адам мен азаматтың құқықтар мен бостандықтарға адамның табиғи қасиеті мен оның қоғамдық сипатына қарамастан тең ие болуын анықтайды.

Әрине, еліміздегі барлық этностардың шынайы келісім мен бірлікте өмір сүруі, ең алдымен, қазақ халқының дәстүрі және табиғи кеңпейілдігі,

ұлттық ділінің кеңдігі арқасында екендігінде дау жоқ. Дегенмен Қазақстан тәуелсіздік алған кезде ел басшылығы алдында халықтың келісімін сақтап қалу, қоғамның барлық күш-әлеуетін бір мақсатқа жұмылдыру басты назарда ұсталды. Себебі 100-ден астам этнос өкілдерінің басын біріктірмесе, «бас басына би болып», әрқайсысы «көрпені өзіне тарту» басталар еді. Сонымен қатар саяси күштер бұл жағдайды өзіне қарай бұра тарту қаупі бар еді [4].

1992-1995 жылдар аралығында елдің саясатын реттейтін негізгі құқықтық база қалыптасты. Соның негізінде, Қазақстандағы барлық этнос өкілдерінің мүддесін қамтамасыз етуші ұйым құру туралы идеяны алғаш рет 1992 жылы тәуелсіздіктің бір жылдығына арналған Қазақстан халықтарының бірінші форумында Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев бұл форумды тұрақты негізге ауыстыру идеясын ұсынды. Осыған сәйкес ол Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халықтары Ассамблеясын құру туралы» Жарлығымен елдегі қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді нығайту мақсатында 1995 жылы 1 наурызда Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы консультативтік-кеңесші орган ретінде Қазақстан халықтары Ассамблеясы құрылған [5].

Қазақстан халықтары Ассамблеясының мақсаты – республикадағы оқиғаларға баға беру және саяси жағдайларға болжам жасау негізінде қоғамдағы ынтымақты қамтамасыз ететін іс-тәжірибелік ұсыныстарды ойластыру, Қазақстан Республикасы Президентінің республика азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілі ретіндегі қызметіне атсалысу.

Уақыт өте келе, Ассамблея полиэтникалық қоғамның қазақстандық моделінің қалыптасуы мен бекуіне көпшілік жағдайда қызметі этносаралық және конфессияаралық келісімді бекітуге бағытталған теңдессіз институтқа айналды. Бұл институт барлық азаматтардың ұлты мен нәсіліне, діни сеніміне қарамастан бірдей құқық пен еркіндік беру принципіне негізделген саясатты іске асырудың маңызды құралы бола білді.

Ассамблея мәдени-ағартушылық – тілдер мен ұлттық мәдениеттерді, салт-дәстүрлерді қайта жаңғырту және насихаттау; тәрбиелік – қазақстандық және ұлттық отан сүйгіштікті қалыптастыру; ұлтаралық қатынастарды қадағалау негізінде ұлтаралық татулық пен келісімді

нығайту; Қазақстанды мекен еткен ұлт өкілдері арасында достық қарым-қатынастардың дамуына негіз болатын мемлекеттік саясат жүргізу жөнінде ұсыныстар дайындау ісімен айналысады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы қазақстандық қоғамның белсенді бөліктерінің бірі бола отырып, оған қажетті энергия мен қозғалыс береді. Ассамблеяның сессияларында туатын азаматтық-қоғамдық бастамашылықтардың саяси жүйеге қол жеткізуі Қазақстан қоғамының өмір сүру шартының бірі болып табылады. Ассамблеяның қолдауымен қоғамда тұрақтылық қамтамасыз етілді және көлемді реформаларға қуатты импульс берілді, ол Қазақстанның алдағы жылдардағы даму логикасын анықтады.

2007 жылдың мамыр айында Қазақстан Республикасы Парламенті барлық өкілді билік тармақтарының рөлін елеулі өзгертетін конституциялық түзетулерді қабылдаған. Конституциялық бағдарламаның басты жаңа енгізілімі – Парламент Мәжілісінің депутаттар санын 107 адамға дейін көбейтіп, оның 9-ы Қазақстан халқы Ассамблеясымен сайланатындығы. Бұл қадам Ассамблеяның рөлін жоғары дәрежеге көтеретіні сөзсіз. Қазақстан аумағында тұратын көлемді этностардың өкілдерінен Парламент депутаттары санын көбейту жолымен Ассамблея үшін арнайы орындарды енгізу мүмкіндігін туғызды.

Сонымен қатар Конституцияға енгізілген толықтыруларда Қазақстан халықтары Ассамблеясы емес, Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы сөз болғанын ескеру қажет. Президент Жарлығымен құрылған, осы уақытқа дейін бізге мәлім, Қазақстан халықтары Ассамблеясы болған. Бұл түзету маңызды, өйткені біздің Конституциямыз «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...» деп басталады. Еліміздің халқы біртұтас, бірақ біздің халық ұлттық құрамы бойынша саналуан. Осылай тарихи қалыптасып кеткен және де бұл түзету Республика Конституциясына сәйкес келеді. Сонымен бірге ескеретін жағдай ол Ассамблеяны барлық жылдар бойы мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев басқарады. Осымен де басынан бастап бұл органның маңызды екенін білдірді. Сонымен қатар республиканың Бірінші Президентінің мәртебесін анықтайтын, 2000 жылдың 20 шілдедегі қабылданған «Қазақстан Республикасының Бірінші Президенті туралы» конституциялық Заңның 1-бабының 2-тар-

мағына сәйкес, Ассамблеяны ғұмырлық басқару құқығына тарихи маңызды міндетіне байланысты республиканың Бірінші Президенті ие.

2007 ж. 20 тамызында Қазақстан халқы Ассамблеясының XIII сессиясы болып өтті. Онда Ассамблея мүшелері Парламент Мәжілісіне өз қатарынан 9 депутат сайлады. Одан соң Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан халқы Ассамблеясының Төрағасы Нұсұлтан Назарбаев сөз сөйледі [6]. Ассамблеяның болашағы туралы Президент бұл ұйымның қазір мүлде жаңа кезеңге аяқ басқанын және ол біздің еліміздің дамуының, алдына жаңа мақсаттар қоюының логикалық жалғастығы іспеттес екендігін айтты. Өйткені сайып келгендегі біздің мақсатымыз – қоғамды одан әрі ұйыстыру және біртұтас, бәсекеге қабілетті Қазақстандық халықты қалыптастыру. Қазақстандықтар болашақта әлемнің кез келген түкпірінде өмір сүріп, оқып, жұмыс істей алсын. Бірақ олардың жүрегінде Сарыарқаға, Жетісуға, Каспий мен Алтайдың аңызакты далаларына деген мәңгілік махаббат оты жанып тұруы керек. Олар өзінің бейбіт жолмен гүлденіп келе жатқан, белгілі және құрметті елдерімен мақтанулары керек. Міне, халықты осы мақсатқа тәрбиелеу Қазақстан халқы Ассамблеясының негізгі міндеті болмақ.

Елбасы одан әрі осы мақсатқа жету үшін Ассамблеяның алдында қандай міндеттер тұрғанын атап өтті. Сөзінің соңында Президент Ассамблеяның конституциялық мәртебесі өскен соң ол туралы жеке заң қабылдау қажеттігін айттып, Ассамблеяның негізгі мақсаты азаматтық қоғамның негізіндегі біртұтас Қазақстандық халықты құруға бағытталған идеологиялық курсты қолдауға бағытталсын, – деді.

2008 жылғы 20 қазанда «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заң қабылданды [7]. Осы Заң Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыруға, қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге, мемлекеттік және қоғамның азаматтық институттарының этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған Қазақстан халқы Ассамблеясының мәртебесін, оны қалыптастыру мен жұмысын ұйымдастыру тәртібін айқындайды.

Қазақстан халқы Ассамблеясының (2020 жылға дейінгі) даму тұжырымдамасы [8] мемлекеттік этносаясатты жүзеге асыруға, ұлттық бірлікті қалыптастыруға, қоғамдық

келісім мен тұрақтылықты қамтамасыз етуге, этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік және азаматтық институттардың өзара іс-қимылын жандандыруға, осы өзара іс-қимылдың тетіктерін жетілдіруге, ең алдымен, Ассамблея институты арқылы қол жеткізуге бағытталған негізгі бағдарлар жүйесінің жиынтығын білдіреді.

Тұжырымдаманың мақсаты – Ассамблея институтын бұдан әрі дамыту және оның елдің тәуелсіздігі мен мемлекеттігін нығайтудағы рөлін арттыру, патриотизм, қазақ халқы мен мемлекеттік тілдің топтастырушы рөлін арқау ете отырып, жалпы құндылықтар негізінде қоғамдық келісім мен ұлттық бірлікті қамтамасыз ету.

Тұжырымдаманың негізгі міндеттері:

- «Қазақстан – 2050» стратегиясын іске асырудың күшті мемлекет, дамыған экономика және Жалпыға Ортақ Еңбек мүмкіндіктері негізінде берекелі Қоғам қалыптастырудың тиімді ресурсы ретінде этносаралық қатынастарды үйлестіру және қоғамдық келісімді нығайту;

- этносаралық қатынастар саласында мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара тиімді іс-қимылын қамтамасыз ету арқылы ұлттық бірлікті қалыптастыру, этносаралық келісім мен қоғамдағы толеранттылықты нығайту үшін қолайлы жағдай жасау;

- этностық мәдениеттерді, тілдер мен Қазақстан халқының дәстүрлерін одан әрі дамыту негізінде қоғамдық келісім мен ұлттық бірлікке қол жеткізу үшін этномәдени және басқа да қоғамдық бірлестіктердің күш-жігерін біріктіру;

- тарихи тәжірибеге және демократиялық нормаларға сүйенетін қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтар жүйесін қалыптастыру, азаматтардың саяси-құқықтық, әлеуметтік-адамгершілік мәдениетін дамыту;

- этностық мәдениеттерді, тілдер мен Қазақстан халқының дәстүрлерін дамыту;

- шет елдерде тұратын қазақ диаспорасына ана тілі, мәдениеті мен ұлттық дәстүрлерін сақтау және дамыту, тарихи Отанымен байланысты нығайту мәселелеріне қатысты қолдау көрсету;

- халықаралық ұйымдар және шет елдердің азаматтық қоғам институттарымен интеграциялық байланыстарды кеңейту.

Әлемдік және дәстүрлі діндердің алғашқы төрт съезі біздің елімізде өтті. «XXI ғасырда Қазақстан Шығыс пен Батыстың үнқатысуы мен өзара іс-қимылының көпірі болуға тиіс. Азаматтық татулық пен ұлтаралық келісім – біздің басты құндылығымыз. Көпұлтты еліміздегі татулық пен келісім, мәдениеттер мен діндердің үндесуі әлемдік эталон ретінде танылған. Қазақстан жаһандық конфессияаралық үнқатысу орталығына айналды. Қазақстан халқы Ассамблеясы мәдениеттер үндесуінің бірегей еуразиялық үлгісі болды», – деп көрсетті [9].

Мемлекет басшысы «Қазақстан – 2050» Стратегиясында этносаясаттың негізгі бағдарын былай деп айқындаған еді: біріншіден, әрбір қазақстандық өзінің этностық, діни ерекшеліктеріне қарамай, елдің тең құқылы азаматы; екіншіден, қазақ халқы және қазақ тілі қазақстандық азаматтық қоғамның мызғымас ядросы; үшіншіден, біз бәріміз – бір ел, бір – халықпыз. Осы бағдар біздің мәңгілік ұстанымымыз [9].

Этносаралық толеранттылықты сақтаудағы қазақстандық журналистердің рөлі қашан да жоғары. 2013 жылы 15 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясы жариялаған «Халықаралық толеранттылық күніне» орай Қазақстан халқы Ассамблеясы мен Мәдениет және ақпарат министрлігі бірлесіп ұйымдастырған халықаралық медиа-форумы болды. Оны Қазақстан халқы Ассамблеясы Төрағасының орынбасары – ҚХА Хатшылығының меңгерушісі Ералы Тоғжанов ашты.

Е.Тоғжанов Ассамблеяның бүгінгі жетістіктеріне қысқаша тоқталып, оның тәжірибесін үйренуді соңғы жылдары ғана 15 мемлекеттің 60-тан артық өкілдері қалап отырғанын айтты. Соның ішінде Ұлыбритания, Франция, Германия, АҚШ, Түркия, Қытай, Ресей секілді ұлы мемлекеттер де бар, – деді ол.

Ассамблея қызметін реттеуші негізгі құқықтық көздері болып, ең алдымен, адам құқығын қорғау, сайлау еркіндігі кепілдіктерін қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының Конституциясы, сол сияқты Қазақстан Республикасының «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» 2008 жылғы 20 қазандағы №70-IV Заңы және Қазақстан Республикасының басқа нормативтік құқықтық актілері болып табылады. Нормативтік актілердің қайшылық жағдайында халықаралық шарттар қағидаларына басымдық беріледі.

Қазақстан халқы Ассамблеясының орны мен рөлін 2007 жылғы конституциялық реформа айқындап берді. Оның нәтижесінде Ассамблея конституциялық орган мәртебесін алды. 2008 жылы 20 қазанда қабылданған Қазақстан Республикасының «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңына [7] сәйкес, Ассамблея заңды тұлға құрылмай, Қазақстан Республикасының Президенті құратын, мемлекеттік ұлттық саясатты әзірлеуге және іске асыруға ықпал ететін мекеме ретінде заңнамамен бекітілді. Осы Заң Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыруға, қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге, мемлекеттік және қоғамның азаматтық институттарының этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыруға бағытталған Қазақстан халқы Ассамблеясының мәртебесін, оны қалыптастыру мен жұмысын ұйымдастыру тәртібін айқындайды.

Ассамблея азаматтардың этноұлттық қатыстылығына, әлеуметтік жағдайына және саяси көзқарасына қарамастан, біріктіруші, мемлекет пен қоғамның дамуының өзекті мәселелері бойынша талқылау мен кең

көлемді қоғамдық келісімді тұжырымдау үшін азаматтық сектордың топтастырушы алаңына айналды.

2011 жылы 7 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халқы Ассамблеясының ережесі туралы» Жарлығы [10] Қазақстан халқы Ассамблеясының мәртебесі мен өкілеттіктерін, сондай-ақ оның мемлекеттік органдармен және қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимылының ұйымдастырылу ерекшеліктерін, Қазақстан Республикасының этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясатын әзірлеу мен іске асыруға қатысу тәртібін айқындайды.

Қорыта келгенде, мемлекетіміздің ұлттық саясаттағы негізгі қағидасы – барлық ұлттар мен діни топтардың бірдей құқығын сақтау, барлық конфессиялардың бірдей жағдайда жұмыс істеуіне жағдай жасау. Осының арқасында осы кезеңде Қазақстанда этникалық немесе діни негізде бірде-бір саяси ереуілге жол берілген жоқ. Қазақстанның заң актілерінде ұлттық немесе діни сеніміне қарамастан барлық азаматтардың құқығы мен бостандығын қамтамасыз етуге мүмкіндік берілген десек артық емес.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының Стратегиясы. – Алматы: Дәуір, 1992. – 56 б.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 ж. // Егемен Қазақстан. – 1995. – 5 қыркүйек.
3. Смаилов А.А. Демографический ежегодник Казахстана: стат. сб. – Астана: Агентство Республики Казахстан по статистике, 2012. – 608 с.
4. Назарбаев Н. Тәуелсіздігіміздің бес жылы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 83 б.
5. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халықтарының Ассамблеясын құру туралы» 1995 жылғы 1 наурыздағы №2066 Жарлығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002066>
6. Назарбаев Н. Қазақстан халқы Ассамблеясының XIII сессиясында сөйлеген сөзі (Астана қ., 2007 жыл 20 тамыз) // http://www.zakon.kz/site_main_news/91821-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html.
7. Қазақстан Республикасының «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» 2008 жылғы 20 қазандағы №70-IV Заңы // «Параграф» ақпараттық жүйесі.
8. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халқы Ассамблеясының (2020 жылға дейінгі) даму тұжырымдамасын бекіту туралы» 2013 жылғы 18 сәуірдегі №552 Жарлығы // «Параграф» ақпараттық жүйесі.
9. Қазақстан Республикасының Президенті «Қазақстан – 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы (Астана қ., 2012 жыл 14 желтоқсан) // <http://strategy2050.kz>
10. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халқы Ассамблеясының ережесі туралы» 2011 жылы 7 қыркүйектегі №149 Жарлығы // «Параграф» ақпараттық жүйесі.

References

1. Nazarbayev N.A. Strategy formation and development of Kazakhstan as a sovereign state, Almaty: Daur, 1992. – 56 p.
2. The Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995 // Egeen Kazakhstan, 1995, September 5.
3. Smailov A.A. Demographic Yearbook of Kazakhstan: Statistical compilation. – Astana: Agency of statistics of the Republic of Kazakhstan, 2012. – 608 p.

4. Nazarbayev N. Five years of independence. – Almaty: Kazakhstan, 1996. – 83 p.
5. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “Establishing the Assembly of Peoples of Kazakhstan” of March 1, 1995, No. 2066 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002066>
6. Speech by President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev at the XIII session of the Assembly of People of Kazakhstan (Astana, August 20, 2007) // http://www.zakon.kz/site_main_news/91821-vystuplenie-prezidenta-respubliki.html.
7. The Law of the Republic of Kazakhstan “About Assembly of the People of Kazakhstan” of October 20, 2008, No. 70-IV // Information System «Paragraf».
8. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On approval of the Concept of the Assembly of People of Kazakhstan till 2020” of April 18, 2013, No. 552 // Information System «Paragraf».
9. Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N.Nazarbayev “Strategy Kazakhstan-2050”: new political course of the established state”, Astana, on December 14, 2012 // <http://strategy2050.kz>
10. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “The Regulations on the Assembly of the People of Kazakhstan” of September 7, 2011, No. 149 // Information System «Paragraf».

ӘОЖ 342.951:351.82

М.К. Кдырбаева

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының
1 курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: moldir_92@inbox.ru

Кеден одағындағы кедендік бақылауды жетілдірудің кейбір мәселелері

Ғылыми жұмыстың мақсаты Кеден одағындағы кедендік бақылауды жетілдіру мәселесіне арналған. Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес кедендік бақылау жүргізу кезіндегі негізгі мәселелер айқындалды. Зерттеу барысында кедендік бақылауды жүзеге асыру барысындағы кемшіліктерді және кедендік бақылау жүргізу кезінде пайдаланылатын техникалық құралдардың қазіргі уақыттағы жағдайын ескеріп, кедендік бақылау саласын жетілдіру жолдары қарастырылған. Сонымен қоса Кеден одағындағы кедендік сараптама жүргізу барысында туындайтын мәселелер қарастырылған. Кедендік бақылауды жетілдіруде «2012-2015 жылдар аралығындағы Кеден одағындағы кедендік әкімшілікті жетілдірудің негізгі бағыттары» бағдарламасы негіз ретінде алынды. **Түйін сөздер:** Кеден одағы, кедендік бақылау, кеден заңнамалары, Кеден одағының кеден кодексі, кедендік сараптама, кедендік бақылау техникалық құралдары.

M.K. Kdyrbayeva

Some problems of improvement of customs control in the Customs Union

The goal of research is to examine the problems of improving customs control problems in the Customs Union. According to the goal of scientific work, the main problems became clear at implementation of customs control. During the study were examined ways to improve the scope of customs control, considering the shortcomings in the implementation of customs control and the current state of technical means that are used for customs control. At the same time, the problems arising at implementation of customs examination in the Customs union were considered. The “Main Directions of Improvement of Customs Administration in the Customs Union in 2012-2015” program is taken as a basis for improvement of customs control.

Keywords: the Customs Union, the customs control, the customs legislations, the Customs Code of the Customs Union, the customs examination, the technical means of customs control.

M.K. Кдырбаева

Некоторые проблемы совершенствования таможенного контроля в Таможенном союзе

Целью научной работы является рассмотрение проблем совершенствования таможенного контроля в Таможенном союзе. Согласно цели научной работы выяснились основные проблемы при осуществлении таможенного контроля. В ходе исследования рассматривались способы совершенствования сферы таможенного контроля, учитывая недостатки в ходе осуществления таможенного контроля и нынешнее состояние технических средств, которые используются при таможенном контроле. Вместе с тем рассматривались проблемы, возникающие при осуществлении таможенной экспертизы в Таможенном союзе. Программа «Основные направления совершенствования таможенного администрирования в Таможенном союзе в 2012-2015 годах» взята за основу для совершенствования таможенного контроля.

Ключевые слова: Таможенный Союз, таможенный контроль, таможенные законодательства, таможенный кодекс Таможенного Союза, таможенная экспертиза, технические средства таможенного контроля.

Кеден одағындағы кедендік бақылау кеден одағының кеден заңнамасымен реттеледі. Кедендік бақылауды құқықтық жетілдіру кеден заңнамалар негізінде жүзеге асырылады.

Кеден одағының кеден заңнамасы:

1) Кеден одағының кеден кодексінен;

2) кеден одағына мүше мемлекеттердің кеден одағындағы кедендік құқықтық қатынастарды реттейтін халықаралық шарттарынан;

3) Кеден одағы комиссиясының Кеден одағының кеден кодексіне және кеден одағына мүше мемлекеттердің халықаралық шартта-

рына сәйкес қабылданатын кеден одағындағы кедендік құқықтық қатынастарды реттейтін шешімдерінен тұрады.

Кеден одағының кеден заңнамасы кеден одағының кедендік аумағында қолданылады. Егер кеден одағының кеден заңнамасына сәйкес кеден одағындағы кедендік реттеу кеден одағына мүше мемлекеттің заңнамасына сәйкес жүзеге асырылатын болса, мұндай заңнама кеден одағына мүше мемлекеттің аумағында қолданылады [1].

Кеден одағының кеден кодексі кеден одағы мүшелерінің кеден заңнамаларына және кеден рәсімдерін жеңілдету мен үйлестіру бойынша Киота конвенциясының стандартына сәйкес құрастырылған. Жоғарыда атап өткендей, 2009 жылдың 27 қарашасы күні мемлекет басшыларының Минск қаласындағы кездесуінде Кеден одағының Кеден кодексі туралы шартқа қол қойылды. Бұл кодекс 2010 жылдың 1 шілдесінен бастап қолданысқа енгізілді. Кеден Одағының жаңа кеден кодексінде кедендік бақылауды реттейтін арнайы бөлім бар. Бұл бөлімге сәйкес кедендік бақылаудың нысандары мен тәртібі, уақыты мен орыны; кедендік бақылауды жүргізу тәртібі; кедендік бақылаудың элементтері және кедендік бақылау аймақтары; кедендік бақылауды жүргізу кезіндегі сараптама және кедендік бақылауды жүргізу кезіндегі техникалық құралдарды пайдалану тәртібі реттеледі. Кедендік бақылаудың он екі нысаны кеден органдарының алдына қойылған міндеттерін тиімді орындауларына мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта кедендік бақылау кедендік заңнамалардың орныдалуының қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асуда. Кеден одағының кеден заңнамасының ерекшелігі, тәуекелді басқару жүйесінде іріктеу қағидасы арқылы кедендік бақылауды құқықтық реттеудің жетілдіру бағыты айқындалады. Кедендік заңнамаларды бұзудың төмендеуі және халықаралық сауданың көлемінің артуы кедендік бақылаудың тиімділігінің көрсеткіші болып табылады [35].

Кедендік бақылауды жетілдіруде кедендік бақылау жүргізу кезінде пайдаланылатын техникалық құралдардың және кедендік бақылау жүргізу кезіндегі сараптаманың да маңызы зор.

Кеден одағындағы кедендік бақылау жүргізу кезінде пайдаланылатын техникалық құралдардың қазіргі уақыттағы жағдайын

ескеріп, мынадай жетілдіру жолдарын көрсетуге болады:

1) тұрақты және жылжымалы инспекционы қарау кешендерін өндіру, қондыру және пайдалану;

2) көзбен шолып қараудың қазіргі жаңа құрал-жабдықтарын пайдалану (әр түрлі оптикалық аспаптар, түнде көру құралы және тағы сол сияқтылар);

3) тек қана декларанттардың емес және кеден инспекторларының да өмір қауіпсіздігімен қамтамасыз ететін техникалық құралдарды пайдалануды бақылау;

4) кедендік бақылау жүргізу техникалық құралдарын пайдалану ережелерін кеден органдарының құзыретті тұлғаларына оқыту;

5) кедендік бақылауға қажетті жаңа техникалық құралдармен жаңартылып тұруға жағдай жасау [2].

Кеден одағында кедендік сараптама жүргізетін сараптамалық ұйымдардың көптігіне қарамастан кедендік бақылау жүргізу барысында кедендік сараптаманы толық реттейтін ортақ құқықтық құжат жоқ. Кедендік сараптама жетілдіру кеден одағына мүше мемлекеттердің ішкі заңнамаларына сілтемелер жасалмай ортақ заңнама қабылдау. Бұл салада кедендік қатынастарды құқықтық реттеу үшін Кеден одағы арнайы одақтық сараптамалық органның құрылуын қажет етуде [3].

Кедендік бақылауды жетілдіруде «2012-2015 жылдар аралығындағы кеден одағындағы кедендік әкімшілікті жетілдірудің негізгі бағыттары» бағдарламасының маңызы зор. Қазіргі уақытта «2012-2015 жылдар аралығындағы кеден одағындағы кедендік әкімшілікті жетілдірудің негізгі бағыттары» бағдарламасын Еуразиялық экономикалық комиссиясы жетілдіруде. Кедендік әкімшілікті жетілдіру мақсатында кеден одағына мүше мемлекеттердің шешімі бойынша осы бағдарлама қабылданды. «2012-2015 жылдар аралығындағы кеден одағындағы кедендік әкімшілікті жетілдірудің негізгі бағыттары» бағдарламасы жүзеге асу негізінде кедендік бақылаудың тиімділігімен және кедендік формальдылықтың жеңілдетуімен арасында теңдестік құрылу қажет.

Бұл кезеңдегі негізгі тәсілдеме – кеден тауарлардың парасатты компаниялармен алып өтілу үдерісін басқарудың қарапайым және ауыртпалық түсірмейтін механизмін жасай-

ды, оларды бизнесті ашық түрде жүргізуге бағдарлайды, ал іскерлер кедендік бақылаудың тиімділігімен кеден органдарының аналитикалық жұмыстарының сапасын бір мезгілде арттыру уақытында сыртқы экономикалық қызметтің парасатты қатысушылары қатарына кіруге ұмтыла отырып, өздерінің кедендік және салықтық беделдерін түсірмеу үшін жұмыс істеуде.

2015 жылға дейінгі негізгі бағыттар:

1. Кедендік технологияларды құрастыру және нормативті құқықтық

актілерді дайындау барысында электронды құжаттар мен электронды түрдегі мәліметтердің біріншілік қағидасын енгізу («электрониканың» қағаз алдындағы басымдылығы). Кеден операцияларын іске асырудың технологиясы заң жүзінде мәнді электронды құжаттарды пайдалануға бағытталуы керек;

1.1. Өткізу бекетінде көлік құралдарының өңдеу уақытын қысқарту, мысалы, егер қосымша тексеріс талап етсе, жүк автокөлігі өткізу пунктінің жұмыс технологиясы арқылы 10-15 минутта қайта қараудан өтеді:

2.1) Өткізу пункттеріне «бірыңғай терезе» және «бір аялдама» қағидаларын енгізу.

2.1.1. Кеден шекарасынан өтуге арналған құжаттар немесе мәліметтер тек кеден органдарына ұсынылады (шекаралық бақылаудан өзге жағдайларда).

2.1.2. Кеден органдарына тасымалданып тауарларға қатысты шешімдер қабылдауға көмектесеу үшін кеден шекарасының өткізу бекетінде мемлекеттік бақылауды автоматизациялайтын қызметте интегралданған хабарламалы-бағдарламаларды және техникалық құралдарды пайдалану.

2.2. «Шекарада екі қызмет» қағидасын енгізу:

2.2.1. Өткізу пункттерінде бақылауды тек кеден және шекара қызметкерлерімен жүзеге асыру.

2.2.2. Кейбір жағдайларда кеден органдарының функцияларының шекара қызметкерлеріне тапсырылуы.

2.3. Теміржол және жүк көліктерін өткізу бекеттерінде, сонымен қатар әуе және су көліктерімен тасымалдау кезінде жүк тиеу және түсіру барысында өңдеу үшін алдын ала ақпаратты ұлғаймалы пайдаланудың тетіктерін жасау.

2.4. Кемінде 25% жағдайларда тауарлар ту-

ралы міндетті алдын ала хабарлаудың орнына, алдын ала тауарларды кедендік декларациялауды қолдануға қолайлы жағдай жасау.

2.5. Өткізу бекеттерінде бақылаулық тексеру операцияларын қысқартудың мақсатында өткізу пункттерін жаңа заманға сай техникалық бақылау құралдарымен, сонымен қатар интегралды хабарламалық-бағдарламалы құралдар және бейнебақылау жүйелерімен қамтамасыз ету тетігін жасау.

3. Тауарларды декларациялауға шығару уақытын қысқарту, декларантқа декларация жасауға қажет уақытты 2-3 есеге азайту:

3.1. Кедендік декларациялауда кемінде 90-95% тауарлар партиясын электронды нысанда ыңғайлы және «сапалы» кедендік декларациялауға жағдай жасау. Кедендік декларациялардың жазбаша нысандарын тауарлар дәрежелеріне қарай сақтау.

3.2. Мемлекеттік органдарға, сонымен қатар мемлекеттік органдардың ұлт үсті және ұлттық порталдарына құжаттарды «бір реттік ұсыну» қағидасын енгізу.

3.3. Өзге органдардың бақылауындағы тауарлар туралы өзге мемлекеттік органдардың хабарламалық жүйелерінен кеден органдарына ақпараттарды алу жағдайын жасау.

3.4. Құжаттарды және олардың электронды көшірмелерін ұсынудан бас тарту. Мұндай құжаттар тек тәуекелді басқарудың ерекше жағдайларында ұсынылады.

3.5. 40-50%-ға дейін декларацияларды автоматты түрде шығару (шешім компьютер арқылы шығарылады, бұл шешім декларантқа жіберіледі және оның заңды күші бар).

3.6. Автоматтық шығарудың міндетті талабы хабарламалы жүйелерден автоматты түрде шешім шығарылағанда инспекторды тауарларды шығару кезіндегі жауапкершіліктен босату.

3.7. Автоматты шығару болмаған жағдайда хабарламалы жүйелермен декларацияларды және қабылданған құжаттардың қосымша нұсқасын тексеру 10-15 минуттан аспауы қажет.

3.8. Кеден органдарына сапа сәйкестігін растайтын сертификаттар және санитарлы-гигиеналық сертификаттарды ұсынудан бас тарту.

3.9. Кедендік мақсатта қолдану үшін кеден одағының қай елінің резиденттігіне қарамастан, барлық сыртқы экономикалық

қызметке қатысушыларға қайталанбайтын идентификатор кодын енгізу. Топтаманың соңғы мәнді бөлігі бақылаудан шығарылғанға дейін топтаманың шекарадан кесіп өтілуін толассыз бақылаудың жүйесін жасайтын қайталанбайтын жеткізілім идентификаторын енгізу.

3.10. Құжаттардың жалпы санын қысқарту, бір жеткізілім кезінде декларациялау және кедендік бақылау барысында экспорттауда 4 құжаттан, импорттауда 5 құжаттан аспауы қажет. Сонымен бірге олардың қағаз немесе электронды түрде нақты ұсынуы тәуекелді басқару жүйесіне сәйкес жүзеге асырылады.

4. Сыртқы экономикалық қызметке қатысушының немесе өзге субъектілердің кедендік және салықтық абыройын талдай отырып, олардың хабарламалы ресурстарына құқықорғау органдарының көмегімен қол жеткізу арқылы тәуекелді басқару жүйесін жетілдіру:

4.1. Түсінікті және мөлдірлік қағидалар негізінде сыртқы экономикалық қызметке қатысушыларға барлығын қамтитын дифференциацияны енгізу.

4.2. Жеткізілімдердің барлық тіркесінің кешенді бағасын енгізу.

4.3. Зиян келу мүмкіндігін қосқанда жағдайдың кешенді бағасының және тәуекелді басқару жүйесінің негізінде алынған акценттердің тасымалдаудан кейін бақылауға өткізу және объектілерде бақылау шараларын шоғырлану есебінен тауарларды декларациялауда жалпы бақылаудан кету.

4.4. Тәуекелді басқару жүйесіне шектеулер жасау – тәуекелдің профильдерінің санынан тәуелсіз, «ауыр» бақылау нысанын жалпы қолдану саны кедендік бақылау мүддесімен және әкімшілік кедергілерді жою арасындағы қамтамасыз етілетін теңгерімінің мағынасынан аспауы қажет.

5. Адал сыртқы экономикалық қызметке қатысушыларға (уәкілетті экономикалық операторлар, дифференциацияны өткен кедендік қатысушылар мен тасымалдаушылар) уәкілетті экономикалық операторлардың тауар айналымының 30 %-дан төмен емес әкімшілік бөгеттерді төмендету есебінде өңдеуге жағдай жасау. Сонымен қатар:

5.1. Уәкілетті операторларға кедендік бақылау жүргізу барысында

қажетті және тиісті мәліметтермен кедергісіз қамтамасыз етілген жағдайда, Киота конвенция-

сында және өзге де осы қатынастарға жақын заңнамаларда көрсетілген көлемде оларға ұсынылатын жеңілдіктерді көбейту.

5.2. Тәуекелді басқару жүйесін жаңартуға байланысты (3-бөлімде аталған) адал сыртқы экономикалық қызметке қатысушыларға кедендік декларациялау барысында 70%-ға, ал шекарада 90%-ға «ауыр» бақылау операцияларының санын қысқарту.

5.3. Кеден тасымалдаушыларымен және уәкілетті экономикалық операторлармен тасымалданатын жүктерді басты өңдеу.

5.4. Адал сыртқы экономикалық қызметке қатысушыларға транзиттік декларацияларды толтыруға қажет мәліметтер жиынтығын қысқарту.

5.5. Дифференциацияның жоғарғы деңгейіне жеткен Тауарларды Сыртқы экономикалық қызмет қатысушыларымен тасымалданатын тауарларды декларациялауда мәлімдеуші қағидаға көшу.

5.5.1. Мәлімдеуші қағиданы пайдалану тиісті жағдайда қамтамасыз етілгенде рұқсат етіледі (1 млн еуро көлемінде).

5.5.2. Мұндай тауарларды бақылау үшін негізгі белгі ретінде кездейсоқ сандар генераторында сақталады.

6. Жеке тұлғаларға арналған жеңілдіктер:

6.1. Тіркелген құжаттарды немесе көп реттік кеден декларацияларын пайдалану есебінде уақытша тасымалданатын көлік құралдарын декларациялауды жеңілдету. Келешекте көлік құралдарын декларациялау және есепке алу тек техникалық құралдар арқылы жүргізуге көшу.

6.2. Жеке тұлғаларға кедендік декларацияларды портал арқылы ұсыну жағдайын жасау, оларды қажет болған жағдайда қолайлы жерлерде басып шығару мүмкіндігін жасау.

6.3. Кеден Одағының мүше мемлекеттерінің тез өтуіне арнайы автомобильді, әуе және су өткізу пунктерін жасау.

7. Құқық шығармашылық:

7.1. Кеден Одағының жаңа кеден кодексін қабылдау.

7.2. Қазіргі уақытпен салыстырғанда 2/3-ге ұлттық заңнамаларға сілтемелерді жіберуді қысқарту.

7.3. Әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрылымы мен санкцияларын унификациялау туралы келісімге қол қою.

7.4. Халықаралық көлік жолдарының жұмысын жеңілдететін халықаралық келісімдерге қосылу.

7.5. Кеден Одағының және Бірыңғай экономикалық аймақтың келісімді-құқықтық базасын құрайтын халықаралық шарттардың кодификациясын жүргізу.

7.6. Әкімшілік және қылмыстық істер бойынша кеден одағы мүшелерінің кеден органы арасындағы хабарламалармен алмасу қарым-қатынасын жақсарту.

8. Контрабанда және кеден ережелерін бұзумен күресуді ұйымдастыру бойынша

шаруашылық субъектілерімен қарым-қатынас жасау және кеден органдарының қызметшілерінің этикалық нормаларының және өздеріне берілген қызметтік құзырларын асыра пайдаланудан сақтау керек [4].

Кеден одағының кедендік бақылауын жетілдіруде «2012-2015 жылдар аралығындағы кеден одағындағы кедендік әкімшілікті жетілдірудің негізгі бағыттары» бағдарламасының маңызы зор. Бұл бағдарлама негізінде, қазіргі уақыттағы Кеден одағындағы кедендік бақылау жүргізу кезіндегі кемшіліктерді жоюға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1 Кеден Одағының Кеден кодексі. – А.: Юрист, 2011. – 186 б.

2 Токсанова А.Н., Вице-президент АО «Институт экономических исследований», д.э.н., профессор Адилетқызы Г., старший эксперт АО «Институт экономических исследований». Таможенный союз: первые результаты и перспективы развития // <http://www.economy.kz/>

3 Выступление Председателя КТК МФ РК Есенбаева М.Т.: «Актуальные вопросы таможенного администрирования в рамках Таможенного союза» Форум ЕВРОБАК (28 января 2013 года, г. Алматы) // <http://www.eurobak.kz/>

4 Петрикина А.А. Совершенствование таможенной экспертизы при ввозе подакцизных товаров на территорию Таможенного союза // <http://www.rusnauka.com/>

5 Проект «Основные направления совершенствования таможенного администрирования в Таможенном союзе в 2012-2015 годах» // <http://www.tsouz.ru/>

References

1 Keden Odagynyn Keden kodeksi.-A.:Yurist,2011.-186b.

2 Toksanova A.N., Vice-president AO “Institut ekonomicheskikh issledovaniy”, d.e.n., professor Adiletqyzy G., starwii ekspert AO “Institut ekonomicheskikh issledovaniy” Tomozhennyi soyuz: pervye rezultaty I perspektivy razvitiya// <http://www.economy.kz/>

3 Vystuplenie Predsedatelya KTK MF RK Esenbaeva M.T.: “Aktualnye voprosy tamozhennogo administrirovaniya v ramkah Tamozhennogo soyuza” Forum EVROBAK (28 yanvarya 2013 goda,g.Almaty) // <http://www.eurobak.kz/>

4 Petrikina A.A. Sovershenstvovanie tamozhennoi ekspertizy pri vvoze podakciznyh tovarov na territoriyu Tamozhennogo soyuza // <http://www.rusnauka.com/>

5 Proekt “Osnovnye napravleniya sovershenstvovaniya tamozhennogo administrirovaniya v Tamozhennom soyuze v 2012-2015 godah” // <http://www.tsouz.ru/>

ӘОЖ 351.746.1

Л.Ж. Елубаева

Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті академиясы, PhD докторант, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: lazzat@mail.ru

Мемлекеттік құпияларды қорғаудың шетелдік тәжірибелері: салыстырмалы талдау

Мақалада мемлекеттік құпиялар анықтамасын анықтау мен түрлі мемлекеттерде оларды реттеу ерекшеліктері көрсетілген. Әрбір мемлекеттің мәліметтерді мемлекеттік құпияға жатқызу критерийлері мен олардың қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі ролі айқындалған. Мемлекеттік құпиялар саласындағы заңнамаларға жете талдау жүргізіліп, екі түрлі жүйенің ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген.

Түйін сөздер: мемлекеттік құпиялар, құпиялық мәліметтер, қауіпсіздік, мемлекеттік мүдде, тізбелік жүйе, дербестелген жүйе, құпиялылық деңгейлері, құпияны жария ету.

L. Zh. Yelubayeva

Foreign experience protecting state secrets: comparative analysis

The article shows the definition of state secrets and features of regulation in different countries. Author considered a criterion to classify information to state secrets each of countries and role in ensuring the safety of the person, society and state. Holding detail analysis legislation of different countries in the sphere of state secrets and leded features, advantages and disadvantages systems of classify information to state secrets.

Keywords: state secrets, confidential information, security, public interest, perechnevaya system, personalized system, the degree of secrecy, declassification.

Л.Ж. Елубаева

Зарубежный опыт защиты государственных секретов: сравнительный анализ

В статье показаны определения термина государственных секретов и их особенности регулирования разными странами. Рассматривается критерий отнесения сведений к государственным секретам каждого государства и роль в обеспечении безопасности личности, общества и государства в целом. Проведен детальный анализ законодательств разных стран в сфере государственных секретов и приведены особенности, достоинства и недостатки систем отнесения сведений к государственным секретам.

Ключевые слова: государственные секреты, секретные сведения, безопасность, государственные интересы, перечневая система, персонафицированная система, степени секретности, рассекречивание.

Кез келген мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қатысты сұрақтар оның ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен қорғау контекстінде, сонымен қатар тұлға, қоғам мен мемлекет мүдделерінің жиынтығын анықтайтын ақпараттық саладағы ұлттық мүдделер арқылы қарастырылады. Ақпарат қоғамның өмір сүру әдісі ретінде, мемлекет істерін басқарудағы және билік органдары мен қоғамдық ұйымдардың қызметін бақылаудағы азаматтардың нақты қатысу мүмкіндіктерін қамтамасыз етудегі қоғамдық маңызды қол жеткізу мүмкіндігі болып табы-

лады [1]. Бір жағынан, ақпарат – адамдардың қатынас объектісі, басқа жағынан, бұл – басқару мен шешім қабылдау ресурсы. Сондықтан мемлекет өзінің қауіпсіздігіне нақты қауіп ретінде қорғалатын ақпараттың таралуының ықтимал мүмкіндігін қарастырады.

Қазіргі жағдайда халықаралық ынтымақтастықты кеңейту үшін мемлекеттің өз қоғамы мен басқа да мемлекеттер алдында ашық болуы тиіс, сондықтан мемлекеттік құпияларға жататын мәліметтердің санын азайту сұрақтары өзекті болып отыр.

Мемлекеттің міндеті ақпараттың түрлерін қорғау механизмін қалыптастыру мен құпия институтының әрекет шеңберін белгілеу болып табылады. Мұндай қажеттілік, біріншіден, заманауи қоғамның қажеттілігі ашық және қол жетімді болуы, екіншіден, тұлға, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігінен туындайды.

Мемлекеттік органдар туралы ақпаратқа деген рұқсат саласының бір мәселесі дәстүрлі түрдегі мемлекеттің азаматтар алдында өзінің қызметі туралы мәліметтерді жария етпеу әрекеті болып табылады. Мемлекетпен қорғалатын айрықша ақпараттың көлемі, оны қорғау әдістері, мемлекеттік құпияға жататын мәліметтерге қол жеткізуді бекіту мен шектеуді алудың құқықтық механизмі басқару нысанына, әсіресе мемлекеттің саяси режиміне тікелей байланысты.

Мемлекеттік құпияларды тиісті қорғау олардың сақталуын қамтамасыз ететін жан-жақты дайындалған және тиімді қызмет ететін мемлекеттік жүйені білдіреді. Тарихи даму кезеңдерінде барлық мемлекеттер өздерінің мүдделерін қорғайтын қандай да бір режимге ие болған, соның ішінде мемлекеттік құпия институтын келтірсе болады.

Мемлекеттік құпияның түсінігі түрлі елдердің заңнамаларында мазмұндары бойынша ерекшеленеді, бірақ жалпы алғанда, оларды мемлекетпен қорғалатын әскери, саяси, экономикалық, ғылыми-техникалық және таратылуы мемлекетпен шектелген, мемлекеттің меншігі болып табылатын басқа да мәліметтер ретінде сипаттауға болады.

Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 15 наурызда қабылданған «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңына сәйкес мемлекеттік құпиялар болып таратылуын мемлекет жалпы қабылданған халықаралық құқық нормаларына қайшы келмейтін әскери, экономикалық, ғылыми-техникалық, сыртқы экономикалық, сыртқы саяси, барлаушылық, қарсы барлаушылық, жедел іздестірушілік және өзге де қызметті тиімді жүзеге асыру мақсатымен шектейтін, мемлекет қорғайтын мемлекеттік және қызметтік құпияларды құрайтын мәліметтер танылады. Мемлекеттік құпия – жарияланған немесе жоғалған жағдайда Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін немесе нұқсан келтіруі мүмкін әскери, экономикалық,

саяси және өзге де сипаттағы мәліметтер. Қызметтік құпия – мемлекеттік құпияның құрамына кіруі мүмкін, жарияланған немесе жоғалған жағдайда мемлекеттің ұлттық мүдделеріне, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдары мен ұйымдарының мүдделеріне нұқсан келтіруі мүмкін жекелеген деректер сипаты бар мәліметтер [2].

Қазақстандық модельге басқа Орталық-Азиялық республикалардың заңнамалық көзқарастары біршама жақынырақ болып келеді.

Осылайша, 1995 жылы 24 қарашада қабылданған «Мемлекеттік құпияларды қорғау туралы» Түрікменстан Заңының 1-бабына сәйкес, мемлекеттік құпиялар – бұл Конституция және осы Заңның негізінде дайындалған арнайы тізім және ережелермен шектелетін, мемлекетпен бақыланатын, Түрікменстанның қорғаныс қабілеттілігі, қауіпсіздігі, экономикалық және саяси мүдделеріне нұқсан келтіретін кез келген түрдегі ақпарат тасымалдаушылармен сақталатын және ауысатын мәліметтер. Түрікменстанның мемлекеттік құпиялары мемлекеттік және қызметтік құпиялар болып екіге бөлінеді. Мемлекеттік құпиялар таратылған жағдайда мемлекеттің әскери жағдайының сапасына, экономикалық әлеуетіне кері әсерін тигізетін немесе Түрікменстанның қорғаныс қабілеттілігі, ұлттық қауіпсіздігі, экономикалық және саяси мүдделері үшін ауыр салдарға әкеліп соқтыратын мәліметтер құрайды. Қызметтік құпияға өндіріс, басқару, ғылым мен техника саласындағы таратылуы Түрікменстанның мүдделеріне зиян тигізуі мүмкін мәліметтер жатады [3].

1993 жылы 7 мамырда қабылданған «Мемлекеттік құпияларды қорғау туралы» Өзбекстан Республикасы Заңының 1 және 3-баптарына сәйкес, Өзбекстан Республикасының мемлекеттік құпиялары аса маңызды, өте құпия және құпия әскери, саяси, экономикалық, ғылыми-техникалық және басқа да мемлекетпен қорғалатын және арнайы тізіммен шектелетін мәліметтер болып табылады. Өзбекстан Республикасында мемлекеттік құпиялар мемлекеттік, әскери және қызметтік құпиялар болып бөлінеді. Мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтің санатына, сипаты мен шаралар көлеміне қарай құпиялылық мәліметтердің үш деңгейі белгіленген: аса маңызды, өте құпия және құпия. Құпия мәліметтердің деңгейіне сәйкес:

мемлекеттік құпияны тасымалдаушылар үшін «Аса маңызды», «Өте құпия»; қызметтік құпия тасымалдаушылары үшін «Құпия» грифтері белгіленген [4].

1994 жылы 14 сәуірде қабылданған «Қырғыз Республикасының мемлекеттік құпияларын қорғау туралы» Заңының 1-бабында «мемлекеттік құпиялар деп Қырғыз Республикасының қорғаныс қабілеттігі, қауіпсіздігі, экономикалық және саяси мүдделеріне қатысты, Қырғыз Республикасының Конституциясы негізінде және оны орындау үшін дайындалған мемлекетпен бақыланатын және арнайы тізім және ережелермен шектелетін, кез келген тасымал түрімен сақталатын және ауыстырылатын ақпарат» түсіндіріледі. Осы Заңның 5-бабында Қырғыз Республикасының мемлекеттік құпиялары үш санатқа бөлінеді деп көрсетілген: мемлекеттік, әскери, қызметтік.

Соңғы екі анықтамаларда мемлекеттік құпиялар ретінде «әскери құпияның» орын алатыны анық. ТМД-ның басқа елдері әскери құпияны құпиялық ақпараттардың жекеленген санаты ретінде ерекшелеуден бас тартқан. Алайда әскери мәліметтерді толығымен «ұмытылған» деп санауға болмайды. Мысалы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 386-бабы бойынша әскери қызметкер әскери сипаттағы құпия мәліметтерді жария ету немесе әскери сипаттағы құпия мәліметтері бар құжаттарды жоғалтқаны үшін жауапкершілікке тартылады. Мұндай көзқарас орынды, өйткені ол жекеленген тұлғалардың қызметтік қызметімен мәртебесінің ерекшелігін ескере отырып, құқыққа қайшы әрекетті заңды дұрыс бағалауға мүмкіндік береді.

ТМД елдерінің көпшілігі аталған құбылысты белгілеу үшін «мемлекеттік құпия» ұғымын таңдаған. 1993 жылы 21 шілдеде қабылданған «Мемлекеттік құпия туралы» Ресей Федерациясы Заңының 2-бабында, мемлекеттік құпия таратылуы Ресей Федерациясының қауіпсіздігіне нұқсан келтіруі мүмкін, әскери, сыртқы саяси, экономикалық, барлау, қарсы барлау мен жедел іздестіру қызметі саласындағы мемлекетпен қорғалатын мәліметтер ретінде анықталған [5].

Осыған ұқсас анықтаманы 1996 жылы 15 қарашада қабылданған Әзірбайжан Республикасының «Мемлекеттік құпия туралы» Заңының 1-бабында көруге болады. «Мемлекеттік құпия – әскери, сыртқы саяси,

экономикалық, ғылыми, барлау, қарсы барлау мен жедел іздестіру қызметі саласындағы мемлекетпен қорғалатын, таралуы Әзірбайжан Республикасының қауіпсіздігіне нұқсан келтіруі мүмкін мемлекетпен қорғалатын ақпарат» [6].

1996 жылы 29 қарашада қабылданған «Мемлекеттік құпия туралы» Грузия Заңының 1-бабы келесі анықтаманы ұсынады: «мемлекеттік құпия – таратылуы немесе жоғалуы Грузияның егемендігіне, конституциялық құрылымына, саяси және экономикалық мүдделеріне нұқсан келтіруі мүмкін, осы Заңмен мемлекеттік құпия болып табылатын және мемлекеттік қорғалуға жататын қорғаныс, экономика, сыртқы қатынас, барлау, мемлекеттік қауіпсіздік және құқықтық тәртіпті қорғау саласындағы мемлекеттік құпияларға ие мәліметтерге тиесілі ақпараттардың түрі» [7].

«Мемлекеттік құпия туралы» Украина Заңына сәйкес, мемлекеттік құпия (әрі қарай – құпиялық ақпарат) деп таратылуы Украинаның ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіруі мүмкін және осы Заңмен белгіленген тәртіп бойынша мемлекеттік құпия болып табылған, мемлекетпен қорғауға жататын қорғаныс, экономика, ғылым мен техника, сыртқы қатынастар, мемлекеттік қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қорғау саласындағы мәліметтерге жататын құпиялық ақпараттардың түрі түсіндіріледі [8].

Аталған анықтама дәлірек болып келеді. Мұнда мемлекеттік құпияны құрайтын мәліметтер мемлекетпен қорғалатын құпиялық ақпараттардың бір түріне жатқызылған, соның ішінде сауда, банктік, қызметтік, жеке, қорғаушылық және басқа да құпиялары. Жоғарыда аталғандай, «мемлекеттік құпиялар» анықтамасында мемлекет үшін аса маңызды мәліметтерді бекіту кезінде оларды жеке нақтылау қажеттілігі туындамайды. Мемлекеттік құпиялар бірден жекеленген институт ретінде қаралып, «құпия» мен «сыр» санаттары арасындағы мәнді ұқсастықтарды байқатпайды.

Екінші көзқарастың тәуірлеу болуы, «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасы Заңында көрсетілген түсінік пен ондағы жасалған құпиялық ақпараттарды санаттау ТМД қатысушы мемлекеттерінің Парламентаралық ассамблеясының 21-ші толық мәжілісінде (2003 жылдың 16 маусымында қабылданған №21-10 Қаулысы) қабылданған «Мемлекеттік құпиялар туралы» модельді

заңның негізін құруымен дәлелденеді. Заң ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мүдделеріндегі мемлекеттік құпияларды қорғаудың құқықтық негіздері мен бірыңғай жүйесін анықтайды, мемлекеттік құпияларға жататын мәліметтермен және оларды құпиялау, олармен билік ету, қорғау және құпиялығын алумен байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді.

Аталған пікірдің негізділігін дәлелдейтін қосымша аргумент жекеленген мемлекеттердің заңшығарушылары «мемлекеттік құпия (сыр)» түсінігін қолданған кезде мәліметтерді олардың маңыздылық деңгейі бойынша санаттағанда қызметтік құпияны мемлекеттік құпияның бөлігі ретінде қарауға тура келетіні болып табылады. Осыдан заңның атауы да өзгереді, әрине, бұл логикалық тұрғыдан жүйесіз болып келеді.

Осылайша, 1996 жылы 3 желтоқсанда қабылданған «Мемлекеттік және қызметтік құпия туралы» Армения Республикасының Заңының 2-бабына сәйкес, мемлекеттік құпия таралуы Армения Республикасының қауіпсіздігі үшін зиян салдарға алып келуі мүмкін, мемлекетпен қорғалатын, әскери, сыртқы саяси, экономикалық, ғылыми-техникалық, барлау, қарсы барлаулық, жедел іздестіру қызметі саласындағы мәліметтер болып табылады. Қызметтік құпия аталған баптың бірінші бөлімінде көрсетілген салаларда, мемлекетпен қорғалатын, таралуы Армения Республикасының қауіпсіздігіне басқа да нұқсан келтіруі мүмкін мәліметтер болып табылады. Мұндай мәліметтер, әдетте мемлекеттік құпияның бір бөлігін құрайтын фактілерден тұрады, алайда өз бетінше мемлекеттік құпияны аша алмайды [9].

Жабық ақпараттардың айналымын қорғалатын саладан шығару нысаны мүмкіндіктеріне қатысты «Мемлекеттік құпия туралы» 1994 жылы 17 мамырда қабылданған Молдова Республикасы Заңының ережелері көңіл аударуға лайық. Аталған актінің 2-бабына сәйкес мемлекеттік құпия (сыр) – тарату, жария ету, жоғалту немесе бұзу Молдова Республикасының қауіпсіздігіне мәнді зиян тигізуі мүмкін әскери, экономикалық, ғылыми-техникалық, сыртқы саяси, барлау, қарсы барлау және жедел іздестіру қызметі саласындағы мемлекетпен қорғалатын мәліметтер [10].

Осы анықтама, негізінде, заңшығарушы мемлекеттік құпияға құқыққа қайшы қол

сұғушылықтың ықтимал айқындауларын қамтуға тырысқан. Соңғысы, ішінара, электрондық ресурс түрінде өмір сүретін мемлекеттік құпия үшін өзекті болып табылады. Алайда «мәнді зиян» санатының мазмұны анық болмай тұр, сондықтан тиісті өңдеусіз заң деңгейінде әрекетті бағалауда субъективтілік факторы күшейе түседі.

Барлық мемлекеттер әрдайым мемлекеттік құпияларды қорғау институтын өзгертуге, жетілдіруге тырысады. Мысалы, 2012 жылғы сәуір айында қабылданған «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қытай Заңына осы терминге қатысты өзгертулер енгізілді. Мұндай өзгертулер саяси орта мен қоғамдық салада біраз пікірталас тудырды. Енгізілген өзгертулер мен толықтыруларға сәйкес, Қытайдың мемлекеттік құпиялары дегеніміз – таратылған жағдайда мемлекеттік қауіпсіздік пен саяси, экономикалық саладағы мүдделерге, соның ішінде мемлекеттің қорғаныс саласына зиян келтіретін мемлекеттік қауіпсіздік пен мемлекеттік мүдделер туралы ақпараттар [11].

Осылайша, мемлекеттік құпиялар саласындағы заңнамаларды талдау түрлі мемлекеттерде мемлекеттік құпияларға мәліметтерді жатқызу екі түрлі жүйе бойынша қалыптасатынын байқауға болады, олар – тізбелік және дербестендірілген. Бұл жүйелердің қағидалық айырмашылығы мемлекеттік құпияларды қорғаудың құқықтық реттеу механизмдерімен анықталады. Дербестендірілген жүйеге сәйкес құпиялау, құпиялық деңгейін белгілеу мен құпиялығын алу бойынша барлық әрекеттер нақты уәкілеттілік берілген лауазымды тұлғамен жүзеге асырылады. Бұл жүйенің арнайы ерекшелігі мәліметтерді мемлекеттік құпияға жатқызу әкімшілік вертикаль бойынша қатаң уәкілеттілікке байланысты жүргізілуінде. Оның артықшылықтары нақты субъектінің мәліметтерді мемлекеттік құпияларға жатқызу бойынша қабылдаған шешімі үшін заңдық жауапкершілік тартуы мен жоғары жедел қызметінің басым келуі болып табылады. Алайда мұндай маңызды құқықтық қызмет кезінде лауазымды тұлға тарапынан субъективтілік сияқты жағымсыз фактор орын алуы мүмкін.

ТМД және Қазақстанда кеңестік уақыттан бері қалыптасып қалған дәстүрлі түрдегі тізбелік жүйе қызмет атқарады. Бұл дегеніміз мәліметтерді мемлекеттік құпияларға жатқызу

алдын ала кезеңде оларды талдау мен келісу жолымен анықтап, түрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілермен бекіту арқылы заңдық күш беруді білдіреді.

Тізбелік жүйе үлкен объективтілікке ие, өйткені мәліметтерді мемлекеттік құпияларға жатқызу парламенттік мәжіліс шеңберінде жете талданып, заңдық тәртіпте бекітілуі арқылы заңдылыққа ие болады. Алайда бұл жүйенің жағымсыз жақтарын да атап кету қажет: біріншіден, шешім қабылдау кезінде жеделділіктің жоқ болуы; екіншіден, мәліметтерді мемлекеттік құпияларға жатқызу санаттарын анықтаудағы дәл, нақты болмауы, осының барлығы қазіргі таңдағы коллизиялар мен кемшіліктерге әкеліп отыр.

Барлық мемлекеттерге мемлекеттік құпияларды құрайтын ақпараттарға рұқсатты шектеу тән, олар екі өзара байланысты процедура шеңберінде жүзеге асырылады: мәліметтерді

мемлекеттік құпияларға жатқызу және оларды тасымалдаушылар мен мәліметтерді құпиялау. Мәліметтерден құпиялық белгісін алу, оларды жария ету барлық демократиялық мемлекеттерге тиесілі жалпы мәселелермен байланысты болып келеді. Тиісті актілерді дайындау деңгейі мен айырмашылықтарына қарамастан, құпиялылыққа жатқызу мен жария ету процедуралары ТМД елдерінің заңнамаларымен бірдей қабылданады.

Жалпылай келе, мемлекеттік құпиялар, олардың түсінігі мен жүзеге асыру механизмі жеке-ленген мемлекеттерде саяси дамуы мен қоғамдық факторларға қарай өзгеріп отырады. Алайда жалпы мемлекеттік құпиялардың қасиеті – таратылуы шектеулі, оларды тарату немесе жоғалуы салдарынан мемлекетке келетін шығыны, зияны өзгеріссіз қалады. Дәл осы құрамдас элементтер аталған мәліметтерді қалыптастырады, институтты түрде дамуына себебін тигізеді.

Әдебиеттер

- 1 Конституционное право России: учебник / А.Н. Головистикова, Л.Ю. Грудцына / Под ред. Н.А. Михалевой. – М.: Эксмо, 2006. – Б.343.
- 2 «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, 15.03.1999// www.adilet.zan.kz
- 3 «Мемлекеттік құпияларды қорғау туралы» Түрікменстан Заңы, 24 қараша 1994 жыл. №84-1. 1,2 баптар.
- 4 «Мемлекеттік құпияларды қорғау туралы» Өзбекстан Республикасы Заңы, 7 мамыр 1993 жыл. 1, 3 баптар.
- 5 «Мемлекеттік құпия туралы» Ресей Федерациясы Заңы, 21 шілде 1993 жыл. 2 бап.
- 6 «Мемлекеттік құпия туралы» Азербайжан Республикасының Заңы, 15 қараша 1996 жыл. 1 бап.
- 7 «Мемлекеттік құпия туралы» Грузия Заңы, 29 қараша 1996 жыл. 1 бап.
- 8 «Мемлекеттік құпия туралы» Украина Заңы, 21 қыркүйек 1999 жыл. 1 бап.
- 9 «Мемлекеттік және қызметтік құпия туралы» Армения Республикасының Заңы, 3 желтоқсан 1996 жыл. 2 бап.
- 10 «Мемлекеттік құпия туралы» Молдова Республикасы Заңы, 17 мамыр 1994 жыл. 2 бап.
- 11 «Мемлекеттік құпиялар туралы» Қытай Заңы, 2012 жыл.

References

- 1 Konstitutsionnoe pravo Rossii: uchebnik / A.N. Golovistikova, L.U. Grudtsyna / Pod red. N.A. Mihalevoi. – M.: Eksmo, 2006. – S.343.
- 2 “Memlekettik kupiyalar turaly” Kazakstan Respublikasynyn Zany, 15.03.1999// www.adilet.zan.kz
- 3 “Memlekettik kupiyalardy korgau turaly” Turikmenstan Zany, 24.11.1994. 84-1, 1,2 bapтар.
- 4 “Memlekettik kupiyalardy korgau turaly” Ozbekistan Respublikasynyn Zany, 7.05.1993. 1,3 bapтар.
- 5 “Memlekettik kupiya turaly” Resei Federatsiyasynyn Zany, 21.07.1993. 2 bap.
- 6 “Memlekettik kupiya turaly” Azerbaizhan Respublikasynyn Zany, 15.11.1996. 1 bap.
- 7 “Memlekettik kupiya turaly” Gruziya Zany, 29.11.1996. 1 bap.
- 8 “Memlekettik kupiya turaly” Ukraina Zany, 21.09.1999. 1 bap.
- 9 “Memlekettik zhane kyzmettik kupiya turaly” Armeniya Respublikasynyn Zany, 3.12.1996. 2 bap.
- 10 “Memlekettik kupiya turaly” Moldova Respublikasy Zany, 17.05.1994. 2 bap.
- 11 “Memlekettik kupiyalar turaly” Kytai Zany, 2012.

УДК 347

¹Г.Г. Нурахметова, ²А. Мухамбетжанова

¹К.ю.н., доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Магистрант 1 года обучения кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail:

Развитие законодательного определения и понятие юридического лица в Республике Казахстан

Данная статья посвящена развитию определения и понятия юридического лица в Республике Казахстан. Юридические лица образуются во многих сферах общественной и хозяйственной деятельности. Основной правовой формой такого коллективного участия лиц в гражданском обороте является конструкция юридического лица. При создании подобных организаций возникла сложная совокупность отношений, для которых необходимо особое нормативное регулирование со стороны государства. Такое регулирование подразумевает определение юридического статуса объединения, его признаков, видов объединений, их организационно-правовых форм.

Ключевые слова: юридическое лицо, признаки юридического лица, имущественная обособленность, имущественная ответственность.

G.G. Nurahmetova, A. Muhambetzhanova

Development of the legislative definition of the concept of a legal entity in the Republic of Kazakhstan

This article is devoted to the development and definition of the concept of legal persons in the Republic of Kazakhstan. Legal entities are formed in many spheres of social and economic activity. Main legal form of the collective participation of individuals in public circulation and is the construction of a legal entity. When creating such organizations has created a complex set of relations, which require a special legal regulation by the state. Such regulation involves determining the legal status of the association, its symptoms, types of associations, their organizational – legal forms.

Key words: legal person signs a legal entity separate entity, property liability.

Г.Г. Нурахметова, А. Мухамбетжанова

Қазақстан Республикасындағы заңды тұлғалардың түсінігінің заңнамалық дамуы

Аталған мақала Қазақстан Республикасындағы заңды тұлғалардың түсінігі мен анықтамаларының дамуына арналған. Заңды тұлғалар қоғамдық және шаруашылық қызметтердің саласында құрылады. Азаматтық айналымда тұлғалардың ұжымдық нысанда қатысуы заңды тұлғалардың конструкциясымен байланысты болады. Осындай ұйымдарды құру барысында қатынастардың жиынтығын мемлекет тарапынан ерекше нормативтік тұрғыдан реттеу туындады. Осындай реттеу бірлестіктің заңды мәртебесін, оның белгілерін, түрлерін, ұйымдық-құқықтық нысанын көрсетеді.

Түйін сөздер: заңды тұлға, заңды тұлғалардың белгілері, оқшау мүлкі, мүлктік жауапкершілік.

Наряду с гражданами субъектами гражданского права являются также юридические лица – особые образования, обладающие рядом специфических признаков, образуемые и прекращающиеся в специальном порядке.

Жизнь современного общества немыслима без объединения людей в группы, союзы разных видов, без соединения их личных усилий и капиталов для достижения тех или иных целей. Основной правовой формой такого коллективного участия лиц в гражданском обороте и является конструкция юридического лица. Появление института юридического лица в самом общем виде обусловлено теми же причинами, что и возникновение и эволюция права: усложнением социальной организации общества, развитием экономических отношений и, как следствие, общественного сознания. На определенном этапе общественного развития правовое регулирование отношений с участием одних лишь физических лиц как единственных субъектов частного права оказалось недостаточным для развивающегося экономического оборота. Так, уже во II-I в. до н.э. юристами Римской республики обсуждалась идея существования организаций (союзов), обладающих нераздельным, обособленным имуществом (частные корпорации: коллегии), выступающих в гражданском обороте от собственного имени (городские общины), существование которых в принципе не зависит от изменений в составе их участников. Само понятие “юридическое лицо” было неизвестно римским юристам, и его сущность ими не исследовалась, но идея расширить круг субъектов частного права за счет особых организаций, союзов граждан мы, несомненно, обязаны римскому праву.

В Средние века представления о юридических лицах все еще испытывали сильное влияние догматов римского права. Глоссаторы и постглоссаторы ограничивались комментированием античных текстов, пытаясь приспособить их к потребностям развивающегося хозяйства. В эту эпоху и, особенно, в Новое время конструкция юридического лица получила дальнейшее практическое развитие. Торговый дом Фуггеров в Германии, генуэзский банк св. Георгия, английские и голландские Ост- и Вест-Индские компании – “в этих торговых предприятиях вырабатывалась техника коллективного ведения крупных дел”, а накопленный ими опыт регулирования отношений с участием юридических лиц сыграл впоследствии важную роль в созда-

нии гражданских и торговых кодексов XIX века. Бурное развитие экономики с середины до конца XIX века дало мощный импульс развитию учения о юридических лицах. Появились оригинальные исследования проблем юридических лиц таких авторов, как Савиньи, Иеринг, Гирке, Дерябург, Саллейль, и других, преимущественно немецких и французских цивилистов, которые заложили основы современного понимания этого института. В XX веке значение института юридического лица еще более возрастает вследствие усложнения инфраструктуры и интернационализации предпринимательской деятельности, расширения государственного вмешательства в экономику, появления новых информационных технологий. Соответственно этому резко увеличивается объем законодательства о юридических лицах и, отчасти, повышается его качество. Наука гражданского права относит к числу центральных проблемы теории юридического лица, совершенствования и практического применения этого института.

После Октябрьской революции 1917 года, начиная примерно с 1930-х и вплоть до начала 90-х годов, институт юридического лица входил, как известно, в систему нормативных средств, обслуживающих непосредственно хозяйственную деятельность трудовых коллективов, обобщественное производство.

В сфере государственного руководства народным хозяйством юридическое лицо используется как правовое средство оформления первичных звеньев предприятия, производственного объединения и т.д. Путем использования этой гражданско-правовой формы осуществляется процесс наделяния государственных организаций имуществом. Через данную форму реализуется процесс государственного планирования производственно-хозяйственной деятельности. Такая трактовка предназначения института юридического лица в советском хозяйстве встречается на страницах юридической литературы [1, с. 38-39].

В этот период понятие юридического лица традиционно сводилось к перечислению набора признаков (характеристик) организации с правами юридического лица. Данные признаки, выработанные теорией, были включены в текст основ гражданского законодательства 1961 года и в ст. 23 ГУ Каз.ССР 1963 года. Такое же положение сохранилось и после принятия основ гражданского законодательства Союза ССР и республик 1991 года.

С принятием основ 1991 года система организаций, имеющих статус юридического лица, в корне поменялась, но взгляды авторитетных специалистов на природу юридического лица, на традиционные признаки организаций, обладающих правами юридического лица, не претерпели существенных изменений, что также сказалось на формулировке определения юридического лица в Модельном ГК стран СНГ, а также в новом ГК РК (Общая часть) 1994 года.

Влияние частного права коснулось в основном лишь прикладной части раздела «Субъекты гражданского права» в новом ГК РК, тогда как понятия «субъект права», «юридическое лицо» советского периода были механически перенесены в современное гражданско-правовое законодательство, комментарии к нему и учебную литературу [2, с. 35-97, 3-9, 111-115].

Так, в п. 1 статьи 33 ГК РК перечисляются традиционные признаки юридического лица: наличие обособленного имущества, самостоятельная ответственность по своим обязательствам, приобретение и реализация гражданских прав от своего имени, выступление в качестве истца и ответчика в судах.

По мнению И.П. Грешникова, понятие юридического лица продолжает замещаться его определением. Поэтому в связи с постоянным смешением в Законодательстве юридического лица как понятия и юридического лица как организации с соответствующим статусом было бы логично во всех законодательных актах, за исключением тех статей гражданских кодексов, где сформулировано определение юридического лица, заменить словосочетанием «Юридическое лицо» и производные от него на словосочетание «организация с правами юридического лица» и производные от него [3, с. 87-88].

Подобного же мнения придерживается и С.И. Климкин, который считает, что указанная дефиниция юридического лица далеко не самая удачная хотя бы только потому, что состоит исключительно из признаков (причем, внешних) и не раскрывает самого смысла, сущности юридического лица [4, с. 9].

Как уже было отмечено, появление института юридического лица было вызвано потребностями экономического оборота. Поэтому и сегодня юридические лица в любом правовом порядке – это, прежде всего, различного рода предпринимательские объединения, играющие роль в экономике любого государства.

Сущность ряда социальных явлений можно определить лишь путем выявления и характеристики их признаков.

Признаки юридического лица – это такие внутренние присущие ему свойства, каждое из которых необходимо, а все вместе – достаточные для того, чтобы организация могла признаваться субъектом гражданского права. Правовая доктрина традиционно выполняет четыре основополагающих признака, каждый из которых необходим, а все в совокупности – достаточны, чтобы организация могла быть признана субъектом гражданского права, т.е. юридическим лицом.

Все юридические лица в Казахстане проходят государственную регистрацию, подавляющее их большинство имеет печати и открывает счета в банках, однако, все эти внешние атрибуты не отражают сущности юридического лица. В самом деле, обязательной государственной регистрации подлежат и граждане-предприниматели, и некоторые неправосубъектные организации (т.е. не имеющие статуса юридического лица), например, филиалы и представительства иностранных компаний. Они также могут иметь свои печати и банковские счета, но юридическими лицами от этого не становятся [5].

Правовая доктрина традиционно выделяет четыре основополагающих признака, каждый из которых необходим, а все в совокупности – достаточны, чтобы организация могла быть признана субъектом гражданского права, т.е. юридическим лицом.

1) организационное единство юридического лица проявляется, прежде всего, в определенной иерархии, соподчиненности органов управления (единоличных или коллегиальных), составляющих его структуру, и в четкой регламентации отношений между его участниками. Благодаря этому становится возможным превратить желания множества участников в единую волю юридического лица в целом, а также непротиворечиво выразить эту волю вовне.

Вместо естественного объединения интересов физического лица единством его мышления и воли (в юридическом лице) мы имеем искусственное соединение, в котором растворяется часть интересов отдельных лиц, претворяясь затем в высшем единстве – общности интересов. Таким образом, множество лиц, объединенных в организацию, выступает в гражданском обороте как одно лицо, один субъект права. Организационное единство юридического лица закрепляет-

ся его учредительными документами (уставом и/или учредительным договором) и нормативными актами, регуливающими правовое положение того или иного вида юридических лиц.

Данный признак, по мнению С.И. Климкина, играет важную роль в раскрытии сущности юридического лица. Этот признак, как указывает автор, имеет двоякий смысл. С одной стороны (внешняя оформленность), это создание и существование юридического лица в одной из предусмотренных законом организационно-правовых форм. С другой стороны (внутренняя оформленность), это, собственно, и есть организационное единство, заключающееся в том, что данное юридическое лицо как единое целое, способное выполнить свои задачи и функции, отличается четкой внутренней структурой, имеет свои органы управления и т.д., если внешняя оформленность юридического лица устанавливается законодательством, то внутренняя – законодательством и учредительными документами [4, с. 13];

2) если организационное единство необходимо для объединения множества лиц в одно коллективное образование, то обособленное имущество создает материальную базу деятельности такого образования. Любая практическая деятельность немыслима без соответствующих инструментов: предметов техники, знаний, и наконец, просто денежных средств. Объединение этих инструментов в один имущественный комплекс, принадлежащий данной организации, и отграничение его от имуществ, принадлежащих другим лицам, и называется имущественной обособленностью юридического лица.

Неудачная дефиниция юридического лица в п. 1 ст. 33 ГК порождает различные толкования понятия имущественной обособленности.

Так, под имуществом можно понимать только вещи, а значит, отсутствие вещей в собственности, оперативном управлении или хозяйственном ведении организации препятствует признанию ее юридическим лицом. С другой стороны, в понятие имущества, наряду с вещами, можно включить и обязательственные права. Ведь могут существовать и такие юридические лица, все имущество которых исчерпывается средствами на банковском счете и арендуемым помещением. Обе эти позиции объединяет то, что наличие имущества (понимаемого более или менее широко) рассматривается как необходимый атрибут юридического лица. Но признаком юридического

лица является, скорее, не наличие обособленного имущества, а такой принцип функционирования организации, как имущественная обособленность, а это не одно и то же.

Юридическое лицо в течение какого-то периода времени может вообще не обладать никаким имуществом, как бы широко мы его ни трактовали. Так, большинство некоммерческих организаций на другой день после создания не имеют ни вещей, ни прав требования, ни тем более обязательств. Вся имущественная обособленность таких юридических лиц заключается лишь в их способности в принципе обладать обособленным имуществом, т.е. в их способности быть единственным носителем единого самостоятельного нерасчлененного имущественного права того или иного вида.

Степени имущественной обособленности имущества у различных видов юридических лиц могут существенно различаться. Так, хозяйственные товарищества и общества, кооперативы обладают правом собственности на принадлежащее им имущество, тогда как унитарные предприятия – лишь правом хозяйственного ведения или оперативного управления. Однако в обоих случаях возможность владеть, пользоваться и распоряжаться имуществом говорит о такой степени обособленности имущества, которая достаточна для признания данного социального образования юридическим лицом.

Итак, имущественная обособленность присуща всем без исключения юридическим лицам с самого момента их создания, тогда как появление у конкретного юридического лица обособленного имущества, как правило, приурочено к моменту формирования его уставного (складочного) капитала. Все имущество организации учитывается на ее самостоятельном балансе или проводится по самостоятельной смете расходов, в чем и находит внешнее проявление имущественная обособленность данного юридического лица.

Персональный состав участников нескольких юридических лиц и их органов управления, равно как и их компетенция, порой могут полностью совпадать, поэтому с чисто организационной точки зрения их трудно разграничить. В этом случае именно имущество, принадлежащее данному юридическому лицу и только ему, отделенное от имуществ всех других юридических лиц, позволяет точно его идентифицировать. Ю.Г. Басин, кроме того, указывает, что практическое значение юридическое лицо имеет, прежде

всего, для имущественных гражданско-правовых отношений, тем самым подчеркивая особую важность такого его признака, как имущественная обособленность. Учредители юридического лица имеют возможность ограничить свой предпринимательский риск суммами, какие они считают для себя допустимыми [6, с. 3].

По мнению Р.А. Маметовой и К.В. Мукашевой, имущественная обособленность – основополагающий признак юридического лица, из которого вытекает его самостоятельная имущественная ответственность [7, с. 126].

На наш взгляд, является совершенно обоснованным понимание юридического лица как субъекта права, обладающего обособленным имуществом;

3) принцип самостоятельной гражданско-правовой ответственности юридического лица сформулирован в п. 2 ст. 44 ГК РК. Согласно этому правилу, участники или собственники имущества юридического лица не отвечают по его обязательствам, а юридическое лицо не отвечает по обязательствам первых. Иными словами, каждое юридическое лицо самостоятельно несет гражданско-правовую ответственность по своим обязательствам.

Необходимой предпосылкой такой ответственности является наличие у юридического лица обособленного имущества, которое при необходимости может служить объектом притязаний кредиторов. Существующие исключения из правила о самостоятельной ответственности юридического лица ни в коей мере не колеблют общего принципа, поскольку ответственность иных субъектов права по долгам юридического лица является лишь субсидиарной (т. е. дополнительной к ответственности самого юридического лица);

4) выступление в гражданском обороте от собственного имени означает возможность от своего имени приобретать и осуществлять гражданские права и нести обязанности, а также выступать истцом и ответчиком в суде. Это – итоговый признак юридического лица и, одновременно, та цель, ради которой оно и создается. Наличие организационной структуры и обособленного имущества, на котором базируется самостоятельная ответственность, как раз и позволяют ввести в гражданский оборот новое объединение лиц и капиталов – нового субъекта права.

Использование юридическим лицом собственного наименования позволяет отличить его

от всех иных организаций и, поэтому является необходимой предпосылкой гражданской правосубъектности юридического лица.

В целях обеспечения нормального гражданского оборота законодательство предусматривает индивидуализацию юридического лица, то есть выделение его из массы всех других организаций. Индивидуализация юридического лица осуществляется путем определения его места нахождения и присвоения ему наименования. Место нахождения юридического лица определяется, в соответствии со ст. 39 ГК РК, местом нахождения его постоянно действующих органов.

Так, например, в ст. 54 ГК РФ разграничились понятия «место нахождения» и «адрес» юридического лица, под которым правовая доктрина понимает как место нахождения органов юридического лица, а законодательство РФ – место регистрации юридического лица. Соответственно различаются и значения этих понятий [8].

Место нахождения юридического лица имеет ключевое значение при решении ряда вопросов материального и процессуального права. В частности, местом, в котором должно быть исполнено обязательство, признается в зависимости от характера обязательства место нахождения кредитора или место жительства должника. Место нахождения юридического лица определяет, какой именно суд вправе разрешить конкретный спор.

Необходимым средством индивидуализации юридических лиц, позволяющим отличать одно из них от другого, служит наименование юридического лица. Наименование юридического лица обязательно должно включать в себя указание на его организационно-правовую форму (ст. 38 ГК РК).

Все некоммерческие, а также некоторые коммерческие организации должны включать в свое наименование указание на характер деятельности. Наименование коммерческой организации называется фирмой (фирменным наименованием). Фирменное наименование юридического лица составляет объект особого права – права на фирму, которое возникает с момента его (наименования) регистрации в установленном порядке. Однако процедура такой регистрации пока не разработана, и на практике регистрация юридического лица одновременно означает и регистрацию его фирмы. Право на фирму относится к категории исключительных прав и защищает-

ся от нарушений. Для того чтобы в гражданском обороте индивидуализировать не только юридическое лицо, но и его продукцию используются товарные знаки, знаки обслуживания и наименования мест происхождения товаров.

В литературе обсуждается проблема фирменного наименования как средства индивидуализации субъектов в предпринимательской сфере. Так, И.В. Амирханова справедливо обращает внимание на нежелательную двойственность законодателя в отношении фирменного наименования юридического лица. В ст. ст. 38, 1020 ГК РК фирменное наименование обозначено как наименование юридического лица, под которым оно выступает в гражданском обороте, то есть как средство индивидуализации субъекта права. В другом случае, в ст. 119 ГК РК фирменное наименование перечислено в составе предприятия как имущественного комплекса. А согласно ст. 1023 ГК РК, отчуждение и переход права на фирменное наименование юридического лица не допускается, кроме случаев реорганизации юридического лица и отчуждения предприятия в целом. Автор указывает, что законодательное употребление термина «фирменное наименова-

ние» проводится в нескольких вариантах: в качестве названия субъекта права – коммерческого юридического лица, в качестве обозначения субъекта права – физического лица-предпринимателя; в качестве определения объекта исключительных прав; в качестве составной части имущественного комплекса; в качестве определения названия предпринимательского дела. Мы согласны с мнением И.В. Амирхановой, что необходимо проведение скорейшего упорядочения использования термина «фирменное наименование» в законодательстве. Фирменное наименование, безусловно, имеет определенную коммерческую ценность и по своей сути больше тяготеет к обозначению имущественного комплекса предпринимательской или иной хозяйственной активности субъектов, как юридических, так и физических лиц [9, с. 319-327].

Таким образом, в казахстанском гражданском праве юридическое лицо – это признанная государством в качестве субъекта права организация, которая обладает обособленным имуществом, самостоятельно отвечает этим имуществом по своим обязательствам и выступает в гражданском обороте от своего имени.

Литература

- 1 Якушев В.С. Роль института юридического лица в механизме управления экономикой // Гражданское право и экономики: Сб. статей. – М., 1985. – С. 38-39.
- 2 Гражданский кодекс РК (общая часть)/комментарий, отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, 1998. Кн. 1.
- 3 Грешников И.П. Субъекты права. – Алматы, 2001. – С. 87-88.
- 4 Клишкин С.И. Юридические лица по законодательству Республики Казахстан. Общие положения. – Алматы, 2001.- С. 9.
- 5 Жайлин Г.А. Гражданское право Республики Казахстан. – Алматы, 1998.
- 6 Басин Ю.Г. Юридические лица по гражданскому законодательству Республики Казахстан. – Алматы, 2000. – С. 3.
- 7 Гражданское право: учебник для вузов. Т. 1. – Алматы, 2000. – С.112; Гражданское право Республики Казахстан: учебное пособие (Часть Общая). – Алматы, 1999. – С. 126
- 8 Комментарий к ГК РФ (части первой) для предпринимателей. – М., 1994.
- 9 Амирханова И.В. Фирменные наименования как средства индивидуализации деятельности субъектов в предпринимательской сфере // Цивилистические записки. Сб. научных трудов. – М., 2001. – С. 319-327.

References

- 1 Yakushev V.S. Role of the institution of the legal entity in the mechanism of economic management // Civil Law and Economics: Sat articles, Moscow, 1985, p.38-39.
- 2 Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general): Comment Num. Ed. M.K.Suleymenov, Yu.G.Basin, Almaty, 1998, Book 1.
- 3 Greshnikov I.P. Subjects of law, Almaty, 2001 – p.87-88.
- 4 Klimkin S.I. Legal persons under the laws of the Republic of Kazakhstan. General provisions, Almaty, 2001 – p.9.
- 5 Zhailin G.A. Civil Law of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 1998
- 6 Basin G. Legal entities under the civil legislation of the Republic of Kazakhstan, Almaty, 2000 – p.3.
- 7 Civil Law. V.1. Textbook for high schools, Almaty, 2000 – p.112; Civil Law of the Republic of Kazakhstan. Tutorial (Part General), Almaty, 1999 – p.126
- 8 Commentary to Civil Code (the first part) for entrepreneurs, M., 1994
- 9 Amirkhanova I.V. Brand names as a means of individualization of activity of subjects in the field of business // Tsivilisticheskie note. Sat scientific works, Moscow, 2001, S.319-327.

УДК 349.414

А.С. Доцанова

К.ю.н., доцент, КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

E-mail: assel.dos@yandex.kz

Место норм об индивидуальном жилищном строительстве в системе права Республики Казахстан

В данной статье рассматриваются отдельные вопросы определения места норм об индивидуальном жилищном строительстве в системе права. В частности, рассматривается вопрос об определении данной совокупности норм как комплексного правового института.

Ключевые слова: индивидуальное жилищное строительство, гражданское право, административное право.

А.С. Доцанова

Жеке тұрғын үй құрылыс туралы нормалардың Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі орны

Мақалада Қазақстан Республикасының құқық жүйесінде жеке тұрғын үй құрылысты реттейтін нормалардың орны туралы кейбір мәселелер қарастырылады.

Түйін сөздер: жеке тұрғын үй құрылысы, азаматтық құқық, әкімшілік құқық.

A.S. Dochshanova

The place of norms on individual housing construction in the system of law of the Republic of Kazakhstan

This article is dedicated to the theoretical questions of definition the place of norms about individual house construction in the system of law in the Republic of Kazakhstan. The author proves position of considering the complex of legal norms regulating individual house construction as complex legal institute.

Key words: individual housing construction, civil law, administrative law.

«Жилище – одно из основных материальных условий жизни человека. Для жизни нужны, прежде всего, пища и питье, жилище, одежда и еще кое-что. Итак, первый исторический акт – это производство средств, необходимых для удовлетворения этих потребностей, производство самой материальной жизни» [1, с. 5].

Потребность человека в жилище возникает с момента его рождения и сохраняется на протяжении всей жизни, то есть носит постоянный характер. Поэтому удовлетворение потребности в жилье – одна из важнейших социальных задач, а обеспеченность граждан благоустроенным жилищем – один из наиболее конкретных показателей благосостояния народа.

Конституцией Республики Казахстан обеспечивается целый комплекс прав человека и гражданина, среди которых отдельное место занимает право на жилище. В пункте 2 статьи 25 Конституции Республики Казахстан регламентировано, что в Республике Казахстан создаются условия для обеспечения граждан жильем [2]. Регламентации данного права посвящены нормы жилищного законодательства, в частности, Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» [3].

В статье 12 данного Закона предусматривается, что одним из оснований возникновения права собственности на жилище является строительство дома, в том числе индивидуального жилого дома.

«Право на жилище реализуется и путем индивидуального жилищного строительства. Каждый гражданин имеет право построить либо приобрести дом в личную собственность» [4, с. 19].

3 ноября 1994 года был принят специальный нормативный правовой акт, регулирующий вопросы индивидуального жилищного строительства, закон Республики Казахстан «Об индивидуальном жилищном строительстве» [13]. В статье 1 данного Закона дается определение индивидуального жилищного строительства. Под индивидуальным жилищным строительством в данном случае понимается постройка индивидуальных жилых домов гражданами на закрепленном за ними в установленном порядке земельном участке, их собственными силами или другим, не запрещенным законодательством способом. Из определения можно сделать вывод, что индивидуальное жилищное строительство не может быть ограничено каким-либо одним аспектом, например, ИЖС как правовая категория, либо как сфера производства, либо как цель использования земельного участка. Сфера ИЖС включает в себя как эти три аспекта, так и множество других, которые в совокупности образуют комплекс различного рода взаимосвязанных между собой общественных отношений.

Следовательно, сфера индивидуального жилищного строительства – это комплекс общественных отношений, возникающих в связи с осуществлением индивидуального жилищного строительства, начиная с приобретения земельного участка и до момента регистрации права на построенный дом и начала его эксплуатации, включая все промежуточные этапы.

Нас интересует сфера индивидуального жилищного строительства с правовой точки зрения.

Для правовой характеристики понятий «сфера индивидуального жилищного строительства» и «индивидуальное жилищное строительство» необходимо провести их сравнительный анализ.

Во-первых, нельзя приравнивать эти два понятия в буквальном смысле, так как индивидуальное жилищное строительство – это вид хозяйственной деятельности, вид строительства, носящее не постоянный характер. Вследствие того, что индивидуальное жилищное строительство подвергается правовому обеспечению и правовому регулированию, ИЖС также может рассматриваться как правовой институт (этот вопрос будет рассмотрен ниже). Что касается

сферы индивидуального жилищного строительства, то под этим термином подразумевается отрасль хозяйствования, жизнедеятельности, определяющей характеристикой которой является осуществление индивидуального жилищного строительства.

Во-вторых, формирование сферы индивидуального жилищного строительства является следствием возникновения такого вида строительства, т.е. существование сферы индивидуального жилищного строительства находится в полной зависимости от существования индивидуального жилищного строительства как такового, следовательно, правовое обеспечение отношений в сфере индивидуального жилищного строительства зависит от круга отношений, формирующих индивидуальное жилищное строительство.

Причина использования термина «сфера индивидуального жилищного строительства» состоит в том, что «индивидуальное жилищное строительство» часто понимается либо как технический, либо экономический термин, а «сфера индивидуального жилищного строительства» является собирательным понятием для правоотношений, связанных с осуществлением индивидуального жилищного строительства. Но использовать термин «сфера индивидуального жилищного строительства» в качестве названия правового института представляется нелогичным, это все равно, что назвать правовым институтом социальную сферу. Поэтому при дальнейшем рассмотрении данного вопроса предпочтительнее будет использование термина «индивидуальное жилищное строительство».

В аспекте рассмотрения индивидуального жилищного строительства как совокупности общественных отношений можно определить его как правовой институт. Является ли ИЖС комплексом с правовой точки зрения, т.е. комплексным правовым институтом, либо это самостоятельный правовой институт, принадлежность которого определяется отдельной самостоятельной отраслью права, нам предстоит выяснить.

Регулирование отношений в сфере индивидуального жилищного строительства происходит посредством норм нескольких отраслей права, таких, как конституционное право, административное право, земельное право, гражданское право, жилищное право, финансовое право и т.д.

Связь индивидуального жилищного строительства прослеживается в том, что право на жилище является конституционно закрепленным правом человека и гражданина. Конституционное право на жилище означает, что гражданам обеспечивается реальная гарантированная возможность пользования жилищем для удовлетворения своих потребностей и распоряжения им в определенных пределах, а также предоставлено право, в случае необходимости, улучшить свои жилищные условия [1, с. 7]. Праву граждан на жилище соответствуют обязанности государства, связанные с обеспечением граждан жилыми помещениями и создания условий пользования ими. Конституционное право на жилище означает, прежде всего, право гражданина иметь жилище для постоянного пользования. Следовательно, конституционное право на жилище является предпосылкой осуществления индивидуального жилищного строительства.

Нормы административного права регулируют общественные отношения, складывающиеся между застройщиками и государственными органами, связанные с порядком выдачи разрешения на строительство, утверждения проекта строительства, а также вопросы административной ответственности за нарушение законодательных требований.

Земельно-правовые и эколого-правовые нормы определяют связь между осуществлением индивидуального жилищного строительства и соблюдением экологических требований и обязанностей собственника либо владельца земельного участка, отведенного под ИЖС.

Связь с жилищным правом прослеживается в том, что индивидуальное жилищное строительство является одним из оснований возникновения права собственности на жилище, но так как жилищное право рассматривается как подотрасль гражданского права, соответственно, усиливается роль гражданского права в регулировании отношений в сфере индивидуального жилищного строительства.

Но самый большой объем регулирования общественных отношений в сфере ИЖС приходится на гражданское право. Нормы административного, земельного, экологического права являются сопутствующими, основу осуществления индивидуального жилищного строительства составляют гражданско-правовые нормы.

В исследованиях Ю.Г. Басина по этому во-

просу есть следующие моменты. «Право на жилплощадь в системе советского законодательства рассматривалось как гражданско-правовой институт, и вопрос о его существовании был рассмотрен С.И. Аскназием в работе «Советское жилищное право» (1940 г., с. 62). Данная точка зрения была подвергнута критике со стороны рецензентов С.И. Аскназия, А. Тригера и С.Н. Братуся, который утверждал, что «право на жилплощадь – это не правовой институт, а элемент двухстороннего обязательственного жилищного правоотношения, возникновение которого может иметь место по различным основаниям» [5, с. 528]. Одним из оснований может быть индивидуальное жилищное строительство.

В рамках этой точки зрения, индивидуальное жилищное строительство как правовой институт в связи с комплексностью отношений, составляющих его, нельзя отнести к какой-либо отдельно взятой отрасли права. По мнению Ю.Г. Басина, «первопричину появления новых институтов или выделения самостоятельной группы правовых норм следует искать не в чисто юридических признаках сходства и различия, а в однородности и специфичности той области экономических связей, которая регулируется изучаемой в каждом случае совокупностью норм» [5, с. 530].

С.И. Аскназий указывает, что «правовые понятия должны строиться по характеру регулируемых правом реальных отношений, каждому понятию отвечает типовое производственное или иное отношение, в совокупности они отражают «анатомию» системы [6, с. 62; 5, с. 528].

Рассмотрим теперь индивидуальное жилищное строительство как самостоятельный правовой институт. Из определения, данного в Законе об индивидуальном жилищном строительстве, видно, что основу данного института составляет постройка домов тремя основными способами (собственными силами, подрядным способом или иным, не запрещенным законодательством способом). То есть законодатель прямо не относит к индивидуальному жилищному строительству этапы, связанные с закреплением земельного участка, с финансированием, с экологическими требованиями, оставляя лишь чисто строительство, которое в правовом аспекте регулируется гражданским законодательством.

Обоснование самостоятельности конкретного правового института сводится:

а) к обоснованности самостоятельности экономического содержания данных правоотношений;

б) к выяснению того, как право восприняло эту самостоятельность путем особых способов регламентации отношений, придания им несходной с другими юридической формы [5, с. 531].

Точка зрения о том, что индивидуальное жилищное строительство является комплексным правовым институтом, представляется более предпочтительной. Комплексные правовые институты, как и комплексные отрасли права, состоят из правовых норм различных отраслей права для того, чтобы всесторонне урегулировать отношения, связанные в повседневной жизни.

Необходимость существования комплексных институтов объясняется, во-первых, тем, что если бы нормы разных отраслей права рассматривались по отдельности, то в каждой отрасли этого было бы недостаточно, и отношения остались бы недостаточно урегулированными, а собирать все нормы в рамках одной отрасли права представляется невозможным и нецелесообразным, так как связь правовых норм обосновывается лишь их не правовым содержанием.

Во-вторых, круг отношений в рамках комплексного правового института настолько обширен, что требует отдельного регулирования. Комплексный правовой институт может «перерасти» в отрасль права и, наоборот.

По мнению Ю.Г. Басина, также неприемлемо рассматривать комплексный институт как звено той основной правовой отрасли, к которой относится большинство составляющих его норм [5, с. 535]. В данном случае об относимости института «индивидуальное жилищное строительство» к гражданскому праву о комплексности данного института свидетельствует также содержание закона «Об индивидуальном жилищном строительстве». Каждая отдельная статья представляет собой извлечение из иных нормативных правовых актов с дополнениями, связанными со сферой ИЖС. Также ни в одной из статей нет указания на какое-либо специальное законодательство, т.е. параллельно применяются нормы и гражданского, и земельного, и административного законодательства.

Нельзя не учитывать такую точку зрения, по которой правового института «индивидуальное жилищное строительство» нет, есть правоотношения различных отраслей права, которые объ-

единяются тем, что имеют отношение к сфере индивидуального жилищного строительства.

В качестве опровержения этой точки зрения, наряду с обоснованием существования комплексного правового института «индивидуальное жилищное строительство», можно отметить следующее. Данная область отношений слишком обширна, чтобы не быть выделенной в отдельный правовой институт. В пользу этой точки зрения также говорит и то, что был принят специальный законодательный акт. Есть группа общественных отношений, есть специальное нормативное обеспечение, следовательно, есть и правовой институт.

Значение сферы индивидуального жилищного строительства трудно переоценить. Сейчас в нашей стране «строительный бум» получило, на равных, развитие разного вида жилищного строительства, как индивидуального, так и многоквартирных домов.

За 2000-2003 годы за счет средств населения построено 4600,1 тыс. кв. метров жилья, или 72,7% от общего объема введенных в эксплуатацию жилых домов.

Объем индивидуального жилищного строительства возрос за последние четыре года на 57,3%, и за указанный период на эти цели направлено 36,6 млрд. тенге.

Развитие индивидуального жилищного строительства в республике идет неравномерно. Если от общей площади 1431,2 тыс. кв. метров жилья, построенного населением в 2003 году, наибольшую долю занимают Южно-Казахстанская (309,5 тыс. кв. метров), Атырауская (158,2), Алматинская (130,2) области и город Алматы (132,3 тыс. кв. метров), то в других областях этот показатель низок: в Карагандинской (29,2), Костанайской (33,7), Северо-Казахстанской (35), Акмолинской (36,4 тыс. кв. метров) [7].

Для дальнейшего развития индивидуального жилищного строительства предусматривается осуществить следующие меры:

– использование в жилищном строительстве прогрессивных технологий, современных архитектурно-строительных и градостроительных решений, экологически чистых, современных по дизайну видов продукции и материалов, отвечающих по ассортименту и номенклатуре платежеспособному спросу различных слоев населения как на элитное жилье, так и на жилые дома для граждан с невысокими доходами;

– отвод земельных участков под строительство домов вблизи магистральных инженерных сетей, а также на территориях, не занятых строениями и коммуникациями;

Применение приемлемых условий систем ипотечного кредитования и жилстройсбережений, переход к эффективным энергоресурсосберегающим системам также будут способствовать дальнейшему развитию индивидуального жилищного строительства [7].

Благодаря развитию индивидуального жилищного строительства снижается общая стоимость жилья. Например, за 2003 год были зафиксированы следующие данные по стоимости жилья за 1 кв. метр: в городе Астана с учетом индивидуальных жилых домов 63900 тенге и 84800 тенге без учета индивидуальных жилых домов; в городе Алматы – 30200 тенге и 49200 тенге, соответственно, в Атырауской области – 16600 и 73000 тенге, соответственно [7].

Видимый рост сферы индивидуального жилищного строительства влечет за собой необходимость тщательного рассмотрения вопросов обеспечения отношений в данной сфере. Поэтому правовое обеспечение сферы индивидуального жилищного строительства является актуальным вопросом и требует к себе усиленного внимания.

Таким образом, отношения в сфере индивидуального жилищного строительства представляют собой комплексный правовой институт, называемый «индивидуальное жилищное строительство». По этой причине отношения, складывающиеся в связи с его осуществлением, нельзя определить как однородные. В силу обозначенных причин и того, что индивидуальному жилищному строительству придается большое значение, при его осуществлении необходимо уметь правильно использовать нормативный материал и возможности, предоставляемые государством.

Литература

1. Жилищные права и обязанности советских граждан (по законодательству СССР и УССР): юридический справочник / В.П. Цемко и др. – Киев: «Научная думка», 1988. – 300 с.
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года с изменениями и дополнениями // ИС Параграф.
3. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года «О жилищных отношениях» с изменениями и дополнениями // ИС Параграф.
4. Басин Ю.Г. Право на жилище – новое конституционное право советского человека. – Алма-Ата: Казахстан, 1980. – 80с.
5. Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву / АЮ-ВШП «Әділет», 2003. – 732 с.
6. Аскназий С.И. Советское жилищное право. – М., 1940. – 356 с.
7. Указ Президента Республики Казахстан от 11 июня 2004 года «О государственной программе развития жилищного строительства в Республике Казахстан на 2005-2007 годы» // ИС Параграф.

References

1. Housing rights and obligations of Soviet citizens (under the laws of the USSR and the USSR) : Legal Guide / VP Tsemko etc. - Kiev : «Scientific Thought», 1988 - 300 p.
2. Constitution of the Republic of Kazakhstan dated 30 August 1995 as amended and supplemented // IP Section
3. Law of the Republic of Kazakhstan dated 16 April 1997 «On Housing Relations» with changes and additions // IP Section
4. G. Bassin The right to housing - a new constitutional right of Soviet man . - Almaty : Kazakhstan , 1980 . - 80с .
5. G. Bassin Selected works on civil law / AIO - GSW « Adilet », 2003.-732 with .
6. Asknazy SI Soviet housing law . - Moscow, 1940.-356 with .
7. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 11 June 2004 «On state program of housing development in the Republic of Kazakhstan for 2005-2007» // IP Section

УДК 347

А.А. Орозалиева

К.ю.н., и.о. профессора кафедры предпринимательского права Юридического института Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына, Кыргызская Республика, г. Бишкек
E-mail: aorozalieva@yahoo.com

Вопросы договорного регулирования в системе правового регулирования

В статье рассматриваются теоретические вопросы договора, юридическая природа договора, признаки договора. Договор – это соглашение двух или нескольких лиц, направленное на установление, изменение или прекращение гражданских правоотношений. Договоры принято считать разновидностью сделок, к договорам применяются правила о двух- и многосторонних сделках. Только двухсторонняя или многосторонняя сделка, в которой происходит взаимное согласование волеизъявления двух или более лиц, будет договором.

Ключевые слова: договор, соглашение, воля, свобода договора.

А.А. Orozalieva

Questions contractual regulation in the legal system regulation

This article discusses the theoretical issues of the contract, the legal nature of the contract, signs the contract. Agreement – is an agreement between two or more persons, aimed at the establishment, modification or termination of civil relations. Contracts is considered to be a kind of deals, and agreements on the rules of bilateral and multilateral transactions. Only bilateral or multilateral transaction in which there is mutual agreement of expression of two or more persons will contract.

Key words: contract, agreement, will, freedom of contract.

А.А. Орозалиева

Құқықтық жүйедегі мәміле реттелуінің сұрақтары

Мақалада теоретикалық мәміле сұрақтары, мәміле түрлері, мәміле белгісі, заң *табиғаты қарастырылған*. Мәміле – азаматтар мен заңды тұлғалардың азаматтық құқықтары және міндеттерін белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған әрекеттері. Азаматтық құқықта мәмілелер көп, сондықтан да оларды жіктеу қажет. Мәмілелерді түрлерге бөлу бірнеше белгілер бойынша жүргізіледі. Сонымен, мәміле дегеніміз — тараптардың азаматтық құқықтар мен міндеттерді белгілеуге, өзгертуге және тоқтатуға бағытталған әрекеттері. Екі жақты немесе көп жақты жасалған мәміле шарт деп аталады.

Түйін сөздер: шарт, келісім, бостандық, шарт еркіндігі.

«Договорное регулирование» – новый термин, который используется в юридической литературе [1].

Введение в научный оборот и активное использование термина «договорное регулирование» и регулятивных свойств договора восполняет пробел в науке договорного права и способствует решению проблем договорного права. Договорное регулирование, его механизм подвергались теоретической разработке, прежде всего, в работах М.Ф. Казанцева, А.Д. Корецкого, Б.В. Пугинского, О.М. Родионова и др. [2].

Разработка теоретических проблем договорного регулирования, в частности, хозяйственных связей была главным направлением научной деятельности профессора М.К. Сулейменова [3, с. 80]. Договорному регулированию хозяйственных связей и в целом договорному праву он посвятил десятки работ. Показательно также, что в последние годы отдельные виды договоров, иные вопросы договорного права нередко рассматриваются в контексте договорного регулирования, хотя часто этот контекст ограничивается только использованием термина «договорное регулирование».

Имеется и другой термин «гражданско-правовое договорное регулирование», который указывает на связь обозначаемого им понятия с общеправовой категорией «правовое регулирование». Поэтому важно хотя бы кратко обратиться к рассмотрению названной категории, что послужит общетеоретической основой для определения собственно гражданско-правового договорного регулирования. В юриспруденции категория правового регулирования является узловой, краеугольной, наряду с такими категориями, как норма права, правовой акт, правоотношение. Она часто употребляется в юридической литературе, причем чаще всего как некая данность, как само собой разумеющееся.

Правовое регулирование отражено в трудах С.С. Алексеева. С.С. Алексеев определяет правовое регулирование как осуществляемое при помощи системы правовых средств (юридических норм, правоотношений, индивидуальных предписаний и др.) результативное нормативно организационное воздействие на общественные отношения с целью их упорядочения, охраны, развития в соответствии с общественными потребностями [4, с. 46-65].

Отталкиваясь от означенного подхода к пониманию правового регулирования, можно сформулировать следующие суждения о правовом регулировании, которые затем понадобятся в качестве теоретико-правовой основы для характеристики гражданско-правового договорного регулирования в качестве разновидности правового регулирования.

Правовое регулирование также является видом социального регулирования, которое осуществляется правовыми средствами. При этом необходимо различать правовое регулирование как единовременный акт правового регулирования, выражающийся в принятии (совершении, издании) регулятивного правового акта, и правовое регулирование как процесс правового регулирования.

В последнее время вышло несколько крупных работ, специально посвященных договорному регулированию, а именно: Б.И. Пугинского «Теория и практика договорного регулирования»; М.Ф. Казанцева М.Ф. «Концепция договорного регулирования» и др.

Для понимания договорного регулирования как вида правового регулирования наиболее важны такие характеристики последнего, как

субъект правового регулирования и средство правового регулирования.

Субъект правового регулирования – это субъект, осуществляющий правовое регулирование. Типичными субъектами правового регулирования являются различного рода правотворческие органы, издающие законы и иные нормативные правовые акты; органы, организации, должностные и иные лица, издающие ненормативные правовые акты, заключающие договоры; суды, принимающие судебные акты.

Средство правового регулирования – это правовое средство, с помощью которого осуществляется правовое регулирование. Основным и почти единственным средством правового регулирования (иными словами – регулятивным правовым средством) является правовой акт [5, с. 5]. Кроме правового акта, к средствам правового регулирования следует отнести, пожалуй, только еще одно правовое средство – правовой обычай, в том числе обычай делового оборота. Наиболее распространенными правовыми актами – средствами правового регулирования выступают нормативный правовой акт, ненормативный директивный правовой акт (административный правовой акт), правовой договор, судебный правовой акт. В зависимости от того, какими средствами осуществляется правовое регулирование, последнее подразделяется на виды, в ряду которых стоит правовое договорное регулирование, вообще, и гражданско-правовое договорное регулирование, в частности.

Договорное правовое регулирование может быть определено как правовое регулирование, осуществляемое субъектами права посредством заключаемых между ними правовых договоров.

Гражданско-правовое договорное регулирование можно рассматривать как вид договорного правового регулирования и, соответственно, определить как договорное правовое регулирование, осуществляемое посредством гражданско-правовых договоров. Более предпочтительно определение гражданско-правового договорного регулирования непосредственно через правовое регулирование. Таким образом, договорное регулирование – это правовое регулирование, осуществляемое субъектами частного права посредством заключаемых между ними гражданско-правовых договоров [6].

В литературе имеется и иной подход к пониманию договорного регулирования, изло-

женный в работах И.В. Федорова, Н.И. Клейн, М.К. Сулейменова [7, с. 6, 19-23, 29, 30].

Так, И.В. Федоров рассматривает договорное регулирование хозяйственных связей, с одной стороны, как разновидность метода гражданско-правового регулирования, а с другой – как процесс правового воздействия на развитие хозяйственных связей, включающий нормотворческую, правоприменительную и правоохранительную деятельность органов государства и хозяйствующих субъектов [8].

Самостоятельный характер договорного регулирования отмечается Л.И. Шевченко, которая пишет: «Договор является основным инструментом организации рыночных отношений, а договорное регулирование – самостоятельным правовым способом организации конкретных индивидуальных связей хозяйствующих субъектов, существующим наряду с нормативно-правовой регламентацией» [9, с. 43].

Договорное регулирование выступает как разновидность децентрализованного (автономного, частного) правового регулирования. В.Ф. Яковлев писал, что договор представляет собой средство автономного регулирования отношений, т.е. установления экономико-правовой связи и определения ее содержания с учетом волеизъявления самих участников этой связи [10, с. 149]. В современных условиях саморегулирование, осуществляемое сторонами, прежде всего посредством договора, как компонент, определяет начало децентрализации в частно-правовом регулировании [11, с. 23].

Договорное регулирование как вид децентрализованного правового регулирования необходимо определять как понятие децентрализованного правового регулирования и соподчиненного с ним понятия централизованного правового регулирования, начиная с последнего из названных.

Централизованное правовое регулирование – это правовое регулирование, осуществляемое государственными и муниципальными органами, иными субъектами в рамках публичных властных полномочий и предметом которого являются отношения физических лиц, организаций, иных субъектов права. Типичным проявлением централизованного правового регулирования является правовое регулирование, осуществляемое посредством законов, правовых актов органов власти.

Децентрализованное (автономное, частное) правовое регулирование – это правовое регулирование, осуществляемое субъектами права (физическими лицами, организациями), предметом которого являются отношения с участием самих этих субъектов или их внутриорганизационные отношения. Помимо договорного регулирования, к децентрализованному правовому регулированию относится, в частности, правовое регулирование, осуществляемое посредством уставов организаций, иных локальных, в том числе корпоративных правовых актов. Децентрализованное (автономное) правовое регулирование рассматривается нередко в рамках проблематики индивидуального и локального правового регулирования [12, с. 3-12].

Договорное регулирование отношений осуществляется самими участниками отношений – сторонами договора, и в этом смысле выступает как саморегулирование, что неоднократно отмечалось в литературе. Наряду с договором в правовом регулировании договорных отношений регулятивные функции выполняют нормативно-правовые акты, в том числе, административные правовые акты, а в отдельных случаях судебные правовые акты.

Таким образом, можно обозначить компоненты правового регулирования договорных отношений. Это законодательное правовое регулирование договорных отношений; административное правовое регулирование договорных отношений; судебное правовое регулирование договорных отношений. Помимо перечисленных основных компонентов правового регулирования договорных отношений, могут быть и другие, например компонент, образуемый односторонними гражданско-правовыми сделками, которые могут оказывать определенное влияние на правовое регулирование договорных отношений.

Законодательное правовое регулирование – это правовое регулирование, осуществляемое посредством законов, иных нормативных правовых актов (норм права) [13].

Административное правовое регулирование – это правовое регулирование, осуществляемое посредством ненормативных административных правовых актов [14].

Судебное правовое регулирование – это правовое регулирование, осуществляемое посредством судебных правовых актов [15]. Для обозначения законодательного правового ре-

гулирования договорных отношений далее будет использоваться более краткий термин «законодательное регулирование договорных отношений». Разрешение судами споров и принятие ими соответствующих судебных актов обычно не воспринимается как правовое регулирование. В отдельных случаях судебный правовой акт оказывает регулирующее воздействие на отношения спорящих сторон. Поэтому суд посредством судебных актов осуществляет пусть специфическое, производное от нормативно-правового, но все же правовое регулирование.

Указанные компоненты правового регулирования договорных отношений взаимосвязаны между собой. Правовое регулирование договорных отношений в целом можно понять, только

разложив его на отдельные компоненты и выявив их значение. Равным образом, каждый компонент правового регулирования договорных отношений можно понять, только уяснив его взаимодействие с другими компонентами правового регулирования как единого целого.

Таким образом, необходим дифференцированный подход к рассмотрению правового регулирования договорных отношений, при котором самостоятельно рассматриваются договорное, законодательное, административное и судебное правовое регулирование, а также возможен комплексный взгляд на правовое регулирование договорных отношений как цельное явление, включающее все упомянутые компоненты правового регулирования.

Литература

1. М.Ф. Казанцев. Понимание гражданско-правового договора: традиционные взгляды и подходы. Уральская юридическая академия. 2008., А.Д. Корецкий. Теория договорного регулирования гражданско-правовых отношений: автореферат на соиск. уч. степени д.ю.н. – Ростов-на-Дону, 2007., Б.В. Пугинский. Теория и практика договорного регулирования. – М., 2007., Родионов О.М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права. – М., 2013.
2. Там же.
3. Сулейменов М.К. Структура договорно-хозяйственных связей. – Алматы: Изд-во «Наука», 1980. – Совершенствовать материально-техническое снабжение. – С. 80
4. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. Т. 1. – М., 1981. – С. 46-65.
5. Тихомиров Ю.К. Договор как регулятор общественных отношений // Правоведение. – №5. – 1990. – С. 5; Родионова О.М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права. – М., 2013.
6. Казанцев М.Ф. Понимание гражданско-правового договора: традиционные взгляды и подходы. – М., 2008.
7. Федоров И.В. Теоретические проблемы договорного регулирования хозяйственных связей в СССР: дис. ... док. юрид. наук в форме научного доклада, выполняющего также функции автореферата. – Томск, 1991. – С. 6, 19-23, 29, 30; Н.И. Клейн. Организация договорно-хозяйственных связей.-М. Юрид.лит., 1976.-С.72; М.К. Сулейменов. Структура договорно-хозяйственных связей. Изд-во «Наука». Алматы.1980. Совершенствовать материально-техническое снабжение. – С. 80.
8. Федоров И.В. Понятие договорного регулирования хозяйственных связей // Проблемы эффективности гражданско-правового регулирования. – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1979. – С. 7, 8.
9. Шевченко Л.И. О понятии, сущности и значении договорного регулирования имущественных отношений в условиях рыночной экономики // Гос-во и право – 2005. -№ 10. – С. 43.
10. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой договор и пути повышения его эффективности // Развитие советского гражданского права на современном этапе / отв. ред. В. П. Мозолин. – М.: Наука, 1986. Гл. 5. – С. 149.
11. Яковлев В.Ф. Россия: экономика, гражданское право (вопросы теории и практики). – М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2000. – С. 23.
12. Исаков В.Б., Кашанина Т.В., Самигуллин В.К. Индивидуальное регулирование общественных отношений как элемент системы правового регулирования // Сб. асп. работ. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 17. – С. 3-12; А.С. Шабуров. О соотношении автономного и индивидуального правового регулирования // Сб. асп. работ. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1974. – Матер. ежегодн. асп. конф. Вып. 17. – С. 40-45; Кашанина Т.В. Децентрализация в регулировании (структурный анализ): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1992. – 48 с. С.Г. Красноярский, Индивидуальное правовое регулирование (общетеоретический аспект) // Гос-во и право. – 1993. – № 7. – С. 127-135; Л.И. Антонова. Вопросы теории локального правового регулирования: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Л., 1988. – 38 с.
13. Казанцев М.Ф. Понимание гражданско-правового договора: традиционные взгляды и подходы. Уральская юридическая академия. 2008г., А.Д. Корецкий. Теория договорного регулирования гражданско-правовых отношений. Автореферат на соиск. уч. степени д.ю.н. Ростов-на-Дону. 2007г.
14. Казанцев М.Ф. Концепция гражданско-правового договорного регулирования. Автореферат на соиск. уч. степени д.ю.н. – Уральская юридическая академия. 2008 г.
15. Там же.

References

1. MF Kazantsev . Understanding the civil law of treaties : the traditional views and approaches. Ural legal akademiya.2008 . , AD Koretsky . The theory of contractual regulation of civil relations . Abstract for soisk . uch. Doctor of Law degree Rostov-on- Donu.2007 . , BV Puginskiy . Theory and practice of contractual regulation . – M.2007, O.M.Rodionov . Mechanism of civil regulation in the context of modern private law. M. 2013 .
- 2 . In the same.
- 3 . MK Suleimenov . The structure of contractual and economic ties. Publishing House «Nauka» , Almaty . 1980 . – Improve logistics . – S. 80
- 4 . SS Alekseev . General Theory of Law : in 2 vol T.1. – M., 1981. – P. 46 -65.
- 5 . JK Tikhomirov . Contract as a regulator of public relations // Jurisprudence. Number 5 . 1990.-С.5; OM Rodionova . Mechanism of civil regulation in the context of modern private law. M.2013 .
6. MF Kazantsev . Understanding the civil law of treaties : the traditional views and approaches. M. 2008 .
7. IV Fedorov . Theoretical problems of contractual regulation of economic relations in the USSR : Dis Doc. jurid. Science in the form of a scientific paper , also performs the function of the abstract . – Tomsk , 1991 . – Pp. 6 , 19-23 , 29, 30 , NI Klein . Organization contractual economic svyazey. -M . Yurid.lit . , 1976. – P.72 ; MK Suleimenov . The structure of contractual and economic ties . Publishing House «Nauka» . Almaty.1980 . Improve logistics . – S. 80 .
8. IV Fedorov concept of contractual regulation of economic relations // Pro \rightarrow efficiency problems of civil regulation . – Tomsk: Tomsk in Univ , 1979.-S. 7 , 8 .
9. LI On the concept of Shevchenko , essence and meaning of the contractual regulation prop \rightarrow social relations in a market economy // State of the right and – 2005 . – № 10 . -С . 43.
- 10 . VF Yakovlev . Civil contract and ways to improve its efficiency // Development of Soviet civil law at the present stage / Ed . Ed. VP Mozolin . – Moscow: Nauka, 1986.Gl. 5 . -С . 149.
11. VF Yakovlev . Russia : the economy , civil law (theory and practice). M. : RIP ISPI RAN , 2000 . – S. 23.
12. VB Isakov , TV Kashanina VK Samigullin . Individual re – regulation of public relations as an element of legal regulation // Proc. asp . work. – Sverdlovsk Univ Sverdl . jurid , Inst , 1974. – Issue . 17. – S. 3-12 ; AS Sha \rightarrow Boers . On the relation between individual and autonomous regulatory // Proc. asp . work. – Sverdlovsk Univ Sverdl . jurid. Inst , 1974. – Mater annually . asp . conf. MY . 17. – P. 40-45 ; TV Kashanina . Decentralization in regulation (structural analysis) : Author. dis. ... Dr. jurid. Sciences . – M. , 1992 . – 48 . SG Krasnoyaruzy \rightarrow sky , Individual legal regulation (general theoretical aspect) // State and of law. – 1993 . – № 7. – S. 127-135 ; LI Antonova . Problems in the theory of local regulation lawfully \rightarrow th : Author. dis. ... Dr. jurid. Sciences . -L . , 1988. – 38 .
13. MF Kazantsev . Understanding the civil law of treaties : the traditional views and approaches. Urals Law Academy . 2008. , AD Koretsky . The theory of contractual regulation of civil relations . Abstract for soisk . uch. d.yu degree , n . Rostov- on-Don. 2007 .
14. MF Kazantsev . The concept of civil law contractual regulation . Abstract for soisk . uch. d.yu degree , n . Ural , the legal akademiya.2008
15. In the same.

УДК 347.02

¹Г.Г. Нурахметова*, ²М.К. Аширова¹К.ю.н., доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы²Магистрант 1 года обучения кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: nurahmetova.74@mail.ru

Некоторые вопросы регистрации прав на недвижимое имущество

Настоящая статья посвящена особенностям регистрации прав на недвижимое имущество. В настоящее время в Казахстане расширилась сфера имущественных отношений, особенно в части перехода прав на недвижимое имущество. Одним из способов защиты прав собственников недвижимости, признается государственная регистрация. Государственная регистрация является элементом частно-правового регулирования отношений, связанных с недвижимостью. Основным новшеством в сфере регистрации прав на недвижимое имущество явилось установление порядка регистрации в электронном виде.

Ключевые слова: недвижимое имущество, сделки, государственная регистрация прав, электронная регистрация прав.

Г.Г. Нурахметова, М.К. Аширова

Жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеудің кейбір сұрақтары

Мақала жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу ерекшеліктеріне арналған. Бүгінгі күні Қазақстанда жылжымайтын мүлікке құқықтарды ауыстыру бөлігінде мүліктік қатынастар аясы кеңейтілді. Мүлікке деген меншік иелелерінің құқықтарын қорғаудың тәсілдерінің бірі ретінде мемлекеттік тіркеу танылады. Мүлікпен байланысты қатынастарды жеке-құқықтық реттеудің элементі болып мемлекеттік тіркеу табылады. Жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу аясындағы негізгі жаңалықтардың бірі болып электрондық түрдегі тіркеу тәртібін белгілеу саналады.

Түйін сөздер: жылжымайтын мүлік, мәмілелер, құқықтарды мемлекеттік тіркеу, құқықтарды электрондық тіркеу.

G.G. Nurahmetova, M.K. Ashirova

Some questions registration of rights to immovable property

This article is devoted to the peculiarities of registration of rights to immovable property. Currently, Kazakhstan has expanded the scope of property relations, especially in the transfer of rights to immovable property. One way to protect the rights of property owners recognized state registration. State registration is a member of a private law regulation of relations connected with real estate. The main innovation in the field of registration of rights to immovable property was to establish the procedure for registration in electronic form.

Key words: real estate transactions, state registration of rights, electronic registration rights.

Одним из способов защиты прав собственников (владельцев) недвижимости, а также лиц, имеющих намерение заключить какие-либо сделки с недвижимым имуществом, признается государственная регистрация, являющаяся элементом частно-правового регулирования отношений, связанных с недвижимостью [1]. В на-

стоящее время в Казахстане связи с проведением преобразований, направленных на становление рыночной экономики, значительно расширилась сфера имущественных отношений, и особенно в части перехода прав на недвижимое имущество. Происходящие в социально-экономической сфере изменения обусловили необходимость со-

вершенствования механизма, обеспечивающего соблюдение, прав и законных интересов участников гражданского оборота.

Учитывая большое значение объектов недвижимости в жизни и деятельности граждан и юридических лиц, а также в гражданском обороте, закон закрепил ее специальный правовой режим. Он заключается в том, что право собственности, другие вещные права на недвижимость, их ограничения, возникновение, переход и прекращение подлежат в обязательном порядке государственной регистрации в Едином государственном реестре учреждениями юстиции. Должны быть зарегистрированы: право собственности, право хозяйственного ведения, право оперативного управления, право пожизненного наследуемого владения, право постоянного пользования, ипотека, сервитуты [2].

Согласно ГК РК, сделки, подлежащие в соответствии с законодательными актами государственной или иной регистрации, считаются совершенными после их регистрации, если иное не предусмотрено законодательными актами [3].

Государственную регистрацию прав на недвижимое имущество и сделок с ним осуществляют Министерство юстиции Республики Казахстан и подведомственные органам юстиции государственные предприятия.

Государственная регистрация прав на недвижимое имущество – юридический акт признания и подтверждения государством возникновения, ограничения (обременения), перехода или прекращения прав на недвижимое имущество в соответствии с Гражданским законодательством. Государственная регистрация является единственным доказательством существования зарегистрированного права. Зарегистрированное право на недвижимое имущество может быть оспорено только в судебном порядке.

Государственная регистрация прав проводится по установленной Законом «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» системе записей о правах на каждый объект недвижимого имущества в Едином государственном реестре прав на недвижимое имущество и сделок с ним (далее также – Единый государственный реестр прав). Датой государственной регистрации прав является день внесения соответствующих записей о правах в Единый государственный реестр прав. Государственная регистрация прав осуществляется по

месту нахождения недвижимого имущества в пределах регистрационного округа. Отказ в государственной регистрации прав либо уклонение соответствующего органа от государственной регистрации могут быть обжалованы заинтересованными лицами в суд.

Согласно Закону РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» государственная регистрация прав на недвижимое имущество является обязательной. Государственной регистрации подлежат права собственности и другие вещные права на недвижимое имущество и сделки с ним, за исключением прав на воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания и космические объекты [4]. Наряду с государственной регистрацией вещных прав на недвижимое имущество подлежат государственной регистрации ограничения (обременения) прав на него, в том числе сервитут, ипотека, доверительное управление, аренда. Обязательной государственной регистрации подлежат права на недвижимое имущество.

Участниками отношений, возникающих при государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним, являются собственники недвижимого имущества и обладатели иных подлежащих государственной регистрации прав на него, в том числе граждане РК, иностранные граждане и лица без гражданства, российские и иностранные юридические лица, международные организации, иностранные государства.

К объектам недвижимости относятся земельные участки, здания, строения, сооружения, жилые и нежилые помещения, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно. Объектом недвижимости признается также предприятие как имущественный комплекс со всеми входящими в его состав видами имущества, предназначенными для его деятельности.

Формирование объектов недвижимости для осуществления учета и регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним осуществляется в порядке, установленном законодательством. Объекты недвижимости идентифицируются путем присвоения им в установленном законодательством порядке кадастровых номеров, которые используются для целей государственной

ной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним.

Право собственности на недвижимое имущество, приобретаемое в силу приобретательской давности, подлежит государственной регистрации после установления факта приобретательской давности в предусмотренном законом порядке.

Государственная регистрация прав носит открытый характер. Орган, осуществляющий государственную регистрацию прав, обязан предоставлять сведения, содержащиеся в Едином государственном реестре прав, о любом объекте недвижимости любому лицу, предъявившему удостоверение личности и заявление в письменной форме (юридическому лицу – документы, подтверждающие регистрацию данного юридического лица и полномочия его представителя) [5].

Выписки из Единого государственного реестра прав, утвержденные в установленном порядке, должны содержать описание объекта недвижимости, зарегистрированные права на него, а также ограничения (обременения) прав.

Орган, осуществляющий государственную регистрацию прав, должен в течение пяти дней предоставить запрошенную информацию заявителю или выдать ему в письменной форме мотивированный отказ. Такой отказ может быть обжалован обратившимся за информацией лицом в суд.

Сведения о содержании правоустанавливающих документов, за исключением сведений об ограничениях (обременениях), обобщенные сведения о правах отдельного лица на имеющиеся у него объекты недвижимости, а также выписки, содержащие сведения о переходе прав на объект недвижимости, предоставляются в установленном законом порядке только: самим правообладателям, физическим и юридическим лицам, получившим доверенность от правообладателя; руководителям органов местного самоуправления и руководителям органов государственной власти; налоговым органам в пределах территорий, находящихся под их юрисдикцией; судам и правоохранительным органам, имеющим в производстве дела, связанные с объектами недвижимости и (или) их правообладателями; лицам, имеющим право на наследование имущества правообладателя по завещанию или по закону.

Орган, осуществляющий государственную

регистрацию прав, обязан по запросу правообладателя предоставлять ему информацию о лицах, получивших сведения об объекте недвижимого имущества, на который он имеет права. Использование сведений, содержащихся в Едином государственном реестре прав, способами или в форме, которые наносят ущерб правам и законным интересам правообладателей, влечет ответственность, предусмотренную законодательством РК.

Учреждение юстиции по регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним бесплатно предоставляет информацию о правах на объект недвижимого имущества организации, ответственной за учет указанного объекта, в том объеме, который необходим для работы. В соответствии с законами РК, учреждение юстиции по регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним предоставляет информацию о зарегистрированных правах на недвижимое имущество и сделках с ним по запросам: правоохранительных органов и судов по находящимся в производстве делам, органов государственной власти субъектов РК и органов местного самоуправления; налоговых органов на территории, находящейся в их юрисдикции, государственных органов по контролю за использованием и охраной земель и других природных ресурсов; органов государственной статистики; организаций, определенных законами РК.

Органы государственной власти и органы местного самоуправления, организации по учету объектов недвижимого имущества, другие организации, имеющие сведения, необходимые для государственной регистрации прав на объекты недвижимого имущества, в срок не более чем 10 дней с даты обращения обязаны предоставлять такие сведения правообладателям и учреждениям юстиции по регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним бесплатно или за плату, согласованную с органами государственной власти.

Система государственной регистрации прав создается за счет платы за регистрацию и предоставление информации о зарегистрированных правах, бюджетных средств и иных не запрещенных законом источников.

Плата за регистрацию и предоставление информации о зарегистрированных правах на недвижимое имущество взимается в размерах, установленных законом. Средства, получаемые

в виде платы за регистрацию и предоставление указанной информации, используются исключительно на создание, поддержание и развитие системы государственной регистрации прав на недвижимое имущество, в том числе на обеспечение государственных гарантий зарегистрированных прав.

Права на недвижимое имущество и сделки с ним подлежат государственной регистрации в Едином государственном реестре прав. Единый государственный реестр прав содержит информацию о существующих и прекращенных правах на объекты недвижимого имущества, данные об указанных объектах и сведения о правообладателях. Неотъемлемой частью Единого государственного реестра прав являются дела, включающие в себя правоустанавливающие документы на недвижимое имущество, и книги учета документов, в которых содержатся данные о: принятых на регистрацию документах об объекте недвижимого имущества, правообладателях, регистрируемом праве и заявителях; выданных свидетельствах о государственной регистрации прав; выписках и справках из Единого государственного реестра прав, об иных документах.

Разделы Единого государственного реестра прав, содержащие записи о правах на объект недвижимого имущества, возникновении, переходе и прекращении таких прав, об ограничениях (обременениях), идентифицируются в указанном реестре кадастровым номером объекта недвижимого имущества. Дело правоустанавливающих документов идентифицируется тем же номером, что и соответствующий раздел Единого государственного реестра прав. Если в установленном порядке объекту недвижимого имущества не присвоен кадастровый номер, идентификация объекта недвижимого имущества в Едином государственном реестре прав осуществляется по условному номеру, который присваивается ему органом, осуществляющим государственную регистрацию прав, на основании нормативного правового акта. Единый государственный реестр прав, правоустанавливающих документов и книги учета документов являются вечными.

Единый государственный реестр прав на недвижимое имущество и сделок с ним ведется на бумажных носителях информации, а в тех районах (городах), где имеются возможности, и на магнитных носителях. При несоответствии за-

писей на бумажном и магнитном носителях приоритет имеет запись на бумажном носителе [6].

При несоответствии записей в Едином государственном реестре прав и в правоустанавливающем документе приоритет имеет правоустанавливающий документ. В случае разделения, слияния или выделения объекта недвижимого имущества о вновь образованных объектах вносятся записи в новые разделы Единого государственного реестра прав и открываются новые дела правоустанавливающих документов с новыми кадастровыми номерами. В новых разделах Единого государственного реестра прав и в новых делах правоустанавливающих документов делаются ссылки на разделы и дела, относящиеся к ранее существовавшим объектам.

В соответствии со ст. 20 Закона РК «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество», Государственная регистрация прав проводится в следующем порядке:

- прием документов, необходимых для государственной регистрации прав с обязательным приложением документа об оплате регистрации;
- правовая экспертиза документов и проверка законности сделки;
- установление отсутствия противоречий между заявляемыми правами и уже зарегистрированными правами на данный объект недвижимого имущества, а также других оснований для отказа или приостановления государственной регистрации прав;
- внесение записей в Единый государственный реестр прав на недвижимое имущество при отсутствии указанных противоречий и других оснований для отказа или приостановления государственной регистрации прав;
- совершение надписей на правоустанавливающих документах и выдача удостоверений о произведенной государственной регистрации прав.

Регистрация и оценка недвижимости являются важными составными в процессе законодательного регулирования. Оценка необходима уже тогда, когда собственники недвижимости захотят заложить ее для получения кредита, при разделе имущества и во многих других случаях [7].

В соответствии с Законом «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» значение государственной регистрации прав на недвижимость состоит в том, что она: представляет собой акт признания и подтвержде-

ния государством возникновения, ограничения, перехода или прекращения прав на недвижимое имущество в соответствии с ГК РК: является единственным доказательством существования зарегистрированного права; проводится на всей территории Казахстана по установленной Законом системе записей о правах на каждый объект недвижимости в Едином государственном реестре прав на недвижимое имущество и сделок с ним; дату государственной регистрации прав относит на день внесения соответствующих записей в Единый государственный реестр прав; осуществляется по месту нахождения недвижимого имущества в пределах регистрационного округа.

Основным новшеством в сфере регистрации прав на недвижимое имущество явилось установление порядка регистрации в электронном виде, который был введен в действие с 2013 года.

Электронная регистрация – это государственная регистрация прав на недвижимое имущество, осуществляемая на основании электронной копии правоустанавливающего документа, поступающего в информационную систему правового кадастра из единой нотариальной информационной системы автоматически, после нотариального удостоверения сделки.

Каков же порядок и для чего необходима электронная регистрация прав на недвижимое имущество?

Нотариус после удостоверения сделки:

с письменного согласия правообладателя направляет электронную копию правоустанавливающего документа, заверенную его электронной цифровой подписью, посредством единой нотариальной информационной системы в информационную систему правового кадастра;

информирует приобретателя недвижимого имущества:

об уникальном номере правоустанавливающего документа, присвоенном единой нотариальной информационной системой;

о сумме сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество, подлежащей уплате, или об освобождении от уплаты сбора в соответствии с налоговым законодательством Республики Казахстан;

в случае освобождения приобретателя недвижимого имущества от уплаты сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество сканирует документ, подтверждающий право на льготу;

направляет в информационную систему правового кадастра:

электронные адреса в сети Интернет участников сделки при их наличии;

электронную копию документа, подтверждающего освобождение лица от уплаты сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество.

Правообладатель или его уполномоченный представитель оплачивает сбор за государственную регистрацию через платежный шлюз «электронного правительства» (далее – ПШЭП) любым способом, предусмотренным уполномоченным органом, осуществляющим руководство в сфере информатизации, с обязательным указанием данных плательщика сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество и уникального номера правоустанавливающего документа.

После произведения уплаты сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество реквизиты чека (уникальный код платежа, наименование получателя платежа, код бюджетной классификации, наименование банка второго уровня или организации, осуществляющей отдельные виды банковских операций, данные плательщика платежа, в том числе его идентификационный номер, сумма сбора, дата и время оплаты, уникальный номер правоустанавливающего документа) сохраняются на ПШЭП в виде электронного чека и направляются в информационную систему правового кадастра.

Необходимо отметить, что для электронной регистрации наличие электронной цифровой подписи гражданина не требуется, главными условиями для такой регистрации являются:

- наличие ИИН;
- доступ в интернет;
- наличие платёжной карты банка.

Преимущество подобной процедуры для юридических и физических лиц – сокращение временных и материальных затрат.

Регистрирующий орган, в свою очередь:

проверяет в информационной системе правового кадастра, а при необходимости на ПШЭП наличие электронного чека, подтверждающего уплату сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество, полноту уплаченного сбора и соответствие уникального номера правоустанавливающего документа, указанного на электронном чеке и на электронной

копии правоустанавливающего документа;

направляет уведомление о произведенной регистрации либо об отказе или приостановлении государственной регистрации по основаниям, в единую нотариальную информационную систему, а также при наличии на электронные адреса участников сделки;

распечатывает на бумажном носителе правоустанавливающий документ, уведомление о произведенной регистрации либо об отказе или приостановлении государственной регистрации и первый электронный чек, подтверждающий оплату сбора за государственную регистрацию прав на недвижимое имущество, для хранения в регистрационном деле.

Как мы видим, при заверении у нотариуса договора об отчуждении имущества недвижимости электронное извещение о совершенной сделке через «Е-нотариат» будет автоматически поступать в орган юстиции, и с этого момента право собственника будет зарегистрировано. Покупатель недвижимости после подписания

договора оплачивает сумму государственной пошлины платежной карточкой банка через платежный шлюз «Электронного правительства».

После заключения договора у нотариуса теперь гражданам не обязательно сдавать документы в ЦОН и ожидать решения органов юстиции. Вся необходимая информация автоматически поступает от нотариуса в регистрирующий орган. Правообладателю или его уполномоченному представителю необходимо лишь оплатить сбор за государственную регистрацию через платежный шлюз «Электронного правительства».

Таким образом, электронная форма регистрации прав на недвижимое имущество должна кардинально упростить процедуру оформления, исключить барьеры и создать благоприятную среду для граждан, и в будущем количество желающих воспользоваться таким видом ускоренной помощи и государственной услуги будет только расти.

Литература

1. Романкова И.В. Некоторые проблемы заключения и оформления гражданско-правовых сделок // Вестник КазГУ. – 1997. – №4.
2. Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.04.2013г.
3. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27.12.1994 г. // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. – 1994. – № 23-24.
4. Чубаров. В. Государственная регистрация прав на недвижимое имущество и сделок с ним // Закон. – 1999. – № 5.
5. Адлингтон. Г. Регистрация недвижимости и прав собственности. – Алматы: Жеті-Жарғы, 2001.
6. Ильясова К. Регистрация прав на недвижимость в РК. – Алматы: Аділет, 2000.
7. Ким Е.П. Техническая инвентаризация и оценка недвижимости. – М.: Экспертное Бюро, 1997.

References

1. Romankova IV Some problems of conclusion and execution of civil transactions // Herald Kaz GIs. 1997, № 4
2. Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 2007 № 310 -III « On state registration of rights to immovable property “ (as amended and restated as of 15.04.2013
3. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) from 27.12.1994 // Sheets of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan , 1994 , № 23-24.
4. Chubarov . V. State registration of rights to immovable property and transactions with it // Zakon.1999 number 5
5. Adlington . G. Registration of real estate and property rights. Almaty: Zheta – Zhargy , 2001
6. K. Ilyasova . “ The registration of rights to real estate in the Republic of Kazakhstan .” Adilet , Almaty, 2000
7. Kim EP Technical inventory and assessment of the property . M. : Expert Bureau , 1997

УДК 349.414

С.К. Атаханова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасы, Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: Saltanat73kz@mail.ru

Ежелгі римдегі азаматтық іс жүргізудің нысандары

Аталған мақалада Ежелгі Римдегі азаматтық сот өндірісі нысандарының даму эволюциясы қарастырылған. Автор легисаксондық, формулярлық және экстраординарлық процестің мәнін ашып көрсетеді.

Түйін сөздер: азаматтық іс жүргізу нысандары, құқықтық жүйе, құқықтық акт.

С.К. Атаханова

Формы гражданского процесса в Древнем Риме

В данной статье рассматривается эволюция развития формы гражданского судопроизводства в Древнем Риме. Автор раскрывает сущность легисаксонского, формулярного и экстраординарного процесса.

Ключевые слова: формы гражданского процесса, правовая система, правовой акт.

S.K. Atahanova

Forms of civil process in Ancient Rome

This article is devoted to evolution of the development forms of civil courts process in the Antic Rome. Author also is considered to mains of legisans, formularis and extraordinary process.

Key words: forms of civil process, the legal system, the legal act.

Ежелгі Римде азаматтық іс жүргізу арнайы ғылым бағыты ретінде қолданылған жоқ. Бірақта, оған қарап, азаматтық іс жүргізу қалыптаспады деп айтуға болмайды. Азаматтық іс жүргізудің негізі осы Рим құқығы жүйесінде орын алып дамыған болатын. Қазіргі кезеңдегі романо-германдық құқықтық жүйедегі мемлекеттердің барлығында азаматтық іс жүргізудің негіздері осы Рим құқығының рецепциясына негізделіп, қалыптастырылды. Ежелгі Римнің құқықтық жүйесінің дамуында азаматтық іс жүргізудің қалыптастырылған үш нысаны белгілі. Олардың қатарына мыналар жатады:

1. Легисаксиондық процесс;
2. Формулярлық процесс;
3. Экстраординарлық процесс.

Бұл азаматтық іс жүргізудің дамуы Рим мемлекетінің даму кезеңдерімен байланысты өрбіді. Яғни, үш даму кезеңіне патшалық, республикалық, империялық Рим мемлекетінің

дамуына жоғарыдағы азаматтық іс жүргізудің үш нысаны сәйкес келген болатын. Ежелгі Римдегі процессуалдық құқықтың алғашқы нысаны легисаксондық процесс болып табылады. Істі жүргізудің мынандай сатысы бес ғасырға дейін өмір сүрген болатын. Легисаксондық процесс эбуции заңымен байланысты болып келеді. Легисаксондық процесс заңнан шыққан талапты білдіреді. Ол тек қана Рим азаматтарына қатысты болған ежелгі құқықтың іс жүргізу құқықтық актісі. Легисаксондық процестің шығуы және мәні туралы оқулықтардың бірінде мынандай түсінік беріледі: “Легисаксионный процесс представлял собой устное судебное разбирательство. Процесс всегда открывался предъявлением иска. Первоначально для этого было необходимо присутствие обеих сторон in iure, перед претором.

По общему правилу, истец в целях судебного осуществления своего притязания должен был

сам позаботиться о прибытии ответчика на суд. С этой целью Законы XII таблиц предоставили истцу право требовать от ответчика, чтобы он следовал за ним на суд везде, где бы истец его не встретил, за исключением дома ответчика. Эта процедура называлась *in jus vocatio* (торжественное устное приглашение ответчика на суд) и подразумевала в случае необходимости возможность применения силы. Ответчик должен был беспрекословно повиноваться истцу и мог быть освобожден от процедуры привода только в случае за должника и ручался за него. В назначенный день тот должен был явиться на суд, иначе против поручителя и давался о возмещении вреда” [1, с 41-42]. Легисаксондық процестің шығуы Рим құқығында әр түрлі мағынада түсіндіріледі. Легисаксондық процесті ежелгі рим заңгері былай дейді: бұл процесс заңмен қалыптастырылған немесе дауласушы тараптар өздері сүйенген заңға сәйкес даудың негізін түсіндіруі қажет. Бұл ойды рим құқығының білгірі И.А. Покровский қабылдамайды, оның ойы бойынша: “ни то, ни другое объяснение Гая не может быть принято, так как трудно предположить существование в те времена такого большого количества законов, которые регулировали бы и ход производства и само гражданское производство с надлежащими подробностями. С его точки зрения, *lego aegre* в древнейшее время обозначало действовать, осуществлять право законным образом в противоположность незаконному насилию” [2, с 53]. Легисаксондық процесс салтанатты түрде белгілі бір формуладағы сөздерді айтумен бейнеленетін болған. Легисаксондық процесте формуладан ауытқу жеңілуді білдірген. Легисаксондық процестің бұл қырын Е.В. Салогубова былай сипаттайды: “Стороны совершали торжественные действия: истец заявлял о своем праве, ответчик оспаривал это заявление. Требования и возражения должны были быть сформулированы точно в тех словах, которые содержались в относящемся к спору законе. Присутствующий при этом претор определял дозволенность искового требования, содержание претензии, условия ее осуществимости. Претор приносил определенные формулы, предписанные процессуальным ритуалом. Если отсутствовала какая-либо законная предпосылка для предъявления истцом иска (например, данная претензия не подлежит по закону судебной защите), то претор отклонял иск. В случае положитель-

ного решения претора стороны заключали литисконтестацию (засвидетельствование спора), которой заканчивалось производство *in iure*” [1, с 43]. Легисаксондық процесс жалпы азаматтық іс жүргізуді қалыптастырудың алғашқы нысаны болуымен құнды болып табылады.

Азаматтық іс жүргізу Римде дами келе, оны жүргізудің екінші нысанына өтеді. Бұл азаматтық іс жүргізудің формулярлық процесі деп аталады. Оның қалыптасуы мен дамуын Р.Т. Мухаев былай түсіндіреді: “Гражданский процесс перетерпел во II в. революционные изменения. На смену легисакционному процессу, крайне формализованному и строгому, приходит формулярный процесс. Как и прежде, сохранялись две стадии процесса, *in iure* и *in iudicio*. Как и прежде, решение дела передавалось судье, назначенному претором, но судья уже не был свободен в своих действиях, обязан был следовать приказу претора, выраженному в виде формулы. Отсюда и название новой формы процесса: формулярный. На стадии *in iure* претор, выслушав стороны (истца и ответчика), которые излагали свои притязания и возражения в свободной форме, составлял юридическую формулу иска и направлял дело для рассмотрения по существу. Прежняя концепция легисакционного процесса: нет иска нет правонарушения – сменилась новой: нет формулы – нет иска. На стадии *in iudicio* судья исследовал фактическую сторону дела в пределах данной ему формулы, смысл которой можно выразить следующим образом: если окажется, что Н.А. виновен, присуди ему то-то; если окажется, что невиновен, то отклони притязания Б.С. Формула состояла из трех основных частей: интенции, эксцепции и кондемпнации. Интенция заключала в себе требование истца, эксцепция – возражение ответчика, кондемпнация – приказ претора судья. Процесс происходил в устной форме, при свободной оценке доказательств” [3, с 165-166]. Формулярлық іс жүргізудің мәнін О.А. Омельченко былай дейді: “Возникновение новой судебной процедуры – формулярного процесса -связывается с историческим переждением исходных видов легисакционного судопроизводства. Ввиду большей гибкости на первый план по общеупотребительности стали постепенно выходить виды, связанные со свободными назначением судьи. Легисакционное судоговорение становилось по преимуществу обрядовой стороной, а собственно установле-

ние судебной истины и разрешение споров осуществлялось в иных, не строго предписанных законами условиях. Законодательством II-I вв. до н.э. было, наконец, прямо установлено преимущество новых форм судебного разбирательства, основанных на активной роли преторской юстиции” [4, с 109]. Формулярлық процесс, Ежелгі Рим құқығында дамуы бойынша үлкен кезенді қамтыған болатын. Формулярлық процестен кейінгі экстраординарлық процестің даму сатысы былай жүзеге асты: “Формулярный процесс-традиционный гражданский процесс не только в конце республики, но и в течение всего периода принципата. Однако с установлением империи наряду с этим процессом (*ordo iudiciorum privatorum*), предполагавшим разделение производства по делу на две стадии, развиваются экстраординарный процесс (*cognitio extraordinaria*), не знающий подобного разделения. Постепенно экстраординарный процесс вытесняет формулярный, и к началу периода абсолютной монархии становится единственным” [1, с 72-73]. Формулярлық процесс өте күрделі іс жүргізу процесі болып табылды. Ол жүзеге асу үшін бірнеше шарттар қажет болды. Формула-ны магистрат жасайтын болды, соның негізінде сот істі шешеді. Формулярлық процестің негізгі төрт бөлігі бар: 1) демонстрация; 2) интенция; 3) кондеманция; 4) адьюдикация. Әрбір формулада бұл бөліктердің түгел болуы міндетті болмады. Демонстрация-іс жүргізудің, яғни талап қоюдың мәнін білдіретін бөлік болып табылды. Интенция – іс жүргізудің негізгі бөлігі болып табылды. Мұнда талап қоюдың негізі көрініс тапты. Кондеманция – бұл іс жүргізудің сотқа істі шешуге мүмкіндік беретін негізді көрсетті. Адьюдикация – іс жүргізуде сотқа еркіндік беретін формуланың бірі. Жоғарыдағы аталған бөліктермен қатар, прескрипция деген бөлім де болған. Бұл жерде талап арыз берген тұлғаның, яғни талапкердің мүмкіндігін шектеп, жауапкердің жағына ойысуды білдіреді. Оның мынандай түрлері болды:

1) *praescriptio pro actore* имела цель ограничить процессуальную консумпцию исков. Проследить действие этой прескрипции можно на таком примере. Новое лицо должно ежемесячно получать по отказу своего родственника от наследника последнего определенную сумму денег. В первый же месяц наследник отказывается уплатить этому лицу причитающуюся ему сум-

му. Обиженное лицо обращается к претору за иском и, выигрывая дело, получает свои деньги. Однако на второй месяц происходит то же самое. По правилу консумпции (уничтожения) исков после литисконтестації второй аналогичный иск уже невозможен. Во избежание этого, претор вносил в прескрипцию оговорку о том, что иск ограничивается лишь той частью требования, для которой в данный момент наступил срок;

2) прескрипция в интересах обеих сторон. Она заменяла собой демонстрацию. Использовалось в тех случаях когда для данного спорного отношения не было выработано особого термина, и поэтому в формуле приходилось его описывать;

3) *praescriptio pro reo* – это вставки в самом начале формулы. Они имели своей целью в случае верности приводимого в них обстоятельства исключить вообще не только присуждение ответчика, но и дальнейшее исследование обстоятельств дела. Важнейшим случаем данной прескрипции была преюдиция. Она заключалась в том, что если решение данного спора могла оказать решающее влияние на другой процесс, то судья в прескрипции указывал, что он не откажется от вынесения решения” [1, с 61-62].

Рим құқығы бойынша азаматтық іс жүргізудің үшінші нысаны экстраординарлық процесс болып табылады. Экстраординарлық процесс рим құқығы бойынша іс жүргізудің эволюциялық дамыған нысандардың қатарына жатады. Бұл негізінен Ежелгі Римдегі азаматтық іс жүргізуді дамытудың көрінісі. Экстраординарлық процесс былай жүзеге асады: “Магистрат, принявший дело к рассмотрению, ведет теперь его с начала и до конца, т.е. до вынесения решения. Если на последнем этапе и привлекается присяжный (третейский) судья, то он действует лишь от имени назначившего его магистрата. Явка ответчика на суд перестает быть предметом заботы истца. Магистрат, не связанный теперь жесткими процессуальными рамками, мог сам применять меры воздействия на участников процесса, принуждать их к исполнению его распоряжений. Процесс престаёт быть публичным, проводится в закрытых помещениях. Если ранее судопроизводство было бесплатным, то теперь вводятся судебные пошлины, ставшие особенно распространенными в период домината. Хотя гражданский процесс в целом остается еще устным, основные заявления сторон фиксируются в судеб-

ных протоколах, что кладет начало письменному судопроизводству” [5, с 182]. Экстраординарный процесс Ежелгі Римде абсолюттік монархия орнаған тұста іс жүргізудің бірден-бір негізгі нысанына айналды. Экстраординарлық процестің ерекшелігін жоғарыдағы атап өткен, ғалым Е.В. Салогубова былай түсіндіреді: “В экстраординарном процессе меняется процедура вызова в суд, приобретая официальный письменный характер. Формула уходит в прошлое, а иск превращается в жалобу истца, заносимую в протокол суда. Решение в экстраординарном процессе является приказом государственной власти и забота об его исполнении лежит теперь не на

истце, а на суде. Именно в экстраординарном процессе исполнительное производство принимает тот вид, который оно имеет в современном процессе. Вводится письменность, процесс становится платным” [1, с 72]. Экстраординарлық процесс Ежелгі Римдегі азаматтық іс жүргізудің ең негізгі соңғы сатысы болып табылды.

Сөзімізді қорытындылай келгенде, Ежелгі Римдегі азаматтық іс жүргізудің сатылары немесе нысандары қоғам талабына сәйкес дамып, толығып отырды. Бұл азаматтық іс жүргізудің нысандары, сол кезеңнің талабы тудырған қоғамдық мүдделерді қанағаттандыруға икемделген болатын.

Әдебиеттер

1. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс. 2-е изд. – М.: Городец-издат, 2002. – 157 с.
2. Покровский И.А. История римского права. – Рига, 1918. – 672 с.
3. Мухаев Р.Т. История государства и права зарубежных стран: Учебник для студентов вузов / Р.Т. Мухаев. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: Юнити-Дана, 2005. – 863 с.
4. Омельченко О.А. Римское право: Учебник / О.А. Омельченко. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Эксмо, 2006. – 224 с.
5. История государства и права зарубежных стран. Учебник для вузов / Под ред. Крашенинниковой Н.А., Жидкова О.А. – М.: Норма, 1996. – Ч.1. -480 с.

References

1. Salogubova Ye.V. Rimskii grajdanskii process. 2-e izd. – М.: Gorodyets-izdat, 2002. 157 sec.
2. Pokrovskii I.A. Istoriya rimskogo prava. – Riga, 1918. 672 sec.
3. Mukhayev R.T. Istoriya gosudarstva e prava zarubyejnykh stran: Ucheybnik dlya studentov vuzov / R.T. Mukhayev. – 2-f izd., Pyeryerab e dop. – М.: Yuniti-Dana, 2005. 863 sec.
4. Omyelichyenko O.A. Rimskoye pravo: Ucheybnik / O.A. Omyelichyenko. – 3-f izd., Ispr. e dop. – М.: Eksmo, 2006. 224 sec.
5. Istoriya gosudarstva e prava zarubyejnykh stran. Ucheybnik dlya vuzov / Pod Ed. Krashyennikovoi NA, Jidkova O.A. – М.: Norma, 1996. Ch.1. -480 Sec.

ӘОЖ

С.К. Атаханова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасы, Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: Saltanat73kz@mail.ru

Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізудің құқықтық негіздері

Аталған мақалада Қазақстан Республикасы азаматтық сот өндірісінің негізгі құқықтық қайнар көздері қарастырылған.

Түйін сөздер: қайнар көздер, принциптер, халықаралық шарттар, азаматтық процесс.

С.К. Атаханова

Правовые основы гражданского процесса Республики Казахстан

В данной статье рассматриваются основные правовые источники гражданского судопроизводства Республики Казахстан.

Ключевые слова: источники, принципы, международные договора, гражданский процесс.

S.K. Atahanova

Legal bases of civil procedure of Kazakhstan

This article discusses the basic legal sources of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan.

Key words: sources, principles, international treaties, civil process.

Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізудің құқықтық бастаулары кең көлемдегі нормативтік құқықтық актілерден тұрады. Себебі, азаматтық іс жүргізу өте ауқымды кең көлемдегі қатынастарды реттейді. Азаматтық іс жүргізудің жалпы барлық құқық саласының негізгі қайнар көзі 30 тамыз 1995 жылы жалпы халықтық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Конституцияға түсіндірме сөздіктерде мынандай анықтама берілген: “Қазақстан Республикасының Конституциясы (constitutio латын сөзінен шыққан құрылғы, жарғы заң) – Қазақстан халқының егемендік құқығына сай 1995 жылғы 30 тамызда өткен республикалық референдумда қабылданып, оның нәтижесі ресми жарияланған осы жылдың 5 қыркүйегінен бастап күшіне енген Қазақстан мемлекетінің Ата Заңы. Оның жоғары заңдық күші бар және

еліміздегі барлық іс-қимыл мен қалыптасушы жүйелердің нормативті базасы болып табылады, әрі Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады. Бейнелей айтсақ, бұл Конституция-мемлекетке қоғамның құқықтық сенімі және халықтың құқықтық сенімі және халықтың берген төлқұжаты деуге болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы республикалық құрылыстың негізін, мемлекеттік билік жүйесін және Қазақстан мемлекеті мен оның азаматының қатынасын белгілейді. Адам және оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын Конституция мемлекеттің ең қымбат қазынасы деп танып, мемлекет сол үшін қызмет етуі тиістігін атап көрсетеді (1-баптың 1-тармағы).

Қазақстан Республикасының бұдан бұрынғы 1993 жылғы Конституциясымен салыстырғанда, жаңа Конституция барынша жетілдірілген

ішкі біртұтастығымен және қазіргі заманғы либералдық-демократиялық құндылықты толық баянды етумен барабар, еліміздің даму тенденцияларымен, мемлекет биліктерінің шегін белгілеп беруімен ерекшеленеді [1, 24-25 бб.]. Конституцияның негізгі мәні С.А. Табановтың пікірі бойынша мынада: “Қазақстан Республикасының Конституциясы-басқа ұлттық құқықтық қайнар көздеріне қарағанда ең жоғары заң күші бар, мемлекеттік және қоғамдық құрлыс негіздерін, адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерінің негіздерін, сонымен қатар, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызмет принциптерін бекітетін және реттейтін мемлекет пен қоғамның Негізгі заңы” [2, 232 б]. Қазақстан Республикасы Конституциясының 7-бөліміндегі “Соттар және сот төрелігі” атты бөлім тікелей осы азаматтық іс жүргізуге қатысты болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабында сот төрелігін жүзеге асырудың мынандай талаптары белгіленген: “Судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен заңға ғана бағынады.

Сот төрелігін іске асыру жөніндегі соттың қызметіне қандай болсын араласуға жол берілмейді және ол заң бойынша жауапкершілікке әкеліп соғады. Нақты істер бойынша судьялар есеп бермейді.

Заңды қолданған кезде судья төмендегі принциптерді басшылыққа алуға тиіс:

1. адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша, ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі;

2. бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды;

3. өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды;

4. сотта әркім өз сөзін тыңдатуға құқылы;

5. жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаңа міндеттемелер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды. Егер құқық бұзушылық жасалғаннан кейін ол үшін жауапкершілік заңмен алынып тасталса, немесе жеңілдетілсе, жаңа заң қолданылады;

6. айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес;

7. ешкім өзіне-өзі, жұбайына (зайыбына) және заңмен белгіленген шектегі жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес. Діни қызметшілер өздеріне сеніп сырын ашқандарға қарсы куәгер болуға міндетті емес.

8. адамның кінәлі екендігі жөніндегі кезкелген күдік айыпталушының пайдасына қарастырылады;

9. заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңды күші болмайды. Ешкім өзінің жеке мойындау негізінде ғана сотталуға тиіс емес;

10. қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол бермейді.

Конституциямен белгіленген сот төрелігінің принциптері республиканың барлық соттары мен судьяларына ортақ және бірыңғай болып табылады” [3, 42-43 бб]. Сонымен қатар, Конституцияның 78-бабында мынандай талап көрсетілген: “Соттардың Конституциямен баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді қолдануға хақысы жоқ. Егер сот қолдануға тиісті заң немесе өзге де нормативтік құқықтық акт Конституциямен баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп тапса, іс жүргізуді тоқтата тұруға және осы актіні конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен Конституциялық Кеңеске жүгінуге міндетті” [3, 43 б]. Басқа азаматтық іс жүргізудің қайнар көздері осы Конституциядан бастау алады. Құқық теориясында құқықтың қайнар көздерін, құқық формалары деп түсінетін көзқарастар да бар. “Құқықтың формалары (қайнар көздері) деп мемлекеттің қоғамдық қатынастарды реттеу, қорғау үшін қабылдаған және бекіткен нормативтік кесімдердің біртұтастығының жиынтығын айтады.

Құқықтың қайнар көздеріне тек қана мемлекеттік органдардың жоққа шығарылғанға дейін қолданылатын, құқық нормасы бар, бәріне бірдей міндетті мінез-құлық ережелері, бекітілген нормативтік құқықтық кесімдер жатады” [4, 109 б]. Әрине, құқықтың бастаулары немесе қайнар көздері деп қарастырсақ та, екеуі де мағына береді. Сондықтан біз, осы екі атауды да синонимдер ретінде қолдануымызға болады.

Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізудің тағы бір басты құқықтық негіздеріне 13 шілде 1999 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексі

жатады. Бұл кодекс негізінен 5-бөлімнен, 45 тараудан, 426-2 баптан тұрады. Жалпы бөлімде Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізудің негізгі қағидалары мен міндеттері азаматтық іс жүргізу заңнамасы қарастырылған болатын. Ал, екінші бөлімде бірінші сатыдағы сотта іс жүргізу мәселесі талқыланады. Үшінші бөлімде, сот актілерін қайта қарау бойынша іс жүргізу, төртінші бөлімде жойылған сот ісін немесе атқару ісін қалпына келтіру мәселесі реттеледі. Кодекстің бесінші бөлімі халықаралық процесске арналған. Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексінің 2-бабында азаматтық сот ісін жүргізу туралы заңдар қарастырылған. Онда былай делінген: “Қазақстан Республикасының аумағында азаматтық істер бойынша сот ісін жүргізу тәртібі конституциялық заңдармен, Қазақстан Республикасының Конституциясының және халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған принциптері мен нормаларына негізделген Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексімен айқындалады. Азаматтық сот ісін жүргізу тәртібін реттейтін өзге заңдардың ережелері осы Кодекске енгізілуі тиіс.

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттық және өзге де міндеттемелері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі мен Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары азаматтық іс жүргізу құқығының құрамдас бөлігі болып табылады.

Азаматтық сот ісін жүргізу туралы заңдар азаматтық, отбасылық, еңбек, тұрғын үй, әкімшілік, қаржы, шаруашылық, жер құқықтық қатынастармен, табиғи ресурстарды пайдаланумен, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі қатынастардан және басқа да құқықтық қатынастардан туындайтын даулар бойынша істерді, сондай-ақ ерекше жүргізелетін істерді қарау тәртібін белгілейді.

Егер азаматтық істер бойынша іс жүргізу барысында әкімшілік құқыққа сәйкес шешілуге тиіс мәселені қарау қажет болса, ол осы кодекстің 26-бабының ережелеріне сәйкес азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен шешіледі” [5, 3 б]. Азаматтық іс жүргізу заңдарымен реттелетін қатынастар жүйесі де көрініс тапқан. Азаматтық сот ісін жүргізуде басым күші бар құқықтық нормаларды қолданудың да тәртібі белгіленген. Оған сәйкес, “Қазақстан Республикасының Конституциясының жоғарғы

заң күші бар және ол республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады. Осы кодекспен Қазақстан Республикасының Конституциясы нормаларының арасында қайшылық болған жағдайда Конституцияның ережелері қолданылады.

Осы кодекстің нормалары мен Қазақстан Республикасы Конституциялық заңдарының арасында қайшылық болған жағдайда Конституциялық заңның ережелері қолданылады. Осы кодекс нормалары мен өзге заңдардың арасында қайшылық болған жағдайда осы Кодекстің ережелері қолданылады.

Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттар осы Кодекстен басым болады. Және халықаралық шартта оның қолданылуы үшін заң шығарылуы талап етіледі деп көрсетілген жағдайларды қоспағанда, олар тікелей қолданылады” [5, 3 б]. Азаматтық іс жүргізу заңдарының уақыт жағынан қолдану тәртібі мынандай: “Азаматтық сот ісін жүргізу іс жүргізу әрекеттерін орындау, іс жүргізу шешімін қабылдау кезіне қарай күшіне енген азаматтық іс жүргізу заңдарына сәйкес жүзеге асырылады.

Жаңа міндеттер жүктейтін, процесске қатысушаларда бар құқықтардың күшін жоятын немесе оларды кемітетін, олардың пайдалануын қосымша шарттармен шектейтін азаматтық іс жүргізу заңының кері күші болмайды.

Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексіне 2000 жылғы 29 наурыздағы №42-ІІ, 2000 жылғы 5 шілдедегі №75-ІІ, 2001 жылғы 2 наурыздағы №162-ІІ, 2001 жылдың 11 шілдедегі №238-ІІ, 2001 жылғы 6 қарашадағы №251-ІІ, 2001 жылғы 24 желтоқсандағы №276-ІІ, 2002 жылғы 8 тамыздағы №346-ІІ, 2003 жылғы 5 мамырдағы №409-ІІ, 2003 жылғы 2 шілдедегі №451-ІІ, 2003 жылғы 9 шілдедегі №482-ІІ; 2004 жылғы 10 наурыздағы №532-ІІ, 2004 жылғы 9 шілдедегі №583-ІІ, 2004 жылғы 13 желтоқсандағы №11-ІІІ, 2004 жылғы 28 желтоқсандағы №24-ІІІ, 2005 жылғы 23 ақпандағы №33-ІІІ, 2005 жылғы 8 шілдедегі №67-ІІІ, 2005 жылғы 30 желтоқсандағы №111-ІІІ өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Көріп отырғанымыздай, азаматтық іс жүргізу кодексі заман талабына сәйкес толықтырылып, дамытылып отырады.

Аталған азаматтық іс жүргізу кодексінде азаматтық іс жүргізудің тіл мәселесі де нормативтік тұрғыда көрініс тапқан. Сот ісін

жүргізудің тілі туралы 14-бапта мынандай норма бекітілген: “Азаматтық істер бойынша сот ісі мемлекеттік тілде жүргізіледі, ал қажет болған жағдайда сот ісін жүргізуде мемлекеттік тіл мен орыс тілі немесе басқа тілдер бірдей қолданылады.

Сот ісін жүргізу тілі сотқа талап (арыз) берілген тілге қарай сот ұйғарымымен белгіленеді. Белгілі бір азаматтық іс бойынша іс жүргізу бастапқы белгенген сот ісін жүргізу тілінде жүзеге асырылады.

Іс жүргізіліп отырған тілді білмейтін немесе жөнді білмейтін іске қатысушы адамдарға сотта ана тілінде немесе өздері білетін басқа тілде мәлімдеме жасау, түсініктер мен жауап беру, өтініш білдіру, шағым жасау, іс материалдарымен танысу, сотта сөйлеу осы Кодексте белгіленген тәртіппен аудармашының қызметін тегін пайдалану құқығы түсіндіріледі және қамтамасыз етіледі.

Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушы

адамдарға басқа тілде жазылған істің заң бойынша қажетті іс материалдарының сот ісін жүргізу тіліне сот тегін аударып беруді қамтамасыз етеді. Сот процесіне қатысушы адамдарға сотта сөйленген сөздің басқа тілде айтылған бөлігін сот ісін жүргізу тіліне тегін аударып беру қамтамасыз етіледі.

Сот құжаттары іске қатысушы адамдарға олардың ана тіліне немесе олар білетін басқа тілге аударылып беріледі” [5, 6 б].

Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізу тағы бір қайнар көзіне Конституциялық Кеңес пен Жоғарғы соттың нормативтік қаулылары жатады. Бұл нормативтік қаулылар коллизиялық жағдайларды шешуге бағытталған болып табылады.

Қорыта келгенде, айтарымыз Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізудің құқықтық қайнар көздеріне иерархиялық деңгейде конституцияда бастау алатын Жоғарғы соттың нормативтік қаулыларына дейін жатады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясының түсіндірме сөздігі. Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 368 б.
- 2 Табанов С.А. Салыстырмалы құқықтану негіздері. Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 464 б.
- 3 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Жеті жарғы, 2007. –136 б.
- 4 Өзбекұлы С., Қопабаев Ө. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 264 б.
- 5 Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі. – Алматы: Юрист, 2006. – 124 б.

References

1. Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsiyasynyn tysindirme sozdigi. Almaty: Zheti Zhargy, 1996. - 368 b.
2. Tabanov SA Salystymaly kukiktanu negizderi. Okulyk. - Almaty Zheti Zhargy 2003. - 464 b.
3. Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsiyasy. - Almaty Zheti Zhargy, 2007. -136 b.
4. Ozbekuly S. Kopabaev O. Memleket zhane kukik teoriyasy: Okulyk. - Almaty Zheti Zhargy 2006. - 264 b.
5. Kazakhstan Respublikasynyn Azamattyk is zhyrgizu kodeksi. - Almaty: Lawyer, 2006. - 124 b.

УДК 331.108.6

М.А. Джанабаев

Докторант PhD 3 курса факультета журналистики КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail: mars-advokat@mail.ru

Проблемы защиты отдельных прав работников СМИ в Казахстане

В настоящей статье рассматриваются отдельные вопросы реализации права на возмещение морального вреда. Также широко представлена практика по рассматриваемой проблематике. Приведены точки зрения ведущих ученых и практиков в исследуемой области. Проведены определенные социологические работы. В конце публикации даются выводы, полезные для теории и практики.

Ключевые слова: суд, закон, право, журналист, информация, свобода, спор, стороны.

M.A. Dzhanaabayeva

Problems of protection of individual rights of media workers in Kazakhstan

This article discusses some issues of the right to compensation for moral harm. Also well represented on the above practice issues. Shows the point of view of leading academics and practitioners in the study area. Held certain sociological work. At the end of the publication of the findings are useful for theory and practice.

Key words: court, law, right, journalist, information, freedom, dispute, parties.

М.А. Джанабаев

Қазақстандағы жұмыскерлердің кейбір құқықтырының қорғалу мәселелері

Осы ғылыми мақалада журналистер өздерінің моральдық зиянды өтеуге құқығын жүзеге асыруының кейбір мәселелері қарастырылған. Белгілі бір әлеуметтік зерттеулер келтірілген. Сонымен қатар осы саладағы жетекші ғалымдардың көзқарастары берілген. Мақаланың соңында белгілі бір қорытындылар қарастырылған.

Түйін сөздер: сот, заң, құқық, журналист, ақпарат, бостандық, дау, тараптар.

Закон РК «О СМИ» (пункт 3 статьи 19) и ГК РК (пункт 4 статьи 143) допускают обращение в суд только в тех случаях, когда орган массовой информации отказал в опровержении. Иными словами, обращение за судебной защитой возможно лишь тогда, когда не сработал механизм внесудебного урегулирования конфликта.

К тому же следует отметить, что Закон РК «О СМИ» и ГК РК допускают возможность обжалования не только отказа в публикации опровержения, но и нарушение порядка опровержения, а также в случае ликвидации органа массовой информации.

К примеру, пропуск месячного срока, ответственного законом для того, чтобы редакция могла ответить заявителю на требование об опровержении, уже является нарушением порядка опровержения.

В соответствии с положением пункта 4 статьи 143 ГК РК, гражданин, в отношении которого средствами массовой информации опубликованы сведения, ущемляющие его права или охраняемые законом интересы, имеет право на опубликование своего ответа в тех же средствах массовой информации. Представляется, что гражданин имеет право на реплику тогда, когда опубликованный материал содержит порочащие гражданина сведения. Об этом, как нам представляется, должна идти речь и в Законе «О СМИ», так как ее отсутствие в Законе порождает жалобы граждан в соответствующие инстанции и толкает их к обращению в суд с иском. В связи с чем нами предлагается в Законе «О СМИ» следующее дополнение:

1) в статье 19 в пункте 2:

дополнить абзацем следующего содержания:

«гражданин имеет право на реплику, когда опубликованный материал содержит порочащие его сведения».

В Законе «О СМИ» главным средством является внесудебное урегулирование спора. Такой порядок позволяет экономить время конфликтующих сторон и сократить срок от публикации до опровержения.

При предъявлении иска о защите чести и достоинства закон предусматривает обязательное предварительное обращение с таким требованием к ответчику – СМИ, распространившему сведения, которые, по мнению истца, необоснованно умаляют его честь, достоинство или деловую репутацию.

Если иск предъявлен в связи с отказом СМИ в публикации опровержения или ответа опроверженного лица, то это требование может быть рассмотрено судом при условии, что редакция СМИ в такой публикации отказала либо не произвела ее в установленное законом время.

Указанное требование закона также должно быть отражено и в нормативном постановлении Верховного Суда. В связи с чем нами предлагается в нормативное постановление Верховного Суда РК № 6 от 18 декабря 1992 года:

1) в пункте 1:

дополнить абзацем следующего содержания:

«Исходя из смысла пункта 3 статьи 19 Закона РК «О СМИ» и пункта 4 статьи 143 ГК РК, гражданин не вправе требовать по суду опровержения порочащих его честь, достоинство и деловую репутацию сведений, если им не использован досудебный порядок урегулирования спора. В таком случае суд должен отказать в рассмотрении иска».

В Законе РК «О СМИ» говорится, что если сведения, порочащие честь, достоинство и деловую репутацию гражданина, распространены в средствах массовой информации, то они должны быть бесплатно опровергнуты в тех же средствах массовой информации (пункт 2 статьи 19).

В Законе РК «О СМИ», таким образом, не ведется речь о других способах опровержения. Однако на практике имеют место факты, когда суды применяют и другие способы опровержения. Вернемся к ранее приведенному нами примеру. Так, решением Гражданской коллегией Западно-Казахстанского областного суда по рассмотрению иска владелицы кафе Турсыновой к журналисту газеты «Надежда» (город Уральск)

по поводу статьи «Вакханалия у Вечного огня. Чьи права охраняют правоохранительные органы?» во второй инстанции, суд обязал журналиста не только компенсировать моральный вред, но и разослать письменные опровержения статьи в государственные органы – городской акимат, маслихат и редакцию газеты «Надежда» [1].

Хотя суд и выполнил требование ГК РК в части письменной рассылки опровержения (пункт 2 статьи 143 ГК РК дает суду такое право), и оно соответствует абзацу третьему пункта 2 статьи 19 Закона РК «О СМИ», где указывается аналогичная формулировка о том, что «порядок опровержения в иных случаях устанавливается судом». Вместе с тем решение суда о письменных опровержениях статьи в государственные органы противоречит первому абзацу пункта 2 статьи 19 Закона РК «О СМИ», а также пункту 2 статьи 143 ГК РК. В них говорится: «Если сведения, порочащие честь, достоинство или деловую репутацию гражданина или юридического лица, распространены в средствах массовой информации, они должны быть бесплатно опровергнуты в тех же средствах массовой информации». Об иных способах опровержения в данном случае закон не ведет речь. Было бы правильным решением предложение «порядок опровержения в иных случаях устанавливается судом» исключить из пункта 2 статьи 19 Закона РК «О СМИ». Закон в данном случае будет на стороне журналистов и СМИ в целом.

В соответствии с пунктом 6 статьи 143 ГК РК гражданин, в отношении которого распространены сведения, порочащие его честь, достоинство и деловую репутацию, вправе наряду с опровержением таких сведений требовать возмещения убытков и морального вреда, причиненных их распространением.

Пунктом 6 (в новой ред.) статьи 143 ГК РК предусмотрено, что правила о защите деловой репутации гражданина соответственно применяются к защите деловой репутации юридического лица, за исключением требования о возмещении морального вреда. Это означает, что юридическое лицо вправе требовать опровержения не соответствующих действительности порочащих его деловую репутацию сведений. Оно имеет право на помещение ответа в средствах массовой информации и на установление в судебном порядке факта не соответствия распространенных порочащих сведений действительности, а

также на возмещение причиненного в связи с посягательствами на деловую репутацию имущественного ущерба.

Что касается возмещения морального вреда, то в настоящее время в статье 143 ГК РК этот вопрос урегулирован лишь применительно к нарушениям прав граждан. Выше мы указали соответствующие аргументы такого решения законодателя. Вместе с тем сказанное вовсе не означает, что работники юридического лица не вправе потребовать компенсации причиненного им морального вреда. Такое право у них возникнет только в том случае, если не соответствующие действительности сведения о юридическом лице персонифицируются с конкретными физическими лицами. Об этом следовало бы указать в соответствующих разъяснениях нормативного постановления Верховного Суда РК. В связи с чем предлагается в нормативное постановление Верховного Суда РК № 6 от 18 декабря 1992 года:

1) в пункте 13:

в абзаце втором слова «или юридического лица» исключить.

Дополнить абзацем третьим в следующей редакции:

«Суд вправе рассмотреть иск работника юридического лица о компенсации ему причиненного морального вреда, если не соответствующие действительности сведения о юридическом лице персонифицируются с конкретным физическим лицом».

С учетом вышесказанного вновь процитируем слова президента международного фонда защиты свободы слова «Әділ сөз» Т. Калеевой в части того, что «если журналист пишет о нарушениях в деятельности какого-либо предприятия, то директор или его заместитель, или другой ответственный сотрудник должны доказать, что эта критика имеет к ним непосредственное отношение. И что именно они «настрадались» на столько-то миллионов» [2].

Как мы указывали выше, острой проблемой для СМИ являются очень большие суммы исков. Невозможность расплатиться с оскорбленной стороной иногда приводит к исчезновению СМИ. По мнению О. Кадиева, директора представительства «Интерньюс Казахстан» «астрономические штрафы, предъявляемые истцами к СМИ, – это один из методов борьбы со свободной журналистикой» [3]. К этому стоит добавить, что часть таких истцов также преследует цель

наживы за счет ответчиков из представителей СМИ. Аргументом в пользу такого вывода служит следующий иск. На карагандинскую газету «Реклама и новости» был подан иск об опровержении сведений и взыскании морального вреда в размере 5 миллионов тенге. Поводом для иска послужила статья «За свои «страдания» вымогательница потребовала 10 тысяч долларов». В публикации был представлен собирательный образ преступницы. Имен, фамилий, адресов, указывающих на конкретную личность, в тексте не было. Тем не менее истица посчитала, что статья написана о ней [4].

Для решения проблемы президент международного фонда защиты свободы слова «Әділ сөз» Т. Калеева предложила: «на уровне закона исключить возможность использовать гражданский спор как средство мести и разорения – ограничить срок исковой давности одним месяцем, взимать государственную пошлину в размере 5% от суммы заявленных требований по компенсации морального вреда» [5]. В них, на ее взгляд, заложены определенные гарантии защиты прав журналистского сообщества в суде.

Выскажем свое мнение.

1. Предложение журналистского сообщества об ограничении срока исковой давности одним месяцем не может быть реализовано в принципе, так как это противоречит смыслу гражданского законодательства о том, что исковая давность не распространяется на требования по защите личных неимущественных прав (пункт 1 статьи 187 ГК РК).

2. Что касается «мести и разорения» как целей, преследуемых отдельными истцами по делам о защите чести, достоинства или деловой репутации к СМИ, то это свидетельство того, что подобная защита стала средством уничтожить критика (журналиста и соответствующий орган массовой информации: редакцию, издательство и т.п. в том числе), или же незаконно обогатиться.

Указанное – свидетельство злоупотребления истцом правом на защиту, что должен учитывать суд при вынесении решения.

Представляется, что данное положение следует прямо отразить в нормативном постановлении Верховного Суда РК № 6 от 18 декабря 1992 года, а именно в пункте 13:

дополнить его третьим абзацем следующего содержания:

«При установлении судом злоупотребления истцом правом на защиту, требования о возмещении морального ущерба удовлетворению не подлежат».

3. Относительно увеличения государственной пошлины в зависимости от заявленной суммы иска, то оно вряд ли получит свою реализацию на практике в ближайшее время. Полагаем, что население будет крайне недовольно таким повышением. При наблюдающемся росте цен на различные услуги невысокие государственные пошлины в суды – не это ли одно из свидетельств социальной ориентированности государства?

Проблема компенсации морального вреда, в особенности определение размера компенсации в денежной форме, вызывает в настоящее время большие затруднения. Ответственность за причинение морального вреда имеет компенсационно-штрафной характер. Оценка страданий в деньгах практически невозможна.

В пункте 2 статьи 952 ГК РК, на наш взгляд, предпринята попытка найти ориентиры, из которых суд мог бы исходить при определении компенсации морального вреда. Суд принимает во внимание субъективную оценку потерпевшим тяжести причиненного ему нравственного ущерба, а также объективные данные, свидетельствующие о степени нравственных и физических страданий потерпевшего, в частности, характер и сферу распространения ложных позорящих сведений. Учитываются также иные заслуживающие внимания обстоятельства.

Доказательство нанесенного морального вреда субъективно, и зачастую истец не подкрепляет свой иск в суде какими-либо документами. Одни лишь фразы: «испытывал неудобства, унижение, нервное потрясение и т.п.». Законодатель определение размера компенсации морального вреда оставил на усмотрение суда, рассматривающего гражданское дело, с учетом принципов справедливости и достаточности.

Размер компенсации морального вреда в денежном выражении, по утверждению Верховного Суда РК, следует считать справедливым и достаточным, если при установлении его размера судом учтены все конкретные обстоятельства, связанные с нарушением личных неимущественных прав гражданина, и установленный судом размер компенсации позволяет сделать обоснованный вывод о разумном удовлетворении заявленных истцом требований [6].

В этой связи было бы целесообразным установить определенный базис, отталкиваясь от которого суд мог бы решать вопрос с суммой компенсации. На это обращают внимание и сами судьи в своих публикациях [7].

Толчком к этому служит не только сам рост денежных сумм истцов по данной категории гражданских дел, как отмечалось нами выше, но и увеличение средств массовой информации в стране. А, следовательно, и возрастание исковых обращений в суды. Если в 1991 году в Казахстане было не более 10 СМИ, то сейчас их число достигло 2973, из которых 80% являются негосударственными [8].

В этой связи в качестве отправного «базиса» для исчисления суммы компенсации к СМИ нами предложена среднегодовая стоимость активов собственника СМИ, как это установлено в пунктах 3, 7 и 8 статьи 6 Закона Республики Казахстан от 31 января 2006 года «О частном предпринимательстве». По данному критерию законодатель и относит субъектов предпринимательства к малому, среднему и крупному бизнесу [9].

Было бы целесообразно данное предложение включить в нормативное постановление Верховного Суда РК № 3 от 21 июня 2001 года (с изменением и дополнением, внесенным нормативным постановлением № 3 от 20 марта 2003 года) следующее дополнение:

1) в пункте 7:

включить третий абзац в следующей редакции:

«При определении размера компенсации морального вреда к средствам массовой информации (печать, радиовещание, телевидение, агентство, пресс-служба) в денежном выражении суд вправе принять во внимание среднегодовую стоимость активов СМИ».

К тому же, в число объективных данных, учитываемых судом при определении размера компенсации морального вреда, предлагается включить: степень умаления деловой репутации, характер порочащих честь и достоинство сведений, объем их распространения, форму их изложения в средствах массовой информации. Их наличие в разъяснении Верховного Суда РК необходимо.

В этой связи в нормативное постановление Верховного Суда РК № 3 от 21 июня 2001 года (с изменением и дополнением, внесенным нормативным постановлением № 3 от 20 марта 2003 года) включить следующее дополнение: 1) в пункте 7:

в абзаце первом дополнить предложением в следующей редакции:

«степень умаления деловой репутации, характер порочащих честь и достоинство сведений, объем их распространения, форму их изложения в средствах массовой информации».

Поднятые в докладе вопросы с конкретными предложениями послужат делу укрепления законности при рассмотрении в судах исковых заявлений к журналистам, так и в целом к средствам массовой информации по вопросам защиты чести, достоинства и деловой репутации.

Оптимизм в том, что наши замечания и предложения могут быть учтены Верховным Судом Республики Казахстан, придают слова Лидера нации Н. Назарбаева, сказанные им на церемонии вступления в должность Президента Республики Казахстан: «Мы будем развивать систему ответственных и свободных СМИ» [10]. Для практической реализации указанной цели, полагаем, понадобятся внесенные нами предложения по совершенствованию законодательства и в части судебной защиты как журналистов, так и СМИ.

Литература

1. Информационно-аналитический бюллетень «Законодательство и практика СМИ Казахстана». – 2006. Январь. – С. 30.
2. Аимбетова М. Критикуйте – невзирая на юрлица! // Газета «Время». 2011. – 16 апреля.
3. Связина О., Нитченко Ю. За право на свободную критику // Фокус. – 2009. – 10 ноября.
4. Информационно-аналитический бюллетень «Законодательство и практика СМИ Казахстана». – 2007. – Сентябрь. – С. 44.
5. Калеева Т. О законах идеальных и реальных // Законодательство и практика СМИ Казахстана. – 2005. – № 3. – С. 24.
6. Пункт 6 нормативного постановления Верховного Суда РК № 3 от 21 июня 2001 года (с изменением и дополнением, внесенным нормативным постановлением № 3 от 20 марта 2003 года). Нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан. – Алматы: Издательский дом «БИКО», 2004. – С. 71-72.
7. Солтанбеков Е. Возмещение морального вреда // Юридический вестник в Казахстане. – № 16 (100). – Август 2006 г.
8. Джалилова А. Научно-практическая конференция по вопросам СМИ и прав человека неожиданно стала площадкой для довольно острой дискуссии // Панорама. – 2009. 11 декабря.
9. О частном предпринимательстве. Закон Республики Казахстан. – Алматы: Юрист, 2006. – С. 7-8.
10. Выступление Лидера нации Н. Назарбаева на церемонии вступления в должность Президента Республики Казахстан // Казахстанская правда. – 2011. 9 апреля.

References

1. Information-analytical bulletin "Legislation and practice of mass media of Kazakhstan." 2006 . January. C. 30.
2. Aimbetova M. Criticise - despite the legal entity ! Source: newspaper «Vremya» . 2011 . April 16.
3. Svyazina O. Yu Nitchenko For the right to free criticism . Source: newspaper «Focus» . 2009 . November 10.
4. Information-analytical bulletin «Legislation and practice of mass media of Kazakhstan.» 2007 . September. C. 44.
5. Kaleeva T. Laws of ideal and real . Legislation and practice of media in Kazakhstan . 2005 . Number 3.S. 24.
6. Item 6 of the regulatory decisions of the Supreme Court number 3 of 21 June 2001 (with changes and amendments to statutory ordinance number 3 on March 20, 2003) . Regulatory decisions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Almaty: Publishing House « BIKO », 2004. Pp. 71-72 .
7. Soltanbekov E. Compensation for moral damage. Source: «Legal Gazette in Kazakhstan » № 16 (100) August 2006
8. Jalilova A. Scientific and practical conference on the media and human rights suddenly became a platform for a rather heated discussion. Source: newspaper «Panorama» in 2009 . December 11.
9. On private enterprise . Law of the Republic of Kazakhstan. Almaty: Lawyer , 2006 . Pp. 7-8 .
- 10 . Statement by Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev at the inauguration ceremony of the President of the Republic of Kazakhstan . Kazakhstan Pravda , 2011 . April 9.

УДК 347

А.Б. Омарова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: omar_17@mail.ru

Общие вопросы определения права на фирменное наименование

В статье рассмотрены положения гражданского законодательства о праве на фирменное наименование, обращается внимание на те из них, которые имеют определяющее значение при решении вопроса о наличии нарушения права на фирменное, выявления схожести фирменных наименований до степени смешения. В статье выделены те законодательные положения, которые с необходимостью должны быть положены в основу установления наличия нарушения права на фирменное наименование.

Ключевые слова: фирменное наименование, право на фирменное наименование, средства индивидуализации деятельности субъектов предпринимательской деятельности, право интеллектуальной собственности.

А.В. Omarova

Common questions of determining eligibility for company name

In state rassmotreny civil law provisions on the right to the brand name, draws attention to those that are essential when deciding on a violation of the right to trade, identifying similarities brand names confusingly. The article highlights the legislative provisions which must necessarily be the basis for determining the existence of violations of the right to the company name.

Key words: company name, the right to a trade name, means of individualization activities of business entities, intellectual property law.

А.Б. Омарова

Фирмалық атауды анықтау мәселелерінің жалпы сұрақтары

Ғылыми мақалада азаматтық құқық заңнамалардың фирмалық атау туралы ережелер қарастырылады, фирмалық атауға құқықты бұзуды анықтау және фирмалық атаулардың ұқсастықтарын анықтау сұрақтарын шешу кезінде маңызды сұрақтарға назар аударылады.

Түйін сөздер: фирмалық атау, фирмалық атауға құқық, кәсіпкерлік қызмет субъектілердің қызметін индивидуализациялау құралдар, интеллектуальдық меншік құқығы.

Фирменное наименование юридического лица является одним из важнейших способов индивидуализации компании в конкурентной среде, который является одним из ключевых факторов, влияющих на успех фирмы. Правовая защита фирменного наименования от незаконного использования является одной из стратегических задач его обладателя, работающего под узнаваемым брендом. Если имя компании на слуху, потребитель, контрагенты хорошо его знают и доверяют его товарам и услугам, у недобросовестных предпринимателей появляется огромный соблазн использовать уже раскрученный и завоевавший доверие бренд с целью по-

лучения прибыли. В таких условиях существования коммерческих структур возможность защиты своего фирменного наименования, известность которого достигаются качеством работы, товаров или услуг, маркетинговыми средствами, временем пребывания в той или иной сфере, имеет особое значение.

Средства индивидуализации юридических лиц, производимых ими товаров, выполняемых работ и услуг приравниваются Гражданским кодексом РК к результатам интеллектуальной деятельности. Раздел 5 Особенной части Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее - ГК РК) регулирует правоотношения участников

гражданского оборота в сфере интеллектуальной собственности. Одним из таких средств, который используют коммерческие организации, является **фирменное наименование юридического лица**. (ст. ст. 38, 1020-1023 ГК РК).

В нормах гражданского законодательства до сих пор нет четкого определения понятия фирменного наименования. В общих чертах понятие «фирменное наименование» раскрывается в ст. 38 ГК РК, согласно которой фирменное наименование должно содержать указание на организационно-правовую форму юридического лица и собственно его название. Фирменное наименование указывается в учредительных документах и Едином государственном реестре юридических лиц.

Фирменное наименование состоит из двух частей – корпуса и произвольной части. Как правило, в корпусе указывается организационно-правовая форма юридического лица, например «товарищество с ограниченной ответственностью», а обязательное добавление (произвольная часть) любое название по желанию субъекта, например, «Казюраспект». Полное фирменное наименование лица представляет соединение обеих частей: товарищество с ограниченной ответственностью «Казюраспект». Юридическое лицо вправе иметь сокращенное наименование, в нашем случае – ТОО «Казюраспект».

Также в гражданском законодательстве нет определения содержания права юридического лица на фирменное наименование [1, С.523]. Однако из анализа норм Гражданского кодекса РК следует, что право на фирменное наименование является исключительным (п.1. ст. 1020 ГК РК), поскольку оно может принадлежать только правообладателю и не подлежит отчуждению или передаче в пользование другому лицу по лицензии (ст. 964 ГК РК).

Исключительное право на использование и защиту фирменного наименования принадлежит только коммерческим организациям (ст. 38 ГК РК). Оно возникает с момента создания юридического лица. Некоммерческие организации, в том числе имеющие право заниматься предпринимательской деятельностью, лишены такого средства индивидуализации и, следовательно, не имеют возможности распространить на свое наименование правовую охрану, предусмотренную Гражданским кодексом РК.

Исключительное право использования фирменного наименования юридического лица принадлежит правообладателю и реализуется посредством указания его на вывесках, бланках, в счетах и иной документации, в объявлениях и рекламе, на товарах или их упаковках, а также любым иным не противоречащим закону способом.

Закон запрещает использовать тождественное или сходное до степени смешения фирменное наименование другого юридического лица (п.4.ст.1020 ГК РК). При этом различие в организационно-правовых формах не имеет правового значения при разрешении вопроса о схожести фирменных наименований.

При сходстве произвольной части фирменного наименования (названия) двух юридических лиц возникает угроза смешения данных юридических лиц, поэтому даже при их различных организационно-правовых формах такое сходство свидетельствует о нарушении права на фирменное наименование. Иными словами, различие в организационно-правовых формах не имеет правового значения при разрешении вопроса о схожести фирменных наименований. Сходство произвольной части фирменного наименования двух юридических лиц порождает угрозу смешения данных юридических лиц.

Кроме того, при оценке такого критерия как схожесть до степени смешения, важную роль играет особенность написания фирменного наименования в документации. Руководствуясь данным основанием суд может усмотреть нарушения исключительного права по мотиву схожести наименований до степени смешения. При этом суды обращают внимание на написание наименования в деловых бумагах сторон, на написание семантически значимого слова.

Вопрос о схожести фирменных наименований подлежит рассмотрению в каждом случае исходя из конкретных обстоятельств. При этом необходимо толковать понятие схожести с учетом всего вышеизложенного. Нельзя исходить только из устава субъекта, поскольку это приводило бы к ограничению возможности защиты интересов правообладателя, при использовании схожего фирменного наименования с незначительными изменениями, не влияющими на узнаваемость названия недобросовестными участниками гражданского оборота.

Приоритет в использовании фирменного наименования имеет та организация, которая была зарегистрирована в качестве юридического лица ранее. Наименование организации вносится в реестр в момент создания юридического лица. То есть, какой либо специальной процедуры регистрации фирменного наименования действующее законодательство не предусматривает. Иными словами правовая охрана на фирменное наименование распространяется с момента создания самого юридического лица. Фирменное наименование не подлежит особой регистрации, независимо от регистрации юридического лица.

Данное правило корреспондирует с положениями Парижской конвенции по охране промышленной собственности от 20.03.1883 года, участником которой является Казахстан. Согласно ст. 8 данной Конвенции фирменное наименование охраняется без обязательной подачи заявки, без регистрации, при чем независимо от того, является ли оно частью товарного знака.

Компания вправе защитить свои интересы посредством предъявления требований о запрете использования наименования и возмещения убытков к лицу неправомерно использующему название правообладателя.

Права обладателя фирменного наименования могут быть признаны нарушенными, если организация со сходным или тождественным наименованием осуществляет аналогичную с правообладателем деятельность. Виды деятельности, осуществляемые юридическими лицами, могут быть установлены из содержания уставов организаций, присвоенных кодов экономической деятельности, содержащихся в реестре юридических лиц и иных источников.

В соответствии с гражданским законодательством при возникновении **спора об использовании фирменного наименования** должны учитываться условия, предъявляемые гражданским законодательством, а именно тождественность или схожесть фирменных наименований до степени смешения; момент возникновения исключительного права на фирменное наименование (определяется датой регистрации самого юридического лица); осуществление организациями аналогичной деятельности.

Следует отметить, что законодатель расширил сферу правовой охраны исключительного права на фирменное наименование, указав в п. 4 ст. 1020 ГК РК следующее правило: если раз-

личные средства индивидуализации (фирменное наименование, товарный знак, знак обслуживания, коммерческое обозначение) оказываются тождественными или сходными до степени смешения и в результате такого тождества или сходства могут быть введены в заблуждение потребители и (или) контрагенты, преимущество имеет средство индивидуализации, исключительное право на которое возникло ранее.

Представляется возможным положительно отметить такое расширительное определение понятия схожести в п.4.ст.1020 ГК РК. Думается, иной подход приводил бы к ограничению возможности защиты интересов правообладателя, при использовании схожего фирменного наименования с незначительными изменениями, не влияющими на узнаваемость названия недобросовестными участниками гражданского оборота. Особенно в ситуациях, когда при сравнении фирменных наименований двух коммерческих организаций на первый взгляд, если не вникать в существо понятия фирменное наименование, то можно сказать, внешне два наименования один в один не совпадают, т.е не тождественны, но схожи. При этом обе коммерческие организации осуществляют деятельность в одной и той же сфере, и схожесть их наименований (незначительное различие) может приводить к их смешению, а значит к заблуждению.

Таким образом, обладатель фирменного наименования вправе требовать запрета использования любого средства индивидуализации, если такое средство отвечает признакам тождественности или схожести до степени смешения. Приоритет в таком случае законодательно отдан исключительному праву, возникшему ранее других.

Однако, может возникнуть вопрос – какие обстоятельства должны учитываться при толковании понятия схожести фирменных наименований.

В первую очередь необходимо опираться на пункты 1,3,4 ст. 1020 ГК РК, содержащие положения, позволяющие определить существо понятия «фирменное наименование», содержание права на фирменное наименование.

Так, право на фирменное наименование понимается как исключительное право использования фирменного наименования юридического лица любыми способами, а также право запрещать его использование всем иным лицам, осуществляющим аналогичную деятельность.

Гражданский кодекс РК запрещает использовать фирменное наименование тождественное или **настолько сходное (похожее)** на фирменное наименование другого уже зарегистрированного юридического лица, что может привести к **отождествлению** соответствующих юридических лиц, **введению в заблуждение** относительно выпускаемых ими товаров (работ, услуг).

При этом угрозу смешения юридических лиц порождает сходство произвольной части их фирменных наименований, несмотря на различие организационно-правовых форм.

Также, если фирменное наименование одного юридического лица оказывается тождественным или схожим до степени смешения и в результате такого тождества или схожести может ввести в заблуждение потребителей, то преимущество будет иметь фирменное наименование, исключительное право на которое возникло ранее, то есть то юридическое лицо, которое раньше было зарегистрировано.

Именно с учетом всех вышеизложенных положений, имеющих законодательную основу, подлежит толкованию понятие схожести, а не исходить только из устава субъекта, поскольку иной подход ограничит возможности защиты интересов правообладателя, при использовании недобросовестными участниками гражданского оборота схожего фирменного наименования с незначительными изменениями, не влияющими на узнаваемость названия.

Кроме того, права обладателя фирменного наименования могут быть признаны нарушенными, если организация со сходным или тожде-

ственным наименованием осуществляет аналогичную с правообладателем деятельность.

Таким образом, при возникновении **спора об использовании фирменного наименования** следует учитывать следующие условия:

– тождественность или схожесть фирменных наименований до степени смешения;

– момент возникновения исключительного права на фирменное наименование (определяется датой регистрации самого юридического лица);

– осуществление организациями аналогичной деятельности;

– написание фирменного наименования не только в уставе, но и в иной документации, частности при переводе на другие языки;

– если различные средства индивидуализации (фирменное наименование, товарный знак, знак обслуживания, коммерческое обозначение) оказываются тождественными или сходными до степени смешения и в результате такого тождества или сходства могут быть введены в заблуждение потребители, преимущество имеет средство индивидуализации, исключительное право на которое возникло ранее.

В настоящей статье мы ограничились только общими вопросами определения права на фирменное наименование. Многие другие аспекты определения самого понятия «фирменное наименование», осуществления и защиты права на фирменное наименование до сих пор представляют большой теоретический и практический интерес и требуют своего дальнейшего изучения.

Литература

1. Объекты гражданских прав: Монография /Отв. Ред. М.К. Сулейменов – Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2008.
2. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. – М.: Теис, 1996.

References

1. Obekty grajdanskyh prav: Monografya / Otv.red. M.K. Culemenov – Almaty: NII chastnogo prava KazGYU, 2008.
2. Sergeev A.P. Pravo intelektualnoi sobstvennosti v Rossiiskoi Federacii. – M.: Teis, 1996.

**Табиғи ресурстар
және экологиялық
құқық**

**Природоресурсовое
и экологическое
право**

**Natural
resources and
ecology law**

UDC 316.35:342.7

¹S.Tynybekov*, ²R. Erezhepkyzy

¹Doctor of Law, Professor Head of the Department of Civil Law and Civil Procedure,
Labor Law of the Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Doctoral candidate of PhD, 3 courses Civil Law and Civil Procedure, Labor Law of the
Al-Farabi Kazakh National University

*E-mail: serikkaly@rambler.ru

Some questions of legal regulation of the information security in Kazakhstan

The right of access to official information is really important. The constitution of RK fixes guarantees of realization of the right of citizens to information, based on the fact that the right to information is a fundamental human right. At the same time, the current law is not fully possible to implement this law.

Key words: right, human rights and citizen, right of access to information, right to information.

С. Тыныбеков, Р. Ережепқызы

Қазақстанда ақпараттарды қорғаудың құқықтық реттеудің кейбір сұрақтары

Ресми ақпаратқа қол жетілімділік құқығы аса маңызды. ҚР Конституциясы азаматардың ақпаратқа құқықтарын іске асырудың кепілі, өйткені ол азаматардың ақпаратқа құқықтарын іске асыруды бекітеді, себебі ақпаратқа құқығы ол адамның іргелі құқығы. Сонымен орай, қолданыстағы заңнамада ол құқықтың іске асырылуы толық қамтамасыз етілмеген.

Түйін сөздер: құқық, адам және азаматын құқтары, ақпаратқа қол жетілімділік құқығы, ақпаратқа құқығы.

С. Тыныбеков, Р. Ережепқызы

Некоторые вопросы правового регулирования защиты к информации в Казахстане

Право доступа к официальной информации крайне важно. Конституция РК закрепляет гарантии реализации права граждан на информацию, исходя из того, что право на информацию является одним из фундаментальных прав человека. Вместе с тем в действующем праве не в полной мере обеспечена возможность реализации данного права.

Ключевые слова: право, права человека и гражданина, право доступа к информации, право на информацию.

It is necessary to understand that information interests are information itself, possibility of receiving information, analysis, creation of new information, information exchange, and also its protection (ensuring confidentiality, safety, integrity and so forth). Therefore, information interests of the personality are reached by means of realization of

the certain information rights which circle has to be regulated by rules of law.

Interests of the person, in one way or another, find their direct implementation through refusal of execution of the rights. In this case it's rights in the information sphere or as they to call them now – information rights. Object of information rights at

the same time are information interests which define necessity in using these rights or not using them. The State through regulations and management personnel gives possibility of which actions to choose and guarantees information rights in case such need.

The human personality is the main subject of legal information relations. The role of the human personality and its interests are the main link of all information production cycle, exchange and information distribution or information turn. Information interests of the personality served as the main reason for all information revolutions, they also caused information oppositions and the information wars which are so widespread nowadays.

In our opinion, consideration of theoretical questions of the information theory rights should begin with the analysis of the «information interests of the personality» concept.

Information rights are quite specific and represent separate system. They are one of the less developed spheres of personality activities, and their studying is one of the greatest interests in the modern theory of the rights and personal rights. In this case, theoretical differentiation of human rights on personal, political, economical and cultural. It means that in the course of consideration and the analysis of information rights and interests should be taken abstractly. And it explained by variety of reasons:

First – information nature. Information is a person's way of achieving his interests and goals. Personal and economic rights reached by receiving and using information. So, for example, the right of citizens for inquiring government bodies allows citizens to acquire necessary official information that can help them to reach desirable interests, for example, to get in line for free housing state program and so forth.

Second – omnipresence of information. Information, its contents has to define those aspects of activity of the personality in which it can be used. Political information it's interest of the personality at achievement of goals in the field of public administration, implementation of political and public convictions whereas information contains economic aspects, allows to use it for the solution of social, financial and other problems.

There are various approaches in classification of information rights of the personality and their reference different known categories of the rights

and personal freedoms. A.N.Golovistikov and L.Y.Grudtsyn refer information rights both to personal[1, c.146], and to political, proving that the right and distribution of information can be important political tool, which means that achievement of political goals and at the same time realization of information rights allows person to reach the personal interests, develop, protect itself and so forth. S. S. Sartayev and L.T. Nazarkulova in the monographic work “Formation of the Constitution of the Republic of Kazakhstan” refer a freedom of speech and creativity to the civil (personal) rights, at the same time, noting that: “freedom to hold own opinion is assumed as ideological and political pluralism”[2, c.161]. At the same time, in our opinion, S. Sheverdyayev's opinion is also rather logical: “Today the right of universal access (the right to universal service) can be considered reasonably as the new social and economic right in system of the rights and freedoms, having a basis of the emergence the concept of a free flow of information”[3, c.89-97]. Such position is reasonable role of the information in modern life of society, the continuous growth of the price of information and information exchange, its role in life of the modern person.

All these positions have the right for existence. Especially because analysis which is carried out in presented work, completely confirms them. We consider that information rights represent complex system of the rights, equally representing personal, political, social and economic and cultural values in the course of formation, development and activity of the personality.

Specifics of information rights is in many respects determined by a role and value of the information sphere – spheres of a turn of information without it life of the civilized person will be impossible. In question of classification of information there is a set of approaches, for example, by the form of a data carrier, on access to information approach, on its usefulness or harm, etc. It is also reflected a question of classification information rights. So, on the subject of possessing information rights it can be shared into 4 main types:

1. Information rights of the state;
2. Information rights of society;
3. Information rights of the human personality (or constitutional and legal approach: information rights of RK citizens, foreigners and stateless persons that often has great importance.) ;

4. Information rights of legal entities (the gradation of these rights depends on a type of the legal entity).

Proceeding from the essence of the concept “information turn” represents rather difficult mechanism of creation, transfer, receiving and processing information in society. In science are offered various versions and theories of classification information rights. So, I.L.Bachilo emphasizes the following types:

1. Right to inviolability of private life;
2. Right to protect honor and reputation;
3. Right for correspondence secrecy, telephone negotiations, post, cable and other messages;
4. Freedom of thought and speech;
5. Freedom of mass information, ban on censorship;
6. The right to express religious and other beliefs;
7. The right for reliable information about a state of environment;
8. The right to reliable information about the facts creating threat to life and human health;
9. Freedom choice of communication language and creativity;
10. Freedom of all types of creativity and teaching[4, c.52-53].

Kazakhstan scientist M.A. Shakenov, noting that information rights need a certain streamlining, which is possible when carrying out classification of such rights that “would allow not only to create complete idea of nature of the information processes happening in modern society, but also to give the general directions of legal regulation of the information sphere of society, depicting the general claims and interests of individuals, and also the main ways to permit the possible conflicts proceeding from the principle of ensuring balance of interests of the state, society and the individual”, in turn [5, c.36], offers the following system:

1. Right for information;
2. Right for information search;
3. Right to implement request of necessary information (from government bodies);
4. Right for information creation;
5. Right for inviolability of personal information, and also channels of possible transfer of such information;
6. Right for information transfer;
7. Right for mass distribution of information;

8. Right for application of the contents of information;

9. Right for information reproduction;
10. Right for information storage;
11. Right for information concealment.

Z. Baishev on the basis of the constitutional norms allocates such category as freedom of information and information field, which leads him to:

- freedom of speech;
- access for information and its free distribution, i.e. everyone has the right to receive and extend freely information; any should not forbidden by law;
- the right to denial of unreliable information and to the answer in mass media;
- the right to protection of a source of information received by mass media;
- ban of information censorship and information isolation [6, c.37].

There are other versions and views. Many authors lean on the legislation directions in the field of information law and try to split up the right to information, than only burden their system. Any system including the system of information rights has to be harmonious and accurate. And it is necessary to precede only from information turn structure, that is access, production and distribution, protection and information storage. Respectively, it is possible to allocate four main types of the information that’s right:

- right for access to information;
- right for production and information distribution;
- right for protection (confidentiality) of information;
- right to storage information.

These rights are universal in the senses that treat as to physical, and to legal entities. That is all four subjects of information legal relations.

These rights – the interdependent definitions which are inseparably linked among themselves, lack of one of them has to lead to a rupture of information chain and, respectively, to lack of information turn. The essence of information rights consists in their unity, interdependence.

Basis of information rights as well as a basis of information security of the personality, societies and the states, are made by the right to access to information.

The history of creation of this right begins with the slogan “freedom of information” which

was proclaimed by the USA delegation, which has taken part in inter-American conference in Mexico City in 1945. Therefore in 1946 the General Assembly of the UN adopted the resolution No. 59 (1) "Convocation of the international conference for freedom of information". According to this resolution, freedom of information began to be considered as a fundamental human right consisting in opportunity to freely collect, transfer and publish information [7, c.72].

The universal declaration of human rights from 1948 fixed the provision on the right to freedom of belief and their expression: "Each person has the right to freedom of belief and their free expression: this right includes freedom to freely adhere to the belief and freedom to look for it, receive and extend information and ideas by all means and irrespective of frontiers" [8]. Introduction of the concept "irrespective of frontiers" from the original principle of the international information exchange, the principle of a free flow of information was an achievement in this situation.

These principles initially had many opponents because of providing an international legal basis for ideological opposition of two blocks: USA and USSR. The countries of the Soviet block opposed to this theory the concept of the people and the nation's right for information. This concept considered the international information exchange as respect of the state sovereignty, the right of the people to support national cultures and responsibility of the state for information distribution through borders. Danger of a free information exchange posed at that time as a serious threat. While the principles offered by the Soviet block, didn't suit a warring party as the organization of system of the state control and regulation behind activity of national mass media demanded [8, c.89-97].

On November 4th, 1950 accepted European convention on protection of human rights and fundamental freedoms established: "Everyone has the right to express their opinion freely. This convention stated a freedom to reckon opinion and freedom to receive information and ideas without intervention from public authorities irrespective of frontiers" [9].

Actually, the right for information can be implemented in the various ways. It is necessary to carry it to most widespread: interpersonal communication of people among themselves, obtaining information by means of mass media and the Internet, and other material carriers.

A.N.Golovistikov and L.Y.Grudtsyn classify these ways as an interpersonal and mediated [1, page 45]. And the picture of information exchange in the world community for the last century significantly changed. Today, in a century of rapid development and progress, communication of people significantly decreased. Received information for 85% and more comes from multimedia; in this regard the right for information generated a new type of the right – the right for communication. The information environment in the world develops rather dynamically. Today more questions are connected with the concept "information", than ever, that there were a number of the reasons which simply didn't exist less than ten years ago. One of the reasons – technological innovations: rapid growth of the new extensive information infrastructure, which is including not only the Internet, but also cable networks, satellites for a direct broadcasting, cell phones, etc. in which the balance is far displaced from broadcasting receptions on the type "one-to-many" (for example, traditional radio and television) to broadcasting type "many – to – many" which is peculiar to dialogue media. In many states positive changes in economy and growth of national welfare are caused by elimination of the problems connected with providing a free access to information resources, for the solution of problems of commercial, social, diplomatic, military and other character.

In connection with this, the next stage in the development of information rights is the development of the concept of the right to communicate. It is considered that the founder of this theory is the major French official-lawyer J. D'Arcy who in the early seventies of the XX century suggested to make changes to systems of distribution of information from "vertical" to "horizontal". That is, it was offered to enter on an equal basis with system of distribution of information through a mass media to a large audience of consumers of information, the possibility of direct exchange of information between people, as being in the territory of one state, and in other countries. It was J. D'Arcy who proposed the concept "human right on universal communication" because at that time there wasn't any principle which governed and regulated the processes of international communication. This theory was announced in 1976 in Costa Rica at the international conference where two main concepts on which the right to communication is based were defined,

namely: right of access to means of communication and right of direct participation in communication process. Thus access was understood as ability of the potential consumer really and effectively to use available means of communication as the recipient of the information. And the same was considered as real and effective possibility of the consumer in turn to become directly or indirectly the founder and the distributor of information [10, c.39-40]. This theory was absolute, considering the beginning of mass distribution of the Internet which already for that period turned into world cross-border information system.

However since then, it should be noted, the world community including by means of use of the legal tool, doesn't put so deeply a problem of guaranteeing the right of citizens on communication which so succeeded by means of functioning of global communication systems. Priority emphasis on the other side of the issue, namely providing with the state of certain standards of access is at the center put as it is possible bigger number of people to telecommunication technologies, to world's information heritage. In this area, the first to introduce these concepts in the legal field, were Germans. The law "on telecommunications" of 1996 in Art. 17 defined: "universal services are the minimum offer of telecommunication services for the public for whom the quality is set and which should be available to all users, regardless of the place of residence or work at an affordable price" [11].

It should be noted that the concept "universal services", despite the prevalence, is in some way discredited. First, "universal services" are seldom considered in regulations in a context of ensuring information rights of citizens and second, the list of universal services have a very narrow and regulated by the Law "On Communications" on July 5, 2004 № 567-II (telephones, radio, television broadcasting signal distribution). Today in all developed world community these services and many others, are considered for a long time self-evident.

Nowadays, the right to information is even more often substituted for right of access to information. National legislations of many countries don't solve problems of ensuring the right to information in full, just considering regulation of providing citizens to official information.

Of course, this right – the right of access to official information, it is extremely important. Its legal regulation is urged to provide the following purposes:

1. It allows consolidating and providing the right of the citizens to search and obtaining necessary official (governmental) information. That, according to I. L. Bachilo, "the most important characteristic of information function of the democratic state" [12, c.58];

2. These norms provide a certain openness of activity of government bodies and structures that is one of ways of realization of the principle of transparency of public administration.

Constitution and the laws of different countries, to varying degrees advanced on this issue. In a number of the countries the right to information is consolidated constitutionally (Sweden, Spain, the Netherlands, Portugal, Austria, Hungary, Estonia, Belgium, Romania, the Russian Federation). In other countries this right definitely special legislation, or is considered by administrative procedures. So, now 16 countries of the world adopted the special laws providing access to information and official information in particular. Sweden the first adopted the Law "on freedom of media" in 1776; Finland – the Law "on openness of public documents" of 1956; The USA – the Law "on freedom of information" of 1966; Denmark – the Law "on access to administrative documents" of 1970; Norway – the Law "on public access to documents" of 1970; France – the Law "on access to administrative documents" of 1978; The Netherlands – the Law "on Access to official information" of 1991; Austria – the Law "on freedom of information" of 1983; Germany – the Law "on acquaintance with official documents and on access to information"; Italy – the Act of information of 1990; Hungary – the Law "on public interest" of 1994; Switzerland – the Law "on public awareness" of 1995; The Republic of Korea – the Law "on disclosure of information of government bodies" of 1996; Japan – the Law "on publication of information belonging to administrative bodies" of 2001. In Russia the special Law "on information, informatization and information security" in 1995 was adopted. In the research D. Banissar carried out the analysis of 58 such laws [13].

The Constitution of the Republic of Kazakhstan as the Basic Law plays an important role in society and state life that is expressed through its functions. Classification of functions of the constitution into three main types: political, legal and ideological [14, c.97], is especially obviously traced through consolidation and ensuring realization of information rights of citizens.

The constitution of RK fixes guarantees of realization of the right of citizens on information, based on the fact that the right to information is a fundamental human right.

The constitution of the Republic of Kazakhstan also consolidated the right to information. Point 2 of article 20 of the Constitution of RK guarantees: "Everyone has the right to freely receive and impart information by any means not prohibited by law" which corresponds to the largest international documents in the field of information security. But the process of ensuring this rule Kazakhstan legislation drifted to administrative legislation. It is provided by standards of Laws RK "on administrative procedures" of November 27, 2000 No. 107-II and "on order of consideration of physical and legal entities" of January 12, 2007 No. 221-III, and the relevant normative legal acts.

One of the constitutional rights of citizens is a "right to know" which is undergoing a recent major adjustments, namely, broader treatment. If earlier it was more understood as the right of the citizen to obtaining information affecting its rights and interests, now the citizen has the right and opportunity to receiving of any interesting information which promotes both technical progress, as well as government policies on open dialogue with society. According to this policy, citizens have the right of obtaining any information about the state, its activity, activity of separate government bodies and officials that does public administration transparent. In this perspective, the "right to know" is converted into the right to access to information.

In modern society, the most relevant is the concept of open government. "The concept of open government based on democratic mechanisms of interaction between the state and society, based on the fact that contractor of the state is active pluralistic civil society, and the state is able to perceive the activity of society, while society – to understanding the role of the state as a special tool for its operation and development".

Based on the role of media in modern society, as well as specific information as a basis for decision-making in all spheres of life, it is concluded that

the right to information rights can't be allocated as separate category as the political or economic rights. Information rights should be considered as complex system of the rights equally covering political, social and economic, personal, cultural and other values.

The development of information technology, multiple increase in turnover of information, the modern role of information in a person's life in many ways determine the ability and the right to have access to information, which is one of the key constitutional rights of the individual. Providing conditions for realization of this right is the main indicator of openness of the government, an indispensable condition of functioning of civil society and transparent public administration [15, c.60].

In this regard, it is necessary to settle legislatively process of realization of this right, having fixed legal status of participants of legal relationship on providing and obtaining information that is possible by the adoption of the law on "access to information", as is done in number of the countries. It will also allow to fix legal status of information, to establish information list with limited access and open information, to define the mechanism of access to open information, to set limitations and restrictions to the rights of citizens in the information area, to define the legislative bases for permission of collisions in the implementation of the right to information and the right to privacy.

Legislative fixing of legal status of information and its classification has to be directed on elimination of available collisions between legislative and bylaws, and also completion of gaps in the operating Kazakhstan right, which applies to the right to information security.

The right to information security, to ensuring its confidentiality is treated in most cases as the right to secret. The desire to protect a certain range of information from outside interference is justified desire to protect own interests, honor, dignity and the honor and dignity of the family. However, the current law is not fully possible to implement this law, which should be attributed to personal information [16].

References

1. Golovistikova A.N. Grudtsyna L.Yu. Human rights. – M, 2006. – page 144.
2. Sartayev S. S., Nazarkulova L.K. Formation of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Almaty, 2002. – page 408.
3. Sheverdyayev S. The right to access to information in Russia: theory and legislation problems//Institute of problems of information right. «Journalism and right». issue 35 . – 1994 . – Page 89-97.
4. Bachilo I.L. Information right: Bases of practical informatics: Manual. – M, 2006. – page 254.
5. Mozdakov A.Yu. Social and philosophical aspects of a problem of safety: Author. ... Candidate of philosophical sciences: 09.00.11. – Nizhny Novgorod, 2008. – page 26.
6. Baishev Zh. Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: educational and methodical grant. – Almaty: Zheti Zhargy, 2001. – page 392.
7. Kolosov YU.M. Media and international law. – M, 1974. – page 215.
8. Sheverdyayev S. The right to access to information in Russia: theory and legislation problems//Institute of problems of information right. «Journalism and right». issue 35 . – 1994 . – Page 89-97.
9. Universal declaration of human rights. Adopted on 10 December 1948 the General Assembly of the UN // Information System «Paragraph»
10. European convention on protection of human rights and fundamental freedoms. Concluded in Rome on 4 November 1950 // Information System «Paragraph»
11. The federal law of Germany of July 22, 1997 of Informations – und Kommunikationsdienste – Gesetz» (The multimedia law Germany)
12. Bachilo I.L. Information and information relations in the right//NTI. Ser.1. – 1999 . – No. 8. – Page 30-58.
13. Banissar D. Freedom of information and access to governmental documents//the Review of the legislation on access to information in a world / Edition of Sheverdyayev S. – M: De-Novo, 2004. – page 322.
14. Sapargaliyev G. S. Constitutional law of the Republic of Kazakhstan. – Almaty: Zhet_ Zhargy, 1998. – page 336.
15. Open state: political and legal vision//State and right. – 2003 . – No. 5. – Page 60-68.
16. Zhatkanbayeva A.E. Theoretical problems of constitutional and legal information security in the Republic of Kazakhstan: dissertation of doctor in law: – Almaty, 2009. – page 288.

УДК 342.7:349.6

¹Ш.К. Ергобек*, ²К.Ж. Алтаева¹К.ю.н., ст. преп. кафедры финансового, таможенного и экологического права, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы²Доктор PhD, ст. преп. кафедры международного права,

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: shyngys.ergobek@mail.ru

Конституционно правовые основы права собственности на природные ресурсы в постконфликтных обществах как фактор стабильности

В статье рассмотрены вопросы права собственности на природные ресурсы в постконфликтных обществах. Вопросы права собственности являются одним из важнейших источников напряженности. В статье анализируются конституционные нормы различных стран, устанавливающие право собственности над природными ресурсами. Более того, статья также рассматривает и конституционно правовой договор между конфликтующими сторонами как источник, где рассматриваются вопросы природопользования. С этой точки зрения важным является то, что четкое определение права собственности является одним из важнейших аспектов общественного согласия.

Ключевые слова: природные ресурсы, собственность, федерации, автономии, природопользование.

Sh.K. Yergobek, K.J. Altayeva

Constitutional legal basis of ownership of natural resources in post-conflict societies as a factor of stability

The paper deals with of ownership of natural resources in post-conflict societies. Ownership issues are one of the major sources of tension. The article analyzes the constitutional norms of different countries, establishing the right of ownership over natural resources. Moreover paper also considers the constitutional legal agreement between the conflicting parties as a source which deals with questions of nature use. From this perspective, it is important that a clear definition of property rights is one of the most important aspects of public consent.

Key words: natural resources, ownership, federations, autonomies, use of nature.

Ш.К. Ергобек, К.Ж. Алтаева

Дағдарыстан кейінгі қоғамдарда табиғи ресурстарға меншік құқығының конституциялық құқықтық негіздері тұрақтылық факторы ретінде

Мақалада дағдарыстан кейінгі қоғамдардағы табиғи ресурстарға меншік құқығы қарастырылған. Меншік құқығы бүгінгі күні қауіптердің негізгі қайнар көздерінің бірі болып табылады. Мақалада түрлі мемлекеттерде табиғи ресурстарға меншік құқығын орнататын конституциялық нормалар сараланған. Мұның өзара шиеленіскен тараптардың арасында жасалған конституциялық-құқықтық шарт табиғат пайдаланудың негізгі қайнар көздері ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыдан табиғи ресурстарға меншік құқығын айқындау қоғамдық келісімнің маңызды бөлігі болып табылады.

Түйін сөздер: табиғи ресурстар, меншік, федерациялар, автономиялар, табиғат пайдалану.

Природные ресурсы (такие, как нефть, природный газ, алмазы, минералы, леса и воды) часто являются основным источником национального дохода, а также одной из основных причин конфликтов и нестабильности в случаях неэф-

фективного управления и распределения. Страны со слабыми институтами часто сталкиваются с проблемами коррупции и попытки различных участников захватить богатство, полученное от природных ресурсов. Управление природными

ресурсами особенно важно в контексте разделенных обществ, потому что контроль над прибылью от местных природных ресурсов часто является главным мотиватором этнических конфликтов.

Прения и конфликты природно-ресурсного характера носят острый характер не только в контексте разделенных обществ, но и в тех случаях, когда неравномерное географическое распределение природных ресурсов соответствует этническим, религиозным или языковым барьерам. Хотя эти вопросы особенно важны в децентрализованных странах. И особенно важным в федеральном контексте они могут возникнуть в любом государстве, где интересы местных общин с требованиями повышения самостоятельности в управлении местными ресурсами наталкиваются на противодействие со стороны центральной власти. В этих условиях рамки для использования природных ресурсов могут укрепить национальную экономику, улучшив диалог, или могут усугубить конфликт.

Несмотря на это, природные ресурсы не всегда воспринимаются как достаточно важный фактор, использование которых должно быть отражено в конституции или мирных соглашениях. Во многих странах, где природные ресурсы не представляют значительную часть сектора экономики, они не регулируются отдельно, и подпадают под общие положения, касающиеся использования доходов, налоговых и финансовых вопросов (как в большинстве западных государств). Кроме того, во многих мирных договорах природные ресурсы упоминаются только вскользь. Однако в последних конституциях и правовых соглашениях все ярче выражается тенденция к регулированию природных ресурсов отдельно от других элементов в рамках проблем по распределению ресурсов. Для этого есть целый ряд причин. В некоторых развивающихся странах, природные ресурсы являются единственным или основным источником богатства. В результате эти ресурсы очень часто рассматриваются как национальное достояние, которое должно справедливо распределяться. Тем не менее довольно часто они вызывают сильные чувства у местных сообществ, которые нуждаются в доходах для реализации собственных программ развития. Задача состоит в том, чтобы сбалансировать эти местные интересы с общими целями национального развития. Стороны часто об-

ращаются с просьбой стать посредником в этих типах конфликтов, которые могут возникнуть.

Поэтому становится важным развитие концептуальной ясности о категориях вопросов, которые могут возникнуть в ходе переговоров по природным ресурсам. Опыт в этих типах переговоров предполагает, что механизмы, регулирующие природные ресурсы, можно разделить на три широкие области.

1. Право собственности на природные ресурсы. Режим, регулирующий право собственности на природные ресурсы, часто эмоциональный вопрос, который требует балансирования требований частной собственности, коммунальных и традиционных прав и государственной собственности. Решение задач, связанных с правом собственности, зачастую является наиболее спорным аспектом конституционного процесса по природным ресурсам. Тем не менее владение часто неправильно понимается как решение смежных проблем в управлении, контроле и распределении доходов от природных ресурсов. На самом деле, права и преимущества владения могут меняться, и часто ограничены законодательством.

2. Разграничение полномочий в управлении и развитии природных ресурсов. К Конституции часто обращаются в случаях, когда дело касается разграничения полномочий между центральными и местными органами власти в отношении управления и принятия нормативно-правовых актов, касающихся разработки и эксплуатации природных ресурсов. Это дает возможность власти, контролировать, регулировать и управлять природными ресурсами и потенциально является более значимым правом, чем право собственности. Это разграничение может иметь глубокое воздействие на развитие сектора и даже на общую структуру государства, в условиях, когда природные ресурсы являются основным источником доходов населения. В унитарных государствах это может быть менее важной проблемой, но это проблема актуализируется, когда речь идет федеральных странах.

3. Обращение с доходами от природных ресурсов. Прозрачные и справедливые механизмы природопользования и эффективное распределение доходов от сырьевого сектора может быть определяющим фактором жизнеспособности государства и конституционного строя. Использование доходов от природных ресурсов может непосредственно следовать из эффективного рас-

пределения, управления и контроля над этими ресурсами, или их отсутствия. Последнее может иметь место, когда цели, которые устанавливает Конституция, разграничивая ответственность за рациональное использование природных ресурсов, может существенно отличаться от частных политических целей, которые лежат в основе распределения доходов от этих ресурсов.

Прежде чем рассматривать виды договоренностей по природным ресурсам, что может быть рекомендовано включить в конституции, в первую очередь, необходимо рассмотреть причины того, почему это важно, включить положения о природных ресурсах в конституцию или (предшествующие) мирные договоры. На наш взгляд, в разделенных обществах или постконфликтных ситуациях эти соглашения должны быть направлены на формирование нового общественного договора. Эта статья в основном о месте природных ресурсов в общественном договоре, и мы используем конституцию как выражение этого (другие формы общественного договора, конечно, возможны).

Здесь стоит напомнить, что многие конституции «первого поколения» 20-го века были в значительной степени связаны с провозглашения государственного суверенитета (как, например, в Папуа-Новой Гвинее, Индонезии, Нигерии и Венесуэле). Это были постколониальные страны. Что касается природных ресурсов, их внимание было сосредоточено на установлении государственной собственности на эти ресурсы, на благо страны, противоядие эксплуатации со стороны иностранных государств или международных корпораций. В отличие от этого, конституции нового поколения, разработанные много десятилетий спустя, уже более часто с целью урегулирования внутренних конфликтов вынуждены признать разнообразие и неоднородность как фактор нестабильности. В результате, их положения о природных ресурсах все более пытаются решить претензии, консолидируя внутренние группы и сообщества с целью контроля и совместного использования природных ресурсов. Действительно, природные ресурсы были основной частью нескольких недавних мирных и конституционных переговоров. Стоит отметить, что эти виды споров и попытки решить их, не нарушая стабильности, мирным путем и способом конституционных переговоров наиболее распространены в странах с федеративным

устройством (например, Судан, Ирак и Нигерия), эти же группы вопросов также присутствуют и в унитарных государствах с регионами, населенных этническими и религиозными группами, утверждая автономию в управлении местными ресурсами (таких, как Индонезия и Ачех, Папуа Новая Гвинея и Бугенвиль).

Политические мотивы, почему споры о природных ресурсах должны найти конституционное выражение, имеют два аспекта: во-первых, использование природных ресурсов стало основополагающим элементом новой политики в отношении национального согласия, и, во-вторых, конституции сами, как правило, предназначены для защиты ключевых элементов новой политики в отношении национального согласия, предотвращая изменения без воли большинства и специальных процедур. В этой статье рассматривается, что особенно в ситуациях, где природные ресурсы или управление природными ресурсами, возможно, должны стать центральным компонентом последующих мирных или конституционных переговоров сторон, когда этот вопрос является основным в напряжении между разными группами. Конечно, мы не имеем в виду, что конституция является единственным инструментом, с помощью которого можно закрепить управление природными ресурсами, однако, при этом Конституция является универсальным механизмом, в котором может быть достигнуто прочное соглашение о природных ресурсах. Это возможно в некоторых случаях благодаря достижению отдельного соглашения, без соответствующего конституционного выражения. В этом случае почти все вопросы, поднятые в следующих разделах в отношении собственности, управления и распределения доходов, столь же уместны.

Режим собственности на природные ресурсы является весьма сложным вопросом, который часто переплетается с конфликтами на основе идентификации. Это часто случается по вопросу о собственности на природные ресурсы, сложные политические проблемы, выраженные в популистских высказываниях, могут переопределить фискальную рациональность, и задача, стоящая перед участниками переговоров, направит дискуссию от политических лозунгов к технической дискуссии на основе эффективных управленческих решений. Владение природными ресурсами имеет дополнительное значение в

тех странах, где доходы от природных ресурсов представляют большую часть экономики и особенно там, где географическое распределение природных ресурсов осуществляется неравномерно среди различных этнических групп. Собственность часто включает в себя спор между несколькими взглядами: частная или государственная и т.д. Для того чтобы обеспечить основу для обоснованного регулирования и развития природно-ресурсного и в некоторых случаях социального мира, Конституция должна четко определить юридические права на природные ресурсы страны.

Тем не менее в то время как конституции часто устанавливают право собственности на природные ресурсы или недра, этот вопрос иногда превращается в оружие, в руках лиц, которые управляют политическими конфликтами. В однородных обществах конституционные положения о собственности на природные ресурсы сосредоточены на решении вопроса национального развития или того, как эти природные ресурсы распределяются между правительством и частными интересами. В разделенных обществах конституционное регулирование природных ресурсов рассматривает вопросы распределения богатства между антагонистическими общинами. Собственность иногда ошибочно рассматривается как фактор, который регулирует этот процесс сам по себе. Тем не менее в то время как право собственности является важным элементом общей структуры природных ресурсов, это не всегда охватывает вопросы управления, регулирования и распределения доходов. Эти вопросы могут быть рассмотрены отдельно другими частями конституции или нормами отраслевого законодательства.

Возможно, яркой иллюстрацией, отделяющей право собственности от управления и совместного использования прибылью от природных ресурсов, является Всеобъемлющее соглашение о мире в Судане, на базе которого была создана Национальная комиссия по нефти для регулирования нефтяного сектора и разработана формула для распределения доходов, в то время как вопрос о праве собственности на недра оставлен на рассмотрение в будущем. Другими словами, определение права собственности и собственника не являлось необходимым условием, для того чтобы развивать данное направление в экономике и распределять доходы.

Конституции (или правовые акты, регулирующие данные правоотношения) значительно отличаются в отношении прав собственности в целом и собственности на природные ресурсы, в частности. На фундаментальном уровне конституция гарантирует или не гарантирует право частной собственности и права иностранных инвесторов в отношении собственности в экономике, в целом, и на природные ресурсы, в частности. Все чаще в конституциях регламентируются виды и режимы собственности, в частности, недр и природных ресурсов, в целом. Существуют различные возможные режимы собственности. В частности это:

а) частная собственность – абсолютная собственность отдается частному физическому или юридическому лицу или корпорации;

б) общая или традиционная собственность – базируется на коллективном праве доступа и использовании без установления частного владельца;

в) государственная собственность – центральное Правительство или местный орган от своего имени или от имени «народа» владеет ресурсом, который может быть затем использован самим Правительством, или право природопользования может быть передано третьему лицу;

г) смешанная собственность, или сосуществование этих различных режимов, которые определяют собственность по уровню важности и месту в национальной экономике.

В большинстве случаев конституции устанавливают государственную собственность на природные ресурсы, при этом применяя принцип суверенитета государства над его природными ресурсами [1]. Вообще конституции могут также содержать положения, касающиеся права на компенсацию за лишение своего имущества (экспроприации для развития ресурсов) и регулирования права государства и личности, ограничивая использование или способы осуществления своих прав на собственность (например, экологическое законодательство по отношению к различным формам добычи).

Конституции также часто различают право собственности на природные ресурсы, находящиеся как на поверхности, так и в недрах, за которыми довольно часто устанавливается государственная собственность, при сохранении права общего природопользования на ресурсы, которые находятся на поверхности (например,

Либерия). В некоторых районах также признают права коренных общин на недра и требуют участия этих общин при переговорах по заключению контрактов на недропользование для реализации местных интересов (например, Канады Юкон и его «первых наций»).

Взрывоопасность вопроса собственности и противоречивость требований собственности на природные ресурсы не следует недооценивать. Трагическим примером, разгоревшимся на основе автономии, является конфликт на острове Бугенвиль в Папуа-Новой Гвинее в течение 1980-х и 1990-х годов. В данном случае конституция Папуа-Новой Гвинее дала национальному правительству суверенитет над природными ресурсами этого унитарного государства, которое противоречило праву традиционного недропользования на острове Бугенвиль. Строительство и эксплуатация открытым способом большого медного рудника, без учета мнения местного населения Бугенвиля, было поводом для гражданской войны, длившейся 14 лет, которая привела приблизительно к 15 000 смертей. Конфликт был решен только в 2001 году передачей «сильной» автономии региональному Правительству (Правительство автономного Бугенвиля), в том числе, в вопросах суверенитета над своими природными ресурсами, а также с согласием на будущий референдум о независимости острова.

Во многих федеральных системах, а также некоторых унитарных государствах, отвечающих определенным требованиям местной автономии над природными ресурсами, как в Папуа-Новой Гвинее, возникает дополнительная сложность относительно того, как решить потенциально противоречивые требования по праву собственности на природные ресурсы между национальными правительствами и местными органами власти. В этих случаях просто утвердить государственную собственность на природные ресурсы ничего не дает и не определяет права и обязанности на различных уровнях власти для разработки и раздела прибыли от этих ресурсов.

Старые федерации, такие, как США, Канада и Австралия, как правило, решают данный вопрос в пользу частной или государственной собственности и оставляют контроль и прибыль

от эксплуатации природных ресурсов, на уровне штатов или провинций. Возможно, это было продиктовано технологией 19-го века и исторической реальностью, так как инфраструктура связи и транспорта не была достаточно развита, чтобы обеспечить централизованный контроль над регулированием и эксплуатацией природных ресурсов. Кроме того, США и Австралия во время их создания состояли из уже существующих штатов и провинций, и не было осознания существования или значимости природных ресурсов, таких, как нефть [2].

В XX-м веке, однако, реформаторы конституции стали задумываться о том, что природные ресурсы должны быть использованы во благо национальных интересов. Это было обусловлено техническим прогрессом, изменением в национальной экономике и тем, что эти конституции были составлены и приняты во времена построения государства, когда самоуправляющиеся единицы решили объединиться. Значительное экономическое воздействие нефти и газа, в частности, на национальные подтолкнуло на сохранение права собственности, или «суверенитет», многих природных ресурсов на национальном уровне. Конституции таких стран, как Южная Африка, Нигерия, Индонезия, Папуа-Новая Гвинея и Индия, утвердили природные ресурсы как национальное достояние, важное в финансировании равных услуг и общенационального развития, а не в качестве ресурса отдельно взятого региона. Однако, как показывает история внутригосударственных конфликтов в конце XX-го века, часто встречаются серьезные политические требования по передаче некоторых функций и преимуществ в отношении собственности на природные ресурсы на местном уровне. Поэтому в последних конституциях есть попытки более тонкого подхода к вопросам собственности на природные ресурсы. Результатом этого явилось признание законных местных стремлений для участия в принятии решений об освоении природных ресурсов в пределах национальных правил и норм (как в Ираке, Судане, Индонезии, Нигерии и дельте реки Нигер). Различные подходы на право собственности на природные ресурсы можно рассмотреть в таблице, которая приведена ниже.

Право собственности на природные ресурсы в отдельных странах

Унитарные государства	
Индонезия	Государственная собственность [Статья 33.2] Секторы производства, которые являются важными для страны и влияют на жизнь народа, должны быть под властью государства. (3) Земля, вода и природные ресурсы в пределах государства находятся под властью государства и должны использоваться для наибольшей пользы народа
Папуа-Новая Гвинея	Государство. Право собственности на природные ресурсы для острова Бугенвиль будут определены в будущем. [часть I, статья 2.2] Суверенитет Папуа-Новой Гвинеи над своей территорией и над природными ресурсами ее территории является и будет оставаться абсолютным
Федеративные государства	
Канада	Собственность провинции [Статья 109] Все земли, горные руды, минералы, и роялти, относящиеся к нескольким провинциям Канады, Новой Шотландии и Нью-Брансуик в Союзе, и всем другим, то все платы за такие земли, горные руды, минералы, или роялти принадлежат нескольким провинциям: Онтарио, Квебек, Новая Шотландия и Нью-Брансуик, в которых они расположены и происходят, с учетом любых доходов, существующих от них
Нигерия	Собственность федерального Правительства [Статья 44] Вся собственность и контроль над всеми минералами, нефтью и природным газом на территории Нигерии и на территориальных водах и исключительной экономической зоне Нигерии принадлежит Федеральному правительству
Ирак	Собственность народа [Статья 111] Нефть и газ являются собственностью всего народа Ирака в регионах и губерниях
Россия	Частная, государственная, муниципальная или иные формы собственности 1. Земля и другие природные ресурсы используются и охраняются в Российской Федерации как основа жизни и деятельности народов, проживающих на соответствующей территории. 2. Земля и другие природные ресурсы могут находиться в частной, государственной, муниципальной и иных формах собственности
Судан	Формы собственности не обозначены [Всеобъемлющее мирное соглашение, Протокол по распределению ресурсов Статья 2.1] Без ущерба в положение сторон по отношению к собственности на землю и недра, в том числе в Южном Судане, настоящее Соглашение не предназначено для решения вопроса по праву собственности на эти ресурсы
Объединенные Арабские Эмираты	Публичная собственность отдельных Эмиратов [Статья 23] Природные ресурсы и богатства в каждом эмирате должны считаться публичной (общественной) собственностью этого эмирата [...]
Венесуэла	Собственность республики [Статья 12] Недра и месторождения углеводородов, [...] существующие на национальной территории, на территориальном море, в исключительной экономической зоне и континентальном шельфе, принадлежат Республике, являются товарами общественной важности и, поэтому неотъемлемы и неотчуждаемы [3]

Ясность в отношении прав собственности и юрисдикции регулирующего органа имеет решающее значение для политической стабильности и доверия инвесторов. Неоднозначность в том, кто является собственником природных ресурсов, может стать источником конфликта между нацио-

нальными правительствами и местными сообществами. Обеспечение региональных правительств или коренные общины голосом в планах развития на природные ресурсы и участием в управлении (включая занятость) и распределении доходов может снизить риски подобных конфликтов.

С экономической точки зрения, конституционные положения о собственности на природные ресурсы должны не только отвечать чаяниям отечественных участников, но и обеспечить уверенность, необходимую для привлечения инвестиций. В частности, как местные, так и международные инвесторы должны быть уверены в обеспечении их прав собственности, и возможность достижения отдачи от своих инвестиций и, как их права будут сбалансированы и представлены наряду с другими участниками, к примеру, в вопросах, в планировании компенсации тех местных общин, которые пострадали от эксплуатации природных ресурсов. Неопределенность ситуации в отношении собственности может быть основным источником политического риска для потенциальных инвесторов. Это может уменьшить при-

влекательность инвестиционных возможностей в природоресурсовую составляющую экономики страны, в результате чего возникают трудности в привлечении капитала. В качестве примера можно рассмотреть алмазную промышленность Анголы, где, по данным Всемирного банка, слабая нормативно-правовая база с точки зрения отсутствия ясности в отношении «правил игры», в отношении прав собственности создало впечатление об Анголе как страны с высокими рисками и продолжает сдерживать инвесторов. Несмотря на то, что Ангола является четвертым по величине в мире производителем алмазов, было привлечено мало международных инвестиций в сектор, и только 40% территории страны было изучено с использованием современных геологических технологии [4].

Литература

1. International Monetary Fund (2005), Guide on Resource Revenue Transparency, June.
2. Cotrell, J. (2005), Oil Revenues, Distribution and the Constitution of Iraq: An Option Paper.
3. Nicholas Haysom and Sean Kane Negotiating natural resources for peace: Ownership, control and wealth-sharing /Centre for Humanitarian Dialogue p.11
4. World Bank (2006) Angola Economic Memorandum: Oil, Broad Based Growth, and Equity, 2 October.

References

1. International Monetary Fund (2005), Guide on Resource Revenue Transparency, June.
2. Cotrell, J. (2005), Oil Revenues, Distribution and the Constitution of Iraq: An Option Paper.
3. Nicholas Haysom and Sean Kane Negotiating natural resources for peace: Ownership, control and wealth-sharing /Centre for Humanitarian Dialogue p.11
4. World Bank (2006) Angola Economic Memorandum: Oil, Broad Based Growth, and Equity, 2 October.

УДК 349.6.086(4/9)

Ж.К. Орынтаев

К.ю.н., зав. кафедрой гражданского права КазНПУ им. Абая, Казахстан, г. Алматы

E-mail: Almaz_annel@mail.ru

Правовое регулирование сферы экологической безопасности Казахстана и Китая

В статье рассмотрены некоторые аспекты развития экологической политики Казахстана и КНР. Автор анализирует законодательства двух стран в сфере охраны окружающей среды. В решении глобальных экологических проблем он затрагивает вопросы международного сотрудничества двух государств. Экологическая безопасность двух стран, условия политической, экономической и социальной безопасности государств не всегда соответствуют нормам. Законодательные меры, предпринимаемые Казахстаном и Китаем для решения экологических проблем, выбраны верно, но не всегда внедрены в действие.

Ключевые слова: экологическая безопасность, окружающая среда, природоохранное законодательство.

Zh.K. Oryntaev

Legal regulation of environmental safety Kazakhstan and China

The article discusses some aspects of the development of environmental policy in Kazakhstan and China. The author analyzes the legislation of the two countries in the field of environmental protection. In addressing global environmental problems it addresses issues of international cooperation between the two states. Environmental security of the two countries, the terms of the political, economic and social security of the states do not always meet standards. Legislative measures taken by Kazakhstan and China to address environmental problems, are correct, but not always implemented in action.

Key words: environmental safety, environment, environmental legislation.

Ж.К. Орынтаев

Қазақстан және Қытайдың экологиялық қауіпсіздік саласын құқықтық реттеу

Мақалада Қазақстан және ҚХР экологиялық саясатының кейбір аспектілері қарастырылған. Автор екі елдің қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнамаларына талдау жасады. Жаһандық экологиялық мәселелерді шешуде ол екі мемлекеттің халықаралық ынтымақтастық мәселелерін қарастырады. Екі елдің экологиялық қауіпсіздігі, мемлекеттердің саяси, экономикалық және әлеуметтік қауіпсіздік жағдайлары нормаларға сәйкес келе бермейді. Экологиялық мәселелерді шешу үшін Қазақстан және Қытай қабылдаған заңнамалық шаралар дұрыс тандалып, бірақ іс жүзінде енгізілмей қалады.

Түйін сөздер: қоршаған орта, табиғатты қорғау заңнамасы, экологиялық қауіпсіздік.

Развитие экологического права любого государства представляет собой интернациональный процесс. Формируя свою правовую систему, государства опираются на опыт других стран. Взаимовлияние правовых систем разных государств многоаспектно. Оно затрагивает практически все основные составляющие системы – от правосознания до правоприменения. Современные экологические проблемы, имеющие глобальные масштабы, не могли не затронуть проблемы сферы природопользования и охраны окружающей среды.

Безнаказанное использование природных ресурсов, быстрые темпы развития промышленного производства, экономический рост оказывают неблагоприятное влияние на окружающую среду. Вследствие подобного антропогенного влияния некоторые экологические проблемы приобретают необратимый характер. Эти проблемы характерны и для Казахстана, и граничащего с ним Китая. Интенсивное загрязнение воздуха, воды и почв; деградация животного и растительного мира; истощение природных ре-

сурсов; опустынивание и значительные потери биологического и ландшафтного разнообразия; рост заболеваемости и смертности населения; неполнота обеспечения населения питьевой водой; ухудшение санитарно-эпидемиологической обстановки – вот далеко не полный перечень экологических проблем Казахстана. Экологические проблемы Китая – нарушение экологического баланса, хроническое перенаселение и сопутствующая ему деградация природных комплексов, земельных ресурсов, глубокое изменение природной среды и распространение антропогенных ландшафтов, опустынивание (по разным данным пустыни занимают от 10,6% до 20% территории страны), повсеместное распространение «кислотных дождей», неудовлетворительная климатическая ситуация (повышение среднегодовых температур, нехватка атмосферных осадков, землетрясения, стихийные бедствия), проблемы охраны окружающей среды прибрежных и морских районов и др.

Объективное существование экологических проблем в Казахстане и Китае, а также потребности их совместного решения явились объективными предпосылками развития казахстанского экологического права с учетом положительного опыта зарубежных стран в данной области законодательства.

По мнению современных исследователей, экологическая составляющая Китая в основном оценивается положительно, несмотря на существующие проблемы в сфере охраны окружающей среды и использования природных ресурсов. «Китай, с небольшими оговорками, в числе первых превращается или уже превратился в страну, безтупиковое развитие которой в обозримом будущем возможно только как высокоразвитого государства, максимально ориентированного на сохранение природы, среды обитания человека и природных ресурсов, желающего, способного и умеющего переориентировать в новом направлении, традиционные потребности людей, а если нужно, то и ограничивать их» [1, с. 146-147].

Реальное достижение подобных перспектив во многом определяется состоянием и развитием как самого экологического права и законодательства Китая, так и его ближайшего соседа – Казахстана. Повышение эффективности правовых механизмов реализации эколого-правовых норм, особенно в приграничных районах имеет

важное значение для совершенствования экологического права Казахстана, характеризующегося стремительным путем развития с начала 90-х годов XX века.

Определенный интерес представляют теоретические положения казахстанской эколого-правовой науки, её нормативно-правовая система в области природопользования и охраны окружающей среды, конституционные положения и принципы, а также государственная экологическая политика и правоприменительная деятельность. Анализ как правовой политики экологического вопроса, так и состояния дел в данной сфере становится возможным только в пределах сравнительной юриспруденции и, в частности, сравнительного экологического правоведения, способствующего интернационализации казахстанского экологического права и законодательства, что особенно важно в условиях нарастающего процесса глобализации.

Казахстанское экологическое законодательство тесно взаимосвязано с нормами гражданского, уголовного, административного и другими отраслями права. Оно придерживается норм международного права в защите окружающей среды. Законодательную основу уголовно-правовых норм, регламентирующих ответственность за экологические преступления, составляют идеи, заложенные в ст. 31 Конституции РК: «1. Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. 2. Соккрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом». Однако в Конституции КНР правовая связь граждан и окружающей среды имеет скрытый характер, предполагающий взаимосвязь экологических прав и обязанностей. Это прослеживается в ст. 51 Конституции КНР, в соответствии с которой граждане КНР при реализации своих прав и свобод не должны наносить ущерб законным правам и свободам других граждан, государства и общества [2].

В Казахстане создана основа природоохранного законодательства, подписан ряд международных конвенций по вопросам охраны окружающей среды, создана система управления природоохранной деятельностью. Так, в 1997 году приняты законы «Об охране окружающей среды», «Об особо охраняемых природных территориях», «Об экологической экспертизе», в

1998 году – «О радиационной безопасности», в 2002 году – Закон «Об охране атмосферного воздуха». В области рационального природопользования – указы Президента, имеющие силу закона, «О недрах и недропользовании» (1996 г.) и «О нефти» (1995 г.), в 2003 году – Лесной, Водный и Земельный кодексы. Разработано и утверждено большинство необходимых подзаконных нормативных правовых актов. В целях совершенствования законодательства в республике взят курс на сближение с законодательством развитых стран и внедрение международных стандартов. Республикой Казахстан подписаны 19 международных конвенций и разработаны национальные планы действий по их реализации. Налажена система экологической экспертизы, разрешительная и контрольно-инспекционная работа. В 2003 году принята Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы. Экологический кодекс Казахстана – акт, состоящий из 342 статей приблизительно на 400 страницах – включил в себя большинство экологических законов. Он призван свести к минимуму потребность в подзаконных актах (отменено около 80 подзаконных актов). Кодексом устраняются многочисленные противоречия, имевшиеся в законодательных актах, принятых ранее (хотя некоторые противоречия остаются в самом Кодексе), и вводятся новые понятия и инструменты. Так, начиная с января 2008 г. им предусматривается выдача комплексных разрешений крупным промышленным предприятиям. Для предотвращения коррупции Кодексом предписаны детальные процедуры проведения проверок. В контроле за соблюдением требований акцент смещен с проведения государственных проверок на производственный экологический контроль, осуществляемый самими предприятиями. Кроме того, устранены расхождения по регионам в ставках Платежей за загрязнение путем введения общенациональных ставок. Кодексом предусматриваются многие другие важные реформы. Экологический кодекс разрабатывался в рамках широких консультаций с заинтересованными сторонами [3].

Экологическое законодательство в Китае сейчас также проходит путь интенсивного развития. Принято 16 законов, 30 нормативных актов и более 90 административных инструкций, которые непосредственно связаны с защитой окружающей среды. Законодательная база Китая в экологической сфере является наиболее

передовой по сравнению с другими развивающимися странами мира. В КНР серьезная база научных институтов и лабораторий, которые обеспечивают сбор данных. Высок и потенциал исследований экологической обстановки в стране. В Китайской академии наук экологическими исследованиями сейчас занимаются около 100 структурных подразделений. Но для большинства стран с переходными формами экономики, таких, как КНР, характерно преобладание явных или замаскированных форм иррационального или ресурсозатратного природопользования. Природоохранное законодательство формально имеется, но оно малоэффективно.

Одной из самых тяжелых нерешенных экологических проблем как Казахстана, так и Китая являются выбросы вредных веществ. В Казахстане начиная с 2011 года крупные предприятия нефтегазовой, энергетической, горнометаллургической, химической отраслей промышленности, сельского хозяйства и транспорта, имеющие выбросы парниковых газов свыше 20 тысяч тонн в год, обязаны получать соответствующую квоту. Данная правовая мера о сокращении выбросов аналогична киотскому механизму.

Тепловые электростанции Китая, работающие на угле и производящие 70% электроэнергии в соответствии с принятым Законом «О содействии налаживанию экологически чистого производства» (2002), принимают меры по закрытию ряда ТЭС, предприятий и заводов, существенно загрязняющих окружающую среду. Правительство Китая объявило, что готово к введению в стране лицензионной системы в целях ограничения выброса загрязняющих веществ и их вторичной переработки. С 2003 г. внедряется европейский стандарт автомобильного выхлопа [4].

Экстенсивное развитие сельскохозяйственного производства Казахстана приводит к деградации земель и оскудению ландшафтов. За 40 лет эксплуатации целинных и залежных земель в результате ветровой и водной эрозии утрачено 1,2 млрд. тонн гумуса. На территории бывшего Семипалатинского ядерного полигона около 2 млн. га сельскохозяйственных угодий подвержено радиоактивному заражению. Так, результаты агрохимического обследования пахотных земель в юго-восточных областях Казахстана, проведенного КазНИИЗиР в 2006 г., показали, что содержание гумуса в различных пахотных почвах уменьшилось в среднем на 20–25%. Обеспеченность почв подвижным фосфором в основном

низкая (< 15 мг/кг) и реже средняя (15–30 мг/кг), азотом – низкая (35–40 мг/кг) и только обменным калием – в основном средняя (300–400 мг/кг).

Существенно ухудшились также агрофизические свойства почв: повысилась их уплотненность в среднем на $0,03$ – $0,05$ г/см³, то есть переуплотнение почв становится национальной проблемой; резко снизились водопроницаемость, водоудерживающая способность, и противоэрозионная устойчивость почв, количество водопрочных агрономически ценных агрегатов уменьшилось на 3–5%. Аналогичные процессы наблюдаются и в других регионах страны, в связи с чем понижаются производительная способность почв, отдача от применяемых технологий, и проблема по оптимальному и новому, более дифференцированному регулированию почвенных и экологических условий в агроландшафтах принимает срочную необходимость.

Для решения данной проблемы Республика Казахстан в 1997 году ратифицировала Конвенцию ООН по борьбе с опустыниванием. Национальная программа действий (НПД) по борьбе с опустыниванием является главным инструментом реализации этой Конвенции. Правительство Республики Казахстан приняло НПД в 1997 году, однако, по ряду причин реализация КБО проходила медленно. В 2002 г. была разработана новая НПД, которая имеет более действенную направленность и особо подчеркивает необходимость повышения уровня координации и межсекторальной интеграции. В ней также подчеркнута значимость активного вовлечения в процесс реализации неправительственных организаций и других элементов гражданского общества. Она включает План действий по реализации НПД, где перечислен ряд мероприятий для реализации в период 2002 – 2011 гг.

Процесс опустынивания и эрозии почв в Китае происходил в течение всего периода существования КНР, однако особый размах приобрел в ходе развертывания экономической реформы с середины 80-х годов. Экстренные меры правительства позволили замедлить негативную тенденцию сокращения сельскохозяйственных угодий. По данным Земельного управления, в 2002 г. площадь пахотных земель сократилась на 1,32% по сравнению с 2001 г. [4].

Со стороны Китая по территории Казахстана протекают 23 трансграничные реки. На сегодняшний день одной из основных проблем дву-

сторонних казахстанско-китайских отношений в плане совместного использования водных ресурсов является вопрос увеличения водозабора из трансграничных рек Или и Иртыш на территории Китая. Широкое использование водных ресурсов рек Или и Иртыш на территории Китая может стать причиной ряда негативных последствий для Казахстана. Это в определенной степени обнажит как социально-экономические проблемы, так экологические. В первую очередь, обострится вопрос нарушения естественного водного баланса и природного равновесия в зоне озер Зайсан и Балхаш. Во-вторых, будет нанесен значительный ущерб рыбному хозяйству. Это, в свою очередь, повлечет за собой третью проблему – деградацию климата. И, в-четвертых, низкий уровень вод скажется на урожайности сельскохозяйственных культур и деградации пастбищ.

Представленный выше широкий спектр угроз экологической безопасности Казахстана и Китая обуславливает необходимость выработки и жесткого включения в единый механизм национальной, региональной и в перспективе глобальной системы мероприятий, нацеленной на своевременное выявление, предупреждение и пресечение угроз окружающей среде двух государств.

Наряду с тем, что на сегодняшний день достигнут определенный прогресс в улучшении экологической политики двух государств, все же этим достижениям противостоят существующие тенденции в росте промышленного и сельскохозяйственного производства. С одной стороны, увеличивается объем используемых природных ресурсов, с другой – больше производится загрязняющих веществ. В этом проявляется противоречивость современной модели развития казахстанского и китайского обществ, где необходимость промышленно-хозяйственного развития вступает в определенное противоречие с требованиями экологии. Как свидетельствует вышеописанный опыт экологической безопасности двух стран, условия политической, экономической и социальной безопасности государств не всегда соответствуют условиям экологической безопасности. Значит, законодательные меры, предпринимаемые Казахстаном и Китаем для решения экологических проблем, выбраны верно. Но, учитывая степень остроты экологической ситуации, активизация скоординированных усилий в области экологической безопасности превращается в необходимую цель современного развития и Казахстана, и КНР.

Литература

1. Бирюлин Е.В., Кранина Е.И. Экологические проблемы КНР: опыт правового регулирования. – М.: Институт Дальнего Востока РАН, 2005. – С. 146-147.
2. Конституция Китайской Народной Республики. [электронный ресурс]. Режим доступа: #»#_ftnref35» name=»_ftn35» title=»»>
3. Министерство охраны окружающей среды Казахстана www.eco.gov.kz/new2012/
4. Ван Яньюань. Исследование современной экологической политики Китая // Магистерская диссертация. Хэбэйский педагогический университет, 2003. 41 с. // <http://works.doklad.ru/view/dwVBzWDmX2c.html>

References

1. Biryulin EV, EI Kranina China's environmental problems: the experience of legal regulation. Moscow: Institute of Far Eastern Studies, 2005. – S. 146-147.
2. The Constitution of the People's Republic of China. [electronic resource]. Mode of access:
3. Ministry of Environmental Protection of Kazakhstan www.eco.gov.kz/new2012/
4. Wang Yanyuan. A study of current environmental policy in China // Master's thesis. Hebei Normal University, 2003. 41. // [Http://works.doklad.ru/view](http://works.doklad.ru/view)

УДК 349.6:502.175

И.К. Кудерин

И.о. доцента кафедры финансового, таможенного и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail: kuderin@gmail.com

Принципы экологического районирования

Рассмотрены принципы экологического районирования. Раскрывается понятие устойчивого развития, которое рассматривается как основа для проведения экологического районирования. В рамках рассматриваемых принципов обсуждается важность доступности экологической информации и участия населения в процессе экологического районирования. Также уделяется внимание экономическим методам, которые могут быть использованы в экологическом районировании.

Ключевые слова: экологическое районирование; принципы экологического районирования.

I.K. Kuderin

Principles of ecological zoning

Principles of ecological zoning are studied. The notion of sustainable development is described as a basis for ecological zoning. Significance of public participation in the process of ecological zoning is considered. Additionally, the article focuses on the economic methods that might be used in ecological zoning.

Key words: ecological zoning; principles of ecological zoning.

И.К. Кудерин

Экологиялық аудандастырудың қағидалары

Мақалада экологиялық аудандастырудың қағидалары қарастырылған. Экологиялық аудандастыру процесінің негізі ретінде орнықты дамудың түсінігі зерттеледі. Қарастырылған қағидалардың шеңберінде халықтың экологиялық аудандастыруға қатысуының маңыздылығы ашылды. Экономикалық әдістердің экологиялық аудандастыруда қолданылуы анықталған.

Түйін сөздер: экологиялық аудандастыру; экологиялық аудандастырудың қағидалары.

В настоящее время в Казахстане важное значение обрела ориентация на устойчивое развитие. Например, обеспечение экологической безопасности можно рассмотреть как одно из условий устойчивого развития, которое выступает основой сохранения и воспроизводства природных экосистем. Механизмом достижения экологического благополучия является переход к устойчивому развитию, то есть необходимость сбалансировать экономические, социальные и экологические процессы. В данной статье устойчивое развитие рассматривается как основа для проведения экологического районирования, что представляет собой первый принцип.

Второй принцип выделяется, чтобы подчеркнуть важность использования экономических методов при установлении экологического коэффициента. Также автором выделяется принцип участия населения, общественных объединений и органов местного самоуправления в процессе экологического районирования. Данный принцип направлен на привлечение внимания общества к реальным экологическим проблемам и возможным путям их решения путем обеспечения гласности и прозрачности принимаемых мер.

Принцип обеспечения устойчивого развития территории как основа для проведения экологического районирования.

В статье 4 Экологического кодекса закреп-

плены экологические основы устойчивого развития Республики Казахстан [1]. Из этого можно сделать вывод, что государство для обеспечения устойчивого развития, естественно, ставит цели обеспечить благоприятную окружающую среду для жизни и здоровья человека, охрану окружающей среды и сохранение биоразнообразия.

Некоторые авторы под устойчивым развитием понимают «развитие (общества), которое позволяет удовлетворять потребности нынешних (поколений), не нанося при этом ущерба возможностям будущих поколений по удовлетворению их собственных потребностей» [2, с.9].

Устойчивое развитие – это процесс изменений, в котором использование природных ресурсов, направление инвестиций, ориентация научно-технического развития, развитие личности и общества и институциональные изменения согласованы друг с другом и укрепляют нынешний и будущий потенциал для удовлетворения человеческих потребностей.

Содержание данного принципа «определяется обеспечением учета экологических требований в хозяйственной, управленческой и иной деятельности с учетом интересов настоящего и будущего поколений [3, с. 91].

Под устойчивым развитием понимается множество мероприятий, в совокупности обеспечивающих его реализацию, таких, как развитие устойчивых моделей производства и потребления, международное сотрудничество в области охраны экосистемы Земли.

Предусмотренные законодателем основы устойчивого развития во многих случаях являются отдельными принципами экологического права. Таким образом, законодательно предусмотрено не только закрепление принципов, но и то, что они будут реализовываться в рамках реализации принципа обеспечения устойчивого развития.

Экономический рост – это материальная основа для устойчивого развития. Но при этом увеличивается нагрузка на природные ресурсы и поэтому необходимо их рациональное использование, минимизация негативного воздействия. Однако в то же время экономический рост создает условия, которые необходимы для обеспечения экологической безопасности.

В настоящее время экономическое или иное развитие государства нельзя изолировать от экологических реалий. Это создает обязанность

согласовывать различные интересы и план их реализации с экологическими последствиями. Отсюда вытекает императивная норма, которая нашла отражение в системе принципов экологического районирования.

Для обеспечения экологической безопасности необходимо, чтобы экология шла в первую очередь, а другие процессы согласовывались с ее требованиями. В этом и заключается смысл устойчивого развития. Таким образом, любые действия должны быть приведены в согласие или усовершенствованы, в противном случае запрещены, если они нарушают устойчивое развитие окружающей среды.

Предпосылки для перехода к устойчивому развитию существовали, но Казахстану как развивающемуся государству тяжело решать экологические проблемы в первую очередь, поставив при этом экономические на вторую. Однако все же следует расставить приоритеты, определив, какие конкретно экологические районы и до какого момента они смогут позволить экономическое развитие. Это должно найти отражение в экологических политиках как государства, так и районов.

В Казахстане, как и в большинстве государств мира, важную роль играет экономическая политика. Чаще всего экологическая политика отходит на второй план. По мнению автора, должна быть связь между экономической политикой и результатами экологического районирования. Механизмом достижения этого является переход к устойчивому развитию, т.е. необходимо сбалансировать экономические, социальные и экологические процессы.

Содержание рассматриваемого принципа определяется обеспечением учета интересов настоящего и будущего поколений. Последнее здесь можно понимать в узком и широком смысле. В узком смысле – это поколение населения, которое проживает в определенном регионе. А в широком смысле – это значит, что данный район является общечеловеческим наследием.

В случае если это небольшая часть территории, имеющая значение для местного населения, которому данная земля нужна для существования, то здесь можно говорить об узком смысле понятия «будущее поколение». Однако если это крупный экологический комплекс, представляющий ценность для всей экосистемы Земли, как, например, море, то, несомненно, речь идет о поколениях всего человечества.

Таким образом, устойчивое развитие представляет собой основу для такого комплексного процесса, как экологическое районирование. При его проведении важно главным образом учитывать экологию, однако, не исключать полностью экономические, социальные и иные явления, имеющие место в районируемой местности.

Принцип использования экономических методов при установлении экологического коэффициента

«Экономические рычаги управления охраной окружающей среды и природопользования в условиях рынка являются действенной мерой в проведении эффективной экологической политики» [4, с. 77].

Одним из методов обеспечения государством охраны окружающей среды и рационального природопользования можно рассмотреть принятие экономических мер. Эти организационные методы не являются правовыми, однако, «они опосредуются в праве окружающей среды и соответственно осуществляются в правовых рамках» [3, с. 61].

Экономическими мерами можно обеспечить регулирование разнообразных общественных отношений, в том числе и тех, которые образуют предмет экологического права. Под последним понимаются «общественные (экологические) отношения в области взаимодействия общества и природы... земельноохранительные, отношения по охране недр, лесоохранительные и водоохранительные отношения, по охране животного мира, атмосферного воздуха» [5, с. 46-47].

Экономический механизм образуют совокупность экономических мер, регулирующих предмет экологического права. Его основными элементами являются планирование мероприятий по охране окружающей среды и их финансирование. Первое является традиционной мерой и «осуществляется в составе программ, прогнозов социально-экономического развития на основе государственной экологической программы, с учетом природоресурсного потенциала отдельных регионов» [3, с. 414]. Второе, то есть финансирование – это одно из необходимых условий при решении экологических проблем, которое реализовалось не в полной мере из-за остаточного принципа финансирования мероприятий по охране окружающей среды, существовавшего при СССР, так и долгое время после его распада. Однако в настоящее время

финансированию мероприятий по охране окружающей среды уделяется много внимания, и на это направляются бюджетные средства, собственные средства природопользователей и разрешаются иные легальные источники.

Следующим элементом экономического механизма является экономическое стимулирование охраны окружающей среды, то есть мотивация природопользователей к предотвращению, снижению, ликвидации загрязнения окружающей среды и сокращению отходов. Можно, например, обеспечить применение наилучших экологически чистых и ресурсосберегающих технологий при использовании природных ресурсов и воздействии на экологию, применив налоговые льготы или иные послабления лицам, использующим экологически прорывное оборудование или технику.

Мотивация субъектов экологических правоотношений в значительной степени определяет результаты природоохранной деятельности государства. Возможны две основные причины, которые показывают эффективность стимулирования. Во-первых, деятельность любого лица влияет или может повлиять на состояние окружающей среды и рациональное природопользование. Во-вторых, у любого из субъектов могут быть свои идеи, методы и способы по совершенствованию мероприятий по охране окружающей среды и рационального использования ресурсов природы. Следовательно, увеличивается количество и улучшается качество природоохранных мер, реализуемых собственными средствами природопользователей.

Данный принцип выделяется автором, чтобы подчеркнуть необходимость использования экономических методов при установлении экологического коэффициента. Экологического районирование и присвоение экологического коэффициента, дифференцированного по регионам, задействуют экономические механизмы и сыграют важную роль в налогообложении природопользователей.

Экологическое стимулирование будет направлено на применение экологического коэффициента. На практике это направление остается не реализованным, но это может оказать огромное влияние на природопользователей. В настоящее время экономическое стимулирование направлено на то, чтобы материально заинтересовать природопользователя, провести

природоохранные мероприятия и рационально использовать природные ресурсы.

К общепризнанным мерам экономического стимулирования можно отнести: налоговые и иные льготы как за внедрение и использование экологически безопасных технологий, строительство очистных сооружений, так и за любую природоохранную деятельность; освобождение от налогообложения фондов, средства которых предназначены на финансирование мероприятий по охране окружающей среды и рационального природопользования; применение поощрительных цен и надбавок на экологически чистую продукцию; введение специального налогообложения экологически вредных продукции и технологий; льготное кредитование природоохранной деятельности.

Экологический коэффициент в качестве экономического стимулирования можно применять и на борьбу с последствиями антропогенного воздействия, и в качестве превентивной меры.

Таким образом, согласно данному принципу лицо обязано возместить ущерб, причиненный окружающей среде определенной территории осуществляемой им деятельностью, с учетом соответствующего экологического коэффициента.

Принцип платности природопользования

Все природные ресурсы находятся в государственной собственности [6, п. 3 ст. 6]. Государство как единоличный собственник обязано любыми правовыми способами обеспечивать охрану своих природных ресурсов. Для этого необходимо, чтобы в любой ситуации все государственные органы и должностные лица ставили национальные интересы выше других, преследуя единственную цель защиту природных богатств [6].

Следовательно, государство, являясь собственником природных ресурсов, может требовать у физических и юридических лиц плату за использование богатств страны и за загрязнение природы. Устанавливая размер платы, необходимо руководствоваться целью, минимизировать отрицательные последствия для окружающей среды, но при этом извлечь максимально возможную прибыль.

Отражение данного принципа в законодательном кодексе способствует развитию рыночных отношений в Казахстане. Например, до введения платности «в юридической литературе ученые все чаще стали высказываться за введе-

ние платного природопользования как серьезную гарантию сохранения принципа рационального природопользования» [7, с. 34].

Платность природопользования – это стимулирование природопользователей к рациональному использованию как невозобновляемых, так и возобновляемых природных ресурсов. Кроме того, плату за природопользование можно рассматривать как источник пополнения государственного бюджета. Но здесь необходимо учитывать то, что в некоторых случаях для бюджета может быть выгодней прекратить экологически вредный вид деятельности, чем тратить огромные средства на защиту, восстановление и ликвидацию негативных последствий такого рода деятельности.

Согласно Экологическому законодательству важнейшими элементами экономического механизма являются плата за эмиссии в окружающую среду и за пользование отдельными видами природных ресурсов, то есть плата за природопользование предусматривает плату не только за загрязнение экологии, но и за использование богатств природы [1].

Проведение экологического районирования и присвоение экологического коэффициента, по мнению автора, сыграет важную роль в определении объема суммы, которую природопользователи будут производить как за загрязнение окружающей среды, так и за использование природных ресурсов.

В настоящее время в плату за природопользование можно отнести: плату за право пользования природными ресурсами (землей, водой, недрами и т. д.) в пределах, установленных лимитов; плату за загрязнение окружающей среды, то есть за выбросы, сбросы загрязняющих веществ, размещение отходов в пределах установленных лимитов; плату за загрязнение сверхустановленных лимитов. После проведения экологического районирования плату можно будет определять с помощью экологического коэффициента.

Обеспечение рационального природопользования, как отмечалось выше, является еще одной важной целью платности. Это предусматривает максимальное извлечение прибыли из используемого природного объекта при причинении ему наименьшего вреда. В этом случае достигается баланс экономических и экологических интересов, а именно их научно обоснованное сочетание.

Таким образом, в соответствии с этим принципом использование природных ресурсов осуществляется за плату.

Принцип участия населения, общественных объединений и органов местного самоуправления в процессе экологического районирования

Одной из основ устойчивого развития является соблюдение права каждого человека на доступ к экологической информации и всестороннее участие общественности в решении вопросов охраны окружающей среды и устойчивого развития [1].

Общество имеет право знать состояние окружающей среды. Основой этого принципа является норма Конституции Республики Казахстан, устанавливающая, что государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации [6, п. 3 ст. 18].

Обеспечение гласности принимаемых мер в области охраны окружающей среды и обеспечения рационального природопользования является следующей основой устойчивого развития [1].

Для обеспечения гласности и прозрачности 23 октября 2000 года был принят Закон Республики Казахстан «О ратификации Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды». Казахстан согласно данной Конвенции «гарантирует права на доступ к экологической информации, на участие общественности в процессе принятия решений на доступ правосудию по вопросам, касающимся окружающей среды» [8, с. 142].

Согласно Конвенции под экологической информацией понимается любая информация в письменной, аудиовизуальной, электронной или любой иной материальной форме о состоянии элементов окружающей среды и здоровья и безопасности людей, а также факторах, которые могут оказать на них воздействие [8, с. 143].

Владение информацией о реальной экологической ситуации при формировании государством экологической политики способствует правильному анализу причин и источников, которые приводят к деградации окружающей

среды, и поможет определить направления деятельности по обеспечению охраны окружающей среды.

Еще одной положительной стороной данного принципа является то, что благодаря общественному контролю процесса экологического районирования, сводится к минимуму возможность его затягивания под различными предлогами, которое часто местными должностными лицами применяется для получения дополнительного финансирования.

Данным принципом в процессе экологического районирования обеспечивается качество, открытость принимаемых решений и усиливается подотчетность ответственных лиц. Также он способствует улучшению доступа к экологической информации и информированности общества о проблемах окружающей среды, и самое главное способствует демократизации экологического права.

Однако для демократизации экологического права государство должно создавать условия для участия граждан и общественных объединений в механизме охраны окружающей среды. Здесь нельзя не отметить, что были сделаны шаги в этом направлении.

Уполномоченные органы устанавливают порядок проведения общественных слушаний, которые организуются местными исполнительными органами областей (города республиканского значения, столицы) [1].

Статьей 45 Экологического кодекса Республики Казахстан установлена возможность проведения общественной экологической экспертизы, под которой в статье 60 понимается «вид деятельности, осуществляемый на добровольных началах экспертными комиссиями, создаваемыми общественными объединениями. Данный факт также способствует демократизации экологического права [1].

Местные исполнительные органы областей (города республиканского значения, столицы) способствуют реализации данного принципа, так как они в пределах своих компетенций осуществляют информирование населения о состоянии природных объектов, находящихся на соответствующей территории [1].

Необходимо отметить, что очень часто на процесс экологического районирования влияют социальные и экономические факторы. Не исключены противоправные деяния, из-за чего это

приводит к дальнейшему неэффективному развитию в области охраны окружающей среды. В такой ситуации доступ к информации, гласность и прозрачность принятия решений являются очень важными. В некоторых случаях местные органы власти лоббируют собственные интересы либо интересы промышленности и других загрязнителей природопользователей без учета устойчивости окружающей среды. Нормативно-правовые акты, принимаемые в таких случаях, не останавливают процесс деградации окружающей среды. Поэтому необходима не просто декларация данного принципа, а разработка его реализации.

Спорным моментом является применение в процессе экологического районирования пункта 2 статьи 20 Конституции Республики Казахстан, который гласит:

«Каждый имеет право свободно получать и распространять информацию любым не запрещенным законом способом. Перечень сведений, составляющих государственные секреты Республики Казахстан, определяются законом» [9].

Это важный момент, потому что информация о состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов не должна составлять государственную тайну.

Доступность экологической информации имеет значение, поэтому в процессе экологического районирования должны соблюдаться следующие рекомендации:

1. Участие, содействие, поддержка и помощь всех государственных органов в работе Министерства охраны окружающей среды в целях обеспечения получения необходимой информации для определения дальнейшего направления мер в области экологического районирования;

2. Применять международные принципы в данной области;

3. Развивать сотрудничество с государственными органами, неправительственными политическими организациями и другими лицами соседних и иных государств;

4. Ратифицировать и обеспечивать дальнейшее применение международно-правовых документов в области экологического районирования и охраны окружающей среды.

Что касается организации и развития системы экологического образования, воспитания и формирования экологической культуры, то это необходимые предпосылки для реализации

данного принципа. Например, «Низкий уровень общей и экологической культуры, невиданное нравственное падение общества, безнаказанность – общий фон, на котором происходит деградация природы» [3, с. 31].

В статье 38 Конституции говорится, что «граждане Республики Казахстан обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам» [6, с. 11].

Для исполнения данной нормы необходимо формировать экологическую культуру населения путем просвещения, внедрения экологических дисциплин в систему образования.

В Экологическом кодексе под экологическим просвещением понимается «распространение экологических знаний, информации о состоянии окружающей среды, природных ресурсов, экологической безопасности в целях формирования в обществе основ экологической культуры» [1].

Экологическое образование согласно Экологическому кодексу – «непрерывный процесс воспитания, обучения, самообразования и развития личности, направленный на формирование системы знаний и умений, ценностных ориентации, нравственно-эстетических отношений, обеспечивающих ответственность личности за состояние окружающей среды» [1].

Согласно данному принципу развивается и воспитывается позитивное отношение к окружающей среде. Основой данного принципа является статья 38 Конституции Республики Казахстан, согласно которой граждане обязаны сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам, то есть обязанность каждого – это охрана окружающей среды, обязанность общественных объединений – экологическое просвещение, а обязанность государства – обеспечение непрерывного процесса экологического образования населения.

Обобщая вышесказанное, можно сказать, что принципом участия населения, общественных объединений и органов местного самоуправления в процессе экологического районирования привлекается внимание общества к реальным экологическим проблемам и возможным путям их решения, обеспечивается гласность, прозрачность принимаемых мер. Также, что очень важно, подвергается контролю со стороны населения сам процесс экологического районирования.

Автором рассмотрены следующие принципы экологического районирования:

1. Принцип обеспечения устойчивого развития территории как основа для проведения экологического районирования.

2. Принцип использования экономических методов при установлении экологического коэффициента.

3. Принцип платности природопользования.

4. Принцип участия населения, общественных объединений и органов местного самоуправления в процессе экологического районирования.

Данные принципы имеют огромное значение в определении приоритетов и направлений развития правового регулирования экологического районирования.

Литература

1. Республика Казахстан. Экологический кодекс. – Отд. изд. – Алматы: ЮРИСТ, 2009. – 164 с.
2. Дайман С.Ю., Гусева Т.В., Заика Е.А., Сокорнова Т.В. Системы экологического менеджмента: практический курс. – М.: ФОРУМ, 2008. – 336 с.
3. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических учебных заведений. – М.: Юристъ, 1999. – 688 с.
4. Рысбекова Ж.К. Правовое регулирование деятельности государственных национальных природных парков Республики Казахстан: дисс. канд.юрид.наук: 12.00.06. – Тараз, 2007. – 158 с.
5. Косаренко Н.Н. Экологическое права Росси. Серия «Высшее образование». – М.: Национальный институт бизнеса; Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2004. – 384 с.
6. Конституция Республики Казахстан. – Алматы: ТОО «Телеу», 2002. – 40 с.
7. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: Издательский центр ОФППИ «Интерлигал», 2004. – 312 с.
8. Тюлеубекова С.Ш. Международное экологическое законодательство: Хрестоматия. Часть первая: экологические конвенции. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 206 с.
9. Мохаммад С.А. Международно-правовые вопросы экологического районирования: дисс. канд.юрид.наук: 12.00.10. – М., 2003. – 183 с.

References

1. The Republic of Kazakhstan . Environmental Code . – Div . ed. – Almaty: LAWYER , 2009 . – 164 .
2. Daiman SY, TV Guseva, Zaika EA Sokornov TV Environmental Management Systems: A Practical Course. – М.: FORUM 2008. – 336 .
3. Brinchuk MM Environmental Law (Environmental Law) : Textbook for higher legal education. – М.: Yurist, 1999. – 688.
4. Rysbekova JC Legal regulation of the state national natural parks of Kazakhstan: Diss . kand.yurid.nauk: 12.00.06. – Taraz, 2007. – 158.
5. Kosarenko NN Environmental Law of. A series of «Higher Education» . Moscow: National Business Institute . Rostov- on-Don : Izd «Phoenix », 2004. – 384.
6. Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Almaty LLP « body », 2002. – 40.
7. Baideldinov DL Bekisheva SD Environmental Law of the Republic of Kazakhstan: Textbook. – Almaty : Publishing Center SCF « Interlegal », 2004. – 312.
8. Tyuleubekova S.Sh. International environmental law: A Reader . Part One: Environmental Conventions . – Almaty: Kazakh University , 2005 . – 206 .
9. Mohammad SA International legal issues of ecological zoning : diss . kand.yurid.nauk : 12.00.10 . – Moscow, 2003 . – 183

УДК 349.42 (574)

¹Ж.Б. Акшатаева*, ²Б. Назарбаев, ³М. Тюлепбеков¹К.ю.н. ст. преп. ЮКГУ им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент²Магистрант ЮКГУ им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент³Магистрант ЮКГУ им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

*E-mail: Akshataeva_J@mail.ru

Страхование сельскохозяйственной деятельности как основа продовольственной безопасности

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты страхования сельскохозяйственной деятельности, стратегические документы по углублению инвестиционных возможностей. Развитие страхового рынка перед обществом и государством. Рассмотрены проблемы развития страхования в сельском хозяйстве в условиях рыночной экономики Казахстана как основа продовольственной безопасности.

Ключевые слова: сельское хозяйство, продовольственная безопасность, страхование.

Ж.Б. Акшатаева, Б. Назарбаев, М. Тюлепбеков

Ауылшаруашылық өндірісін сақтандыру азық түлік

Мақалада ауылшаруашылық өндірісін сақтандырудың кейбір аспектілері, инвестициялық мүмкіндіктерді жетілдіруге стратегиялық құжаттар, сонымен қатар сақтандыру нарығын жетілдіру қарастырылған. Ауылшаруашылық өндірісін сақтандыру нарықтық қатынастар жағдайында азық-түлік қауіпсіздігі негізін аграрлық саясат негізінде қарастырылған.

Түйін сөздер: ауылшаруашылық, азық-түлік қауіпсіздігі, сақтандыру.

Zh. B. Akshatayeva, B. Nazarbayev, M. Tyulepbekov

Insurance of agricultural activity as basis of food safety

This article discusses some aspects of the insurance of agricultural activities. Policy documents on deepening investment opportunities. Development of the insurance market to the society and the state. The problems of the development of agricultural insurance in the market economy of Kazakhstan as a basis for food security.

Key words: agriculture, food security, insurance.

Современный период развития Казахстана и принятые стратегические документы по углублению начатых реформ предполагают активное использование внутреннего потенциала страны и ее собственных инвестиционных возможностей. Одним из важнейших перспективных отраслей для социально-экономического развития Казахстана на сегодняшний день является страхование.

В нашей стране многие десятилетия страхование развивалось на основе государственной монополии, и все проблемы страхования рассматривались применительно к условиям

деятельности одной мощной централизованной организаций. Поэтому после многолетней государственной монополии и плановой экономики, с обретением независимости, перед Казахстаном, помимо развития основных отраслей экономики, возникла необходимость развития национального страхового рынка, которая обеспечивала бы реальной защитой интересы населения, организации всех форм собственности и, конечно же, государства.

Первоначальный этап формирования национального страхового рынка происходил в сложных условиях становления Казахстана как

самостоятельного государства. За эти годы страховыми организациями приобретен опыт в осуществлении страховой деятельности.

Развитие страхового рынка в настоящее время является одной из задач, поставленных перед обществом и государством.

В своем послании «Рост благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев ставит новую задачу перед Правительством, Нацбанком, Агентством по финнадзору: необходимо сформировать действенные механизмы системного и оперативного реагирования государства на угрозы финансовой нестабильности и укрепить доверие международных рынков к экономике Казахстана. «Мы должны развивать управление системными рисками как в частном, так и в государственном секторах. Правительство, АФН и НацБанк должны выстроить гибкую и надежную систему управления рисками. Предстоит также разработать систему мер быстрого реагирования для непредвиденных ситуаций» [1].

Переориентация экономики на рынок, политическая и экономическая самостоятельность республики, развитие международных отношений заставили по-новому осмыслить место, роль и характер страхования. После хаоса, сложившегося на страховом рынке страны в 1992-1995 гг., в последние годы возникла реальная необходимость дальнейшего преобразования страхования. Как отмечает Президент Казахстана Н.А. Назарбаев, «пора заканчивать с представлением, что страховой бизнес – это услуга, не требующая специального регулирования. Страховые компании – такие же финансовые посредники, как банки, брокерские компании и компании по управлению пенсионными активами, и точно также должны быть объектом государственного регулирования» [2].

Среди основных задач развития отечественного финансового сектора он указывает и расширение страхового рынка. «Большой потенциал развития имеет страховой рынок. Необходимо повышать доверие населения к страховым организациям, а также страховую культуру субъектов страховых отношений. Требуется совершенствования система обязательного страхования. Как инструмент социальной защиты населения необходимо развивать страхование жизни» [3].

Вопросы страхования до сих пор остаются актуальными. Сегодня страхование привлекает очень многих. Прежде всего, предпринимателей, как основная сфера приложения своих сил, своего капитала с целью получения дохода. С другой стороны страхование интересует различные группы населения – товаропроизводителей, потребителей, хозяйственников, как система, которая гарантирует возмещение ущерба от различных стихийных бедствий, непредсказуемых общественных событий, неудач собственной коммерческой деятельности, невыполнения обязательств контрагентами по коммерции, потери вкладов в случае банкротства банков и т.д. Вместе с тем сфера сельскохозяйственного производства остается крайне непривлекательной для предпринимателей.

Сельскохозяйственные товаропроизводители всегда находились и находятся в уязвимом положении, что связано со спецификой сельскохозяйственного производства – существенной зависимостью от погодно-климатических условий, сезонностью работ, использованием природных ресурсов и биологических организмов – животных и растений. В сущности, сельскохозяйственная деятельность – это сфера максимального по сравнению с другими видами производства риска [4].

Для достижения устойчивости сельскохозяйственного производства товаропроизводители должны быть защищены от крупных убытков, которые могут возникнуть в результате действия неблагоприятных природно-климатических, биологических, экологических факторов – засухи, интенсивного увлажнения, эпизоотий, болезней растений и т.д. В связи с этим важное значение для достижения эффективной устойчивости сельскохозяйственного производства приобретает страхование.

Проблемы развития страхования в сельском хозяйстве в условиях рыночной экономики Казахстана требуют углубленного его теоретического исследования. В научном плане требуют своего дальнейшего развития вопросы места и роли так называемого аграрного страхования в системе правовых отношений, а также его законодательного закрепления.

В практическом плане необходимо решение проблемы формирования страхового рынка в сельском хозяйстве, освоения нового страхо-

го поля, обеспечения финансовой устойчивости страховых операций, усиления финансового контроля и надзора за страховой деятельностью.

Все это делает актуальной проблему совершенствования и развития страхового рынка в сельском хозяйстве и его надлежащего правового обеспечения, нахождения оптимальных правовых средств развития страховых отношений, разработки предложений и рекомендаций по развитию законодательства о страховании сельскохозяйственного производства.

Исследование проблем правового обеспечения аграрного страхования в Республике Казахстан показало, что в нашей стране созданы предпосылки для эффективного функционирования страховой инфраструктуры, однако, в наиболее незащищенном секторе – сельском хозяйстве – страховой инфраструктуры, как и системы государственного регулирования страховых отношений, практически нет.

В ходе проведенного исследования сформулированы следующие выводы:

1. Страховое отношение в области сельскохозяйственного производства – это общественное отношение между страхователем и страховщиком по предоставлению застрахованному сельскохозяйственному товаропроизводителю имущественной защиты в виде страховой выплаты, производимой страховщиком при наступлении страхового случая, а также иных выплат, предусмотренных договором или законодательством.

2. Страховое отношение в области сельскохозяйственного производства, урегулированное нормами права, приобретает форму страхового правоотношения в области сельскохозяйственного производства, другими словами, аграрного страхового правоотношения.

3. Правовой статус субъектов аграрного страхового правоотношения отличается от правового статуса обычных страховщика и страхователя.

На стороны аграрного страхового правоотношения возлагаются те же права и обязанности, что и на обычных страховщика и страхователя. Однако существует ряд прав и обязанностей, характерных только для субъектов аграрного права.

Особенностью является и запрет, установленный Законом Республики Казахстан «Об обязательном страховании в растениеводстве» от 10 марта 2004 года: страховщик не вправе предъявлять требования по соблюдению агротехноло-

гии возделывания сельскохозяйственных культур [6].

4. Заключение страхового договора регулируется на законодательном уровне в основном нормами Гражданского кодекса РК и Закона РК «О страховой деятельности» от 18 декабря 2000 года, которые носят общий характер и применяются в любой отрасли экономики.

5. Страховое и аграрное законодательство Республики Казахстан имеют пробел в части, касающейся закрепления принципов страхования. Необходимо включить нормы о принципах страхования в действующее законодательство РК.

Есть необходимость разработки специального нормативного правового акта – Закона РК «О страховании в сельском хозяйстве», в котором следует закрепить специфические принципы аграрного страхования:

1. Принцип государственной поддержки аграрного страхования.

2. Принцип дифференциации страховых тарифов в зависимости от средней степени риска по регионам и финансового положения страхователей.

3. Принцип защиты выгодоприобретателя – сельскохозяйственного товаропроизводителя.

Эти особенности страхования сельскохозяйственных товаропроизводителей с участием государства должны найти свое отражение в ГК РК и Законе РК «О страховой деятельности» от 18 декабря 2000 года, а также в подзаконных нормативных правовых актах [5].

Закрепление в законодательстве правовых норм, направленных на защиту сельскохозяйственного товаропроизводителя и связанных с возложением на страховые организации дополнительных обязанностей или установлением для них определенных ограничений, может привести к тому, что сельскохозяйственный товаропроизводитель может стать для страховых организаций еще более непривлекательным в качестве страховщика. Во избежание этого предлагается внести изменения в Налоговый кодекс РК, предусматривающие предоставление льгот страховым организациям, осуществляющим страхование сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Положительный опыт аграрного страхования зарубежных государств играет важную роль в совершенствовании практики применения аграрного и страхового законодательства. В частности, есть необходимость разработки ана-

логичных программ страхования сельскохозяйственных рисков с охватом всех отраслей сельского хозяйства, а не только растениеводства; создания специальных фондов катастроф, осуществления перестрахования рисков с участием

государства, создания специального государственного органа по государственной поддержке аграрного страхования в сфере агропромышленного производства и государственной поддержке страхования в РК.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики». Февраль 2008 г. //Параграф анықтама жүйесі.
2. Назарбаев Н. А. – Казахстан-2030, Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев //Казахстанская правда, 1997, 11 октября.
3. Выступление Президента Республики Казахстана Н.А. Назарбаева на VI Конгрессе финансистов Казахстана (г. Астана, 15 ноября 2006 года) // Параграф анықтама жүйесі.
4. Яковлев В.Н. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве. Кишинев, Штиинца. – Кишинев, 1973. – 321 с.
5. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000 года № 126-ІІ О страховой деятельности // Параграф анықтама жүйесі.
6. Закон Республики Казахстан от 10 марта 2004 года № 533-ІІ «Об обязательном страховании в растениеводстве» // Параграф анықтама жүйесі.

References

1. Message from the President of the Republic of Kazakhstan « Growth of Welfare of Kazakhstan citizens – the main goal of public policy » February 2008 // Paragraph anyqtama zhyyesi .
2. Nazarbaev NA – Kazakhstan – 2030 , Prosperity, security and welfare of all Kazakhs // Kazakhstan Pravda , 1997, October 11.
3. Speech by President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev at the VI Congress of Financiers of Kazakhstan (Astana, November 15, 2006) // Paragraph anyqtama zhyyesi .
4. VN Yakovlev Insurance relations in agriculture. Chisinau, Shtiintsa . – Chisinau. – 1973 . – 321c .
5. Zakon Republic of Kazakhstan dated December 18, 2000 № 126 -II On insurance activity // Paragraph anyqtama zhyyesi .
6. Zakon Republic of Kazakhstan dated March 10, 2004 № 533 -II On compulsory insurance in plant // Paragraph anyqtama zhyyesi .

УДК 349.028:622

¹Ш.К. Ергобек*, ²К.Ж. Алтаева¹К.ю.н., ст. преп. кафедры финансового, таможенного и экологического права,
КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы²Доктор PhD, ст. преп. кафедры международного права, КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: shyngys.ergobek@mail.ru

К вопросу об обеспечении экологической безопасности в сфере недропользования

В статье рассмотрены вопросы обеспечения экологической безопасности в сфере недропользования. В статье также детально рассмотрен зарубежный опыт по определению размера ущерба. В целом нужно учесть, что недропользование является одним из наиболее сложных и рискованных отраслей экономики. При этом существуют угрозы в отношении окружающей среды. Отсутствие четких механизмов по определению размеров ущерба является важнейшей проблемой в данном направлении. Безусловно, при этом важно также учитывать и интересы бизнес сообщества. Экологические риски, которые таятся в сфере недропользования, безусловно, требуют определения четких механизмов обеспечения экологической безопасности.

Ключевые слова: недропользование, экологические риски, экологическая безопасность.

Sh.K. Yergobek, K.J. Altayeva

On the issue of securing the environmental safety subsoil use

The article discusses the questions of the environmental safety in subsoil use. The article also discussed in detail the international experience to determine the amount of damages. In general, we should consider that the use of mineral resources is one of the most complex and high-risk industries. At the same time there are threats to the environment. The lack of clear mechanisms to determine the extent of damage is a major problem in this direction. Certainly, it is important to also consider the interests of the business community. Environmental risks that lurk subsoil use certainly require the definition of clear mechanisms to ensure environmental safety.

Key words: subsoil use, environmental risks, environmental safety.

Ш.К. Ергөбек, К.Ж. Алтаева

Жер қойнауын пайдалану саласындағы экологиялық қауіпсіздіктің сауалдары

Мақалада жер қойнауын пайдалану саласындағы экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету сауалдары қарастырылған. Мақалада бұдан басқа шығынның көлемін айқындауда шетелдік тәжірибе жіті қаратырылған. Мұнда жер қойнауын пайдаланудың экономиканың ең күрделі, ең тәуекелді секторларының біріне жататындығын ескерген жөн. Әрине, бұл қоршаған ортаға қауіп төндіреді. Шығынның көлемін анықтаудың нақты механизмдерінің болмауы бұл саланың өзекті бағыттарының бірі болып отыр. Бұл ретте бизнес қауымдастықтың мүдделерін ескеру маңызды. Жер қойнауын пайдалану саласындағы тәуекелдер экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің нақты механизмдерін талап етеді.

Түйін сөздер: жер қойнауын пайдалану, экологиялық тәуекелдер, экологиялық қауіпсіздік.

Сфера природопользования охватывает большое количество отраслей, непосредственно связанных с изучением, добычей и использованием ресурсов и активно воздействующих на окружающую среду. Освоение природных благ неразрывно сопряжено с понятиями чрезвычай-

ности и риска ввиду того, что современная наука не может абсолютно достоверно предсказать последствия техногенного вмешательства в природную среду. Научно-технический прогресс, с одной стороны, создает объективные предпосылки сокращения числа неопознанных рисков,

с другой – порождает возникновение рисков, связанных с появлением новых областей знания, внедрением новой техники и технологий и, в то же время, проблемами технической эксплуатации. Полностью исключить риск природопользования не представляется реальным, однако, с расширением человеческих знаний о природной среде и возможностью научного предвидения техногенных последствий контроль за риском можно сделать более эффективным. Риск служит предпосылкой возникновения страховых отношений. Содержание риска и степень его вероятности определяют содержание и размеры предоставляемой страховой защиты. Риск можно рассматривать как возможность отрицательного отклонения между плановыми и фактическими результатами деятельности предприятий-природопользователей в результате непредвиденных, случайных причин. Риск природопользования представляет гипотетическую вероятность возникновения событий с отрицательными экономическими, социально-экономическими и экологическими последствиями, выраженными в форме ущерба.

При оценке риска природопользования учитываются опасные факторы, которые не могут быть полностью исключены, ввиду особенностей технологических процессов, а также непредвиденные факторы, такие, как аварии, катастрофы и стихийные бедствия. Объективность оценки риска определяется тем, насколько точно оценивается вероятность наступления случайного события. Расчет вероятности риска осуществляется на основе методов вероятностной статистики и закона больших чисел. Для объективной оценки риска требуется анализ и обобщение информации о неблагоприятных явлениях в сфере природопользования, частоте их проявления, причинно-следственных связях в процессе преобразования природы [1].

Недропользование является одним из видов экономической деятельности, оказывающим наиболее существенную нагрузку на экологию. Более чем в 80% случаях в аварийных ситуациях на объектах нефтедобычи загрязнению подвергается почва, в 17% случаев – водные объекты. Объекты нефтедобывающих и нефтеперерабатывающих предприятий относятся к объектам повышенной опасности, требующих осуществления постоянного надзора. В Российской Федерации только одних промысловых трубопро-

водов в реестре опасных производственных объектов зарегистрировано свыше 1700, их общая длина почти 285 тыс. км.

Мы выделили 5 основных задач в сфере экологической безопасности недропользования:

1) обеспечение безаварийной эксплуатации технологического оборудования, в первую очередь, на объектах добычи углеводородного сырья;

2) внедрение современных технологий, обеспечивающих минимизацию негативного воздействия на окружающую среду (наилучшие доступные технологии – НДТ);

3) обеспечение готовности специализированных подразделений и служб к ликвидации последствий возможных аварий, в том числе – экологических, а также организационного обеспечения (в том числе финансового) профилактики возможных аварий как на суше, так и на континентальном шельфе;

4) предоставление субъектами хозяйственной деятельности оперативной достоверной информации о конкретных случаях загрязнения окружающей среды и принимаемых мерах по реабилитации загрязнённых территорий и водных объектов;

5) организация эффективной системы производственного контроля и государственного надзора [2].

Согласно правилам, есть четыре стадии процедуры оценки ущерба природным ресурсам: предварительная оценка, план оценки, осуществление оценки и заключительная часть. Как только уполномоченные органы обнаруживают или получают уведомление относительно сброса или выброса опасных веществ, они могут осуществлять предварительную оценку. Основываясь на определенных критериях, уполномоченные органы готовят предварительный анализ, чтобы определить необходимость дополнительных действий по оценке. Они документируют свои выводы, и если такая необходимость оправдана, то переходят к составлению плана оценки.

При определении плана оценки, уполномоченные органы готовят собственно план оценки, описывающий, каким образом они намереваются определять характер и объем ущерба. План должен предусматривать необходимость координации действий уполномоченных органов с соответствующими агентствами, привлечение ответственных сторон, и возможности для ин-

формирования общественности относительно выполнения плана оценки.

После того, как план оценки составлен и представлен на общественное обсуждение, уполномоченные органы приступают к осуществлению оценки, в соответствии с планом оценки. Правила содержат два основных типа процедур оценки для определения ущерба и убытков. Процедуры «Типа А» – стандартизированные процедуры для упрощенных оценок, требующих минимального объема полевых наблюдений, которые применяются для определения ущерба при небольших масштабах загрязнений в определенных средах. Процедуры «Типа В» – более детальные процедуры для оценок во всех остальных случаях. Правила содержат критерии применения процедур «Типа А» и процедур «Типа В», или же обоих.

Департаментом предусматривается поэтапное применение процедур «Типа А». В настоящий момент имеются два вида процедур «Типа А»: во-первых, для небольших разливов опасных веществ в прибрежных или морских районах применяется модель оценки ущерба природным ресурсам для морской и прибрежной окружающей среды (NRDAM/CME); и во-вторых, для небольших разливов опасных веществ в природных средах схожими с Великими озерами, применяется модель оценки ущерба окружающей природной среде Великих озер (NRDAM/GLE). Пользователи методик предоставляют определенные данные о погодных условиях, о количестве и продолжительности выброса или сброса и по методикам NRDAM/CME и NRDAM/GLE определяют физическое состояние разлитого вещества и оценивают степень негативного воздействия. В соответствии с моделями оцениваются стоимость восстановления до первоначального состояния и стоимость (ценность) некоторых утраченных функций природных ресурсов, с точки зрения общественного использования, типа охоты, лова рыбы, наблюдения за птицами, посещения пляжей и др. Процедуры типа А для прибрежных и морских природных сред включают также компьютерную модель под названием Модель оценки ущерба природным ресурсам для прибрежной и морской среды Версия 2.4 (NRDAM/CME). Процедуры типа А для окружающих сред, схожих с Великими озерами, включают компьютерную модель под названием Модель оценки ущерба природным

ресурсам для окружающей среды Великих озер Версия 1.4 (NRDAM/GLE). Поскольку процедуры «Типа А» предназначены для оценки небольших по масштабам выбросов, сбросов опасных веществ, настоящие правила оценки определяют верхний предел ущерба до 100 000 \$ при их применении, в случае если уполномоченные органы намерены добиваться «опровержимой презумпции» в ходе судебных разбирательств.

В случае если уполномоченные органы применяют процедуры «Типа В», они определяют объемы ущерба и убытков с помощью научных и экономических исследований. Правила включают специфические методы определения ущерба для каждой категории природных ресурсов и условия, позволяющие уполномоченным органам определять дополнительный вред, если определенные критерии выполнены. Правила содержат руководство по выбору испытательных и сравнительных методологий, чтобы определить, нанесен ли ущерб и какие пути негативного воздействия существуют. Если ущерб нанесен и возможность воздействия существует, тогда уполномоченные органы определяют объем ущерба путем: 1) идентификации функций или «услуг» природных ресурсов, как то среда обитания, зона отдыха, управления эрозией и т.д.; 2) определения уровня первоначального состояния таких функций; и 3) определения объема сокращения функций природных ресурсов в результате выброса или сброса опасных веществ.

После определения характера и объема вреда уполномоченные органы определяют соответствующие меры по восстановлению, включая естественное восстановление. Уполномоченные органы выбирают необходимый набор мероприятий, основываясь на нескольких факторах, включая техническую возможность выполнения, соотношение затрат и получаемых результатов, и соответствия целям возмещения ущерба. Уполномоченные органы документируют свои решения в плане восстановления и компенсации нанесенного вреда, который представляется на общественное обсуждение. После общественного обсуждения, уполномоченные органы оценивают стоимость осуществления отобранных мероприятий по восстановлению природных ресурсов. Уполномоченные могут также, но не обязаны, определять упущенную выгоду для общества, используя методологии, определенные правилами.

После того как уполномоченные органы рассчитали размеры ущерба, они начинают заключительный этап оценки. На этой стадии уполномоченные органы готовят отчет, детализирующий результаты стадии выполнения оценки ущерба. Уполномоченные органы представляют отчет виновным (ответственным) сторонам, наряду с требованием покрытия ущерба и разумных затрат на его оценку. Уполномоченные органы имеют полномочия по урегулированию ущерба в любое время. Однако если ответственные (виновные) стороны не соглашаются возместить ущерб в течение 60 дней после получения требования, то уполномоченные органы могут подать иск в суд.

Как только средства за ущерб взысканы, или было достигнуто урегулирование, должностные

лица уполномоченных органов открывают счет для размещения этих средств и разрабатывают план восстановления. Далее они обеспечивают его общественное обсуждение, а затем его осуществление, используя взысканные средства за ущерб природным ресурсам.

Однако, по мнению американских экономистов и экологов, все еще остаются значительные трудности, связанные с применением настоящих правил. С их точки зрения, разработчиками документа не была обеспечена достаточно прозрачная процедура выбора методов оценки ущерба окружающей среде, не были установлены ясные стандарты их применения или иерархия среди рассматриваемых в правилах факторов, которые следует учитывать при разработке планов оценки ущерба или планов восстановительных работ [3].

Литература

1. Страхование в сфере природопользования // <http://ecosmena.com/upravlenie-otkhodami/bytovye-otkhody/strakhovanie-v-sfere-prirodopolzovaniya.html>
2. Сергей Донской, министр природных ресурсов и экологии РФ. О проблемах обеспечения экологической безопасности при пользовании недрами на территории России и её континентальном шельфе // <http://www.mnr.gov.ru/mnr/minister/statement/detail.php?ID=133886>
3. Яжлев И. К. Зарубежный опыт в области оценки ущерба окружающей природной среде // http://www.aekos.ru/international_co-operation/1

References

1. Strakhovaniye v sphere prirodopolzovaniya // <http://ecosmena.com/upravlenie-otkhodami/bytovye-otkhody/strakhovanie-v-sfere-prirodopolzovaniya.html>
2. Sergei Donskoy, ministr prirodnykh resurcov i ekologiyi RF, O problemakh obespecheniya ekologicheskoy bezopasnosti pri polzovanii nedrami na territoriyi Rossii i ee kontinentalnom shelfe // <http://www.mnr.gov.ru/mnr/minister/statement/detail.php?ID=133886>
3. I. K. Jazhlev, Zarubezhnyy opit v oblasti otcenki usherba okruzhayushei prirodnoi srede // http://www.aekos.ru/international_co-operation/1

УДК: 346.9

С.Ж. Смоилов

PhD докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана
E-mail: smoilovs@mail.ru

К вопросу о правовом обеспечении механизма экономического регулирования охраны окружающей среды и природопользования в Республике Казахстан

В статье рассмотрены теоретические взгляды по вопросам толкования понятия финансирования окружающей среды, его составляющих элементов, изучаются проблемы определения конкретизированного пояснения сущности финансирования охраны окружающей среды и природопользования. Рассматриваются вопросы изучения объектов и субъектов финансирования охраны окружающей среды и природопользования. Особое внимание уделяется проблеме финансирования охраны окружающей среды и природопользования, вопросам возможных угроз окружающей среде и природопользованию в международном масштабе. Предусматриваются рекомендации по дальнейшему международному сотрудничеству в вопросах охраны окружающей среды и природопользования.

Ключевые слова: экология, зеленая экономика, экосистема, энергоэффективность, земельные ресурсы, экологические выбросы.

S.J. Smoilov

On the question of legal support mechanism for economic regulation of environmental protection and natural resources in the Republic of Kazakhstan

The article discusses theoretical views on the interpretation of the notion of financing environment, its constituent elements, studied the problem of determining concretized explanations essence of financing environmental protection and nature. The questions the study of objects and subjects of financing environmental protection and nature. Particular attention is paid to the problem of financing environmental protection and natural resources, on possible threats to the environment and wildlife on an international scale. Provides recommendations for further international cooperation in the protection of the environment and wildlife.

Key words: environment, green economy, ecosystem, energy, land resources, environmental emissions.

С.Ж. Смоилов

Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалануды экономикалық реттеу механизмін құқықтық қамтамасыз ету мәселесі

Мақалада қоршаған ортаны қаржыландыру түсінігі, оны құрайтын элементтерді түсіндіру бойынша теориялық көзқарастар қарастырылып, қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды қаржыландырудың мәнін нақтылап түсіндірмесін анықтау мәселесі зерттелген.

Қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды қаржыландыру объектілері мен субъектілерін зерттеу мәселелері қарастырылған. Автор қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды қаржыландыру, халықаралық деңгейдегі қауіп мәселелеріне ерекше назар аударған. Қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануда халықаралық ынтымақтастықты әріқарай дамыту бойынша ұсыныстар көрсетілген.

Түйін сөздер: экология, жасыл экономика, экожүйе, энерготімділік, жер ресурстары, экологиялық шығарылымдар.

Казахстан поставил высокие цели по национальному развитию: к 2050 году страна планирует войти в число 30 наиболее развитых стран мира с современной и диверсифицированной экономикой. Приоритетные задачи, поставлен-

ные страной до 2030 г., будут включать снижение интенсивности использования основных ресурсов (например, водных и земельных), усовершенствование на текущий момент недостаточно развитой и устаревающей инфраструкту-

ры (например, в электроэнергетике), повышение благополучия населения и сокращение местного загрязнения окружающей среды (например, загрязнения воздуха и водоемов), а также повышение национальной безопасности (например, снижение зависимости от водных ресурсов других стран). Основной целью экономического механизма является финансовое обеспечение природоохранной деятельности во всем многообразии ее форм, уровней, объектов и субъектов.

Финансовые гарантии составляют одно из основных условий реализации норм экологического права, конституционных прав граждан в области охраны окружающей среды.

В условиях кризисного состояния экономики, бюджетной и кредитно-денежной систем возможность финансирования во многом определяется наличием автономных, стабильных, юридически установленных источников, обоснованным распределением бремени затрат между различными субъектами экологических отношений (государством, природопользователями, гражданами и пр.), закреплением целей и порядка расходования средств, аккумулируемых на различных уровнях [1, с. 32].

При выполнении данных целей особое внимание должно уделяться процессу правового обеспечения финансирования охраны окружающей среды и природопользования. Известно, что финансирование проектов по охране окружающей среды требует пристального внимания государства и общества, так как нередко наблюдается ситуация, когда денежные суммы неэффективно осваиваются либо расхищаются организациями, ответственными за финансирование проектов по охране окружающей среды.

С практической точки зрения, экономический механизм представляет собой совокупность общественных отношений по поводу финансового и материально-технического обеспечения природоохранной деятельности во всем многообразии ее форм и объектов.

Указанные отношения являются не только экологическими, но и имущественными, управленческими, финансовыми, т.е. находятся в сфере регулирования различных правовых отраслей.

Их формирование идет под воздействием не только права, но и иных регулирующих факторов – экономики, науки и техники, экологической политики, культуры, правосознания и пр.

Степень экологизации возникающих право-

отношений отражает уровень эффективности экономического механизма, а основным юридически определенным критерием эффективности следует признать не объемы вложенных в те или иные природоохранные мероприятия средств и не денежные оценки условного «ожидаемого и предотвращенного ущерба» окружающей среде, а фактическое достижение значений нормативов качества окружающей среды, включая предельно допустимые уровни вредного воздействия на нее.

В теоретическом плане экономический механизм представлен многочисленными, преимущественно экономическими концепциями, предлагаемыми для решения глобальных, общегосударственных, региональных, отраслевых экологических проблем.

Их основные идеи связаны с попытками оптимизировать финансовые потоки и решать экологические проблемы наиболее выгодными в экономическом отношении способами [2, с. 87].

Они представляет собой ценный теоретический и практический материал для эколого-правовых исследований с позиций возможности и целесообразности внедрения тех или иных эколого-экономических конструкций в законодательство и практику.

Задачами правовых исследований применительно к концепциям экономического механизма являются: а) оценка предлагаемых конструкций в контексте конституционных норм, основных институтов экологического права, с учетом положений бюджетного, налогового, гражданского, антимонопольного и иного законодательства, б) создание, в случае необходимости, понятийного правового аппарата, системы нормопределений, позволяющих трансформировать экономические, технические, естественнонаучные и иные категории в правовые; в) установление основных элементов будущих правоотношений – субъектов, объектов, оснований их возникновения и прекращения, прав и обязанностей сторон и др.

Неэффективность ряда предложенных указанным Законом экономико-правовых инструментов обусловлена не их концептуальной ошибочностью, а дефектами правового обеспечения как в рамках самого Закона, так и в ином законодательстве.

Фактором, дестабилизирующим действие механизма, следует признать изменение отдель-

ных его положений нормами бюджетного и налогового законодательства.

Концепция Закона должна быть принята за основу при работе над его новой редакцией, откорректирована, конкретизирована и дополнена с учетом появления новых экономико-правовых инструментов, нуждающихся в правовом обосновании.

Экономический механизм как правовая категория рассматривается с двух позиций: а) как часть общего механизма реализации эколого-правовых норм и всего экологического права в целом; б) как опосредствованный правом механизм регулирования экологических отношений с использованием таких экономико-правовых инструментов, как платежи, налоги, льготы, и т.п.

В первом случае экономический механизм предстает перед нами как система законодательно закрепленных экономических гарантий (финансовых, материально-технических), способствующих материализации эколого-правовых норм (обязывающих, управомочивающих, запрещающих).

В отсутствии или недостаточности экономических гарантий ослабевает действие иных гарантий – организационных, идеологических и пр.

Если рассматривать экономический механизм именно под этим углом зрения, то на первый план выступает его способность аккумулировать, направлять и эффективно использовать финансовые потоки и материально-технические ресурсы в целях реализации предоставленных экологических прав, выполнения установленных законом экологических требований, предписаний, обязанностей различными субъектами экологических правоотношений (специально уполномоченными государственными органами в области охраны окружающей среды, юридическими и физическими лицами и пр.).

Понимание экономического механизма как опосредствованного правом механизма регулирования экологических отношений при помощи ряда экономико-правовых инструментов выдвигает на первый план регулирующие функции составляющих его элементов, их способность оказывать позитивное воздействие на поведение субъектов экологических правоотношений [3, с. 67].

Понятие «экономический механизм» охраны окружающей среды не следует ассоциировать с неким самостоятельным институтом в рамках

экологического права. И законодательство, и правовая доктрина включают в данную систему весьма неоднородные и внешне невзаимосвязанные элементы.

Иногда связь между ними устанавливается законом (например, между платой за загрязнение и экологическими фондами). В ряде случаев эти связи носят скрытый, опосредствованный характер. Так, связь между экономико-экологической оценкой природных ресурсов и платой за природопользование теоретически может быть обоснована в качестве необходимой, но в законодательстве нет последовательного механизма ее реализации. Связь между элементами механизма должна фиксироваться правом, в том числе через процедурные нормы.

Экономический механизм охраны окружающей среды в рассматриваемом смысле представляет собой систему взаимосвязанных правовых форм, некоторые из которых являются универсальными и используются в регулировании иных, не связанных с охраной окружающей среды отношений (например, лицензия, договор, учет, планирование, налоги и налоговые льготы, бюджетные и внебюджетные фонды и пр.).

В то же время некоторые правовые формы являются типичными только для экологического права, например, плата за загрязнение окружающей природной среды.

Проблема соотношения правовой формы и содержания регулируемых отношений неоднократно затрагивалась в теории права в контексте необходимости учета правом объективных экономических законов, выводов естественных, технических и иных наук.

В оценке используемого понятия «правовая форма» автор разделяет позицию ученых-правоведов, подразумевавших под данной категорией «совокупность норм или правовых институтов, опосредствующих определенный вид отношений».

Правовая форма может конструироваться из норм и институтов различных отраслей права, исходя из содержания регулируемых отношений.

Основная роль в рамках указанных правовых форм должна принадлежать эколого-правовым нормам, позволяющим направить действие правовой формы в русло, прежде всего, экологических, а не иных, например, фискальных или экономических интересов субъектов.

Правовая форма не безразлична к содержанию регулируемых отношений, в данном случае экологических.

Она может стать и стимулом, и тормозом в их развитии. Выбор правовой формы – это выбор желаемой модели их регулирования, в которой могут преобладать запреты и предписания либо дозволения.

Развитие существующих и поиск новых правовых форм, отвечающих меняющимся условиям экономической деятельности, новым экологическим проблемам, должно осуществляться на базе правовых и эколого-экономических теоретических разработок.

Экономическая и правовая науки используют различные методы исследования, но интеграция этих наук в рамках рассматриваемой проблемы ведет к взаимному обогащению методами.

Один из методов экономической науки – моделирование с целью теоретического воспроизведения эколого-экономических конструкций. Он применялся при проведении многочисленных экспериментов на базе отдельно взятых административно-территориальных единиц.

Через этапы моделирования прошли многие действующие элементы экономического механизма (некоторые виды платы за природопользование, экологическое страхование и др.).

Отмечается сложившаяся закономерность их внедрения в законодательство и практику: 1) теоретическое обоснование с точки зрения экономической целесообразности, экологической эффективности; 2) установление правовых основ проведения эксперимента; 3) апробация путем проведения эксперимента в течение определенного срока и в пределах одного или нескольких регионов; 4) анализ и оценка результатов эксперимента; 5) полноценное правовое закрепление в законах и иных нормативных правовых актах.

Два последних этапа представляются наиболее важными, поскольку позволяют установить целесообразность и эффективность тех или иных экономико-правовых инструментов и обеспечить их надлежащей правовой базой для последующего повсеместного применения.

Несмотря на свое позитивное значение, эксперимент не может длиться сколь угодно долго. В противном случае узакониваются любые отступления от установленного порядка регулирования [4, с. 112].

Очевидно, что право, фиксируя на определенном этапе существования эколого-экономических отношений правовые формы их реализации, в какой-то мере мешает их дальнейшему поступательному развитию, но этот этап является безусловно необходимым с точки зрения корректировки самих отношений, установления их основных элементов в качестве элементов правоотношений: субъектов, их прав и обязанностей, оснований возникновения и прекращения.

Структура действующего экономического механизма рассматривается на базе Закона об охране окружающей природной среды, который впервые реализовал системный подход к нему и попытался придать правовую форму ряду экономических инструментов.

Наиболее «работающим» элементом экономического механизма на данном этапе является плата за природопользование (за загрязнение окружающей среды и за использование природных ресурсов).

Исследованию ее правовой природы, функций и форм посвящена значительная часть диссертационного исследования.

Будучи одним из основных источников образования централизованных денежных фондов природоохранного назначения (экологических, воспроизводства и охраны природных ресурсов и пр.) плата за природопользование взаимосвязана с механизмом финансирования, включающим, помимо платы, и иные элементы – налоговые, бюджетные, кредитные и иные льготы, экологическое страхование и пр.

Особенностью правового механизма финансирования в связи с реформированием налогово-бюджетной системы стал приоритет норм бюджетного и налогового законодательства, меняющих порядок аккумуляции, перераспределения, направления и расходования средств, установленный экологическим законодательством.

Последнее, в частности, предусматривало как бюджетное (отдельная строка в бюджетах различного уровня), так и внебюджетное (экологические фонды) централизованное финансирование.

Став бюджетными, экологические фонды заменили собой отдельную строку бюджетных расходов, что ведет к общему сокращению уровня государственных расходов в его абсолютном выражении.

Отмечается следующая диспропорция в правовом механизме финансирования: указывая на источники формирования денежных фондов (плата за природопользование, средства, полученные по искам о возмещении вреда и др.) законодательство недостаточно четко определяет цели их расходования, создавая простор для усмотрения как в процессе бюджетного планирования, так и в процессе исполнения со стороны федеральных министерств, ведомств, их территориальных органов, являющихся распорядителями соответствующих ресурсов.

Пространные формулировки целей расходования – «природоохранные меры», «меры по оздоровлению окружающей среды», «восстановление нарушенного состояния природных объектов», «иные природоохранные цели» и др. – ведут к их расширительному пониманию и, как следствие, к искажению и злоупотреблениям, а также порождают конфликтные ситуации в процессе финансового и иного контроля.

Финансирование взаимосвязано с иным экономико-правовыми инструментами – экологическим планированием и материально-техническим обеспечением [5, с. 78].

Требования законодательства в части экологического планирования адресованы преимущественно государственным специально уполномоченным органам в области охраны окружающей среды.

Очевидно, что установление такой обязанности для всех без исключения субъектов экологических отношений, включая природопользователей, означало бы вмешательство в их производственно-хозяйственную деятельность. В то же время обязанность разрабатывать, согласовывать и выполнять планы по охране окружающей среды под угрозой применения юридических санкций в виде прекращения или ограничения экологически вредной деятельности следует считать оправданной в отношении природопользователей, для которых установлены временно согласованные нормативы вредного воздействия на окружающую среду (ВСВ, ВСС и пр.).

Закон легализовал их право на сверхнормативное воздействие на окружающую среду

под условием поэтапного достижения значений экологически допустимых уровней вредного воздействия.

Невыполнение этих условий по вине природопользователя следует рассматривать как правонарушение, влекущее не только меры административной ответственности (аннулирование или приостановление действия разрешения на ВСВ), но и прекращение действия предоставленных льгот и их взыскание в установленном порядке (в экологические фонды – если льгота была предоставлена по платежам за загрязнение) [6, с. 79].

Отсутствие мер юридической ответственности и экономических санкций за невыполнение плановых мер по снижению экологически вредного воздействия делает рассматриваемый процесс перманентным.

На основании вышеизложенного предлагаются следующие выводы:

1) экономический механизм охраны окружающей среды представляет собой систему взаимосвязанных правовых форм, опосредствующих процессы аккумулирования, направления и расходования финансовых ресурсов на решение практических проблем охраны окружающей среды, воспроизводства и охраны природных ресурсов;

2) сложившийся экономический механизм конструируется преимущественно из правовых форм, выражающих экономическое принуждение субъектов к экологически добросовестному поведению, при недостаточной развитости правовых форм экономического поощрения;

3) имеется общая диспропорция в правовом механизме финансирования в сфере охраны окружающей среды: устанавливая источники и порядок формирования денежных фондов, законодательство недостаточно четко определяет цели и порядок их расходования, создавая простор для усмотрения как в процессе бюджетного планирования, так и в процессе исполнения со стороны федеральных министерств, ведомств, их территориальных органов, являющихся распорядителями соответствующих ресурсов.

Литература

1. Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права // Государство и право. – N 9. – 1998. – С. 25.
2. Певзнер М.Е. Горное право России // Материалы заседания круглого стола. 30 мая 1994 г. – М.: РАЕН, 1994. – С. 34.
3. Нарышкин А.Р. Природно-ресурсное право и правовая охрана ОПС. – М., 1988. – С. 65.
4. Петров В.В. Экологическое право России. – М., 1994. – С. 78.
5. Петрова Т.В. Правовые проблемы экономического механизма охраны окружающей среды. – М.: Зерцало, 2000. – (12 п.л.).
6. Петрова Т.В. Экономический механизм реализации эколого-правовых норм. – М.: МГУГиК, 2000. – (4 п.л.).

References

1. Brinchuk M.M. O poniatinom apparate ekologicheskogo prava. Gosudarstvo I pravo. N 9, 1998. p.25.
2. Pevzner M.E. Gornoe pravo Rossii//Materialy zasedania kruglogo stola. 30 may 1994 g. M.: PAEN. p.34S
3. Narichkin A.R. Prirodno-resursnoe pravo i pravovaj ohrana OPS M.1988. p.65.
4. Petrov V.V. Akologi pravo Rossii1994. p.78.
5. Petrova T.V. Pravovoe problem akonomicheskogo mehanisma ohrani okrujaichei sredi.- M. : Zerzalo, 2000. – (12 p.l.).
6. Petrova T.V. Akonomicheski mechanism realizazii akologo-pravovih norm – M. : MGUGiC, 2000. – (4 p.l.).

ӘОЖ 349.6(045)

Б.К. Чингаева, А.Д. Нуспеков

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті заң факультеті мемлекеттік және азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан, Талдықорған қ.

E-mail: c-bahyt@mail.ru.

Жерді пайдалану үшін ақы төлеудің құқықтық негіздері

Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес жерді пайдалану үшін ақы төлеу құқықтық негіздері қарастырылды. Қазақстандық және ресейлік ғалымдарының пікірлерінен сүйеніп тұжырымдамалар жасалынды. Зерттеу барысында жерді пайдаланудың кемшіліктеріне тоқтала отырып, жерді ұтымды пайдалану мен қорғаудың құқықтық қырларына назар аударылды.

Түйін сөздер: жер, өсімдіктер, орман, су, топырақ.

B. K. Chingayeva, A.D. Nuspekov

Legal basis of payment for the use of land Legal aspects of payment for land

According to the study of scientific work in this article examines the legal basis of payment for the use of land use. Based on the opinion of the Kazakh and Russian scientists have made findings and made suggestions. Focuses on the shortcomings of procedures for the use of land.

Key words: earth, plants, wood, water, soil.

Б.К. Чингаева, А.Д. Нуспеков

Правовые основы платы за пользование землей

В соответствии исследуемой научной работой в данной статье рассмотрены правовые основы оплаты за использование земель. Основываясь на мнение казахстанских и российских учёных, были сделаны выводы и предложения. Сделан акцент на недостатки процедур использования земель.

Ключевые слова: земля, растения, лес, вода, почва.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 6-бабында бекітілген: «Жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекет меншігінде болады. Жер, сондай-ақ заңда белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін» [1].

Қазақстан Республикасының жер заңдары жер туралы заңнаманың нормаларының талаптарын орындамаумен немесе бұзумен байланысты тәртіптік әрекеттердің тізімін қарастырмайды. Онда тек жер заңдарының бұзылуына кінәлі жеке және заңды тұлғалар, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген тәртіпте жауапты болады деп атап өтілген.

Мұндай ереже Қазақстан Республикасының

жаңа Жер кодексінде де бар. «Жер заңдарының міндеттері» деп аталатын 5-бапқа сәйкес жер қатынастарын реттеу жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды, топырақ құнарлығын ұдайы қалпына келтіріп отыруды, табиғи ортаны сақтау мен жақсарту мақсатында жүзеге асырылады [2].

С.М. Найманбаев мынадай көзқарас білдіреді: «Заңи тұрғыдан алғанда салық саясаты заң жүзінде бекітілген салық режимін, яғни салық төлеушілерге ықпалын тигізетін режимді көрсетеді.

Салық режиміне салық саясатының міндеттері мен қағидаларын қоссақ, салық саясатына мынадай анықтама беруге болады: Салық саясаты – мемлекеттік бюджет кірісін және өндірістердің, салалардың, аумақтардың,

шаруашылық қызметтің түрлерін, шаруашылық субъектілерінің экономикалық өсіп, дамуын қамтамасыз ететін мемлекет белгілеген салық режимі. Салық саясатының құрамдас элементтері салық жүйесінен және экономика, саяси және әлеуметтік аяларындағы салықтық реттеу механизмінен тұрады. Сонымен, салық саясаты – мемлекеттік бюджеттің кіріс бөлігін және қоғам өмірінің маңызды аяларының экономикалық өсуін қамтамасыз ететін мемлекет белгілеген салық режимі» [3, 83 б.].

Ә. Ереновтің айтуы бойынша, жерді ұтымды пайдалану – ауылшаруашылық өндірісінің басты құралы болып табылатын жердің өндірістік күшін ұлғайтатын басты бағыт және негізгі жол. Жерді ұтымды пайдалану жер пайдалану процесіне орынды бастамаларды енгізуді білдіреді және барлық жер ресурстарын толық және жоғарғы өндірістік пайдаланудың кепілі болып табылады. Мұның барлығы жерді ұтымды пайдалануды құқықтық жағынан және экономикалық жағынан қамтамасыз етудің негізінде жатыр [4].

Жер салығы дегеніміз – жеке меншік құқығындағы, тұрақты жер пайдалану құқығындағы, бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығындағы салық салу объектілері бар жеке және заңды тұлғалар төлейтін заңды түрде мемлекетпен біржақты өктем бекітілген, белгіленген мөлшерде анықталатын, қайтарымсыз және ақысыз сипаттағы бюджетке төленетін міндетті төлем болып табылады.

Т.Ф. Юткина салық саясаты жөніндегі өз пікірін былай деп тұжырымдаған: «Мемлекеттің салық саясаты салықтық жоспарлау, реттеу және бақылау саласында елдің жоғары басшылығы қабылдайтын басқару шешімдерінің жиынтығы ретінде айқындалады. Мемлекеттің салық саясаты пәнін салық салу жүйесін ұйымдастырудың жоғары мақсат, мүдделері – нысаналары, мақсатты ұстанымдары және оны (жүйені) басқару қағидалары құрайды. Салықтық құқықтық қатынастарды тиімді ұйымдастыру салық жүйесінің іштей ұйымдастырылуына және салықтық құқығына тәуелді болады» [5, 210 б.].

Жердің, жер қойнауы мен орманның, судың пайдалануға берілуі мен қайтып алынуының белгілі бір тәртібін ұсына отырып, оларға есеп жүргізу, кәсіпорындар мен ұйымдардың, азаматтардың іс-әрекетін бақылауға алып, мемлекеттік басқару институты негізінен бүкіл

табиғатты пайдалану саласының тиімділігін қамтиды. Жер қорын мемлекеттік басқару – жер құқығы институттарының бірі. Жер құқық қатынастарының ішінде өзіндік ерекше сипаты бар. Оның негізгі бағыты жерді ұтымды пайдалану мен қорғауды ұйымдастыру, олардың әлеуметтік және экономикалық қасиеттерін жүзеге асыру шараларын, соның ішінде құқықтық шаралар, тәртіптер мен ережелерді белгілеу, олардың орындалуын жүзеге асырумен бірге бақылау жұмысын атқару болып табылады [6,35].

Д.Л. Байдельдиновтың пікірі бойынша, табиғат пайдалану құқығын екі түрлі объективтік және субъективтік мағынада түсінуге болады. Объективтік мағынадағы табиғат пайдалану құқығы дегеніміз – табиғат пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттері мен табиғи ресурстарды беру және алып қою тәртібін реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы. Ал субъективтік мағынадағы табиғат пайдалану құқығы дегеніміз – экологиялық заңдармен нақты белгіленген табиғат пайдаланушыларды белгілі бір табиғи объектілерді иелену мен пайдалануға байланысты құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы. Табиғат пайдалану құқығының табиғи ресурстарға меншік құқығынан басты айырмашылығы – табиғи ресурстарға билік ету құқығының болмауы [7, 9 б.].

Жер құқығы нормаларын жүзеге асыру механизміндегі басты мәселе – бұл жер құқығы қатынастарының мазмұны, жер құқығы қатынастары субъектілерінің өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруы. Осы мәселені шешкенде ғана құқық нормаларының тиімділігіне қол жеткізуге, жер туралы заңнаманың мақсаттары мен міндеттеріне жетуге болады.

Адамдардың арасындағы қатынастарда «ешқандай да әрекет саналы ойсыз, қалаулы мақсатсыз жасалмайды. Қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу осындай реттеудің мақсаты мен міндеттері болмаған жағдайда мүмкін емес, себебі құқықтық реттеуге қатысты белгілі бір мақсаттар міндеттерге жету заңшығарушы органдар мен халық үшін қалаулы нәтиже болып табылады. Мұндай нәтиже нормативтік құқықтық актілерді дайындау, қабылдау және орындау процесінде жүзеге асырылады.

Сондықтан да заңнаманың мақсаттары мен міндеттері кез келген заңнаманың негізгі институттары болып табылады және олар заңнаманың

негізгі нормалары болып, жекелеген институтты құрайтын заңнама қағидаларымен де тығыз байланыстылықта болады. Кейбір заңдар мен заң актілерінде мақсаттар, міндеттер және қағидалар әрқашан да көрсетіле бермейді [8,39 б.].

Қазақстан Республикасының Жер кодексінің 96-бабы «Меншік немесе жер пайдалану құқығы тоқтатылған жағдайда жер учаскесін бағалау» деп аталады, ал бұл баптың мәтінінде былай делінген: «Меншік немесе жер пайдалану құқығы тоқтатылған жағдайда жер учаскесі немесе жер пайдалану құқығы нарықтық құны бойынша бағаланады». Ал құқықтың объектісі болып нақты жер учаскесі табылатындықтан, бұл баптың редакциясын келесі мазмұнда берген жөн болар еді: «Меншік немесе жер пайдалану құқығы тоқтатылған жағдайда жер учаскесінің құнын бағалау оның нарықтық құны бойынша жүргізіледі» [2].

Елімізде жер қатынастарының құқықтық реттелуін жетілдіру мақсатында бірқатар жер заңдары қабылданып, өзгертіліп толықтырылуда. Қазіргі қолданыстағы Жер кодексінің негізгі

міндеттері тиімді пайдалану мен қорғау, топырақ құнарлылығын қалпына келтіру, табиғи ортаны сақтау мен жақсарту, шаруашылық жүргізудің барлық нысандарын тең дамыту үшін жағдай туғызу, азаматтар мен заңды тұлғалардың жерге құқығын қорғау, жылжымайтын мүлік нарығын жасау мен дамыту, жер қатынастары саласында заңдылықты нығайту болып табылады.

Қазақстанда да басқа елдер сияқты, жер қатынастары қоғамдық және экономикалық қатынастардың негізі болып табылады, өйткені жер қоғам өмірінде ерекше рөл атқарады. Жер, барлық қоршаған ортаның басты құрам бөлігі, барлық өндіріс түрлерін, байланыс құралдарын, тұрғын жай орнын орналастыру үшін жалпыға бірдей базис болып табылады.

Жер құқық қатынастары дегеніміз – Қазақстан Республикасының табиғи байлығы – жерге мемлекеттік меншік құқығының негізінде жер заңдарының нормаларымен реттелген және пайда болатын қатынастар немесе жер құқықтық нормалардың іс жүзіндегі көрінісі. Олар өздерінің мазмұнымен ерекшеленеді.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2013-56 б. 30.08.1995.
- 2 Қазақстан Республикасының 20 маусым 2003 жылғы Жер кодексі. – Алматы: Юрист, 2013. – 204 б.
- 3 Мухитдинов Н.Б., Найманбаев С.М., Дулатов Ы.Д. Мемлекеттің салықтық қызметінің құқықтық негіздері. – Алматы, 1998. – 245 б.
- 4 Еренов А.Е. Материалы Всесоюзной научно-теоретической конференции //Правовое обеспечение рационального использования земель в Казахстане. – Алма-Ата: Наука, 1984. – С. 22-30.
- 5 Юткина Т.Ф. Налоги и налогообложение. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.
- 6 Бектұрғанов Ә.Е. Қазақстан Республикасындағы жер құқық қатынастары. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 264 б.
- 7 Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право РК: учебное пособие. – Алматы: Издательский центр ОФППИ «Интерлигал», 2004. – 312 с.
- 8 Стамқұлов Ә.С., Стамқұлова Г.Ә. Жер құқығы: оқу құралы. – Алматы, 2004. – 360 б.

References

- 1 Constitution of Republic of Kazakhstan. – Almaty, 30.08.1995.
- 2 The Land Code of Republic of Kazakhstan: 20/06/2003 // Lawyer: Almaty, 2013. – p.204.
- 3 Muhitdinov N.B., Naimanbaev S.M., Dulatov I.D. Legal bases of of state activity tax. – Almaty, 1998. – p.245.
- 4 Erenov A.E. Materials of All-Union scientific-theoretical conference. Legal ensuring the rational use of land in Kazakhstan. – Almaty: Science, 1984. – p.22-30.
- 5 Utkin T.F. Taxes and Taxation. – М.: ИНФРА-М, 2002. – p.576.
- 6 Bekturganov A.E. Land relations in the Republic of Kazakhstan. –Almaty: Zheti zhargy, 1997. – p.264.
- 7 Baidel'dinov D.L., Bekisheva S.D. Environmental Law of RK: Textbook. – Almaty: Publishing Center ОФППИ «Интерлигал», 2004. – p.312.
- 8 Stamkulov A.S., Stamkulova G.A. Land law. – Almaty, 2004. – p.360.

ӘОЖ 336.741.28

А.С. Молдағалиева

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультеті кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының оқытушысы, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: aijan86_86@mail.ru

Табиғи өнімдер – денсаулық кепілі

Мақалада автор Қазақстан Республикасының тамақ өнімдерінің қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін қарастырады. ГМО-ға түсінік бере отырып, тамақ өнімдеріндегі ГМО-ның зиянды және зиянсыз салдарына салыстырмалы талдау жасайды. Автор тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы заңның баптарына кейбір ұсыныстарын келтірген. Сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы азық-түлік өнімдерінің бағасын тұрақтандыру мәселесіне тоқталған.

Түйін сөздер: тамақ өнімдері, генетикалық модификацияланған организм, генетикалық аппарат, табиғи өнім.

A.S. Moldagalieva

Ecological pure products – pledge of health of future generations

In article the author considers problems of legal support of food products of the Republic of Kazakhstan. Gives concept and the maintenance of GMO, and also carries out the comparative-legal analysis between GMO and environmentally friendly production. The author gives some offers which can on the lawful bases about безопасить food products used the person. Besides, the author considers a problem a ratio of quality and the prices food production in the Republic of Kazakhstan.

Key words: food products, the genetic modified organism, the genetic device, natural product.

А.С. Молдағалиева

Экологически чистые продукты – залог здоровья будущих поколений

В статье автор рассматривает проблемы правового обеспечения пищевой продукции Республики Казахстан. Дает понятие и содержание ГМО, а также проводит сравнительный-правовой анализ между ГМО и экологически чистыми продуктами. Автор дает некоторые предложения, которые могут на законных основаниях обезопасить пищевую продукцию, употребляемую человеком. Кроме того, автор рассматривает проблему соотношения качества и цен пищевой продукции в Республике Казахстан.

Ключевые слова: продукция, генетический модифицированный организм, информация, натуральные продукты.

Халқымыз «Ас – адамның арқауы» деп, қашаннан тамақтануға ерекше мән берген. Адамның тамақтану рационнда ет, сүт, жеміс-жидек өнімдері алғашқы орындардың бірінде тұратыны белгілі. Дастарханымыздың әрін кіргізетін осы өнімдердің денсаулығымызға ешбір зиянсыз, сапалы болуын бәріміз қалаймыз. Бүгінгі таңда бәрімізді елеңсіз қалдырмайтын мәселе бұл – азық-түлік, яғни тамақ өнімдері сапасының сын көтермейтіндігі болып табылады.

Қазақстан – сыртқы сауда алаңында экономикасы жан-жақты ілгері дамып келе

жатқан мемлекеттердің бірі. Американдық ғалымы Дис Сакс: «қандай бір ел болмасын, оның экономикалық жетістігі сыртқы саудаға байланысты. Дүниежүзілік экономикадан оқшауланып, ешқандай ел дені сау, жөні түзу экономика жасай алған жоқ» деп көрсетеді [1]. Бұл күнде сыртқы саудаға шекарамыз да, есігіміз де ашық елімізге киім-кешек, азық-түлік, жемістер, цитрус және т.б. тамақ өнімдерінің басым көпшілігі өзге мемлекеттерден, яғни Қытай, Ресей және т.б. тасымалданады. Әкелінген өнімдердің сапасын айтпағанның

өзінде бағасының өзі жаға ұстарлықтай... Тасымалданған өнімдердің қауіптілігі – құрамында ГМО (гендік модификацияланған организм) болуы, жарамдылық мерзімінен тыс ұзақ сақталынууда.

Алдымен, ГМО дегеніміз не? ГМО (генетически модификацияланған организмдер) - биотехнологиялық әдістермен генетикалық құрамы өзгертілген организмдер (көбіне азық-түлік ретінде пайдаланылатын организмдер, өсімдіктер, жемістер). Гендік модификацияланған организмдерді (ГМО) өсіру үшін бір организмнің генін басқа бір өсімдіктің немесе жануардың ДНҚ-сына енгізіп, трансгенизация жасайды. Бұл операция арқылы организмнің кейбір табиғи қасиеттері өзгертіледі. Мысалы: картоп генінің қатарына сарышаян генін қосу нәтижесінде ешқандай жәндік жемейтін картоп түрі, қызанға солтүстік камбаласының генін қосудан аязға төзімді, үсімейтін қызан түрі, жалпы аязға төзімді, жәндіктер жемейтін, құрт түспейтін, ұзақ сақталатын, тағысын-тағы қасиеттері бар түрлер алынады. Бүкіл жаратылыс ғасырлар бойы өзі сұрыптап берген, кез келген организмнің өсіп-өнуіне жауапты болып саналатын геномына бөтен генді әкеліп, жасанды жолмен енгізген кезде оның келесі ұрпағы өзгеріске ұшырайды [2].

ГМО деген атынан үріккеніміз болмаса, оның қандай болатынын, пайда-зияны қаншалық екенін қарапайым халық, яғни біз әлі біле бермейміз. Себебі ГМО-ның адам денсаулығына әсері әлі толық зерттеліп болған жоқ, қазіргі таңда әлемде көптеген ғалымдар ГМО-ның адамзат баласының денсаулығына зияны мен пайдалы тұстарын зерттеуде екі-жақты көзқарас қалыптастыруда. Яғни зиянды тұстары, біріншіден, өте қауіпті аллергиялық реакциялардың пайда болуы. Мысалы, АҚШ адамдар ГМО өнімдерін еркін қолданады. Аллергиямен ауыратындар саны 70% құрайды. Ал Швецияда 7%, бұл өнімдерді қолдануға тыйым салынған. Екіншіден, трансгенді өнімдерді пайдалану асқазанның сілемейлі қабатының құрылымын бұзады. Зат алмасудың бұзылып, иммунитеттің төмендеуіне әкеледі. Үшіншіден, ісік ауруларының көбеюіне себеп болады. Жасушаларды мутацияға ұшыратады. Төртіншіден, әйелдер мен ерлердің бедеулігі мен белсіздігіне әкеліп соғуында. Осы орайда, ғалымдар жануарларды генетикасы модификацияланған дақылдармен қоректендіру арқылы сараптама

жасай отырып, эксперименттік жануарлардың және олардың кейінгі ұрпақтарының ағзаларында патологиялық өзгерістері барын анықтаған. Британия ғалымдары – генетикасы модификацияланған ГМ-картоптың, Италия ғалымдары – ГМ-сояның, Австралия ғалымдары – ГМ-асбұршақтың, француз зерттеушілері ГМ-жүгерінің жануарлар ағзасына қауіпті екендігін дәлелдеген. Мысалы, ГМ-жүгері беріп асыраған эксперименттік жануарлардың төлдері 100 пайыз өлі туғаны туралы ғылыми нәтиже бары белгілі. Бірақ мұндай қорытындыны кезінде жауып тастаған. Себебі ғалымдардың бұл секілді қорытындыларының жария болуы өндіруші компанияларға тиімді емес [3]. Аталған дәйектерге, сүйенсек, құрамында ГМО бар күнделікті қолданып жүрген тағамдар мен жемістердің (алма, банан, лимон және т.б.) зияны шашы етекпен. Өйткені құрамында ГМО бар тағамдар мерзіміне қарамастан бұзылмайды. Елімізге әкелінетін өнімдердің «сырты бүтін, іші түтін». Осы өнімдерді қандай мемлекеттік орган қадағалап отырғаны белгісіз. Күнделікті тұтынып отырған халық та сұрамай сатып ала береді. Кедендік шекарашыларымыз өнімдерді өткізген кезде, әрине, өнімдердің тек сыртқы пішініне қарайды. Өйткені Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» Заңында ГМО қарастырылмаған және 12-бабына сәйкес, (тамақ өнімдерінің қауіпсіздігіне қойылатын талаптар) «сапасының айқын белгілері бар тамақ өнімдері оларды өндіру, айналымы және кәдеге жарату процестеріне жіберілмейді» делінген [4]. Бұл жерде заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізілуі ауадай қажет.

Ғалымдар генетикалық аппараттың қолдан өзгертіп өсірілген өнімдер бүгінгідей қарқынмен тұтынушының қарнына түсе берсе, алдағы 40 жылдан кейін адамзат ұрпағы күрт кеміп, бүкіл биосфера бұзылып бітеді деген тұжырымға келуде.

ГМО – әуелі баста адамзат баласының күрт көбеюі салдарынан азық-түлік жетпей қалуы мүмкін деген жақсы ниетпен бидай, көкөністер, үй жануарларының ДНҚ құрамын өзгертіп, олардан көп өнім алуды көздеген. Десек те, қазіргі таңда ГМО экономиканың табыс көзіне айналды. Яғни, шығынсыз есеп, бұзылмайтын өнім, еркін сауда. Әрине, бұл пайдадан біздің еш үлесіміз жоқ, аграрлық саясатты ұстанатын,

жер қойнауы бай мемлекет болсақ та, өзге елдің жасанды өнімдеріне тәуелдіміз. Аграрлық ел ретінде көп көлемде астық дақылдарын егеміз. Бірақ түрлі зиянкестер мен аурулардың (өсімдік аурулары) кесірінен еккен егіміздің шығымы, өнімділігі азайып, өзіндік құны қымбатқа шығады. Мұның бәрі – шығын. Жарайды, бұл – тек бидайдың төңірегіндегі әңгіме. Ал бізде одан басқа да сақтау мерзімі шектеулі, тез бұзылатын ауылшаруашылық дақылдар, көкөністер мен жеміс-жидектер бар ғой. Осының бәрінде біз өнімділікті ұлғайтып, сапасын көтерсек, өз елімізді ғана қамтамасыз етіп қоймай, өзге елдерге де экспортқа шығара алатын мүмкіндігіміз бар. Ал өнімділікті қалай көтереміз? Қолданыста жүрген химикаттар – пестицид, гербицид дегендер кешегі күннің технологиясы болып

қалды. Денсаулықты ойласақ, дәл осы химикаттар ағзамызға зиянын тигізіп жатуы мүмкін. Сол себепті де біз жаңа технологиядан қашпай, қолданып, сол арқылы өнімділікті, өндірісті ұлғайта отырып, бір мезгілде бақылауды да қамтамасыз еткеніміз дұрыс сияқты. Өнімдеріміз өз елімізде өндірілетін болса, оның сапасы мен құрамы көңілге қонарлықтай болар еді, ал сырттан әкелініп жатқан өнімдердің қандай екенін, гендік модификацияға қаншалықты түскенін біле бермейміз.

Әрине, гендік модификацияланған азық-түліктер – 20-ғасырдың биология саласындағы үлкен жетістігі, бұл да инновация екендігін мойындаймыз, десек те ұлт денсаулығы мен болашақ ұрпақ тағдырын ескеретін болсақ, өз табиғи өнімдіміздің құны мен құрамын жоғалтпайық!

Әдебиеттер

1. Интернет сайт.
2. Шамшина Ж.К. ГМО өнімдерінің пайдасы мен зияны. – 2013.
3. Раманқұлов Е. Дамыған деген елдерде ГМО пайдалану қалай реттелуде?! – 2013.
4. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» Заңы.

References

1. Internet сайт.
2. Shamshina ZH.K GMO onimderinin paidasi men ziyani. – 2013.
3. Ramankulov E. Damigan degen elderde GMO paidalanu kalai rettelude?! – 2013.
4. Kazakhstan Respublikasinin 2007 zhilgi 21 shildedegi «Tamak onimderinin kauypsizdigi turali» Zani.

Сведения об авторах

Молдағалиева А.С. –Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Заң факультеті, Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының оқытушысы, Алматы қаласы, Қазақстан.

ӘОЖ 347.2/.3:[502:330.15]

Е.М. Бағылбек

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, қаржы, кеден және экологиялық құқық кафедрасы. Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: eldar_doni_411@mail.ru

Қоршаған ортаны қорғау саласында экономикалық ынталандыру тетіктерін жетілдіру мәселелері

Мақала қоршаған ортаны қорғау саласындағы экономикалық ынталандыру тетіктерін жетілдіру мәселелеріне арналған. Автор мақаланың басында тәуелсіз Қазақстанның экологиялық заңнамасының дамуына тоқтала отырып, экологиялық құқықтық қатынастарды реттеудегі экономикалық әдістердің орны мен мәнін ашып көрсетеді. Одан әрі ғалымдардың ұсынған экономикалық ынталандыру тетіктерінің бағыттарын саралай келе экологиялық заңнаманың өзгерістер енгізуді қажет ететіні туралы ұсыныстар жасайды.

Түйін сөздер: экономикалық басқару әдістері, экономикалық ынталандыру тетіктері, салықтық жеңілдіктер, экологиялық талаптар.

E.M. Bagylbek

Problems of improving the mechanism of economic incentives in the field of environmental protection

Author of the article considers the problem of improving economic incentives in the field of environmental protection. The author examines the development of environmental legislation of Kazakhstan, as well as the role and nature of economic methods of regulation in the environment - legal relations. Later, scientists examined the proposals in respect of the environmental incentive mechanism, the author makes suggestions on Amendments to environmental legislation.

Keywords: methods of economic management, economic incentives, tax incentives, environmental requirements.

Е.М. Бағылбек

Проблемы совершенствования экономических механизмов стимулирования в области охраны окружающей среды

Автор в статье рассматривает проблемы совершенствования экономического стимулирования в сфере охраны окружающей среды. Автор рассматривает развитие экологического законодательства РК, а также роль и сущность экономических методов в регулировании эколого-правовых отношений. Рассмотрев предложения ученых в отношении механизма экологического стимулирования, автор вносит предложения о внесении изменений в экологическое законодательство.

Ключевые слова: методы экономического управления, методы экономического стимулирования, налоговые льготы, экологические требования.

1991 жылы кеңес үкіметінің ыдырауымен және егеменді жаңа мемлекетіміздің пайда болуымен Қазақстанның экологиялық заңнамасы дамуының жаңа кезеңі басталды. Бұл кезеңдегі қоршаған ортаны қорғауға байланысты негізгі базистік акт 1991 жылы 18 маусымда қабылданған «ҚазКСР қоршаған ортаны қорғау туралы» заңы болды.

1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдумда жаңа Конституцияны қабылдаумен экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қатынастарды құқықтық реттеудің жаңа кезеңі басталды. Біріншіден, алғаш рет жерге жеке меншік заңды тұрғыдан бекітілді. Екіншіден, Конституцияда еліміздің тәуелсіз дамуы жағдайындағы табиғи ресурстар-

ды пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бастаулары бекітілді. Үшіншіден, табиғат пен қоғамның өзара әрекеттесуі саласындағы құқық шығармашылық жұмыстарын күшейтудің конституциялық-құқықтық негізі қалыптасты. Аталған уақыт кезеңіндегі қоршаған ортаны қорғау саласындағы негізгі заңнамалық құжат ретінде 1997 ж. 15 шілдедегі «Қоршаған ортаны қорғау туралы» ҚР заңы танылды. Бұл заң 2007 жылы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексын қабылдағанға дейін қолданыста болды. Жаңа кодекстің қабылдануымен экология саласындағы нормалар жүйеленіп, бірқатар нормативтік актілер күшін жойды.

Қазақстан Республикасының табиғат ресурстары отандық экономиканың негізі болып табылады. Табиғат ресурстарына Конституцияда ерекше мәртебе берілген. Расында табиғат ресурстарын ұтымды пайдалану мемлекетіміздің өндірістік және өндірістік емес саласының ондаған жылдарға тұрақты дамуын қамтамасыз ете алады. Осы тұрғыдан алғанда шаруашылық қызмет субъектілерін экономикалық ынталандыруға бағытталған табиғат пайдалану саласындағы мемлекеттік саясатқа ерекше маңыздылық беріледі.

Қазіргі таңда экология саласындағы басқару әдістер төңірегінде қызу пікірталастар орын алып жүр.

Кенес үкіметінде ұзақ уақыт бойы басқарудың әкімшілік-құқықтық әдістері қолданылып келді. Бұл табиғи ресурстарға тек мемлекеттік меншік жағдайындағы жоспарлы экономикаға тән құбылыс болып табылады. 1980 жылдардың соңында жер және экологиялық қатынастарды реттеудің әкімшілік, биліктік әдістерінен қоғамдық қатынастардың қатысушыларының теңдігіне негізделген экономикалық реттеу әдістеріне көшу жарияланған болатын [3, 43 б.].

Қоғамдық қатынастар қатысушыларының теңдігі экономикалық әдістердің жалғыз ерекшелігі емес.

Мысалы, В.Д. Ермаков пен А.Я. Сухаревтың айтуынша, табиғат пайдаланудың экологиялық механизмдері экономикалық және құқықтық жауапкершілік нормалар жүйесін қамтиды, сонымен бірге:

– шаруашылық субъектілерінің экологиялық талаптарды орындауда экономикалық мүдделілігін және жауапкершілігін арттыруды;

– экологиялық міндеттерді шешуге арналған құралдарды тиімді пайдалану мақсатында қаржыларды қалыптастыру және бөлуді қамтамасыз етеді [4, 299 б.].

Экономикалық басқару әдістердің басты белгісі басқарылатын субъектілердің экономикалық мүдделеріне бағытталатындығында.

Экология саласындағы басқарудың экономикалық әдістеріне экологиялық төлемдер мен салықтарды жүргізу, міндетті экологиялық сақтандыру, қоршаған ортаны қорғау бойынша қызметті ынталандыруды жатқызуға болады. Экономикалық әдістер шаруашылық қызмет субъектілерінің материалдық шығындарды анықтау жолымен қызметі нәтижесінде қоршаған ортаның ластануын төмендетуге бағытталған. Экономикалық ынталандырудың мәні жер пайдаланушылардың шектеулі қорғауды қоса жерді ұтымды пайдалануға тікелей мүдделілігін туындатуға болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғауды және табиғат пайдалануды экономикалық реттеудің тетіктері Экологиялық кодекстің 95-бабында көрініс тапқан, оған сәйкес, мыналар: қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шараларды жоспарлау мен қаржыландыру; қоршаған ортаға эмиссиялар үшін ақы төлеу; табиғи ресурстардың жеке-леген түрлерін пайдаланғаны үшін ақы төлеу; қоршаған ортаны қорғауды экономикалық ынталандыру; қоршаған ортаға эмиссияларды басқарудың нарықтық тетіктері; парниктік газдар шығарындылары мен сіңірулерін азайтудың нарықтық тетіктері; экологиялық сақтандыру; қоршаған ортаға келтірілген залалды экономикалық бағалау қоршаған ортаны қорғауды және табиғат пайдалануды экономикалық реттеу тетіктерінің түрлері болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғауға және оның сапасын жақсартуға бағытталған технологиялық, техникалық, ұйымдық, әлеуметтік және экономикалық шаралар кешені қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шаралар болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шараларға:

1) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған;

2) қоршаған ортаның сапалық сипаттамаларын арттыру арқылы қоршаған орта құрауыштарының жай-күйін жақсартатын;

3) экологиялық жүйелердің жай-күйін тұрақтандыру мен жақсартуға, биологиялық

әртүрлілікті сақтауға, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен молықтыруға ықпал ететін;

4) қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына залал келтірудің алдын алатын және оларды болғызбайтын;

4-1) жойылуы қиын органикалық лаастауыштарды қоса алғанда, қауіпті химиялық заттарды қауіпсіз басқаруды қамтамасыз етуге бағытталған;

5) қоршаған ортаны қорғауға, табиғатты ұтымды пайдалануға және қоршаған ортаны басқарудың халықаралық стандарттарын енгізуге бағытталған әдістер мен технологияларды жетілдіретін;

6) өндірістік экологиялық бақылауды дамытатын;

7) қоршаған ортаны қорғау саласындағы ақпараттық жүйелерді қалыптастыратын және экологиялық ақпарат беруге ықпал ететін;

8) экологиялық білімді насихаттауға, тұрақты даму үшін экологиялық білім мен ағарту ісіне ықпал ететін;

9) парниктік газдар шығарындыларының көлемін азайтуға және (немесе) парниктік газдардың сіңірілуін арттыруға бағытталған іс-шаралар жатқызылады [4].

ҚР ЭК-нің 97-бабына сәйкес, қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шараларды қаржыландыру:

1) бюджет қаражаты;

2) табиғат пайдаланушылардың өз қаражаттары;

3) Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған өзге де көздер есебінен жүзеге асырылады.

Экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасында табиғат пайдаланушыларды табиғат қорғау іс-шараларын жүзеге асыруға және табиғат ресурстарын тиімді пайдалануға ынталандыру экологиялық төлемдер жүйесін қамтитын табиғат пайдаланудың экономикалық тетіктері арқылы жүзеге асырылуы тиістігі қарастырылған [6].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы экономикалық ынталандырудың негізгі мәселелері қолданыстағы экологиялық заңнамада экологиялық нормалар мен талаптарды орындағаны, жаңа экологиялық таза, қалдықсыз немесе аз қалдықты технологияларды өндіріске енгізгені үшін алуға болатын жеңілдіктер туралы ешқандай норма қарастырылмаған. Дегенмен

заң ғалымдары өздерінің ғылыми еңбектерінде бұл мәселеге қатысты өз ұсыныстары мен ойларын білдіріп те жүргені белгілі.

Мысалы, Д.Л. Байдельдинов пен С.Д. Бекішева келесідей экономикалық ынталандыру шараларының тізімін ұсынады:

Экономикалық ынталандыру шараларына мыналарды жатқызуға болады:

- өндіріске экологиялық қауіпсіз технологиялар енгізген жағдайда салықтық және өзге де жеңілдіктер белгілеу;

- экологиялық таза өнімдер үшін үстеме және көтермелеу бағаларын қолдану;

- экологиялық зиянды өнімдерге арнайы салықтар салуды енгізу;

- шаруашылық қызметін жүзеге асыру барысында экологиялық талаптарды сақтаушы кәсіпорындарға жеңілдікпен несие беруді қолдану [7, 165-166 б.].

Ал М.Ж. Абдраимова экономикалық ынталандыру келесідей бағыттар жүзеге асырылуы керек деп болжайды:

- табиғат қорғау шараларын сақтаған жағдайда салықтық жеңілдіктер. Салықтық жеңілдіктер тиісті заңдарда салықтардың жекелеген түрлері бойынша бекітілуі тиіс;

- салықтан босату. Бұл норманы жүзеге асыру үшін нақты салықтар мен алымдарды есептеу тәртібін реттейтін тиісті нормативтік актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет. Негізгі өзгерістер ҚР Салық кодексіне енгізілуі тиіс;

- шаруашылық қызметін жүзеге асыру барысында экологиялық талаптарды сақтаған субъектілерге жеңілдікпен несие беру;

- инновацияларды енгізу мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға ынталандыру;

- тиімді және аз қалдық шығаратын технологияларды ендіру мен дамытуды ынталандыру.

- өндіріс қалдықтарын жою және қайта өңдеуді ендіру мен дамытуды ынталандыру. Бір жағынан, қолданысқа қайта өндіретін жаңа өндіріс құралдарын ендіру керек, екінші жағынан, қолданыстағы құралдарды дамыту қажет.

Аталған мәселені шешу үшін техниканы жою жүйесіне кіретін кәсіпорындар мен ұйымдар үшін жерді жалдау төлемдерінің жеңілдетілген базалық ставкаларын белгілеуге болады;

- экологиялық таза өнімдер үшін көтермелеу бағалары мен үстемелер қолдану;

– экологиялық зиянды өнімдер үшін арнайы салық салу тәртібін енгізу [8, 66-67 бб.].

Көптеген ғалымдардың айтуынша, экономикалық ынталандыру туралы нормаларды іске асыру механизмі ретінде салықтық және өзге де жеңілдіктерден өзге, жеңілдікпен несие беру, бюджеттік қаржылар бөлу, жаңа ғылыми, атап айтқанда, табиғат қорғау технологияларын және арнайы құрылғыларды елімізге кедендік алымсыз кіргізу, кейбір жұмыстарды қосымша құн салығынан босату жән т.б. қарастыруға болады. Табиғат қорғау нарығында жұмыс жасайтын және қызмет көрсететін кәсіпкерлерді төтенше техногендік және төтенше табиғи жағдайлардың зардаптарын болдырмау және жою барысында заманауи технологияларды пайдалануын түрлі жолдармен ынталандыру да аталған жеңілдіктер тізімінен орын алуы тиіс [9, 9-10 бб.].

Одан кейін мамандар экологиялық қызмет нарығын дамытудың маңызды ынталандыру шарасы ретінде қоршаған ортаны қорғау мақсатында іске асырылатын кәсіпкерлік қызметті реттеу тетіктерін анықтайтын арнайы заң қабылдау мүмкіндігін айтып жүр.

Э.Р.Черняховскийдің пайымдауынша, кәсіпкерлікке негізделген экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі нақты нәтиже бере бастауы үшін, бүгін атқарушы билік органдары тарапынан ұзақ мерзімді жоспарлау мен үйлестіру қажет. Бүгінгі таңда табиғат қорғау белгілі бір себептерге байланысты нарықтық өнім болып табылмай отырғандығы себепті тек нарықтық тетіктер арқылы тиімді реттелмейді, сол үшін мемлекет тарапынан үйлестіру маңызды болып табылады. Бұдан басқа табиғат қорғау қызметі қоғамның өмірлік мүдделерінің пәні болғандықтан бұл мүддені бірінші кезекте мемлекет қамтамасыз етуі тиіс [10, 9-10 бб.].

Біздің ойымызша, ҚР экологиялық кодексінің «Қоршаған ортаны қорғауды экономикалық ынталандыру» деп аталатын 103-бабын алып тастау ерте жасалған әрекет деп санаймыз. Себебі елімізде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін табиғат пайдаланушылардың орны

ерекше екендігі белгілі. Өкінішке орай, табиғат пайдаланушылардың басым көпшілігі тек пайда табу мақсатын көздейтіндігін ескерсек, табиғат пайдаланушылардың қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға ұмтылдыру қазіргі нарық заманында тек сөз жүзінде мүмкін емес екендігі де бізге белгілі. Сол себепті ҚР Экологиялық кодексінде бұрын болған 103-бапты қайта енгізіп қана қоймай, сонымен қатар ол бапта қоршаған ортаны қорғауды экономикалық ынталандырудың нақты шараларын да бекіту дұрыс болады деп санаймыз. Сөйтіп, ол бапты төмендегідей ұсынамыз:

Экономикалық ынталандыру келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс:

- табиғат қорғау шараларын сақтаған жағдайда салықтық жеңілдіктер. Салықтық жеңілдіктер тиісті заңдарда салықтардың жеке-леген түрлері бойынша бекітілуі тиіс;
- салықтан босату. Бұл норманы жүзеге асыру үшін нақты салықтар мен алымдарды есептеу тәртібін реттейтін тиісті нормативтік актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет. Негізгі өзгерістер ҚР Салық кодексіне енгізілуі тиіс;
- шаруашылық қызметін жүзеге асыру барысында экологиялық талаптарды сақтаған субъектілерге жеңілдікпен несие беру;
- инновацияларды енгізу мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалануға ынталандыру;
- тиімді және аз қалдық шығаратын технологияларды ендіру мен дамытуды ынталандыру.
- өндіріс қалдықтарын жою мен қайта өңдеуді ендіру мен дамытуды ынталандыру.
- экологиялық таза өнімдер үшін көтермелеу бағалары мен үстемелер қолдану;
- экологиялық зиянды өнімдер үшін арнайы салық салу тәртібін енгізу.

Қазақстан Республикасы экологиялық кодексіне тиісті өзгерістер енгізілгеннен кейін сәйкесінше экономикалық ынталандыру шараларына байланысты ұлттық заңнама жүйесіне де тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет.

Әдебиеттер

1. Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы: Дәуір, 2003. – 328 с.
2. Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. – 188 с.
3. Абдраимов Б.Ж., Боголюбов С.А. Земельное право России и Казахстана. – М.: Юристъ, 2007. – 454 с.
4. Экологическое право России / Под ред. В.Д. Ермакова и А. Я. Сухарева. – М.: ИМПЭ, 1997. – 480 с.

5. Земельное право / Под ред. С.А. Боголюбова. – М.: НОРМА-ИНФРА-М., 2000. – 400 с.
6. Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы: одобрена Указом Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года № 1241 // Справочно-правовая система Юрист, 2007.
7. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан. – Алматы: Интерлигал, 2004. – 312 с.
8. Абдраимова М.Ж. Проблемы правового обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Алматы, 2008.
9. Черняховский Э.Р. Проблемы формирования экономического механизма предпринимательства на рынке природоохранных работ и услуг // Экономика природопользования: Обзорная информация. – М.: ВИНТИ, 2004. – № 5. – С.77-82.
10. Косдавлетов К.К. Правовые основы экологической безопасности Республики Казахстан: Автореф. канд. юрид. наук: 12.00.06. – Алматы, 2000. – 29 с.

References

1. Kultelev S.T. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan . – Almaty: Daur, 2003 . – 328 p.
2. Baideldinov D.L. Environmental legislation of the Republic of Kazakhstan . – Almaty: Zheti Zhargy, 1995 . – 188 p.
3. Abdraimov B.J., Bogolyubov S.A. Land law in Russia and Kazakhstan . – М.: Yurist, 2007 . – 454 p.
4. Environmental Law Russia / Ed. VD Ermakova and A.Y. Sukharev . – М.: IMPE, 1997 . – 480 p.
5. Land Law / Ed. S.A. Bogolyubov. – М.: NORMA- INFRA-M., 2000. – 400 p.
6. Ecological Security Concept of the Republic of Kazakhstan for 2004-2015: approved by Decree of the President of Kazakhstan dated December 3, 2003 № 1241 // Legal Reference System Lawyer, 2007.
7. Baideldinov D.L., Bekisheva S.D. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan . – Almaty: Interlegal, 2004 . – 312 p.
8. Abdraimova M.J. Problems of legal environmental security of the Republic of Kazakhstan. Thesis for the scientific degree of Candidate of Sciences. – Almaty, 2008.
9. Chernyakhovskii E.R. Problems of formation mechanism of economic enterprise in the market works and environmental services // Environmental Economics: An overview . – Moscow: VINITI, 2004. – № 5. – 77-82 p.
- 10 . Kosdavletov K.K. Legal basis of ecological security of Kazakhstan : Author. Candidate . jurid. Sciences: 12.00.06 . – Almaty, 2000. – 29 p.

УДК 34:[37:502.12]

А. Избасарова

Докторант PhD 3 курса кафедры финансового, таможенного и экологического права,
юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
E-mail: aiokin@list.ru

Правовые основы контроля в области охраны окружающей среды при радиационном загрязнении

В статье автором рассматриваются основные положения экологического контроля. Рассмотрены правовые основы контроля в области охраны окружающей среды при радиационном загрязнении. Необходимость государственного регулирования в области охраны окружающей среды и природопользовании связана с обострением проблемы экологической безопасности.

Ключевые слова: экологический контроль, государственный экологический контроль, общественный экологический контроль.

A. Izbassarova

Legal basis of control in the field of environmental protection during radiation contamination

In this article the author examines the main provisions of environmental control. Examines the legal framework for the control in the field of environmental protection during radiation contamination. Need for state regulation in the field of environmental protection and natural resources associated with the growing problem of environmental safety.

Key words: environmental monitoring, state environmental control, public environmental control.

А. Избасарова

Қоршаған орта саласындағы радиациялық ластануды бақылаудың құқықтық негіздері

Мақалада экологиялық бақылаудың негізгі ережелері қарастырылған. Қоршаған ортадағы радиациялық ластануды бақылаудың құқықтық негіздері қарастырылған. Табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғауды мемлекеттік реттеудің қажеттілігі экологиялық қауіпсіздік мәселесінің шиеленісуіне байланысты.

Түйін сөздер: экологиялық бақылау, мемлекеттік экологиялық бақылау, қоғамдық экологиялық бақылау.

Экологический контроль – это одно из масштабно применяемых организационно-правовых средств управления охраной окружающей среды. Экологический контроль осуществляется абсолютно на всех этапах деятельности по использованию природных ресурсов и оказанию воздействий на окружающую среду, можно сказать, тотально. В нем заняты многие органы и лица, различающиеся по своему статусу, ведомственной принадлежности, используемым методам, масштабам полномочий. Так, одни субъекты осуществляют лишь экологический контроль в узком смысле как проверку соблюдения и исполнения законодательства по охране окружающей среды, другие наделены правом осуществ-

лять и надзор в сфере государственного экологического управления [1].

Экологический контроль представляет собой важнейшую правовую меру обеспечения рационального природопользования и охраны окружающей среды от вредных воздействий, функцию государственного управления и правовой институт экологического права. Именно посредством экологического контроля, в основном, обеспечивается принуждение соответствующих субъектов экологического права к исполнению экологических требований. Меры юридической ответственности за экологические правонарушения применяются либо в процессе экологического контроля, либо с привлечением иных государственных органов [2].

Государственный экологический контроль – деятельность уполномоченного органа в пределах его компетенции, направленная на обеспечение соблюдения физическими и юридическими лицами требований законов Республики Казахстан, указов Президента Республики Казахстан и постановлений Правительства Республики Казахстан в области охраны окружающей среды [3].

Применительно к экологическому контролю можно выделить следующие три элемента:

- 1) проверку фактических результатов экологической деятельности природопользователя с точки зрения не только законности, но и целесообразности проверяемых действий, решений;
- 2) проверку путей и средств выполнения природопользователем своих функций с точки зрения соответствия требованиям экологического законодательства;
- 3) принятие мер для устранения экологических нарушений, привлечения к ответственности виновных.

Экологический контроль выполняет ряд функций:

1) информационная функция экологического контроля состоит в том, что контролирующие субъекты получают информацию о деятельности подконтрольных субъектов в области охраны окружающей природной среды и рационального природопользования, а подконтрольные субъекты узнают о последствиях контрольных проверок;

2) предупредительная функция экологического контроля заключается в том, что подконтрольные субъекты, зная о предстоящих контрольных проверках и возможности привлечения их к ответственности за неисполнение экологических требований, будут соблюдать нормы экологического законодательства и не допустят совершенствования со своей стороны экологических правонарушений;

3) карательная функция экологического контроля проявляется в применении мер ответственности экологического законодательства в процессе своей хозяйственной и иной деятельности [4].

Существуют три вида экологического контроля:

- 1) государственный экологический контроль;
- 2) производственный экологический контроль;

3) общественный экологический контроль.

Согласно ст. 111 Экологического кодекса целью государственного контроля в области охраны окружающей среды, охраны, воспроизводства и использования природных ресурсов являются обеспечение экологической безопасности, экономия природных и энергетических ресурсов, устойчивое использование биологических ресурсов, повышение конкурентоспособности национальной продукции.

Виды государственного контроля:

- 1) экологический контроль;
- 2) контроль за использованием и охраной земель;
- 3) контроль в области использования и охраны водного фонда;
- 4) контроль в области изучения и использования недр;
- 5) контроль в области лесного законодательства Республики Казахстан;
- 6) контроль в области охраны, воспроизводства и использования животного мира;
- 7) контроль в области особо охраняемых природных территорий.

Государственный экологический контроль служит для выполнения следующих задач:

- 1) формирование ответственного отношения природопользователей к окружающей среде;
- 2) предупреждение нарушений в области экологического законодательства Республики Казахстан.

Физические и юридические лица, осуществляющие специальное природопользование, обязаны осуществлять производственный экологический контроль.

Целями производственного экологического контроля являются:

- 1) получение информации для принятия решений в отношении экологической политики природопользователя, целевых показателей качества окружающей среды и инструментов регулирования производственных процессов, потенциально оказывающих воздействие на окружающую среду;
- 2) обеспечение соблюдения требований экологического законодательства Республики Казахстан;
- 3) сведение к минимуму воздействия производственных процессов природопользователя на окружающую среду и здоровье человека;

4) повышение эффективности использования природных и энергетических ресурсов;

5) оперативное упреждающее реагирование на нештатные ситуации;

6) формирование более высокого уровня экологической информированности и ответственности руководителей и работников природопользователей;

7) информирование общественности об экологической деятельности предприятий и рисках для здоровья населения;

8) повышение уровня соответствия экологическим требованиям;

9) повышение производственной и экологической эффективности системы управления охраной окружающей среды;

10) учет экологических рисков при инвестировании и кредитовании.

Общественный экологический контроль проводится в целях привлечения общественности к экологическим проблемам государства.

Порядок проведения общественного экологического контроля определяется общественными объединениями в соответствии с их уставами.

Физические и юридические лица должны иметь доступ к информации о работе государственных органов, осуществляющих государственный контроль в области охраны окружающей среды, охраны, воспроизводства и использования природных ресурсов и ее результатах.

Государственные органы, осуществляющие государственный контроль в области охраны окружающей среды, охраны, воспроизводства и использования природных ресурсов, обеспечивают публикацию результатов отдельных проверок и годовой отчетности.

Уполномоченный орган в области охраны окружающей среды для осуществления сотрудничества и взаимодействия составляет перечень общественных объединений, в уставе которых предусмотрены функции общественного экологического контроля.

Государственные органы могут привлекать физических и юридических лиц на добровольной основе к работе по выявлению нарушений экологического законодательства Республики Казахстан [4].

Литература

1. Дубовик О.Л., Кремер Л., Люббе-Вольфф Г. Экологическое право: учебник/отв. редактор Дубовик О.Л. – М.: Издательство Эксмо, 2005. – 768 с. – С. 442-443.
2. Правовые основы экологического контроля// www.yourlib.net
3. Республика Казахстан. Экологический кодекс от 9 января 2007 года. № 212-III// ИС Параграф.
4. Бекисева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Караганда: Арко, 2009. – 472 с. – С. 129-130.

References

1. Dubovik, O., L. Kremer, Lubbe-Wolff G. Environmental Law. Tutorial / Under total Dubovik O.L.-M. Editor: Publisher Penguin Books, 2005.-768 p. P. 442-443
2. Legal basis for environmental control// www.yourlib.net
3. The Republic of Kazakhstan. Environmental Code of January 9, 2007, #212-III// IS Paragraph.
4. Bekisheva S.D. Environmental Law of the Republic of Kazakhstan: a tutorial. – Karaganda: Arco, 2009. – 472 p. – P.129-130.

UDC 347.2/.3:[502:330.15]

¹Y.R. Khamidullina*, ²X. Hu¹Master's student, 2nd course, Law Faculty, al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan²Master's student, 2nd course, Law Faculty, al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan

*E-mail: onlinebeauty@mail.ru

Analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan

This article reveals the analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan relating to ecological responsibility of nature users. Such terms as “the system of assessment of the impact on the environment”, “environmental damage”, “direct” and “indirect” methods of economic assessment of damage are analyzed in the article. On the basis of foreign experience research the author offers the ways of improvement of national ecological legislation.

Key words: ecological legislation, ecological responsibility, nature users, society ecologization, deglaciation, economic assessment of environmental damage, “green economy”, national fund for the protection and recovering of the environment.

Е.Р. Хамидуллина, С. Ху

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын саралау

Мақала Қазақстан Республикасының табиғат пайдаланушылардың экологиялық жауапкершілігі мәселесі бойынша заңнаманы талдауға арналған. Мақалада «қоршаған ортаға ықпал жасау бағалау жүйесі», «қоршаған ортаға зиян», залалды экономикалық бағалаудың «тура» және «жанана» әдістері сияқты ұғымдар талданады. Мақала авторы шетел тәжірибесін зерттеп ұлттық экологиялық заңнаманың жетілдіру жолдарын ұсынады.

Түйін сөздер: экологиялық заңнама, экологиялық жауапкершілік, табиғат пайдаланушылар, қоғамды экологияландыру, мұздықтың еруі, қоршаған ортаның зиянын экономикалық бағалау, «жасыл» экономика, қоршаған ортаны қорғаудың және қалпына келтірудің ұлттық қоры.

Е.Р. Хамидуллина, С. Ху

Анализ экологического законодательства Республики Казахстан

Статья посвящена анализу законодательства Республики Казахстан по вопросу экологической ответственности природопользователей. В статье анализируются такие понятия, как «система оценки воздействия на окружающую среду», «ущерб окружающей среде», «прямой» и «косвенный» методы экономической оценки ущерба. На основе исследования зарубежного опыта автором предлагаются пути совершенствования национального экологического законодательства.

Ключевые слова: экологическое законодательство, экологическая ответственность, природопользователи, экологизация общества, таяние ледников, экономическая оценка вреда окружающей среде, «зеленая экономика», национальный фонд по защите и восстановлению окружающей среды.

The Environmental Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as «Environmental Code») aims to achieve the following key objectives: the compilation and systematization of environmental protection issues at the legislative level; raising the status of environmental requirements and standards to

the level of legislative acts of direct action; the adoption of international standards in the practice of environmental protection in our country.

About 20 guiding and recommendatory documents of various international organizations, 18 international conventions, about 30 EU directives and legislation of foreign states, the draft

model Code of the Commonwealth of Independent States, more than 200 legal acts of Kazakhstan legislation have been used in the development of the Environmental Code [1, 2, 3, 4].

Environmental legislation of Kazakhstan is based on the Constitution of the RK and consists of the Environmental Code and 50 other normative legal acts of Kazakhstan [5, 6, 7, 8].

According to the Constitution of the RK «international treaties ratified by the Republic shall have priority over its laws and be directly implemented except the cases, when the application of an international treaty requires the issuance of law» (paragraph 3 of Article 4). The Environmental Code regulates relations in the sphere of protection, restoration and preservation of the environment, the use and reproduction of natural resources in carrying out economic and other activities related to the use of natural resources and the impact on the environment, within the territory of the RK. Participants of environmental relations are individuals and legal entities, state, as well as government bodies which are responsible for state regulation in the sphere of environmental protection and governance of natural resources [9].

We can identify a number of the following problems in the sphere of environmental relationships in the RK:

1) The high level of corruption in government which is typical for Kazakhstan, which leads to the weakening of the control functions of the state, misconduct by government officials;

2) the absence of any legal economic mechanisms encouraging a nature user for conservation activities and the implementation of cleaner manufactures and technologies, etc.;

3) the legislation of Kazakhstan does not provide the establishment and operation of the National Fund for the protection and restoration of the environment, which should be formed at the expense of environmental obligatory payments, fines and amounts collected from a causer of the environmental damage;

4) the establishment and operation of the Regional Environmental Centre in Almaty is not solved at the legislative level. The purpose of creation of the center is the studying the process of deglaciation in the south of Kazakhstan;

5) low ecologization level of society – people do not know about the government programs implemented in the sphere of environmental

protection. In this case, a low level of development of environmental education, scientific maintenance, ecological propaganda and public participation in decision making process are observed;

6) the use of legally and practically wrong techniques and methods of economic assessment of environmental damage. By indirect method of assessing environmental damage nature users have to pay high fees and charges which are directed to the state budget rather than to restoration of the environment.

The economic assessment of the damage caused to the environment is a monetary value of the expenditure required to restore the environment and consumer properties of natural resources. Economic evaluation of damage from air pollution and water resources over the established standards, as well as the disposal of production and consumption wastes, including radioactive waste, excess of established standards determined by direct or indirect methods according to the regulations are approved by the Government of the RK.

The direct method of economic damage assessment is to determine the actual costs required to restore the environment, filling of degraded natural resources and the rehabilitation of living organisms through the most effective engineering, administrative, technical and technological measures. In the sphere of environmental protection officials of the authorized body primarily consider the possibility of the implementation of measures to restore the environment by the person who caused the damage to the environment [10].

The corresponding liability for conducting activities to restore the environment is set out in the guarantee letter to the person who caused damage to the environment, indicating specific measures and deadlines for their implementation. If the economic assessment of the damage is carried out by the direct method, officials of the authorized body in the sphere of environmental protection may involve independent experts. The experts may be environmental auditors, experts from design, engineering and scientific organizations. The obligation to pay for the independent experts is devolved on the person who caused the damage to the environment.

The indirect method of economic assessment of damage is used in cases when direct method of economic assessment of the damage cannot be applied. Economic assessment of damage by an

indirect method is determined depending on types of impact on the environment by summing the damage of each ingredient [11].

Foreign environmental legislation and world environmental policy

One of the best environmental Codes in the global space is the Code of the French Republic. At the same time in a number of rapidly developing environmental legislation environmental issues are regulated by a large number of regulations, among which are the thematic laws (e.g., the «Law on the Protection of the Environment» of Canada or the Law «On environmental protection and pollution of the environment» of Norway). Environmental law of the European Union is based on the principles of a high level of environmental protection, integration, maintenance and improvement of environmental quality, promote international means of regulation; account of local factors; forethought; prevention; recover damages from its sources responsibility for pollution. Available scientific and technical information, the regional differences in environmental conditions, benefits and drawbacks, the level of economic and social development of the European Union and the balanced development of the regions shall be taken into consideration along with the implementation of the above mentioned principles [12].

In Canada, if a legal entity violates environmental regulations or permissions, he / she may be involved in criminal, civil and / or administrative responsibility. A claim for compensation for pollution damage may be brought by a civil action, and should be based on the damage caused by pollution.

Norwegian law has envisaged compensation for the restoration work, or compensation for losses incurred as a result of the adoption of reasonable measures to prevent, control and reduce or eliminate the damage caused by pollution of the environment; compensation for loss, damage and loss due to the fact that the pollution had an obstruction or restricted the rights of a general or commercial use of the environment and its resources; compensation for losses incurred by employees due to contamination, which led to the suspension of work or reduction in the volume of transactions.

Institute of financial guarantees is secured at the European level. The purpose of the Directive 2004/35/ES number of April 21, 2004 «On environmental liability with regard to the

prevention and restoration environmental damage» is the prevention and restoration of environmental damage. Art. 14 of the Directive contains obligations of adoption of mechanisms in case of insolvency of operators with the purpose of enabling operators to use a variety of financial guarantees covering their obligations resulting from this Directive. The first group of such duties includes the activities to prevent harm. The second group includes the duties of recovery actions, including immediate restoration actions and follow-up. If an operator cannot prove that the damage or the threat of it had been caused by a third party and came despite the fact that appropriate safety measures had been taken in due time, all costs for the implementation of these obligations must be carried out by an operator

In France, the principles of prevention of environmental damage and its compensation are included in the Constitution of France [13].

According to the Swedish Environmental Code nature users must make their own arrangements for the prevention and elimination of negative irritants (vibrations, light, sound, odor, etc.) without appropriate guidance from the administrative bodies. In the process of assessing the harm to human health both physical and mental harm are evaluated. In this case experts use the «polluter pays» principle, which consists in the fact that the person whose activity causes or may cause harm to the environment, should finance the measures to prevent such damage or eliminate it, regardless of whether such activity is commercial or not. In general, therefore, currently in environmental legislation of industrialized countries there is a tendency to allocate environmental responsibility from general civil liability aimed at preventing and eliminating the harm caused to the environment. First of all, it concerns the changes in the regime of liability [14, P. 32].

In the legislation of these countries the principle of responsibility based on fault is replaced by the principle of responsibility based on causation, when the possession or use of a particular type of industrial equipment or facility may lead to obligation of compensation for the damage, if there is a cause-and-effect relationship between the object and the case of harm to the environment. The Constitution of the RK (Article 31) states that one of the fundamental tasks of the state is to protect the environment favorable for life and human health.

The Strategic Plan of the RK up to 2020

indicates that the successful diversification of the economy is inextricably linked with the solution of environmental problems and reducing the negative impacts of anthropogenic stress.

In 2007, the Environmental Code was adopted in order to systematize all the legal and regulatory bases, improve the system regulation, government control, and other institutions, as well as the introduction of advanced international standards in the practice of environmental protection [1].

However, some regulations of the current legislation do not perform socially useful purposes, create unreasonably high administrative barriers to business and have a high propensity for corruption potential.

The existing legislation on the recovery of environmental damage is not aimed at restoring the state of natural objects and is used only as an instrument to supplement the state budget with sums of money that are not directed to the solution of environmental problems. In this regard, we offer the measures to improve the environmental legislation of Kazakhstan basing on the analysis of the current legislation and practice, as well as studying the environmental regulation of some of the most developed foreign countries bills.

Environmental Code unclearly and contradictorily sets the priority of reparation the environment in natural form. In this regard, in practice compensation in natural form is implemented just in one case out of ten. In particular, the Environmental Code obliges an official of the authorized body for environmental protection in the first instance to consider the possibility of reparation for damage in the natural form (paragraph 2 of Article 109 of the Environmental Code).

According to the Environmental Code the economic assessment of environmental damage is a «monetary value of the expenditure required to restore the environment and consumer properties of natural resources» (paragraph 1 of Article 108 of the Environmental Code).

However, when determining the amount of damage to the environment by an indirect method the data are used which have no relation to expenses required to restore the environment. The indirect method, *inter alia*, is based on the use of monthly calculation index, the raising factor which is equal to 10, and environmental risk coefficient.

The funds levied by the indirect method are not earmarked for measures to restore the damage

caused to the environment. Thus, the main objective of monetary compensation for the indirect method is to replenish the budget of the state, and not the restoration of the environment.

Climate change is the main challenge and we need to prepare for current and future risks and threats, because the problem will not only affect the environment but also the socio-economic development of the country.

According to the experts-environmentalists of Al-Farabi Kazakh National University the consequences of climate change in Kazakhstan will be displacement of zones of moisture to the north boundary, increasing the desert, degraded land, the loss of biological diversity. Even now rapid deglaciation, mudflow and landslide activity are increasing.

Kazakhstan adopted the voluntary obligations to reduce greenhouse gas emissions by 15 percent and 25 percent by 2020 and 2050 respectively, compared to the baseline, 1992. The development of renewable sources of energy – water, sun, wind and biomass – will not only reduce environmental pressure, but will stimulate new production of wind, hydraulic power systems, solar panels, serving the service companies. In the future, it should increase the production of goods and services with high added value, it will create new work, «green» places.

Enhancing energy efficiency standards and energy efficiency in the production, transportation, housing and utilities sector will favorably influence the quality and cost of goods and services. Development and implementation of low-carbon technologies will open a huge potential for Kazakhstan business and attract investments into the country.

Many developed countries have worked out national strategies for low-carbon development, and Kazakhstan should be involved in the process of establishing new international standards and norms of resource conservation [15].

The relevance of low-carbon development is emphasized in the world at the highest political level: Meeting of “The G-20», «Big Eight», the Conference of Parties of the Framework Convention on Climate Change and other international meetings.

At the last World Summit of the UN «Rio +20» Kazakhstan has initiated the Partnership Program «Green Bridge» and global energy strategy that was incorporated into the final program of the summit. According to the instructions of the Head of the

State the strategy for the country's transition to a green economy should be established by 2050. The initiative of Astana can be called an analogue of the concept of low-carbon development, but at the interregional level. Therefore, the goals, objectives and activities of the initiative completely coincide with the priorities of low-carbon economy of Kazakhstan.

In the framework of the Initiative of Astana it is planned to create an international center and the regional transmission network of green technologies. This is a unique opportunity for developing countries, including Kazakhstan, to obtain resource-saving technologies, best practices and scientific knowledge for low-carbon development. In addition, our country can get advisory assistance of leading experts in the development and implementation of long-term programs of «green» businesses in different sectors of the economy, national policies on climate change and its consequences. Site-event « the Initiative of Astana: Kazakhstan and low-carbon development» organized by the Ministry of Environmental Protection and the United Nations Development Program is dedicated to the theme of low-carbon economy. It is a well-known fact that Astana will host EXPO-2017, the theme of this exhibition is «Energy of the Future.» The implementation of the Expo ideas should help both Kazakhstan and the international community to solve the problems related to energy. At this stage of the development of our country the projects of many foreign companies that are implemented in Kazakhstan reduce energy consumption and exhaust emissions, ensure high efficiency of water use. Foreign companies and investors have proposals on the construction of modern power grids and railway electrification.

The idea of a «green economy» is the greening of economy and now it is important to practically implement these principles. The term «green economy» is a relatively new trend in economic science that emerged in the last two decades. The main thesis of direction is the postulate that the economy is a part of the environment and nature. Being a dependent component of the natural environment, the «green economy» is its integral part [16].

The basis of the «green economy» makes clean or «green» technology («cleantech» or «greentech»), such new technologies or business models offer competitive income to investors

and customers and at the same time they provide solutions of global problems. It is generally accepted that friendly (clean) technologies work with the causes of environmental problems using innovative new approaches, radically changing the products, technology and consumer behavior.

The competitiveness of manufactured production within the «green economy» and the growing demand for environmentally friendly products has attracted a significant amount of investments.

It was allocated \$ 750 billion (1 percent of world GDP) on the implementation of this program in Kazakhstan. Meanwhile, according to the Worldwatch Institute, the global market for «green» products and services is \$ 546 billion. According to forecasts of Cleantech, the market size of friendly technologies will be about \$ 2 trillion by 2020. The laws on wind energy, energy conservation, recycling of industrial and municipal solid waste were adopted for the «greening» of the economy in Kazakhstan. In order to integrate the principles of «green economy» the special Interdepartmental Council was established two years ago.

Kazakhstan seeks to the improvement of environmental protection and the transition to new technologies. Thus, the initiative proposed by Kazakhstan entered the final declaration at the UN Conference on Sustainable Development Rio +20 in Brazil, June 2012. This initiative supported by the international community is called Partnership Program «Green Bridge». We have good opportunities for the implementation of these ideas: vast territory, favorable geopolitical position, financial and natural resources. Kazakhstan has the means to implement «green economy» and we must distribute them in a proper way.

We have the money that goes to the State budget through environmental charges and fines, and these funds should be used to improve the environmental situation in the regions, reducing greenhouse gas emissions, air purification, recycling of solid waste, and so on.

The mechanism of financing of environmental and nature restoration activities would be effective, if payments imposed on nature users, related to the violation of environmental regulations, would be used purposefully.

For this purpose we recommend to establish the Republican Fund for the protection and restoration of the environment which would include the

following fees: environmental contributions paid for excessive emissions; administrative fines for environmental offenses; other payments related to compensation for damage to the environment.

The finances of the Republican Fund for the protection and restoration of the environment are suggested to direct on the financing of the priority national and regional environmental projects, aimed at the protection, restoration and improvement of the environment, and ensuring environmental safety. Planning and funding for the environmental protection from the fund should be conducted in the order established by the laws of the RK [17].

If the restoration of the environment is considered technically impossible due to the direct instructions of the Environmental Code (harm to atmospheric air or other natural objects) or on the basis of conclusion of independent experts, nature users make environmental contributions to the Republican Fund for the protection and restoration of the environment.

Separate environmental problems are associated with the depletion of the natural potential of the country. Land fertility, water and biological resources continue to decline; forests, mountains and other ecosystems continue to degrade.

According to the Minister of Environmental Protection of Kazakhstan Nurlan Kapparov global warming in Kazakhstan is faster than the global average. By the late 20th century, the area of glaciers in the Tien Shan has decreased by 25% – 35%. This situation can be result of the fact that most of the glaciers will be about to melt by 2050. This situation poses a grave threat to water supply in agriculture, industry and population of our country. Even nowadays, the water deficit in Kazakhstan is more than 20%. In the future, with the growth of consumption and climate change, the deficit will increase.

Many politicians, including the Minister of Environment of the RK Mr. Kapparov and Akim of Astana I. Tasmagambetov advance the idea on the establishment of the world's first regional environmental center under the auspices of UNESCO in Almaty which will be focused on studying the deglaciation around the world. This issue is very important, because we are the part of the global world, and we can not ignore the fact that fresh water will be the most valuable resource in the near future [18].

The deglaciation could lead to environmental

disaster, as melting of snow and ice can cause flooding of coastal areas and islands, flooding and landslides, especially in mountainous areas, and all of this, in turn, can accelerate the rate of climate change.

Ecologization of society

Ecologization of society is the process of forming a system of views of society aimed at achieving harmony with nature. Its implementation must be carried out through the development of environmental education and training, scientific maintenance, ecological propaganda and public participation [19, P. 31-35].

The following steps are necessary for the development of environmental education in Kazakhstan: the creation of a system of continuous environmental education through the application of environmental and sustainable development issues in the curriculum at all levels of education; training, retraining and advanced training in the sphere of ecology for all levels of compulsory and supplementary education; state support for environmental education.

The distribution of environmental information to the public is very important in the process of solving issues of ecological safety maintenance. In this work the central, regional and district media should be involved.

At the same time it is necessary to take measures to improve the quality, efficiency and relevance of the material submitted. Public authorities must highlight current environmental problems in the mass media [20, P. 36-39].

Considering the effectiveness of participation of all concerned citizens in solving environmental problems, public authorities should ensure appropriate access to environmental information, make decision in the sphere of environmental protection. A special role should be given to the promotion of healthy lifestyle in harmony with nature, the development of ecological tourism.

In accordance with the obligations under the international conventions the potential of environmental non-government organizations should be directed to solve environmental problems through the enhancement of social control of public environmental assessments, participation in forming public opinion on the issues of improving the quality of the environment [21, P. 27].

Legal implications of the changes adoption are: legal support to the priority of restoration of the

environment deteriorated as a result of unlawful pollution, in order to create favorable environmental conditions for individuals; creation of a clear system of legal regulation of nature users' liability for environmental violations, taking the peculiarities of harm caused to the environment into account.

Socio-economic implications of the Draft Law adoption are: improvement of environmental situation in the territory of the RK; legal protection for individuals in the case when their health or property is harmed by a lawful environmental pollution.

References

1. The Constitution of the RK, dated August 30, 1995 (as amended and supplemented as of 02.02.11).
2. The Code of the RK № 212-III "Environmental Code of the Republic of Kazakhstan", dated January 9, 2007 (with amendments as of 24.12.2012).
3. The Law of the RK № 175-III "On specially protected natural territories", dated July 7, 2006.
4. The Law of the RK № 219-I "On radiation safety of the population", dated April 23, 1998, as amended.
5. The Law of the RK "On Subsoil and Subsoil Use" № 291-IV, dated June 24, 2010 (with amendments as of 26.12.2012).
6. The Water Code of the RK № 481-II, dated July 9, 2003 (as amended as of 24.12.2012).
7. The Forest Code of the RK № 477-II, dated July 8, 2003 (as amended as of 10.07.2012).
8. The Land Code of the RK № 442-II, dated June 20, 2003 (with alterations and amendments as of 08.01.2013).
9. The Decree of the President of the RK № 1241 "On the Concept of Environmental Security of the RK for 2004-2015", dated December 3, 2003.
10. The Code of the RK № 99-IV "On taxes and other obligatory payments to the budget", dated December 10, 2008 (Tax Code) (as amended as of 06.03.2013).
11. The Code of the RK № 155-II "On Administrative Offences", dated January 30, 2001 (as amended as of 06.03.2013).
12. The Declaration "On Environment and Development", dated June 14, 1992, Rio de Janeiro.
13. Kalinichenko V.T. Environmental Code of France. // Environmental Law. 2010. – № 6. – P. 44-46.
14. The World Summit "On Sustainable Development "Rio +10", dated from August 26 to September 4, 2002, Johannesburg, South Africa.
15. Brinchuk M.M. Environmental Law. The textbook, 4th edition. – Moscow, 2010, P. 32-39.
16. <http://www.zakon.kz/4530308-jeksperty-vko-proanalizirovali-prichiny.html> (the experts analyzed the causes of VKO ecological illiteracy).
17. <http://www.zakon.kz/4447337-kazakhstan-nastaivaet-nasozdani.html> (Kazakhstan insists on the establishment of a Regional Environmental Centre in Almaty).
18. <http://www.zakon.kz/4551435-kazakhstan-dolzhen-stat-regionalnym.html> (Kazakhstan has become a regional center of technology exchange between Europe and Asia).
19. Hohlyavin. S.A. French Environmental Code and rules of financial nature ensuring its implementation with waste management. // Environmental Law. – 2005. – № 3. – P. 31-35.
20. Brinchuk M.M., Rednikova T.V. The Swedish Environmental Code. // Environmental Law. – 2010. – № 6. – P. 36-39.
21. Dubovik O.L., Ivanova A.L., Kalinichenko V.T., Rednikova T.V., Reriht A.A. General issues of European environmental law: the principles and regularities of its development and formation. // Environmental Law. – 2007. – № 5. – P. 27.

ӘОЖ 349.6

А.К. Садыбеков

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: zarya_kz@mail.ru

Мемлекеттік экологиялық бақылау қағидалары және олардың жіктемесі

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың қағидаларын жалпы және арнайы, ал арнайы қағидалардың өзін ішінара бақылау жүйесін ұйымдастыру қағидалары және бақылау органдардың қызметінің қағидаларына жіктеуге болады. Мақалада автор мемлекеттік экологиялық бақылаудың қағидаларын анықтап, олардың түсінігі мен мазмұнын аша отырып, олардың жіктемесін береді.

Түйін сөздер: қағида, экологиялық бақылау, экологиялық қағидалар.

A.K. Sadybekov

Principles of state environmental control and their classification

Principles of environmental control in the sphere of environmental protection can be classified into general and special, and special on principles of environmental control and principles of public authorities. The author defines the principles of environmental control, open concept and content, gives their classification.

Keywords: principles, environmental control, environmental principles.

А.К. Садыбеков

Принципы государственного экологического контроля и их классификация

Принципы экологического контроля в сфере охраны окружающей среды можно классифицировать на общие и специальные, а специальные – на принципы организации экологического контроля и принципы деятельности государственных органов. В статье автор определяет принципы экологического контроля, раскрывает понятие и содержание, дает их классификацию.

Ключевые слова: принципы, экологический контроль, экологические принципы.

Кез келген қызмет, мемлекет қызметі оның арнайы өкілетті органдары, өзге де субъектілері түрінде белгілі бір идеялар мен қағидалар негізінде құрылады. Бұл қағидалар қоғамдық қатынастардың белгілі түрлерін реттеуде құрылған белгілі бір құқықтық кеңістік шеңберіндегі субъектілердің мінез-құлқы әдістері және түрлерімен анықталатын басқарушы бастама болып табылады. Заңгер ғалымдар қоғамдық өмірдегі құқықтық қағидалардың мәні мен олардың рөлінің қаншалықты маңызды екенін мойындап отыр. Мысалы, О.И. Цабулевскаяның ойынша: «Құқықтық қағида – оның мәнін анықтайтын және білдіретін құқықтың шешуші идеясы мен негізін салушы бастамасы болып табылады». «Қағида» латын тілінен аударғанда кез келген

құбылыстың құқықтық негізін білдіреді» [1].

Құқықтың ұстанымдарына экологиялық қатынастың барлық қатысушылары, яғни заң шығарушы, атқарушы, сот билігі органдары, мекемелер, қоғамдық қатынастар, азаматтар бастамашылық етуі тиіс. Қағидаларды ұстану мемлекеттің әлеуметтік және құқықтық сипатының, қоршаған ортаны қорғаудың және табиғатты ұтымды пайдалану жөніндегі барлық қызметтің тиімділігінің және азаматтардың заңды қызығушылығымен экологиялық құқығын қорғаудың өлшемі болып қызмет етуі мүмкін.

Құқық қағидалары бұл – мәнін білдіретін, оған негіз болатын идеялар мен бастаулар. Ол идеялар әділділік пен бостандықтың сара жолын қорытындылау арқылы шығарылады.

Құқық қағидалары әділдік, туралық

көрсеткіші болғандықтан тұрақтылығымен ерекшеленеді, құқықтық нормалардан айырмашылығы, олардың ұзақ уақыт бойы өзгермейтіндігі.

Жалпы, экологиялық қағидалар табиғи ресурстар заңнамасының салалық жүйесіндегі қағида жүйесінің қалыптасуы үшін қажетті база ретінде қызмет етеді. Көбінесе салалық қағидалар жалпы бастамашыларға сүйенеді. Н.Б. Мұхитдиновтің айтуынша, құқықтық қағидалар қоғамдағы объективті шындылықты көрсеткен жағдайда ғана, объективті болып табылады. Сонымен қатар Н.Б. Мұхитдинов тұжырымдама және қалыптасу тұрғысынан қарағанда құқықтық қағида, субъективті ұғымы деп санайды [3]. Осы мәселеге қатысты мемлекет және құқық теориясы саласындағы ірі тұлғалардың бірі С.С. Алексеев «құқықтық нормада бекітілмеген бастамалар құқықтық қағидаларға жатпайды. Олар тек қана құқықтық сананың идеясы (бастамасы) ғылыми тұжырымы болып саналады, бірақ бұл құқықтық қағида емес» деп санайды [4]. Н.Б. Мухитдинов пен С.С. Алексеевтің құқық қағидасы түсінігіне қатысты пікірлерінің ұқсастығын байқауға болады. Олардың пікірінше, сала қағидалары шынайы болмысты ғылыми талдау нәтижесінде шығарылып қалыптасуы мүмкін және олардың заңнамаларда бекітілуі міндетті емес. А.Е. Еренов мынадай пікір айтады: «жалпыға бірдей болғанымен, құқықтық қағидалар, тек мемлекеттің арнайы нормативтік құқықтық актісінде бекітіліп, пайда болады. Яғни құқықтық қағида, тек жалпыға міндетті заңды күші болған жағдайда ғана, құқықтық қағида болады» [5].

Басқа авторлар қағида деп бір немесе бірнеше құқықтық нормаларда қалыптасқан құқықтық реттеулердің (құқық институттарының немесе басқа құқықтық массивтердің құқықтық салалары) негізгі идеялары, негізгі ережелері, негізгі бастамаларын түсінеді.

И.А. Игнатьеваның ойынша, салалар мен институттарды қалыптастыру процесінде маңызды мәнге әртүрлі заңдық нормалар негізінде жатқан қағидалардың ортақтығына құқылы. Олар құқықтық материяның өзіне қатысты жүйе қалыптастырушы факторларға жатады және шоғырланған түрдегі әлеуметтік табиғатты, негізгі мақсаттары мен құқық тапсырмаларының мәнін ашады. Құқық қағидалары жеке тұлғаның және мемлекеттің жаңаша өзара қатынастарын

көрсетеді және басқару орталығы ретінде көрініп құқық жүйесінің құрылымын анықтайды. Құқықтың кез-келген нормасы, институт, сала бәрі де құқық принциптеріне сай болуы тиіс. Бұл – құқықтық нормалардың әрекеттерінің қажетті тиімділік шарттарының бірі [6].

Экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік саясаттың мақсаты, табиғи жүйелердің, қоғамдың өмірдің маңызды мүдделері мен жеке тұлға құқығының қоршаған ортаның антропогендік және табиғи әсерлердің нәтижесінде туындайтын қатерден қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

Әлемдік тәжірибе, экологиялық проблемаларды табысты шешу мен экологиялық апаттарды алдын алу негізі кез келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жүйесін экологияландыру болып табылатынын көрсетті. 2003 жылдың 3 желтоқсанында Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен «Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы» қабылданды. Жоғарыда аталған мақсаттарға қол жеткізудің жолдары осы тұжырымдамада көрсетілген:

– Қазақстан Республикасының заңдарын, табиғат пайдаланудың, мемлекеттік экологиялық бақылаудың және экологиялық мониторингтің экономикалық тетіктерін жетілдіру және жүйеге келтіру;

– табиғат пайдаланудың және экологиялық сараптаманың рұқсат ету жүйесін оңтайландыру;

– қоршаған ортаны қорғау, экологиялық статистика, экологиялық білім беру, экологиялық үгіт-насихат және жұртшылық қатысу саласындағы ғылыми-зерттеу жұмысын дамыту;

– халықаралық ынтымақтастықтарды кеңейту [7].

Көрсетілген мақсаттарға жету экологиялық заңнамалық қағидаларын зерттеуге септігін тигізеді. Экологиялық заңнаманың жаңа жүйелері мен құқықтық институттарының қалыптасуы қағидаларды зерттеп, талқылау қажеттігін көрсетіп отыр.

ҚР Экологиялық кодексінің 5-бабында экологиялық заңнамалардың негізгі қағидалары көрсетілген. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы бірнеше заң және заңдық актілерден тұрады. Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану және оларды қорғау туралы бірнеше экологиялық

қағидалар бар. Сондықтан да экологиялық құқық саласының нормалары әртүрлі заңдарда кездесетіндіктен, құқықтық экологиялық қағидалар да әртүрлі болып келеді.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың арнайы құқықтық қағидаларын қарастыра бұрын экологиялық заңнамаларда көрсетілген жалпы қағидаларды талдау қажет.

Экологиялық заңнамалардың жалпы қағидаларына талдау жасауды еліміздің негізгі экологиялық заңы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінен бастаймыз.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде бекітілген мына қағидалар бойынша қоршаған ортаны қорғау жүзеге асырылады:

1. Қазақстан Республикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ету.

2. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

3. Экологиялық қарым-қатынастарды экожүйелілік көзқарас негізінде реттеу.

4. Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы мемлекеттік реттеудің міндеттілігі.

5. Қоршаған ортаны ластаудың және оған кез келген басқа түрде залал келтірудің алдын алу жөнінде ымырасыз іс-шаралардың міндетті түрде болуы.

6. Экологиялық құқықбұзушылық үшін жауаптылықтың болмай қалмауы.

7. Қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу міндеттілігі.

8. Қоршаған ортаға әсер етудің ақылы болуы мен рұқсат алу тәртібі.

9. Табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер ету кезінде неғұрлым экологиялық таза және ресурс үнемдеуші технологияларды қолдану.

10. Қоршаған ортаны қорғау жөніндегі мемлекеттік органдар қызметінің ықпалдастығы, үйлесімділігі мен ашықтығы.

11. Табиғат пайдаланушыларды қоршаған ортаны ластаудың алдын алуға және оны азайтуға, қалдықтарды қысқарту мен тарихи ластануды жоюға ынталандыру.

12. Табиғи ресурстарды пайдалану мен қоршаған ортаға әсер ету кезінде ұлттық мүдделерін қамтамасыз ету.

13. Экологиялық заңнаманың халықаралық құқық принциптерімен және нормаларымен үйлесуі.

14. Халықтың экологиялық ақпаратқа қол жеткізуін және оның экологиялық проблемаларды шешуге қатысуын қамтамасыз ету.

15. Жоспарланып отырған шаруашылық және өзге де қызметтің экологиялық қауіптілігі презумпциясы және оны жүзеге асыру туралы шешімдер қабылдаған кезде қоршаған ортаға және халықтың денсаулығына әсерін бағалау міндеттілігі.

16. Халықтың барлық табиғи ресурстарға әділ және тең қолжетімділігі принциптеріне негізделеді.

Осы аталған қағидалардың барлығы дерлік табиғи шаруашылық кешен заңнамаларында қолдануға болады. Осы аталған қағидалардан басқа, «табиғатты пайдалануды міндетті сақтандыру қағидасын» экологиялық заңнамаға, соның ішінде Каспий аймағының құқықтық жағдайын реттейтін заңнамада қолдануға болады.

Сонымен қатар «Қазақстан Республикасының 2004-2015 жж. арналған экологиялық тұжырымдамасында» табиғи шаруашылық кешендердің қызметтеріне қатысты экологиялық қағидалар бекітілген.

Мемлекеттің экологиялық қауіпсіз дамуы мынадай қағидаларға негізделеді:

1. Табиғи ресурстарды пайдаланудың экологиялық мүмкін шектерін айқындайтын және қоршаған ортаны сапалы теңгермелі басқаруды қамтамасыз ететін шектеулердің, нормативтердің және шаруашылық әрі өзге де қызмет жүргізу ережелерінің ғылыми негізделген кешенін енгізу жолымен мемлекеттің тұрақты дамуы үшін барлық қоғамдық қатынастарды реттеуге экожүйелік тәсіл.

2. Экологиялық қауіпсіздіктің өңірлік және жергілікті міндеттерінің экологиялық қатерлердің алдын алудың жаһандық және ұлттық мақсаттарына бағыныштылығы.

3. Қоршаған орта мен адамның денсаулығына келтірілген залалды өтеудің міндеттілігі (табиғат пайдаланушылар мен ластаушылар төлейді);

4. Өндірістік күштерді дамыту мен орналас-тырудың экологиялық-экономикалық теңгермелігі (экологиялық сыйымдылық пен аумақтық жоспарлау қағидаттары);

5. Шаруашылық және өзге де қызметінің қоршаған ортаға әсерін одан кейінгі экологиялық және санитарлық-эпидемиологиялық сараптамалармен бағалаудың міндеттілігі;

6. Халықтың экологиялық ақпаратқа

қол жетімділігін қамтамасыз ету және оның экологиялық проблемаларды шешуге қатысуы;

7. Халықаралық ынтымақтастықтағы әріптестік және халықаралық құқық нормаларын сақтау.

Д.Л. Байдельдиновтің пікірінше, «Бұл құқықтық құжаттың құқықтық мәртебесі жоқ, оның тек әдістемелік сипаты ғана бар. Сондықтан бұл тұжырымдамадағы қоршаған ортаны қорғаудың қағидалары құқықтық болып саналмайды». Бізде осы оймен келісе аламыз. Себебі тұжырымдамада көрсетілген қағидалар жалпылама мәнге ие.

В.В. Петров, мемлекеттік экологиялық бақылаудың қағидалары екі ұстанымға негізделуі керек деген, барлық шаруашылық субъекттер үшін оның нұсқаулары, талаптар және ұйғарымдардың міндеттілігін білдіретін ведомстволық бағыныштылық және бір органның шеңберінде шаруашылық және бақылау функцияларының бөлінуі [8, 245-246 бб.].

Ю.С. Шемшученко экологиялық бақылаудың қағидаларын ұйымдастыру және функционалдык деп бөледі. Ұйымдастыру – экологиялық бақылаудың органдарының жүйесінің құрастырылуын анықтайды. Оған аумақтық (аймақтық), сала аралық және салалық, сонымен бірге бақылау және шаруашылық функцияларының бөлу қағидалары жатады. Функционалдык қағидалар экологиялық бақылаудың сапалық сипаттамасын анықтайды. Мұндай қағидаларға тұрақтылық, жеделдік, әмбебап, әрекеттілік, жалпылық және жариялылық қағидалары жатады [9, С. 6-8].

М.М. Бринчук мемлекеттік экологиялық бақылаудың мынадай қағидаларын атап өтеді: мемлекеттік бақылаудың өткізуі арқылы тексерілетін жалпыға бірдей міндетті экологиялық талаптар бекітетін қоятын нормативтік құқықтық актілердің жариялылығы және қол жетімділігі; заңдылық, яғни бақылау тек қана нормативтік құқықтық актілермен анықталатын құзыреттері шектерінде уәкілетті органдармен ғана жүргізіледі; бақылау шараларын жүргізудің мерзімділігі мен жеделдігі, яғни бақылаудың толық және барынша тез белгіленген мерзімде өткізілуі; объективтілік, яғни тексерілетін объекттің қызметі туралы сенімді толық мәліметтерге негізделуі; шаруашылық және бақылау функцияларының бөлінуі; заң бойынша бақылау шараларын жүргізу тәртібін

сақтамаған мемлекеттік экологиялық бақылау органдарының лауазымды тұлғаларының әрекет (әрекетсіздіктеріне) шағымдануы мүмкіндігі [10, 337-338 бб.].

Жоғарыда көрсетілген теориялық тұжырымдарды, заңмен бекітілген негіздерді талдай келе, қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың мынадай қағидаларын атауға болады.

1) Заңдылық – бұл мемлекеттік экологиялық бақылаудың заңның қатал орындалуының негізде жүзеге асыру талабы.

Экологиялық бақылау органдарының әрекеттері нормативтік құқықтық актілерге сай, негізді болу керек. Олардың әрекеттері заңды деп есептеледі, егер: а) олар өз әрекеттерін құқықтық мәртебесін, ұйымдасы тәртібін, бақылау қызметінің жүзеге асыру тәртібін анықтайтын заң актілеріне қатаң сәйкестікте жүзеге асырса; б) экологиялық құқық нормаларын дұрыс қолданса.

2) Экологиялық бақылаудың тәуелсіздігі. Соның ішінде: а) ұйымдастырушылық тәуелсіздігі; б) өз құзыреттері шегінде қызметін атқаратын экологиялық инспекторлардың тәуелсіздігі.

3) Экологиялық бақылаудың толық, нақты және жан-жақты жүргізілу үшін басқа мемлекеттік органдармен және олардың лауазымды тұлғаларымен қатар табиғатты пайдаланушыларға да өзара тиімді әрекет ету.

4) Мемлекеттік экологиялық бақылаудың (ашықтық, жариялылығы) жариялылығы – бақылау қызметі туралы ережелер және әдістері туралы мәліметтің ашықтығы, сонымен бірге бақылаудың объектілері – тұлғалардың құқықтар және міндеттері туралы ақпараттың ашықтығы.

5) Экологиялық бақылаудың ережелер және әдістерінің біртұтастығы, яғни біріншіден, бақылау шараларының өткізілуіне бір ережелер және әдістерінің анықтауында, екіншіден, экологиялық бақылаудың барлық инспекторларының осы ережелер мен әдістерді қолданулары.

6) Экологиялық бақылауды жүзеге асырудың жоспарлылық және үзіліссіздігі бақылау функциясының іске асыруының үзіліссіздігінің қамтамасыз ету мақсатында экологиялық бақылау органдарының өз қызметін жоспарлауда болады.

7) Мақсатты бағытталғандық, яғни экологиялық бақылау шаралары бірінші кезекте қызметтері үлкенірек қауіп-қатерге ие болатын тұлғаларға жүргізілуі керектігін білдіреді.

8) Объективтілік, яғни құқық қолдану қызметі бақылаудың мақсатқа жету жолы мен құралдарын нақтылауға мүмкіндік беретін бақылаудың объектісі туралы сенімді мәліметке негізделуі керек.

9) Барлығының экологиялық бақылау органдары алдындағы теңдігі, яғни мемлекеттік экологиялық бақылаудың органдары мен лауазымды тұлғалары біреуге мүліктік және қызмет бабына байланысты артықшылық бермеу керек. Осы қағиданы іске асыру экологиялық бақылаудың инспекторларының тәуелсіздігінің кепілдіктерімен қамтамасыз етіледі.

Демек, жоғарыдағыларды қорытындылай келе, қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың қағидаларын жалпы және арнайы, ал арнайы қағидалардың өзін ішінара бақылау жүйесін ұйымдастыру қағидалары және бақылаушы органдардың қызметінің қағидаларына жіктеуге болады.

Арнайы қағидаларға: экологиялық бақылаудың тәуелсіздігі; экологиялық бақылаудың толық, нақты және жан-жақты жүргізілуі; мемлекеттік экологиялық бақылаудың жариялылығы; экологиялық бақылаудың ережелер және әдістерінің біртұтастығы; экологиялық бақылауды жүзеге асырудың жоспарлылық және үзіліссіздігі; мақсатты бағытталғандық; объективтілік; барлығының экологиялық бақылау органдары алдындағы теңдігі қағидалары жатады.

Әдебиеттер

- 1 Есжанов М.Е. Проблемы правового регулирования экологического мониторинга в Республике Казахстан. Автореф. Канд. Юрид. Наук. – А., 1999. – 135 с.
- 2 Сапарғалиев Ғ., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: Жеті жарғы. – 1998. – 65 б.
- 3 Мухитдинов Н.Б. Основы горного право. – Алматы, 1993. – 100 с.
- 4 Алексеев С.С. Проблемы теории и права. – М., 1973. – 103 с.
- 5 Еренов А.Е., Мухитдинов Н.Б., Ильяшенко Л.В. Правовое обеспечение рационального природопользования. – А., 1985. – 150 с.
- 6 Игнатьева И.А. Принципы экологического законодательства // Государство и право. – 2003. – № 9. – С. 36-45.
- 7 Қазақстан Республикасы Президенті. Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздігі Тұжырымдамасы: 2003 жыл 3 желтоқсандағы N 1241 Жарлығы (күшін жойған) // Егемен Қазақстан. – 2003. – 4 желтоқсан.
- 8 Петров В.В. Экологическое право России. Учебник для вузов. – М.: Бек, 1995. – 450 с.
- 9 Шемшученко Ю.С. Принципы экологического контроля и их правовая регламентация // Государственный и общественный контроль в области охраны окружающей среды (Тезисы республиканской научно-практической конференции) / Под ред. Ю.С. Шемшученко. – Киев: РДЭНТП, 1988. – С. 6-8.
- 10 Бринчук М.М. Экологическое право: учебник. – М.: Юристъ, 2004. – 650 с.

References

- 1 Eszhanov M.E. Problems of legal regulation of environmental monitoring in the Republic of Kazakhstan . Author. Candidate . Jurid. Sciences . – А., 1999. – 135.
- 2 Sapargaliev F., Ibrayeva A. Memleket zhane құқық teoriyasy / Almaty Zheti Zhargy . – 1998 . – 65 b.
- 3 Mukhitdinov N.B. Basics Mining Law. – Almaty, 1993. – 100 p.
- 4 Alekseev S.S. Theory and law. – М., 1973. – 103 p.
- 5 Eren A.E., Mukhitdinov N.B. Il'yashenko LV Legal provision of environmental management. – А., 1985. – 150 p.
- 6 Ignatieff I.A. Principles of environmental legislation // State and Law . – 2003. – № 9. – From 36-45.
- 7 Kazakhstan Respublikasy Prezidenti . Kazakhstan Respublikasynың 2004-2015 zhyldarға арналған ekologiyalyқ қауіпсіздігі Тұжырымдамасы: 2003 zhyl zheltokсандары 3 N 1241 Zharlyғу (kyshin zhoyған) // Egemen Kazakstan. 2003. – 4 zheltoksan.
- 8 Petrov V.V. Russian environmental law . Textbook for high schools . M. Beck, 1995 . – 450 p.
- 9 Shemshuchenko V.S. Principles of environmental control and their legal regulation // state and public control in the field of environmental protection (Proceedings of the Republican Scientific-Practical Conference) / Ed. YS Xemxija – Marchenko . – Kiev: RDENTP, 1988. – 6-8 pp.
- 10 Brinchuk M.M. Environmental Law: Textbook. – М. : Lawyers, 2004. – 650 p.

УДК 347.2[.3:[502:330.15]

Ж. Жолмахан

Студент 3 курса университет им. С. Демиреля, Казахстан, г. Алматы

E-mail: jj_ktl@mail.ru

Некоторые вопросы экологических рисков в сфере недропользования

Вопросы обеспечения экологической безопасности являются наиболее важными в любой стране мира, поскольку от уровня ее состояния зависит благополучие государства и общества. В статье рассматриваются понятие, квалификация экологического риска в сфере недропользования.

Ключевые слова: риск, экологический риск, экология, охрана окружающей среды.

J. Zholmahan

Some questions environmental risks Subsoil

Issues of environmental safety are the most important in any country of the world because of its level of state depends on the welfare state and society. The article discusses the concept of ecological risk qualification Subsoil.

Key words: risk, environmental risk, ecology, environment.

Ж. Жолмахан

Жер қойнауын қолдану саласындағы экологиялық тәуекелдің кейбір сұрақтары

Мемлекет пен қоғамның көркею дәрежесіне байланысты болғандықтан, экологиялық қауіпсіздікпен қамтамасыз ету сұрақтары кез келген елде ең маңызды мәселе болып табылады. Мақалада жер қойнауын қолдану саласындағы экологиялық тәуекелдің түсінігі, сапасы қарастырылған.

Түйін сөздер: тәуекел, экологиялық тетік, экология, қоршаған ортаны қорғау.

Конституции РК и действующее экологическое законодательство являются правовым фундаментом для реализации экологической политики в Казахстане. Конституция Республики Казахстан предусматривает обязанность граждан сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам [3].

Вопросы обеспечения экологической безопасности [1] являются наиболее важными в любой стране мира, поскольку от уровня ее состояния зависит благополучие государства и общества. Человек по своей природе стремится к состоянию защищенности и хочет сделать свое существование максимально комфортным. С другой стороны, мы постоянно находимся в мире рисков. В последнее время угроза для безопасности и комфортного существования человека начинает исходить от неблагоприятного состояния окружающей среды. В первую очередь, это риск

для здоровья. Сейчас уже не вызывает сомнения, что загрязнение окружающей среды способно вызвать ряд экологически обусловленных заболеваний и, в целом, приводит к сокращению средней продолжительности жизни людей, подверженных влиянию экологически неблагоприятных факторов. Именно ожидаемая средняя продолжительность жизни людей является основным критерием экологической безопасности.

После обретения независимости Казахстан подписал итоговые документы Конференции ООН по окружающей среде и развитию (РиО-92) [2], став активным участником процесса «Окружающая среда для Европы», присоединилась также к важнейшим международным конвенциям по изменению климата, борьбе с опустыниванием, сохранению биоразнообразия, ратифицировав другие международно-правовые акты по вопросам охраны окружающей среды.

В Экологическом кодексе Республики Казахстан дано законодательное определение понятию «экологический риск», как «вероятность неблагоприятных изменений состояния окружающей среды [3] и (или) природных объектов вследствие влияния определенных факторов».

Экологический риск как один из видов риска можно классифицировать, опираясь на базовую классификацию рисков, по масштабу проявления, по степени допустимости, по прогнозированию, по возможности предотвращения, по возможности страхования.

На основе классификации экологических рисков можно выделить субъекты, чья деятельность является источником повышенной опасности для окружающей среды, и предпринять мероприятия по предотвращению реализации рисков, по защите объекта от воздействия на него экологических факторов риска.

Изучение ряда работ отечественных и зарубежных ученых, посвященных указанной тематике, позволяет сделать вывод о возможности систематизации и обобщения критериев классификации. Окружающая среда, являясь сложной системой, включает в себя, по определению Н.Ф. Реймерса, пять составляющих:

- природная среда;
- квазиприродная среда (агроценозы и др.; преобразованная человеком природа);
- артеприродная среда (артеискусственный риск);
- материальная социальная среда, формируемая всеми вышеперечисленными составляющими, создающими определенный информационный климат (природа родины, ее культурные ландшафты, памятники культуры и т.п.);
- социально-духовная среда, включающая способы общения, поведения людей, их доминирующие социально-психологические ценности и т.п.

Очевидно, что в результате антропогенных воздействий на природную среду наблюдаются ее негативные изменения, возникают экологические опасности, которые могут вызвать неблагоприятные последствия в каждой из пяти подсистем окружающей среды.

Исходя из причин возникновения, можно представить такую классификацию экологических рисков.

Природно-экологические риски – риски, об-

условленные изменениями в окружающей природной среде.

Технико-экологические риски – риски, обусловленные появлением и развитием техносферы:

риск устойчивых техногенных воздействий – риск, связанный с изменениями окружающей среды в результате обычной хозяйственной деятельности;

риск катастрофических воздействий – риск, связанный с изменениями окружающей среды в результате техногенных катастроф, аварий, инцидентов.

Социально-экологические риски – риски, обусловленные защитной реакцией государства и общества на обострение экологической обстановки:

эколого-нормативный риск – риск, обусловленный принятием экологических законов и норм или их постоянным ужесточением;

эколого-политический риск – риск, обусловленный экологическими акциями протеста.

Экономо-экологические риски – риски, обусловленные финансово-хозяйственной деятельностью.

По генезису, характеру возникновения (преднамеренные, непреднамеренные).

По уровню и видам последствий. Классификация по этому критерию предполагает дифференциацию рисков по видам ущерба, поскольку ущерб, причиненный окружающей природной среде, а также жизни, здоровью людей в результате различных техногенных катастроф, аварийных выбросов и т.д., есть не что иное, как последствия реализации экологических рисков.

По принципу рассмотрения экосистемы, окружающей среды как системы, что делает возможным триггерный эффект (распространение и приумножение риска) вследствие взаимосвязи и взаимообусловленности элементов экосистемы.

Классификация экологических рисков может проводиться еще по степени распространения, риски могут быть глобальными и локальными.

К глобальным рискам, которые должны находиться под контролем государства и общества, необходимо отнести такие масштабные, как:

- глобальное изменение климата;
- обеднение озонового слоя;
- гибель популяции и потери в биологическом разнообразии;
- загрязнение атмосферного воздуха;

– загрязнение природных объектов (водоемов, лесов, почв на значительных территориях, истощение земной поверхности и т.п.);

– наводнения, землетрясения и другие природные катастрофы;

– опустынивание.

Локальные же экологические риски могут быть связаны:

– с непосредственной деятельностью предприятий промышленности, осуществляющих большие объемы эмиссий в окружающую среду;

– с промышленными авариями и катастрофами;

– с неправомерными действиями физических лиц, совершаемых умышленно и по неосторожности.

По виду объекта восприятия риска:

– риск для здоровья (жизни) населения (социальные последствия) и условий хозяйствования (экономические последствия);

– риск для природных ресурсов (экологические последствия);

– риск для структурно-функциональных характеристик ландшафтов (географические последствия).

По уровню рациональности природопользования (имеются в виду достигнутые масштабы мероприятий по вовлечению природных ресурсов и объектов в хозяйственный оборот, масштабам их охраны, темпам воспроизводства) – допустимые и пренебрежительно малые:

– допустимые (приемлемые) риски характеризуются числом жертв в результате немедленной или отдаленной смерти (при четкой ее связи с рассматриваемым событием), хронических заболеваний от гипотетической катастрофы или аварии, которое не превышает одного случая на миллион жителей в год;

– пренебрежительно малым считается риск, не превышающий такой уровень, который нет смысла принимать в расчет и предпринимать дальнейшие меры по повышению безопасности (поскольку это требует значительных затрат).

Кроме вышеперечисленных рисков, которые достаточно часто обсуждаются в отечественной и зарубежной научной литературе, в работах А.В. Яблокова выделяются и так называемые нетрадиционные риски:

– экологический риск истощения, расхищения растительных и животных природных ресурсов (рыбных, лесных, охотничьих);

– риск, связанный с широким освоением космоса;

– с внешнеэкономической деятельностью;

– с подтоплением территорий;

– экологический риск приватизации и развития негосударственных форм собственности;

– экологический риск, связанный с утратой плодородия почв;

– с потерей влажных местообитаний (в том числе болот);

– с сокращением рекреационной емкости территорий;

– с сокращением и исчезновением лечебных и курортных зон;

– риск от сочетания действия неопасных доз и концентрации различных загрязнителей (например, радиации и пестицидов).

Следует отметить, подчеркивая взаимобусловленность критериев классификации экологического риска, что все рассмотренные и выявленные виды риска возникают не обособленно друг от друга, а находятся в тесной взаимосвязи, взаимопроникновении, возможности трансформации одного вида в другой (локальный – глобальный – нетрадиционный и т.д.), когда появление одного из них может повлечь реализацию с соответствующими последствиями многих других.

Понятие риска сочетает в себе, как минимум, две вероятности: вероятность реализации неблагоприятного воздействия и вероятность поражения, потерь, нанесенных этим воздействием объектам окружающей среды и населению.

Риск означает вероятность возникновения конкретного эффекта в течение определенного времени или при определенных обстоятельствах.

При этом риск отличается как от вероятности воздействия, так и от вероятности причиненного ущерба. Риск может быть близок к нулю, несмотря на то, что вероятность реализации неблагоприятного события (постоянно действующие негативные факторы) или вероятность поражения (чрезвычайно редкие явления разрушительной силы) близки к единице. В общем случае величина риска изменяется в пределах от нуля до единицы. Риск – это количественная или качественная оценка меры опасности; соответственно, экологический риск – это количественная или качественная оценка экологической опасности неблагоприятных воздействий на окружающую среду [4].

Елубаев Ж.С. пишет, что если рассматривать экологический риск как ожидание потерь, то его сущность можно определить, по крайней мере, шестью особо важными составляющими:

– факт эмиссий вредных веществ в окружающую среду или незапланированного истощения природных ресурсов;

– объем поступивших вредных веществ в природную среду;

– вид загрязнителя;

– продолжительность загрязняющего воздействия;

– время года;

– степень экологической опасности элементов загрязняющих веществ.

Определив экологические риски, недропользователь, в первую очередь, предпримет определенные меры, которые могут осуществляться в основном посредством:

– четкого прогнозирования экологических последствий планируемых операций по недропользованию и иной хозяйственной деятельности;

– разработки и внедрения экологически чистых и ресурсосберегающих технологий;

– осуществления производственного мониторинга за видами работ;

– ведения четкого учета эмиссий;

– проведения своевременного ремонта технологического оборудования и т.д.

Осознание природопользователем, что риск есть мера опасности – важнейший шаг на пути решения проблем управления ситуацией, когда имеются потенциальные факторы, способные неблагоприятно воздействовать на человека и окружающую среду. Моделирование возможных экологических ситуаций и связанных с ними рисков является важнейшим методом получения информации. Любой субъект недропользования – это чрезвычайно сложное образование, обладающее множеством свойств. Так, например, нефтяная компания обладает такими свойствами,

как способность приносить прибыль, выпускать продукцию, создавать рабочие места и платить заработную плату, осуществлять социальные программы, производить налоговые и иные обязательные платежи и, к сожалению, загрязнять окружающую среду. Между тем уполномоченные органы по вопросам охраны окружающей среды, моделируя деятельность недропользователя, акцентируют внимание только на последнее свойство из перечисленных, упрощая объект, рассматривая его только как источник неблагоприятных экологических эффектов и как «денежный мешок», откуда можно пополнять государственный бюджет. Такое упрощенное представление о деятельности компаний, разрабатывающих недра, часто приводит экологов к конфликтам с недропользователями, разрешение которых, к сожалению, на сегодняшний день основывается на ошибочной правоприменительной практике, исключающей такие важные принципы правоотношений, как законность, справедливость, объективность, презумпция невиновности природопользователя.

Сложившуюся ситуацию в сфере экологических отношений в этом секторе экономики возможно решить только путем реформирования экологического законодательства, исключения бюрократических процедур получения различных экологических разрешающих документов, снижения коррупционности этих отношений [5].

Исключить риск природопользования, в том числе недропользования не представляется реальным, однако, с расширением человеческих знаний о природной среде и возможностью научного предвидения техногенных последствий и со стороны государства контроль над риском можно сделать более эффективным. Оценка рисков и их страхование являются неотъемлемыми атрибутами, поэтому они должны еще изучаться, определяться и учитываться при недропользовании.

Литература

1. Конституция Республики Казахстан, принятая на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. // ИС ПАРАГРАФ.
2. Декларация по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 14 июня 1992 года.
3. Кодекс Республики Казахстан. Экологический кодекс Республики Казахстан от 9 января 2007 года (с изменениями и дополнениями) // ИС ПАРАГРАФ.
4. Classification of ecological risks. Интернет ресурс. – Режим доступа: <http://insurance-rf.narod.ru>
5. Елубаев Ж.С. Экологические риски в сфере недропользования: законодательство и практика – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31449738

References

1. Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted a national referendum 30 August 1995. // IP ARTICLE
2. . Declaration on Environment and Development. Rio de Janeiro, June 14, 1992.
3. Code of the Republic of Kazakhstan. Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007 (as amended and supplemented) // IS ARTICLE
4. Internet resource. – Mode of access: [http: \[\insurance-ef.narod.ru, Classification of ecological risks. 30.03.2013 year.
5. Elubaev ZH.S Environmental risks Subsoil: Law and Practice – Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31449738

**Қылмыстық
құқық және
криминалистика**

**Уголовное
право и
криминалистика**

**Criminal
law and
criminalistics**

ӘОЖ 343.13

Г.А. Қуаналиева

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, доцент, заң ғылымдарының докторы, Қазақстан, Алматы қ.
kuanalieva.guldanakz@mail.ru

**Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бойынша
адам құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері**

Адам құндылықтары мен бостандықтарын асқақтату, оларды ең жоғарғы құндылық деп мойындау демократияны дамытудың үлгісі болып табылады. Сондықтан жеке адамның құқықтық мәртебесі демократияның институттарымен тікелей байланысты. Қылмыстық іс жүргізуге қатысушы әрбір тараптың құқықтары мен заңды мүдделері міндетті түрде сақталуы қажет. Қылмыстық іс жүргізу азаматтардың конституциялық құқықтарын және заңды мүдделерін сақтау халықтың сенім деңгейін анықтайтын барлық құқық қорғау жүйесінің қызметін бағалаудың басты белгілерінің бірі болып табылады. Әрбір заңсыз қамаудың және ұстаудың артында адамның және оның отбасының тағдыры тұрғаны белгілі.

Түйін сөздер: адам құқықтары мен заңды мүдделері, сезікті, айыпталушы, жәбірленуші, сот, т.б.

Г.А. Қуаналиева

**Некоторые проблемы защиты прав человека по Уголовному законодательству
Республики Казахстан**

Образцом для демократического общества является признание высшими ценностями прав и свобод человека. Поэтому правовой статус личности непосредственно взаимосвязан с институтами демократии. Должны соблюдаться права и законные интересы участников уголовного процесса. Основным приоритетным направлением уголовного процесса является защита конституционных прав и свободы человека, что обеспечивает доверие населения, и тем самым дает правовую оценку всей правоохранительной системе Республики Казахстан. За каждым незаконным арестом и задержанием стоит не только судьба человека, но и судьба его семьи.

Ключевые слова: права и законные интересы человека, подозреваемый, обвиняемый, потерпевший, суд и т.д.

G.A. Kuanaliyeva

Some problems of protection of human rights by the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan

Sample for democratic society is recognition by the supreme values of the rights and freedoms of the person. Therefore legal status of the personality is directly interconnected with democracy institutes. The rights and legitimate interests of participants of criminal trial have to be observed. The main priority directions of criminal trial protection of constitutional laws and freedom of the person that provides trust of the population and by that gives a legal assessment to all law-enforcement system of the Republic of Kazakhstan is. Behind each illegal arrest and detention stands not only destiny of the person, but also destiny of his family.

Key words: the rights and legitimate interests of the person, the suspect accused, injured, court.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында бекіткен мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы адам, адамның өмірі,

құқықтары мен бостандықтары екені баршамызға мәлім [1, 4 б.]. Мемлекетіміздің басты төл құжаты нақтылаған осы құндылықтар

қылмыстық іс жүргізу жүйесінде қажетті деңгейде сақталып жатыр ма?! Адам құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы, құқық қорғау жүйесінің заңды әрі әділ қызметі негізінде ғана іске асады. Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жолдайтын әрбір Жолдауында бұл мәселеге ерекше мән береді. Қазақстан Республикасы Президентінің 17 қаңтар 2014 жылғы «Қазақстан-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында: Сот жүйесі іс жүзінде ашық және қолжетімді, қарапайым және барлық дауды тез шеше алатындай болуға тиіс. Барлық құқық қорғау жүйесі жұмысының сапасын арттыру қажет. Зор өкілеттілік пен құқық иеленген шенділер мінсіз мінез-құлқымен және жоғары кәсіби деңгейімен ерекшеленуге тиіс» деп көрсеткен [2]. Осындай деңгейде ғана қылмыстық іс жүргізу барысында адам құқықтарын тиісті деңгейде қорғауға қол жеткізуге болады.

Соңғы жылдары елімізде осы саладағы заңдылықты нығайту бойынша заңнамалық және тәжірибелік шаралар қабылданып жатыр, азаматтардың өз құқықтарын қорғау мүмкіндіктері айтарлықтай кеңейтілді, азаптауды және адамның ар-намысын қорлайтын өзге де іс-әрекеттерді болдырмау бойынша құқықтық тетіктер құрылып жатыр. Өкінішке орай, қабылданып отырған шараларға қарамастан, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына қатысты жағдай күрделі күйінде қалуда. Қылмыстық қудалау органдары жүргізіп отырған жұмыс пен прокурорлық қадағалау тиімділігі әлі де болса жеткіліксіз. Адамдарды заңсыз қудалау, азаматтардың жеке бас бостандығына, тұлғаның абыройы мен қадір-қасиетіне қол сұқпаушылық құқығын бұзу мән-жайлары орын алуы жалғасуда. «Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2012 жылы және 2013 жылдың бірінші жартыжылдығында қылмыстық қудалау органдары 855 адамның конституциялық құқықтарының бұзылуына жол берген, олардың арасында 104-і заңсыз қамауға алынған, 209-ы заңсыз ұсталған, 372 адам заңсыз қылмыстық жауапкершілікке тартылған. 66 адамға қатысты ақтау үкімдері шығарылды.

Сондай-ақ прокурорлар қылмыстық қудалау органдарының қылмыстық іс қозғау туралы 3110 заңсыз қаулысының, айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы 189 заңсыз

қаулысының күшін жойған. Қылмыстық қудалау органдарының қызметтік бөлмелерінен 1311 адам босатылды. Бұл ретте прокурорлар азаптау бойынша 62 қылмыстық іс қозғаған. Тұтастай алғанда, азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзғандары үшін 2012 жылы және 2013 жылдың бірінші жарты жылдығында құқық қорғау органдарының 804 лауазымды тұлғасы, соның ішінде ішкі істер органдарының 739 қызметкері тәртіптік жауапкершілікке тартылған.

Сонымен қатар осындай өрескел бұзу жағдайлары бойынша құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қатысты 119 қылмыстық іс қозғалған» [3,4].

Аталған сот-тергеу тәжірибесіндегі азаматтардың конституциялық құқықтарының бұзылуына көп жағдайда өз қызметтік міндеттерін тиісті дәрежеде орындамаумен, жедел іздестіру және тергеу қызметкерлерін дайындаудың кәсіптік деңгейінің төмендігімен, тіпті, кейде олардың қылмыстық іс жүргізу заңнамасының, Қазақстан ратификациялаған халықаралық құқықтық актілердің нормаларын қарапайым білмеуімен байланысты жол берілетінін көрсетіп отыр. Аталған кемшіліктер қылмыстық істер бойынша дәлелдемелер жинау сапасыз жүргізілгенін, тергеудің дұрыс жүргізілмеуіне жол берілуін, яғни «іс жүргізуге немқұрайлы қарауды» туғызады, бұл заңсыз іс жүргізу шешімдерін қабылдауға, соның салдары ретінде қылмыстық іс жүргізуге қатысушы азаматтардың құқықтарының бұзылуына әкеп соғады. Қызметкерлердің біліктілігін көтерудің тиімді жүйесін пысықтап, енгізу қажет, оның басымдықтары кәсіпқойлық, заңдылықты бұлжытпай сақтау, азаматтар мен мемлекет алдындағы парыз бен жауапкершілік сезімі болуы қажет.

Жеке тұлғаның құқығын қамтамасыз ету, әсіресе қылмыстық сот өндірісінде өте өзекті мәселе болып отыр, өйткені бұл жағдайда адамның мүддесіне жиі нұқсан келтіріліп отырады. Осы жерде әртүрлі қылмыстық процессуалдық мәжбүрлеу шаралары қолданылады, соның ішінде бұлтартпау шараларын қолдану, қылмыстық әділ сот саласына тартылған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін елеулі түрде шектейді. Бұл жерде қылмыс жасаған адамның тағдыры, оның бостандығы, тіпті өмірі туралы мәселе шешіледі деп айтуға болады.

Қылмыстық іс жүргізуде қылмыстан зардап шеккен адамдардың және басқа да адамдардың мүдделері қарастырылады. Алдын ала тергеу сатысында адамның құқықтарын қамтамасыз етуге аса үлкен мән беріледі. Осы сатыда қылмыстық іс жүргізу қызметі аясына азаматтарды қылмыстық іс жүргізудің әртүрлі қатысушылары ретінде тарту басталады. Жасалған қылмыстың мән-жайлары туралы деректер өте аз болғанда, адамдардың құқықтарын тергеудің алғашқы сатысында қамтамасыз ету өте қиынға соғады. Қылмыстық іс жүргізу қызметі мен жедел іздестіру қызметінің өзара тығыз байланысы соттағы іс жүргізуден әлдеқайда ерекшеленеді. Процессуалдық мәжбүрлеу шаралары тергеу кезінде белсенді түрде қолданылады.

Е.О. Алауханов өз еңбектерінің бірінде бұл жөнінде былай жазады: «Құқықтық мемлекеттің ажырамас мазмұны қылмыстық іс жүргізуге қатысушы тұлғалардың және оның ішінде сезіктілер, айыпталушылар, сотталушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қамтамасыз ету болып табылады. Құқықтық мемлекеттің дамуы және жетілдірілуінің заманауи жағдайларында тұлғаның еркіндігі, оның құқықтары мен кепілдіктері артады» [4, 3 б.].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінде (ҚР ҚІЖК) қылмыстық істер бойынша іс жүргізудің заңда белгіленген тәртібі адамды және азаматты негізсіз айыптау мен соттаудан, олардың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауды, кінәсіз адам заңсыз айыпталған немесе сотталған жағдайда оны дереу және толық ақтауды қамтамасыз етуге, сондай-ақ заңдылықпен құқық тәртібін нығайтуға, қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алуға, құқықты құрметтеу көзқарасын қалыптастыруға ықпал етуі тиіс (ҚР ҚІЖК-нің 8-бабының 2-бөлігі) [5]. Өкінішке орай, аталған қылмыстық процестің міндеттері сот тергеу тәжірибесінде сақтала бермейді, мемлекеттің құзыретті органдары, олардың лауазымды тұлғалары ұдайы заң шеңберінде әрекет етпей, оны бұзатындығы мемлекеттік деңгейде айтылған болатын, сондықтан да адамды осындай келеңсіз жағдайлардан қорғау қажет. Егер халықаралық стандарттардан шықсақ, қылмыстан зардап шеккендердің құқықтарын тергеуді іске асыру, біріншіден, тұлғаға оған тиесілі құқықтардың

рөлі мен көлемі, оларды жүзеге асырудың мерзімі мен нәтижелері туралы ақпаратты берумен, екіншіден, қылмыстық сот ісін жүргізудің ұлттық жүйесіне сай, тергеудің түрлі кезеңдерінде арыз, қолдау хаттарды баяндауға жағдай тудыру; үшіншіден, оған тиісті көмек беруге, оның өзін және отбасы мүшелеріне қауіпсіздікпен қамтамасыз ету; төртіншіден, қылмыстарды тергеуде себепсіз тежелудің алдын алу; бесіншіден, зардап шеккенге оның отбасына әділ реституция жағдайын тудырумен байланысты [6, 6 б.].

Қылмыстан зардап шеккендерге құқықтық мәртебе тәртібі үшін бастапқы, негізгі 1948 жылғы Адам құқығының жалпы Декларацияның 8-бабының тармақтары болып табылады, онда адам Конституция немесе заңмен берілетін оның негізгі құқықтары бұзылған жағдайда мемлекеттің құзыретті органдарының құқығында нәтижелі қалпына келтіру құқығы бар. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында іс жүргізу құқығы қылмыстан зардап шеккен жеке тұлғаның бұзылған құқықтарын нәтижелі түрде қалпына келтіруді көздейді. В.К. Случевский: «Жәбірленушіге құқық беру дегеніміз – қылмысты ашуда қосымша көмек беруді білдіреді» деп көрсетеді [7, 276 б.]. Іс жүргізу құқығы қылмыстық іс жүргізу мақсаттарын орындау бойынша қызметті іске асыратын тергеу органдары мен басқаларының жұмысын жеңілдету үшін ғана жәбірленушіге іс жүргізу құқығы берілмейді. Оның міндеті – жәбірленушіге мүмкіндік беру, біріншіден, өзінің бұзылған құқығын қалпына келтіруде белсенді қатысуға; екіншіден, оның құқығын қалпына келтіру бойынша қылмыстық істе мемлекеттік органдардың қызметі туралы хабардар болу; үшіншіден, қылмыстық істі жүргізетін органдарға әсер ету және жәбірленушінің бұзылған құқығын қалпына келтіруде белсенділік танытуға көмектесу болып табылады. Жәбірленуші адамның мүддесі қылмысты ашу мен тергеу, айыптыларды табу мен оларды қылмыстық және мүліктік жауапкершілікке тарту мүддесіне сай болатындықтан, оларға берілетін іс жүргізу құқығы тергеуші мен қылмыстық іс бойынша нәтижеге жауапты басқа органдардың қызметіне объективті әсер етеді. Тек бұл аспектіде жәбірленушілердің іс жүргізу құқығын тергеу органдарына көмек көрсету

және оларға жасаған қылмыстарын ашуға көмектесу ретінде қарастыруға болады.

Қылмыстық іс жүргізу құқығында қай тарапқа көбірек көңіл бөлінуі қажет, қайсысы басты болып табылады, жәбірленуші ме, әлде айыпталушы ма деген сұраққа көптеген даудамай әлі күнге дейін заңгерлердің арасында жалғасуда. Біздің ойымызша, жәбірленуші де, айыпталушы да қылмыстық іс жүргізудің басты тұлғалары. Жәбірленуші мен айыпталушыны, әрине, бір санатқа қойып екеуінің құқықтарын бірдей дәрежеде теңестіруге болмайды. Қылмыстық іс жүргізуде екеуінің бағыты әртүрлі.

Қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың ішінде ерекше орынды жәбірленуші алады. Жәбірленуші болмаса, ешкімге зиян келмесе, іс жүргізу де орын алмайтын еді. Сондықтан қылмыстық іс жүргізу заңында жәбірленушінің құқықтары мен міндеттеріне аса мән берілген. ҚР ҚІЖК-нің 75-бабына сай: «Қылмыстық процесте оған тікелей қылмыспен моральдық, дене және мүліктік зиян келтірілді деп ұйғаруға ол жөнінде негіз бар адам жәбірленуші болып танылады» [5].

Адам қылмыстық процесте қылмыстық іс қозғалған кезден бастап, тиісті қаулы шығысымен жәбірленуші болып танылады. Егер адамды жәбірленуші деп танығаннан кейін оның бұл жағдайда болуы үшін негіздер жоқ екені белгіленсе, қылмыстық процесті жүргізуші орган өзінің қаулысымен ол адамның іске жәбірленуші ретінде қатысуын тоқтатады. Жәбірленуші қылмыстық процесті жүргізуші органның шақыруы бойынша келуге, іс бойынша белгілі барлық мән-жайларды шын хабарлауға және қойылған сұрақтарға жауап беруге; өзіне іс бойынша белгілі мән-жайлар туралы мәліметтерді жарияламауға; тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде және сот отырысы уақытында белгіленген тәртіпті сақтауға міндетті. Жәбірленуші жауап беруден бас тартқаны үшін және қасақана жалған айғақ бергені үшін заңдарға сәйкес қылмыстық жауапқа тартылады.

Айыпталушының процессуалдық жағдайы сезіктіге ұқсас келеді. Адамның кінәсі дәлелденбей оған қылмыскер ретінде қарауға болмайды. Кез келген тікелей немесе жанама түрде айыпталушыны қылмыскерге теңестіру оған деген қарым-қатынастың жалпы сипатына,

сондай-ақ оның құқықтарын қамтамасыз етуге әсер етеді. ҚР ҚІЖК-нің 69-бабының 1-бөлігіне сәйкес: «Өзіне қатысты айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулы шыққан адам, сондай-ақ оған қатысты анықтау органының бастығы айыптау хаттамасын немесе сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізу хаттамасын жасаған және бекіткен не тергеуші сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізу хаттамасын жасаған адам айыпталушы болып танылады» [5].

Қазір айыпталушының құқығы едәуір кеңейген және оған кепілдік берілген. Қылмыстан зардап шеккен жәбірленушінің іс жүргізу құқықтары едәуір кеңейту мен кепілдеуді күшейтуді қажет етеді. Алайда олардың құқықтары бірдей болуы мүмкін емес. Ондай жағдайды дәлелдеуде қатысуға құқықтарға қатысты бәсекелестік қағидасын ескерумен шығаруда, қылмыстық істің материалдарын зерттеуде қажет. Іс жүргізудің қандай да бір қатысушының құқықтар кешенінің арасында қылмыстық сот ісін жүргізуде әртүрлі рөлдермен анықталатын ерекшеліктері болуы мүмкін. Бастысы, қылмыстық іске тартылған тұлғаның өз құқығын толық қорғауға, өз жеке мүддесін қорғауға жеткілікті құралдары болуы тиіс. Басқа тұлғалардың құқығы мен еркіндігіне зиян келтірмеуі тиіс.

Біріншіден, әділ сот ісін жүргізу құқығы жеке құқықтардың бірігуін білдіреді, сот төрелігін жүргізу барысында олардың әрқайсысын қамтамасыз ету сотта іс қарудың заңды жүргізілгенін білдіреді. Әділ сот ісін жүргізу құқығын үш түрлі санатқа бөлеміз: сотқа дейінгі құқықтар, сот процесі кезіндегі құқықтар және соттан кейінгі құқықтар. Осы санатқа қатысатын барлық Қазақстан Республикасының азаматтары, шетел немесе азаматтығы жоқ адамдар тумысынан берілген құқықтарға ие болады. Ол мемлекет тарапынан қорғалуы және қамтамасыз етілуі шарт. Адам құқықтарының қамтамасыз етілуі Қазақстан Республикасының Конституциясына және адам құқықтары саласындағы халықаралық қағидалар мен нормаларға сәйкес келуі қажет. Ұлттық заңнама мен құқық қолдану тәжірибесіне адам құқықтары жөніндегі халықаралық стандарттарды енгізу қажет.

Екіншіден, қылмыстық іс бойынша әділ сот ісін жүргізу құқығы жеке адамды қылмыстық процеске тартқан сәттен бастап пайда болады.

Бұл уақыт адамды ұстаумен, айып тағумен қатар келуі мүмкін. Әділ сот ісін жүргізу кепілдіктері қылмыстық істі қозғау, алдын ала тергеу және анықтау процестерінде және сотта іс қарау барысында қамтамасыз етілуі қажет. Ол арнайы ғылыми тұжырым негізінде реттелуі орынды. Жеке адам құқығының тұжырымдамасы қылмыстық сот ісін жүргізудегі жеке адам құқықтарының орны мен рөлі туралы жалпы танымал түсініктер мен көзқарастардың жүйесі болып табылады.

Үшіншіден, қылмыстық сот ісін жүргізуде жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету қылмыстық сот ісін жүргізу саласына тартылған және оған жеке құқықтық мүдделігі бар жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында жүргізіліп тікелей жүзеге асырылатын және процессуалдық құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін жағымды шарттар жасауға бағытталған қылмыстық сот ісін жүргізуге басқа да қатысушылардың қатысуымен тергеуші, анықтаушы, прокурор, сот және қорғаушының қызметі болып табылады.

Осылайша, қылмыстық іс жүргізуге қатысатын кез келген қатысушы азамат оның процессуалдық жағдайына қарамастан, мемлекеттің тарапынан өзінің қадір-қасиетін тану және қорғауға қатысты конституциялық құқықты иеленетін тұлға болып табылады. Мемлекеттің тұлғаға, оның қадір-қасиетіне, мүдделеріне, құқықтарына деген қатынасы қылмыстық іс жүргізу үшін аса маңызы бар. Ол, бір жағынан, қылмыстық іс жүргізудің сипаты мен мазмұны тұлғаның мемлекеттегі орнына байланысты болатындығында жатқан сияқты. Екінші жағынан, қылмыстық іс жүргізуді қалыптастыру тұлғаның мемлекеттегі құқықтары мен орнына көп ықпал етеді.

Тұлғаның құқықтарын қамтамасыз ету туралы айта отырып, біз оның мүдделерін қамтамасыз етуді, яғни тұлғаның түйсінетін, оның қызметінің міндеттерін қоюды білдіретін қажеттіліктерді қозғаймыз. Қылмыстық іс жүргізудегі тұлғаның мүдделері қоғамдық немесе жеке сипатқа ие болуы ықтимал. Қоғамдық мүдде жеке тұлғаның жалпы қоғамның мүдделеріне қарым-қатынасынан көрініс береді, оны бүкіл қоғамның игілігі үшін, өзгеше емес, дәл солай әрекет етуге итермелейді. Қылмыстық іс жүргізудегі жеке мүдде жекелеген тұлғаның

басқа адамдар мен мемлекеттік билік органдарының оның жеке өміріне араласуынан қорғаныс қажеттілігін көрсетеді [8, 16-176.]. Дәл осы жеке мүдде белгілі бір қылмыстық сот ісін жүргізудің қатысушыларына жеке анықталған тұлға ретінде қарым-қатынас жасап қарауға итермелейді.

Біздің қылмыстық іс жүргізу теориясында жуырға дейін ұстанымға айналып кеткен пікір басымдылыққа жетті, бұл ретте жеке және қоғамдық мүдделерді бір мезгілде қанағаттандыруға талпынған жөн, сонымен бірге таңдау қажеттілігі туындаған жағдайда олардың арасында даусыз соңғыға басымдылық берілуі тиіс. Осындай позиция қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамада, сондай-ақ оны қолдану тәжірибесінде де тікелей көрініс тапқан болатын. Жалпы ереже бойынша, жеке мүдделер қанағаттандыруға тұрарлық болып танылған, сондықтан да қылмыстық іс жүргізу заңында олар қоғамдық мүдделерге сәйкес келсе немесе оларға қайшы келетін қандай жағдайда да кепілдендірілетін субъективтік құқықтар түрінде бекітіліп отырған. Өзге де жеке мүдделер заңмен танылмаған болатын және тиісінше, мемлекеттің тарапынан ешқандай қорғаныспен қамтамасыз етілмеген. Адамның құқықтары әрбір индивидтің ажырамас қасиеттерінің болмысы мен оның тұрмысының елеулі белгілері болып табылады. Ш. Монтескьенің адам құқықтарын заманауи түсінуге айтарлықтай әсер еткен тұлға мен мемлекеттің өзара қарым-қатынастары туралы ілімге сәйкес, бұл заңды тудыратын және оны анықтайтын дүние болып табылады [9, 79 б.]. Мемлекет құқықты сыйға тартпайды, ол тек оларды заңда бекітіп, орындалуын қамтамасыз етеді. Адам құқықтарынан азамат құқықтарының бір айырмасы, егер ол аталмыш мемлекеттің азаматы қасиетіне ие болса, индивидке тиесілі. Олар адамды мемлекеттік тұрғыдан ұйымдастырылған бірлестік мүшесі ретінде жіктеп береді. Азаматтың құқықтары, біріншіден, нормативтік құқықтық мемлекеттік актілерде көрініс тапқан табиғи өкілеттерді құрайды.

Халықаралық-құқықтық құжаттарда қолданылатын «азаматтық құқықтар» термині мемлекеттің жекелеген белсенділіктің белгілі бір салаларына араласуына тыйым салуға байланысты болып табылады. Олардың аста-

рында жеке басқа, мүлікке және т.б. қол сұғылмаушылық жатыр.

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының барлық жиынтығы тұлғаның қандай да бір құқықтық қарым-қатынас субъектісі ретінде құқықтық мәртебесінің негіздерін анықтайды. Құқықтық, оның ішінде қылмыстық іс жүргізу қарым-қатынасының субъектісі бола отырып, адам онда өзінің барлық құқықтары мен еркіндіктерін емес, олардың біраз ғана бөлігін іске асырады. Нақты жағдайда нақты индивидке тиесілі өкілеттіктер құқық теориясында «тұлға құқықтары» терминін иеленген. Олар іс жүргізу кепілдіктерімен қамтамасыз етілетін тікелей объекті болып табылады. Тұлға құқықтары адамның жеке ерекшеліктерін сипаттайды. Оның әлеуметтік толысу деңгейін, құқықты сезіну қабілеті мен өзінің әрекеттері үшін жауап беруін көрсетеді.

Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың өздерінің іс жүргізу қызметінде ұстануы мүмкін екі түрлі мүдделерін бөлектеуге болады, олар материалдық-құқықтық және процессуалдық-құқықтық мүдделер. Мүдделердің бірінші түрі, қылмыстық іс жүргізу қатысушыларының олардың әрқайсысы үшін қылмыстық істің анағұрлым қолайлы болып шешілуін тілеуді қамтиды. Аталған мүдделер ылғи заңды болып табылады, өйткені олар құқықтық талаптарға қайшы келмейді. Олар қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларға белгілі бір құқықтар беру, мысалы, тағайындалған жазаның әділетсіздігі бойынша айыптау үкіміне апелляциялық шағым беруге қорғаушы құқығын беру қажеттілігін білдіреді. Бұл жерде заңды мүдделерді ескере отырып, заң мүдде субъектісіне өзінің құқық қабілеттілігін жүзеге асыруға, сонымен қатар субъективтік құқықтар алу мүмкіндігін береді және кепілдік береді деген Н.А. Шайкеновпен келіскен жөн болар [10, 156 б.].

Қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың іс жүргізу мүдделеріне олардың өздерінің материалдық-құқықтық мүдделерінің қандай да бір қорғау құралдарын пайдалану талпынысын жатқызған дұрыс болар. Олар заңды немесе заңсыз болуы мүмкін. Заңды мүдделер қылмыстық іс жүргізу құқығы тыйым салмаған қорғаныс құралдарын пайдалану талпынысы, заңсыз мүдделер тиісінше,

қылмыстық іс жүргізу құқығы тыйым салған қорғаныс құралдарын пайдалану талпынысы болып табылады. Соңғылардың іс жүргізуді қамтамасыз ету объектілеріне жатпайтындығы заңдылық.

Осылайша, біздің ойымызша, заңды мүдделер қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың дербес элементі ретінде заңда тура көрсетілмеген, бірақ ол тыйым салмаған қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларының қылмыстық іс бойынша өздеріне қолайлы және қоғам мақұлдаған өндіріс нәтижелеріне қол жеткізу талпынысына құқықтық рұқсатты білдіреді. Адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылық деп жариялай отырып, мемлекет оны тануды, өзінің бастапқы міндетін ұстану мен қорғауды анықтап берген болатын. Қылмыстық іс жүргізуде мемлекеттің атынан қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтарын, міндеттері мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету ауыртпалығы қылмыстық сот ісін жүргізетін органдар мен олардың лауазымды тұлғаларына жүктелуі тиіс. Сот, прокурор, тергеуші және алдын ала тергеуші сезікті, айыпталушы, жәбірленуші, азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, сонымен қатар басқа да қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушыларға олардың құқықтарын, міндеттері мен жауапкершіліктерін түсіндіріп беруі және осы құқықтарды жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етуі тиіс (ҚР ҚІЖК-нің 15-бабының 1-бөлігі.). Бұл ретте заң шығарушы заңда жалпы нұсқауларды жариялап қана қоймай (ҚР ҚІЖК-нің 13-тарау), сонымен қатар оларды орындау үшін арнайы іс жүргізу құралдарын да орнатқан болатын. Олардың қатарына мемлекеттік билік өкілеттіктері берілген субъектілердің белгілі бір міндеттері жатады, оның ішінде, берілген өтінішті тікелей ол берілгеннен кейін қарастыру және рұқсат ету, ал алдын ала тергеу барысында берілген арыз бойынша бірден шешім қабылдау мүмкін болмаса, оған арыз берілген күннен бастап үш тәуліктен кешіктірмей рұқсат ету (ҚР ҚІЖК-нің 102-бабының 4-бөлігі); берілген қарсылықтарға рұқсат ету (ҚР ҚІЖК-нің 90-бабы); айыпталушыға істің барлық материалдарымен танысу және одан кез келген көлемде кез келген мәліметтер жазып алу мүмкіндігін беру (ҚР ҚІЖК-нің 275-бабы) және көптеген басқа мүмкіндіктер беру. Сондықтан қылмыстық

сот ісін жүргізу органдары мен олардың лауазымды тұлғалары осы қызмет міндет болып табылатын қылмыстық іс жүргізуде тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету бойынша қызметтің басты субъектілері болып табылады.

Қылмыстық іс жүргізу қызметінің барысында іс жүргізу ғана емес, сонымен қатар қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың материалдық-құқықтық құқықтары мен заңды мүдделері қамтамасыз етілуі тиіс. Ол үшін заң сотты, прокурорды, тергеуші мен алдын ала анықтаушыны істі зерттеудің жан-жақтылығы, толыққандылығы мен объективтілігі бұзылмайтындай әрекет етуін талап етеді. Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық істер жүргізу кодексінде заң шығарушы істі зерттеудің жан-жақтылығы, толыққандылығы мен объективтілігі туралы арнайы норманы қарастырмаса да, жекелеген нормаларда аталмыш талаптар болуы керек.

Тергеуші, анықтаушы, прокурор, судья және мемлекеттік-билік өкілеттігі берілген қылмыстық сот өндірісіне өзге де қатысушылар

өзінің іс жүргізу қызметінде қылмыстық сот өндірісінің міндеттері мен мақсаттары анықталған қоғам және мемлекеттің мүдделерін үнемі басшылыққа алып отыруы тиіс. Тіпті, қылмыстық сот өндірісіне қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз еткен жағдайда аталмыш лауазымды тұлғалар қылмыстық іс жүргізуде жеке мүдде иелері болып табылмайды, олардың алдында бұқаралық-құқықтық міндеттерді атқарады. Олар жеке мүддеге қол жеткізуді қадағалай алмайды, өйткені іс нәтижесінде олардың жеке, тікелей немесе жанама мүдделілігі анықталған жағдайда олар шеттетуге жатады (ҚР ҚІЖК-нің 11-тарауы) [5, 43 б.]. Қылмыстық сот өндірісін жүзеге асыра отырып, мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғалары жеке құқықтарды емес, оларға қылмыстарды тергеу және әділ сотты жүзеге асыру үшін сеніп тапсырылған қоғам мен мемлекеттің уәкілеттерін пайдаланады. Яғни, олардың қызметі тұлғаны қорғау және күзетудің іс жүргізу құралдарымен емес, әділ соттың іс жүргізу кепілдіктерімен қамтамасыз етіледі.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, 2011. – 46 б.
- 2 Қазақстан Республикасы Президентінің 17 қаңтар 2014 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» // www.akorda.kz.
- 3 Адам құқықтарын бұзуға болмайды // Айқын Республикалық қоғамдық саяси газет 20.09.2013.
- 4 Ағыбаев А.Н., Алауханов Е.О. Алдын ала тергеудің аяқталуы. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 136 б.
- 5 Қазақстан Республикасының Қылмыстық істер жүргізу кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2010. – 228 б.
- 6 Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1988. – 300 с.
- 7 Случевский В.К. Хрестоматия по уголовному процессу России. – М., 1999. – 285 с.
- 8 Душенбиев Т.А. Интересы в уголовном судопроизводстве (по материалам Кыргызской Республики и Российской Федерации): автореф. ... канд.юрид.наук. 12.00.09. – М., 1999. – 25 с.
- 9 Азаркин Н.М. Монтескье. – М., 1988. – 300 с.
- 10 Шайкенов Н.А. Правовое обеспечение интересов личности. – Свердловск, 1990. – 295 с.

References

- 1 Kazakhstan Respublikasynyn Konstitutsiyasy. – Almaty, 2011. – 46 b.
- 2 Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin 17 kantar 2014 zhylgy Kazakhstan halkyna Zholdauy “Kazakhstan-2050: Bir maksat, bir mydde, bir bolashak” // www.akorda.kz.
- 3 Adam kykyktaryn byzyga bolmaidy // Aikyn Respublikalyk kogamdyk sajsi gazet 20.09.2013.
- 4 Agybayev A.N. Alaukhanov E.O. Aldyn ala tergeydin ajktalyu. Almaty: Zeti zargy, 2004. – 136 b.
- 5 Kazakhstan Respublikasynyn kylmystyk is zhyrgizu kodeksi. 13 zheltoksan 1997 zhyl. – Almaty: Lawyer, 2008. – 206 b.
- 6 David R. Main legal systems of the present. – M., 1988. – 300 b.
- 7 Sluchevsky V. K. Anthology of criminal trial of Russia. – M., 1999. – 285 b.
- 8 Dushenbiyev T.A. Interests in a criminal sudoprivodstvo (on materials of the Kyrgyz Republic and the Russian Federation): aftoref.... kand.jrid.nayk. 12.00.09. - M, 1999. – 25 b.
- 9 Azarquin N. M. Montesquieu. – M., 1988. – 300 b.
- 10 Shaykenov N. A. Legal support of interests of the personality. Sverdlovsk, 1990. – 295 b.

ӘОЖ 343.1

Г.Н. Мухамадиева*, М. Закирова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент м.а., Қазақстан, Алматы қ.
 Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің 1-курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.
 E-mail: Gucci_1978@mail.ru*

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау мәселелері

Қазіргі таңда қылмыстық іс жүргізуде адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың күшейтілуі тенденциясы ескеріле отырып, сот бақылауының кеңейуі аясында сот қорғауы мәселесі кең талқылануда. Сот бақылауының қылмыстық сот өндірісінің сотқа дейінгі стадияларында біртіндеп кеңейтілуі адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуінің әдісі ретінде сот билігінің негізгі көрсетулерінің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: адам және азамат, адам және азамат құқықтары мен бостандықтары, қылмыстық іс жүргізу, сот қорғауы, сот бақылауы.

G.N. Mukhamadyeva, M. Zakirova

Problems of judicial protection of the rights and freedoms of man and citizen

At the moment, taking into account trends strengthen the protection of the rights and freedoms of individuals in criminal procedure problems of judicial protection under widely discusses the issues of expansion of judicial control over pre-trial proceedings. Start a discussion issues of judicial control in the Republic of Kazakhstan arises from the question of its relation to the prosecutor's supervision. Judicial control is indeed associated with increased adversarial start the preliminary investigation, and it makes the criminal process more efficient, providing better protection of the rights of its members.

Key words: man and citizen rights and freedoms of man and citizen, a criminal trial, judicial protection, judicial control.

Г.Н. Мухамадиева, М. Закирова

Проблемы судебной защиты прав и свобод человека и гражданина

В настоящее время, с учетом тенденций усиления защиты прав и свобод гражданина в уголовном процессе проблемы судебной защиты широко дискутируются в рамках вопросов расширения судебного контроля над досудебным производством. Дискуссионное начало проблематики судебного контроля в Республике Казахстан возникает из вопроса о его соотношении с прокурорским надзором. Судебный контроль, действительно, связан с усилением состязательного начала на предварительном следствии, и это делает уголовный процесс более эффективным, обеспечивающим более надежную защиту прав его участников.

Ключевые слова: человек и гражданин, права и свободы человека и гражданина, уголовный процесс, судебная защита, судебный контроль.

Қазақстан Республикасында демократиялық қайта құрулардың қалыптасуы және дамуы кезеңінде адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының сақталуы мәселелеріне кадала көңіл аудару әбден орынды. Осы басым

бағыт аясында Қазақстан көптеген жобаларды жүзеге асырды; құқықтық реформа орамдары демократияның құрылуының алғашқы ниеттерін анықтаған; ал тарихи маңыздағы көптеген халықаралық құқықтық актілерінің

ратификациялануы Қазақстан туралы әрекетті мақсаты азаматтық қоғамның демократиялық негізін бекітуден және қамтудан тұратын мемлекет туралы айтуға мүмкіндік береді.

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуы мәселелерін зерттеу саласында көптеген ғылыми ізденістер жүргізілуде, олар адамның тіршілік әрекетінің барлық аясын қамтиды деп айтуға болады. Бұған саяси-экономикалық (сөз бостандығы; қоғамдық бірлестіктер, саяси партиялар құру; мемлекет істерін басқаруға қатысу; тұрғылықты жерін ауыстыруға және т.б.), әлеуметтік (білім алуға құқық, еңбек ету бостандығы, әлеуметтік қамтамасыз ету: жәрдем ақы, зейнет ақы және басқа да төлемдерге құқық) және жеке (өмір сүруге құқық, жеке өмірге, ар-намыс, беделіне қол сұқпаушылық; жеке меншікке және басқа да құқықтары) құқықтар кіреді.

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтары институтының зерттелуі, жеке адамға оның бостандығы елеулі шектеулерге ұшырайтын мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолданумен сипатталушы қылмыстық-процессуалдық аясымен де толықтырылады. Осындай шараларды қолданудың заңдылығын, әлеуметтік негізділігін және жеке адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтары бұзылатын бассыздықты бөлуші жіп болып жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделері сақталуының конституциялық және қылмыстық-процессуалдық кепілдіктері табылады.

Осындай кепілдіктердің бірі ретінде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау принципі жүреді.

ҚР Конституциясының 13-бабының 2-бөлігіне сәйкес, әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар. Бұл Қазақстан Республикасында әркім өзінің құқықтары мен бостандықтары заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы дегенді білдіреді. Барлық жеке тұлғалар өзінің бұзылған немесе талас тудыратын құқықтарын қорғауды өтініп, сотқа жүгінуге бірдей құқылы. Кез келген жеке тұлға сотқа өзі тікелей немесе өзінің өкілі арқылы жүгіне алады [1]. Бұл құқық ҚР ҚДЖК 12-бабында да өз жалғасын тапты [2].

Сот тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың басты құралы ретінде қарастырылады. Көптеген елдердің конститу-

циялары сотқа жүгіну құқығын жеке тұлғаның жеке және ажыратылмас құқығы ретінде тұжырымдайды. Ешкім де оның ісін сотта қарау құқығынан ажыратылмайды. Өзінің құқықтары мен бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғау құқығы жеке тұлғалар мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың және азаматтардың кез келген заңсыз әрекеттері мен шешімдеріне сотқа шағымдану арқылы жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабының 3-тармағында Қазақстан Республикасында сот төрелігін іске асыру қағидалары тұжырымдалған: жеке тұлғаның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі; бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды; өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкімнің өзгертуіне болмайды; сотта әркім өз сөзін тыңдатуға құқылы [1].

Жеке тұлғаның азаматтық құқықтары мен бостандықтарын сот жолымен қорғау әртүрлі мақсаттарды көздейді: бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіру, бұрынғы ахуалды қалпына келтіру, материалдық және моральдық зиянның орнын толтыру, мемлекеттік орган немесе лауазымды тұлға қабылдаған және адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын нормативтік құқықтық актіні түгелдей немесе ішінара бұзу, бұл құқықтарға қол сұққан тұлғаны кінәлі деп табу және оны жауапкершілікке тарту.

Жеке тұлға және азамат құқықтары мен бостандықтарын сындарлы сот қорғауын қамтамасыз ету, сонымен бірге сот жүйесінің тәуелсіздігін күшейту және нығайту үшін Республика Президентінің «Қазақстан Республикасының тәуелсіз сот жүйесін күшейту шаралары туралы» жарлығы шығарылды, оған сәйкес Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанынан сот әкімшілігі жөніндегі Комитет құрылып, сот органдарының атқарушы биліктен тәуелділігінен арылуға мүмкіндік туды. Соттардың тәуелсіздігі бағыты «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңда да жалғасын тапты.

Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Конституциялық Заңының 1-бабында әркімге

мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды және өзге де адамдардың Республиканың Конституциясында және заңдарында көзделген құқықтарға, бостандықтар мен заңды мүдделерге нұқсан келтіретін немесе оларды шектейтін кез келген заңсыз шешімдері мен іс-қимылдарынан сот арқылы қорғалуға кепілдік берілетіндігі туралы айтылған [3].

2006 жылдың 16 қаңтарында «Алқа билер туралы» Қазақстан Республикасының заңы және «Қазақстан Республикасының қылмыстық сот ісін алқа билерінің қатысуларымен жүргізуді енгізу мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілеріне қосымшалар мен өзгерістер енгізу туралы» Заң қабылданды. «Қазақстан Республикасында алқа билерінің қатысуларымен сот жүргізуді енгізу сот ісін жүргізудің ашықтығы мен демократиялылығын қамтамасыз етуге, жеке тұлғаның сот билігіне сенімдерін арттыруды қалыптастыруды көздейтін негізгі бағыттарының бірі болып табылады [4].

Тәуелсіз алқа билерінің соты – Қазақстан қоғамын демократияландырудың маңызды кезеңі, ал алқа билер сотының қызметі халық билігі конституциялық қағидасының көрініс табуының элементтерінің бірі. Алқа билер институты сот процесінің барысына ықпал жасай отырып, бір мезгілде жаппай құқықтық мәдениеттің тамыр жаюына, қоғам мен мемлекет араларында кері байланыс орнатылуына жәрдемдеседі. Осыған байланысты оларда азаматтық, мемлекетте атқаратын қызметі мен рөлінің маңыздылығын сезінуі нығая түседі.

Алқа билері өздерінің адамгершілік категорияларын түсіндірулеріне байланысты құқықтың мәнін ұғынып, адам құқықтары идеяларын бойларына сіңіреді; құқыққа қарсы мінез-құлықтар үшін жауап беру процесін тікелей бақылауға мүмкіндік алады. Осыған байланысты азаматтықты, мемлекетте орындайтын қызметінің маңыздылығын түсіну сезімі артады. Алқа билер сотын енгізу судьялар корпусының сыбайлас жемқорлыққа табындығы туралы аңызды да сейілтуге мүмкіндік туады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында да сот жүйесіне қатысты мәселелер қарастырылған болатын. Атап айтсақ:

«Судьялар сот төрелігін тек заң мен ар-ожданды басшылыққа ала отырып, шығаруға тиіс. Судьялар жасағын қалыптастырудың тәртібін түбегейлі түрде қайта қарау қажет. Апелляциялық инстанциялардың істерді қарауға төменгі соттарға қайтару жөнінде негізсіз шешімдерінің мүмкіндігін заң жүзінде шектеу керек.

Жоғарғы Соттан бастап, бүкіл сот жүйесіне өздерінің жауапкершілігі мен біліктілігін арттыру, сөйтіп, өз жұмысын жетілдіруді өздері бастау талабы қойылады. Судьялардың заңды бұзуы жұрттың бәріне жария етілетіндей төтенше оқиға болуға тиіс. Арбитраждық және аралық соттар жүйесін нығайту керек», – деді Президент Н.Ә. Назарбаев [5].

Адам құқығының бұзылуы – тек бір мемлекетті ғана емес, күллі әлемді алаңдатып отырған күрделі мәселе. Бұл – азаматтардың өз құқықтарын толығымен жан-жақты білмеуін көрсетеді. Ұлы ойшыл Аристотельдің «Әлемді заң билеуі керек» деген сөзі бар. Олай болса, заң болған жерде азаматтардың қалыпты өмір дағдылары және қоғамдағы тұрақтылық пен бейбіт өмір сақталары сөзсіз.

ҚР-ның Конституциялық Кеңесінің 2003 жылғы 31 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының Конституциясының 16 және 81-баптарын ресми талқылау туралы №13 Қаулысына сәйкес сотпен қамауға алуды және тұтқындауды санкциялау, лауазымды адамдардың құқыққа қайшы әрекеттеріне, Конституцияның 76-бабының 2-бөлігінен туындайтын мемлекеттік органдардың заңсыз актілеріне қылмыстық іс жүргізудің қатысушыларының шағымдарын (наразылықтарын) қарауы қылмыстық іс жүргізуде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сотпен қорғаудың құралы болып табылады. Соттың көрсетілген өкілеттіктері Конституциялық Кеңестің 1999 жылғы 29 наурыздағы Конституцияның 76-бабының 2-бөлігін талқылауға қатысты «сотқа заң негізінде адам және азаматтың кейбір конституциялық құқықтарын шектеуді болдырушы шешімдер, үкімдер және басқа да қаулылар шығаруға, лауазымды адамдардың құқықсыз әрекеттеріне шағымдарды қарауға, Конституцияда және Республиканың заңдарында бекітілген жағдайларда мемлекеттік органдардың заңсыз актілерін жоюға құқық берілген» деп көрсетілген қаулысымен расталады.

Тергеу әрекеттерін, жедел іздестіру шараларын, ұстауды, қамауға алумен тұтқындауды санкциялау Конституциямен бекітілген прокуратураның жедел іздестіру қызметін анықтау және тергеу, сондай-ақ қылмыстық қудалауды прокуратурамен жүзеге асыруда заңдылықты жоғары қадағалаудың бір нысаны болып табылады. Бұлардың жүзеге асырылуы кезінде де, біздің ойымызша, тәуелсіз орган ретінде

сот тұруы қажет. Осыған байланысты Конституцияда бекітілген адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуші тергеу әрекеттерінің де, атап айтқанда, тінту; пошта-телеграф жөнелтілімдерін тұтқындау, оларды тексеру мен алу; хабарды жол-жөнекей ұстау; сөйлесулерді тыңдау мен жазудың сотпен санкциялануы шынайы құқықтық мемлекет болудың бір кепілі деп пайымдауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды //Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 жылғы N 4, 217-құжат.
2. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 206 Қылмыстық іс жүргізу кодексі // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1997 ж., N 23, 335-құжат.
3. Қазақстан Республикасының 2000 жылдың 25 желтоқсанындағы N132-11 «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңы // Егемен Қазақстан 2000. – 30 желтоқсан. – N 333-334.
4. Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 16 қаңтардағы N 121 Алқабилер туралы Заңы //Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2006 ж., N 2, 18-құжат.
5. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // «Егемен Қазақстан» 2012 жыл 28 қаңтар № 41-42 (27114);

References

1. Kazakhstan Respublikasynuң Konstitutsiyasy . The 1995 Constitution zhyly 30 тамызда respublikalyқ referendumda қабылданды // Kazakhstan Respublikasy Parlamentiniң Zharshysy 1996 zhyly N 4 , 217- құzhat :
2. Kazakhstan Respublikasynuң 1997 zhyly zheltoksandағы 13 N 206 Qylmystық is zhүrgizu Kodeksi // Kazakhstan Respublikasy Parlamentiniң Zharshysy , 1997 w ., N 23 , 335- құzhat
3. Kazakhstan Respublikasynuң 2000 zhyldyң 25 zheltoksanynдары N132- 11 «Kazakhstan Respublikasynuң hundred zhyyesi zhane sudyalardyң мәртеbesi туралы « Заңу // Egemen Kazakhstan «2000 zhyly 30 zheltoksan N 333-334,
4. Kazakhstan Respublikasynuң 2006 zhyly қаңтардағы 16 N 121 Alқabiler туралы Заңу // Kazakhstan Respublikasy Parlamentiniң Zharshysy 2006 w ., N 2, 18 – құzhat ;
5. Kazakhstan Respublikasynuң Prezidenti – Elbasy N.Ә.Nazarbaevtuң 2012 zhyly 27 қаңтардағы « Әleumettik – ekonomikalық жаңғырту – Kazakhstan damuynuң Basta baryty « atta Kazakhstan halkyna Zholdauy // « Egemen Kazakhstan « 2012 zhyly 28 қаңтардағы № 41-42 (27114)

УДК 343.14

Е.Т. Нурмаганбет

К.ю.н. юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы
E-mail: ermek004@mail.ru

Правовые и научные основы обеспечения гарантий прав и законных интересов иностранных граждан в уголовном процессе

В данной статье рассматривается гарантия соблюдения права на защиту при расследовании уголовных дел и их проблемы решения. Одной из разновидностей таких гарантий является порядок обязательного назначения защитника подозреваемого или обвиняемого. Случаи обязательного назначения защитника строго определены в законодательстве.

Ключевые слова: иностранные граждане, права и свобода, уголовный процесс, предварительные расследования.

Е.Т. Нурмаганбет

Шетел азаматтарына қатысты қылмыстық іс жүргізу барысында қорғану құқығын құқықтық және ғылыми қамтамасыз етілуі

Берілген мақала шетел азаматтарына қатысты қылмыстық іс жүргізу барысында қорғану құқығын қамтамасыз ету мәселелеріне арналған. Сонымен қатар бұл мәселені шешу барысында тосқауыл болатын келеңсіз оқиғаларды жою және де олқылық заңдылықтарды алдын алу мәселелері қарастырылып, оны шешу жолдарына ұсыныстары жазылды.

Түйін сөздер: шет ел азаматтары, құқық және бостандық, қылмыстық іс жүргізу, алдын ала тергеу.

E. T. Nurmaganbet

Legal and scientific basis to guarantee the rights and legitimate interests of foreign citizens in criminal proceedings

In given to article the guarantee of observance of the right for protection at investigation of criminal cases and their problems of the decision is considered. One of kinds of such guarantees is the order of obligatory appointment of the defender of the suspect or accused. Cases of obligatory appointment of the defender are strictly defined in the legislation.

Key words: Foreign citizens, rights and freedom, criminal trial, preliminary investigation.

Проблема проведения исследования по вопросам гарантий прав и законных интересов иностранных граждан за последние годы стала особо актуальной. Реализация экономических, политических, культурных и иных контактов со странами как дальнего, так и ближнего зарубежья влечет постоянный рост числа иностранных граждан, посещающих нашу страну с целью осуществления дипломатических функций, деловых связей, выполнения договорных работ, учебы и стажировки, туризма.

Вместе с тем особую остроту приобрела проблема беженцев и вынужденных переселенцев. Они составляют категорию иностранных граждан, получающих в РК убежище.

К числу новых тенденций, приводящих к увеличению населения России, относится незаконная миграция. Бесконтрольный поток мигрантов из числа иностранных граждан, нелегально въезжающих в Россию, используя каналы туризма, транзитного проезда, безвизового въезда по служебным и частным делам, а также

с прямым нарушением правил въезда, представляют серьезную угрозу.

Одним из основополагающих начал отечественного уголовного процесса является обеспечение права на защиту, которое подозреваемые и обвиняемые могут осуществлять как лично, так и с помощью защитника (ч. 1 ст. 26 УПК РК). Согласно ст. 70 УПК РК, защита возложена на «лицо, осуществляющее в законном порядке защиту прав и интересов подозреваемых и обвиняемых и оказывающее им юридическую помощь». Согласно ч. 2 ст. 70 УПК РК, в качестве защитников допускаются адвокат, супруг (супруга), близкие родственники или законные представители обвиняемого, представители профсоюзов и других общественных объединений по делам членов этих объединений [1].

В случаях подозрения или обвинения иностранного гражданина следует учитывать также и особенность в понимании юридических норм, например, когда признание вины может освобождать от наказания, что закреплено в законодательстве Америки. В этой связи защитник должен донести до подзащитного иностранного гражданина смысл законодательных норм и правовые последствия совершаемых действий. Более того, актуальные проблемы уголовно-процессуального законодательства и практику его применения. Участвующий в деле иностранный защитник должен и для себя уяснить законодательство государства, на территории которого ведётся производство по делу.

При защите иностранного гражданина, заподозренного или обвиненного в совершении преступления, следует учитывать и особенности государства, из которого прибыл иностранец. Характерные отличительные черты характера в зависимости от места постоянного проживания накладывают отпечаток на схему построения отношений с таким подзащитным. Допустим, для иностранной женщины, прибывшей из мусульманского государства и для которой требуется защита её интересов в уголовном судопроизводстве, нет смысла назначать в качестве защитника мужчину. Во многих мусульманских странах и семьях женщине запрещено общаться с посторонними мужчинами. На данном примере ярко демонстрируются особенности осуществления защиты иностранных граждан в зависимости от их национальности, места постоянного проживания, гражданства и др.

Органам предварительного следствия и коллегиям адвокатов для участия в производстве по рассматриваемой категории уголовных дел необходимо привлекать таких адвокатов, которые имеют опыт участия в качестве защитника иностранного гражданина.

Одной из разновидностей таких гарантий является порядок обязательного назначения защитника подозреваемого или обвиняемого. Случаи обязательного назначения защитника строго определены в законодательстве (ст. 71 УПК РК).

Принадлежность человека к подданству определенного государства свидетельствует о том, что он является носителем культуры этого государства, соблюдает традиции и обычаи своего народа, является представителем определенного менталитета. В таком случае не исключена ситуация, когда процессуальные нормы не смогут быть восприняты адекватно иностранным подозреваемым или обвиняемым. В качестве примера можно привести проведение освидетельствования, сопряженного с обнажением тела. Если процессуальные инструменты гарантируют соблюдение чести и достоинства, то сознание представителя мусульманского государства не сможет допустить обнажения при постороннем человеке [2].

Именно в таких случаях участия иностранного гражданина возникает необходимость в разъяснении юридических норм и всех процессуальных гарантий, которыми обеспечивается статус подозреваемого, обвиняемого. Если иностранное лицо, подозреваемое в совершении преступления, не владеет языком уголовного судопроизводства, то такая помощь оказывается назначенным в обязательном порядке защитником. А когда такое лицо владеет языком уголовного судопроизводства, юридическая помощь (консультация) должна быть оказана органом, ведущим уголовный процесс. Другая сторона представленной ситуации видится в том, что у большинства подозреваемых и обвиняемых складывается негативное отношение к органу и лицу, ведущему уголовный процесс. При таком отношении разъяснение сущности и смысла процессуальных норм могут быть восприняты как уговоры или в каком-либо другом смысле.

Выходом из такой ситуации может послужить назначение защитника для участия в производстве по уголовному делу, где в совершении

преступления подозревается иностранный гражданин. Да и в целом подозрение или обвинение иностранного гражданина в совершении преступления влечёт большое количество процессуальных и тактических особенностей. Думается, что участие в производстве по такому делу защитника снимет множество затруднений и значительно облегчит деятельность органа уголовного

преследования по расследованию совершенного преступления. Тем более защитник признается субъектом уголовно-процессуального доказывания, что отмечено и в полномочиях защитника (ч. 2 ст. 74 УПК РК).

Таким образом, предлагается дополнить пункт 4 части 1 статьи 71 УПК РК словами: «или является иностранным гражданином».

Литература

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 1.01.98 г. (по состоянию на 1 января 2008 г.) // Справочная правовая система Юрист.
2. Тыныбеков С. Адвокатура и адвокатская деятельность в Республике Казахстан. – Алматы: Данекер, 2004. – 343 с.

References

1. Ugolovno-protsessualny kodeks Respubliki Kazahstan From 1.01.98g. (Po sostoyaniyu yanvarya nA 1, 2008.) // Sppavochnaya ppavovaya sistema Yupist.
2. Tynybekov S. Advokatupa and advokatskaya deyatelnost in Respublike Kazahstan. - Almaty: Danekep 2004. - 343 p.

УДК 343.24

Ж.Б. Шаяхметова

К.ю.н., профессор, Атырауского инженерно-гуманитарного института, Казахстан, г. Атырау
E-mail: jan68@inbox.ru

Особенности применения наказаний несовершеннолетним

Эффективное применение наказания по уголовному кодексу РК важно в борьбе с преступностью среди несовершеннолетних. Автор также в статье поднимает вопросы о создании и о теоретической разработке единой науки ювенологии и нового института – принудительных мер коррекционного воздействия.

Ключевые слова: профилактика преступности, преступность среди несовершеннолетних, ювенология, противоправное поведение, правовая девиация, принудительные меры медицинского характера, принудительные меры воспитательного воздействия, принудительные меры коррекционного воздействия.

Zh.B. Schajachmetova

Features of application of punishments minor

Effective application of punishment under the criminal code of RK is important in fight against crime among minors. The author also in article brings up questions of creation and of theoretical development of uniform science of youth studies and new institute - coercive measures of correctional influence.

Key words: crime prevention, crime among minors, youth studies, illegal behavior, legal deviation, coercive measures of medical character, coercive measures of educational influence, coercive measures of correctional influence.

Ж.Б. Шаяхметова

Кәмелетке толмағандарға жазаларды қолданудың ерекшеліктері

Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылықтың алдын алуда ҚР қылмыстық кодексінде қарастырылған жазаларды тиімді қолданудың маңызы зор. Автор мақалада бірыңғай ювенология ғылымын және мәжбүрлі түзеу (коррекция) шаралары жөніндегі жаңа институтты құру және құрастыру мәселелерін көтереді.

Түйін сөздер: қылмыстылықтың алдын алу, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстылық, ювенология, құқыққа қайшы жүріс-тұрыс, құқықтық девиация, медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары, мәжбүрлі тәрбиелеу шаралары, мәжбүрлі түзеу (коррекция) шаралары.

Проблема преступности среди несовершеннолетних была и остается одной из животрепещущих и в то же время сложных проблем нашего общества. За последние десять лет количество преступлений, совершаемых подростками, существенно увеличилось. Уголовное законодательство Республики Казахстан не предусматривает каких-либо специальных наказаний для несовершеннолетних. Однако виды наказаний, которые могут быть им назначены, ограничены. Из двенадцати наказаний, предусмотренных в Уголовном кодексе РК для всех категорий осужденных, к несовершеннолетним могут применяться только шесть: штраф, лишение права заниматься определенной деятельностью, при-

влечение к общественным работам, исправительные работы, ограничение свободы, лишение свободы. Как отмечает М.М. Бабаев, «анализ всего комплекса законодательных норм об уголовной ответственности несовершеннолетних наглядно убеждает, что нормы эти создают для подростков режим ответственности, существенно более льготный, чем взрослым преступникам при равных обстоятельствах» [1]. Это видно и из норм, устанавливающих возрастной критерий уголовной ответственности и определяющих перечень деяний, за совершение которых уголовная ответственность наступает с 14 лет, из положения закона, обуславливающего условия освобождения от наказания с применением

принудительных мер воспитательного характера [2]; из признания самого факта совершения преступления несовершеннолетним в качестве обстоятельства, смягчающего ответственность и влияющего при назначении наказания из установления для несовершеннолетних сравнительно более льготных требований условно-досрочного освобождения и т.д.

Все эти факты свидетельствуют о специфике оценки законодателем преступлений несовершеннолетних, которая влияет и на применение наказания к конкретным несовершеннолетним преступникам.

Наказание в виде лишения свободы, назначаемого реально или условно, как основная мера уголовно-правового реагирования на преступления несовершеннолетних зачастую не позволяет достичь тех целей, в которых оно применяется, прежде всего, исправления осужденного и предупреждения совершения новых преступлений. Это заставляет искать новые меры уголовно-правового реагирования, являющиеся альтернативой наказанию, а также новые виды наказаний, не связанные с лишением свободы.

Одним из направлений такого поиска следует признать развития институтов принудительных мер медицинского характера, принудительных мер воспитательного воздействия, а также создание нового института – принудительных мер коррекционного воздействия. Основанием для подобного утверждения является широкая распространенность психических нарушений и социальной дезадаптации среди несовершеннолетних с правонарушающим поведением [3].

Действующее законодательство предусматривает следующие варианты учета влияния психических аномалий на поведение несовершеннолетнего во время совершения противоправного деяния:

– невменяемость – освобождение от уголовной ответственности и применение принудительной меры медицинского характера;

– возрастная невменяемость – освобождение несовершеннолетнего от уголовной ответственности в случае отставания в психическом развитии не связанного с психическим расстройством, возможно, помещение подростка в специальное учебно-воспитательное учреждение закрытого типа;

– вменяемым несовершеннолетним, которые вследствие психического расстройства в

момент совершения преступления не могли в полной мере осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействия) либо руководить ими, наказание назначается с учетом имеющегося психического расстройства. Суд также может назначить им амбулаторное принудительное наблюдение и лечение у психиатра.

Высокая распространенность самовольного прекращения учебы, незанятости, бродяжничества, уходов из дома свидетельствуют о том, что родители многих из этих подростков не могли контролировать их поведение или устранились от воспитания своих детей. В результате несовершеннолетние оказались изолированными от двух основных институтов социализации – семьи и школы. Изложенное дает основания утверждать, что несовершеннолетних, не подлежащих уголовной ответственности вследствие возрастной невменяемости, характеризуют следующие особенности:

– отставание в психическом развитии, обусловившее их социально-психологическую незрелость;

– выраженная социальная дезадаптация, которая проявляется в низком образовательном уровне, глубокой педагогической запущенности, изоляции от основных институтов социализации;

– значительная вовлеченность в девиантное поведение;

– формирование в половине случаев устойчивых криминальных установок;

– отсутствие контроля со стороны родителей, низкий воспитательный потенциал родительской семьи и неблагоприятное микросоциальное окружение;

– вовлеченность в злоупотребление спиртными напитками и токсическими веществами.

Важным шагом в решении проблем в части, касающейся несовершеннолетней и молодежной преступности, явилось принятие Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан от 28 августа 1999 г. В преамбуле концепции говорится, что она опирается на основополагающие идеи и принципы Всеобщей декларации прав человека Резолюции 50/8/ Генеральной Ассамблеи ООН, «Всемирной программы действий по развитию молодежи до 2000 года, Концепции о правах ребенка, Конституции Республики Казахстан, Послания

Президента страны народу Казахстана «Казахстан-2030»: процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев».

Ювенальная юстиция формировалась вокруг осознания эффектов программирующего влияния социальной среды. Основатели ювенальной юстиции поняли, что объективно имеют дело со своеобразными ситуациями, обуславливающими дефекты в социализации молодых людей. Их криминальное заражение и тем самым программирующими их будущее [4].

Актуальным представляется решение задачи создания и теоретической разработки единой науки ювенологии, самостоятельными ветвями которой правомерно признать и выделить:

- а) ювенальную педагогику;
- б) ювенальную психологию;
- в) ювенальную юриспруденцию.

Реализация проведенных предложений представила бы возможности к проведению широко-масштабной, научно обоснованной ювенальной политики в нашей стране.

Литература

1. Бабаев М.М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних. – М., 1968. – С. 17.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – А., 2007.
3. Цымбал Е.И. Меры, альтернативные уголовному наказанию несовершеннолетних // Предупреждение преступности. – №1. – 2004.
4. Мировая ювенальная юстиция в книге движение за ювенальную юстицию в современной России. – М., 2003. – С. 3.

References

1. Babayev M. M. Individualization of punishment of minors. M., 1968, with 17.
2. Criminal code of the Republic of Kazakhstan And. 2007.
3. Symbals E.I. Measures alternative to criminal penalty of minors. Crime No. 1, 2004 prevention.
4. World juvenile justice in the book movement for juvenile justice in modern Russia. M., 2003, with 3.

УДК 343.236:343.241

А.Т. Байсеитова

Начальник кафедры педагогики и психологии ОВД Алматинской академии МВД Республики Казахстан,
к.ю.н., подполковник полиции, Казахстан, г. Алматы
E-mail: baliya76@mail.ru

Меры уголовно-правового воздействия в истории уголовного права

В данной статье автором рассматриваются исторические аспекты развития иных мер уголовно-правового воздействия в уголовном праве в различные периоды времени.

Ключевые слова: наказание, исторический анализ, меры уголовно-правового воздействия, иные меры уголовно-правового характера.

А.Т. Bayseitova

Measures under criminal law in the history of criminal law

In this article the author discusses the historical aspects of the development of other measures of criminal law in criminal law at different times.

Key words: punishment, historical analysis, measures under criminal law, other measures of criminal law.

Ә.Т. Байсейітова

Қылмыстық құқықтың тарихында заңнамадағы қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары

Мақалада қылмыстық-құқықтық әсердің өзге шаралары дамуының тарихи аспектілері қылмыстық құқықта уақыттың түрлі кездеріне қарастырылады.

Түйін сөздер: Қылмыстық кодекс, қылмыстық-құқықтық шараларының жүйесі, жаза, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шаралары.

Для того чтобы получить полное представление о системе мер уголовно-правового воздействия, мы должны досконально изучить не только институт наказания, но и основания освобождения от наказания, иные меры уголовной репрессии, суметь отразить через описание используемых конкретных мер уголовного принуждения стремления людей найти наиболее эффективные меры воздействия, которые к тому же не являлись бы слишком суровыми, «избыточно» жесткими.

Вместе с тем нельзя не вспомнить о том, что более чем суровые наказания в истории человечества не только существовали, но и имели определенное идеологическое обоснование. Так, например, в соответствии с древнеафинскими за-

конами Драконта, за любые правонарушения (и малые, и большие) назначалось только одно наказание – смерть. Согласно легенде, когда Драконта спрашивали, почему его законы такие строгие, он отвечал: «Ни меньшего, ни большего наказания я придумать не мог». Поэтому говорили, что «Драконтовы законы писаны не чернилами, а кровью» [1, с. 79].

Широко известно также высказывание древнекитайского философа Шан Яна о необходимости установления жестких наказаний: «Наказания порождают силу, сила порождает могущество, могущество порождает величие, вселяющее трепет, а величие, вселяющее трепет, порождает добродетель. Итак, добродетель ведет свое происхождение от наказания» [2, с. 435].

Несомненно, что интерпретация сущностного содержания категории «уголовное наказание» основывается на различных типах правопонимания, поскольку напрямую зависит не только от уровня развития общества, но и сложившейся в нем системы отношений, правовой культуры, политических и иных социальных институтов.

В соответствии с этим уголовное наказание на первоначальных этапах развития государства отождествляется с самим правом государства в лице его правителя на насилие, а идея защиты интересов общества не только оправдывает применение такого насилия, а делает его фактически неограниченным. Поэтому можно отметить, что отношение к проблемам наказания в философии Древнего Китая абсолютно соответствовало существовавшим общественным отношениям – беспрекословному подчинению подданных своему государю.

Аналогичного мнения о том, что справедливость, прежде всего, призвана обеспечить стабильность общества, разделенного на классы, придерживались также и древнегреческие философы. Например, одной из добродетелей считал справедливость Сократ. Истинная справедливость, по Сократу, знание того, что хорошо и прекрасно, вместе с тем и полезно человеку, а также знание, как соблюдать законы божественные и человеческие. Но только люди «благородные» могут претендовать на знание, а рабочему, ремесленнику, земледельцу, т.е. всему демосу (не говоря уж о рабах), такое знание недоступно [3, с. 102].

В странах, где буржуазия пришла к власти, она осуществила ряд реформ, в т.ч. по обновлению и упорядочению уголовного законодательства, некоторой гуманизации карательных систем. Сначала в Уголовном кодексе Франции 1791 г., а затем в УК Наполеона 1810 г. и в законодательных актах других стран, где развивались капиталистические отношения, появляются так называемые «лестницы» наказаний – исчерпывающе определенные перечни карательных мер, расположенных по степени их относительной тяжести. Разрабатываются первые классификации наказаний по видам и родам, впервые осуществляется подразделение их на главные, или основные, которые «выражают сущность кары и имеют самостоятельное значение», и дополнительные, призванные усиливать строгость главных.

Таким образом, впервые в законодательстве появляется понятие «дополнительное наказание», и впервые ограничивается право суда назначать сочетания различных мер наказания по своему произволу. Буржуазия отказалась от квалифицированных форм смертной казни, членовредительских и калечащих наказаний, от конфискации имущества, вместо них стали чаще применяться наказания, поражавшие свободу осужденных.

Низкая эффективность применения наказания в отношении некоторых категорий правонарушителей становилась причиной появления средств воздействия, основанных на индивидуальных особенностях личности.

Так, в 18 веке в качестве правового последствия совершения преступного деяния было закреплено принудительное лечение психических больных преступников.

В 1761 году по велению Петра III «безумных» следовало «не в монастырь отдавать, но построить на то специальный дом [4, с. 26].

В 19 веке процесс поиска уголовно-правовых мер, дополнительных к наказанию, отличных от него, получил свое дальнейшее развитие.

Уложение о наказаниях уголовных и исправительных (1845 г.), а позже и Уголовное Уложение (1903 г.) предусматривали в качестве правовых последствий совершения преступления:

1) меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним (ст. 41 Уложения 1903 г.);

2) меры принудительного лечения в отношении лиц, совершивших преступные деяния и страдающих психическим расстройством (ст. 39 Уложения 1903 г.);

3) специальную конфискацию имущества (ст. 36 Уложения 1903 г.), а также ряд других мер уголовно-правового воздействия, не являющихся наказанием (карой), не содержащих в себе отрицательной оценки вины лица, совершившего преступное деяние [5, с. 28].

Таким образом, к этому времени уже сложилось понимание того, то наказание не является универсальным средством борьбы с преступностью, а требование воздать лицу по заслугам постепенно отступает на второй план относительно требования предупредить совершение преступления.

На важность данного вопроса указывал и Н.С. Таганцев, подчеркивая в «Курсе уголовного

права», что «серьезным представляется вопрос о мерах, которые государство может и должно принимать против лиц, учинивших преступное деяние в состоянии невменяемости, так как, освобождая их от наказания, государство не может, однако, допустить, чтобы, оставаясь на свободе, они грозили злом и бедой окружающим» [6, с. 117].

Появление подобных мер стало характерным явлением для законодательств большинства европейских государств 18-19 веков. Именно этот период ознаменовался возникновением так называемых мер социальной защиты – мер безопасности, то есть мер государственного принуждения, обоснованных исключительно общественной опасностью лица.

Теоретическое обоснование «мер социальной защиты» (меры безопасности) получили благодаря таким европейским ученым, как Ф. Лист, А. Принс, М. Ансель, Э. Гарсон. При этом, как указывает Н.В. Щедрин, необходимость и допустимость применения таких мер обосновывалась, в первую очередь, практическими интересами общественной безопасности и потребностью предупреждения совершения общественно-опасных деяний. Так, по мнению Ф. Листа, «наказание отдельного деяния в соответствии с мерой вины для привычного преступника мало. Для соблюдения принципа справедливости адекватного деянию возмездия недостаточно. Необходима еще защита общества» [7, с. 100], которая как раз и находит свое проявление в «мерах социальной защиты».

В советский период идеи о «праве безопасности» не получили нормативного закрепления. После Октябрьской революции 1917 года была кардинально изменена вся система мер уголовного воздействия. При этом меры безопасности не исчезли, но, в силу изменившихся реалий, превратились в политические средства.

Так, при принятии Основных начал уголовного законодательства СССР и союзных республик 1924 года отмечалось, что задача защиты трудящихся от общественно опасных деяний, подрывающих власть трудящихся или нарушающих установленный ею порядок, должна решаться исключительно при помощи мер социальной защиты [8, с. 199]. При этом меры социальной защиты могли назначаться и без совершения лицом преступления, а лишь при наличии у него особо опасных качеств.

Законодатель при этом все же выделял в са-

мостоятельную группу другие меры социальной защиты: помещение в учреждения для умственно или морально дефективных, принудительное лечение, воспрещение занимать ту или иную должность, либо заниматься той или иной деятельностью или промыслом, удаление из определенной местности – тем самым указывая на особый статус других мер, которые невозможно было отождествить с наказанием.

Советское законодательство даже расширило институт принудительного лечения, добавив помимо возможности принудительного лечения хронических алкоголиков и наркоманов, совершивших преступление, также лиц, больных венерическими заболеваниями [9, с. 227].

В советский период, по верному замечанию Н.Ф. Кузнецовой, «отличие мер безопасности от наказания игнорировалось не только на законодательном уровне, но и в теории права, что обуславливалось, скорее всего, принадлежностью данного понятия к «буржуазной социологической школе» [10, с. 445].

Игнорирование на протяжении длительного времени принципиальных различий в правовой природе наказания и иных уголовно-правовых мер привело, по мнению Н.В. Щедрина, к тому, что «если сто лет назад (в начале 20 века) термин «меры безопасности» был понятен каждому российскому юристу, то нынешнему поколению правоведов его приходится объяснять» [11, с. 41].

Таким образом, принято называть противодействием преступности. При этом для осуществления полноценного противодействия совершению преступлений недостаточно только лишь восстановления справедливости и общего предупреждения, требуется также возмещение причиненного вреда, частная превенция и даже ресоциализация лица, совершившего преступление. Основным же содержанием данной деятельности выступает применение мер уголовно-правового воздействия.

Лишь в 1950-х годах в советской юридической литературе стали появляться отдельные работы, посвященные правовой природе уголовно-правовых мер, отличных от наказания.

Так, на отличие правовой природы мер медицинского и воспитательного характера от наказания указывал в своих работах М.Д. Шаргородский. Он считал, что «наказание ставит своей целью покарать, исправить преступника, а меры медицинского характера – излечить больного и

защитить общество от опасных действий, допущенных им вследствие своего болезненного состояния» [12, с. 222].

Термины «меры безопасности», «специально-предупредительные меры» встречаются во многих работах того времени (С.Я. Улицкий, А.Л. Ременсон, В.И. Горобцов, А.В. Усс и др.).

Однако отдельные исследования различных мер уголовно-правового воздействия так и не привели к появлению теории, которая бы обосновывала применение мер безопасности как

самостоятельного института уголовного права.

На наш взгляд, проведение анализа исторического развития иных мер уголовно-правового характера дает все основания сделать вывод о том, что данные меры представляют собой исторически сложившийся метод правового воздействия, отличный от уголовного наказания не только по целям, но и по механизму воздействия. Он используется, когда применение наказания нецелесообразно и объективно не может достичь поставленных перед ним целей уголовно-правовой защиты.

Литература

1. Гаспаров М.Л. Занимательная Греция. – М.: Терра, 2009. – 416 с.
2. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2000. – 520 с.
3. Гроздилов С.В. Эволюция представлений о справедливости в мировоззрении древних греков // Вестник АПК Верхневолжья. – 2008. – № 4. – С. 99-103.
4. Спасенников Б.А. Принудительные меры медицинского характера. История, теория, практика. – СПб.: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. – 412 с.
5. Уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. – СПб.: Издание юридического книжного склада «Право», 1903. – 336 с.
6. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. – Тула: Автограф, 2001. Т. 1. – 800 с.
7. Лист Ф. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. – М.: Инфра-М, 2009. – 103 с.
8. Постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 года // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917-1952 гг. / под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.
9. Уголовный кодекс РСФСР 1926 г. // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917-1952 гг. / под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.
10. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность // Избранные труды. – СПб: Юрид.центр Пресс, 2003. – С. 400-532.
11. Щедрин Н.В. Введение в правовую теорию мер безопасности. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 2000. – 180 с.
12. Шаргородский М.Д. Вопросы Общей части уголовного права (законодательство и судебная практика). – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1955. – 254 с.

References

1. Gasparov ML Interesting Greece. – Moscow: Terra , 2009 . – 416.
2. General Theory of Law and State: the textbook / Ed. VV Lazarev. – M.: Yurist, 2000. – 520.
3. Grozdilov SV The evolution of ideas of justice in the outlook of the ancient Greeks // Bulletin of the Upper AIC . – 2008 . – № 4. – S. 99-103 .
- 4 . Spasennikov BA Compulsory medical measures . History, Theory, Practice . – St. Petersburg. Univ « Yurid.tsentr Press », 2003. – 412 .
- 5 . Criminal code , the highest approved March 22, 1903 . – S.Pb. : Publication of legal bookstore «Right» , 1903 . – 336.
6. Tagantsev NS Russian criminal law . – Tula: Autographs , 2001 . Т. 1. – 800 .
7. Liszt F. Tasks criminal policy. Crime as a socio- pathological phenomenon . – Moscow: Infra-M , 2009 . – 103 .
8. Resolution of the USSR Central Executive Committee on October 31, 1924 // Collection of documents on the history of the criminal legislation of the USSR and the RSFSR , 1917-1952 gg. / Ed. IT Golyakova . – M.: Gosyurizdat , 1953 . – 463 p.
9. RSFSR Criminal Code 1926 // Collection of documents on the history of the criminal legislation of the USSR and the RSFSR , 1917-1952 gg. / Ed. IT Golyakova . – M.: Gosyurizdat , 1953 . – 463 p.
- 10 . Kuznetsova NF Crime and crime // Selected Works. – St. Petersburg: Yurid.tsentr Press, 2003 . – S. 400-532 .
11. Shchedrin NV Introduction to the legal theory of security measures. – Atlanta: Publishing House of the Krasnoyarsk State University, 2000 . - 180 With.
12. Shargorodskii MD Common questions of the criminal law (law and practice). – Leningrad: Publishing House of Leningrad State University, 1955 . – 254.

ӘОЖ 343.137.2

А.О. Балгынтаев

Қазақстан-американдық еркін университеті, PhD Докторант Өскемен қаласы, Қазақстан
E-mail: aset.balgynataev@yandex.kz

Америка Құрама Штаттарының қылмыстық сот өндірісінде кінәні мойындау туралы мәміле институтын қолдану ерекшеліктері

Мақалада АҚШ қылмыстық сот өндірісінде кінәні мойындау туралы мәміле институтын қолданудың ерекшеліктері қарастырылған. Сонымен бірге аталған институтты қолдануға қатысты жақтаушылар мен оған қарсы шығушы сын пікірлерге талдау жасалған. Автормен АҚШ кінәні мойындау туралы мәміле және жаңа редакциядағы ҚР қылмыстық іс жүргізу кодексі жобасының жаңалығы болып саналатын іс жүргізушілік келісімге салыстырмалы талдау жасалған. Салыстырмалы талдау жүргізе отырып автор отандық қылмыстық процесте қолданылуы мүмкін оң жақтарын атап өтеді.

Түйін сөздер: мәміле, келісім, кінә, айыпталушы.

A.O. Balgynataev

Features of the institution of a plea bargain in the criminal trial of the United States of America

In particular the application of state rassmatrivaetsya institute of plea bargaining in criminal proceedings USA. As well as an analysis of positive and critical comments with regard this institution. The author of a comparative analysis of a plea bargain in the U.S. and novellas draft Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan in the new edition of the procedural agreement. Through a comparative analysis of the author identifies the positives that can be applied in domestic criminal process.

Keywords: bargain agreement, the wine, the accused.

A.O. Балгынтаев

Особенности применения института сделки о признании вины в уголовном судопроизводстве Соединенных Штатов Америки

В статье рассматриваются особенности применения института сделки о признании вины в уголовном судопроизводстве США. А также дается анализ положительным и критическим замечаниям применительно данного института. Автором проводится сравнительный анализ сделки о признании вины в США и новеллы проекта уголовно-процессуального кодекса РК в новой редакции процессуального соглашения. Проводя сравнительный анализ, автор выделяет положительные стороны, которые могут быть применены в отечественном уголовном процессе.

Ключевые слова: сделка, соглашение, вина, обвиняемый.

Күннен-күнге қылмыстық сот төрелігі саласында қылмыстық іс жүргізуді жеңілдетуге бағытталған институттардың, процессуалдық механизмдердің жаңа түрлерін тергеу, сот тәжірибесінде қолдану мен жетілдіру қажеттіліктері өсіп барады. Жасалатын қылмыстардың көбі ұйымдасқан сипатқа ие болып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, қоғам және мемлекет

мүдделері мен қауіпсіздігіне нұқсан келтіруде. Ұйымдасқан қылмыстылықпен, терроризм, діни экстремизм, есірткі бизнесі, сыбайлас жемқорлық сияқты қауіпті әрекеттермен күрес жүргізу және оны ескертуге қазіргі өмір талаптарына сәйкес келетін жаңа нысандарды қолдануды талап етеді.

Сонымен қатар романо-германдық құқықтық жүйедегі мемлекеттердің заңнамасында, оның

ішінде бұрынғы Кеңес Одағы Республикаларын қоса алғанда, қылмыстық сот өндірісінде өзіне тән емес англо-саксондық құқықтық жүйенің кейбір белгілерінің пайда болуы байқалады. Мұндай өзгерістер ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басында интеграциялық процестердің дамуы, белгілі бір міндеттерді шешуге шетел мемлекеттерінің тәжірибесін пайдалану қажеттілігі салдарынан адам қызметінің барлық салаларын қамтумен сипатталады. Бұл процестер заң шығару саласында бөліп қалдырмады.

Профессор У.С. Джекебаев атап өткендей «құқық қорғау органдарының тәжірибесіндегі мәселелерді шешу іргелі ғылыми зерттеулер жүргізусіз мүмкін емес, ал ол өз кезегінде оны өзімізде қолдану мақсатында құқықтық құрылыстың шетелдік тәжірибесіне сүйене отырып, ғылыми приоритеттерді өзгертуді талап етеді. Сондай-ақ әлеуметтік-құқықтық реформа заң шығарушы тек қана өз елінің ұлттық ерекшеліктері мен құқықтық әдет-ғұрыптарын сақтаған жағдайда ғана нәтижелі болады деуге болмайды, сонымен қатар салыстырмалы-құқықтық әдіске де негізделуі тиіс. Біздің ойымызша, онсыз өтпелі экономикадағы елдерде кардиналды құқықтық реформаларды жүргізу мүмкін емес. Әрбір уақытта дамыған елдердің заң шығарушылары шетел құқығын зерттеумен айналысқан. Бұл бүкіл дүние-жүзінде қалыптасқан үдеріс, шетел мемлекеттерінің құқығын салыстырмалы зерттеу өз құқығымызды түсінуге мүмкіндік береді», – деп көрсеткен [1, 4 б.].

Шетел мемлекеттерінің заңнамалық тәжірибесін салыстырмалы зерттеу, оң нәтижелерін алу күннен-күнге өзектілігін арттыруда. Заң шығарушы әрдайым белгілі бір реформалар жасау барысында шетелдердің тәжірибесін зерттей келе заңдар қабылдайды.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында қылмыстық іс жүргізуге байланысты заңнаманы жетілдіруге бағытталған біршама шаралар жүзеге асыруда, оның нәтижесінде қазіргі тергеу, соттың қызметін жаңа деңгейге көтеру мақсатын көздейтін жаңа редакциядағы қылмыстық іс жүргізу кодексі қабылдау көзделеді.

Кодекстің жаңалықтарының бірі болып «іс жүргізушілік келісім» [2] институтын айтуға болады, ол өзінің мәні бойынша Америка Құрама Штаттарының қылмыстық әділет тәжірибесінде кеңінен қолданылып келе жатқан «кінәні мойын-

дау туралы мәміле (plea bargain)» институтының кейбір элементтерін қамтыған.

Осыған байланысты «іс жүргізушілік келісім» институтын қолдану бойынша англо-саксондық құқықтағы Америка Құрама Штаттары сияқты мемлекеттерінің заңнамалық тәжірибесін қолданудың жағымды-жағымсыз жақтарын салыстырмалы талдау міндеті туындайды.

Аталған мақалада кінәні мойындау туралы мәмілені Америка Құрама Штаттарының қылмыстық сот өндірісінде қолдану ерекшеліктерін қарастырып жаңа редакциядағы Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінде көрсетілген іс жүргізушілік келісімнен айырмашылықтары, жағымды-жағымсыз жақтары анықталынады.

Негізгі бөлім

Отандық қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында Америка Құрама Штаттарындағы кінәні мойындау туралы мәміле институтын зерттеу жеткілікті көлемде терең зерттелді деп айтуға болмайды, бұл институтты зерттеуге бірен-саран авторлардың еңбектері арналды, монографиялық деңгейде зерттелген жұмыс мүлдем жоқ. Бұған қатысты Ресей ғалымдарының ғылыми ізденістері біршама көп және жеткілікті дәрежеде зерттеліп, Ресейдің қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен салыстырмалы талдаулар жүргізілуде.

Аталмыш институтты салыстырмалы талдау жүргізбес бұрын оның Америка Құрама Штаттарында қолдану ерекшеліктерін қарастырайық.

Американың қылмыстық сот төрелігі саласы қылмыстық істі айыпталушы мен айыптау тарабы арасында бірқатар маңызды сұрақтар бойынша келісімге келу негізінде компромистік құқықтық құбылыс ретінде «кінәні мойындау туралы мәміле (plea bargain)» сияқты институтының болуымен сипатталады. Бұл мақалада «кінәні мойындау туралы мәміле (plea bargain)» термині Америка Құрама Штаттарының сот өндірісінің құрамдас бөлігі болып табылатын институт ретінде түсіну қажет. Себебі жаңа редакциядағы Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасында көрсетілген іс жүргізушілік келісім жасаудың бір нысаны ретінде көрсетілген «кінәні мойындау туралы мәміле» [2] жоғарыда аталған америкалық институтының заңи әдебиеттерінде [3] берілген аудармасы мен термині бірдей ата-

уда болғанымен екі түрлі институт. Олардың біршама өзгешеліктері мен ерекшеліктері бар.

Мәселен, В.Н. Махов, М.А. Пешков өз еңбектерінде Америка Құрама Штаттарындағы ағылшын тілінде «Plea bargain» деген атауда қолданылатын бұл институтқа келесідей анықтама береді «кінәні мойындау туралы мәміле — бұл айыптау мен қорғану тарабы айыптау тармақтарын қоса алғанда және ол бойынша айыпталушы өзінің кінәсін мойындауы тиіс істің шешілуі бойынша келісімге келу арқылы жасалатын келісім». Мұндай келісімдер көп жағдайларда айыпталушымен айыптау актісінде көрсетілген айып тармақтарының бірі бойынша немесе жасалған қылмыс үшін тағылған айыптан жеңілдірек қылмыс бойынша кінәсін мойындаумен аяқталады. Ал кейбір жағдайларда айыптаушы, алқа билермен айыпталушының жасаған қылмысы бойынша кінәлі болып танылуы екі талай деп ұйғарса, ол көзделген айыптан гөрі жеңілдірек айып тағады екен. Мысалға, қасақана адам өлтіру бойынша прокурорға қылмыскердің адам өлтіруді алдын ала жоспарлағаның дәлелдеуді талап етеді. Осыған байланысты прокурор алқа билерге оны дәлелдей алатыны бойынша күмәнданса, ол абайсызда адам өлтіру бойынша айып тағалады. Көп жағдайларда прокурор мен айыпталушы тек қана айып тармақтарының саны мен әрекетті саралау бойынша ғана келісімге келмей жазаның көлемі мен түрі, айыппұл, жазаны орындау орны және т.б. сұрақтар бойынша да келісім жасай алады [3, 169 б.].

Америка Құрама Штаттарының құқықтық жүйесінің ерекшеліктері мен қылмыстық процесінің сайысушылық типіне жататынын ескере отырып, американың сот процесінде сот төрелігімен «мәміле» жасау ешқандайда кедергі келтірмейтіндігін көрсетеді. Керісінше, капиталистік мемлекет ретінде, салық төлеушілердің мүдделерін ескеру, процессуалдық және экономикалық үнемдеу сияқты факторлардың болуы салдарынан мұндай мәмілелер сот төрелігінің күнделікті қызметіне айналған.

Мұндай келісімдерді жасау мүмкіндігі қылмыстық сот өндірісін дау ретінде қарастырып, егер де айыпталушы өзінің кінәсін мойындайтын болса, қылмыстық процесті әрі қарай жүргізу қажеттігінен босатады.

Сол сияқты америкалық қылмыстық сот

өндірісінде қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтау сияқты мәселелер формальды сипатта болады. Ағылшын және американдық ғалымдары заңи процесті ақиқатты анықтауға негізделмейді деп санайды. Олардың пікірі бойынша, сот іс материалдарына негізделі отырып шешім шығарады. Бұл жағдайда шешім ақиқатқа сәйкес болуы мүмкін, бірақ та ол міндетті емес [4].

Бұл институт америкалық қылмыстық процестің құрамдас бөлігі ретінде тәжірибе жүзінде 150 жылдан астам қолданылып келеді. Америкалық заңгер Реймонд Молидің ақпараттарына сүйенсек 1839 жылы Нью-Йорк штатында қылмыстық істердің үкімдердің 22%-ы, 1869 жылы қылмыстық істердің 70%-ы осындай жолмен шешілген болса, Ал 1920 жылы қылмыстық істердің 88%-ы «кінәні мойындау туралы мәміле» арқылы шешілген, қазіргі кезде бұл институт арқылы АҚШ-та қылмыстық істердің 90%-ы өз шешімін табуда [3, 168]. Мәселен, Американың Вермонт Штатында қылмыстық істердің 98%-ы осындай тәртіпте аяқталады екен [5].

Аталған институттың дамуына Америка Құрама Штаттарының сот жүйесіне қылмыстық істер жүктемесінің өсуі күшті түрткі болды. Америкалық ғалым Д. Фишер өз еңбегінде кінәні мойындау туралы мәміле жасау арқылы қарастырылған қылмыстық істер пайызы өсуінің жоғарғы шегі қылмыстылық деңгейінің елдегі ХІХ ғасырдың ортасындағы экономикалық қатынастар саласында ұйымдасқан қылмыстылықтың өсуіне алып келген өндірістік және көліктік революция; Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Еуропа мемлекеттерінен халықтың Америка Құрама Штаттарына жаппай иммиграциясы, нәтижесінде ірі этникалық қылмыстық топтардың, соның ішінде италиялық мафия – «cosanostra» америкалық нұсқасының пайда болуы; Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін болған «бэби-бум» салдарынан кәмелетке толмағандармен жасалатын қылмыстар санының өсуі; ХХ ғасырдың екінші жартысында есірткінің заңсыз айналымының өсуі және т.б. күшті криминологиялық факторлардың салдарынан болғандығын көрсетеді. Аталған мән-жайларда Америка Құрама Штаттарының құқық қорғау жүйесі қылмыстық істерді қарау кезінде процессуалдық үнемдеу мен сот-тергеу органдарының жүктемесін жеңілдету бағытталған кінәні мойындау туралы мәміле

түріндегі процессуалды институтты ойлап табуға мәжбүр болды. Д. Фишер айтуы бойынша, сот төрелігімен мәміле жасау қылмыстарды тергеу процесін жеңілдету мен соттардың істерді қарау жүктемесін азайту жағынан ғана пайдалы емес, сондай-ақ қаржы жағынан да пайдалы. Өйткені АҚШ-тың Конституциясы барлық сотталғандарға істерін алқа билер соты арқылы қарау құқығын қамтамасыз етеді. Ал бұл өз кезегінде арзан процедура емес (қазіргі кезде алқа билерге барлық төлемдер мен төлемақыларды ескере отырып, сот отырысының бір күні 10000 АҚШ долларына дейін барады) [6].

Америка Құрама Штаттарында кінәні мойындау туралы мәмілені реттейтін құқықтық нормалар қылмыстық процестің Федералды ережелерінің «Айып тағу мен сотқа дайындалу» IV тарауының 11 ережелерінің нұсқауларымен жүзеге асады, сондай-ақ Америка Құрама Штаттарының Жоғарғы Сотының келесідей істері бойынша шешімдерінде көрініс тапқан:

«Солтүстік Каролина штаты Алфордқа қарсы» (1970 ж.), «Нью-Йорк штаты Сантобеллоға қарсы» (1971 ж.), «Риккетц Адамсонға қарсы» (1987 ж.), «Борденкичер Хайеске қарсы» (1978 ж.), «Құрама штаттар Брейдиге қарсы» (1970 ж.), «МакМанн Ричардсонға қарсы» (1970 ж.), «Құрама штаттар Джексонға қарсы» (1968 ж.), «Блэкклидж Пэрриға қарсы» (1974 ж.), «Бойкин Алабамаға қарсы» (1969 ж.), «Годинез Моранаға қарсы» (1993 ж.), «Хендерсон Морганаға қарсы» (1976 ж.), «Хилл Локхартқа қарсы» (1985 ж.) «Холлэвэй Арканзасқа қарсы» (1978 ж.), «Құрама Штаттары Херчивальға қарсы» (1927 ж.), «Лефковиц Ньюсомға қарсы» (1975 ж.), «МакКарти Құрама штаттарға қарсы» (1969 ж.), «Мэнна Нью-Йоркқа қарсы» (1975 ж.), «Солтүстік Каролина Паркерге қарсы» (1970 ж.), «Құрама штаттар Хайдқа қарсы» (1997 ж.), «Құрама штаттар Тиммерикка қарсы» (1979 ж.), «Толлет Хендерсонға қарсы» (1973 ж.), «Құрама штаттар Броусқа қарсы» (1989 ж.), «Уайт Мэрилендқа қарсы» (1963 ж.) істер [7].

Айта кететін жағдай Америка Құрама Штаттарының кейбір штаттарының жергілікті заңдарымен бұл институтты қолдануға жол берілмейді, мысалы: Аляска, Жаңа Орлеан, Вентруа графствосы (Калифорния) және Окленд графствосы (Мичиган) [8, 283].

Америкалық ғалымдардың пікірі бойынша, кінәні мойындау туралы мәміле Америка Құрама

Штаттарының қылмыстық сот төрелігінде басым күшке ие және америкалық соттардың күнделікті жұмыс уақытында әрбір екі секунд сайын қылмыстық істер кінәні мойындау туралы мәміле түрінде келіп түседі екен [79, 25 б.].

Әрине, Америка заңгерлерінің мұндай мәмілені қолдануға байланысты пікірлері бір тұтас емес, олардың арасында қарама-қайшылықтар да бар. Былайша айтқанда, бұл институтты қолдануға қатысты жақтаушылар мен оған қарсы шығушылардың болуымен сипатталады.

Кінәні мойындау туралы мәміле институтын қолдануға қарсы шығушылардың бірі Америка Құрама Штаттарының Като институтының ғалымы Тимоти Линчтің пікірі бойынша, әділет органдарының қызметкерлері айыпталушыларды кінәні мойындау туралы мәміле жасауға мәжбүр ету арқылы құқықтарын шектейді, яғни олардың толық сот талқылауға құқықтарын қамтамасыз етпеу арқылы сот, прокурор, адвокаттардың қызметін жеңілдетеді деп санайды. Өзінің дәйектерін ол 1978 жылғы «Борденкичер Хайеске қарсы» сот прецедентін мысалға келтіру арқылы дәлелдейді. Аталған прецедент бойынша, Америка азаматы Пол Люйс Хэйс 88,30 доллар құрайтын жалған чекпен төлем жасамақшы болып ұсталынады. Бұл әрекет үшін америкалық сот төрелігімен 2 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы көзделеді екен. Прокурор Хэйске мәміле жасауды ұсынады, мәміле бойынша егер де ол кінәсін мойындайтын болса, оны 5 жыл бостандығынан айыру түрінде жазаға ауыстырады. Сонымен бірге прокурор егер де ол кінәсін мойындамай, сот талқылауын талап ететін болса, мемлекет оған жаңа айып тағатыны туралы хабарлайды. Жаңа айып бойынша, оның бұрынғы қылмыстық өмірі үшін оған өмір бойы бас бостандығынан айыру көзделеді екен. Айыптау тарабы жағынан жасалған үлкен қысымға қарамастан Хэйс сот талқылауының өткізілу құқығын пайдаланды. Нәтижесінде сот оған өмір бойы бас бостандығынан айыру түрінде жаза қолданады. Хэйс сотпен келіспей апелляциялық шағым беріп, прокурордың оның Америка Құрама Штаттарының Конституциясында бекітілген сот талқылауында істі қаралуына құқығын пайдаланғаны үшін қауіп келтірілгенін айтты. Дегенмен де сот прокурордың заңды әрекет еткенін және дәлелдемелердің негізінде шешім

шығарғанын ашық жария етті. Аяғында «Борденкичер Хайеске қарсы» іс Америка Құрама Штаттарының Жоғарғы сотында қаралып, сот үкімді өзгеріссіз қалдырды. Бұл прецедент бойынша, Тимоти Линч Америка Құрама Штаттарының Жоғарғы Соты неге дұрыс емес шешім шығарғанын тұжырымдай отырып, оны келесідей аргументтер арқылы негіздейді: алғашында, айыптау тарабының әрекеті мейірімді көрінеді, себебі ол сотталушыға көзделген жазадан төменірек жаза ұсынады, бірақ та соттың келесі әрекеттері егер де ол кінәні мойындау туралы мәмілемен келіспесе жаңа айып тағу қаупін туғызды. Осыған байланысты штат соты мен Американың Жоғарғы сотының әрекеттері Конституция нормаларына қайшы келді, себебі Конституция бойынша кінәні мойындау туралы мәміле айыпталушылардың ресми сотқа құқығын шектемей мемлекет тарапынан жүзеге асуы тиіс деп бекітті [9, 25-26 бб.].

Лос-Анджелестегі Калифорния университетінің профессоры Артур Розеттің пікірі бойынша, тәжірибеде айыпталушымен мәмілені жиі қолдану сот төрелігі үшін үлкен мәселе болып табылады. Себебі бұл тәжірибе әртүрлі сипаттағы теріс әрекеттерге әкелуі мүмкін. Егер де сотқа тәжірибелі, мықты адвокат жалдай алатын бай адам тартылған болса, олар бұл жүйеде нәтижелі айла қолдана алады. Ал егер кедей, сот төрелігіне қате көзқарасы бар адам келсе, керісінше бұл жүйе онымен жеңіл болады деп санайды. Сондай-ақ қорғау мен қорғану тарабы ашық «шайқасқа» түсетін өзіміздің алқа билер сотын сонша қадірлеп, бағалайтын болсақ неге 10 жағдайдың 9-ында ғана біз алқа билер сотының орнына сот төрелігімен мәмілені қолданамыз деген заңды сұрақ туындайды [10].

Кейбір ғалымдар кінәні мойындау туралы мәміле қылмыстық элементтерге артық мейірімділік көрсетеді деп санайды. Сонымен бірге бір қатар бұл институтқа қарсы шығушылар мәміле жасауға мүмкіндіктің болуы кінәсіз айыпталушыларға немесе айыптаудан қорғануға мүмкіндігі бар тұлғаларды толық сот отырысында кінәлі болып қалуынан қауіптеніп мәміле жасауға итермелейді дейді. Бірақ та Америка Құрама Штаттарының Жоғарғы сотының шешімдері кінәні мойындау туралы мәміле процедурасы конституциялық талаптарға сәйкес келеді деп шешті. Жоғарғы сот бұл процедураны сот төрелігін жүзеге асыру процесінің құрамдас

бөлігі деп анықтап, егер де мәміле тиісті түрде орындалып жасалса, мұндай мәмілелер жасау тәжірибесін қолдау қажет деп тапты [11, 468 б.].

Мұндай пікірді М. Кинсли де қолдайды, өзінің «Неге кінәсіз адамдар кінәсін мойындайды» деген мақаласында «мұндай нұсқаны жасау америкалық жүйені кінәсіз адамдарға жасамаған қылмысты мойындауға мәжбүр ететіндігіне» аса назар аударады [12].

Т. Сәрсенбаев кінәні мойындау туралы мәміленің кемшіліктері ретінде қылмыстық процесті жүргізуші органдар мен лауазымды тұлғалардың айғақтарды кез келген жолмен алу мақсатымен байланысты айыптаушылардың өзін-өзі жала жабуын атап өтеді. Тиісінше, мәміле жасау кезінде жалған кінәні мойындау кінәсіз адамды соттаумен қатар кінәлі адамды жазасыз қалдырады. Сондай-ақ айыпталушымен жасалмаған қылмыстар бойынша айып тағылу мүмкіндігі, ресми тергеудің мәртебесіне нұқсан келтіру және т.б. атайды [13].

Жоғарыда аталған кінәсіз адамның мәміле жасауға бет бұру салдарынан соттың қате үкім шығаруын жоққа шығармайтын америкалық сот тәжірибесінде болған келесі істі айтуға болады:

1977 жылдың тамыз айында 21 жасар Керри Макс Кук 21 жасар Линда Джо Едвардсты зорлап, оған хайуандық жолмен қаза келтірді деген айыппен қамауға алынды. Бір жылдан кейін оған өлім жазасы тағайындалған үкім шықты.

1996 жылы қылмыстық істер бойынша Апелляциялық инстанциядағы сот айыптаудың ештеңеге негізделмеген куәгерінің айғағына ғана сүйенген үкімнің күшін жойды. Келесі куәгерсіз өтетін сот отырысы прокурордың пайдасына шешілмеуші еді. Сондықтан прокурор сотталушыға мәміле жасауды ұсынады, мәміленің шарттары бойынша сотталушы кінәсін мойындайтын болса, оған тағайындалатын жаза оның өлім жазасын күтуге кеткен мерзімімен өтеліп ол бостандыққа шығар еді. Сот төрелігіне тағы 22 жылын бергісі келмеген Кук прокурордың ұсынысын қабылдайды. Мәміле жасалғаннан кейін 2 ай және қылмыстың өткеніне 22 жыл өткен соң ресми емес қайнар көздер жәбірленушінің ішкі киімінде қалған ұрық іздеріне жүргізілген сараптама қорытындысы, бұл ұрық іздері Куктікі емес деп тапты. Шың жүзінде бұл дәлелдемелер соңғы сот отырысы болғанға дейін қылмыстық іс материалдарына тіркелуі тиіс еді. Қарастырылған

оқиға бойынша кейбір мәмілелер сот төрелігімен жасалуы мүмкін қателіктерден қашу мақсатын көздейді, себебі азаматтардың өзі сот процесінде ақталуы мүмкін екендігіне, Америка Құрама Штаттарының Конституциясында баянды етілген құқықтарға күмәнмен қарайтының куәландырады [11, 1199 б.].

Керісінше, кінәні мойындауды қолдаушылар бұл процедура сот өндірісінің сайысушылық принципімен ұштасумен қатар, қылмыстық сот төрелігі жүйесінің тәжірибелік қажеттілігі мәселесімен байланысты деп санайды. Егер де қылмыстық іс бойынша айыпталушылардың 3/1 бөлігі алқа билердің қатысуымен толық сот процесін жүргізу құқығын талап етсе, қылмыстық сот төрелігі жүйесі құлдыраушы еді [11, 465 б.].

Сот төрелігімен мәміленің пайда болу себебін көрсете отырып Б. Стефанос «жылдамдылық, бағасы, еріктілік автономиясы, нақтылығы мен анықталатындығы» сияқты маңызды процессуалдық құндылықтарды атап өтеді [14]. Өз кезегінде Ф. Истербрук, Р. Скотт және В. Штунц «кінәні мойындау туралы мәмілені» құқықтарды «сатып алу-сату» деп атайды, олардың пікірлері бойынша ол тәуелсіздік пен нәтижелілікті, уақыт пен ақшаны үнемдейді деген көзқараста [15].

Бұл институттың Америкадағы плюстары мен минустары туралы айта отырып, Ллойд Л. Уайребтің аталған институтқа қатысты пікірі ерекше көрінеді, ол тәжірибеде қылмыстық істердің көбі кінәні мойындау туралы мәміле арқылы жүзеге асқанымен, ешкімде толық сот талқылауын қамтамасыз ететін қылмыстық процесті құру мақсатында қылмыстық жазаланатын әрекеттер шеңберін азайтуды ұсынбайды [16, 93], – деп санайды.

Гарипов Р.Ф. Америка Құрама Штаттарындағы алқа билер сотының қызметін талдай келе, бұл мемлекеттегі қылмыстылық деңгейінің жоғары болуы, оның салдарынан қылмыстық істер санының өсуі сот механизміне үлкен ауыртпалық жүктейді. Америка Құрама Штаттарының Конституциясы барлық азаматтарға қылмыстық істерді алқа билер сотымен қарау құқығын қамтамасыз етеді. Тәжірибе жүзінде Америкада жалпы қылмыстық істер санынан қоғам назарын аударған күрделі істердің 10%-ы ғана алқа билердің қатысуымен жүргізіледі екен. Сондықтан да жыл сай-

ын 2 миллионға жуық Америка азаматтары қылмыстық істер бойынша алқа билер ретінде қатысып, мемлекет тарапынан оның қалыпты жұмыс істеуіне кететін қаржы 500 млн. долларды құрайды. Бұл қаржы алқа билердің гонорары, көліктік шығындар, қонақүйде тұру және т.б. шығындарды құрайды. Осындай жағдайда сот қызметінің жүктемесін жеңілдететін, қаралатын қылмыстық істердің 90%-ын құрайтын қаржы мен уақыт үнемдеу тұрғысынан алғанда пайдалы кінәні мойындау туралы мәміле институтын атауға болады дейді [17].

Сонымен, жоғарыдағы Америка Құрама Штаттарының қылмыстық сот өндірісіндегі кінәні мойындау туралы мәміле институтын қолданудың жағымды-жағымсыз жақтарының болуына қарамастан, аталған институт сот органдарында қаралатын қылмыстық істердің көп болуы салдарынан сот органдары қызметінің жүктемесін жеңілдетуге бағытталған жалғыз институт екенін айтуға болады. Америка Құрама Штаттарының қылмыстық әділет саласы бұл институтқа балама жолды ойлап тапқан жоқ. Керісінше, оның өзі қылмыстық істі алқа билер сотында қарауға кететін қаржының көп болуы салдарынан бұл институтқа балама ретінде сипат беріп тәжірибеде қолданылады. Оған қарамай, бұл құқықтық құбылыстың ықпалы дүние жүзінің көптеген мемлекеттеріне оның ішінде өзге де құқықтық жүйелерге таралу үстінде. Осыған байланысты Стэнфорд университетінің Джордж Фишердің «Кінәні мойындау туралы мәміленің триумфы: кінәні мойындау туралы мәміленің тарихы» [6] атты еңбегі еріксіз ойға түседі.

Қазақстандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасында «іс жүргізушілік келісім» институтының пайда болуы Америка Құрама Штаттарының қылмыстық сот төрелігіндегі кінәні мойындау туралы мәміле институтымен салыстырмалы талдау жүргізу арқылы ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауды қажет етеді.

Қарастырылып отырған екі институтта түрлі құқықтық жүйелерде қолданылуына қарамастан бірқатар жалпы ұқсастықтары бар.

Жаңа редакциядағы қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасының 63-тарауында көрсетілген «іс жүргізушілік келісім» институтының және америкалық мәмілелерді реттейтін нормаларды талдай келе келесідей бірқатар ұқсастықтарын анықтауға болады:

1) аталған екі институтта қылмыстық істер бойынша сот өндірісінің қызметін қысқарту мақсатын көздейді;

2) келісімдердің екі моделі де тараптардың еріктілік негізінде жүзеге асады;

3) өзінің мәні жағынан екеуі де сот өндірісінің қысқартылған нысанына жатады;

4) келісімнің екі түрі де тараптардың бір-біріне шегініс жасау жүйесі негізінде жүзеге асады;

5) айыпталушымен қылмыстық әрекеттен кейінгі жағымды әрекеттер жасауы (кінәсін мойындау, дәлелдемелер табуға көмектесу, қылмыстарды ашуға жәрдемдесу, қылмысқа қатысушыларды анықтау);

6) айыпталушымен келісім жасау алдында және жасағаннан кейін білікті заң көмегін алуы;

7) сотталушының жазасы мен жауаптылығының жеңілдетілуі;

8) кінәні мойындау туралы мәміле мен іс жүргізушілік келісімнің екінші нысаны ынтымақтастық туралы келісім, ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қылмысқа қатысушылық арқылы жасалған қылмыстар бойынша сезікті, айыпталушымен ынтымақтастық негізінде қылмыстарды ашуды көздейді;

9) екеуі де нақты (жазбаша) нысан алу жолымен келісім түрінде жасалады.

Жоғарыда аталған екі келісімнің ұқсастықтары олардың бір институт екендігі туралы тұжырым жасауға негіз бола алмайды.

Сондықтан келесі қарастыратын сұрағымыз олардың айырмашылықтары туралы сөз болмақ. Біздің ойымызша, кінәні мойындау туралы мәміле мен іс жүргізушілік келісімнің бірқатар айырмашылықтары бар, олар 1-кестеде ұсынылады.

1-кесте – Кінәні мойындау туралы мәміле мен іс жүргізушілік келісімнің айырмашылықтары

№	Америка Құрама Штаттарындағы «Кінәні мойындау туралы мәміле» (Plea bargain) институты	Жаңа редакциядағы Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексінің жобасындағы «Іс жүргізушілік келісім» институты
1	Қолданылатын қылмыс санаттары бойынша Америка Құрама Штаттарында мұндай мәмілелердің қолданылу ауқымы кең, оларда қылмыстардың ауырлық дәрежесінің екі түрі бар, кінәні мойындау туралы мәміле осы екі түріне де қатысты қолданылады, оларға бірінші, фелонии, яғни бір жылдан астам бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделетін қылмыстар; екінші, мисдиминор онша ауыр емес жаза түрі ретінде 1 жылға дейін бас бостандығынан айыру немесе айыппұлды көздейді.	Іс жүргізушілік келісімнің бірінші нысаны (кінәні мойындау туралы мәміле) онша ауыр емес, ауырлығы орташа және ауыр қылмыстар бойынша, екінші нысаны (ынтымақтастық туралы келісім) қылмыстық топ жасаған қылмысты, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмысты, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмысты ашуға және тергеуге белсенді ықпал еткен жағдайда қолданылады.
2	Түрлері бойынша, америкалық мәміленің қорғау тарабымен алынған міндеттемелерге байланысты келісімнің келесідей типтері бар: 1) өз кінәсін мойындау туралы (guilty plea): – regularly guilty plea («жай» кінәсін мойындау). Айыптау үкімін шығарумен аяқталады. Айыпталушыларға үкімге шағым беру құқығын шектейді; – nolo contendere plea немесе nocontest plea («кінәні мойындамаймын, бірақ та айыпты дауламаймын»). Айыптау үкімін шығарумен аяқталады. Айыпталушыларға үкімге шағым беру құқығы және үкім аясында азаматтық талап бойынша шағымдану құқығы сақталады; – alford plea – «мойындаймын, бірақ даулаймын» деген мағынада түсінуге болады. Кінәні мойындаумен бір уақытта айыпталушыға айыптауды бірінші сатыда және апелляциялық инстанцияда істің мәні бойынша шағымдану құқығының сақталуымен сипатталады. Аталған құқықтық субинститут атауы «Солтүстік Каролина штаты Алфордқа қарсы» (1970 ж.) прецедент бойынша алды.	Іс жүргізушілік келісім: 1) кінәні мойындау туралы мәміле нысанында өзінің мәні бойынша айыпталушы айыппен келіскен жағдайда қылмыстық істі қарауды жеңілдетуге оны қарауға кететін уақытты қысқартуға бағытталған; 2) ынтымақтастық туралы келісім нысанында қылмыстық топ жасаған қылмысты, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмысты, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмысты ашуға және тергеуге белсенді ықпал еткен кезде жүргізіледі.

I-кестенің жалғасы

	2) тергеу жүргізуге көмектесу, сонымен бірге: – тағылып отырған айып бойынша қатысушыларды анықтау; – айыптаумен байланысты емес өзге де қылмыс жасаған тұлғаларды анықтау; – тергеуге белгілі емес дәлелдемелердің қайнар көздері туралы хабарлау (мысалы, ұрланған затты қайтаруға, мәйітті көмуге, т.б.); – өзге де жолмен тергеуді жүргізуге жәрдемдесу,	
3	Тек қана сотқа дейінгі сатыларда айыпталушы мен прокурор арасында жасалады.	Іс жүргізушілік келісімнің бірінші нысаны (кінәні мойындау туралы мәміле) бойынша сотқа дейінгі өндірістің кез келген уақытында, екінші нысаны (ынтымақтастық туралы келісім) бойынша сотқа дейінгі тергеу басталған сәттен үкімді орындау сатысына дейін жасалуы мүмкін.
4	Жәбірленушінің мүдделері ескерілуі мүмкін, бұл мәселені шешу прокурордың құзыретінде.	Іс жүргізушілік келісімнің бірінші нысаны (кінәні мойындау туралы мәміле) бойынша жәбірленушінің пікірлері ескеріледі, екінші нысаны (ынтымақтастық туралы келісім) бойынша жәбірленушінің пікірлері ескерілмейді.
5	Прокурор мәміледе жазаның көлемі мен қылмысты саралау бойынша келісім жасаудың нақты нәтижелерін көрсетеді.	Іс жүргізушілік келісімде прокурор жазаның көлемі мен түрі бойынша қылмыстық заңмен (ҚР Қылмыстық кодексі жобасының 56-бабының 3-бөлігі) көзделген шегінде жаза тағайындауға өтініш жасай алады.
6	Мәмілені соттық бақылау тұрғысынан судьямен бекітіледі, келісімдер бойынша соттың қызметі тек оны бекітуімен шектеліп араласуға жол берілмейді.	Іс жүргізушілік келісімнің бірінші нысаны (кінәні мойындау туралы мәміле) бойынша мұндай келісім жасауға өтінішті тергеуші арқылы прокурорға ұсынып онымен бекітіледі, екінші нысаны (ынтымақтастық туралы келісім) бойынша тергеу судьясымен немесе судьямен бекітіледі.

Көрсетілген талдау бойынша, біздің ойымызша, америкалық кінәні мойындау туралы мәміле моделінің кейбір жағымды жақтарын ескеру керек. Отандық заңнамада мұндай келісімнің пайда болуына бұл институттың англо-саксондық құқықтық жүйедегі мемлекеттен пайда болуына қарамастан кейбір элементтері алынды. Оның ұқсастықтары жоғарыда көрсетілді. Дегенмен де «іс жүргізушілік келісім» ұлттық құқықтық жүйе мен тергеу сот тәжірибесінің айғақтарын ескере отырып, тарихи қалыптасқан қылмыстық процестің аралас типін өзгертуді қажет етпейтін бөлігінде қолдануға болады.

Біздің ойымызша, қылмыстық іс жүргізу тұрғысында америкалық мәміленің келесідей оң жақтарын атап қылмыстық іс жүргізу кодексі жобасында қабылдау кезінде ескеру болады:

1. Кінәні мойындау туралы мәміленің (Plea bargain) барлық типтерін сотпен бекіту туралы нормалары, жоғарыда көрсетілгендей іс жүргізушілік келісімнің ынтымақтастық туралы нысаны сотпен бекітіледі, бірақ та оның бірінші нысаны кінәні мойындау туралы мәміле бойынша келісімді жасау-жасамау туралы мәселені прокурор шешеді, біздің ойымызша, іс жүргізушілік келісімнің екі нысаны бойынша да тергеу судьясымен бекітілу қажет, бұл өз кезегінде соттық бақылауды сотқа дейінгі сатыларда нығайтуға мүмкіндік береді.

2. Ынтымақтастық туралы келісімді жасаудың шарттарының бірі ретінде жәбірленушіге зиянды өтеу туралы нормаларды бекіту, мәселен, америкалық кінәні мойындау туралы мәмілені реттейтін нормалар бойынша судья егер де ай-

ыпталушы өзінің әрекетімен қойылған талаптарды бұзса, кінәні мойындау туралы мәмілені қайтарып алады.

3. Келісім жасау кезінде қорғаушының өкілеттіктерін реттейтін нормаларды нақтылау қажет, америкалық заңнама айыпталушы мен сотталушыға білікті заң көмегін процестің барлық сатыларында алуына ерекше маңыз береді. Қорғаушының көрсеткен қызметінің сапасын судья тексереді.

4. Іс жүргізушілік келісімнің ынтымақтастық туралы нысаны бойынша келісім жасаудың салдарын дифференциациялау. Америкада айыпталушы, сотталушымен мәміле жасалса жаза жеңілдетіледі, егер де сезіктімен жасалған жағдайда оған қатысты қылмыстық ізге түсу қысқартылады. Қазақстандық қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу кодекстерінің жобалары бойынша жаза тағайындау мен жауаптылықтан босату мәселесі сотпен шешіледі.

Қорытынды

Сонымен, қазақстандық іс жүргізу заңнамасына енгізілгелі жатқан іс жүргізушілік келісім институты америкалық кінәні мойындау туралы мәмілемен біршама ұқсастықтары болғанымен ондай мәміле болып табылмайды.

Өзінің атауы жағынан іс жүргізушілік келісімнің бірінші нысаны кінәні мойындау туралы мәміле мен америкалық кінәні мойындау туралы мәміленің ұқсастықтары атауында ғана

емес, сонымен бірге бірқатар маңызды позициялар бойынша ұқсастардың болуымен сипатталады. Қазақстандық іс жүргізушілік келісім екі нысанда жүзеге асады, яғни кінәні мойындау туралы мәміле мен іс жүргізушілік келісім. Америкалық заңнама мәміленің бірқатар типтері болғанымен оларды кінәні мойындау туралы мәміле мен іс жүргізушілік келісім деп бөлмейді, олар бір атауда, яғни кінәні мойындау туралы мәміле (Plea bargain) аясында көзделген шарттармен жүзеге асады.

Қылмыстық процесте келісімге келу процедураларының потенциалы Америка Құрама Штаттарындағы кінәні мойындау туралы мәміле (Plea bargain) кезінде жақсы жүзеге асумен сипатталады. Оны, ең біріншіден бұл мемлекеттің қылмыстық процесінің сайысушылық типіне жатқызылуымен байланыстыруға болады. Яғни қорғаушы мен айыптау тарабы күреске түсетін бұл процесс типі мұндай мәмілелер жасауға арналған жағымды орта болатыны анық.

Жоғарыда аталған ұсыныстарды ескере отырып, қазақстандық қылмыстық іс жүргізу заңнамасына іс жүргізушілік келісімдерді енгізу, ең біріншіден, қылмыстық процесс аясына тартылған адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен сақтау, келісімдерді жасау процедурасын максималды түрде құқықтық реттеу тұрғысынан жүзеге асуы тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж.Флетчера и А.В.Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: Жеті Жарғы, 2001. – 256 с.
- 2 Досье ITS на проект Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (новая редакция) (по состоянию на 30 сентября 2013 года) // <http://www.zakon.kz/4526068-dose-its-na-proekt-ugolovno.html>
- 3 Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии): учебное пособие. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.
- 4 Морозова И., Анненков А., Дадонов С. Сделка о признании вины как вариант мирового соглашения // Российская юстиция. – 2000. – № 10. – С. 37.
- 5 Сравнение сделки о признании вины в уголовно-процессуальном праве штата Вермонт и в уголовно-процессуальном кодексе РФ.
- 6 George Fisher. Plea bargaining's triumph: a history of plea bargaining in America». Stanford, CA: Stanford University Press, 2003.
- 7 Сарсенбаева Б.Б. Сделка о признании вины в уголовном судопроизводстве: дис. ...канд. юрид. Наук. – Алматы, 2009. – 151с.
- 8 Иванов А.А. Правовое регулирование института сделок о признании вины в США // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2012. - № 2 (1). - С. 282–286.
- 9 By Timothy Lynch. The Case Against Plea Bargaining. Regulation. Fall 2003
- 10 Марина Ефимова. Сделка с обвиняемым - маленький секрет правосудия//<http://www.svoboda.org/content/transcript/24200051.html>

- 11 Уильям Бернам. Правовая система Соединенных Штатов Америки.- Москва: РИО «Новая юстиция», 2006. - 3-й выпуск. – 1216 с.
- 12 Kinsley V. Why Innocent People Confess // www.washingtonpost.com
- 13 Сделка о признании вины в уголовном процессе РК / Т. Сарсенбаев. Юрист. – 2004. – № 10.
- 14 Stephanos B. Garmonizing substantive criminal law values and criminal procedure // Cornell Law Review. - 2003. – №6.
- 15 Easterbrook F. Plea Bargaining as Compromise // Yale L.J., 1992. – №101.
- 16 Ллойд Л.Уайреб. Отказ в правосудии. Уголовный процесс США. – М.: Юрид.лит., 1985. – 191с.
- 17 Гарипов Р.Ф. Сделка о признании вины» как альтернатива суду присяжных заседателей в уголовном правосудии США / Евразийский юридический журнал. – № 3 (10). – 2009.

References

- 1 Jekebayev U.S. Osnovnye principy ugovnogo prava Respubliki Kazakhstan (srvanitelniy komentary k knige G.Fletcher a i A.B.Naumova «Osnovnye konsepcy sovremenogo ugovnogo prava»). – Almati: Jeti Jargi, 2001. – 256 s.
- 2 Dosie ITS na proekt Ugolovno- proseechnogo kodeksa Respubliki Kazakhstan (novaya redaksia) (po sostoyaniyu na 30 sentyabra 2013 goda) // <http://www.zakon.kz/4526068-dose-its-na-proekt-ugolovno.html>
- 3 Mahov V.N., Peschkov M.A. Ugolovny proseech SSCHA (dosudebnye stadii). Uchebnoe posobie. - M.: ZAO «Biznes –shkola «Intel-Sintez», 1998. - 208 s.
- 4 Morozova Y., Annenkov A., Dadonov S. Sdelka o priznanii viny kak variant mirivogo soglaschenia. Rossiskaya yustisia, 2000. № 10 - S. 37
- 5 Сравнение сделки о признании вины в уголовно-процессуальном праве штата Вермонт и в уголовно-процессуальном кодексе РФ.
- 6 George Fisher. Plea bargaining's triumph: a history of plea bargaining in America». Stanford, CA: Stanford University Press, 2003.
- 7 Sarsenbayeva B.B. Sdelka o priznanii viny v ugovnom sudoproizvodstve. Dis. ...kand.yurid.nauk, - Almaty, 2009.-151s.
- 8 A.A. Ivanov. Pravovoe regulirovanie instituta sdelok o priznanii viny v SSCHA. Vestnik Nijegorodskogo universiteta im. N.I.Lobachevskogo, 2012, № 2 (1), с. 282–286
- 9 By Timothy Lynch. The Case Against Plea Bargaining. Regulation. Fall 2003
- 10 Marina Efimova. Sdelka s obvinaymim – malenky secret pravosudya // <http://www.svoboda.org/content/transcript/24200051.html>
- 11 Uilyam Bernam. Pravovaya sistema Soedinennih Shtatov Ameriki. – Moskva: RIO «Novaya yusticia», 2006- 3-y vipusk.- 1216s.
- 12 Kinsley V. Why Innocent People Confess // www.washingtonpost.com
- 13 Sdelka o priznanii viny v ugovnom proseece RK / T. Sarsembayev. Yurist. – 2004. – № 10.
- 14 Stephanos B. Garmonizing substantive criminal law values and criminal procedure // Cornell Law Review, 2003. – №6.
- 15 Easterbrook F. Plea Bargaining as Compromise // Yale L.J., 1992, №101.
- 16 Lloyd L.Uayreb. Otkaz v pravosudiy. Ugolovniy proseech SSCHA. – Moskva: Yurid.lit.,1985. – 191 s.
17. Garipov R.F. Sdelka o priznany vini kak alternativa sudu prisajnih zasedateley v ugovnom pravoosudii SSCHA/Euraziskiy yuridicheskii jurnal № 3 (10) 2009.

УДК 336.741.28

Е.Ж. Беисов

К.ю.н., ЖГУ им. И. Жансугурова, кафедра уголовно-правовых дисциплин, Казахстан, г. Талдыкорган
E-mail.ru: beisov_erbol@mail.ru

Автоматизация судебных экспертиз и исследований

В данной статье рассматриваются проблемы автоматизации судебных экспертиз и исследований в виду научно-технического прогресса, из-за которого появляются новые методы и средства судебной экспертизы. Цель данной статьи в исследовании новейших компьютерных программ для проведения судебной экспертизы.

Так же в статье рассматриваются теория и практика экспертизы, проникающие в системный подход, приёмы структурного и системного анализа, осуществляющиеся математизацией экспертизы. Применения компьютерных технологий в криминалистической деятельности сообразно объекту исследования интегрируются на основе криминалистических методик и таким образом приобретают качества новых криминалистических знаний. Отмеченные в статье программы используются при конструировании компьютеризированных рабочих мест экспертов различных профилей.

Ключевые слова: судебная экспертиза, компьютер, фототаблицы, криминалистическая деятельность.

E. Beisov

Automation of forensic examinations and investigations

The article deals with the automation of forensics examinations in accordance with information technologies. The aim of the article is to identify ways of implementation of the computer programs.

In addition to this, the article covers systematic analysis and structural devices which are included to examine the theory and practice of investigation. The implementation of information technology in criminal activity is gathered according to investigation purpose and crime methods.

The determined program is used in constructing the computer programs in different directions.

Key words: forensics, computer, photo table, forensic activities.

Е.Ж. Беисов

Сот сараптамасы және зерттеуді автоматтандыру

Бұл мақалада ғылыми-техникалық даму аясында жаңа құралдар мен әдістердің жасақталуына әкелетін сот сараптамасы мен зерттеуін автоматтандыру мәселелері қарастырылған. Берілген мақаланың мақсаты – сот сараптамасын жүргізуде жаңа компьютерлік бағдарламаларды қолдану жолдарын айқындау.

Сондай-ақ мақалада сараптау математизациясы арқылы іске асырылатын жүйелі талдау мен құрылымдық амалдарға енетін сараптау териясы мен тәжірибесі сөз етілген. Қылмыстық әрекетте компьютерлік технологияларды қолдану зерттеу нысанына қарай қылмыстық әдістер негізінде жинақталады, осылайша, жаңа қылмыстық білім сапасына ие болады. Мақалада аталған бағдарламалар әртүрлі бағыттағы сарапшылардың компьютерленген жұмыс орнын қалыптастыру барысында қолданылады.

Түйін сөздер: сот сараптамасы, компьютер, фотокесте, қылмыстық әрекет.

Научно-технический прогресс обусловил ускоренное развитие теории, методов и средств судебной экспертизы, которое вынуждает по-новому взглянуть на её сущность и характер.

Ранее процесс использования экспертизы в доказывании был прерывающимся (дискретным).

В настоящее время такой дискретный процесс использования специальных знаний экспертов заменяется непрерывным (поточным) процессом.

Теоретической основой изменений направления развития экспертизы являются кибернетика и правовая кибернетика, в частности.

Кибернетика внесла не только весьма продуктивный информационный подход, позволивший расширить возможности почти всех видов экспертиз, но и открыла возможности для автоматизации экспертизы [1]

Активно ведётся создание для различных видов экспертиз специальных информационных систем, содержащих данные об идентификационном и диагностическом значении признаков, о свойствах большинства объектов экспертного исследования, об алгоритмических и эвристических способах решения экспертных задач.

В теорию и практику экспертизы проникает системный подход, приёмы структурного и системного анализа, осуществляется математизация экспертизы.

Важнейшим фактором повышения качества и эффективности экспертизы становится её алгоритмизация, упорядочивающая деятельность эксперта.

Существуют справочно-информационные фонды (СИФ), которые создаются для оперативного получения информации об объектах, их свойствах и признаках, методах и методиках исследования, необходимых для проведения конкретной экспертизы, поэтому справочно-информационные данные строятся по объективному принципу [2].

В судебной экспертизе различают два основных вида СИФ:

- натурные коллекции (НК);
- описательные (вербальные) фонды (ОФ).

Также существуют различные автоматизированные системы информационного обеспечения управленческой деятельности. Различают следующие основные типы таких систем:

- информационно-контрольные системы (ИКС), поддерживающие некоторый объём информации в контрольном состоянии и готовые её к выдаче в определённом виде в любой момент времени и за любой период;

- автоматизированные системы отчётно-статистического типа с ограниченными возможностями проведения анализа (ОСА). Они снабжают администрацию судебно-экспертного учреждения отчётно-статистической информацией для анализа реального состояния учреждения и принятия управленческих решений;

- информационно-поисковые системы (ИПС), которые могут быть двух модификаций. Они могут быть «модулями» вышеперечислен-

ных систем, а также быть самостоятельными для получения информации по наиболее актуальным позициям.

Прежде всего, компьютерная техника используется для автоматизации сбора и обработки экспериментальных данных, получаемых в ходе физико-химических, биологических и других исследований. Причём такое оборудование в большинстве случаев представляет собой измерительно-вычислительные комплексы, смонтированные на базе приборов и персональных компьютеров. Если раньше результаты экспериментальных анализов фиксировались самописцами на диаграммной ленте, то сейчас вся информация поступает непосредственно в ЭВМ, далее происходит обсчёт спектрограммы, определение координат пиков, которые наложились друг на друга, и пр. Для анализа используются так называемые внутренние технологические банки данных, которые содержат либо наборы специфических физико-химических параметров, характеризующих веществ и материалы, либо спектрограммы объектов, записанные непосредственно на магнитных носителях. Таким образом, удаётся значительно сократить время анализов, повысить их точность и достоверность, что особенно необходимо в количественных исследованиях [3].

Вторым направлением использования персонального компьютера в экспертизах и следованиях является создание АИПС по конкретным объектам экспертизы, т.е. автоматизация некоторых справочно-вспомогательных учётов, например: «Металлы» – составы металлов и сплавов в области их применения; «Волокно» – характеристики текстильных волокон; «Марка» – характеристики автоэмалей; «Обувь» – характеристики подошв обуви; «Бумага» – составы материалов бумаг, их назначение, предприятия-изготовители, «Помада» – состав губной помады, номер тона и фабрика-изготовитель.

В отличие от натуральных коллекций, такие банки данных легко тиражировать для распространения в экспертно-криминалистических учреждениях. Они могут работать как изолированно, так и быть встроены в измерительно-вычислительный комплекс.

Третье направление – это системы анализа изображений. К ним относятся программы, позволяющие осуществлять диагностические и идентификационные дактилоскопические (срав-

нение следов рук между собой и следа с отпечатком на дактилокарте), трасологические (например, по следу обуви установить ее внешний вид), портретные (реконструкция лица по черепу или фотосовмещение изображения черепа и фотографии) исследования, составление композиционных портретов («Фоторобот»).

Четвертое направление – это разработка программных комплексов либо отдельных программ выполнения вспомогательных расчетов по известным формулам и алгоритмам, что используется, главным образом, в инженерно-технических экспертизах, например, для моделирования условий пожара или взрыва, когда физическое моделирование невозможно, а математическое – сопряжено со сложными трудоемкими расчетами. Большое количество вспомогательных расчетов необходимо в баллистических, электротехнических, взрывотехнических, бухгалтерских и технологических экспертизах

Пятым направлением использования ПК в экспертизах и исследованиях является разработка программных комплексов автоматизированного решения экспертных задач, включающих, помимо трех вышеуказанных позиций, еще и подготовку самого экспертного заключения. Эти системы могут быть различной степени сложности. Простейшим примером является автоматизированная экспертная методика «Автоэкс», когда в компьютер заложены основные формулы автотехнических исследований, используемые при решении задач о наездах на пешеходов. Оператор вводит исходные данные, и по ним автоматически производится расчет.

Твердые копии фототаблицы изготавливаются с помощью принтера. Наглядные изображения в ней отделить от основы невозможно. Как и пояснительные надписи, они получены путем нанесения красителя на поверхность листа обычной писчей или оптимизированной бумаги, с которой они составляют единое целое. Следовательно, в таком документе нет необходимости скреплять оттисками печати углы каждого фотоснимка. В составленной из электронных снимков фототаблице достаточно в конце указать сведения о специалисте, подготовившем ее, и уже в обычном порядке заверить подписью и печатью. При наличии нескольких листов заверительные надписи и оттиски печати необходимо выполнять на каждой странице. Кроме подписей, компьютерная техника позволяет на-

носить на твердые копии документов дополнительные знаки, буквы, цифры и т.п., выполняющие защитные функции. Как видим, порядок оформления твердых копий, в основе которых лежат электронные изображения, мало чем отличается от оформления фототаблиц, составленных из традиционных фотоснимков. Говоря о доказательственном значении фотоснимков как носителей сведений о преступлении, В.М. Тертышник и С.А. Слинко отмечают, что оно «повышается, если к делу приобщаются не только фотоснимки, но и негативные фотопленки» [4]. В данном случае авторы, вероятно, связывают наличие негатива с возможностью проверки достоверности информации, запечатленной в фотоизображениях. Я разделяю точку зрения названных авторов о необходимости и целесообразности применения новейших достижений науки и техники в следственной практике, о детальном регламентировании процесса и результатов их применения в законодательном порядке. Однако считаю спорной предлагаемую ими в целях защиты от фальсификации методику удостоверения информации, закрепленной на пленке, путем фотографирования оторванного листа бумаги с подписями участвующих в осмотре понятых и т.д. Да и помещение в уголовные дела негативов, являющихся лишь промежуточным звеном в фотопроцессе, скорее всего, приведет лишь к необоснованному его «засорению» носителями дублируемой информации. На практике негативы в уголовных делах можно встретить в исключительных случаях. Об этом свидетельствуют также и результаты исследования, проведенного вышеуказанными авторами. Такая процедура может привести к тому, что следователи правдами и неправдами начнут просто избегать применения фотосъемки для фиксации информации, выполняя лишь обязательное протоколирование. Я полагаю, что протокол, в котором удостоверен факт применения фотосъемки или какого-либо технического средства, составленный с соблюдением определенной процессуальной формы, уже сам по себе является носителем достоверительной информации. Содержательная же сторона протокола, хотя зачастую и беднее в информационном плане, чем фотографическое изображение, однако зафиксированные описанием общие или индивидуальные особенности объектов, а также характер их взаиморасположения в определенной степени могут вы-

полнять функцию защиты от фальсификации.

Современный уровень развития научно-технических средств и методов различной информации предоставляет возможность получать твердые копии фотографических изображений не только в лабораторных, но и в “полевых” условиях. В.М. Тертышник и С.В. Слинько также предлагали в качестве альтернативы обычной фотографии применение фотоаппаратов одноступенчатого процесса типа “Поляроид”, которые позволяют получать фотоснимки непосредственно на месте происшествия [4]. Это дало бы возможность производить их удостоверение участниками следственного действия, тем самым обеспечивая соблюдение процессуальной формы. Реальными препятствиями для использования таких фотоаппаратов в следственной практике являются невозможность выполнения съемки некоторыми методами (например, макросъемки), сложность в изготовлении панорам и т.п., а также получение только одного изображения, имеющего фиксированный и относительно небольшой размер. Современные компьютерные технологии позволяют реально приблизить процесс изготовления фотоизображений к месту происшествия, иными словами, к “полевым условиям”. Как известно, процесс формирования и обработки электронного изображения занимает 2-5 секунд и происходит непосредственно в цифровой фотокамере [5]. Такое изображение можно наблюдать через дисплей камеры, однако, к протоколу его приобщить невозможно, так как оно представляет собой совокупность электронных сигналов. Для изготовления твердой копии электронного изображения необходима его печать с использованием печатающего устройства – принтера. Обычно когда речь идет о принтере или компьютере, в представлении возникают большие настольные приборы с электропитанием от сети переменного тока 220 Вольт. Конечно же, такие аппараты доставлять на места происшествий достаточно сложно, да и электричество на многих из них попросту отсутствует. Альтернативой им может служить портативный компьютер типа “Mo:le Boole”, снабженный таким же портативным принтером с автономным питанием от аккумуляторов, позволяющим получать фотоизображения непосредственно на месте происшествия. Такая цифровая фотолаборатория, включая фотокамеру и микрофон, легко размещается в обычном чемодане, аналогичном

тому, в котором помещается комплект технических средств для осмотра мест происшествий. Однако было бы упрощением рассматривать вышеуказанное сочетание компьютерной техники только в качестве компактной фотолаборатории. Она выполняет также функции современной пишущей машины, хранящей в памяти шаблоны необходимых документов, магнитофона или даже диктомашбюро, позволяющего обращать воспринятую устную речь в письменный текст. Снабженный устройством связи – модемом, он позволяет мгновенно, без потерь передавать информацию на любые расстояния так же, как и получать ее, что, наряду с оперативным обменом информацией, лежащим в основе быстрого раскрытия преступлений, является важным условием контроля за ходом следственного действия со стороны начальника подразделения [6]. Изготовленные непосредственно на месте происшествия твердые копии фототаблиц здесь же удостоверяются понятыми и другими участниками следственного действия, то есть соблюдается процессуальная форма удостоверения информации. Оформленные таким образом приложения не вызывают сомнения в достоверности запечатленной в них информации. Они и помещаются в материалы уголовного дела. Наряду с этим остается электронное изображение, выполнявшее в ходе описанной нами операции функцию промежуточного звена, в определенном смысле аналогичного негативу обычной фотопленки. С этого изображения при необходимости можно получить любое количество твердых копий. Говоря об умышленном или неумышленном искажении информации компьютерных графических изображений, всегда подразумевают возможности их обработки в графических редакторах. Представляется, что твердая копия, полученная и оформленная соответствующим образом непосредственно в ходе следственного действия, обеспечит гарантию достоверности не менее надежно, чем негатив. С самими же электронными изображениями дело обстоит иначе. На них невозможно расписаться обычной ручкой или сделать оттиск мастичной печати. Электронные изображения могут подвергаться обработке в программном или графическом режимах, что позволяет вносить в их содержание качественные и количественные изменения. Обработка изображения возможна лишь в том случае, если информация помещена на носителе, позволяю-

щем производить многократную перезапись. А, например, CD-R-диски являются носителями с одnorазовой записью и не позволяют вмешиваться в первичное содержание информации. Такие носители компьютерной информации могут выполнять функцию, аналогичную негативу в обычном фотопроцессе [7].

Особый интерес представляют и непосредственно сами электронные изображения. Их, как и твердые копии, наряду с протоколом, можно использовать в качестве источника информации. Причем они по сравнению с копиями имеют более высокие качественные показатели. Обработывая их с помощью специальных программ, можно получить объемные изображения, круговые панорамы, позволяющие более реально воспринимать зафиксированную обстановку, а при необходимости “оживить” некоторые объекты, задав определенные параметры, проследить характер их изменения во времени или перемещения в пространстве. Само собой разумеется, что подготовка каждого вида электронных изображений требует определенного уровня квалификации специалиста и применения соответствующих технологий. С моей точки зрения, наиболее простые операции, не требующие применения исследований, такие, как подготовка обычных электронных документов, составляющими которых являются электронные фотоснимки, а также объемных изображений, отличающихся от первых лишь методами съемки и применением программ, обрабатывающих информацию в автоматическом режиме, – это функция специалиста, производившего фиксацию.

Подготовка анимаций, позволяющих в динамике смоделировать ход определенного события, механизма взаимодействия, в основу которой положены такие же фотоснимки, однако, используются точные расчеты, – это отрасль экспертных исследований. Как и всякое доказательство, электронные изображения должны быть надлежащим образом оформлены. Одним из наиболее сложных и важных элементов в этом процессе является исполнение удостоверительной функции. Любые изменения в электронные изображения исполнитель вносит только посредством устройств ввода информации и соответствующего программного обеспечения. Следовательно, и для исполнения удостоверительных функций необходимо использовать те же устройства и программное обеспечение. Иными словами,

удостоверительная деятельность осуществляется посредством специальных программ. Такие программы должны создавать условия для идентификации субъекта фиксации или, в крайнем случае, конкретного технического средства (компьютера, цифровой фотокамеры и т.д.), с помощью которого производилась фиксация. Некоторые программы являются прикладными и предназначены конкретно для обработки информации, вводимой определенными периферийными устройствами. Такая программа автоматически идентифицирует снимки-оригиналы, с ее помощью в любой момент можно получить достоверную информацию о параметрах съемки, что, в свою очередь, легко соотносить с аналогичной информацией, указанной в протоколе. В целях удостоверения и защиты электронных документов могут быть выполнены цифровые подписи и электронные водяные знаки [8].

Как метод познания криминалистическое сравнение представляет собой сопоставление одного или нескольких признаков объекта (объектов) и определение на их основе степени сходства или различия [9]. Этот метод реализуется визуально и с помощью технических средств. А.И. Винберг, классифицируя технические приемы сравнения, относит эти методы в группу фотографических методов [2]. Хотя при производстве экспертиз эти методы и осуществляются зачастую с использованием фотоизображений объектов идентификации, однако, с нашей точки зрения, в данном аспекте более приемлема точка зрения ученых-криминалистов В.Я. Колдина и Г.Л. Грановского, считающих, что сопоставление, наложение и совмещение может быть осуществлено не только фотографическим путем, но и с помощью различных оптических приборов специальной конструкции [10, 11]. Такое положение подтверждено практикой и временем. Осуществление криминалистической идентификации с использованием компьютерных технологий предполагает работу не с обычными фотографическими изображениями объектов, а с их электронными копиями, ставя осуществление данных методов на качественно новый уровень. Далее рассмотрим методику осуществления сопоставления, совмещения и наложения с использованием возможностей современной компьютерной техники. Способ сопоставления (путем помещения изображений сравниваемых объектов в одно поле зрения) широко исполь-

зуется во всех основных видах криминалистической экспертизы (особенно при графической и дактилоскопической идентификации). Как известно, сопоставление применяется при производстве большинства идентификационных криминалистических экспертиз, однако, особое значение этот метод приобретает в дактилоскопии. Так, при проведении дактилоскопической экспертизы сравнительное исследование производится только с помощью непосредственного сопоставления признаков кожного узора, отображенного в следе, и узора в оттиске-образце. Другие методы сравнительного исследования в дактилоскопии не могут быть применены из-за большой эластичности кожного покрова. На это указывал Г.Л. Грановский: “Различия деформаций кожи в момент следообразования практически исключают возможность формирования двух отпечатков, совпадающих во всех деталях” [10]. Невозможно также и воспроизвести те условия, в которых след был оставлен на месте происшествия. Предварительно непосредственное сопоставление может быть проведено с помощью простейших оптических приборов. Однако для того чтобы получить наиболее полные и достоверные данные, которые и будут впоследствии положены в основу формирования выводов, сравнительное исследование объектов дактилоскопической экспертизы целесообразно проводить по фотоснимкам. Методика переноса комбинаций электронных меток наиболее приемлема при производстве идентификационных экспертиз по статическим следам орудий взлома, а также ряда других трасологических и баллистических исследований. Использование этого метода позволяет эксперту убедиться в своих оценочных суждениях относительно идентифицируемых объектов [12]. Конечно, описанная мною методика переноса комбинации не всегда применима при производстве дактилоскопических экспертиз из-за особенностей следообразующей поверхности, тем не менее, она может оказаться полезной в ходе исследования для получения ориентирующей информации. На практике при производстве дактилоскопических экспертиз следы папиллярных узоров, выступающие в качестве идентифицирующего объекта, зачастую бывают представлены в виде ограниченного отображения какого-либо участка ладонной поверхности. Тот или иной след может быть частично смещенным или смазанным.

Итак, мы убедились, что использование электронных изображений при производстве криминалистических, идентификационных экспертиз и исследований позволяют усовершенствовать традиционные методы сравнения и иллюстрации их результатов. Использование компьютерных технологий при производстве экспертиз и исследований делает этот процесс менее трудоемким, более надежным и доступным, повышая степень достоверности исследований. Одновременно все это требует повышения качества подготовки специалистов. От эксперта на современном этапе требуется не только знание в совершенстве методик криминалистических исследований, но и умение их применять с использованием современных технологий. Как справедливо отмечает А.Р. Шляхов: “Важной проблемой является подготовка экспертных кадров, повышение их квалификации, позволяющей успешно внедрять в практику научные разработки в области автоматизированного решения экспертных задач” [13]. Кроме того, существующие программные продукты, которые применяются для обработки графических изображений, имеют общее назначение, и иногда для достижения целей приходится использовать несколько программ.

Относительно применения компьютерных технологий в криминалистической деятельности уместным будет такое высказывание: «Привлекаемые специальные знания из других отраслей и технические средства (инструментарий) сообразно объекту исследования интегрируются на основе криминалистических методик и таким образом приобретают качества новых криминалистических знаний».

Более сложными являются человеко-машинные системы поддержки принятия решений, работающие в режиме диалога. Эксперт отвечает на вопросы, задаваемые ему компьютером. Если автоматизированная методика позволяет на основании этих ответов решить вопрос категорически, экспертное заключение составляется автоматически. Если же ответ не является однозначным, криминалистически значимые признаки выводятся на экран, и решение принимает эксперт на основании своего внутреннего убеждения.

К подобным системам относятся: «Кортик» – в экспертизе холодного оружия, «Эврика» – в пожарно-технической, «Балэкс» – в баллистике, «Наркоэкс» – в исследовании наркотических

веществ и многие другие. Разработан базовый программный модуль «Атэкс», на основе которого можно легко продуцировать подобные системы [14].

Все вышеперечисленные программы используются при конструировании компьютеризированных рабочих мест экспертов различных профилей.

Литература

1. А.И. Винберг. Общая характеристика методов экспертного исследования. – М., 1997.
2. Защита компьютерной информации / Б.Ю. Анин. – СПб.: БХВ - Санкт-Петербург, 2000. – С. 384.
3. Закатов А.А., Ю.Н. Оропай Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений РИО МВД УССР. – Киев, 1980.
4. Использование компьютерной информации при расследовании преступлений в сфере экономики. С.П. Сереброва // Российский следователь. – 4. – 2000.
5. Тertyshnik В.М., Слин'ко М.А. Доказательственное значение фотографических значений. – М., 2000.
6. Компьютерная преступность и информационная безопасность, г. 4 / под общ. ред. А.П. Леонова. - Минск: АРИЛ, 2000.
7. Компьютерное право: практическое руководство / В.М. Машуков. – Львов, 1998. – С. 256.
8. Компьютерные преступления и обеспечение безопасности ЭВМ // Проблемы преступности в капиталистических странах. – М.: ВИНТИ, 1983. – 6. – С. 3-6.
9. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия: методическое пособие / М.В. Салтевский, М.Г. Щербакowski, В.А. Губанов. – Харьков, 1999.
10. Грановский Г.Л. Основы трасологии. – М., 1974.
11. Колдин В.Е. Информационные процессы и структуры криминалистики. – М., 1998.
12. Расследование преступлений в сфере информации / В.В. Крылов. – М., 1998.
13. Шляхов А.Р. Правовые и методические проблемы судебной экспертизы. – 1974.
14. Теория и практика борьбы с компьютерной преступностью / В.Е. Козлов. – М., 2002. – С. 336.

References

1. A.I. Winberg. General characteristics of the methods of expert research .M.1997 .
2. Protection of Computer Information / B.Yu. Anin - St. Petersburg . : BHV - St. Petersburg , 2000 . S.384 .
3. Sunsets A.A., J.N. Oropay Using scientific - technical equipment and expertise in the investigation of crimes RIO USSR. Kiev.1980 MIA .
4. Using computer information when investigating economic crimes . S.P. Serebrova // Russian investigator in April 2000 .
5. Probative value of photographic values V.M. Tertyshnik , MA Slin'ko M. , 2000 .
6. Computer crime and information security , the 4 / Under total . Ed. A.P. Leonova - Minsk : aryl , 2000 .
7. Computer right: a practical guide / V.M. Mashukov Lions : 1998. S. 256.
8. Computer crime and computer security / crime problems in the capitalist countries. M., VINITI , 1983, 6. Pp. 3-6 .
9. Inspection of computer tools at the scene / M.V. Saltevsy , M.G. Scherbakovsky , V.A. Wrasse Toolkit . Kharkov, 1999 .
10. G.L.Granovsky Basics trasologii M., 1974.11. V.E. Koldin Information processes and structures criminalization leaves Moscow, 1998 .

УДК 336.741.28

Ч.К. Утегенов

Докторант PhD 2 курса, Алматинской академии МВД РК, капитан полиции, Казахстан, г. Алматы

E-mail: utegenov.chingiz@mail.ru**Проблемы правового регулирования деятельности ОВД по обеспечению безопасности личности: некоторые теоретические и практические вопросы**

В данной статье раскрываются теоретические и практические проблемы правового регулирования деятельности ОВД по обеспечению безопасности личности. Автор статьи полагает, что понятие «личность» является ключевым в праве и отражает главные характеристики человека как субъекта права. Также в статье раскрывается понятие безопасность личности. Сделан вывод, что одна из основных задач государства должна заключаться в создании благоприятных условий для нормальной, полноценной жизнедеятельности личности.

Автор статьи делает вывод о том, что в основе прав человека должна лежать идея о том, что есть определенный уровень человеческого достоинства, который не может быть ущемлен или ограничен ни правительством, ни отдельным человеком. В статье сделан вывод о том, что необходим радикальный подход к реформам в правоохранительных органах РК. В заключении предложены определённые рекомендации, направленные на соблюдение права личности, на безопасность и на укрепление режима законности в деятельности органов внутренних дел РК.

Ключевые слова: личность, права человека, безопасность, правоохранительные органы, государство, юридическая наука, полиция, органы внутренних дел.

Ch.K. Utegenov

Problems of legal regulation of activity of Department of Internal Affairs on safety of the personality: some theoretical and practical questions

This article finds out theoretical and practical problems of legal regulation of activity of the Department of Internal Affairs on safety of the personality reveal. The author of article believes that the concept the personality is key in the right and reflects the main characteristics of the person as legal entity. Also this article describes the concept of safety of the personality reveals. The conclusion is drawn that one of the main objectives of the state is to create favorable conditions for normal, full activity of the personality.

The author of article draws a conclusion that at the heart of human rights is an idea of certain level of human dignity which can't be restrained or limited neither by government, nor the certain person. In the article the conclusion was done, that radical approach is necessary to reforms in law enforcement agencies of the RoK. In the conclusion the certain recommendations were offered on observation of the right of the personality, on safety and on strengthening of a mode of legality in activity of law-enforcement bodies of the RoK.

Key words: personality, human rights, safety, law enforcement agencies, state, jurisprudence, police, law-enforcement bodies.

Ч.К. Утегенов

ПО қызметінде жеке тұлғаның қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеудің мәселелері: кейбір теориялық және тәжірибелік сұрақтар

Бұл мақалада ПО қызметінде жеке тұлғаның қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеудің теориялық және тәжірибелік мәселелері қарастырылған. Мақала авторы жеке тұлғаны құқықтағы негізгі түсінік ретінде және адам сипаттамасын құқықтың субъектісі ретінде көрсетеді. Сондай-ақ мақалада жеке тұлғаның қауіпсіздігі түсінігі ашып көрсетілген. Мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі ретінде жеке тұлғаның толыққанды, жақсы өмір сүруі үшін жақсы жағдай жасалу қажеттігі көрсетіліп, қорытынды жасалған.

Мақала авторы адам құқықтарының негізінде адамның белгілі дәрежедегі қадір-қасиеті үкіметпен де, жеке адамдармен де шектелмеуі туралы идеяның болуы қажет деп көрсетіп, қорытындылар жасаған. Мақалада ҚР құқық қорғау органдарының реформаларына түбегейлі өзгерістер жасау қажет екендігін көрсетіп, қорытындылар жасалған. Қорытындыда ҚР ішкі істер органдары қызметінде жеке тұлғаның құқығын және қауіпсіздігін қамтамасыз ету және заңдылықты нығайтуға байланысты ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: жеке тұлға, адам құқығы, қауіпсіздік, құқық қорғау органдары, мемлекет, заң ғылымы, полиция, ішкі істер органдары.

Республика Казахстан утверждает себя правовым государством, высшей ценностью которого является человек, его жизнь, его права и свободы. Формирование правового государства обуславливает обращение к исследованию теоретико-правовых и прикладных проблем обеспечения безопасности личности.

Долгое время отечественные и зарубежные ученые рассматривали понятие личной безопасности как государственно-правовой контроль за соблюдением прав и свобод человека, социально одобряемых интересов [1, с. 56-60].

В настоящее время такой подход можно назвать ограниченным. Права человека сегодня понимаются как возможности, возникающие от рождения, соответственно, обеспечение прав человека должно пониматься как создание условий для развития личности.

Современная теория права понимает личную безопасность как социальный процесс, в рамках которого защита прав и свобод человека предполагает уменьшение угрозы их нарушения.

Отметим позицию казахстанского ученого Нурпеисова Д.К. Так, по его мнению, под безопасностью личности следует понимать определенную систему мер и гарантий, обеспечивающих защиту личности от возможных и реально существующих угроз, которые могут нанести ущерб ее жизненным интересам [2, с. 12].

Со своей стороны полагаем, что одна из основных задач государства должна заключаться в создании благоприятных условий для нормальной, полноценной жизнедеятельности личности.

Обратимся к процессу формирования гражданского общества в РК. Отметим, что гражданское общество и правовое государство должны действовать параллельно. При этом институты гражданского общества должны действовать самостоятельно, независимо от государственных органов. Эта самостоятельность должна основываться на доверии к политической власти со стороны институтов гражданского общества.

Тревожным симптомом является рост недоверия населения к государственным и социальным институтам, в том числе и к органам внутренних дел.

Приведем материалы из СМИ. В Казахстане был проведен опрос относительно доверия населения к правоохранительным органам. Опрос проводился с 10 по 15 сентября 2012 года, в нем приняли участие 2304 человека из 16 городов. Согласно представленным данным, 61,8 процента опрошенных ответили, что доверяют силовым структурам. Меньше всего доверия к силовым службам у жителей Кокшетау. На вопрос «Чувствуете ли вы угрозу личной безопасности и безопасности ваших родных и близких?» 51,2 процента респондентов ответили да, 25,8 – нет. Остальные затруднились с ответом. Уверенность в защите со стороны государства чувствуют 43,2 процента опрошенных казахстанцев. Таких респондентов больше всего оказалось в Астане, меньше всего – в Актобе [3].

Низкий уровень доверия населения отмечается также в выступлении Генерального прокурора РК А. Даулбаева в 2013 г. Одной из причин сложившегося положения он назвал то, что казахстанцы оценивают эффективность правоохранительной деятельности по степени личной защищенности, а сами силовые органы – по валовому показателю, отодвинув нужды людей на второй план. Потерпевшие желают получить компенсацию за причиненный вред и моральное удовлетворение от наказания преступников. Вместе с тем люди сталкиваются с волокитой при рассмотрении их заявлений и низким качеством судопроизводства. Приведа неутешительные результаты соцопросов о доверии к правоохранительным органам, Генпрокурор сообщил, что это породило свыше 100 тыс. обращений в органы прокуратуры на низкое качество следствия и дознания, и высказал мысль о том, что необходимо отказаться от оценки по валовым показателям, признать основным индикатором уровень доверия населения [4].

В настоящее время человек столкнулся с ограничениями возможностей самосовершенствования и самореализации, ущемлением своих прав и достоинств. Права личности, декларируемые в основополагающих документах о правах человека, остаются нереализованными. Это ведет к деформации сознания и поведения человека, к появлению т.н. «фиктивных», «мертвых» правовых норм.

В Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» закреплено: «Государство должно следовать принципу нулевой терпимости к беспорядку. Развитое общество начинается с дисциплины и порядка во всем: комфортно-го подъезда, аккуратного двора, чистых улиц и приветливых лиц. Мы не должны мириться даже с самыми малыми правонарушениями, хулиганством, бескультурьем, поскольку это нарушает общественный покой, снижает качество жизни. Ощущение беспорядка и вседозволенности создает почву для более серьезных преступлений. Атмосфера нетерпимости к мелким правонарушениям – важный шаг в укреплении общественной безопасности, борьбе с преступностью. Нам нужно преодолеть правовой нигилизм и включить общество в дело охраны общественного порядка. Нам необходимо увязать деструктивное социальное поведение с возможностью получить работу. Мы должны ввести меры наказания за хулиганское поведение в общественных местах, которое должно обязательно отражаться в личных делах и резюме и учитываться при приеме на работу и продвижении по карьерной лестнице. Все это должно стать нормой общественной жизни» [5].

Многие исследователи отмечают низкий уровень правового сознания и правовой культуры казахстанского общества [6].

В Конституции РК провозглашены все права и свободы, известные на сегодняшний день. Однако государственные органы и большая часть населения не осознает их смысл. Именно поэтому конституционные положения о правах человека становятся фиктивными. В этой связи необходима систематическая работа по разъяснению основных положений конституционных норм. При этом основная обязанность по правовой пропаганде должна ложиться как на государственные органы, так и на институты гражданского общества.

Проблемы обеспечения безопасности личности, прав и свобод человека и гражданина неразрывно связаны с тем, какое место личность занимает в государстве, которое выступает гарантом ее правового положения, реального воплощения составляющих его главных элементов. Одной из целей единой и адекватной возникающим угро-

зам системы безопасности должно стать обеспечение безопасности именно личности. Для реализации этого положения требуется поиск оптимальной модели приоритетов интересов государства и личности, а также законодательного закрепления гармоничной концепции безопасности личности как сложного социального и правового явления.

Вопросы правовой защищенности граждан в обществе, формирования механизма гарантированной защиты прав, свобод и законных интересов личности всегда являлись одними из актуальнейших в правовой политике государства. Отметим, что содержание понятия «безопасность» как общетеоретической правовой категории не получило должного научного обоснования. В нормах действующего законодательства РК, регламентирующего национальную безопасность, отсутствует четкое закрепление механизма обеспечения прав человека. Особенно это касается ситуаций, связанных с возмещением вреда, нанесенного правам личности в результате действий правоохранительных органов, связанных с проведением мероприятий по обеспечению национальной безопасности.

Также отметим противоречивость подхода законодателя к праву личности на безопасность, что выражается в юридически неопределенном статусе личности как объекта защиты, в игнорировании активного начала человека как субъекта отношений по обеспечению собственной безопасности. Особенно это касается обеспечения безопасности личности, связанной с благоприятной окружающей средой. Так, конституционная норма, изложенная в ст. 31, гласит: «Государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека. Соккрытие должностными лицами фактов и обстоятельств, угрожающих жизни и здоровью людей, влечет ответственность в соответствии с законом» [7].

На наш взгляд, здесь необходимо иное изложение, при этом обязав государство обеспечить не только охрану, но и создание окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека.

Личность – это интегральное понятие, включающее в себя характеристику человека как конкретного индивида со всей совокупностью социальных качеств и отношений, образовавшихся в

процессе его взаимодействия с другими индивидами. Эти качества позволяют человеку выступать субъектом права. Личность, прежде всего, есть социальная характеристика человека. Без социума, без политической власти невозможна жизнь личности. С точки зрения права личность – это любой человек. Отсутствие у возможных участников правового общения таких качеств, как «сознание» и «воля» вследствие возрастных особенностей или психических заболеваний, не дает основания отрицать за ними личностные (в правовом смысле слова) свойства вообще, поскольку они не утрачивают правосубъектности ни при каких обстоятельствах.

Анализ использования понятия «личность» в разных отраслях права свидетельствует о его применении в самом широком смысле как синонима понятия «человек» и конституционное понятие «личность», будучи самой обобщенной категорией, должно охватывать все разнообразие индивидуумов, чтобы обеспечить надежную защиту их прав и интересов. Конституционные формулировки прав и свобод дают основания для вывода, что личность в правовом ее значении – это каждое лицо независимо от его физического развития и психического статуса, это человек как член социума, обладающий такими качествами, как правосубъектность. Понятие же «личность» является базисной категорией права.

Личная безопасность включает социальную защищенность как совокупность социальных прав личности, обеспечиваемых государством. Однако наряду с социальными правами личность обладает частными, гражданскими и экономическими свободами. Поэтому понятие «личная безопасность» включает защиту прав и свобод личности, и социально одобряемых интересов, что предполагает гарантии их обеспечения, редуцирующие угрозу их нарушения.

Главная идея, лежащая в основе прав человека, заключается в том, что есть определенный уровень человеческого достоинства, который не может быть поправлен ни правительством, ни отдельным человеком. Подписываясь под международно-признанными нормами по правам человека, государства тем самым соглашаются во всех своих действиях ставить на первый план человека и, таким образом, отказываются от своей возможности предпринимать буквально, что угодно во имя интересов государства.

Проблема безопасности личности и характер угроз в современном Казахстане имеют особую значимость и специфику. В условиях формирования гуманистического общества, в центре интересов которого провозглашены права, свободы и защищенность личности, институциональные проблемы личной безопасности приобретают существенное значение. Они должны быть осмыслены теоретически, обоснованы идеологически и, что самое важное, – практически реализованы.

На современном этапе развития государственности, в период построения демократического правового государства, определение механизма управления по обеспечению безопасности личности становится важным этапом совершенствования всей политической системы.

Специфика деятельности ОВД видится не только в функциональных правах и обязанностях. Также следует обратить внимание на законодательную базу. Отметим наличие множество бланкетных норм, действующих в сфере действия ОВД РК. Нормы закона «Об органах внутренних дел РК», регулирующие деятельность ОВД в сфере обеспечения безопасности личности, ввиду их бланкетного характера тесно связаны с нормами уголовного, уголовно-процессуального, административного, гражданского, семейного, трудового и иных отраслей права, имеющих отношение к сфере обеспечения безопасности личности. Практически нет такой отрасли права, которая не содержала бы нормы, относящиеся к обеспечению безопасности личности. По мере их совершенствования возникает необходимость внесения определенных изменений и дополнений в законодательство, регулирующее деятельность органов внутренних дел в сфере обеспечения безопасности личности.

Негативным явлением действительности являются многочисленные случаи совершения правонарушений сотрудниками органов внутренних дел. Обращение к зарубежному опыту показывает, что необходимы радикальные реформы в правоохранительной области, в деятельности ОВД. Только радикальный подход к реформам позволяет сделать полицию привлекательной для общества и способной обеспечить безопасность личности. Успех реформы зависит от политической воли государственной власти.

В заключение полагаем необходимым предложить определённые рекомендации, направ-

ленные на соблюдение права личности, на безопасность и на укрепление режима законности в деятельности органов внутренних дел РК.

➤ Требуется активизировать привлечение к охране правопорядка граждан и общественных организаций и использовать позитивный опыт советского времени (добровольные народные дружины, рабочие отряды и т.п.). Одновременно необходимо создать, по опыту ряда стран, локальные общественные формирования, основанные на естественные потребности людей в защите от определенных видов преступных посягательств (объединение мелких предпринимателей для борьбы с вымогательством, автовладельцев против краж и угонов автотранспорта; ассоциации родителей и учителей, старших братьев и сестер, создаваемые в целях пресечения сексуальных посягательств на детей и подростков, и т.п.), сориентированных на предупредительную работу с жертвами преступлений и другое.

➤ Органы внутренних дел должны активно содействовать предупреждению правонарушений особенно среди молодежи. В профилактических программах необходимо предусматривать не только меры предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних, но и обеспечение их прав и законных интересов.

➤ Необходим нормативный правовой акт, регламентирующий процесс взаимодействия органов внутренних дел и охранных сообществ, с целью привлечения последних к охране общественного порядка и т.д.

➤ Среди перспективных направлений предупреждения преступности особое место занимает виктимологическая профилактика. Это есть

специфическая деятельность социальных институтов, направленная на выявление, устранение или нейтрализацию факторов, обстоятельств, ситуаций, формирующих виктимное поведение и обуславливающих совершение преступлений; выявление групп риска и конкретных лиц с повышенной степенью виктимности и воздействия на них в целях восстановления или активизации их защитных свойств, а также разработка либо совершенствование уже имеющихся специальных средств защиты граждан от преступлений и последующей виктимизации [8].

➤ В этой связи необходимо изменить существующий взгляд на сложившуюся практику борьбы с преступностью, в частности, ее предупреждения, сделать виктимологическую профилактику более весомым и эффективным направлением предупреждения преступности. При этом в перспективе целесообразно создать государственную службу по поддержке жертв преступлений, оказанию потерпевшим социально-психологической, правовой и иной помощи.

➤ Необходимо усилить ответственность сотрудников органов внутренних дел, для чего рассматривать совершение преступления сотрудниками ОВД как обстоятельство, отягчающее уголовную ответственность.

➤ Полагаем необходимым создать надежную систему антикоррупционной защищенности органов внутренних дел, для чего вести систему обязательного предоставления сотрудниками ОВД сведений о своем имуществе и имуществе членов семьи, вести так называемый институт поручительства и новый порядок отбора кандидатов для службы в органах внутренних дел с учетом их моральных и психологических качеств.

Литература

1. Бусурманов Ж.Д. Права человека в постсоветском государстве: вопросы теории и практики обеспечения: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Алматы, 2006. – 55 с.
2. Нурпейсов Д.К. Теоретико-правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Алматы, 2009. – С. 34.
3. Абрамов В. Почти треть опрошенных казахстанцев не доверяют информации силовиков // http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/pochti-tret-oproshennyih-kazahstantsev-ne-doverayut-informatsii-silovikov-221353/
4. Тусупбекова Л., Таран О., Курятов В. Глава государства Нурсултан Назарбаев провел совещание с руководящим составом правоохранительных органов // Казахстанская правда. – 2013. – 31 января.
5. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда. – 2012. – 14 декабря.
6. Ибраева А.С. Конституция как основа формирования правовой культуры // Материалы Республиканской научно-практической конференции «Специфика реализации и прямого действия норм Конституции РК 1995 г. В свете послания президента РК «Стратегия Казахстан-2050». – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – С. 47-49.
7. Конституция РК. – Алматы, 2013.

8. Мусаев Д. Виктимологическая профилактика преступлений против жизни и здоровья: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2012. – 30 с.

References

1. Busurmanov Zh. D. Prava cheloveka v postsovetском gosudarstve: voprosy teorii I praktici obespecheniya: Avtoref. Dis. ... dokt.urid.nauk. – Almaty, 2006. – 55 s.
2. Nurpeisov D.K. Teoretico-pravovie problem obespecheniya nazionalnoi bezopasnosty Respubliki Kazahstan: Avtoref. Dis. ... dokt.urid.nauk. – Almaty, 2009. – S. 34.
3. Abramov V. Pochti tret oproshennyh kazahstanzev ne doveryaut informazii silovikov // http://tengrinews.kz/kazahstan_news/pochti-tret-oproshennyih-kazahstantsev-ne-doverayut-informatsii-silovikov-221353/
4. Tusupbekova L., Taran O., Kuryatov V. Glava gosudarstva Nursultana Nazarbaev provel soveshanie s rukovodyashim sostavom pravoohranitelnih organov // Kazhstanskaya pravda. – 2013. – 31 yanvarya.
5. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera nazii Nursultana Nazarbaeva narodu Kazahstana «Strategiya «Kazahstan-2050»: novii politicheskii kurs sostoyavshegosya gosudarstva» // Kazhstanskaya pravda. – 2012. – 14 dekabrya.
6. Ibraeva A.C. Konstituziya kak osnova formirovaniya pravovoi kultury // materiyaly respublikanskoi nauchno-prakticheskoi konferencii «specifika realizacii I pryamogo deistviya norm Konstitucii RK 1995 g. V svete poslaniya Prezidenta RK «Strategiya «Kazahstan-2050». – Almaty: KAZNU im. Al-Farabi, 2013. – S. 47-49.
7. Konstituziya RK. – Almaty, 2013.
8. Musaev D. Viktimologicheskaya profilaktika prestuplenii protiv zhizni I zdoroviya: Avtoref. Dis. ... kand.urid.nauk. – Bishkek, 2012. – 30 s.

ӘОЖ 351.746.1

Ж.М. Мұрат

ҚР ҰҚК Академиясы, докторант, Алматы қ., Қазақстан
Email: zhazeka80@mail.ru

Азаматтардың жедел іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен қатынасының құпиялық сипаты

Осы мақалада азаматтардың жедел іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдарымен қатынасының құпиялық сипаты қарастырылған. Халық аузында осындай көмек көрсететін адамдар түрлі атауға ие: мәлімдеуші, сөз тасушы, ақпаратшы, конфидент және т.б. Бірақ әлемде осындай адамдардың құпия көмегінің өздерінің міндеттерін орындайтын бірде-бір құқық қорғаушы құрылымдар жоқ. Басқа мемлекеттердегі Қазақстанда да жедел-іздестіру органдары қызметтеріне тән ерекшелік – ол азаматтардың қолдауына сүйеніп отырып, өздерінің жедел жұмысын жүзеге асыру.

Түйін сөздер: қатынастың құпиялығы, жедел іздестіру қызметі, жәрдемдесу, ынтымақтастық, құпия көмекшілер.

Zh.M. Murat

The confidential character of the relation of citizen to the agency responsible for the operational – search activity

This article addresses the issue of the confidential character of the relationship of citizens to the authorities responsible for the operational-search activity. The people of these citizens are called by different names: informants, snitches, informants, confidant, etc. However, in the world there is no law enforcement agency that can perform its tasks without these people. Also as well as in other states, characteristic of activity of operational search bodies and their employees in Kazakhstan is implementation of operational work by them with a support on support of citizens. Work confidential assistants today lacks broad public support. It is connected in many respects by that operational search activity often gains conflict character. In the process of doing the law allows violations of the rights protected by law and the interests of individuals and legal entities.

Keywords: confidentiality relations, operational-search activity, promotion, cooperation, confidential assistants.

Ж.М. Мурат

Конфиденциальный характер отношений граждан с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность

В данной статье рассматривается вопрос о конфиденциальном характере отношений граждан с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность. В народе таких граждан называют по-разному: осведомители, стукачи, информаторы, конфиденты и т.д. Однако в мире нет ни одной правоохранительной структуры, которая может выполнять свои задачи без этих людей. Так же, как и в других государствах, характерной особенностью деятельности оперативно-розыскных органов и их сотрудников в Казахстане является осуществление ими оперативной работы с опорой на поддержку граждан.

Ключевые слова: конфиденциальность отношений, оперативно-розыскная деятельность, содействие, сотрудничество, конфиденциальные помощники.

Қазіргі таңда жедел іздестіру қызметін жүзеге асырушы органмен азаматтардың ынтымақтастық құқығын бекітетін негізгі заңды нормалардың бірі ол «Жедел іздестіру қызметі

туралы» Қазақстан Республикасының (әрі қарай «ЖДҚ» туралы Заң) Заңының 13-бабы, оған сәйкес жекелеген азаматтар өз қалауы бойынша жедел іздестіру қызметін жүргізу органдарымен

қызмет жасау құпиялығын сақтай отырып, өз келісімімен жедел іздестіру шараларын әзірлеуге және жүргізуге (соның ішінде келісімшарт бойынша) тартылуы мүмкін [1].

Азаматтардың жедел іздестіру қызметін қамтамасыз етуге қатысуы түрлі нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін: жәрдемдесу және ынтымақтасу.

Құпия жәрдемдесу жедел іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен жеке тұлғалардың жәрдемдесу түрінің бірі болып табылады, ол келісімшарт негізінде не келісімшартсыз жасалуы мүмкін.

Азаматтардың жәрдемдесуі органдарға көмек көрсетуге бағытталған олардың жете түсінген әрекеттері ретінде анықтауға болады, оның негізінде белсенді азаматтық ұстаным, азаматтық борышты орындау ықыласы және жедел іздестіру саласында әрекет етіп жатқан заңнаманың нормаларын сақтауды қамтамасыз ету жатыр. Бұл әрекеттер жекелеген (бір мәрте) немесе тұрақты, ұжымдық не жеке, жария не жария емес сипатқа ие болуы мүмкін. Бірақ әрдайым осы әрекеттер жете түсінілуі керек және өз еркімен жасалуы керек.

Азаматтардың жәрдемдесуі мынадай түрде көрінуі мүмкін: құқыққа қайшы тәртіп факторлар туралы және қоғамға жат өмір жүргізетін тұлғалар туралы хабарлау; жедел іздестіру қызметінің органдарына жүктелген міндеттерді орындауға мүмкіндік беретін мәліметтерді алуда көмек көрсету; процессуалдық әрекеттерде куә, куәгер ретінде қатысу; қажетті жағдайда жедел іздестіру қызметінің қызметкерлеріне жеке байланыс құралдары мен көліктерін беру; құқық қорғауға бағытталған қоғамдық бірлестіктердің қызметіне қатысу және т.б.

Ынтымақтастық жәрдемдесудің дамыған және ұйымдастырылған нысаны болып табылады, яғни көмектің тұрақты сипатын ұйғарады. Азаматтардың ынтымақтасуы жедел іздестіру қызметі органдарының жеке функциялары мен міндеттерін орындауға, олардың келісімімен тартылатын азаматтар жәрдемдесуінің ұйымдастырылған және заңмен реттелген нысанын білдіреді.

Қазақстан Республикасының жедел іздестіру қызметі тәжірибесінде осындай нысандарды пайдалану кең таралған. Бұл тек қана қазақстандықтарға ғана тән қасиет емес, соны-

мен қатар әлемдік құқық қорғау тәжірибесінде де қолданылады, өйткені агентуралық аппарат институтын пайдаланбай жасалып жатқан қылмыстарды ашу кейде мүмкін болмайды.

Жедел бөлімшелермен және түрлі мемлекеттің арнайы қызметтерімен саяси және жалпы қылмыстық қылмыстармен күресуде, осы жедел мүмкіндіктерді пайдаланудың көп ғасырлы тәжірибесі – агентуралық әдістің бірінші орын алатынын көрсетеді.

Егер бұрын азаматтардың жедел бөлімшелермен құпия ынтымақтастығы жабық ведомстволық актілер негізінде жүзеге асырылса, қазіргі кезде жедел іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдардың азаматтарды жәрдемдесудің осындай нысанына тарту құқығы және азаматтардың құқығы аталған «ЖІҚ туралы» Заңның 8, 11, 13, 23-баптарында бекітілген. Осылай, заң осындай ынтымақтастықтың әлеуметтік қажеттілігін және маңыздылығын таниды деп айтуға болады.

Азаматтардың құпия ынтымақтастығын пайдалану фактісінен криминалды полиция қызметінің жедел іздестіру қызметін реттейтін шет мемлекеттерінің заңнамалық актілері де құпия жасамайды.

Мысалы, АҚШ-та криминалды полиция қызметкерін оның мәлімдеушісі қалай жұмыс жасайтыны бойынша бағалайды. Әр полицейскийге, егер ол өзінің «жасырын аппаратының» жұмысқа қабілетін құрып және сақтай алса, ол әріптестері арасында ең жақсы, еліктеуге үлгі бола алатыны туралы сендіреді. Мәлімдеушімен барлық жұмыс қатаң құқықтық шекке қойылады [2].

Азаматтармен құпия ынтымақтастық бір-қатар заңнамалық және ведомстволық нормативті құқықтық актілерді көзделген арнайы шаралардың қолдануымен қамтамасыз етіледі.

Құпия ынтымақтастық ақысыз немесе ақылы негізде жүзеге асырылуы мүмкін. Соңғы жағдайда құпия шартпен ынтымақтастық бекітілген азамат Қазақстанның жедел іздестіру қызметі органдарының шығындар бюджетінің арнайы бабымен көзделген құралдар есебінен ақшалай сыйақы алады. Ынтымақтасып жатқан азаматтарға бір айлық қаражат және бір жолдың төлем мөлшері ведомстволық нормативті құқықтық актілермен анықталады.

Құпия ынтымақтастық жедел іздестіру қызметі аясында жүзеге асырылуы мүмкін,

оның тиімділігі жедел қызметкердің қылмысты айқындауға, алдын алуға және ашуға қажетті ақпаратты жинауға іскерлігімен анықталады [3, С.208].

Жеке тұлғаларды жедел-ізвестіру қызметін жүзеге асыратын органдармен ынтымақтастыруды ынталандыру түрлі негізге ие болуы мүмкін: қылмыспен күресуді жүзеге асырып жатқан жедел бөлімшелерге бейілді қарым-қатынас, жедел ізвестіру қызметін жүргізуші тұлғаны ұнату, материалды не басқа да қызығушылық. Көбісі негізінен жедел қызметкердің және болашақ құпия көмекшінің тұлғасына байланысты болады.

Мынадай қасиеттерге ие қызметкер табысты қатынасты орната алатынын жедел тәжірибе көрсетеді:

- маңындағылар арасында жақсы беделге ие, жедел ізвестіру шараларын жүзеге асыру барысында этикалық тәртіпке ие;

- онымен жедел функцияларды орындауда қалыптасатын түрлі жағдайларда дұрыс хабардар етуге мүмкіндік беретін жан-жақты құқықтық дайындыққа ие;

- қызмет ететін аумағында және объектісінде криминалды бағытталған тұлғалардың тәртібінің, субмәдениетінің ерекшеліктерін білген;

- түрлі санаттағы адамдармен сенімді қатынас орнатуға мүмкіндік беретін тіл табысудың жоғары деңгейіне ие болған;

- алынған ақпараттың маңыздылығын талдауға және нақты бағалауға қабілеті бар.

Осы сапалар жедел қызметкерге кейбір тұлғалар тарапынан өзіне және қылмыспен күресу ісінде жедел ізвестіру қызметінің органдарымен ынтымақтастыққа жағымсыз қатынасты жеңіп шығуға, оны бейтарап, сосын оң жағдайға ауыстыруға және өзара іскерлік қатынас орнатуға мүмкіндік береді.

Жедел қызметкерлер тұлғаның және жедел ізвестіру қызметін жүргізетін орган арасындағы өзара қатынасының шынайы сипатын жасыру үшін бірқатар шараларды қабылдайды және олармен ынтымақтасатын тұлғаларды астыртын шараларға үйретеді. Бұл мынадай шаралар болуы мүмкін: оларды қылмыстық құрамдарға енгізуді; кездесулерді және алынған жедел ақпаратты беруді ұйымдастыру үшін арнайы орындарды, жағдайларды және тәсілдерді пайдалану тиянақты аңыздау шаралары, со-

нымен қатар Қазақстан Республикасының ведомстволық нормативті актілерінде көзделген басқа шаралар.

Заң органдарға жәрдем көрсететін тұлғаларға әдейі жалған мәліметтерді ұсынуға тыйым салады. Осыған байланысты жедел бөлімше қызметкерлері құпия көмек көрсететін тұлғаларды тапсырмаларды орындау әдістеріне, сондай-ақ сол жағдайларды дұрыс құқықтық айырып тануға үйретеді. Осы мақсат үшін олар:

- тапсырманың дұрыс түсінілгенін және оны орындау тәсілін тексереді;

- алдына қойған міндетті шешудің тәсілдері мен әдістері туралы нұсқау береді;

- тапсырманы орындау қарқынын, әрекет пен тәртіптің дұрыстығын бақылайды;

- құпия көмекшілерге жедел жағдай туралы хабарлайды;

- өзара байланыс тәртібін анықтайды;

- хабарлайтын мәліметтердің толықтығын және растығын тексереді.

Қандай да бір кемшіліктер туындаса олардың себебі анықталады және оларды жою бойынша шаралар қолданады. Қажетті жағдайда құқық негіздері, құпия жәрдемдесудің нысандары мен әдістері және т.б. туралы құпия көмекшілермен арнайы сабақтар өткізілуі мүмкін.

Жалпы жедел ізвестіру қызметін жүргізетін орган және жәрдемдесетін тұлға арасындағы құпия ынтымақтастық түрлі сипатқа ие.

Біріншіден, азаматтарды құпия ынтымақтастыққа тарту мақсаттары түрлі болуы мүмкін. Біреулері жедел ізвестіру шараларын дайындау үшін, ал енді біреулері оларды жүзеге асыруда тікелей қатысу үшін тартылады. Біріншілері ғылымның, техниканың, экономиканың түрлі саласында мағлұматқа ие мамандар қатарынан, сонымен қатар жедел ізвестіру шараларын жүргізуге дайындық үшін керек орындарға (нысанға) кіру мүмкіндіктеріне ие тұлғалардың арасынан таңдалады.

Екіншіден, жоғарыда айтылғандай, құпия ынтымақтастық қысқа мерзімді немесе ұзақ (тұрақты) болуы мүмкін. Яғни нақты бір жолғы, міндеттің уақыты бойынша ұзақ емес көмек немесе ұзақ мерзімді жедел міндеттерді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін, бірқатар жедел ізвестіру шараларын дайындауға немесе жүргізуге уақыты бойынша жеткілікті тұрақты жәрдемдесу.

Құпия ынтымақтастық нысаны бойын-

ша да ажыратылады: келісім-шартпен не келісімшартсыз. Азаматтарды келісімшартпен құпия ынтымақтастығы дегеніміз – азаматтардың құпия ынтымақтастық туралы еркіндігі жазбаша келісімшарт түрінде бекітілуі. Бұл тұлғалар жедел бөлімшелердің тапсырмасы бойынша барлау-іздеу қызметін белсенді атқарады. Жәрдемдесудің келісімшарт нысаны ынтымақтасу туралы келісім-шарттың міндетті түрде жасалуын ұйғарады, онда ынтымақтасудың арнайы шарттары мен талаптары, сонымен қатар тараптардың құқықтары мен міндеттері жазылады.

Жедел іздестіру шараларын дайындау және жүргізу барысында алынған мәліметтерді құпияда сақтау міндеті азаматтардың жедел іздестіру қызметін жүргізетін органдармен құпиялық қатынасының ажыратылмас шартын тағы да бір атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңына [4] сәйкес барлау, қарсы барлау, жедел іздестіру қызметі мен өзге де қызметтер саласындағы мемлекеттік құпияларға мыналар жатады:

1) барлау, қарсы барлау қызметінің күштерін, құралдарын, көздерін, әдістерін, жоспарларын, жай-күйін, ұйымдастырылуын, нәтижелерін, сондай-ақ жедел-іздестіру қызметінің қылмыстық процесте пайдаланылмаған қылмыстық істі дұрыс шешу үшін маңызы бар нақты деректер ретіндегі нәтижелерін ашып көрсететін мәліметтер. Барлау, қарсы барлау, жедел-іздестіру қызметін қаржыландыру туралы деректер, егер олар аталған мәліметтерді ашып көрсететін болса;

2) нақты адамдардың Қазақстан Республикасының барлау, қарсы барлау органдарының кадрлар құрамына қатыстылығын ашатын мәліметтер;

3) барлау қызметін жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының органдарына құпия көмек көрсететін (көрсеткен) адамдар туралы мәліметтер;

4) сыртқы барлау саласында жүргізілетін жедел жұмылдыру жұмыстарының жай-күйі мен нәтижелерін ашатын мәліметтер;

5) Қазақстан Республикасының қарсы барлау немесе жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын органдарымен құпиялық негізде жұмыс істейтін (жұмыс істеген) адамдар туралы мәліметтер;

6) жедел жұмылдыру жұмысының жай-күйін, нәтижелерін, сондай-ақ шараларын ашатын мәліметтер;

7) радиоэлектрондық барлау, байланыс құралдары органдарының күштерін, құралдарын, әдістерін, жоспарларын, жай-күйі мен қызметінің нәтижелерін ашатын мәліметтер, сондай-ақ осы қызметті қаржыландыру туралы деректер, егер бұл деректер аталған мәліметтерді ашатын болса;

8) Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің барлау, қарсы барлау, жедел іздестіру қызметінің күштерін, құралдарын, әдістерін, жоспарларын немесе нәтижелерін ашатын мәліметтер, сондай-ақ осы қызметті қаржыландыру туралы деректер, егер бұл деректер аталған мәліметтерді ашатын болса;

9) Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің барлау, қарсы барлау немесе жедел іздестіру қызметін жүзеге асыратын бөлімшелерімен құпиялық негізде жұмыс істейтін (жұмыс істеген) адамдар туралы мәліметтер;

10) президенттік, үкіметтік немесе өзге де арнаулы байланыс пен ақпарат түрлерінің жүйелері, мемлекеттік шифрлар, кодтар, оларды талдаудың әдістері немесе құралдары, кодтандыру, құпияландыру құралдары туралы мәліметтер;

11) Қазақстан Республикасының Президенті мен оның отбасы мүшелерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуді ұйымдастыру, күштері, құралдары және әдістері туралы, Қазақстан Республикасының Президенті мен оның отбасы мүшелерінің денсаулық жағдайы және жеке өмірі туралы мәліметтер;

12) жоғары өкімет және басқару органдарының басқа да күзетілетін адамдарының қауіпсіздігін қамтамасыз етуді ұйымдастыруды, күштерін, құралдарын немесе әдістерін ашатын мәліметтер;

13) ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес жөніндегі бөлімшелердің күштерін, құралдарын және әдістерін, сондай-ақ олар жүргізген жедел іздестіру және жедел техникалық шараларды ашатын мәліметтер;

14) нақты адамдардың қылмыстық атқару жүйесінің, кеден және салық органдары, сондай-ақ ішкі істер органдары жедел бөлімшелерінің кадрлық құрамына қатыстылығын ашатын мәліметтер;

15) Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мүдделерін қозғайтын қылмыстық істер бойынша тергеу жүргізудің күштерін, құралдары мен әдістерін ашатын мәліметтер;

16) мемлекеттік құпияларды қорғауды ұйымдастыруды немесе оның іс жүзіндегі жай-күйін ашатын мәліметтер;

17) ақпараттарды рұқсат етілмей алу-дан, шетелдік техникалық барлаудан және техникалық арналар арқылы өтіп кетуден қорғау жөнінде жоспарланатын және (немесе) жүргізілетін шараларды ашатын мәліметтер;

18) арнайы мақсаттағы бөлімшелердің қызметкерлері, терроризмге қарсы операцияны жүргізуге, терроризм актісін анықтауға, оның алдын алуға, жолын кесуге және ашуға қатысатын және (немесе) жәрдемдесетін адамдар туралы және аталған адамдардың отбасы мүшелері туралы мәліметтер.

Бұл мәліметтер жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыратын орган жетекшісінің қаулысының негізінде ғана құпиясыздандыруға жатады.

Жедел іздістіру қызметін жүргізетін органдардың тәжірибесін жан-жақты талдау және жинақтау, азаматтарды құпия ынтымақтастыққа тарту мақсаттылық, мақсатқа лайықтылық және еркінділік талаптарына сай келуін көрсетеді [5, 146 б.]. Ұсынған мақсаттар өзекті, сипаты бойынша жеткілікті күрделі және ұзақ мерзімді болуы керек. Мысалы, аса қауіпті, бүркелген қылмыстар (ұрлық, тонау, қарақшылық шабуыл, экономика саласындағы қылмыстар) жасаған терең жасырылған қылмыстық топтарға жедел ендіру қажеттігі. Әр тарту өткір қажетті, мақсатты болған кезде ғана жүзеге асырылуы керек.

Осыған байланысты құпияынтымақтастыққа тарту туралы шешімді қабылдау үшін жан-жақты ақпараттық-аналитикалық жұмыс жүргізілуі керек:

– ақпаратты алу, оны талдау және жедел жағдайдың күйін бағалау (қылмыстылықтың жай-күйін: оның динамикасын, құрылымын, қоғамдық қауіптілік дәрежесін, қылмысты жасап жатқан тұлғалардың құрамы, олардың қылмыстық тәжірибесі, әлеуметтік жағдайы және т.б.);

– қылмыспен күресу саласында шешетін міндеттерді қалыптастыру;

– барлау-іздеу қызметі жүргізілетін

қылмыстық орта туралы мәліметтерді жинау және талдау;

– тартылатын адамның тұлғасын сипаттайтын мәліметтерді алу (әлеуметтік және психофизиологиялық сапалар, құпия көмек көрсете алатын шынайы мүмкіндіктерінің болуы – кәсібі, лауазымдық жағдайы, қылмыскерлердің тұрмыстық қалпын, олардың әдеттерін, жаргонын, қылмыстық ортадағы рөлін, сотталғандығын білу және т.б.) [6, 167-168 б.].

Бұдан басқа жедел-іздістіру қызметін жүргізуші органдарға келісімшарт негізінде жәрдемдесетіндер осы органдардың ведомстволық нормативті актілерімен анықталатын бірқатар арнайы талаптарға сай келуі керек.

Біздің көзқарасымыз бойынша, қылмыстық істерді тергеу мен соттық қарауда құпия көмекшілерді пайдаланумен байланысты сұрақтар қосымша зерттеуді қажет етеді, өйткені біздің елімізде құпия көмекшілермен алынған мәліметтер құқық қорғау ведомстволарымен көбінесе тексеріліп жатқан тұлғалардың қылмыстық қызметін дәлелдеуге бағытталған жедел іздістіру шараларын дайындау және жүргізу үшін, кейде жеке тергеу және соттық әрекеттерді дайындау және жүргізу үшін қолданылады.

Жалпы жедел іздістіру заңнамасын және құпия көмекшілерді пайдалану мүмкіндіктерін айқындайтын нормаларды қалыптастыруға бағытталған елеулі қадамдарға қарамастан, ғылымдар мен тәжірибиешілер көптеген шешілмеген және шешілмей жатқан сұрақтармен кездеседі. Әсіресе қылмыстық іс жүргізу саласында.

Қазіргі таңға дейін құпия көмекшілерден дәлелдемелік ақпаратты алудың шынайы заңнамамен бекітілген процедурасы мен тәжірибесінің жоқтығы осы мағынада елеулі мәселе болып табылады.

Маңызды және күрделі мәселелердің бірі ол қылмыстық іс жүргізуде құпия ақпаратқа ие тұлғаларды куәгер ретінде пайдалану. Осы сұрақ бойынша ТМД және Балтия елдерінің жедел іздістіру заңнамасын талдау барысында, олардың Қазақстанға қарағанда алға басқаны көрініп тұр. Мысалы, Латвия Республикасының жедел іздістіру туралы заңының 31-бабының 3-бөліміне сәйкес «құпия көмекші құпия ынтымақтастық фактісін ашпау арқылы қылмыстық іс жүргізуге тартыла ала-

ды. Егер тергеу мақсатына жету үшін, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті болса және ол құпия көмекшінің немесе басқа тұлғаның өмірін, денсаулығын, бостандығын немесе құпия көмекшінің әрі қарай пайдалану мүмкіндігін қауіп-қатерге әкелмесе тұлғаның құпия ынтымақтастық фактісі немесе онымен ұсынылған мәліметтер қылмыстық іс жүргізу барысында жариялануы мүмкін» [7].

Құпия көмекшіден дәлелдемелік ақпаратты [8, б. 81-87] іс жүргізу үшін алуының көпжылдық шетелдік тәжірибесі оларды қорғау дәрежесін максималды сақтай отыруын ескере отырып, мынадай танымал нысандарды өңдеп шығарды, мысалы: а) тергеушіге беру және құпия көмекшінің нұсқамалық мәліметтерін белгілемеу арқылы оның жазбаша түсінігін сотта жариялау немесе б) мәлімдеушімен байланыс ұстайтын жедел қызметкерді тергеуші мен сотты қызықтыратын жағдайлар туралы жауапқа алу.

АҚШ федералды конституциялық соты 1981 жылы 26 мамырда қаулымен «сөзден куәгер» тұлғасының конституциялық екендігін растады. ГФР-де солай жасады.

Осы тұрғыда ГФР мен АҚШ-тың ақпаратшыларды пайдалану тәжірибесі қызығушылық тудырады. Олар үш санатқа бөлінеді:

- мәлімдеуші;
- ерікті куәгерлер;
- айыптаушылар құрамынан ерікті куәгерлер.

Мәлімдеуші – ФБР-ға құпия көмек көрсетіп жүрген және қылмыстық іс жүргізуге қатыспайтын азамат. Мәлімдеушінің жұмысы – ФБР қызметінің негізі. Ол құқық қорғау орган-

дары ешқашан жария жолмен таба алмайтын фактілер мен дәлелдерді анықтауға мүмкіндік береді. Егер олар құпиялық шартына ие болса, мәлімдеуші басқа біреулер бола алады. Шындығында, бұл адам ешқашан сотта түсінік бермейді дегенді білдіреді.

Ерікті куәгер – қылмыстық топ құрамында қылмыс жасап, ФБР-ға құпия көмек көрсетіп жүрген тұлға, қылмыстық іс жүргізуге қатысушы ретінде бола алады және сотта түсінік бере алады, осыған байланысты ол қылмыстық жауапкершіліктен босатылады.

Айыптаушылар құрамынан ерікті куәгерлер – қылмыс үшін ұсталған, «кінәсін мойындау туралы» келісім жасаған және сотта үкім шығару барысында оған жазаның минималды түрін тағайындау шарты бойынша басқа айыптастарына қарсы түсінік беруге келіскен.

Сөйтіп, ақпаратшылардың соңғы екі санатын жауапқа тартуға қатысты қандай да бір маңызды мәселелер жоқ.

Мәлімдеушілерге қатысты АҚШ заңнамасы қолайлы шешім тапты. Өйткені осындай ақпаратшының тұлғасы ресми сот ісіне қатыспайды, онда одан түскен мәліметтер, ФБР агентімен (жедел қызметкермен) анықтама немесе басқа құжат түрінде ұсынылуы мүмкін. Сотта мәлімдеушіні ғана жауапқа тарту керек емес, сондай-ақ жедел қызметкер ақпаратшының тұлғасын айта алмайды.

Қазақстанда аталған мәселені қолайлы шешудің жолдары әлбетте жүргізілуде. Бірақ, біздің пікірімізше, «ұлттық велосипедті құруға» күш кетірмеу керек. Бұл жағдайда шетелдің алдыңғы қатарлы тәжірибесін пайдалану қажет.

Әдебиеттер

1. 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Қазақстан Республикасының «Жедел іздестіру қызметі туралы» Заңы / «Параграф» ақпараттық жүйесі: <http://online.zakon.kz>.
2. Ахкубеков Л.Х. Правовое регулирование оперативно-розыскной деятельности за рубежом и использование ее результатов в уголовном процессе. М., Российская криминологическая ассоциация, 2004. 120б.
3. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяйнова, В.С. Овчинского, Г.Н. Синилова и др. – М.: Инфра-М, 2004. 848б.
4. 1999 жылғы 15 наурыздағы № 349-І Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік құпиялар туралы» Заңы / «Параграф» ақпараттық жүйесі: <http://online.zakon.kz>.
5. Маркушин А.Г. Оперативно-розыскная деятельность: учебник для вузов. М.: Изд-во Юрайт, 2012. – 399б.
6. Шахматов А.В. Агентурная работа в оперативно-розыскной деятельности (теоретико-правовое исследование российского опыта). МВД России Санкт-Петербургский университет. СПб, 2005.
7. Закон об оперативно-розыскной деятельности Латвийской Республики.
8. Смирнов М.П. Полиция зарубежных стран и ее оперативно-розыскная деятельность: учебное пособие. / Под ред. Е.В. Токарева. Академия МВД России. – М., 1995. 128б.

References

1. 1994 zhylgy 15 kyrkuektegi № 154-XIII Kazakstan Respublikasynyn «Zhedel-izdestiry kyzmeti turaly» Zany / «Paragraf» akparattyk zhuesi: <http://online.zakon.kz>.
2. Akhkubekov L.Kh. Pravovoe regulirovanie operativno-rozysknoi deyatelnosti za rubezhom i ispol'zovanie ee rezul'tatov v ugolovnom protsesse. M., Rossiyskaya kriminologicheskaya assotsiatsiya, 2004. 120b.
3. Teoriya operativno-rozysknoi deyatelnosti: Uchebnik / Pod. red. K.K. Goryainova, V.S. Ovchinskogo, G.N. Sinilova i dr. – M.: Infra-M, 2004. 848b.
4. 1999 zhylgy 15 nauryzdagy № 349-I Kazakstan Respublikasynyn «Memlekettik kupiyalar turaly» Zany / «Paragraf» akparattyk zhuesi: <http://online.zakon.kz>.
5. Markushin A.G. Operativno-rozysknaya deyatelnost'. M.: Izd-vo Yurait. 2012. – 399b.
6. Shakhmatov A.V. Agenturnaya rabota v operativno-rozysknoi deyatelnosti (teoretiko-pravovoe issledovanie rossiyskogo opyta). MVD Rossii Sankt-Peterburgskii universitet. SPb, 2005. – 439b.
7. Zakon ob operativno-rozysknoi deyatelnosti Latvyskoi Respubliki. / «Paragraf» akparattyk zhuesi: <http://online.zakon.kz>.
8. Smirnov M.P. Politsiya zarubezhnykh stran i ee operativno-rozysknaya deyatelnost: uchebnoe posobie. / M.P. Smirnov; Pod red. E.V. Tokareva. Akademiya MVD Rossii. – M., 1995. 128b.

УДК 351.746.1

Г.К. Малдыбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық,
қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының магистранты
E-mail: gauhar_maldybaev@mail.ru

Кәмелетке толмағандардың қылмыстары бойынша сот өндірісінің кейбір мәселелері

Ғылыми жұмыстың мақсаты болып кәмелетке толмағандардың ісі бойынша қазіргі кезеңдегі қылмыстық сот өндірісін жүргізудің басты мәселелерін ашып қарастыру табылады. Қылмыстың қандай себептер бойынша орын алуы зерттеліп, талдау жүргізілді. Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқық тәрбиесінің бұзылуы әлеуметтік, психологиялық тұрғыда сараланды. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына қатысты бұлтартпау шараларын қолдану ерекшеліктері қарастырылды. Кәмелетке толмағандардың заңды құқығын қорғау кепілдігінің мәселесі талқыланды.

Түйін сөздер: кәмелеттік жас, құқық бұзушылық, сот ісі, ювеналдық сот, қылмыс.

G.K. Maldybaeva

Some questions criminal judicial action in matters of minor

The aim of this scientific research is consideration of basic questions realization criminal judicial action in matters of minor presently. Were investigational and the analysis of reasons is conducted criminal act of minor. Reasons are considered offence minor from a social and psychological side. Also, the features of application of measures are considered suppression of criminal acts minor. An issue is discussed about the features of providing of protection of legal rights and interests minor.

Keywords: minority, offence, case, court of minor, crime.

Г.К. Малдыбаева

Некоторые вопросы уголовно-процессуальных действий по делам несовершеннолетних

Целью данного научного исследования является рассмотрение основных вопросов проведения уголовно-процессуальных действий по делам несовершеннолетних в настоящее время. Были исследованы и проанализированы причины преступных деяний несовершеннолетних. Рассмотрены причины правонарушения несовершеннолетних с социальной и психологической стороны. Также рассмотрены особенности применения мер пресечения преступных деяний несовершеннолетних. Обсужден вопрос об особенностях обеспечения защиты законных прав и интересов несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетие, правонарушение, судебное дело, ювенальный суд, преступление.

Қазіргі уақыттағы кәмелетке толмағандардың ісі бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу маңызды мәселеге айналып отыр. Мұның бірқатар себептері бар, оларға жасөспірімдердің жеке бас сипаттарының күрделенуі сияқты әлеуметтік құбылыспен байланысты болып отырған аталған жас категориясына жататын тұлғалардың қылмысы туралы істер бойынша барлық міндеттерді дұрыс орындау үшін құқық қорғаушы органдар тарапынан көбірек күш салу қажеттілігін де жатқызу қажет.

Кәмелетке толмағандар ісі бойынша іс өндірісі қазіргі кезеңде қылмыстық іс жүргізу құқығының жалпы нормаларымен реттеледі. Сонымен қатар заң шығарушы орган кәмелетке толмағандардың жасы мен психологиялық ерекшеліктерін есепке ала отырып, аталған санаттағы қылмыстық істерді зерттеу барысында қолданылатын ерекше ереже анықтап берді. Бұл ережелер кәмелетке толмағандардың заңды құқығын қорғауда қосымша кепілдік береді. Ерекше ережелер кәмелетке толмағандардың

жасаған қылмыстарын толыққанды және дұрыс зерттеуге жағдай жасауға бағытталған.

Кәмелеттік жасқа толмағандардың құқық тәрбиесін бұзушылығын әлеуметтік, психологиялық тұрғыдан талдау үлкен орын алады. Яғни жас «қылмыскерлердің құқық бұзушылығына» себеп болған жағдайларға ғылыми тұрғыдан қарап, ғылыми тұрғыдан баға беру, шешілмеген мәселелерін шешу-ғалымдардың басты міндеті.

Жалпы баланың қалыптасу кезеңінде оған әртүрлі жағдайлар мен факторлар әсер етсе, ол ең алдымен, оның көзқарасына, қызығушылығына, икемділігін өз нәтижесін беріп, қатынас, сезім, көңіл күйді қалыптастырады. Осылардың деңгейінде бала бойында белгілі бір сипаттық белгілер мен жеке басының жақсы, жаман жақтары дамиды.

Баланың адам болып қалыптасуы, ең алдымен, отбасыға байланысты. Отбасы бала өмірінің жағдайын тудыратын, реттейтін орта болғандықтан, ол әртүрлі таңданыс пен өкініштердің қайнар көзі ретінде жат қылықтардан жирендіретін, дұрыс жолға бағыттап, басқаратын күш, өмірдегі тірек және де алғаш тәрбиелік орта болып табылады.

Көптеген өмірде болып жататын жағдайлар қылмыс жасаған балалар мен олардың ата-анасын бақылағанда, отбасы жағдайының жалпы келеңсіз жақтары, отбасы тәрбиесінің бұзылуы баланың жанына қатты әсер еткенін, оның тәртіп жағынан құлдырап, құқық бұзуға дейін әкелгенін дәлелдеп береді.

Кәмелетке толмағанның өсуіне, тәртібіне, мінезінің қалыптасуына жоғарыда айтып өткендей, отбасы тәрбиесі зор. Осыған орай, А.М. Решетина: «Баланы адам етіп қалыптастыру бастамасы ең кішкентай әлеуметтік орта – отбасында жүзеге асады», – деген болатын.

Отбасы тәрбиесінің жеткіліксіздігі кейбір жеке ата-ананың кінәсінен емес, қайта отбасы жағдайының әртүрлі сәттерінің әсер етуінің жиынтығына байланысты:

- отбасы саны;
- материалдық-әлеуметтік жағдай;
- мәдени-әлеуметтік;
- отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас.

Отбасы тәрбиесінің бала өміріне өзіндік өрнекті із салуы, оның мінез-құлқына, жалпы тәртібіне өзгеріс әкелуі – отбасының толық

болмауы. Педагогикалық тәжірибелер мен бақылаулар көрсеткендей, баланың тәрбиесі мен қалыпты дамуы үшін толық отбасы қажет, яғни баланың әкесі мен шешесіне мейірімділікпен, сыйлампаздықпен қарауы үшін толық отбасы ауадай қажет.

Қылмысқа, ішімдікке, темекі тартуға ерте жастан әуестенген кәмелетке толмағандардың көпшілігі осындай жарты отбасылардан шыққан екен.

Көптеген толық емес отбасында тәрбиелеу тек қалған ананың немесе әкенің үлесіне тиетіндіктен, тәрбиелеудегі барлық ауыртпалық соған ғана түседі. Соның нәтижесінде отбасында педагогикалық талаптар мен тәрбиелік шаралардың құлдырауы пайда болып, кәмелетке толмағанға деген әлеуметтік бақылау төмендейді.

Бұл, әсіресе көп уақытын жұмыста өткізетін, жалғыз анасы бар отбасы жағдайынан айқын сезіледі. Анасы жұмыста болғандықтан, ол үнемі өзімен-өзі қалады. Осылай болса, оған анасының көңіл бөлмеуі, уақытының аз және уақыты болса да, шаршауы қатты әсер етіп, қандай жұмыс болса да, ол бала өзіне уақытында көмек беретін адамды таба алмайтын дәрежеге жетеді.

Осылайша, бірте-бірте ананың ықпалы жоғала бастаған кәмелетке толмаған бала тығыз байланыстан айырылып, оның отбасынан бөлінуі басталады. Осындай жайттарға байланысты А.С. Макаренко: «Қараусыз балалардың жағдайы жетім балаларға қарағанда көп жағдайда күрделі де қауіпті» деген болатын.

Жас құқық бұзушының жеке басы ювеналдық сотта негізгі орында болғандықтан, ол жан-жақты зерттеу нысаны болып табылады. Құқықтық түрде қорғау кәмелетке толмағанның барлық өмір сүру саласын қамтиды, олар: баланы тәрбиелеу, білім беру, денсаулық, еңбек, әлеуметтік қамтамасыз ету, оның демалысы. Оның өмір сүру жағдайы, өмір сүру ортасы, отбасы жағдайы, мектептегі жағдайы, яғни барлық әлеуметтік факторлар барлық жағынан зерттеледі. Осындай тұрғыда жұмыс істеу іске сәйкес келетін, жас ерекшелігі мен баланың әрекетіне әсер ететін ерекшеліктерді ескере отырып, дұрыс шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Жалпы юрисдикциядағы соттарға қарағанда ювеналдық юстиция жүйесіндегі сот процедураны қарапайымдылығымен ерекшеленеді, жалпы

соттарда тұрақты сақталатын нысандылықтар балаға қатысты сақтала бермейді. Соттың кәмелеттік жасқа толмаған баламен сұхбаты жауап алудан гөрі достық әңгімелесуге жақын, ал іс жабық сот отырыстарында қаралады. Бұл жерде баланың беделі үшін маңызды болып табылатын жариялық принципін қатаң ұстанады. Іс материалына бұқаралық ақпарат құралдары өкілдері жіберілмейді. Оларға сот отырыстарын тыңдауға, сотталушылардың есімдерін жариялауға тыйым салынады. Қылмыс жасаған кәмелеттік жасқа толмаған баланың есімін жариялағаны үшін журналист жауапқа тартылады. Сот іс бойынша кейбір жағдайларды кәмелетке толмаған баланың қатысынсыз қарау құқығына ие болады, осыған байланысты баланы сот отырысы залынан шығарып жібереді.

Жасөспірімдерге қатысты қылмыстық іс өндірісінің ерекшелігі сотқа дейінгі және сот өндірісіне бөлінуі болып табылады. Жасөспірімдерге қатысты сотқа дейінгі өндірістің ерекшеліктері:

1) дәлелдеу мән-жайының ерекшелігі (ҚР ҚІЖК 481-бабы)

2) кәмелетке толмаған баланың қорғаушысының міндетті түрде қатысуы (ҚР ҚІЖК 486-бабы);

3) Кәмелетке толмаған баланың заңды өкілінің қатысуы (ҚР ҚІЖК 487- бабы);

4) Кәмелетке толмағандарға қатысты ерекше бұлтартпау шарасын қолдану мүмкіндігі – кәмелеттік жасқа толмағанды қарауға беру (ҚР ҚІЖК 147, 491- баптары);

5) Ұстау шарасын қолдану мүмкіндігі, сонымен қатар тек ерекше жағдайларда қылмыстың ауырлығына байланысты ғана күзетпен ұстау мүмкіндігі (ҚР ҚІЖК 491-бабының 3-бөлімі);

6) Кәмелеттік жасқа толмаған күдіктінің, айыпталушыны шақыртудың ерекше реті (ҚР ҚІЖК 484-бабы);

7) Он алты жасқа толмаған кәмелетке толмағанға қатысты іс жүргізу әрекетін қолдану барысында педагогтың немесе психологтың міндетті түрде қатысуы және осы жасқа толған, алайда психикалық дамуында артта қалуы бар күдіктіге, айыпталушыға іс жүргізу әрекеттерін қолдану барысында тергеушінің, соттың, қорғаушының немесе заңды өкілінің өтініші бойынша педагогтың немесе психологтың міндетті түрде қатысуы (ҚР ҚІЖК 488- бабының 2-бөлімі);

8) Кәмелетке толмаған күдіктіден, айып-

талушыдан жауап алу уақытының ұзақтығы, жалпы алғанда, күніне 4 сағаттан аспайды (ҚР ҚІЖК 485-бабының 2-бөлімі);

9) Егер де кәмелеттік жасқа толмаған бала кәмелеттік жасқа толған баламен бірге қылмысқа қатысқан болса, онда кәмелеттік жасқа толмағанның қылмысы туралы қылмыстық істі жеке өндіріске беруді талап ету (ҚР ҚІЖК 483-бабы).

Соңғы екі жылдағы жедел жағдайды талдай отырып, Қазақстан Республикасында криминалдық жағдай жалпы күрделі болып отырғанын атап өту қажет. Қылмыстылық мемлекет пен қоғамның барлық тіршілік ету саласына жағымсыз ықпал етіп, елдің әлеуметтік-экономикалық қалыптасуын бәсеңдетіп, оның халықаралық беделіне нұқсан келтіруін жалғастыруда.

Сонымен, Қазақстан Республикасының заң шығару органы кәмелеттік жасқа толмағандардың жас ерекшеліктері мен психологиялық ерекшеліктерін есепке ала отырып, кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтары мен заңдық мүддесін жүзеге асыруға кепілдік беретін нормаларды бекітті. Сонымен қатар кәмелеттік жасқа толмағандардың қылмыстары туралы, ол бойынша істерді өндіруді реттейтін заңнаманы жетілдіруде үнемі тұрақты түрде жұмыстар жүргізіп отыру керек, кәмелетке толмағандардың құқықтарын халықаралық деңгейде қалай қорғалатынын толыққанды зерттеп жүйелеп отыру, оның елдің құқықтық жүйесіне имплементациялану мүмкіндігін қарастыру.

Қоғамда әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің ірі көлемді және жылдам процестері жүріп жатқан қазіргі уақытта, әсіресе дүниетанымы әлі толық қалыптаспаған, құндылықтар жүйесі тұрақсыз жастар үшін қиын болып отыр. Жасөспірімнің адамгершілік пен құқық туралы түсінігі оның жас ерекшелігіне байланысты вербалдық деңгейде ол жете түсінуге, оның мінез-құлқының автоматты реттегішіне айналуға жеткен жоқ. Қазіргі уақытта жасөспірімдерге, жастарға деген көзқарас, әсіресе құқық бұзушылықтың алдын алу, оны туғызатын себептер мен шарттарды жою тұрғысында өте күшейтілуі тиіс. Өйткені қылмыс дегеніміз – әлеуметтік дерт, ал жасөспірімдердің қылмыстылығы – өте үлкен дерт, жасөспірімдер қылмыс жасап отырған кезде мұндай құбылысқа төзуге болмайды.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл. – Алматы, 2007.
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. – Алматы: Юрист, 2004.
- 3 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы, 1998.
- 4 Кәметке толмаған адамдардың қылмыстары және оларды қоғамға қарсы іс-әрекеттер жасауға тарту жөніндегі істер бойынша сот Практикасы туралы (ҚР Жоғарғы Сотының 11.07.03 ж. №4 нормативтік қаулысымен енгізілген өзгерістерімен) ҚР ЖС 11 сәуір 2002 жыл № 6 нормативтік қаулысы // Справочная правовая система «Юрист».
- 5 Төлеубекова Б.Х. ҚР Қылмыстық іс жүргізу құқығы.– Алматы, 2000.
- 6 Бас маман-сот отырысының хатшысы Г.К. Қуанышева №35 (590) 14.09.2012 жыл, ҚР қылмыстық сот өндірісінде кәметке толмағандардың құқығын қорғау «Вестник Фемида» Республикалық қоғамдық-құқықтық газетінде жарияланған мақала.
- 7 Утенов Ж.Ж. Роль предварительного расследования в предупреждении преступлений несовершеннолетних: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Алматы, 1995. – 197 с.

References

- 1 Constitution Republic Kazakhstan 30 of August 1995 year. it is Алматы, 2007.
- 2 Republic Kazakhstan code driving criminal of Business. – Almaty: Lawyer, 2004.
- 3 Criminal code Republic Kazakhstan. – Almaty, 1998.
- 4 Crimes of people and to society to do against acts according to hauling do court.
About practice (Supreme court of R of Kz 11.07.03 y. № 4 by changes, that was entered by the decision of normativeness) R of Kz ЖС 11 of April 2002 year № decision // 6 normativenesses system “Lawyer”.
- 5 Toleubekov B.H. Right driving of ҚР criminal Business.– Almaty, 2000.
- 6 Head secretary meeting of specialist-court G.K. Kuanysheva № protects 35(590) 14.09.2012 years, R of Kz on criminal production of court right for minor “Vestnik on Femida” Republican public is the article, that was declared in newspaper of legal.
- 7 Utenov J.J. A role of the pre-trial hearing is in warning of crimes minor: dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09. it is Almaty, 1995. – 197 p.

ӘОЖ 351.746

М.Р. Закирова

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультеті, қылмыстық құқық,
қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: mixsul@mail.ru

Қылмыстық іс жүргізудегі апелляциялық сатының мәні мен маңызы

Ғылыми жұмыстың негізгі мақсаты – заңды күшіне енген бірінші сатыдағы соттың үкімдеріне тараптардың шағымдар мен наразылық келтіру арқылы өз құқықтары мен мүдделерін апелляциялық сатыдағы сотта қорғау мәселелерін талдау. Апелляциялық сатыда шығарылған қаулылар мен үкімдердің тергеуші, анықтаушы, прокурор, судья үшін маңыздылығын ашып көрсету. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы “Қазақстан-2050” стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” атты Қазақстан халқына Жолдауында көзделген соттың қызметінің маңыздылығын көрсету. Жалпы алғанда, мақалада қазіргі таңдағы қылмыстық істер бойынша апелляциялық инстанциядағы іс жүргізуде орын алған елеулі өзгерістер сипатталады.

Түйін сөздер: инстанция, апелляция, прокурор, судья, тергеуші, анықтаушы, сот тәжірибесі.

M.R. Zakirova

Essence and value of an appeal stage in criminal trial

The main purpose of the research is to consider problems of protection rights and interests of parties to the court of appeal by making a complaint against judicial decision of the court of original jurisdiction, which has not yet become effective in law, declare the importance of court of appeal judgments for the investigator, prosecutor, judge. To found (figure out) the mainly judge jobs in the president’s message of republic of kazakhstan the leader of nation our country N.A.Nazarbayev “Kazakhstan strategy -2050”: new politic course of wealthy government. This article describes the latest changes in criminal cases at the appeal stage.

Keywords: instance, appeal, prosecutor, judge, investigator, inquirer, judicial practice.

М.Р. Закирова

Сущность и значение апелляционной стадии в уголовном процессе

Основная цель научной работы – разобрать проблемы защиты интересов и прав сторон в суде апелляционной стадии путем предъявления жалоб и претензий на не вступившие в силу судебные решения первой стадии. Раскрыть значимость вынесенных на апелляционной стадии постановлений, приговоров для следователя, прокурора, судьи. Раскрыть значимость деятельности судов в Послании Президента РК – Лидера нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050: новый политический курс состоявшегося государства»». В статье описываются последние изменения рассмотрения уголовных дел на апелляционной стадии.

Ключевые слова: инстанция, апелляция, прокурор, судья, следователь, дознаватель, судебная практика.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-ші бабында: «Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар» делінген [1].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің 2012 жылғы

14 желтоқсандағы “Қазақстан-2050” стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Құқықтық саясаттың маңызды мәселесі азаматтардың Конституция кепілдік беретін сот арқылы қорғалу құқын жүзеге асыруы болып табылады. Бұл үшін сот төрелігін жүзеге асыру процесін оңайлату, оны басы артық бюрократиялық рәсімдерден арылту керек.

Жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізген жағдайда мұны істеу қиын емес. Сонымен бір мезгілде соттардың жұмысын жеңілдету мақсатында дауларды соттардан тыс реттеу институттарын дамытуды жалғастырған жөн. Болмашы мәселелер бойынша дауларды шешу соттардан тыс тәртіппен жүргізілетіндей тетіктер қарастыру қажет. Сот билігінің беделі орындалмаған сот шешімдерінен төмендейді. Осыған байланысты, бұл жағдайды түбегейлі өзгерту жөніндегі шаралар қабылдануға тиіс», – деген болатын [2].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 7-бабының 3-тармақшасы «апелляциялық саты – бірінші сатыдағы соттың заңды күшіне енбеген үкімдеріне, қаулысына апелляциялық шағымдар (наразылықтар) бойынша істі қарайтын екінші сатыдағы сот» деп апелляциялық сатыдағы соттың орнын көрсетеді [3].

ҚР ҚІЖК-сі апелляциялық өндірісті заңды күшіне енбеген сот шешімдері мен үкімдерін қайта қарау деп түсінеді. Үкімнің заңды күшіне енуі сот шешімінің атқарылуға жіберілгендігін білдіреді. Басқаша айтқанда, осы уақыттан бастап сот мемлекеттің еркі, Қазақстан Республикасының территориясындағы барлық азаматтарға, заңды тұлғаларға, мемлекеттік органдарға міндетті болып саналады және өзінің құқықтық күшіне байланысты заң актісіне тең болып табылады.

Заң шығарушы сот қателерін анықтау және оны жою мақсатында ҚР ҚІЖК-нің кез келген уәкілетті субъектілері шағымдануға және наразылық білдіруге құқықты он бес тәуліктік мерзім белгілейді. Осыған сәйкес сот үкімдері мен шешімдеріне апелляциялық наразылық келтіру және шағымдану институты сот шешімдерін тексерудің тиімді тәсілі болып табылады, елдегі сот билігін жүзеге асырудың заңдылығын және әділдігін қамтамасыз етеді.

Тергеу және сот тәжірибесі қылмыстық сот өндірісіндегі заңдылықты қамтамасыз етудегі апелляциялық қаулылар мен үкімдердің маңыздылығы нақты істер бойынша ғана шектелмейтінін көрсетеді.

Анықтауды жүргізген тұлғалар, қылмыстық істі тергеуге қатысқан тергеушілер, судьялар осы іс бойынша шығарылған апелляциялық қаулы немесе үкімде көрсетілген ережелерді өздерінің келесі тәжірибесінде ескеретін болады. Сонымен қатар екінші инстанцияда шығарылған қаулылар

мен үкімдер тікелей және мәні бойынша қараған нақты адамдармен ғана емес, басқа да көптеген судьялармен, прокурорлармен, тергеушілермен зерттеледі. Осыған сәйкес, апелляциялық қаулылар мен үкімдер қылмыстық істерді тергеу мен қарау кезіндегі заңдардың бұзылуын алдын алуда үлкен маңызға ие.

Апелляциялық қаулылар мен үкімдер сот және тергеу тәжірибесі үшін айрықша маңызға ие, осылайша, қылмыстық сот өндірісіндегі, соның ішінде, апелляциялық өндірістегі заңдылықтың кепілдігін күшейтеді. Бір мезгілде, бұл апелляциялық қаулылар мен үкімдердің заңды, негізді болуына деген талаптарды қояды.

Апелляциялық іс жүргізудің мәні – заңды күшіне енбеген үкімнің, басқа да шешімнің заңдылығын, негізділігін және әділеттігін жоғары сатыдағы соттың жаңа сот тергеуін жүргізу арқылы, дәлелдемелерді зерттеуінде және апелляциялық сатыдағы судьяның ішкі сеніміне негізделген жаңа үкім шығаруында. Апелляциялық қайта қарауды енгізудің мақсаты – жеке тұлғаның құқықтық кепілдігін күшейту және заңсыз, негізсіз және әділетсіз үкімнің күшіне енуіне «тосқауыл» жасау, – деп сипатталған ресейлік апелляциялық іс жүргізу заңы [4, 93–94 бб.].

Сот шешімдерін қайта қарау сатыларында шағымдар мен наразылықтар келтіру бойынша жалпы процеске қатысушылардың іс-әрекеттері олардың тиісті сатыларда іс жүргізуді туындататын процессуалдық қызметі болып табылатыны жоғарыда аталған бөлімдерде көрсетілген. Мұндағы іс жүргізудің мәні алдыңғы сатыда қабылданған шешімді тексеру болып табылады.

Апелляциялық қаулылар мен үкімдердің маңыздылығы олардың сот прецеденті ретінде қолданылуы деген сөз емес. Қазақстанда судьялар сот әділдігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз және тек заңға ғана бағынады. Жоғары тұрған судьялардың қаулылары мен үкімдері, ондағы құқық нормасы мен дәлелдемелер талдауы тергеушілер мен судьялардың заңды дұрыс түсінуіне теориялық білімдерінің тереңдеуін, құқық нормасын қолданудағы практикалық білімге және олардың құқықтық санасының қалыптасуына әсер етеді. Дәл осы негізде және осындай жолмен екінші сот инстанциялары апелляциялық сатының өндірісіне түспейтін қылмыстық істердің де дұрыс шешілуіне септігін тигізеді.

Жалпы, қазіргі таңдағы апелляциялық инстанциядағы іс жүргізуде орын алған елеулі өзгерістердің бірі, ол егер апелляциялық сатыдағы сот бірінші сатыда шыққан соттың шешімінен қате тапса, істі қайтармай өзі қарап, дұрыс шешім шығарады. Бұл – сот шешімдерін тексерудің және әділ шешім шығарудың, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың бір жолы.

Іс жүргізу әрекеттеріне, сот шешіміне, сот өндірісіне шағымдану еркіндігінің конституциялық ұстанымын орындау мақсатында заң тараптардың жарыспалылығы мен тең құқықтылығы негізінде айыптауға және қорғауға шағымдану, наразылық білдіру үшін бірдей құқық береді. Тараптар жасалынған шағым-

дарға, наразылықтарға қатысты өз ойларын айтуға, өздерінің қарсылықтарын білдіруге, іс құжаттарын бірінші сатыдағы сотта қаралмаған қосымша материалдармен толықтыруға мүмкіндік алды. Егер шағымдану, наразылық білдіру мерзімдері дәлелді себептермен өтіп кетсе, оларды қалпына келтіруге кепілдік берілді.

Сонымен, заңды күшіне енбеген сот үкімдері мен шешімдерін қайта қарау – басты мақсаты азамат пен қоғамды сот қателерінен қорғау, қылмыстық-құқықтық қатынастардың барлық қатысушылардың заң нормаларын сақтауды камтамасыз ету, сот төрелігін әділ, ізгілікті және демократиялы жүргізілуіне кепілдік туғызу болып табылатын қылмыстық процестің ерекше сатысы [5].

Әдебиеттер

- 1 1995 ж. 30 тамызда қабылданған ҚР Конституциясы.
- 2 Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жыл 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.
- 3 Қазақстан Республикасының 1997 жыл 13 желтоқсандағы Қылмыстық іс жүргізу кодексі.
- 4 Кряжевская О.В. Екінші инстанциядағы сот қызметінің кейбір дискуссиялық мәселелері // Вестн. Москов. ун-та. Серия 11, Право. – 2005. – № 1. – С. 93–94.
- 5 Канафин Д.К. Қазақстан Республикасындағы Қылмыстық іс жүргізудегі апелляциялық өндіріс. – А., 2002. – 3 б.

References

- 1 Constitution of the Republic of Kazakhstan dated 30 august 1995
- 2 Address by the president of the republic of kazakhstan, leader of the nation, n.a.nazarbayev strategy kazakhstan 2050 - new political course of the established state dated 14 December 2012
- 3 Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan Dated 13 December 1997
- 4 Krizhevsky O.V. Some controversial questions in the second instance proceedings //Moscow .series 11, Law.- 2005. – № 1. – p. 93–94.
- 5 Kanafin D.K. Appeal proceedings in the Criminal Procedure of the Republic Kazakhstan. – А., 2002. –3 p.

УДК 336

А.М. Когамов

Докторант PhD Казахского Гуманитарно-юридического университета, Казахстан, г. Алматы
E-mail:

Теоретические основы правосубъектности и деятельности защитника-адвоката в уголовном процессе Республики Казахстан

Автором статьи осуществлен теоретический анализ системных и комплексных научных исследований ученых-правоведов Казахстана, разработанных за годы независимости страны по вопросам адвокатской деятельности в уголовном процессе. Проведена классификация данных научных трудов по объекту исследования, рассмотрены наиболее ценные и спорные положения и предложения авторов. По итогам изучения сделаны выводы касательно состояния развития юридической науки Казахстана в части исследования деятельности защитников – адвокатов по уголовным делам.

Ключевые слова: адвокатское расследование; правосудие; суд; уголовный процесс; уголовно-процессуальное право; стороны уголовного процесса; обвинение; защита; тактика защиты; ситуации защиты; защитник; представитель; адвокат; уголовное дело; прокурор; органы уголовного преследования.

А.М. Kogamov

Theoretic Fundamental of Legal Personality and Activity of Defender in the Republic of Kazakhstan

Author of this article made theoretical analysis of scientific researches developed by scientists of Kazakhstan for years of independence concerning activity of advocates in criminal process. The classification of these scientific researches was held on the object of study, viewed the most important valuable positions and suggestions of all authors. Author made conclusions about the state of development of legal science in Kazakhstan concerning of the research activities of criminal defense lawyers.

Key words: Law investigation; justice; the court; criminal proceedings; criminal procedural law; party to the criminal proceedings; accusation; protection; defense tactics; protection situation; defender; representative; lawyer; a criminal case; attorney; prosecuting authorities.

А.М. Когамов

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу процесіндегі қорғаушы – адвокаттың құқық субъектілігі және қызметінің теориялық негіздері

Мақала авторымен қылмыстық іс жүргіздегі адвокат қызметінің мәселелері бойынша еліміздің тәуелсіздік жылдарында әзірленген, Қазақстанның құқықтанушы-ғалымдарының ғылыми зерттеулеріне кешенді және жүйелі теориялық талдау жасау жүзеге асырылды. Зерттеу нысандары бойынша аталмыш ғылыми еңбектердің жіктелуі жүргізілді, авторлардың аса құнды және даулы ережелері қаралды. Зерттеу нәтижелеріне қарай қылмыстық істер бойынша адвокат – қорғаушының қызметін зерттеу бөлігінде Қазақстанның заң ғылымын дамыту жағдайына қатысты қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: адвокаттық зерттеу; сот әділдігі; сот; қылмыстық іс жүргізу; қылмыстық іс жүргізу құқығы; қылмыстық іс жүргізу тараптары; айыптау; қорғау; қорғау тактикасы; қорғау жағдайлары; қорғаушы; өкіл; адвокат; қылмыстық іс; прокурор; қылмыстық қудалау органдары.

Введение

С обретением независимости Казахстаном начался процесс активного формирования новой правовой системы общества и государства в изменившихся условиях государственности.

Параллельно с ним продолжила динамично развиваться юридическая наука Казахстана, ис-

ходные научные данные которой брали свое начало с прошлого столетия.

Не осталась в стороне и та ее часть, которая была тесно связана с теоретическим обеспечением конституционного принципа оказания квалифицированной юридической помощи человеку (п. 13 ст. 13 Конституции Казахстана) [1], в

частности с участием защитника-адвоката в уголовном процессе. То есть в сфере государственной деятельности, где наиболее часто происходят нарушения конституционных прав человека.

Вместе с тем анализ научных работ, посвященных защитнику-адвокату в уголовном процессе Казахстана также показал, что период начала их интенсивной разработки на системном и комплексном монографических уровнях приходится на вторую половину прошлого столетия.

Всего по итогам авторского поиска выявлено 13 научных работ по данной теме, выполнявшихся на системном и комплексном монографическом уровне, в том числе 12 в статусе кандидатских диссертаций и одна в статусе докторской диссертации.

Данные работы были нами тщательно изучены с целью определения в них ключевых положений теоретического характера, могущих быть полезными в дальнейшем совершенствовании действующего законодательства Казахстана в сфере адвокатской деятельности в уголовном процессе. Это особенно актуально также в свете разработки проекта новой редакции УПК Республики Казахстан.

Прежде всего, для удобства их теоретического анализа была осуществлена классификация данных работ по общим для них признакам.

Так, 11 работ написаны по специальности «12.00.09 – Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность» и только 2 работы по специальности «12.00.11 – Судебная власть; правоохранительные органы; организация правоохранительной деятельности; адвокатура».

Однако это никак не повлияло на возможность классификации данных работ, исходя из их тематики и содержания на три группы, теоретический анализ которых предлагается ниже.

Основная часть

Первая группа представлена 4 авторами.

По мнению Жалыбина С.М., одного из активных проводников укрепления правосубъектности защитника-адвоката в уголовном процессе, защита прав человека при уголовном преследовании является комплексной проблемой, требующей поэтапного внедрения в правовое поле и общественное сознание. Им проанализированы теоретические и концептуальные предпосылки правовых основ статуса личности

в уголовном судопроизводстве, дана характеристика действующего права Казахстана в сфере защиты прав человека с позиции его соответствия мировым стандартам, показаны роль и место процессуальных форм реализации конституционной гарантии на защиту от уголовного преследования и многое другое. По итогам своего научного исследования он формулирует выводы, в числе которых необходимость дальнейшего реформирования организационно-правовых форм института профессиональной защиты как неперемennого условия обеспечения эффективности прав лиц в уголовном процессе, а также расширение полномочий защитника в уголовном судопроизводстве как метод обеспечения конституционной гарантии права на защиту. Так, им обоснована необходимость разработки и принятия перечня вопросов, подлежащих обязательному изучению при оказании защитником правовой помощи гражданам в уголовном судопроизводстве. Очень созвучно с реалиями времени его предложение относительно надлежащей и всеобъемлющей юридической помощи лицам, вовлеченным в уголовный процесс, как важного условия функционирования правового, социально ориентированного государства [2, с. 9-14]. В последнем случае следует отметить, что в Казахстане принят и действует закон «О гарантированной государством юридической помощи» от 3 июля 2013 года, который регулирует общественные отношения, возникающие в сфере оказания гарантированной государством юридической помощи, и определяет правовые механизмы реализации прав и обязанностей физических и юридических лиц при оказании им гарантированной государством юридической помощи. К числу субъектов оказания гарантированной юридической помощи закон также относит адвокатов (п. 2 ст. 7) [3].

Анализу теоретических основ организации и деятельности адвокатуры, особенностям ее функционирования в правовой системе общества, основным этапам и закономерностям становления и развития адвокатуры, изучению организационно-правовых форм адвокатуры и адвокатской деятельности в Казахстане посвящено научное исследование Тыныбекова С. [4].

Автор поставил перед собою цель – обосновать и закрепить в казахстанском законодательстве концепцию адвокатуры как общественно-правового института. Судя по автореферату,

для достижения данной цели им сформулирован ряд задач, одна из которых – совершенствование правового статуса адвоката в судопроизводстве, чему посвящен первый подраздел четвертого раздела его работы. В числе приоритетных предложений автора принятие в перспективе нового закона РК «Об адвокатуре и адвокатской деятельности», с закреплением в нем таких идей, как право самостоятельного осуществления приема претендентов в члены Коллегии адвокатов, контроля профессиональной подготовки адвокатов, возможность отстаивания корпоративных интересов адвокатуры в органах государства и многое другое [4, с. 37-38]. Вместе с тем трудно согласиться с мнением автора о том, что на момент написания его исследования в Казахстане «...отсутствуют достаточные по своей глубине самостоятельные исследования правовых проблем организации деятельности адвокатуры в Казахстане» [4, с. 7]. В этой части автор непоследователен, так как степень разработанности темы его исследования, по его же сведениям, достаточно обширна [4, с. 5-7].

Научная концепция повышения роли института адвокатуры в обеспечении прав и свобод граждан в Республике Казахстан на основе современного понимания правового статуса адвоката, а также соответствующего механизма обеспечения прав и свобод гражданина – тема научного исследования Абаевой Ж.М. [5].

Проанализировав практику и деятельность адвокатов в уголовном процессе, автор предлагает закрепить в УПК механизмы участия адвоката в качестве представителя интересов потерпевшего и свидетеля в уголовном деле, однако, не предлагая конкретные механизмы решения данной проблемы в нормах уголовно-процессуального закона [5, с. 6-7, 24-25]. По нашему, в УПК следует отказаться от процессуального статуса представителя потерпевшего и свидетеля с его заменой для указанных лиц на фигуру защитника. Защитник подозреваемого, обвиняемого – достаточно сложившийся и развитый в уголовном процессе институт, который мог бы выполнять также обширную правовую защиту интересов потерпевшего и свидетеля в уголовном деле.

В группе работ общего плана следует выделить научное исследование Омарбековой М.Ж., посвященное состязательности сторон, как принципу отправления правосудия по уголов-

ным делам [6]. Данный автор права в том, что принцип состязательности сторон предполагает юридическое и фактическое наделение их равными процессуальными возможностями по отстаиванию своих процессуальных интересов, а также в том, что сторона защиты находится сегодня в неравном процессуальном положении по сравнению со стороной обвинения [6,7]. Вместе с тем мы не согласны с мнением автора в том, что равноправие сторон является неотъемлемым элементом принципа состязательности и, в этой связи, она предлагает исключить из названия ст.23 УПК словосочетание «и равноправия сторон». На наш взгляд, этого делать не следует, так как состязательность и равноправие несут разную смысловую нагрузку.

Состязательность сторон – это форма построения уголовно-процессуальной деятельности как до суда, так и в судебных стадиях. Примерами состязательного построения уголовного процесса являются право сторон на представление доказательств, участие в их исследовании, заявления ходатайств органу, ведущему уголовный процесс, структура судебного следствия и порядок исследования доказательств в нем, структура судебных прений и т.д. В свою очередь, равноправие сторон – это правовые методы, позволяющие участникам уголовного процесса эффективно применять, реализовывать закрепленные формы осуществления состязательности.

Вторая группа представлена 6 авторами.

Работы указанных авторов, главным образом, посвящены уголовно-процессуальным формам участия защитника-адвоката в процессе доказывания по уголовным делам.

Открывает данный список авторов также Жалыбин С.М. с научным исследованием «Организационно-правовые формы участия профессионального защитника в уголовном судопроизводстве» (Алматы, 1998) [7]. Объектом исследования его научного труда была деятельность института профессиональной защиты в уголовном судопроизводстве и его взаимосвязь с правами человека в общепринятом значении этого понятия, а предметом – особенности процессуальной и организационной деятельности профессиональной защиты по оказанию вовлеченным в уголовный процесс лицам юридической помощи [7, с. 5].

Среди заслуживающих внимания предложе-

ний автора можно выделить его мнение о том, что эффективное осуществление защиты возможно при абсолютной независимости профессионального защитника при осуществлении им своих функций в уголовном судопроизводстве [7, с. 8].

На наш взгляд, абсолютная независимость профессионального защитника невозможна, она должна проявляться в чем-то конкретном. Например, в его расширенном участии в процессе доказывания, а именно, в сборе фактических данных, их исследовании, оценке и использовании. Также это может проявляться в постоянном доступе к материалам дела, независимо от уровня их секретности, а в зависимости от их релевантности к интересам и процессуальному положению подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного или оправданного.

Следующим, представляющим интерес положением его научного исследования, приводится специализация в деятельности защитника по отдельным видам и субъектам преступлений, что, по мнению автора, должно повысить уровень защиты лиц, вовлеченных в уголовный процесс [7, с. 8].

Данный вывод автора является спорным и трудно выполнимым на практике. Однако, по нашему мнению, специализацию деятельности профессиональных защитников целесообразно проводить на практике по родовому объекту преступного посягательства, взятого в основу деления преступлений в Особенной части Уголовного кодекса РК.

В контексте изложенного, повышенный интерес представляют мысли автора по выходу отечественных защитников на международный уровень при защите деятельности граждан Казахстана за его пределами [7, с. 9, 20-22]. Предлагая рекомендации по организации деятельности профессиональных защитников в рамках международных договоров Казахстана с другими государствами, автор, к сожалению, не рассматривает вопросы процессуальной корректировки данных международных документов, касательно их правосубъектности в рамках оказания правовой помощи по уголовным делам, которая в настоящее время недостаточно отрегулирована.

К числу новых исследований в рамках рассматриваемой проблемы следует отнести научный труд Мазур Н.В., в котором разработаны

вопросы, касающиеся роли и процессуального положения представителя – адвоката потерпевшего в стадии предварительного расследования как составной части изучения проблем соблюдения прав и законных интересов участников уголовного процесса [8].

На основе анализа теории, практики и опыта других стран автором аргументируется ликвидация неоправданного дисбаланса в процессуальных полномочиях представителя – адвоката потерпевшего и защитника – адвоката подозреваемого обвиняемого в сторону уравнивания их процессуального положения, а также обосновывается необходимость закрепления в УПК специальных процессуальных прав представителя – адвоката потерпевшего, в которых не нуждается потерпевший, но которые необходимы его представителю для выполнения своих функций (обязательное участие в следственных действиях, получение копий постановлений следователя и т.д.) [8, с. 8].

В контексте проблемы автор приводит убедительные доводы против внедрения в УПК так называемого «параллельного расследования», которое в теории уголовного процесса рассматривается как расследование, проводимое защитником-адвокатом с представлением в суд собственного «заключения» [8, с. 25-26]. Мы разделяем его мнение и полагаем, что современный процессуальный статус защитника – адвоката и публичные начала уголовного процесса исключают подобную постановку вопроса, в том числе для представителя – адвоката потерпевшего.

Участию защитника-адвоката в процессуальном доказывании по уголовным делам посвящено комплексное монографическое исследование Тугел А.К. [9]. По его мнению, для адвоката предмет доказывания должен определяться более широким понятием – предметом защиты, в который включается совокупность прав, свобод и законных интересов его доверителя [9, с. 9], «можно говорить поэтому о наличии у адвоката обязанности участвовать в доказывании, но не о переходе на него обязанности доказывания» [9, с. 19].

Вместе с тем в стремлении расширить роль защитника-адвоката в доказывании автор предлагает определить допуск защитника к производству по делу не с момента процессуального задержания подозреваемого (ч.1 ст.134 УПК), а с момента его фактического задержания, устранив, таким образом, пробел в отсутствие каких-

либо процессуальных прав у задержанного до составления протокола задержания [9, с. 20].

По нашему мнению, подобная постановка вопроса не соответствует публичному характеру и практике уголовного процесса, который, как правило, возникает независимо от воли и желания сторон. Кроме того, участие защитника-адвоката при фактическом задержании подозреваемого сводит его процессуальный статус до свидетеля или понятого в деле. Такой «дежурный» адвокат, к тому же, может быть аффилирован с органами уголовного преследования или его появление в деле с данного момента может не совпасть с позицией его будущего подзащитного, который будет совершенно объективно ему не доверять.

Исследованию теоретических и прикладных аспектов использования специальных знаний в деятельности защитника-адвоката как формы реализации функции защиты на всех этапах в уголовном судопроизводстве посвящена работа Онгарбаевой К.М. [10]. В данном научном исследовании автором также дана оценка процессуального положения защитника-адвоката в уголовном процессе как основы использования им специальных знаний по делу (привлечение специалистов, назначение экспертиз). В частности, автор также ратует за наделение адвоката правом вести свое параллельное расследование с представлением суду своих материалов (оправдательное заключение или заключение о смягчении ответственности), а также за разработку методики и тактики адвокатского расследования [10, с. 9-10].

Аналогичную позицию касательно введения адвокатского расследования по уголовным делам как способа обеспечения юридической помощи и реализации принципа состязательности занимает Джайлов А.К. [11]. В его научном исследовании данной теме посвящен специальный раздел с тремя подразделами: проблемы обеспечения юридической помощи в уголовном процессе; адвокатское расследование в противоборстве с обвинением как реализация принципа состязательности; содержание и порядок производства адвокатского расследования по уголовным делам. При этом, по мнению диссертанта, параллельное расследование защитника включает процессуальные действия, которые по своей форме и порядку являются аналогами следственных действий. Однако производство

этих действий допустимо только с согласия лиц, в нем участвующих, и без применения мер процессуального принуждения к его участникам [11, с. 19-26].

Данный автор, как и Мазур Н.В., предлагает наделить адвоката – представителя отдельными полномочиями, корреспондирующими с правами адвоката-защитника, путем введения отдельной нормы, регламентирующей деятельность профессионального представителя – адвоката [11, с. 27].

Третья группа представлена 4 авторами.

Открывает данный раздел нашего анализа научное исследование Жамиевой Р.М. «Тактика профессиональной защиты по уголовным делам». Алматы, 1999 [12]. Ею впервые в Казахстане сделана попытка комплексного освещения тактики профессиональной защиты по уголовным делам, включающей постановку вопроса о разработке нового раздела криминалистической тактики «Тактика профессиональной защиты», определение понятие данной тактики, показатели эффективности ее реализации, систему уровней принятия решений адвокатом при осуществлении защиты, их значение для тактики защиты [12, с. 7-9].

Вместе с тем, указывая на необходимость совершенствования некоторых норм УПК, общепрофессионального законодательства в направлении конкретизации целей и задач адвоката-защитника, права обвиняемого на защиту, полномочий защитника, процессуального статуса сторон в уголовном процессе, дефиниции средств и способов защиты, автор не в полной мере раскрывает характер своих предложений и рекомендаций [12, с. 8, 10-13].

К примеру, по ее мнению законодатель не дал определение средств и способов защиты, ограничившись указанием на их законность, хотя разграничение этих понятий имеет принципиальное значение для тактики защиты [12, с. 11].

По нашему мнению, в таком определении нет необходимости, поскольку законные средства и способы защиты не нуждаются в ограничении, поскольку могут выходить за пределы процессуальных полномочий защитника.

Исследованию процессуальных и криминалистических вопросов защитника-адвоката в судебных действиях посвящено научное исследование Жакупова Б.А. [13]. Существенное место в работе данного автора занимает характеристи-

ка 10 типичных ситуаций защиты и основанных на них рекомендаций для защитника-адвоката, а также тактические приемы его участия при производстве судебных действий в судебном следствии [13, с. 9, 16-19].

Вместе с тем автор не прав, подразделяя цели уголовного процесса на цели сторон и цели суда [13, с. 10-12]. В самом общем виде цели уголовного процесса закреплены в ч. 2 ст. 8 УПК и направлены на решение его задач, указанных в ч. 1 данной статьи. Точнее, вести речь о функциях уголовного процесса как вида государственной деятельности, его сторон и суда в конкретном деле, которые очень точно выражают цели уголовного процесса.

Вопросам исследования правовых и психологических основ тактики взаимодействия защитника с подзащитным на досудебном производстве, как подраздела тактики защиты, как развивающегося частного криминалистического учения, посвящена научная работа Гахраманова Р.В. [14]. Собственно, в системе тактики взаимодействия им выделяются: тактика взаимодействия защитника с подзащитным; тактика взаимодействия защитника со следователем; тактика взаимодействия защитника с другими участниками уголовного процесса. Автор исследования является сторонником закрепления в УПК права подозреваемого иметь защитника с момента фактического задержания, понятие которого также предлагает ввести в уголовно-процессуальный закон [14, с. 9, 15].

Что касается наших аргументов относительно обоснованности ввода защитника в дело с момента фактического задержания, то они изложены выше.

В контексте изложенного также следует отметить, что действующее право Казахстана недавно пополнено соответствующим нормативным постановлением Конституционного Совета РК от 13 апреля 2012 года №2 «Об официальном толковании норм Конституции РК по вопросу исчисления конституционных сроков» [15], в котором дается официальное толкование, наряду с другими нормами, также п. 2 ст. 16 Конституции в части начала течения периода времени, исчисляемого семидесятью двумя часами.

Проанализировав нормы Конституции Республики Казахстан применительно к предмету обращения, Конституционный Совет исходил из

следующего, что под «задержанием» в конституционно-правовом значении следует понимать меру принуждения, выражающуюся в кратковременном, не более семидесяти двух часов, ограничении личной свободы человека в целях пресечения правонарушения или обеспечения производства по уголовным, гражданским и административным делам, а также применения иных мер принудительного характера, и осуществляемую уполномоченными государственными органами, должностными и иными лицами на основании и в порядке, предусмотренных законом.

Конституционное положение «без санкции суда лицо может быть подвергнуто задержанию на срок не более семидесяти двух часов» означает, что не позднее указанного времени в отношении задержанного должно быть принято решение суда о применении ареста и содержания под стражей, а также иных мер, предусмотренных законом, либо задержанный подлежит освобождению. При этом Конституционный Совет подчеркивает, что законодателем могут быть установлены и меньшие, в пределах семидесяти двух часов, сроки для принятия соответствующего решения.

Началом срока задержания является тот час с точностью до минуты, когда ограничение свободы задержанного лица, включая свободу передвижения – принудительное удержание в определенном месте, принудительное доставление в органы дознания и следствия (захват, закрытие в помещении, принуждение пройти куда-либо или остаться на месте и т. д.), а также какие-либо иные действия, существенно ограничивающие личную свободу человека, стало реальным, независимо от придания задержанному какого-либо процессуального статуса или выполнения иных формальных процедур. Моментом окончания этого срока является истечение семидесяти двух часов, исчисляемых непрерывно со времени фактического задержания.

Далее, следует ссылка Конституционного Совета на аналогичную правовую позицию, которая предусмотрена нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан от 28 декабря 2009 года № 7 «О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, дру-

гим жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения и наказания».

К тому же, отмечает Конституционный Совет, подобный подход является общепринятым и в международных актах о правах человека. Им в этой части приводится норма ст. 9 Международного пакта о гражданских и политических правах (принят Резолюцией 2200А (XXI) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 16 декабря 1966 года и ратифицирован закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года № 91-III), в которой констатируется, что «каждый человек имеет право на свободу и личную неприкосновенность. Никто не может быть подвергнут произвольному аресту или содержанию под стражей» [17].

Организационная, тактическая и нормативно-правовая база собирания, исследования и оценки доказательств и отношения, возникающие в этой связи, были темой научного исследования Меркушевой Ж.П. «Тактика действий защитника на предварительном следствии», Алматы, 2009 г. [18].

Определенный практический интерес представляет третий раздел ее работы, в котором раскрыты тактические положения производства адвокатских действий по собиранию, исследованию и оценке доказательств [18, с. 14-20].

Данный автор, кроме того, предлагает «в законодательном порядке реализовать процессуальное право адвоката на проведение адвокатских действий. При этом адвокатские действия не стоит выделять в отдельный раздел, а достаточно включить их в статьи закона, содержащие порядок проведения следственных действий» [18, с. 13].

Таким образом, автор также является сторонником введения в УПК адвокатского расследования.

В итоге нашего анализа мы пришли к следующим выводам.

За годы независимости Казахстаном проделана большая работа по созданию и совершен-

ствованию нового юридического суверенитета государства, важным сегментом которого выступают права человека и гражданина, обеспечиваемые в случаях, предусмотренных законом, правом на получение квалифицированной юридической помощи.

Параллельно с формированием правовой системы общества и государства активно развивалась юридическая наука Казахстана в направлении усиления права личности на защиту в уголовном процессе.

Правомерно констатировать о появлении в Казахстане научной теории о роли и назначении защитника-адвоката, включающей различные вопросы защитительной деятельности в уголовном процессе.

По объекту и предмету все научные исследования поддаются условной классификации на три научных направления. Первое направление – рассмотрение общих конституционно-правовых и организационных вопросов адвокатской деятельности в стране; второе – изучение, главным образом, потенциала уголовно-процессуальных форм деятельности защитника-адвоката при производстве по уголовному делу; третье – проведение взаимосвязанных уголовно-процессуальных и криминалистических исследований деятельности адвоката в уголовном процессе.

В качестве новых тенденций (тем) в теории национального уголовного процесса в рассматриваемом плане можно выделить научные исследования касательно развития института представительства в уголовном процессе, реализуемого с участием адвоката и далеко небесспорную идею введения в законодательство, и практику уголовного процесса в качестве противовеса уголовному преследованию, также параллельного адвокатского расследования.

К сожалению, в качестве вывода следует указать на слабое, недостаточное использование в процессе правотворчества многих ценных предложений законодательного характера, авторов вышеуказанных научных исследований.

Литература

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года /По состоянию на 01.10.13. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
2. Жалыбин С.М. Теоретические и методологические проблемы обеспечения прав человека при уголовном преследовании: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Алматы, 2003.-53 с.
3. Закон Республики Казахстан от 3 июля 2013 года «О гарантированной государством юридической помощи» /По состоянию на 15.10.13.-<http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000122>.
4. Тыныбеков С. Институт адвокатуры в правовой системе Республики Казахстан: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Алматы, 2005. – 50 с.
5. Абаева Ж.М. Роль института адвокатуры в обеспечении прав и свобод граждан в Республики Казахстан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Алматы, 2006. – 26 с.
6. Омарбекова М.Ж. Принцип состязательности сторон при отправлении правосудия по уголовным делам: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Караганда, 2007. – 24 с.
7. Жалыбин С.М. Организационно-правовые формы участия профессионального защитника в уголовном судопроизводстве: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Алматы, 1998. – 30 с.
8. Мазур Н.В. Профессиональное представление интересов потерпевшего на досудебных стадиях уголовного процесса: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Караганда, 2002. – 29 с.
9. Тугел А.К. Участие адвоката-защитника в процессуальном доказывании по уголовным делам: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Алматы, 2008. – 25 с.
10. Онгарбаева К.М. Использование специальных знаний в деятельности адвоката: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Астана, 2009.- 33 с.
11. Джайлов А.К. Деятельность адвоката в уголовном процессе: проблемы доказывания и обеспечения юридической помощи: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Караганда, 2010. – 29 с.
12. Жамиева Р.М. Тактика профессиональной защиты по уголовным делам: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Алматы, 1999.- 26 с.
13. Жакупов Б.А. Участие адвоката-защитника в судебных действиях: процессуальные и тактические аспекты: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Караганда, 2008. – 28 с.
14. Гахраманов Р.В. Правовые и психологические основы тактики взаимодействия защитника с подзащитным (досудебное производство): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Астана, 2009. – 27 с.
15. Нормативное постановление Конституционного Совета РК от 13 апреля 2012 года №2 «Об официальном толковании норм Конституции РК по вопросу исчисления конституционных сроков» / По состоянию на 14.10.13 г. -<http://adilet.zan.kz/rus/docs/S1200000002>.
16. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 28 декабря 2009 года № 7 «О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, другим жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения и наказания» / По состоянию на 14.10.13 г. – <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P09000007S>.
17. Международный Пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года, ратифицирован законом Республики Казахстан 11 февраля 2009 года.- Международные акты о правах человека: Сборник документов.-2-е изд., доп.- М.: Норма, 2002 г.–С. 52-67.
18. Меркушева Ж.П. Тактика действий защитника на предварительном следствии: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Алматы, 2009 г.- 24 с.

ӘОЖ 336.741. 27

¹Ш.Б. Маликова*, ²Д.Б. Маликов¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң ғылымдарының кандидаты, Алматы қаласы, Қазақстан²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2 курс магистранты, Алматы қаласы, Қазақстан*E-mail: msholpan7876@mail.ru

Шетелдік виктимологияның дамуының кезеңдері туралы

Мақалада шетелдік виктимологияның дамуының негізгі кезеңдері қарастырылған. Шет елдегі виктимологиялық зерттеулердің негізгі бағыттары талданылған. Қылмыстың жәбірленушілерін оналту мен оларға қызмет көрсетудің арнайы бағдарламалары ашылған. Сонымен қатар, қылмыстылық және қылмыстың жәбірленушілері туралы сенімді ақпарат алу үшін шетелдік виктимологиялық зерттеулердің тәжірибесіне назар аударылған.

Түйін сөздер: виктимология, қылмыстың жәбірленушісі, қылмыстылық, оналту, халықаралық ынтымақтастық.

Sh. Malikova, D. Malikov

About the main stages of development of a foreign viktimologiya

In this article the main stages of development of a foreign viktimologiya are considered. The main directions of development the viktimologicheskikh of researches abroad are analyzed. In detail specialized programs of rehabilitation and service of the help to victims of crimes reveal. And also the attention to practice foreign the viktimologicheskikh of researches for receiving a solid data about crime and victims of crimes is paid.

Keywords: viktimologiya, victim of crimes, crime, rehabilitation, international cooperation.

Ш.Б. Маликова, Д.Б. Маликов

Об основных этапах развития зарубежной виктимологии

В данной статье рассматриваются основные этапы развития зарубежной виктимологии. Анализируются основные направления развития виктимологических исследований за рубежом. Подробно раскрываются специализированные программы реабилитации и службы помощи жертвам преступлений. А также уделяется внимание практике зарубежных виктимологических исследований для получения надежной информации о преступности и жертвах преступлений.

Ключевые слова: виктимология, жертва преступлений, преступность, реабилитация, международное сотрудничество.

Жәбірленуші туралы криминологиялық және психологиялық білімді дамыту ХХ ғасырдың 40 жылдары виктимологияның пайда болуына алып келді.

Виктимологиялық зерттеудің шетелде даму кезеңдерін талдай отырып, негізгі екі бағытты анықтауға болады: теориялық – қылмыстың ықтимал жәбірленушісінің жағдайы мен себептерін, оның криминогендік ортаны құру кезіндегі рөлінің қалыптасуы және тәжірибелік – қылмыс жәбірленушілеріне іс жүзінде құқықтық, материалдық және әлеуметтік сипаттағы көмек көрсету бағдарламасын құру.

«Виктимология» термині этимологиялық көзқарас бойынша «жәбірленуші туралы ілім» дегенді білдіреді, яғни виктимологияның зерттеу пәніне тек қана қылмыс жәбірленушілерін зерттеу ғана емес, сонымен қатар басқа құқық бұзушылықтардың және өзге әлеуметтік құбылыстардың және табиғи апаттардың жәбірленушілерін зерттеу кіреді (кең мағынадағы виктимология). Осылайша, виктимология мағынасына қарай ғылымның пәнаралық саласына айнала бастады.

Виктимология ХХ ғасырдың ортасында криминологиялық теорияның аясы

шеңберінде қарастырылған. XX ғасырдың 40 жылдарының соңы және 70 жылдарының басына дейінгі кезеңде виктимологияның алдыңғы бағытының бірі болып, жәбірленушінің өзінің әрекеттері немесе сөздері арқылы оған қатысты қылмыс әрекеттерінің болу мүмкіндігін және жәбірленушінің «кінәлілігін» орнату мүмкіндігін зерттеу табылады.

Осы кезеңде, өзінің әрекеттерімен қылмыстың болуын арандататын «кінәлі» деп аталатын жәбірленуші басты назарда болады. Кісі өлтіруді зерттей отырып, Ф.Джасс мынаны ескереді: «... кейбір адамдар өлімге бейім болады, яғни өздерінің жүріс-тұрыстары арқылы өздеріне қарсы қылмыскермен агрессияны туғызады – «tuderee»» [1, б. 19-20]. «Кінәлі жәбірленуші» мәселесіне Г. фон Гентигтің (1948), Г. Эленбергердің (1955), М. Вольфангтің (1958), М. Амирдың (1967), С. Шейфердің (1968) және т.б. жұмыстары арналған [2, б. 349].

Қылмыс жәбірленушісінің мінез-құлқы және оның нақты криминологиялық жағдайдағы рөлі (адам өлтіру кезінде), поляк виктимологы Бруно Холыстаның еңбектерінің зерттеу пәні болып табылды (1964, 1990).

Ғылымда ойлар шешім алгоритмінің пайда болуына ынталандырады (ойды тәжірибе жүзінде қолданудың нәтижесі), бұл, өз кезегінде ары қарата зерттеудің алғышартын құрып, жаңа ойлардың туындауына септігін тигізеді. Осының негізінде, виктимологияның жетілдірілуінің екі негізгі бағытының маңызы, олардың тәжірибелік мәні келтірілген зардаптың орнын толтырумен байланысты материалдық, экономикалық және жәбірленушіге медициналық, психологиялық және әлеуметтік көмек көрсетумен байланысты әлеуметтік-психологиялық шараларды жүзеге асырудан көрінеді.

Шетел мемлекеттерінде қылмыс жәбірленушілеріне көмек көрсету бағдарламасын құрушылар, ең алдымен жәбірленушілерге келтірілген материалдық зардаптың орнын толтыруға тырысқан. Қылмыс жәбірленушілеріне әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету бағдарламасы кейінірек құрылған. Осылайша, жәбірленушілерге келтірілген зардаптың орнын толтыруға байланысты ұйымдар Жаңа Зеландияда және Ұлыбританияда 1963-1964 жылдары құрылған болатын. АҚШ-та қылмыс жәбірленушілеріне зардап ақысын қоғамдық,

одан кейін мемлекеттік қорлардан өтеудің алғашқы ұйымдары 1968-1969 жылдары бірнеше штаттарда пайда болған. 1977 жылы Германияда «Ақ сақина» қоғамдық ұйымы құрылып, жоғарыда аталған қызметтер жүзеге асырылған.

Алғашқы қылмыс жәбірленушілеріне көмек көрсету және оңалту бойынша арнайы мамандандырылған бағдарламалар 1972-1973 жылдары, Ұлыбританияда, АҚШ және Австралияда құрылған. 1972 жылы Калифорнияда (АҚШ) зорлаудан зардап шеккен қылмыстың жәбірленушісі болған әйелдерге арналған психологиялық көмек көрсету орталығы құрылып, ары қарай мұндай кризистік орталықтар бүкіл әлемде ашылған. 1976 жылы АҚШ Қылмыс жәбірленушілеріне көмек көрсетудің ұлттық ұйымы (NOVA) құрылады, соңында ол аса беделді және заңнамалық бастама құқығына ие ұйым болды. Халық арасындағы виктимділіктің алдын алу ісіндегі маңызды рөлі, сонымен қатар азаматтарды құқықтық тәрбиелеу мақсатында, барлық (АҚШ) аясында Қылмыс жәбірленушілерінің құқықтары апталығы өткізіледі.

Ғаламтор желісінде көрсетілген қылмыс жәбірленушілеріне көмек көрсету бойынша ұлттық ұйым сайты, бүгінгі таңда шұғыл жаңалықтардың, зерттеулердің және қылмыс жәбірленушілерімен жұмыс жасау әдістерінің жиынтығын көрсетеді, ол барлық мамандарға және жәбірленушілерге көмек көрсетуші барлық тұлғаларға қолжетімді болып табылады.

Қазіргі кезде АҚШ-та Қылмыс жәбірленушілеріне ғаламторлық көмек жүйесі федералды деңгейде, сонымен қатар штаттық және жеке қалалық деңгейде ауқымды түрде жетілдірілген. Мысалы, Қылмыс жәбірленушілерінің ұлттық адвокаттар алқасы мамандандырылған, қылмыс жәбірленушілеріне азаматтық сот өндірісінде көмек көрсетуге арналған ұйым болып табылады. Кез-келген қылмыс жәбірленушісі қылмыскерге немесе өзге кінәлі тарапқа қатысты азаматтық арыз бере алады. Сайттың мәлімет банкі жәбірленушімен өткізілген 1 1000 астам азаматтық арыздарды қамтиды және адвокаттар үшін, сонымен қатар қылмыс жәбірленушілерінің клиенттері үшін де қажетті ақпараттық қор болып табылады [3].

АҚШ және Канадада нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлық жасалған балаларға және тұрмыстық жағдайында зорлыққа ұшыраған

жәбірленушілерге көмек көрсететін қызмет жүйесі бар, онда нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлыққа ұшыраған балалармен сұхбат жүргізетін арнайы оқытылған мамандар жұмыс жасайды.

Еуропада мемлекеттік және жергілікті басқару органдарымен қаржыландырылатын қылмыс жәбірленушілеріне, олардың психологиялық тұрғыда оңалуы және екінші құрбандық жағдайдың қайталанбауы жағынан әлеуметтік көмек көрсету мәселесімен айналысатын бірнеше ұйымдарды, қайырымдылық қорларды айта кетуге болады, олар: Германияда «Ақ сақина» ұйымы; Ұлыбританияда 1974 жылы құрылған Жәбірленушілерге көмек көрсетудің ұлттық ұйымы; Нидерландыда 1984 жылдан бастап жұмыс жасайтын Қылмыс жәбірленушілеріне көмек көрсетудің ұлттық ұйымы, және т.б. бұл ұйымдардың барлығы жоғары билік органдарының қолдауына ие және олардың қызметі қажетті толық көлемде қаржыландырылады. Аті кететін бір жай, қаржы тек бюджеттік қордан ғана бөлінбейді, үлкен қаржылық көмекті қайырымдылық қорлар көрсетеді.

Жәбірленушінің заңнамалық (процессуалды) мәртебесін рәсімдеу, оған құқықтары мен мүмкіндіктерін ұсыну, өмірлік шындықтан қалып келді және АҚШ-та тек XX ғасырдың 80-90 жылдарында ғана, 1980 жылғы NOVA конференциясында, кейін қылмыс жәбірленушісінің заңнамасына негіз болып табылуы тиіс жеті қағида құрылған соң қалыптаса бастады. Олар:

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің құқық бұзушының қорқытуынан және зардап келтіруінен қорғануға құқығы бар.

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің қылмыстық іс бойынша мәлімет алуға құқықтары бар.

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің сот процесіне қатысуға құқықтары бар.

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің өздерінің құқықтарын қалпына келтіруге құқықтары бар.

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің қылмыстық процесс шегінде азаматтық талап арызын беруге құқықтары бар.

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің өздеріне қатысты қажетті арақатынасты талап етуге құқықтары бар.

- Жәбірленушілердің және куәгерлердің заң кеңесін алуға құқықтары бар.

XX ғасырдың 70 жылдарының соңынан, 80 жылдардың соңына дейін жәбірленушілердің құқықтарына қатысты 1500 астам жарғы шығарылған.

Қылмыс жәбірленушілерінің құқықтық жағдайы Висконсин штатында 1980 жылы жәбірленушінің құқықтары туралы Билльдың қабылдануынан рәсімделе бастады. Қазіргі таңда жәбірленуші, соңғы жиырма жылда қабылданған жәбірленушілер туралы заңнамалық актілеріне сәйкес, көптеген құқықтарға ие бола отырып, АҚШ-та қылмыс жәбірленушілері айыптаудың басты куәсі ретінде қаралады. Бұл актілерге қосылады: «Жәбірленушілер және куәгерлерді қорғау туралы Заң», жәбірленушілердің құқықтарын қорғау аясындағы алғашқы федералды заң болып табылады; «Зорлық қылмыстармен күресу және қылмыстық жауапкершілікті күшейту туралы» Заң; Меганның Джейкобтың заңына «Кәмелетке толмағандарға қарсы және сексуалды қылмыстылықтар туралы» толықтырулары, жәбірленушілердің жаңа құқықтарын, сонымен қатар қылмыс жәбірленушілеріне бөлінетін ақша қаражатының жұмылдырылуын қарайды.

1990 жылдың соңында 49 ағылшын штаттарында «Жәбірленушілердің құқықтары және олар туралы заңнамалық жоспар» заң жиынтықтары құрылған, олардың негізгі мазмұны келесідей болып табылады: «Қылмыс жәбірленушісі (немесе оның өкілі) айыпталушымен қатар, барлық қылмыстық сот өндірісі туралы мәліметтер туралы ақпарат алуға тең құқылы, сотқа қатысуға және тыңдалуға, сонымен қатар оның құқықтары айыпталушының құқықтарын реттейтін нормалармен реттеледі». 2004 жылы АҚШ Конгресімен «Жалпы сот әділеттілігі» Заңы қабылданды (Justice for All Act of 2004). Бұл заң бірқатар федералды заңдарға өзгерістер енгізген, АҚШ қылмыстық іс жүргізу процесінде қылмыс жәбірленушілерінің алатын орнын бекітті, оның құқықтарын анықтады, қылмыстық сот төрелігі жүйесінде, жәбірленушілердің құқықтарын жүзеге асыратын бірқатар жаңа заңды кепілдіктер орнатты [4, 108-114 бб.].

Германияда Қылмыстық процессуалды кодекстен басқа, жәбірленушілерге 1986 жылғы «Қылмыс жәбірленушілерін қорғау және көмек көрсету туралы» Заңы арналған.

Ұлыбританияда, жәбірленуші айыптаушы тарапынан куә болып табылады, қылмыс жәбірленушісінің құқықтарын орнатушы негізгі құжаттамасы болып «Қылмыс жәбірленушілерінің хартиясы (Victim's Charter)», 1990 жылдың 22 ақпанында қабылданған. Содан бері барлық дамыған және демократиялық мемлекеттерде 22 ақпан Халықаралық қылмыс жәбірленушілерін қолдау күні аталады. 2004 жылғы «Үй жағдайында зорлау және қылмыстары және жәбірленушілері» туралы ағылшын Заңы қылмыс жәбірленушілерін қорғауға бағытталған бірқатар нормаларды қарастырған. Кейіннен, 2005 жылдың қараша айында, «Қылмыс жәбірленушілеріне қатысты тәжірибе Кодексі» жарық көрген, ол 2006 жылдың сәуір айында күшіне енді, ол жәбірленушілердің құқықтарын қылмыстық сот өндірісінде реттейді, яғни, тергеудің жүргізілуі туралы мәлімет алуға құқығы, зардаптың орнын толтыруға құқығы, қылмыс жәбірленушілеріне қатысты ұйымдарға шағымдануға және т.б. құқықтары.

Қылмыстылық және қылмыс жәбірленушісі туралы ақпарат алу үшін шетелдік виктимологиялық зерттеулердің тәжірибесінде ұлттық сауалнаманың жобалары құрылып, жүзеге асырылған. Осылайша, мысалы, жылына бір рет өткізілетін АҚШ Ұлттық виктимологиялық сауалнама, қылмыстың орын алу жағдайларын нақтырақ зерттеуге мүмкіндік береді: қылмыс жасау орны, қылмыстан зардап шеккен тұлғалардың уақыты, саны және т.б. сауалнама мәліметтері қылмыс жәбірленушісі туралы нақтырақ ақпарат алуға мүмкіндік туғызады (жынысы, жасы, білімі, отбасылық жағдайы, денсаулығына келтірілген зардап деңгейі, денсаулығын қалпына келтіруге жұмсалған ақша қаражаты, зардаптың орнын толтыру мәселелесін шешу). Алғашқы осыған ұқсас қала тұрғындарына сауалнама салу бағдарламасы 1972 жылдан 1975 жылға дейін жүргізілген. Ұлттық виктимологиялық сауалнама кездейсоқ сұхбаткерлердің арасында жүргізіледі. Сұхбат беруші өзімен, соңғы 6 жылдың ішінде болған

қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы айтып береді.

NCVS арқылы алынған мәліметтер, бірқатар мөлшерде, Германияда ұсынылатын Бірыңғай қылмыстылық туралы есепті толықтырады, алайда оның да кейбір ақулары бар. Олай болса да, мұндай ұлттық виктимологиялық сауалнамалар тұрғындардың нақтырақ виктимділік деңгейін көрсетеді.

1982 жылдан бері Ұлыбританияда екі жылда бір рет тұрғындардан таңдаулы түрде сауал алынады – «Қылмыстылықтың Британдық зерттеуі», тұрғындардың объективті виктимділігінің сипатын анықтайды, сонымен қатар латенттік қылмыстылық деңгейін анықтайды.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, шетелдегі виктимологияның дамуының келесі кезеңдерін атап өтуге болады:

I. XX ғ. 40-50 жж. – криминологияның жеке бағыты ретіндегі виктимологияның пайда болуы, криминологиялық және психологиялық мәннің даму нәтижесі.

II. XX ғ. 60-70 жж. – теориялық зерттеулердің даму кезеңі және алғашқы жәбірленушілерге көмек көрсету және оларға келтірілген зардаптың орнын толтыру бойынша арнайыландырылған бағдарламаларды құру.

III. XX ғ. 80-ж. – бүгінгі күнге дейін – виктимологиялық зерттеудің тәжірибелік даму кезеңі, оған келесілер тән: қылмыс жәбірленушілерін қорғау туралы нормативтік актілерді қалыптастыру; жәбірленушілердің құқықтары мен мүдделерін қорғау; қылмыс жәбірленушілерінің құқықтарын мемлекеттік қорғау және келтірілген зиянды өтеу; қылмыс жәбірленушілерінің құқықтарын қорғау бойынша қоғамдық ұйымдарды дамыту; қылмыс жәбірленушілерінің құқықтарын қорғау бойынша мемлекеттердің дүниежүзілік ынтымақтастығы.

Осылайша, шетел виктимологиясы өзінің құрылуы барысында, айыптаушы бағытынан XX ғ. 40-70 жж. өтті, жәбірленушінің «кінә» мәселесіне үлкен қызығушылық танытып, қылмыс жәбірленушінің құқықтарын қорғауға мән берілген қылмыстың әрекетінде оның рөлін анықтады.

Әдебиеттер

1. Полубинский В.И. Правовые основы учения о жертве преступления. – Горький, 1979.
2. Шнайдер Г. Криминология. – М.: Прогресс, 1994.
3. Национальная организация помощи жертвам преступлений / NOVA. Электрон.дан. <http://www.trynova.org>
4. Криминология / Под. ред. Дж.Ф. Шелли /Пер.с. англ. СПб. 2003. – 223 с.

References

1. Polubinskii V.I. Pravovye osnovy ucheniya o zhertve prestupleniya. – Gor'kii, 1979.
2. Shnaider G. Criminologiya. – M.: Progress, 1994.
3. Nacional'naya organizaciya pomoshi zhertvam prestuplenii / NOVA. Elektron.dan. <http://www.trynova.org>
4. Criminologiya / Dzh.F. Shelli / 2003. – 223 p.

УДК 347

А.Б. Омарова, Ш.Б. Маликова*

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет, и.о. профессора, г. Алматы, Казахстан,

*E-mail: msholpan7876@mail.ru**К вопросу о введении уголовной ответственности юридических лиц**

В статье рассматриваются вопросы связанные с введением уголовной ответственности юридических лиц. Авторами рассмотрена сущность юридического лица, раскрываются признаки юридического лица, проведен анализ имущественной ответственности юридических лиц. Через определение правовой природы юридического лица, соотношения гражданско-правовой ответственности и уголовно-правовой ответственности, функции и целей данных видов ответственности сделаны выводы о нецелесообразности введения уголовной ответственности юридических лиц.

Ключевые слова: юридическое лицо, юридическая ответственность, гражданско-правовая ответственность, уголовная ответственность, функции и цели уголовного наказания, имущественный вред.

Omarova A.B., Malikova Sh.B.

To a question of introduction of criminal liability of legal entities

The article discusses issues related to the introduction of criminal liability of legal persons. The authors examined the nature of the legal entity, revealed signs of a legal entity, the analysis of property liability of legal persons. Through the definition of the legal nature of the legal entity, the ratio of civil liability and criminal liability, functions and purposes of these types of liability conclusions inexpedient introducing criminal liability of legal persons.

Key words: legal entity, legal liability, civil pravovoya responsibility, criminal responsibility, function and purpose of criminal liability, property damage.

А.Б. Омарова, Ш.Б. Маликова

Заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын енгізу сұрағына қатысты

Мақалада заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын енгізумен байланысты сұрақтар қарастырылған. Авторлар арқылы заңды тұлғалардың мәні қарастырылып, заңды тұлғалардың белгілері ашылған, заңды тұлғалардың мүліктік жауаптылығына талдау жасалынған. Заңды тұлғаның құқықтық табиғатын, азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық жауаптылықтың ара қатынасын, аталған жауаптылықтың функциялары мен мақсаттарын ашу арқылы заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын енгізудің тиімсіздігі туралы қорытындылар жасалған.

Түйін сөздер: заңды тұлға, қылмыстық жауаптылық, азаматтық-құқықтық жауаптылық, қылмыстық жауаптылық, қылмыстық жазаның функциялары мен мақсаты, мүліктік зиян.

В правовой науке вопросы ответственности юридических лиц всегда вызывали немало споров. Сегодня в Казахстане достаточно серьезный характер приобрел спор о признании юридического лица субъектом уголовной ответственности. Мнения отечественных ученых, практиков

разделились. Одни считают необходимостью введение института уголовной ответственности юридических лиц. Другие полагают, что введение этого института полностью противоречит основным принципам уголовного права (принципам личной и виновной ответственно-

сти). Третьи придерживаются той позиции, что введение уголовной ответственности юридических лиц предполагает длительную работу по изучению международного опыта, по созданию в стране необходимых правовых, психологических предпосылок.

В дискуссии по рассматриваемому вопросу существуют множество аргументов «за». Как мы полагаем, аргументы «против» введения института уголовной ответственности являются весомыми. Как с практической точки зрения, так и с теоретической точек зрения нецелесообразно из-за одного нового правового института подвергать кардинальному пересмотру сложившуюся отечественную доктрину субъекта преступления.

Необходимость введения уголовной ответственности обосновывается, главным образом, тем, что вред (речь идет об имущественном вреде), причиняемый деятельностью юридических лиц, значительно превышает вред, наносимый отдельным физическим лицом. Иными словами, согласно данной позиции необходимость введения института уголовной ответственности юридических лиц диктуется необходимостью обеспечения возмещения «значительного» вреда.

Подчеркнем, что институт возмещения имущественного вреда, причиненного юридическим лицом (независимо от размеров вреда), издавна существует в рамках гражданского права, давно он введен и в административном праве. Справедливо возникает вопрос о целесообразности включения этого института в уголовное право, притом, что он противоречит всем основным принципам этой отрасли права.

По модели гражданско-правовой ответственности, административной ответственности невозможно строить уголовно-правовую ответственность и наоборот. Каждый вид юридической ответственности имеет свои функции.

Так, главная функция гражданско-правовой ответственности – компенсационная, а уголовной ответственности – наказание нарушителя, при этом цель уголовного наказания восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждение совершения новых преступлений как осужденным, так и другими лицами.

Есть ли смысл наказывать «аморфный», интеллектуально неразумный субъект права, если цель наказания не достигается.

Как уже подчеркивалось, юридическое лицо - правовая конструкция, средство обособления (выделения) имущества для осуществления физическими лицами хозяйственной деятельности.

Юридическое лицо - это организация, обладающая имуществом на праве собственности, или на праве хозяйственного ведения, или праве оперативного управления, отвечающая этим имуществом по своим обязательствам, способная от своего имени выступать в гражданском обороте, в том числе быть ответчиком и истцом в суде. Понятие юридического лица закреплено в ст.33 ГК РК.

Классическими признаками юридического лица называются: организационное единство, имущественная обособленность, самостоятельная имущественная ответственность и способность от своего имени быть участником гражданского оборота.

Признак имущественного обособления юридического лица означает, что юридическое лицо как субъект права обладает имуществом, обособленным от имущества его учредителей, участников и от имущества других субъектов. При этом внешними признаками имущественного обособления юридических лиц могут быть, к примеру, самостоятельный баланс, смета, банковский счет.

Необходимо обратить внимание, что законодательством ясно определены права учредителей на имущество созданных ими юридических лиц (ст. 36 ГК РК). В зависимости от того какими правами на имущество созданных юридических лиц обладают их учредители определены три группы юридических лиц. На имущество товариществ (полного, командитного товарищества, товарищества с ограниченной и дополнительной ответственностью) и кооперативов (производственного и потребительского) участники сохраняют обязательственные права (право получения процента от прибыли, право на участие в управлении, право на часть имущества после ликвидации и так далее). Иными словами, имущество, переданное в качестве вклада в уставный капитал и заработанное в процессе деятельности юридического лица, является собственностью юридического лица, а не его участников (учредителей). Участники сохраняют только обязательственные права.

На имущество государственных предприятий и учреждений учредитель сохраняет право

собственности (или иное вещное право). Созданное им юридическое лицо обладает имуществом на праве хозяйственного ведения или оперативного управления, производном от права собственности или иного вещного права учредителя.

Наконец, третья группа - юридические лица, на имущество которых участники не сохраняют никаких имущественных прав. Это общественные, религиозные объединения, общественные фонды. Участники этих организаций не имеют ни права собственности, ни обязательственных прав на имущество, передаваемое в качестве вклада в уставный капитал, наработанное в процессе деятельности юридического лица, а также оставшееся после ликвидации субъекта права, существовавшего в перечисленных формах. На практике это сводится к тому, что имущество, приобретенное в процессе деятельности, не передается учредителям (участникам) даже после ликвидации этих юридических лиц, оно направляется на основные цели деятельности, обозначенные в уставе.

Самостоятельная имущественная ответственность юридического лица означает, что юридическое лицо как субъект права несет ответственность за свои действия всем своим имуществом. По общему правилу организация не несет ответственности за действия учредителей, участников юридического лица, если эти действия совершены не от имени юридического лица. Например, если учредитель заключил договор купли-продажи от своего имени, а затем не смог оплатить стоимость купленного им имущества, то юридическое лицо никакого участия в погашении задолженности по такому обязательству не может и не должно принимать.

В то же время и учредители (участники) юридического лица не несут ответственности за действия созданного ими юридического лица. Однако это правило имеет исключения, установленные, в частности законодательством. Так, если банкротство юридического лица вызвано действиями учредителя (участника), то при недостаточности средств у самого юридического лица, учредитель (участник) будет нести перед кредиторами юридического лица субсидиарную, то есть дополнительную ответственность.

Юридическое лицо, как субъект права, выступает в гражданском обороте от своего име-

ни. Данный признак означает, что юридическое лицо может приобретать для себя гражданские права и обязанности через свои органы. Поэтому очень важно, чтобы учредительными документами юридического лица (а таковыми являются, как правило, учредительный договор и устав юридического лица) была более детально регламентирована их компетенция. Например, первый руководитель юридического лица действует от имени юридического лица без доверенности, на основании устава юридического лица, знание его компетенции поможет избежать многих возможных негативных ситуаций. Сделка, совершенная юридическим лицом с нарушением уставной компетенции его органа, может быть признана недействительной.

Юридическое лицо как субъект гражданских прав может иметь свою структуру, свои органы, коллектив работников, определяющих организационное единство этой организации, что также является признаком юридического лица. При этом четко нужно понимать, что юридическое лицо - это правовое образование, это не директор, это не определенный коллектив, а организация, в целом наделенная гражданской правосубъектностью. Однако действия юридического лица - это действия конкретных физических лиц являющихся органом юридического лица или входящих в состав юридического лица.

Изложенное подтверждает, что когда речь идет о причинении юридическим лицом вреда, в сущности, такой вред причиняется действиями конкретного физического лица, действующего от имени юридического лица. Иными словами, физическое лицо, используя конструкцию юридического лица, причиняет имущественный вред. Поскольку речь о причинении имущественного вреда, поэтому, например, в гражданском праве по общему правилу, из обособленного имущества юридического лица подлежит возмещению вред, что вполне соответствует функции данного вида юридической ответственности и сути юридического лица как правовой конструкции.

Следовательно, невозможность введения института уголовной ответственности юридического лица обусловлена самой правовой природой юридического лица. Определение сущности юридического лица как субъекта права - вопрос сам по себе дискуссионный. Однако всем ясно, что юридическое лицо - понятие идеальное,

не существующее реально в обыденной жизни, юридическая конструкция, созданная в праве не столько для того, чтобы коллектив людей имел возможность выразить вовне свои интересы, а для того, чтобы снизить (исключить) имущественные риски физических лиц, осуществляющих хозяйственную деятельность (в частности, предпринимательскую). Юридическое лицо проявляется как субъект посредством действий своих органов управления. При этом орган юридического лица – такое же идеальное понятие как и само юридическое лицо.

Юридическое лицо используется как средство, способ обособления (выделения) имущества для осуществления, как правило, коммерческой деятельности. Отсюда следует, что такой субъект может быть привлечен только к имущественной ответственности.

С учетом названных особенностей юридического лица имущественная ответственность (традиционно рассматриваемая как гражданско-правовая) конструируется в гражданском праве на основе сочетания двух принципов: принципа вины и принципа причинения.

К понятию «вина» в гражданском праве иной подход, чем в уголовном праве, что позволяет определять юридическое лицо субъектом имущественной ответственности. Гражданское законодательство раскрывает вину через поведенческие категории: нарушитель не принял все зависящие от него меры, чтобы недопустить какого-либо нарушения.

Вина в гражданско-правовой ответственности (в отличие от вины в уголовном праве) не играет существенной роли. Если есть причиненный вред вина презюмируется. Причинитель вреда доказывает свою невиновность. Кроме

того, сегодня расширена безвиновная ответственность. Характерные для уголовного права формы вины в гражданском праве отсутствуют.

Конечно, с использованием юридического лица, часто физическими лицами совершаются уголовно-наказуемые деяния. По существу, в такой ситуации юридическое лицо является средством совершения преступления. Один субъект использует другое лицо, которое не может быть субъектом преступления для совершения общественно опасного деяния. В уголовном праве это называется – посредственное исполнительство. По своей природе юридическое лицо как фикция не может быть субъектом преступления. По существу юридическое лицо выступает в качестве средства совершения преступления. Соответственно, уголовному преследованию должно подвергаться физическое лицо, но это не исключает возможность имущественной ответственности юридического лица по уже существующим механизмам в рамках других отраслей права. При этом достигается основная цель – возмещение значительного вреда, причиненного деятельностью юридического лица.

Все названные общеизвестные обстоятельства свидетельствуют о том, что уже давно существует возможность привлечения юридического лица к имущественной ответственности при причинении вреда (независимо от размеров вреда) и независимо от того по нормам какой отрасли права оно подлежит привлечению к ответственности.

Итак, мы считаем, нет необходимости конструировать в рамках уголовного права институт имущественного возмещения вреда, если он уже существует в рамках других отраслей права.

УДК 341.231.14

¹Д.Л. Байдельдинов, ²Р.М. Букенбаев*¹Д.ю.н., профессор юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы²Ph.D. докторант кафедры международного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: rm.bukenbayev@gmail.com

**Контрольная система защиты прав человека в рамках ООН:
научный и правовой анализ вопроса**

В данной статье авторы рассматривают деятельность конвенционных органов Организации Объединенных Наций, занимающихся защитой прав человека, таких, как Генеральная Ассамблея ООН, ЭКОСОС, Комиссия по правам человека, Подкомиссия по поощрению и защите прав человека и Верховный комиссар ООН по правам человека. В ходе рассмотрения вопроса авторы выявили некоторые недостатки в действующей современной системе защиты прав и основных свобод человека в рамках ООН, таких, как: громоздкий характер их работы; недостаточность, а также дублирование и параллелизм в осуществлении своих полномочий; отсутствие четкой и слаженной координации между различными конвенциями и неконвенционными органами; общевыраженный характер норм о правах человека, содержащихся в известных международных договорах и актах «мягкого права»; необязательный юридический характер принимаемых решений; несвоевременное, а иногда недобросовестное представление государствами-членами или государствами-участниками своих национальных докладов; малый, ограниченный размер бюджета ООН на поощрение и защиту прав человека; неспособность реагировать в оперативном порядке на чрезвычайные ситуации, связанные с массовыми нарушениями прав человека.

Ключевые слова: Защита прав человека, Генеральная Ассамблея ООН, ЭКОСОС, Комиссия по правам человека, Подкомиссия по поощрению и защите прав человека, Верховный комиссар ООН по правам человека.

D.L. Baideldinov, R.M. Bukenbayev

**The control system of protection of human rights within the UN:
the scientific and legal analysis of the issue**

The authors considers the example of the conventional organs of the United nations, such as the General Assembly of the UN, the Commission on Human Rights, the Sub-Commission on Promotion and Protection of Human Rights, ECOSOC, the UN High Commissioner for Human Rights and other bodies for the protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen. During consideration of question the authors identified some shortcomings in the current modern system protecting the rights and fundamental freedoms within the United Nations, such as cumbersome nature of their work, failure, as well as duplication and overlap in the exercise of its powers, the lack of clear and coherent coordination among the different conventions and non-conventional bodies; pronounced general human rights norms contained in certain international treaties and acts of "soft law"; optional legal nature of decisions, untimely and sometimes unfair representation of member States or States Parties of their national reports; small, limited size of the budget of the United Nations to promote and protect human rights, inability to respond promptly to emergencies related to massive human rights violations.

Key words: Protection of human rights, the UN General Assembly, ECOSOC, the Commission on Human Rights, Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights, the UN High Commissioner for Human Rights.

Д.Л. Байдельдинов, Р.М. Букенбаев

**БҰҰ аясында адам құқықтарын қорғаудың бақылаушы жүйесі:
мәселені құқықтық және ғылыми тұрғыдан талдау**

Мақалада авторлар Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде адам құқықтарын қорғаумен айналысып жұмыс істейтін конвенциялық органдардың қызметін қарастырған. Атап айтсақ, БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы, Экономикалық және әлеуметтік кеңесі, Адам құқықтары жөніндегі комиссия, Адам құқықтарын қолдау мен қорғау жөніндегі кіші комиссия, Адам құқықтары жөніндегі БҰҰ-ның Жоғарғы комиссары қызметтерінің құқықтық қырларын талдап, сонымен қатар олардың жұмыстарындағы ақаулықтарды көрсеткен. Мәселені талқылау барысында авторлар БҰҰ аясындағы қазіргі қолданыстағы адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау жүйесінің кейбір кемшіліктерін анықтады. Атап айтқанда, қызметінің аса зор сипаты, өз өкілеттігін жүзеге асыру барысындағы қосарланымпаздық пен қосарланушылық, түрлі конвенциялар мен конвенциялық емес органдарының арасындағы нақты әрі жүйелі үйлестірудің жоқтығы, белгілі халықаралық «жұмсақ құқық» актілері мен келісім-шарттарындағы адам құқықтары туралы нормалардың жалпылама сипаты, қабылданған шешімдердің міндетті емес заңды сипаты, мүше-мемлекеттердің немесе қатысушы-мемлекеттердің өз ұлттық баяндамаларын уақытылы емес, кей кезде, тіпті, жауапсыз ұсынуы, адам құқықтарын қорғау мен көтермелеуге арналған БҰҰ бюджеті мөлшерінің аздығы және шектеулігі, адам құқықтарының жаппай бұзылуына байланысты төтенше жағдайларда жедел түрде әрекет жасай алмауы және т.б.

Түйін сөздер: адам құқықтарын қорғау, БҰҰ Бас ассамблеясы, Экономикалық және әлеуметтік кеңес, Адам құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия, Адам құқықтарын қорғау және көтермелеу жөніндегі кіші комиссия, БҰҰ-ның адам құқықтары бойынша Жоғарғы комиссары.

Каждый из Контрольных органов системы ООН выполняет присущие им функции. При этом цель такого в совокупном смысле «контрольного механизма состоит в принуждении или применении санкций к государствам за выполнение взятых ими на себя обязательств, а лишь в контроле за претворением в жизнь положений международных соглашений» [1, с. 452, 453], если речь идет конкретно о тех или иных пактах, конвенциях, декларациях или резолюциях. Говоря другими словами, «одна из основных задач органов контроля – оказывать содействие и помощь государствам в выполнении ими международных обязательств путем принятия соответствующих решений и рекомендация» [1, с. 453]. Соответственно, вряд ли следует согласиться с отдельными юристами-международниками, высказывающими мнение о том, что «контрольные органы обладают функциями непосредственного претворения в жизнь прав человека с помощью средств, находящихся в их распоряжении» [2]. На сегодня главная задача, как гласит п. д) Резолюции Генеральной Ассамблеи от 4 декабря 2000 г., состоит в том, чтобы оказать «содействие развитию и укреплению транспарентных, демократических, справедливых и подотчетных международных институтов во всех областях сотрудничества, в частности посредством осу-

ществления принципов полного и равноправного участия в деятельности их соответствующих механизмов принятия решений» [3].

Следующий вывод заключается в том, что, акцентируя внимания на должном функционировании контрольных органов, ООН должен всегда отдавать себе отчет в том, что они все еще далеки от совершенства. Об этом из года в год говорят, пишут и спорят многие правозащитники, неправительственные организации, ученые, эксперты и специалисты по международному праву. Самыми *распространенными и известными недостатками* системы контрольных органов ООН к настоящему времени являются: громоздкий характер их работы; недостаточность, а также дублирование и параллелизм в осуществлении своих полномочий; отсутствие четкой и слаженной координации между различными конвенциями и неконвенционными органами; общевыраженный характер норм о правах человека, содержащихся в известных международных договорах и актах «мягкого права»; необязательный юридический характер принимаемых решений; несвоевременное, а иногда недобросовестное представление (искажение статистики, приукрашивание ситуации и т.д.) государствами-членами или государствами-участниками своих национальных докладов; малый, ограни-

ченный размер бюджета ООН на поощрение и защиту прав человека (по последним данным он составляет только 1,54% от общего баланса); неспособность реагировать в оперативном порядке на чрезвычайные ситуации, связанные с массовыми нарушениями прав человека (несмотря на то, что для реализации этой цели созданы и действуют Постоянная целевая группа по чрезвычайным ситуациям, Секция/Группа быстрого реагирования).

ООН в своих политических, рекомендательных документах неоднократно подчеркивала, что «международное сообщество должно разработать пути и средства для устранения нынешних препятствий и решения проблем, стоящих на пути полного осуществления всех прав человека, и для предотвращения дальнейших, связанных с ними, нарушений прав человека во всем мире» [3]. С учетом этого призыва, обладающего больше моральной силой и весом, в последние годы XX века и в начале XXI века стали высказываться различные предложения об улучшении качества функционирования системы контрольных органов ООН и их правовой основы.

Д.И. Нурумов особо обращает внимание на то, что решения контрольных органов не только могут «оценивать внутреннее положение в государствах-участниках, но и давать конкретные рекомендации» [4, с. 21]. По его убеждению, необходимо наконец-то «определить и закрепить нормативный статус таких рекомендаций и заключений» [4, с. 21]. Значительную роль в этом, по мнению автора, «могут сыграть регулярные встречи председателей договорных органов, которые должны быть наделены полномочиями принимать обязательные решения по широкому кругу вопросов» [4, с. 22].

В.А. Карташкин и Б. Гросс, например, предлагают разработать новую Хартию прав человека для XXI века. По мнению первого автора, подобная Хартия должна объединить все существующие международные договоры ООН в данной области, а также новые нормы и принципы, сложившиеся за последние годы [5]. Второй автор – американский профессор международного права Б. Гросс, разделяя точку зрения предыдущего ученого, считает, что современная эпоха – Эпоха стремительных изменений – с неизбежностью ведет к появлению новых принципов и норм и требует уточнения и кон-

кретизации уже существующих стандартов [6]. В принципе, можно согласиться с признанными специалистами в области международной системы защиты прав человека. Ибо, как они правильно замечают, «разработка и принятие такой Хартии – единственно реальный путь предотвращения создания новых международных конвенционных органов, дублирования в их работе, распыления финансовых средств ООН и различной интерпретации существующих норм и принципов по правам человека» [1, с. 478]. Кроме того, принятие новой Хартии подразумевает «создание единого органа по правам человека, работающего не от сессии к сессии, а постоянно» [1, с. 478], а «наделение его полномочиями для принятия конкретных и обязательных для государств решений значительно повысило бы эффективность созданной системы, обеспечило бы лучшую защиту прав личности» [1, с. 478].

Вместе с тем, с другой стороны, следует учитывать тот факт, что разработка и принятие единого, универсального во всех отношениях договора по правам человека вряд ли возможно не только в настоящее время, но и в ближайшем будущем. Дело в том, что с момента создания ООН такие серьезные попытки не предпринимались. Вторая причина состоит в том, что если нынешние 198 государств-членов ООН не могут до сих пор окончательно договориться о пересмотре или внесении поправки в Устав организации с целью еще больше повысить ее востребованность и эффективность в общей системе предполагаемых мер по реформированию, то существуют сомнения и относительно того, что такое возможно вообще. Что касается позиции о том, что Хартия прав человека для XXI века будет способствовать предотвращению создания новых дублирующих органов, то по этому поводу следует сказать следующее. Такой сценарий, естественно, возможен только в том случае, если изначально в тексте Хартии будет предусмотрен соответствующий юридический механизм. В то же время следует признать, что дублирование, как и параллелизм в деятельности конвенционных органов, как таковое не зависит от наличия или отсутствия всеобъемлющего международно-правового акта. Сегодня на примере деятельности правозащитных органов ООН можно говорить о том, что они взаимодополняемы и больше нуждаются не в упразднении, а в сближении своих стандартов работы. Есть и прецедент: в слу-

чае доказательств полной неэффективности или исчерпания заложенного потенциала они могут прекратить деятельность, и заменены другим новым органом (напомним, что существование Комиссии по правам человека было признано ООН в 2006 г. Нецелесообразным, и вместо него был учрежден Совет по правам человека). Более того, нельзя упускать из виду и те факты, подтверждающие больше тенденции в направлении того, что число контрольных органов по правам человека в рамках системы ООН будет увеличиваться. Как известно, в связи с принятием в 2006 г. двух новых соответствующих конвенций были учреждены Комитет по правам инвалидов и Комитет по насильственным исчезновениям. Их появление, таким образом, в очередной раз показывает, что большинство государств-членов ООН поддерживает стремление организации защищать права человека в различных, не охваченных до последнего времени международно-правовыми гарантиями, областях.

Относительно утверждения авторов о том, что в современном международном праве появляются новые нормы и принципы, соответствующие велению и реалиям времени, следует сказать, что в действительности они уже прочно завоевывают наше сознание и к тому же успешно применяются на практике. Речь в данном случае идет о так называемом «четвертом поколении» прав человека, не имеет пока какого-либо единого названия (для уточнения: первое и второе поколения прав человека условно называются «негативными» и «позитивными», соответственно, а третье – «коллективными» или «стандартными»).

Несмотря на то, что не существует единого мнения по поводу того, какие именно конкретные права должны быть включены в данное поколение, такие российские специалисты, как А.Н. Головистикова и Л.Ю. Грудцына, считают, что к ним относятся права, связанные с проведением биомедицинских исследований [7, с. 60]. Другие – П. Вейр и А. Вэннинэс, утверждают, что четвертое поколение прав человека охватывает права, которые возникают в связи с развитием науки [8, с. 173]. Существует точка зрения о том, что «новое поколение прав человека» – это поколение прав, связанных с развитием современного информационного общества [7, с. 60]. Р.П. Клод и Г.Б. Вестон исходят из того, что к данному поколению прав человека должны относиться права женщин, право на доступ к ин-

формации, а также право на общение [9, с. 26]. Российская доктрина международного права в лице А.И. Ковлера разработала теорию личностных (соматических) прав. Отмечая, что эти права не поддаются традиционной классификации [10, с. 425], ученый полагает, что к ним должно быть причислено право человека распоряжаться своим телом, включая право на клонирование [10, с. 425].

От себя отметим, что *во-первых*, все вышеуказанные права пока рассматриваются лишь на уровне отдельных мнений ученых специалистов из различных стран и регионов, и следовательно, не получили обязательного юридического закрепления в универсальных международно-правовых актах. Это обстоятельство, пожалуй, связано, главным образом, с тем, что многие из названных прав до сих пор рассматриваются национальными и региональными научными школами исключительно как права, принадлежащие человеку неофициально, то есть без какой-либо правовой регламентации и вмешательства со стороны государства. Их поэтому и определяют строго как личностные, не позитивные, что свойственно, кстати, и до настоящего времени постсоветским официальным взглядам.

Однако, *во-вторых*, в других, более прогрессивно развивающихся с точки зрения международно-правовой науки и практики регионах, специализирующихся в области защиты прав человека, юристы рассматривают личностные права как неотделимые от признанных, традиционных прав человека и гражданина. Например, судья Европейского Суда по правам человека Маркус-Хелмонс в рамках дела «Кипр против Турции» от 10 мая 2001 г. в подтверждение к сказанному отмечает, что возникшее в связи с научным прогрессом «четвертое поколение прав человека» нашло уже отражение в Конвенциях о правах человека и биомедицине 1997 г. и может быть защищено в рамках права на жизнь, закрепленной в ст. 2 Европейской Конвенции о защите прав человека 1950 г. [11]. Кроме того, он обращает внимание на то, что с дальнейшим развитием науки могут возникать новые угрозы человеческому достоинству и что необходимо отдавать себе в этом отчет [11]. Из позиции судьи следует, что давно известные, но вновь возникающие в условиях глобализации и регионализации права человека могут быть обеспечены эффективной юридической защитой в

международных судах. Европейский Суд по правам человека, функционирующий в рамках Совета Европы, в этом отношении играет важную примерную и прецедентную роль. Не отстает от него и ЕС, который после реформирования всей своей нормативной и институциональной системы в соответствии с Лиссабонским договором о реформах 2007 г. укрепил полномочия Суда ЕС, учитывая современные тенденции развития общей концепции прав человека. Суд Союза согласно Хартии об основных правах, который теперь согласно Лиссабонского договора придал статус юридически обязательного документа, может отныне защитить личную неприкосновенность лица (*integrity of the person*) и в области биологии и медицины.

Все вышеизложенное, *в-третьих*, позволяет соответственно сделать заключение о том, что зарекомендовавший себя с положительной стороны опыт Совета Европы и ЕС, а также благосклонный подход европейских юристов по формированию и практическому применению новых, четвертого поколения прав человека должен быть распространен и на универсальный уровень в рамках ООН. Это означает, что всемирной организации в контексте глобального реформирования всей действующей системы необходимо осуществить меры по дальнейшей интеграции индивида, если и не в качестве основного, но полноценного, специального субъекта международного права – то есть индивид не только должен получить полный *Locus standi* в рамках функционирующих контрольных механизмов, но и наделен совершенно новыми правами и свободами, неотделимыми от человеческого достоинства. Последние с учетом современных тенденций развития концепции прав человека могут быть проанализированы, обобщены и предусмотрены либо в рамках Комиссии международного права ООН путем разработки целостного документа, либо (что очень удобно как с юридической, так и технической точек зрения) на основе подготовки соответствующих дополнительных протоколов к уже принятым международным пактам и конвенциям. При реализации любого варианта, безусловно, должны быть привлечены не столько эксперты Шестого (юридического) комитета, Совета по правам человека и других конвенционных или неконвенционных органов ООН по правам человека, а также официальные представители государств-

членов (или государств-участников), сколько использованы информации и предложения, предоставляемые специализированными международными межгосударственными организациями (например, теми же Советом Европы и ЕС), неправительственными правозащитными структурами и физическими лицами.

Вся деятельность ООН в области защиты прав человека со времени ее создания отчетливо показывает, что она продолжает развиваться и в настоящее время. Пример тому – создание новых органов и процедур. При этом процесс не должен ограничиваться лишь закреплением достигнутых успехов, но и, будем надеяться, будет постепенно происходить расширение (появление новых видов) прав человека с целью более универсально регламентировать различные стороны защиты жизни и достоинства индивида. Этому во многом будет влиять появление новых угроз и вызовов, дальнейшее совершенствование научно-технического и информационного сотрудничества, а также, что немаловажно не в последнюю очередь, готовность самих государств-членов организации реально участвовать в защите и поощрении прав человека на глобальном уровне. В этой связи и Республика Казахстан как полноправный член ООН с 5 марта 1992 г. не является исключением.

На сегодняшний день Республика является участником большинства международных договоров по защите прав человека, в частности: Конвенции ООН 1948 г. о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (ратифицирована согласно Закона РК от 29 июня 1998 г. (№ 244-1)); Конвенции ООН 1948 г. о свободе ассоциации и защите прав на организацию (ратифицирована согласно Закона РК от 30 декабря 1999 г. (№ 29-11)); четырех Женевских конвенций о защите жертв войны от 12 августа 1949 г. с Дополнительными Протоколами I и II от 8 июня 1977 г. (ратифицированы в соответствии с Постановлением Верховного Совета РК от 31 марта 1993 г.); Конвенции ООН 1951 г. о статусе беженцев (ратифицирована в соответствии с Законом РК от 15 декабря 1998 г. (№ 317-1)); Конвенции ООН 1979 г. о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (ратифицирована в соответствии с Законом РК от 29 июня 1998 г. (№ 248-1)); Конвенции ООН 1952 г. о политических правах женщин (окончательно утверждена согласно Закона РК от 30 дека-

бря 1999 г. (№ 29-11)); Конвенции ООН 1961 г. о ликвидации всех форм расовой дискриминации (ратифицирована в соответствии с Постановлением Верховного Совета РК от 8 июня 1994 г. (№ 77-13)). Казахстан ратифицировал также Конвенцию о принудительном или обязательном труде от 28 июня 1930 г. (Конвенция № 29) и Конвенцию об упразднении принудительного труда от 25 июня 1957 г. (Конвенция № 105). К Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания от 10 декабря 1984 г. Республика присоединилась согласно Закону Республики Казахстан от 29 июня 1998 г. В июне 2008 г. Парламент Республики Казахстан принял Закон о ратификации Факультативного протокола к указанной Конвенции от 2002 г. Согласно другому Закону РК (№ 87) о ратификации от 21 ноября 2005 г. высшим законодательным органом Казахстана одним из последних из республик бывшего СССР были окончательно утверждены Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. и Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах также от 16 декабря 1966 г. Кроме того, Республика признала юридическую обязательность норм следующих международно-правовых актов: Конвенции о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами, против транснациональной организованной преступности и двух Конвенций о рабстве 1926 и 1956 гг., Конвенции о правах инвалидов и Факультативного протокола к ней, которые были подписаны ею в декабре 2008 года.

Следует отметить, что Казахстан стал участником всех вышеназванных международных договоров в ситуации, когда он, «как и другие страны Содружества Независимых Государств, оказался на развалинах тоталитарного режима, сохранившем традиции недооценки прав и свобод человека, с одной стороны, и покорности и непротивления человека в случаях нарушения его прав – с другой» [12, с. 155]. Тем не менее, «определившись в течение как первых, так и последующих лет своей государственной независимости с политической системой, экономическими приоритетами и некоторыми другими аспектами переходного периода и поэтапного устойчивого развития, Казахстан постепенно принимает на себя обязательства по соблюде-

нию тех или иных международно-правовых норм в области прав человека» [13, с. 316].

В то же время, как замечает Ж.М. Аманжолов, «существуют и другие международные договоры, ратификация или присоединение к которым являются не менее актуальными вопросами. Например, из 9 основных международных договоров, составляющих так называемый «Билль о правах человека», Казахстан стал участником не всех из них, когда еще необходимо подтвердить свое участие, и в остальных: это Конвенция о статусе апатридов 1954 г., Конвенция о сокращении безгражданства» [13, с. 316]. Необходимо также отметить, что «к Международным пактам о правах человека 1966 г. имеются Факультативные Протоколы, к которым тоже можно присоединиться как к самостоятельным международно-правовым актам» [13, с. 316].

В Национальном плане действий в области прав человека в Республике Казахстан на 2009-2012 годы рекомендовано ратифицировать Римский статус Международного Уголовного суда. Данный вопрос, однако, как отмечалось в Национальном докладе Республики Казахстан в рамках Универсального периодического обзора по правам человека на 2010 год, «будет рассматриваться с позиции укрепления прав и свобод граждан Республики Казахстан после проведения необходимых подготовительных мероприятий» [14].

Необходимо, помимо всего сказанного, обратить внимание и на одно существенное обстоятельство. Дело в том, что в некоторых случаях, ратифицировав тот или иной договор о правах человека, официально уполномоченные государственные органы страны не принимают достаточных мер для его имплементации, то есть фактической реализации. Это указывает только на то, что власть, принимающая решение об участии в соответствующем международно-правовом акте, забывает следующее правило: нормы, содержащиеся в нем, имеют прямое действие внутри страны. Наглядным тому примером является Конвенция ООН о статусе беженцев 1951 г. Ратифицировав этот договор еще в 1998 г., Республика до настоящего времени лишь провозгласила свою готовность защищать права данной категории иностранных граждан, не подкрепляя при этом ее важным юридическим обязательством – принятием специального закона о беженцах, как это следует из Конвенции, и тем самым официально отрицая их наличие в стране.

В этой связи нужно подчеркнуть, что все вышеперечисленные международно-правовые акты, ратифицированные Казахстаном, согласно п. 3 ст. 4 Конституции Республики Казахстан, имеют «приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона» [15]. Таким образом, в большинстве случаев применяется прямое внедрение международных норм в национальное законодательство, то есть одного факта ратификации достаточно, чтобы правило, содержащееся в международном договоре, породило тождественное правило во внутригосударственном законодательстве. Вместе с тем в некоторых случаях, прямо предусмотренных в договорах, может потребоваться издание отдельного нормативного правового акта: тогда речь будет идти об опосредствованном внедрении. Поскольку все эти акты имеют приоритет перед национальными законами, последние должны быть приведены в соответствие с ними.

Более того, когда Республика ратифицирует тот или иной международный договор о правах человека, она принимает на себя обязательство о применении его административными и судебными органами в случаях, определенных этим договором, при условии, что нормы договора достаточно конкретны для непосредственного применения в этих случаях. Из этого критерия, в частности, исходил, пожалуй, Верховный Суд страны, приняв 10 июля 2008 г. Нормативное постановление (№ 1) «О применении норм международных договоров Республики Казахстан», в котором он подчеркнул необходимость использования судами Республики при рассмотрении гражданских и уголовных дел норм международных договоров о правах человека [16].

В целом как таковое с юридической точки зрения участие Казахстана в международных договорах о правах человека и их практическое применение имеет следующие положительные правовые последствия: во-первых, эти процедуры и мероприятия способствуют расширению круга прав и свобод человека и гражданина, включению в Основной закон и соответствующие нормативные правовые акты новых, ранее неизвестных национальному законодательству прав и свобод, принадлежащих, как уже известно, к так называемому «четвертому поколению» прав человека; во-вторых, помогают детализи-

ровать, уточнять и более комплексно регулировать уже закрепленные права и свободы, а также совершенствовать юридический механизм их защиты; в-третьих, оказывают содействие в унификации формулировки всех прав и свобод человека и гражданина с учетом международно-правового опыта. В этом контексте «рассматриваемые нами международно-правовые акты ни в коей мере не противоречат национальным интересам (потребностям) государства, ибо выполнение предусмотренных в них обязательств будет способствовать укреплению способности Республики обеспечивать защиту прав человека и гражданина на своей территории» [13, с. 321].

Важное значение для Казахстана имеет выполнение обязательств по разработке соответствующих механизмов, предусмотренных международными договорами. В последние годы Республикой в связи с участием в этих актах предпринимаются конкретные меры по их претворению. К примеру, после ратификации в 2008 г. Факультативного протокола к Конвенции против пыток она приняла обязательство по разработке национального превентивного механизма, независимого от государства. На сегодня основа такого механизма в национальном законодательстве имеется: Правительством введен общественный контроль через образование региональных общественных наблюдательных комиссий с участием представителей неправительственных правозащитных организаций. Такие комиссии действуют и в органах внутренних дел и учреждениях уголовно-исполнительной системы [17].

С 2003 года в Республике действует созданная при Правительстве специальная Межведомственная комиссия по борьбе с торговлей людьми. Поскольку эта сфера защиты прав человека требует комплексного подхода, так как затрагивает компетенцию разных государственных органов, Правительство в третий раз приняло План мероприятий по борьбе с торговлей людьми (последний на 2009-2011 годы) [17].

В 1999 году был принят первый Национальный план действий по улучшению положения женщин в Республике Казахстан. Правительство страны приняло и реализует Стратегию гендерного равенства на 2006-2016 годы [17]. В 2008 году Распоряжением Премьер-Министра была создана рабочая группа для выработки положений по обеспечению необходимых условий для

имплементации Конвенции о правах инвалидов и Факультативного протокола к ней [17].

В области международного сотрудничества Казахстаном реализованы следующие виды необходимых действий в рамках ООН. Особенно важно, прежде всего, то, что из международных институциональных механизмов защиты прав человека государство признало компетенцию Комитета по правам человека, Комитета против пыток, Комитета по ликвидации расовой дискриминации и Комитета по ликвидации дискриминации в отношении женщин принимать индивидуальные жалобы. В то же время Республике предстоит подтвердить свое аналогичное обязательство и в отношении других конвенционных органов ООН и тем самым предпринимать более активные усилия по выполнению их рекоменда-

ций, защите первоначальных и периодических докладов.

Что касается неконвенционных органов, то начиная с 2001 г. Казахстан установил более тесные отношения с руководителями и Управлением Верховного Комиссара ООН по правам человека, Специальным докладчиком ООН по независимости судей и адвокатов, Специальным докладчиком ООН по независимости судей и адвокатов, Специальным докладчиком ООН по правам человека и терроризму, Независимым экспертом ООН по вопросам меньшинств и др. С 2009 года налажены отношения со всеми специальными процедурами Совета по правам человека. При этом Республике необходимы их «откровенные, объективные и аналитические оценки» [17].

Литература

1. Общая теория прав человека. Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук Е.А. Лукашева. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – 520 с.
2. See: Falk R. Human Right and State Sovereignty. N.Y., 1981; Roberson H. The Implementation System: International Bill of Right. N.Y., 1981. P. 332 - 370.
3. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 4 декабря 2000 г. 55/107 «Содействие установлению демократического и справедливого международного порядка» // Online version: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/565/83/PDF/N0056583.pdf?OpenElement>
4. Нурумов Д.И. Становление и развитие международной системы защиты прав человека: автореферат дисс... канд. юрид. наук. – М.: МГИМО(У) МИД Российской Федерации, 2000. – 193 с.
5. Kartashkin A. A common Global Home/Human Rights for the 21st Century, Foundation for Responsible Hope: A US-Post Soviet Dialogue. – New-York, 1993. – P.223-227
6. Gross B., Kartashkin A. Goats for a Stronger United Nations Human Rights for the 21st Century, Foundation for Responsible Hope: A US-Post Soviet Dialogue. – New-York, 1993. – P. 228—233
7. Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека: учебник. – М.: Эксмо, 2006. – 448 с.
8. Vayre P., Vannineuse A. Le risqué annoncé de la pratique chirurgicale. Complications, dommages, responsabilité, indemnisation. – Springer, 2003. – 893 p.
9. Claude K.P., Weston H.B. Human rights in the world community: issues and action/K.P. Claude, H.B. Weston. – University of Pennsylvania Press, 2006. – 568 p.
10. Ковлер А.И. Антропология права: учебник для вузов. – М.: НОРМА, 2002. – 480 с.
11. Cyprus v. Turkey: Judgment of 10.05.2001/Hudoc. // Online version: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59454#%22itemid%22:%22001-59454%22>;
12. Ахметов М.М., Айткожин К.К. Вопросы реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в РК // Международные стандарты в области прав человека и проблемы развития национального законодательства: сб. статей международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию государственной независимости РК (1-2 марта 2001 г.). Часть 1. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 570 с.
13. Аманжолов Ж.М. Безопасность человека и гражданина: некоторые вопросы правового обеспечения в Казахстане // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы применения и совершенствования уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства в условиях глобализации». – Алматы, 23 октября 2009 г. КазНПУ имени Абая, 2009. – 455 с.
14. Национальный доклад Республики Казахстан в рамках Универсального периодического обзора по правам человека на 2010 год. // Online version: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/23802>
15. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями от 02.02.2011 г.) // Online version: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=2005029
16. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 10.07.2008 г. № 1 «О применении норм международных договоров Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями от 30.12.2011 г.) // Online version: <http://www.zakon.kz/117905-normativnoe-postanovlenie-verkhovngo.html>

17. Национальный доклад, представленный в соответствии с пунктом 15 А) Приложения к Резолюции 5/1 Совета по правам человека / Online version: <http://www.icnl.org/research/library/files/Kazakhstan/KZ%20National%20Report%20on%20Human%20Rights-2010.pdf>

References

1. Obshchaya teoriya prav cheloveka. Rukovoditel avtorskogo kollektiva i otvetstvennyy redaktor doktor yuridicheskikh nauk E.A. Lukasheva. – М.: Izdatelstvo NORMA, 1996. – 520 s.
2. See: Falk R. Human Right and State Sovereignty. N.Y., 1981; Roberson H. The Implementation System: International Bill of Right. N.Y., 1981. P. 332 - 370.
3. Rezolyutsiya, prinyataya Generalnoi Assambleei 4 dekabrya 2000 g. 55/107 «Sodeistvie ustanovleniyu demokraticeskogo i spravedlivogo mezhdunarodnogo poryadka» // Online version: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/565/83/PDF/N0056583.pdf?OpenElement>
4. Nurumov D.I. Stanovlenie i razvitie mezhdunarodnoy sistemy zashchity prav cheloveka. Avtoreferat diss... kand. yurid. nauk. – М.: MGIMO(U) MID Rossiskoy Federatsii, 2000. – 193 s.
5. Kartashkin A. A common Global Home/Human Rights for the 21st Century, Foundation for Responsible Hope: A US-Post Soviet Dialogue. – New-York, 1993. – P.223-227
6. Gross B., Kartashkin A. Goats for a Stronger United Nations Human Rights for the 21st Century, Foundation for Responsible Hope: A US-Post Soviet Dialogue. – New-York, 1993. – P. 228—233
7. Golovistikova A.N., Grudtsyna L.Yu. Prava cheloveka: Uchebnik. – М.: Eksmo, 2006. – 448 s.
8. Vayre P., Vannineuse A. Le risqué annoncé de la pratique chirurgicale. Complications, dommages, responsabilité, indemnisation. – Springer, 2003. – 893 p.
9. Claude K.P., Weston H.B. Human rights in the world community: issues and action/K.P. Claude, H.B. Weston. – University of Pennsylvania Press, 2006. – 568 p.
10. Kovler A.I. Antropologiya prava: Uchebnik dlya vuzov. – М.: NORMA, 2002. – 480 s.
11. Cyprus v. Turkey: Judgment of 10.05.2001/Hudoc. // Online version: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59454#%22item%22:%22001-59454%22>
12. Akhmetov M.M., Aitkozhin K.K. Voprosy realizatsii konstitutsionnykh prav i svobod cheloveka i grazhdanina v RK // Mezhdunarodnye standarty v oblasti prav cheloveka i problemy razvitiya natsionalnogo zakonodatelstva: sb. statei mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyashchennoy 10-letiyu gosudarstvennoy nezavisimosti RK (1-2 marta 2011 g.). Chast 1. – Almaty: Kazak universiteti, 2003. – 570 s.
13. Amanzholov Zh.M. Bezopasnost cheloveka i grazhdanina: nekotorye voprosy pravovogo obespecheniya v Kazakhstane // Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii “Aktualnye problemy primeneniya i sovershenstvovaniya ugovnogo, ugovno-protseessualnogo i ugovno-ispolnitelnogo zakonodatelstva v usloviyah globalizatsii”. – Almaty, 23 oktyabrya 2009 g. KazNPU imeni Abaya, 2009. – 455 s.
14. Natsionalnyy doklad Respubliki Kazakhstan v ramkah Universalnogo periodicheskogo obzora po pravam cheloveka na 2010 god. // Online version: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/23802>
15. Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan ot 30 avgusta 1995 g. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 02.02.2011 g.) // Online version: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=2005029
16. Normativnoe postanovlenie Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 10.07.2008 g. №1 «O primeneni norm mezhdunarodnykh dogovorov Respubliki Kazakhstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 30.12.2011 g.) // Online version: <http://www.zakon.kz/117905-normativnoe-postanovlenie-verkhovnogo.html>
17. Natsionalnyy doklad, predstavlenyy v sootvetstvii s punktom 15 А) Prilozheniya k Rezolyutsii 5/1 Soveta po pravam cheloveka // Online version: <http://www.icnl.org/research/library/files/Kazakhstan/KZ%20National%20Report%20on%20Human%20Rights-2010.pdf>

УДК 341.231

Р.Е. Джансараева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

E-mail: jansarayeva@mail.ru

Международное и национальное законодательство в области защиты прав и обеспечения добровольного вступления в брак

В статье анализируется законодательство в сфере защиты прав личности в брачно-семейных отношениях и обеспечения права на добровольный брак. Принудительные и ранние браки нарушают международные правовые нормы и положения национального законодательства. Пробелы национального уголовного законодательства, в котором отсутствуют нормы, предусматривающие ответственность за похищение лица с целью принуждения к вступлению в брак, принуждение к вступлению в брак, продолжению брачного сожительства и воспрепятствование вступлению в брак по своему выбору обуславливают наличие и распространение в обществе такого опасного явления как принудительные и ранние браки.

Ключевые слова: международные правовые нормы, принуждение к вступлению в брак, принудительный и ранний брак, криминализация, похищение человека, уголовная ответственность

Р.Е. Жансараева

Некеге өз еркімен тұру құқығын қорғау және қамтамасыз ету аясындағы халықаралық және ұлттық заңнама

Мақалада тұлғаның неке-отбасылық қатынастардағы құқықтарын қорғау және ерікті некеге деген құқықтарын қамтамасыз ету аясындағы заңнама талданылған. Мәжбүрлі және ерте некелер халықаралық-құқықтық нормаларды және ұлттық заңнаманың ержелерін бұзады. Некеге тұруға мәжбүрлеу мақсатымен адамды ұрлау, некеге тұруға, некелік бірге тұруға мәжбүрлеу және өз таңдауы бойынша некеге тұруға кедергі келтіру үшін жауаптылықты көздейтін нормалардың болмауы сияқты ұлттық заңнамадағы олқылықтар қоғамда мәжбүрлі және ерте неке сияқты қауіпті құбылыстардың болуының және таралуының себебі болып табылады.

Түйін сөздер: халықаралық құқықтық нормалар, некеге тұруға мәжбүрлеу, ерте және мәжбүрлі неке, криминализация, адамды ұрлау, қылмыстық жауаптылық.

R. Y. Dzhansarayeva

The international and national legislation in the field of protection of the rights and ensuring voluntary marriage

In article the legislation in the sphere of protection of the rights of the personality in the matrimonial relations and ensuring the right for voluntary marriage is analyzed. Compulsory and early marriages violate the international rules of law and provisions of the national legislation.

Gaps of the national criminal legislation in which there are no the norms providing responsibility for kidnapping of the person for the purpose of coercion to marriage, coercion to marriage, continuation of marriage cohabitation and hindrance to marriage at the choice cause existence and distribution in the society of such dangerous phenomenon as compulsory and early marriages.

Key words: the international rules of law, coercion to marriage, compulsory and early marriage, criminalization, kidnapping, criminal liability.

Проблема принудительных браков, браков без согласия одного или двух партнеров, с применением физического или психического насилия, особо актуальна сегодня и относится к числу наиболее острых социальных проблем совре-

менности. С принудительными браками связаны ранние браки, поскольку несовершеннолетние неспособны предоставить информированное согласие на бракосочетание. С принудительными браками также связаны похищения невест, или

похищения с целью брака, которые происходят против воли девушек, и зачастую сопряжены с физическим и сексуальным насилием. Юный возраст, отсутствие жизненного опыта, страх и материальная зависимость от мужа и его семьи делает молодых жен уязвимыми к насилию.

Принудительное вступление в брак, ранний брак в последнее время рассматриваются, небезосновательно, как современное выражение рабства, касающееся, в первую очередь, не только женщин, но также и мужчин. Поэтому перед государством и обществом стоит задача предотвращать раннее и принудительное вступление в брак и, соответственно, создавать и улучшать конкретные возможности их предупреждения. Это требует реализации комплекса мер, в том числе, и законодательного плана.

Насильственные и ранние браки нарушают международные правовые нормы и положения национального законодательства. Для заключения ранних или полигамных браков часто используются религиозные бракосочетания, не имеющие законной силы и обычно дополняющие гражданскую свадебную церемонию. Женщины, не вступившие в законный брак, не могут прибегнуть к защите, так же, как мало защищены с точки зрения права дети, рожденные вне законного брака.

Принуждение к вступлению в брак усиливает неравенство женщин в обществе, что ограничивает свободу самоопределения и ставит их в уязвимое положение перед лицом насилия, влечет за собой, в большинстве случаев, дальнейшие нарушения прав человека. Как правило, пострадавшие женщины испытывают вынужденную супружескую жизнь как серию изнасилований, как нарушение их права на охрану здоровья, на физическую и психическую неприкосновенность. Общественная опасность заключается также в том, что в принудительном и раннем браке ограничивается право на образование.

Согласно международным нормам в области прав человека, лица моложе 18 лет считаются детьми. Браки между детьми по определению являются насильственными, так как согласие ребенка не может считаться добровольным. В подавляющем большинстве случаев инициаторами или пособниками ранних браков выступают родственники. Ранняя беременность может иметь серьезные последствия как для несовершеннолетней матери, так и для ребёнка.

Право мужчины и женщины вступать в брак и основывать семью в соответствии с национальным законодательством, регулирующим реализацию этого права без всяких ограничений по признаку расы, национальности или вероисповедания, является общепризнанным принципом.

Конституция Республики Казахстан в статье 27 провозглашает: «Брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства».

Современная нормативно-правовая база РК в области защиты прав женщин и несовершеннолетних, обеспечения добровольного и свободного вступления в брак ориентируется на требования и стандарты международных документов. Казахстан присоединился к большинству международных Конвенций, посвященных защите прав женщин и детей: «О согласии на вступление в брак, минимальном брачном возрасте и регистрации браков», «О борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией, проституции третьими лицами» (*Ратифицирована Законом РК от 14 декабря 2005 года № 100-III*), «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» (*Республика Казахстан присоединилась к настоящей Конвенции в соответствии с Законом РК от 29.06.98 г. N 248-I*), к Пекинской Декларации, ратифицировал Конвенцию «О правах ребенка» (*Ратифицирована постановлением Верховного Совета РК от 8 июня 1994 г. N 77*) и два Факультативных Протокола к ней (*Ратифицирован Законом Республики Казахстан от 4 июля 2001 г. N 219-II*, *Ратифицирован Законом РК от 4 июня 2008 года № 37-IV*).

Основные международно-правовые документы в области прав человека, признанных Республикой Казахстан, в числе которых Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года (*Ратифицирован Законом Республики Казахстан 21 ноября 2005 года № 87-III, вступил в силу для РК 24 апреля 2006 года*), Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года (*Ратифицирован Законом Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года № 91-III, вступил в силу для РК 24 апреля 2006 года*), признают право за мужчинами и женщинами, достигшими брачного возраста, на вступление в брак и право на основание

семьи при условии свободного и полного согласия вступающих в брак.

Указанные требования нашли закрепление и в нормах Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье».

Согласно п. 26 ст. 1 Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье» брак (супружество) – это «равноправный союз между мужчиной и женщиной, заключенный при свободном и полном согласии сторон в установленном законом Республики Казахстан порядке, с целью создания семьи, порождающий имущественные и личные неимущественные права и обязанности между супругами». В РК «признается брак (супружество), заключенный только государственными органами. Брак (супружество), заключенный по религиозным обрядам и церемониям, не приравнивается к зарегистрированному в регистрирующих органах браку (супружеству) и не порождает соответствующих правовых последствий» (ч. 3 ст. 2 Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье»).

В соответствии с 1. ст. 9 Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье» условиями заключения брака являются:

- свободное и полное согласие мужчины и женщины, вступающих в брак (супружество);
- достижение ими брачного (супружеского) возраста.

В ч. 1 ст. 10 Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье» брачный возраст определен в качестве минимально необходимого для вступления в брак и устанавливается в 18 лет, совпадая с возрастом наступления гражданской дееспособности гражданина в полном объеме. При этом закон не устанавливает предельного возраста для вступления в брак, а также разницы в возрасте лиц, вступающих в брак. В ч. 2 ст. 10 Кодекса предусмотрена возможность снижения брачного возраста на срок не более двух лет при наличии таких уважительных причин как беременность и рождение ребенка.

Взаимное добровольное согласие мужчины и женщины, вступающих в брак, должно быть высказано ими свободно и независимо, их обоюдная воля на заключение брака должна быть выражена лично, т.е. исходить непосредственно от лиц, сочетающихся браком. Соблюдение данного требования имеет немаловажное значение, поскольку дает возможность должностным ли-

цам органа загса убедиться в добровольности желания мужчины и женщины вступить в брак. Воля на вступление в брак должна быть выражена лично, в связи с чем не допускается заключение брака через представителя по доверенности либо заочно.

Свободное вступление в брак свидетельствует не только о взаимной и осознанной готовности к созданию семьи лиц, вступающих в брак, но и означает отсутствие принуждения в форме физического или психического насилия на их волю со стороны кого бы то ни было. Принуждение может исходить как от одного из вступающих в брак, так и от родителей, родственников, знакомых или иных лиц. В соответствии с п. 2 ч. 1 ст. 25 Кодекса брак (супружество) признается недействительным при заключении его по принуждению.

Наличие и распространение в обществе такого опасного явления, как принудительные и ранние браки, обусловлено рядом причин, в числе которых не последнее место отводится пробелам уголовного законодательства, в котором отсутствуют нормы, предусматривающие ответственность за похищение лица с целью принуждения к вступлению в брак, принуждение к вступлению в брак, продолжению брачного сожительства и воспрепятствование вступлению в брак по своему выбору.

Имеющийся потенциал действующего уголовного законодательства РК в случаях принуждения к вступлению в брак или похищения с целью принуждения к вступлению в брак позволяет привлекать к уголовной ответственности за похищение человека (ст. 125 УК РК), либо за половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (ст. 122 УК РК).

В УК РК не установлена самостоятельная уголовная ответственность за понуждение к вступлению в брак или похищение с целью вступления в брак. Последнее рассматривается на тех же условиях, что и любое другое похищение. Между тем отсутствие уголовной ответственности в законе как обедняет профилактическую значимость ст. 125 УК РК, так и не способствует выполнению такой задачи Уголовного кодекса, как предупреждение общественно опасных деяний, посягающих на личную свободу, интересы семьи и несовершеннолетних.

Полагаем, что введение уголовной ответ-

ственности за ранние и принудительные браки, похищение с целью принуждения к вступлению в брак наилучшим образом скажется на ситуации с их предотвращением, соблюдением прав и свобод личности в сфере брачно-семейных отношений.

В качестве предпосылок установления уголовно-правового запрета, указывающих на необходимость решения, связанного с нормированием массового поведения, является распространенность указанных деяний, а также недооценка их общественной опасности, что негативно влияет на правоохранительную практику.

На криминализацию указанных деяний влияют и социально-психологические факторы: состояние правосознания населения и его правовая культура, которые рассматриваются как факторы допустимости криминализации. Принудительные и ранние принудительные браки представляют собой ту категорию отклоняющегося поведения, которое, к сожалению, не всегда вызывает осуждение со стороны населения, что обусловлено сложившимися традициями. Поэтому, установив уголовную ответственность за соответствующие деяния, необходимо предпринять информационно-идеологические усилия для преодоления правового нигилизма. Вместе с тем, несмотря на примиренческую позицию некоторой части населения, большинство граждан относятся отрицательно к ранним и принудительным бракам и полагают, что для повышения эффективности борьбы с этими опасными явлениями необходимо установить уголовную ответственность.

На основании изложенного, полагаем, что необходимо дополнить главу 2 «Преступления против семьи и несовершеннолетних» Уголовного кодекса РК следующими нормами.

Статья 140-1. Принуждение к вступлению в брак, к продолжению брачного сожительства, воспрепятствование вступлению в брак

Принуждение лица к вступлению в брак или к продолжению брачного сожительства, а равно воспрепятствование вступлению лица в брак по своему выбору, –

наказывается ограничением свободы на срок от трех до пяти лет, либо лишением свободы на срок от одного года до трех лет.

Те же деяния, совершенные:

- а) группой лиц по предварительному сговору
- б) с применением насилия или угрозой при-

менения насилия

в) в отношении заведомо несовершеннолетнего

г) в отношении несовершеннолетнего родителем либо иным лицом, на которое законом возложены обязанности по воспитанию

д) с использованием материальной или иной зависимости

е) с незаконным лишением потерпевшего свободы, не связанным с его похищением, – наказываются ограничением свободы от пяти до семи лет, либо лишением свободы на срок от трех до пяти лет.

Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, если они:

а) совершены в отношении лица, заведомо не достигшего шестнадцатилетнего возраста

б) сопряжены с похищением потерпевшего вопреки его воле и без его согласия на брак

в) повлекли по неосторожности смерть потерпевшего или иные тяжкие последствия, – наказываются лишением свободы на срок от семи до десяти лет.

Статья 140-2. Заключение брака по религиозным обрядам, вступление в фактические брачные отношения с лицом, не достигшим брачного возраста

Заключение брака по религиозным обрядам с лицом, не достигшим брачного возраста, –

наказывается ограничением свободы на срок от одного года до пяти лет либо лишением свободы на срок до пяти лет.

Вступление в фактические брачные отношения с лицом, не достигшим брачного возраста, – наказывается ограничением свободы на срок от пяти до семи лет либо лишением свободы от семи до десяти лет.

Статья 140-3. Заключение соглашения о браке по религиозным обрядам

Заключение религиозным служителем соглашения о браке по религиозным обрядам, при отсутствии регистрации брака в органах РАГС, если это деяние совершено в течение года после наложения административного взыскания за такое же правонарушение, –

наказывается штрафом от пятисот до одной тысячи месячных расчетных показателей, установленных законодательством Республики Казахстан, либо привлечением к общественным работам на срок от ста вось-

мидесяти до двухсот сорока часов, либо исправительными работами на срок от одного года до двух лет.

Заключение религиозным служителем соглашения о браке по религиозным обрядам в отношении лица, не достигшего брачного возраста, – наказывается штрафом от одной тысячи до пяти тысяч **месячных расчетных показателей**, установленных законодательством Республики Казахстан, либо ограничением свободы на срок от одного года до трех лет либо лишением свободы на срок до трех лет.

Относительно похищения с целью принуждения к вступлению в брак, а также незаконно-

го лишения свободы с этой же целью, возможен альтернативный вариант решения проблемы: исключить квалифицирующий и особо квалифицирующий признак из проекта ст. 140-1 ч. 2 п. «е» и ч. 3 п. «б», дополнив ч. 3 ст. 125 УК «Похищение человека» особо квалифицирующим признаком «с целью принуждения к вступлению в брак», обозначив его п. «г», а также дополнив ч. 3 ст. 126 УК особо квалифицирующим признаком «с целью принуждения к вступлению в брак», обозначив его п. «г». Полагаем, что реализация предложенного наилучшим образом послужит выполнению такой задачи Уголовного кодекса, как предупреждение преступлений.

УДК 341.229

Г.Б. Кабанбаева

Доктор PhD, ст. преп., КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

E-mail: gulbaht@mail.ru

Принцип предотвращения загрязнения

В данной статье рассмотрена одна из наиболее актуальных и сложных в современном международном праве и требующих своей научной разработки проблем – ответственность государств, в частности принцип предотвращения загрязнения. Весьма сложным вопросом, возникающим при рассмотрении проблемы ответственности за ущерб окружающей среде, является вопрос о вине государства, один из наиболее противоречивых в доктрине общего международного права, в частности, в международном космическом праве.

Ключевые слова: окружающая среда, космический мусор, международно-правовая ответственность, космическая деятельность.

G.B. Kabanbaeva

Prevention principle of pollutions

This article discusses one of the most pressing and complex in modern international law and requiring its scientific development - the problem of State responsibility. A very complex issue that arises when considering the issue of liability for environmental damage, is the question of the fault of the state, one of the most controversial in the doctrine of general international law, in particular in international space law.

Key words: environment, space debris, the international legal responsibility, space activities.

Г.Б. Кабанбаева

Ластануды жою қағидасы

Мақалада халықаралық құқықтың ең өзекті мәселелерінің бірі – мемлекеттердің жауапкершілігі институты, оның ішінде ластанудың салдарын жою қағидасы қарастырылған. Әсіресе ғарыштық қызмет саласында болатын қоршаған ортаға зиянды салдары бар әсерлер үшін жауаптылық мәселесі егжей-тегжейлі анықталады.

Түйін сөздер: қоршаған орта, ғарыш қоқыстары, халықаралық жауапкершілік, ғарыштық қызмет.

Принцип предотвращения загрязнения является выражением запретительного, своего рода “негативного” подхода к охране окружающей среды. Их функциональная специализация состоит в установлении определенных ограничений свободы действий государств, в запрещении такой деятельности, которая противоречит основным принципам общего международного права и международного космического права и общей заинтересованности всех стран мира в поддержании равновесия планеты и стабильности пространства существования человечества. Эти принципы отражают, таким образом, “негативный”, охранительный элемент принципа охраны окружающей среды в процессе освоения космоса. Но наряду с этим принцип охраны окружающей среды содержит “пози-

тивный” элемент, предусматривающий обязанность государств сотрудничать между собой в деле сохранения и рационального открывания космического пространства и использования природных ресурсов Земли, согласовывать свою природоохранительную деятельность, предпринимать совместные усилия для достижения этих целей. Принцип международного сотрудничества входит в число основных принципов международного права также неизбежно действует в международном космическом праве и в международно-правовом регулировании охраны окружающей среды. В области охраны окружающей среды в процессе космической практики насущность сотрудничества усиливается в силу того факта, что ее сохранение обеспечено только коллективными усилиями всех стран и народов

как по финансовым причинам, так и по причине степени развития соответствующего научно-технического исследования. Этот принцип был конкретизирован в принципе содействия международному сотрудничеству в мирном исследовании и использовании космического пространства и небесных тел в процессе космической деятельности, а природа сотрудничества была ограничена в пределах наблюдения за полетом космических объектов, запускаемых государствами, и предоставления государствами, запускаемыми космические объекты, в ООН и в другие международные организации информацию о деятельности в космическом пространстве. А в самом деле принцип международного сотрудничества в области международного космического освоения совсем не ограничен этими рамками. Наоборот, этот принцип проникает во все области космической практики, в том числе и международно-правовое регулирование охраны окружающей среды. Стокгольмская декларация ООН исходит из того, что “международные вопросы, касающиеся защиты и улучшения окружающей среды, следует решать в духе сотрудничества всех стран, больших и малых, на равной основе”. Причем такое сотрудничество должно осуществляться с учетом суверенных прав и интересов всех членов международного сообщества. В качестве обязательного условия сохранения космической и окружающей среды при запуске космических объектов и конкретного проявления принципа сотрудничества в процессе охраны следует рассматривать проведение предварительных консультаций и обмен информацией между заинтересованными странами в тех случаях, когда в результате действий одного или нескольких государств в космической деятельности возникает угроза космической и окружающей среде за пределами их юрисдикции. Впервые проблема предварительных консультаций была сформулирована СССР в 1962 году на Женевской сессии Юридического подкомитета Комитета ООН по космосу. В советском проекте Декларации основных принципов деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях, в параграфе 6 которого говорилось, что сотрудничество и взаимная помощь в освоении космического пространства должны быть обязанностью всех государств; применение любых мер, которые могут каким-либо образом затруд-

нить исследование или использование космического пространства в мирных целях другими государствами, должно быть разрешено только после предварительного обсуждения и соглашения по поводу таких мер между заинтересованными странами”. Представитель СССР Г. И. Тункин, выступая на совещании Юридического подкомитета 7 июня 1962 г., указал, что согласно смыслу параграфа 6 проекта декларации, правомерными могут быть признаны лишь те меры, по которым было достигнуто предварительное соглашение. Он призвал к заключению такого соглашения, указав, что сотрудничество в космосе – долг всех государств.

Принципы сотрудничества и проведения предварительных консультаций, содержащиеся в параграфе 6 Декларации правовых принципов 1963 г., были включены и развиты в редакции ст. IX Договора по космосу, в которой недвусмысленно указано, что если какое-либо государство-участник Договора имеет основания полагать, что запланированные им или его гражданами деятельность или эксперимент в космосе могут иметь вредные последствия для других государств-участников Договора, “...то оно должно провести соответствующие международные консультации, прежде чем приступить к такой деятельности или эксперименту”. Если у любого государства-участника Договора возникнут аналогичные сомнения в отношении такой деятельности или эксперимента другого государства, то оно может запросить проведение консультаций в отношении такой деятельности или эксперимента. Нельзя не отметить, что принцип проведения предварительных консультаций закреплён в Декларации и Договоре по космосу лишь в общих чертах и требует дальнейшей разработки и конкретизации. Считаем, что ни одно государство не имеет права осуществлять эксперименты и деятельность в космосе, в результате которых могла бы измениться окружающая Землю среда. Мы утверждаем, “что такие шаги по изменению земной среды могли бы предприниматься только в соответствии со специальным международным соглашением, принятым после всестороннего и квалифицированного изучения этой проблемы соответствующими международными органами. Конкретные мероприятия для предотвращения потенциально вредных последствий деятельности в космосе следует отразить в специальном международном документе,

конвенции и соглашения. Подметим, что хотя круг стран, с которыми необходимо проводить предварительные консультации, не определен, “любая дискриминация в данном вопросе совершенно недопустима”, ибо в успехе деятельности по предотвращению загрязнения космоса и земной среды заинтересованы не только государства, активно участвующие в освоении космического пространства, но и все страны и народы. С другой стороны, проведение таких консультаций отнюдь не предполагает установления процедуры, при которой “излишняя придирчивость некоторых государств, имеющих ограниченные интересы в области освоения космоса, могла бы тормозить осуществление другими государствами программ мирного освоения космического пространства. Г.П. Жуков в одной из своих работ пишет: “Пока еще нет полной ясности в отношении того, когда следует проводить такие консультации (непосредственно перед экспериментом или задолго до него), с кем проводить консультации (с определенной группой государств, со всеми государствами, которые проявят к этому интерес, или с каким-либо международным органом), что подразумевается под международными консультациями и в какой мере государства обязаны считаться с ними, каковы последствия действий, предпринимаемых государством после неудачных попыток достигнуть договоренности в результа-

те проведения консультации. Все эти вопросы требуют тщательного анализа и разработки. В этой связи представляется логичным поставить вопрос о выработке дополнительного протокола для выполнения положений ст. IX Договора по космосу. В этом документе было бы целесообразно отразить правила процедуры проведения консультаций, а также рекомендации в отношении общих мер по предотвращению загрязнения и неблагоприятных изменений земной и космической среды. Технология и критерии этих мер должны определяться с учетом современных возможностей научно-технического прогресса и систематически пересматриваться. Необходимость проведения консультации, как нам представляется, может возникнуть на любой стадии подготовки эксперимента (непосредственно перед экспериментом или задолго до него), как это отражено в ст. IX Договора, в зависимости от информации, которая была известна или дополнительно стала известна в отношении потенциальной опасности деятельности или эксперимента, создающих деликт по смыслу ст. IX Договора. Учитывая такие магистральные принципы, как широкое международное сотрудничество, соблюдение соответствующих интересов всех государств, как это зафиксировано в Договоре по космосу, представляется наиболее целесообразным проводить предварительные консультации по ст. IX

Литература

1. Абдуллаев. А.В. Освоение космоса и проблемы экологии. – Кишинев, 1990.
2. Борьба СССР за мирное использование космоса 1957-1985. Том 1-2. – М., 1985.
3. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения. – Киев, 1976.
4. Верещетин В.С. Международное сотрудничество в космосе. – М., 1977.
5. Виноградов СВ. Международно-правовое регулирование охраны окружающей среды (роль механизма ООН): автореферат кандидатской диссертации. – М., 1981.
6. Виноградов СВ. Международное право и охрана атмосферы. – М., 1987.
7. Гусев Р.К., Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР. – М., 1979.
8. Жуков Г.П. Международно-правовые проблемы освоения космоса: автореферат диссертации на соискание докторской степени. – М., 1966.
9. Жуков Г.П. Международное космическое право. – М., 1971.
10. Колбасов О.С. Экология: политика – право. – М., 1976.
11. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. – М., 1975.
12. Жуков Г.П. Проблема ответственности за ущерб в космическом праве // Советское государство и право. – 1965. – № 6. – С. 66-74.
13. Виноградов СВ., Жукова Э.Г. Международно-правовые режимы защиты морской, воздушной и космической среды: сравнительный анализ. В кн.: Международное морское, воздушное и космическое право. – М., 1992.
14. Виноградов СВ. Деятельность в космосе и охрана окружающей среды. В кн.: Космос и право. – М., 1980.

References

1. Abdullayev. AV Space exploration and environmental problems. Chisinau, 1990.
2. The USSR for the peaceful use of outer space 1957-1985. Tom ,1-2. M., 1985.
3. Vasilenko, VA «Responsibility of States for the offense. - Kyiv, 1976.
4. Vereshchetin B.C. International cooperation in space. Moscow, 1977.
5. Vinogradov ST. International legal regulation of the Environment (part of UN). Abstract of PhD thesis. , 1981.
6. Vinogradov ST. International law and the protection of the atmosphere. Moscow, 1987.
7. Gusev RK, V. Petrov Legal protection of nature in SSSR.M., 1979.,
8. Beetles GP International legal problems of space exploration. Abstract of dissertation for doctorate degree. Moscow, 1966.
9. Beetles GP International space law. Moscow, 19717
10. Kolbasov OS Environmental politics - right, Moscow, 1976
11. Yuri Kolosov Responsibility in international law. Moscow, 1975.
12. Beetles GP The problem of responsibility for damage in space law. «The Soviet State and Law», 1965, № .6, p. 66-74.
13. Vinogradov ST. Zhukova EG The international legal regime of protection of the sea, air and space environment: a comparative analysis. In the book. International sea, air and space law. M. 1992.
14. Vinogradov ST. Activities in outer space and the environment. In.: Space and law. , 1980.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

<i>Байдельдинов Д.Л. Поздравляем юбиляра</i>	3
Краткий биографический очерк Ж.С. Елюбаева.....	4

Ш.В. Глепина

Исследование вопросов правового регулирования недропользования, философии и истории права	13
---	----

1-бөлім

Мемлекет пен құқық теория және тарихы

Б.А. Тайторина

Общая теория права в системе общечеловеческих ценностей.....	21
--	----

А.С. Мадиярова, Г.А. Әлібаева

Мемлекет мәні мен мазмұнын айқындаушы негізгі белгі ретіндегі билік	27
---	----

А.М. Акаев

Идеологический плюрализм в Республике Казахстан: понятие, сущность и правовое обеспечение	33
---	----

Д.А. Турашбекова

Мұхаммед Әбілқайыр II-нің және Наполеон Бонапарттың мемлекет қайраткерлік қызметтері	37
--	----

В.П. Иванский

К вопросу о единой сущности права и о многообразии форм ее проявления: информационно-когнитивная (квантовая) теория права (часть 2).....	42
---	----

М.Е. Тургумбаев

Источники мусульманского права	48
--------------------------------------	----

2-бөлім

Конституциялық және әкімшілік құқығы

Д.М. Баймаханова

Президент РК – гарант соблюдения основных прав и свобод граждан: специфика основных направлений деятельности.....	53
--	----

А.Е. Жатқанбаева

Сравнительно-правовой анализ государственного управления в сфере здравоохранения.....	61
---	----

С.Ж. Сулейменова, З.О. Кирбасова

Особенности правового статуса судей в системе государственной службы Республики Казахстан.....	65
--	----

А.Ж. Жарболова, А.Ж. Тусупова

Кеңеске дейінгі және кеңестік кезеңдердегі Қазақстанның конституциялық заңнамасының даму ерекшеліктері.....	71
--	----

В.В. Колесниченко

Содержание административно-процессуальной формы как методологическая основа выделения таких форм защиты права интеллектуальной собственности	78
---	----

К.Н. Айдарханова

К вопросу о формировании института президентства в Республике Казахстан	85
---	----

А.Е. Асанов

Исполнительное производство в Республике Казахстан: вопросы правового статуса частного судебного исполнителя	88
---	----

Д.К. Рустембекова, С.К. Амандықова

Қазақстандағы этносаралық қатынастардың саяси-құқықтық негіздерінің кейбір мәселелері.....	93
--	----

М.К. Кдырбаева

Кеден одағындағы кедендік бақылауды жетілдірудің кейбір мәселелері	99
--	----

<i>Л.Ж. Елубаева</i>	
Мемлекеттік құпияларды қорғаудың шетелдік тәжірибелері: салыстырмалы талдау	104

3-бөлім**Азаматтық құқық және енбек құқығы****Раздел 3****Гражданское право и трудовое право**

<i>Г.Г. Нурахметова, А. Мухамбетжанова</i>	
Развитие законодательного определения и понятие юридического лица в Республике Казахстан	109
<i>А.С. Доцанова</i>	
Место норм об индивидуальном жилищном строительстве в системе права Республики Казахстан	115
<i>А.А. Орозалиева</i>	
Вопросы договорного регулирования в системе правового регулирования	120
<i>Г.Г. Нурахметова, М.К. Аширова</i>	
Некоторые вопросы регистрации прав на недвижимое имущество	125
<i>С.К. Атаханова</i>	
Ежелгі римдегі азаматтық іс жүргізудің нысандары	131
<i>С.К. Атаханова</i>	
Қазақстан Республикасында азаматтық іс жүргізудің құқықтық негіздері	135
<i>М.А. Джанабаев</i>	
Проблемы защиты отдельных прав работников СМИ в Казахстане	139
<i>А.Б. Омарова</i>	
Общие вопросы определения права на фирменное наименование	144

4-бөлім**Табиғи ресурстар және экологиялық құқық****Раздел 4****Природоресурсовое и экологическое право**

<i>С.Тунубеков, Р. Ерезхепқызы</i>	
Some questions of legal regulation of the information security in Kazakhstan	148
<i>Ш.К. Ергобек, К.Ж. Алтаева</i>	
Конституционно правовые основы права собственности на природные ресурсы в постконфликтных обществах как фактор стабильности	155
<i>Ж.К. Орынтаев</i>	
Правовое регулирование сферы экологической безопасности Казахстана и Китая	162
<i>И.К. Кудерин</i>	
Принципы экологического районирования	167
<i>Ж.Б. Ақшатаева, Б. Назарбаев, М. Төлепбеков</i>	
Страхование сельскохозяйственной деятельности как основа продовольственной безопасности	174
<i>Ш.К. Ергобек, К.Ж. Алтаева</i>	
К вопросу об обеспечении экологической безопасности в сфере недропользования	178
<i>С.Ж. Смоилов</i>	
К вопросу о правовом обеспечении механизма экономического регулирования охраны окружающей среды и природопользования в Республике Казахстан	182
<i>Б.К. Чингаева, А.Д. Нұспеков</i>	
Жерді пайдалану үшін ақы төлеудің құқықтық негіздері	188
<i>А.С. Молдағалиева</i>	
Табиғи өнімдер – денсаулық кепілі	191
<i>Е.М. Бағылбек</i>	
Қоршаған органы қорғау саласында экономикалық ынталандыру тетіктерін жетілдіру мәселелері	194
<i>А. Избасарова</i>	
Правовые основы контроля в области охраны окружающей среды при радиационном загрязнении	199

<i>Ү.Р. Khamidullina, X. Hu</i> Analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan.....	202
<i>А.К. Садыбеков</i> Мемлекеттік экологиялық бақылау қағидалары және олардың жіктемесі.....	209
<i>Ж. Жолмахан</i> Некоторые вопросы экологических рисков в сфере недропользования.....	214

5-бөлім**Қылмыстық құқық және криминалистика****Раздел 5****Уголовное право и криминалистика**

<i>Г.А. Қуаналиева</i> Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасы бойынша адам құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері.....	219
<i>Г.Н. Мухамадиева, М. Закирова</i> Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау мәселелері.....	226
<i>Е.Т. Нурмағанбет</i> Правовые и научные основы обеспечения гарантий прав и законных интересов иностранных граждан в уголовном процессе.....	230
<i>Ж.Б. Шаяхметова</i> Особенности применения наказаний несовершеннолетним.....	233
<i>А.Т. Байсеитова</i> Меры уголовно-правового воздействия в истории уголовного права.....	236
<i>А.О. Балғынтаев</i> Америка Құрама Штаттарының қылмыстық сот өндірісінде кінәні мойындау туралы мәміле институтын қолдану ерекшеліктері.....	240
<i>Е.Ж. Беисов</i> Автоматизация судебных экспертиз и исследований.....	250
<i>Ч.К. Утегенов</i> Проблемы правового регулирования деятельности ОВД по обеспечению безопасности личности: некоторые теоретические и практические вопросы.....	257
<i>Ж.М. Мұрат</i> Азаматтардың жедел іздестіру қызметін жүзеге асырушы органдармен қатынасының құпиялық сипаты.....	263
<i>Г.К. Малдыбаева</i> Кәмелетке толмағандардың қылмыстары бойынша сот өндірісінің кейбір мәселелері.....	270
<i>М.Р. Закирова</i> Қылмыстық іс жүргізудегі апелляциялық сатының мәні мен маңызы.....	274
<i>А.М. Когамов</i> Теоретические основы правосубъектности и деятельности защитника-адвоката в уголовном процессе Республики Казахстан.....	277
<i>Ш.Б. Маликова, Д.Б. Маликов</i> Шетелдік виктимологияның дамуының кезеңдері туралы.....	285

6-бөлім**Халықаралық құқық****Раздел 6****Международное право**

<i>Д.Л. Байдельдинов, Р.М. Букенбаев</i> Контрольная система защиты прав человека в рамках ООН: научный и правовой анализ вопроса.....	294
<i>Р.Е. Джансараева</i> Международное и национальное законодательство в области защиты прав и обеспечения добровольного вступления в брак.....	303
<i>Г.Б. Кабанбаева</i> Принцип предотвращения загрязнения.....	308

CONTENTS

<i>Sh.V. Tlepina</i> The study on the legal regulation of subsoil use, philosophy and history of law	13
---	----

Section 1 Chair of state and law theory and history

<i>B.A. Taytorina</i> The general theory is right in system of universal values.....	21
<i>A.S. Madiyarova, G.A. Alibayeva</i> Authority as a defining feature and main content of the State essence.....	27
<i>A.M. Akaev</i> Ideological pluralism in the Republic of Kazakhstan: concept, essence and legal support	33
<i>D.A. Turashbekova</i> State activity Abulhair Mohammed II and Napoleon Bonaparte.....	37
<i>V.P. Iwanski</i> On the question of the rights of a single entity and a variety of forms its manifestations: cognitive information (quantum) legal theory (Part 2).....	42
<i>M.Y. Turgumbayev</i> Sources of the Islamic law	48

Section 2 Constitutional and administrative law

<i>D.M. Baimahanova</i> The President of Republic of Kazakhstan is the guarantor of the fundamental rights and freedoms: specifics of major activities.....	53
<i>A.E. Zhatkanbaeva</i> Comparative legal analysis of government health.....	61
<i>S.J. Suleimenova, Z.O. Kirbasova</i> Features of legal status of judges are in the system of government service of Republic of Kazakhstan	65
<i>A.Z. Zharbolova, A.Z. Tusupova</i> Features of the development of constitutional law Kazakhstan in the pre-Soviet and Soviet periods	71
<i>V.V. Kolsnichenko</i> The administrative procedural form content as methodological basis of such forms of protection for intellectual property right allocating.....	78
<i>K.N. Aydarhanova</i> On the formation of the presidency of the Republic of Kazakhstan.....	85
<i>A.E. Assanov</i> Enforcement proceedings in the Republic of Kazakhstan: the legal status of the private bailiff	88
<i>D.K. Rustembekova, S.K. Amandykova</i> Some questions of political and legal basis of interethnic relations in Kazakhstan	93
<i>M.K. Kdyrbayeva</i> Some problems of improvement of customs control in the Customs Union	99
<i>L. Zh. Yelubayeva</i> Foreign experience protecting state secrets: comparative analysis.....	104

Section 3 Civil law and labour law

<i>G.G. Nurahmetova, A. Muhambetzhanova</i> Development of the legislative definition of the concept of a legal entity in the Republic of Kazakhstan.....	109
<i>A.S. Dochshanova</i> The place of norms on individual housing construction in the system of law of the Republic of Kazakhstan.....	115
<i>A.A. Orozalieva</i> Questions contractual regulation in the legal system regulation	120
<i>G.G. Nurahmetova, M.K. Ashirova</i> Some questions registration of rights to immovable property.....	125
<i>S.K. Atahanova</i> Forms of civil process in Ancient Rome.....	131
<i>S.K. Atahanova</i> Legal bases of civil procedure of Kazakhstan	135
<i>M.A. Dzhanabayeva</i> Problems of protection of individual rights of media workers in Kazakhstan	139
<i>A.B. Omarova</i> Common questions of determining eligibility for company name	144

Section 4 Natural resources and ecology law

<i>S.Tynybekov, R. Erezhepkyzy</i> Some questions of legal regulation of the information security in Kazakhstan	148
<i>Sh.K. Yergobek, K.J. Altayeva</i> Constitutional legal basis of ownership of natural resources in post-conflict societies as a factor of stability.....	155
<i>Zh.K. Oryntaev</i> Legal regulation of environmental safety Kazakhstan and China	162
<i>I.K. Kuderin</i> Principles of ecological zoning.....	167
<i>Zh. B. Akshatayeva, B. Nazarbayev, M. Tyulepbekov</i> Insurance of agricultural activity as basis of food safety.....	174
<i>Sh.K. Yergobek, K.J. Altayeva</i> On the issue of securing the environmental safety subsoil use.....	178
<i>S.J. Smoilov</i> On the question of legal support mechanism for economic regulation of environmental protection and natural resources in the Republic of Kazakhstan	182
<i>B. K. Chingayeva, A.D. Nuspekov</i> Legal basis of payment for the use of land Legal aspects of payment for land.....	188
<i>A.S. Moldagalyeva</i> Ecological pure products – pledge of health of future generations	191
<i>E.M. Bagylbek</i> Problems of improving the mechanism of economic incentives in the field of environmental protection	194

<i>A. Izbassarova</i>	
Legal basis of control in the field of environmental protection during radiation contamination	199
<i>Y.R. Khamidullina, X. Hu</i>	
Analysis of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan.....	202
<i>A.K. Sadybekov</i>	
Principles of state environmental control and their classification	209
<i>J. Zholmahan</i>	
Some questions environmental risks Subsoil.....	214

Section 5 Criminal law and criminalistics

<i>G.A. Kuanaliyeva</i>	
Some problems of protection of human rights by the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan	219
<i>G.N. Mukhamadyeva, M. Zakirova</i>	
Problems of judicial protection of the rights and freedoms of man and citizen	226
<i>E.T. Nurmaganbet</i>	
Legal and scientific basis to guarantee the rights and legitimate interests of foreign citizens in criminal proceedings	230
<i>Zh.B. Schajachmetova</i>	
Features of application of punishments minor.....	233
<i>A.T. Bayseitova</i>	
Measures under criminal law in the history of criminal law	236
<i>A.O. Balgyntaev</i>	
Features of the institution of a plea bargain in the criminal trial of the United States of America	240
<i>E. Beisov</i>	
Automation of forensic examinations and investigations.....	250
<i>Ch.K. Utegenov</i>	
Problems of legal regulation of activity of Department of Internal Affairs on safety of the personality: some theoretical and practical questions.....	257
<i>Zh.M. Murat</i>	
The confidential character of the relation of citizen to the agency responsible for the operational – search activity	263
<i>G.K. Maldybaeva</i>	
Some questions criminal judicial action in matters of minor	270
<i>M.R. Zakirova</i>	
Essence and value of an appeal stage in criminal trial.....	274
<i>A.M. Kogamov</i>	
Theoretic Fundamental sof Legal Personalityand Activity of Defenderin the Republic of Kazakhstan.....	277
<i>Sh. Malikova, D. Malikov</i>	
About the main stages of development of a foreign viktimologiya.....	285
<i>Omarova A.B., Malikova Sh.B.</i>	
To a question of introduction of criminal liability of legal entities	290

Section 6
International law

D.L. Baideldinov, R.M. Bukenbayev

The control system of protection of human rights within the UN: the scientific and legal analysis of the issue 294

R.Y. Dzhansarayeva

The international and national legislation in the field of protection of the rights and ensuring voluntary marriage 303

G.B. Kabanbaeva

Prevention principle of pollutions..... 308